university of groningen

umcg

University of Groningen

Hugo van Fleury: Historia Ecclesiastica, editio altera

de Ruiter, Leendert Martin

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2016

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
de Ruiter, L. M. (2016). *Hugo van Fleury: Historia Ecclesiastica, editio altera: kritische teksteditie*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 17-06-2026

rijksuniversiteit groningen

Hugo van Fleury
Historia Ecclesiastica, editio altera
Kritische teksteditie

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
rector magnificus prof. dr. E. Sterken en volgens
besluit van het College voor Promoties.

De openbare verdediging zal plaatsvinden op

maandag 9 mei 2016 om 11.00 uur

door

Leendert Martin de Ruiter

geboren op 12 november 1952
te Eelde

Promotor
Prof. dr. C.H.J.M. Kneepkens

Beoordelingscommissie
Prof. dr. S. Corbellini
Prof. dr. C.G. Santing
Prof. dr. M. J. Teeuwen

WOORD VOORAF

De totstandkoming van dit boek is alleen mogelijk geweest dankzij de steun en belangstelling van vele mensen over een lange periode, van wie ik er hieronder enkele wil noemen.
Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar prof. dr. L.J. Engels, die vele jaren geleden mijn aandacht vestigde op de interessante editieproblematiek van de *Historia Ecclesiastica* van Hugo van Fleury. Onder zijn inspirerende begeleiding kon ik dankzij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, voordien ZWO) in de jaren 1985-1989 aan de Rijksuniversiteit Groningen werken aan de voorbereiding van een editie van deze tekst, in het begin nog gesteund door wijlen dr. E.R. Smits, aan wie ik ook vele dankbare herinneringen heb.
Na afloop van deze periode kon het editieproject, dat complexer bleek dan aanvankelijk verwacht, alleen nog in de vrije uren worden voortgezet. In de vele jaren die volgden is prof. Engels daarbij steeds een stimulerende rol blijven spelen. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan mijn promotor prof. dr. C.H.J.M. Kneepkens, sinds 2008 bij het project betrokken, zonder wie deze editie er nu niet gelegen had.
Goede herinneringen heb ik aan de veelvuldige contacten met mijn collega's van de Vakgroep Mediaevistiek in de periode waarin ik mij volledig aan mijn onderzoek kon wijden. Voorts gaat mijn dank uit naar wijlen prof. dr. Jos.M.M. Hermans en wijlen Father L.E. Boyle voor de aandacht die zij op mijn verzoek hebben willen geven aan de paleografische problematiek van de kroongetuige voor de editie, ms. Vat. Reg. lat. 545. Ook dank ik dr. N. Lettinck, dé pleitbezorger voor een nieuwe editie van de *Historia Ecclesiastica* sinds zijn publicatie ter zake uit 1981, voor zijn niet aflatende bemoediging.
Vanzelfsprekend zou dit onderzoek niet mogelijk geweest zijn zonder de steun van de vele bibliotheken en andere instellingen die mij microfilms ter beschikking stelden van de handschriften van de *Historia Ecclesiastic*a, en het mij mogelijk maakten om de hoofdhandschriften *in situ* te bestuderen, met name: Biblioteca Apostolica Vaticana, Bibliothèque Nationale de France, Bibliothèque de l'Arsenal en Bibliothèque Mazarine te Parijs, British Library te Londen, Bodleian Library te Oxford, Burgerbibliothek te Bern, Biblioteca Medicea-Laurenziana te Florence, Bibliothèque Municipale te Bordeaux, Bibliothèque Municipale te Boulogne-sur-Mer, Corpus Christi College en University Library te Cambridge, Hereford Cathedral Library, Abbazia di Monte Cassino, National Library of Wales te Aberystwyth, Österreichische Nationalbibliothek te Wenen, Trinity College Dublin, Universitätsbibliothek te Würzburg, en voorts het Institut de Recherche et d'Histoire des Textes te Parijs en World Microfilms Publications te Londen.
Natuurlijk heeft dit project zeer veel te danken aan de Rijksuniversiteit Groningen, zowel aan de Universiteitsbibliotheek als aan de Faculteit der Letteren, die het van begin af aan onderdak verleende en mij in de eindfase de gelegenheid geboden heeft er extra tijd aan te besteden.
De inzet en ervaring van mijn zus Jacqueline zijn de afgelopen maanden een grote steun geweest bij de praktische realisatie van het boek. Ten slotte nog een woord van dank aan mijn vrouw Marijke en onze zoon Joost voor het begrip en geduld dat ik al die jaren heb ondervonden.

I INLEIDING

I.1 Belang van de *Historia Ecclesiastica*

Door de eeuwen heen is Hugo van Fleury, wiens geschriften dateren uit het begin van de twaalfde eeuw, beschouwd als een auteur en historicus van formaat; hij wordt op één lijn gesteld met Sigebert van Gembloux, Frutolf van Michelsberg en Willem van Malmesbury.[1] Zijn hoofdwerk, de *Historia Ecclesiastica*, is echter over het algemeen tot halverwege de twintigste eeuw van minder betekenis geacht, doordat middeleeuwse geschiedwerken lange tijd vooral werden beoordeeld op hun waarde als primaire bron van historische feiten.[2] Aangezien de in de *Historia Ecclesiastica* behandelde periode reikt van de aartsvader Abraham tot omstreeks het jaar 840, dat wil zeggen tot meer dan 200 jaar voor Hugo's eigen tijd, en voor een groot deel op al van andere auteurs bekende bronnen is gebaseerd, ligt daarin uiteraard niet de kracht van het werk. De opvatting dat het een weinig belangwekkende verzameling is van materiaal uit bekende bronnen heeft daardoor in de handboeken tot ver in de twintigste eeuw standgehouden.[3] In de wetenschappelijke literatuur oogstte Hugo vooral waardering voor zijn bijdrage aan de beëindiging van de investituurstrijd, zijn tractaat *De regia potestate et sacerdotali dignitate*.[4]

De inmiddels alom geaccepteerde bestudering van de werken van middeleeuwse auteurs vanuit hun eigen historiografisch perspectief heeft tot een duidelijke herwaardering geleid. Zo beschouwt Von den Brincken in haar bekende *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*

---

[1] Cf. *Hist. Lit.* (1756) 305-06 "Hugues de sainte Marie est un auteur estimable, et qui mérite une singulière attention par rapport à son traité des deux puissances. … Les autres ouvrages du même auteur ont aussi leur mérite; en particulier son histoire dédiée à la comtesse Adèle"; Waitz (1851) 345 "Hugo enim monachus Floriacensis vir fuit sua aetate scientia conspicuus et a multis non mediocri laude ornatus… Familiaritate quadam cum viris feminisque eius temporis praestantissimis coniunctus fuisse videtur." Hauréau (1858) 435 "…les écrits qu'il a laissés ont rendu son nom célèbre. Le plus souvent cité est sa Chronique, *Chronicon Floriacense*, aussi appellée *Historia Ecclesiastica*"… On a fait plus de cas de son traité *De Potestate regali et de sacerdotali Dignitate*…"; Couderc (1893) 471 (over Hugo's *Chronica*) "tout ce qui touche à un chroniqueur de cette importance mérite d'être receuilli"; Von den Brincken (1957) 193 "Während die Chronistik der Gregorianer keine Höhepunkte aufzuzeigen hat, finden sich die großen Universalhistoriker jener Zeit alle im Lager der gemäßigten Gegner: Sigebert, Frutolf und Hugo von Fleury."; Bautier (1975) 30 "Après Aimoin et André, Fleury donna à l'historiographie, avec Hugues de Fleury, une troisième génération d'historiens d'une importance considérable"; Lettinck (1981) 386, 387 "Les ouvrages historiques de Hugues de Fleury sont du plus haut interêt pour l'historiographie française du XIIe siècle …"; Guenée (1983) 140 "Sigebert de Gembloux, Hugues de Fleury, Guillaume de Malmesbury restent évidemment des historiens de stature exceptionnelle"; Bourgain (1991) kol. 171: "In beiden Chroniken zeigt sich H. als ausgezeichneter, aber in den Sehweisen des benediktin. Mönchtums befangener Geschichtsschreiber"; Bautier (1994) 69 "…de toute cette école [de Fleury] le meilleur représentant est sans doute…Hugues de Fleury…", Chazan (2008) 339 "La chronique de Sigebert a remporté un très grand succès dans le royaume de France, surtout au XIIe siècle… Une autre oeuvre, composée dans le même contexte… vient enrichir cette tradition: à Fleury-sur-Loire, au début du XIIe siècle, travaille un intellectual d'envergure, le moine Hugues…".

[2] Zie hieronder p. XVI en noot 11.

[3] Waitz (1851) 344 (over de *HE*) "In his igitur libris nonnisi colligendi et disponendi diligentia laudari potest; neque tanta doctrinae copia excellunt quantam apud Ekkehardum, Sigebertum aliosque miramur. Explicationes quas Hugo adiecit et ipsae nunc paucis placebunt, quamvis ingenium et animum sincerum probent."; Molinier (1902) 308 "Hugues de Fleury n'est qu'un compilateur, mais ses ouvrages ont eu une vogue étonnante"; De Ghellinck (1946) II, 96 "Contemporaine [de Hugues de Flavigny] mais de beaucoup moindre valeur, l' *Historia ecclesiastica* de Hugues de Fleury († 1124), qu'on peut appeler aussi une histoire universelle, assez lacunaire du reste bien qu'elle commence avec les Assyriens, n'est qu'une compilation, faite souvent d'extraits textuels pris d'autres auteurs, *utens eorumdem auctorum verbis.*"; Congar (1962) "*Historia ecclesiastica* … sans valeur originale"; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 779, over de HE: "Das Werk ist ein Denkmal fleissiger Gelehrsamkeit, seine Quellen sind uns indes bekannt. Von erheblich größerer sachlicher Bedeutung ist Hugos Geschichte der französischen Könige von Karl dem Kahlen bis zum Tod Philipps I 1108, verfaßt ums Jahr 1115 und der Kaiserin Mathilde, Tochter Heinrichs I., gewidmet."; Strayer (1985) 318-19 "Hugh of Fleury (d. after 1118), a Benedictine monk of Fleury-sur-Loire, wrote an *Ecclesiastical History* that became a standard source of information for later historians. … Hugh was not very original, but he summarized earlier work on ecclesiastical and French history, and was much appreciated by twelfth-century scholars."
Zie hieronder p. XV-XVI. Zie voor de kennis van de bronnen van de *HE* p. XLII § IV.8 en Appendix II.

[4] Zie hierboven noot 1 en hieronder p. X-XI.

(1957) Hugo's *Historia Ecclesiastica* (1109-1110) met de in dezelfde tijd tot stand gekomen werken van de reeds genoemde Sigebert van Gembloux (1105-1111) en Frutolf van Michelsberg (1098-1101) als "…einen Höhepunkt der Universalhistoriographie… Alle drei haben nachhaltig gewirkt, auch die Hugos, das beweisen schon die zahlreichen Handschriften. Sein Werk ist wiederholt ausgeschrieben worden, u.a. von Hugo von St.-Viktor und Vincenz von Beauvais. Das Material, das sich in den spätmittelalterlichen Weltchroniken findet, is fast durchweg diesen drei Chroniken entnommen. Sie boten durch ihre Vielseitigkeit jedem Benutzer das, was er suchte."[5]
Dat de *Historia Ecclesiastica* in de middeleeuwen een grote populariteit genoot lijdt inderdaad geen twijfel. Zij is in circa vijftig middeleeuwse handschriften overgeleverd.[6] In Frankrijk is zij niet alleen een rechtstreekse bron voor de door Von den Brincken vermelde en andere invloedrijke auteurs geweest, maar waarschijnlijk ook voor het eerste deel van de *Grandes Chroniques de France*, een vanaf 1274 in het klooster St. Denis voor de Franse koningen vervaardigde Franstalige compilatie op basis van de in het klooster beschikbare Latijnse geschiedwerken.[7] In Engeland hebben belangrijke geschiedschrijvers als Willem van Malmesbury (1080-1142) en Johannnes van Worcester († 1140) onafhankelijk van elkaar over een tekst van de *Historia Ecclesiastica* beschikt.[8] Ook voor de bekende geestelijke, geleerde en schrijver Gerald van Wales (1147-1223) vormde dit werk een belangrijke historische bron.[9]

I.2 Noodzaak van een nieuwe editie

De bestudering van de *HE* en van de invloed die zij heeft gehad is tot op heden aanzienlijk bemoeilijkt door het ontbreken van een kritische editie die berust op inzicht in haar ontstaan en haar overlevering. Hugo heeft namelijk twee redacties van het werk geschreven (van hieraf aangeduid met *HE I*, *HE II*) en bovendien *HE II* nog eens herzien. Alle drie de auteursredacties kennen een eigen overlevering, maar alleen de oudste redactie *HE I* is integraal bewaard. De tekst van de beide redacties van *HE II* (respectievelijk vóór en na de herziening) kan alleen met gebruikmaking van verschillende fasen van de handschriftelijke overlevering worden gereconstrueerd. Bovendien zijn al vroeg tijdens de overlevering mengvormen ontstaan door het afschrijven van tekstgedeelten uit manuscripten van verschillende redacties. De ruim 40 tegenwoordig bekende *HE II*-handschriften kunnen in ten minste vijf groepen worden onderverdeeld, waarvan er twee door contaminatie zijn ontstaan.[10] De tekst in de enige vrijwel complete gedrukte editie van de *Historia Ecclesiastica*, die in 1636 werd bezorgd door Bernhard Rottendorff – onder de titel *Chronicon*, herdrukt in 1638 – berust op slechts één inmiddels verdwenen handschrift dat helaas een ernstig gecontamineerde overleveringsvariant van *HE II* bevatte.[11]
Sinds het midden van de twintigste eeuw is het aantal boeken en artikelen waarin Hugo's historische werken en diens eraan ten grondslag liggende theologische concepties van de geschiedenis aan de orde komen, sterk toegenomen, terwijl er voor die tijd elke eeuw slechts één belangrijke publicatie over zijn werk verscheen.[12] Herhaaldelijk wordt gewezen op de behoefte aan een nieuwe editie van de *Historia Ecclesiastica*.[13] Zo laat Lettinck (1981) zien hoe ingewikkeld het is om de eindversie van *HE II* te

[5] Von den Brincken (1957) 196.
[6] Zie hoofdstuk V.
[7] Manitius (1931) 117, 523 noemt in dit verband nog Ordericus Vitalis en Hugo van Sint-Victor. Zie voor de *Grandes Chroniques* De Schryver (1997) 152-53 en hieronder p. LXX, noot 24.
[8] Brett (1981) 118-119. Willem van Malmesbury noemt, net als Radulfus van Diceto († ca. 1200) niet Hugo, maar "Haimo" van Fleury als auteur, zie Thomson (1975) 387-88. Zie ook p. LXXV en noten 26, 27.
[9] Bartlett (1982) 70; Bartlett (2014) 44.
[10] Zie § V.2.2-7, p. LXXVIII e.v.
[11] Zie hieronder, p. LXXXVI-VII. De editie van G. Waitz in de *MGH* (1851, overgenomen in Migne, *PL* 163, kol. 822-54) beperkte zich voornamelijk tot de prologen en enkele passages, zie hieronder p. XXIV.
[12] Zie Lettinck (1981) 388-90. Het betreft: ed. Rottendorff (1636/1638), *Histoire Litéraire* (1756) , ed. Waitz (1851), Wilmart (1938).
[13] Zimmermann (1960) 54 "Eine Neubearbeitung der Chronik Hugos, die dessen Abhängigkeit in historischer und geschichtsphilosophisher Hinsicht von älteren Werken klarlegt, wäre dringend erforderlich"; Jedin (1965) 560 "Die für unsere Fragestellung notwendige Analyse des gesamten Werkes würde eine kritische, die alten Drucke von Freher und Rottendorff ersetzende Ausgabe der *Historia Ecclesiastica* voraussetzen, die noch nicht vorliegt."; Lettinck, "Pour une édition critique de l' "Historia Ecclesiastica" de Hugues de Fleury" (1981) 387 "De la plupart des écrits de Hugues il existe des éditions rélativement bonnes, mais il est regrettable que nous ne disposions pas d'une édition complète de l'*Historia ecclesiastica* qui réponde aux exigences du médiévisme actuel."; ibid., 392 "Cet aperçu des éditions critiques [de l'*HE*] nous permet de conclure qu'elles sont insuffisantes pour consacrer

bestuderen: men moet eerst de beide Aanbiedingsbrieven lezen (gepubliceerd door Wilmart [1938], overigens te combineren met de reeds door Waitz gepubliceerde *HE I* passages die Wilmart overslaat), en vervolgens de *HE II* ed. Rottendorf (1636/1638), die dan nog moet worden aangevuld met de door Waitz (1851) gepubliceerde Proloog van *HE II* Boek VI. Lettinck stelt dan ook vast: "Une telle méthode est non seulement longue et fastidieuse, mais elle ne serait pas scientifique, parce que des manuscrits différents ont servi de base, dont celui de Rottendorff a d'ailleurs disparu."[14]

I.3 Tekstuitgave en introductie

De hier gepresenteerde tekstuitgave is voor het grootste deel gebaseerd op een aan eerdere editoren nog niet bekende kroongetuige (Vat. Reg. lat. 545, het auteursexemplaar, waarvan een derde deel verloren is gegaan) en biedt de tekst van *HE II* na herziening, dat wil zeggen, de laatste auteursredactie en, waar bladverlies dit nodig maakt, een reconstructie daarvan. Deze komt vrijwel geheel overeen met de meest verbreide vorm van het werk. De belangrijkste verschillen tussen *HE I* en *HE II* worden besproken in de introductie.[15] Appendix I biedt een overzicht van de voornaamste inhoudelijke verschillen tussen de drie redacties.

Door het onbreken van een helder inzicht in de gefaseerde ontstaansgeschiedenis en de in dit proefschrift voor het eerst in kaart gebrachte transmissiegeschiedenis van de *HE* en door de ontoereikende editie van Rottendorff was het tot nu toe voor onderzoekers die met een *HE*-tekst werden geconfronteerd onmogelijk vast te stellen of men hier te maken had met een tekst van de auteur dan wel met een overleveringsversie. Alleen het bestaan van de beide auteursredacties *HE I* en *HE II* was immers bekend, maar niet de auteursherziening van *HE II* en ook niet het voorkomen van een vijftal overleveringsversies. Door het voor deze editie verrichte onderzoek naar de handschriftelijke overlevering is het nu mogelijk om van vrijwel alle *HE*-manuscripten de positie in de overleverings-geschiedenis te bepalen.[16]

De editie en de in de inleiding gepresenteerde resultaten van de studie naar de ontstaansgeschiedenis en de handschriftelijke overlevering van de *HE* beogen aldus een solide basis te leggen voor verder onderzoek naar Hugo van Fleury als historiograaf in de eerste decennia van de twaalfde eeuw.

De introductie op deze editie heeft niet als oogmerk al een voorschot te nemen op de uitkomsten van dit toekomstig onderzoek. Zij wil in de eerste plaats inzicht geven in de noodzaak van een nieuwe uitgave van de *Historia Ecclesiastica*, de complexiteit van haar ontstaansgeschiedenis en de hiermee in verband staande ingewikkelde handschriftelijke overlevering van het werk toelichten en de daaruit voorvloeiende speciale editiewijze verantwoorden. Op basis van het incompleet overgeleverde auteursexemplaar en twee overleveringsversies[17] van de tweede redactie van het werk (*HE II*), incidenteel ondersteund door lezingen van de eerste redactie (*HE I*), biedt deze uitgave een reconstructie van de definitieve auteursredactie (*HE II* na herziening), die in geen enkel handschrift in haar geheel is bewaard. De editie geeft de gebruiker een goede indruk van de tekst die de auteur voor ogen stond en de ontwikkeling van zijn intenties. Via de *apparatus criticus* kan de lezer de tekst van de voornaamste stadia van *HE II* volgen.

De introductie en de tekstuitgave tezamen vormen bovendien een dossier dat kan worden benut voor het bepalen van de vorm waarin de tekst in een wetenschappelijke reeks zal worden gepresenteerd. Ter completering daarvan is in Appendix III een werkeditie van de nog niet eerder volledig uitgegeven *Chronica* van Hugo van Fleury, een zeer korte samenvatting van de *HE*, toegevoegd.

---

une étude à Hugues de Fleury comme historiographe."; Führer (2014) 100: "Si on consulte un dictionnaire ou répertoire spécialisé, on s'aperçoit qu'il est fait souvent référence à l'état difficile de l'avancée de la science éditoriale pour les oeuvres d'Hugues, et pour cause. Les éditions imprimées sont toutes incomplètes…".

[14] Lettinck (1981) 392.

[15] Zie hieronder, p. XXV e.v.

[16] Zie m.n. § V.2, p. LXXVII e.v.

[17] Resp. bewaard in de ms.-groepen δ en ζ, zie hieronder p. LXXVII e.v.

II HUGO VAN FLEURY: LEVEN EN WERKEN

II.1 Leven

Over het leven van Hugo van Fleury (niet te verwarren met Hugo van Fleury van Canterbury, † 1124) is zo goed als niets bekend.[1] Bijna alles wat we over hem weten is afgeleid uit de door hemzelf nagelaten geschriften. Daaruit wordt duidelijk dat hij in het begin van de twaalfde eeuw een belangrijke positie bekleedde in het bekende benedictijner klooster St. Benoît-sur-Loire te Fleury, waar hij mogelijk ook in de abdijkerk is afgebeeld op de gebeeldhouwde kapitelen van het gewelf van het hoofdkoor, dat van vóór 1108 dateert.[2] Uit de aanbiedingsbrieven, prologen en een epiloog van zijn werken kan de conclusie getrokken worden dat hij in contact stond met leidende figuren van zijn tijd. Hij droeg zijn werken op aan invloedrijke nazaten van Willem de Veroveraar: *De regia potestate*[3] aan zijn jongste zoon Hendrik I (koning van Engeland 1100-1135), de beide redacties van de *Historia Ecclesiastica*[4] aan zijn dochter Adela, gravin van Blois (ca. 1065-1137, gehuwd met Stephen van Blois en moeder van Stephen, koning van Engeland 1135-1154) en het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*[5] aan Hendriks dochter Mathilde (1102-1167, echtgenote van de Duitse keizer Hendrik V). De *Historia Ecclesiastica* en een dichtwerk over de feesten van het kerkelijk jaar legde hij ter beoordeling voor aan de gezaghebbende bisschop Ivo van Chartres (ca. 1040-1115).[6]

Door de opdracht van de *Historia Ecclesiastica* aan de zeer begaafde gravin Adela, die dankzij haar moeder Mathilde van Vlaanderen een degelijke opvoeding had genoten en Chartres tot een centrum van cultuur maakte, en het voorleggen ervan aan bisschop Ivo, verbindt Hugo zijn belangrijkste werk met een bestuurlijk en cultureel netwerk, waarvan Adela blijkens de overgeleverde correspondentie en literaire werken het middelpunt vormde. Tijdens de afwezigheid van haar man Stephen, die vanaf 1096 tweemaal op kruistocht was en in 1102 in het Heilige Land omkwam, en ook na diens dood heerste zij als regentes alleen over het graafschap. Ook nadat haar zoon Theobald IV in 1107 volwassen geworden was behield zij grote invloed totdat zij zich in 1122 terugtrok in het klooster Marcigny.[7] Tot het genoemde netwerk behoorden naast Ivo van Chartres onder meer Anselmus van Canterbury, de dichters Hildebert van Lavardin, Baudri van Bourgeuil, Godfried van Reims en Ingelramnus, en ook Robert van Arbrissel (stichter van de abdij Fontevrault) en Hugo zelf.[8]

---

[1] De voornaamste studies waarin Hugo van Fleury en de *HE* ter sprake komen zijn: *Hist. Lit.*(1756), Waitz (1851); Manitius (1931); Wilmart (1938); Von den Brincken (1957) 193-196, Vidier (1965) 76-81, 111-112; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) 773, 777-779; Lettinck (1981); Lettinck (1983); Hofmann (1987); Mégier (2010). Zie voor Hugo van Fleury van Canterbury Waitz (1851) 345, noot 40; D. Knowles (1950) 420-21; Jedin (1965) 560.

[2] Op twee daarvan staat blijkens het opschrift een 'Hugo mo(nachus)' afgebeeld: op het ene reikt hij met beide handen Christus een opengeslagen boek aan (Vergnolle [1985], afb. 250), op het andere knielt hij als schenker voor de maagd Maria (ibid., afb. 263). Op een tegen de wand staand kapiteeltje eert volgens het bijschrift 'Hugo de S(an)c(t)a Ma(ria)' de heilige Benedictus en staan op het rechterzijvlak leken die als 'Fr(atre)s Hugonis' worden geïdentificeerd (Vidier [1965], p. 76, noot 27, het addendum terzake op p. 241 en planche II na p. 136). Vergnolle (1985) 255-257 en Head (1990) 161 bepleiten niet alleen de identificatie van de genoemde Hugo met de auteur van de *Historia Ecclesiastica*, maar achten het ook mogelijk dat deze zelf de beeldhouwer is geweest die de genoemde kapitelen en een reeks van andere sculpturen in de abdijkerk heeft vervaardigd.

[3] Cf. Prologus, ed. Sackur (1892) 466-467.

[4] Cf. *HE I*, Aanbiedingsbrief aan Adela, ed. Waitz (1851) 349-351 en Epilogus, ibid. 353; *HE II*, Aanbiedingsbrief aan Adela, Prologus Libri VI; de tweede redactie werd bovendien ter beoordeling aan Ivo van Chartes gezonden, cf. Aanbiedingsbrief.

[5] Cf. Prologus, ed. Waitz (1851) 376-77.

[6] Cf. Aanbiedingsbrief.

[7] K.F. Werner (1980).

[8] Ivo van Chartres en Adela van Blois troffen elkaar regelmatig, nu eens als bondgenoten, dan weer als tegenspelers, zowel in de lokale politiek (competentiestrijd tussen het bisdom en het graafschap) als in groter verband (relatie met de koningen van Engeland en Frankrijk en de paus). Aartsbisschop Anselmus van Canterbury († 1109) was bevriend met zowel Adela als Ivo; in de zomer van 1103 bemiddelde hij in een conflict tussen hen beiden. Cf. Sprandel (1962), m.n. 107-113; LoPrete (1992) 131-152 en LoPrete (2007) 257-60. Voor de relaties tussen Adela en Ivo van Chartres, zie LoPrete (2007), m.n. 255-78. Zie over Adela's culturele contacten o.a. Bezzola II (1966), m.n. 370-377. Hildebert van Lavardin (1096 bisschop van Le Mans, 1125 aartsbisschop van Tours) trad op als raadgever en vriend van Adela. Cf. Von Moos (1965) 19, 58, 146, 157, 179. Baudri van Bourgeuil schreef een 1368 verzen tellende descriptio van Adela's kamer (ed. Abrahams [1926] nr.

Zoals al gezegd zijn de spaarzame gegevens over Hugo van Fleury in hoofdzaak ontleend aan zijn eigen werken. In de literatuur wordt hij ook wel aangeduid als Hugo de Sancta Maria. De bron hiervan is een marginale in enkele handschriften van de eerste redactie van zijn *Historia Ecclesiastica*, waarin wordt vermeld dat deze benaming ontleend is aan een dorpje met een aan Maria gewijde kerk, dat in het bezit was van zijn vader.[9] Wellicht behoorde Hugo tot de sinds deze tijd in de Cotentin (Normandië) bekende familie de Sainte-Marie.[10] Exacte gegevens over zijn geboorte- en sterfjaar ontbreken. Waarschijnlijk werd hij in de tweede helft van de elfde eeuw monnik van het klooster Saint-Benoît-sur-Loire in Fleury, in de nabijheid van Orléans. Het laatste aan hem toegeschreven werk (het laatste deel van de in Fleury bijgehouden *Miracula Sancti Benedicti*, Boek IX)[11] loopt tot ca. 1119, waardoor dat jaar de terminus post quem voor zijn overlijden zou kunnen zijn.

II.2 Werken

Het klooster Saint-Benoît-sur-Loire (gesticht tegen het jaar 630) genoot in Hugo's tijd hoog aanzien, vooral dankzij de translatie in de achtste eeuw vanuit Monte Cassino naar Fleury van het gebeente van de heilige Benedictus – waarvan de echtheid overigens tot in de twintigste eeuw omstreden is – maar ook door zijn strategische ligging. Het had zich vanaf de tweede helft van de tiende eeuw tot een belangrijk cultuurcentrum ontwikkeld met een vermaarde bibliotheek. Aan het begin van de twaalfde eeuw nam het een bijna even vooraanstaande positie in als het klooster van St. Denis bij Parijs. Beide kloosters genoten bescherming van het Franse koningshuis. Koning Filips I († 1108) werd zelfs in Fleury begraven. Hugo was dus in Fleury werkzaam in een bloeiperiode, waarvan de top omstreeks 1130 kan worden geplaatst.[12]

In de literaire productie van het klooster nam de historiografie een belangrijke plaats in. Hugo staat hier in de traditie van de monniken Abbo (ca. 940-1004, auteur van een *Vita Eadmundi*), Aimoin (ca. 965-na 1008, auteur van een *Vita Abbonis*, een *Historia Francorum* en de Boeken II en III van de *Miracula Benedicti*), Andreas (ca. 1000-na 1043, auteur van een *Vita Gauzlini* en de Boeken IV-VII van de *Miracula Benedicti*) en Radulphus Tortarius (1063-1114, auteur van een *Translatio Mauri* en Boek VIII van de *Miracula Benedicti*).[13] Op Hugo's naam zijn drie historische werken, twee hagiografische, en een kerkpolitieke verhandeling overgeleverd. Uit de brief waarmee hij de *Historia Ecclesiastica* aan bisschop Ivo van Chartres zendt blijkt dat hij bovendien als *iuvenis* in navolging van Venantius Fortunatus een voor zover bekend niet bewaard gebleven gedicht over de voornaamste feesten van het kerkelijk jaar heeft geschreven dat hij Ivo bij deze gelegenheid eveneens ter beoordeling heeft toegestuurd, maar dat voor zover bekend niet bewaard is.[14] Om een beeld van Hugo's oeuvre te geven volgt hier een korte karakteristiek van zijn overgeleverde geschriften in de volgorde van hun ontstaan.

De regia potestate et sacerdotali dignitate

Waarschijnlijk kort na 1102 schreef Hugo dit traktaat als reactie op de tot dat jaar reikende kroniek van Hugo van Flavigny,[15] die het pauselijke standpunt in de investituurstrijd verdedigde. Het is een verhandeling over de verhouding tussen wereldlijke en geestelijke macht, waarin een gematigde positie

---

CXCVI, Hilbert [1979] nr. 134) met daarin een gedetailleerde, fictieve beschrijving van een wandtapijt, waarvoor het tapijt van Bayeux wsch. als model diende (Browne/Herren [1993]). Het gedicht kreeg een vervolg (ed. Abrahams nr. CXCVII; Hilbert nr. 135) toen de beloning waarop Baudri gehoopt had (een cappa) uitbleef. Zie voor Ingelramnus, Bezzola II (1966) 379-81.

[9] Mss. BnF lat. 4963, fol. 110v; Vat.Reg.lat. 905, fol. 203v; Sainte-Geneviève 1207, fol. 129v: "Hugo qui hunc libellum a diuersis codicibus deflorauit, Hugo de Sancta Maria cognominatur a quadam uillula patris sui in qua est sita ęcclesia sanctę Dei genitricis Marię".

[10] Laporte (1971) 450.

[11] Zie hieronder, p. XIII.

[12] Lettinck (1983) 44-45; Bulst (1989) kol. 547; Mostert (1989) 19-20.

[13] Bautier (1975) 30.

[14] Cf. Epist. ad Ivonem, 8-16 en 24-28. Cf. Wilmart (1938) 298: "Ce poème sur les fêtes…n'a été signalé, que je sache, nulle part encore", met de aantekening in noot 5: "J'ai pourtant comme un souvenir d'avoir lu dans un recueil poétique une série anonyme qui avait le même sujet."

[15] Van *De regia potestate* zijn slechts enkele handschriften bewaard, zie Vidier (1965) 111. Edities: E. Sackur, *MGH, Lib.Lit*. II, 1892, 465-494; Migne *PL* 163, kol. 939-75 (herdruk van de op ms. Paris BnF lat. 1977 gebaseerde editie van E. Baluze, *Miscellanea* IV, 9-68; 2e ed. II 184-97).

wordt ingenomen die in grote lijnen overeenstemt met de opvatting van Ivo van Chartres. Hugo gaat uit van Paulus' woord *non est potestas nisi a Deo* (Rom. 1,1) en betoogt dat geestelijke en wereldlijke heersers elk zeggenschap hebben over bepaalde aspecten van de kerk en dat zij elkaar dienen te respecteren en aan te vullen. Het traktaat wordt in de wetenschappelijke literatuur geprezen om zijn objectieve benadering.[16] Het is niet uitgesloten dat Hugo er met zijn *De regia potestate* toe heeft bijgedragen dat de investituurstrijd in Frankrijk in 1107 mede dankzij de bemiddeling van Ivo van Chartres vreedzaam werd beëindigd, en dat Adela van Blois in Engeland koning Hendrik I en aartsbisschop Anselmus van Canterbury tot het compromis van 1106 heeft bewogen, waarbij de bisschoppen de koning hulde verschuldigd bleven en de koning afzag van hun investituur.[17]

Vita Sancti Sacerdotis[18]

Omstreeks 1107/1108 – zoals valt af te leiden uit een al in de eerste redactie van de *Historia Ecclesiastica* (1109) voorkomende opmerking[19] – schreef Hugo op verzoek van de monniken van het klooster van Sarlat in het bisdom Périgueux de *Vita Sancti Sacerdotis*, een heiligenleven van St. Sacerdos, bisschop van Limoges, wiens relieken in hun abdij werden vereerd. Hugo heeft een oude, slecht geredigeerde en door fouten van overschrijvers verminkte *Vita* herschreven, aangevuld met gegevens over de aan Sacerdos toegeschreven wonderen en zijn *translatio*, en voorzien van een bepaling van de tijd waarin hij leefde.[20] In hoofdstuk III van de *Vita* plaatst hij Sacerdos in het begin van de zesde eeuw, door zonder enige toelichting, de keizers Anastasius (491-518), Iustinus (518-527) en Iustinianus (527-565), de Merovingische koning Clovis († 511) en de heiligen Benedictus († ca. 560), Amandus († ca. 680) en Vedastus († ca. 540) als diens tijdgenoten op te sommen.[21]

Historia Ecclesiastica

De twee hierboven genoemde redacties *HE I* en *HE II* van de *Historia Ecclesiastica*,[22] Hugo's omvangrijkste en meest invloedrijke werk, dateren respectievelijk uit 1109 en 1110. *HE I* behandelt de geschiedenis vanaf de legendarische Assyrische koning Ninus tot de dood van Karel de Grote en diens opvolging door Lodewijk de Vrome (814), *HE II* loopt door tot de verdeling van het Karolingische rijk onder Lodewijks zonen na diens dood in 840. De redacties verschillen niet alleen qua materie en gebruikte bronnen, maar ook van structuur (aanbiedingsbrieven, indeling boeken en prologen) en in de mate van reflectie over de diepere zin van de beschreven historie: de ratio van de *res gestae*, ook aangeduid als de *sacramenta ecclesiae*, de geheimenissen van de kerk.[23] *HE I* moet worden beschouwd als een voorontwerp van *HE II*. In de tweede redactie wordt meer recht gedaan aan de

---

[16] Zie o.a. *Hist.Lit.* (1756) 285-96; Sackur (1891) 385-86; Carlyle (1922) 102-03, 266-73, ; Manitius (1931) 47; Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 773. Cf. Brent (1987) 68: "… Hugh was not clarifying a principle but quite radically redefining a critical ambiguity in one direction which his contemporaries found partly objectionable and partly incomprehensible."; *ibid.* 77: "… Thus it is possible to regard Hugh of Fleury's contribution to the debate in 1105 as that of an 'advanced thinker' who saw before his time the resolution which should have been obvious to everyone." Zie over Hugo's gebruik van het *Chronicon* van Hugo van Flavigny als bron voor *De regia potestate* hieronder, p. XX.

[17] Lettinck (1983) 46. Over de rol van Adela, cf. Barker (1988) 16-17, LoPrete (2007) 290.

[18] *BHL* 7456-9; edities: AASS Mai II (editio novissima, Parijs 1866) 12-24. Uitgegeven volgens een manuscript uit Sarlat; de in dit ms. ontbrekende proloog is opgenomen in de aanvullingen op mei, AASS VII 584-85. De editie in de AASS is (inclusief proloog) ongewijzigd overgenomen in Migne, *PL* 163 (Parijs 1863) 975-1004. Een Franse bewerking van deze vita is te vinden bij Pergot (1865).

[19] Cf. *HE II*, Boek V,1725-1731 (ook reeds in *HE I*): "Cuius pretiosissimi confessoris [i.e. Sacerdotis] uitę seriem, partim inculto sermone compositam, partim uero scriptorum uitio deprauatam conspitiens, nuper corrigere statui, et tempus quo floruit post multorum annorum exacta curricula moderno tempore designaui. Et de ipsius sancti quidem uirtutibus in eadem serie apertissimo sermone ueritatem expressi… "

[20] Cf. Lettinck (1983) 57-63. Zie ook hieronder p. XXII en Appendix III, p. 259.

[21] Migne *PL* 163, kol. 990C. De misplaatste vermelding van Amandus, wiens overlijden in de bisschopscatalogi van Limoges – de enige andere bron die hem noemt – rond 720 wordt gedateerd, ontbreekt in Hugo's *Chronica*, cf. Lettinck (1983) 60-61, noot 84 en 88.

[22] Hoewel uit de handschriftelijke overlevering duidelijk blijkt dat Hugo dit werk de naam *Historia Ecclesiastica* heeft gegeven (zie p. XXXII e.v.) heeft lange tijd onduidelijkheid bestaan over de juiste titel van het werk. Zie Appendix IV.

[23] Resp. Epist. ad Adelam 75-76 en 160-61. Zie p. XXXVI-VII.

intenties die Hugo al in *HE I* formuleerde; ook is de compositie van het werk verbeterd. Ook na de totstandkoming van *HE II* werd deze ontwikkeling voortgezet bij een veel minder ingrijpende auteursherziening van deze tweede redactie. In de hier uitgegeven herziene versie van *HE II* worden vooral in de prologen van de Boeken II, III en IV beschouwingen over en illustraties van deze diepere zin toegevoegd; de ingrepen elders in het werk betreffen meestal kleine aanvullingen en correcties in de historische informatie.[24]

Chronica

Onder de titel *Chronica* of *Chronicon* (waardoor verwarring kan optreden[25]) staat een zeer kort overzicht van Hugo's hand van de geschiedenis van Augustus tot de dood van Karel de Grote bekend,[26] dat na 1109 op basis van *HE I* is geschreven voor de monniken van Sarlat met het doel de tijd waarin hun patroonheilige Sacerdos leefde zo nauwkeurig mogelijk te bepalen door de koning Alticius te identificeren, die Sacerdos volgens de oude *Vita Sacerdotis* ten doop gehouden heeft. In *HE I*/*II* vermoedt Hugo dat Editius, de zoon van Avitus (455-56) bedoeld is, maar in de *Chronica* oppert hij de mogelijkheid dat 'Alticius' een verbastering zou kunnen zijn van de naam van de Visigotische koning Athaulf (†415); in beide werken erkent hij niet in zijn opzet geslaagd te zijn.[27]

Liber qui modernorum regum Francorum continet actus[28]

Als aanvulling op de *Historia Ecclesiastica* schreef Hugo rond het jaar 1115 een boek over de voor hem recente geschiedenis, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*.[29] Hierin behandelt hij de geschiedenis van de koningen der Franken (en de Normandische heersers), vanaf Karel de Kale, de zoon van Lodewijk de Vrome tot aan de dood van Filips I (1108). Het werk is – eerdere beloften aan Adela ten spijt – opgedragen aan Mathilde, sinds 1114 keizerin van het Duitse Rijk, dochter van Hendrik I van Engeland en nicht van Adela van Blois.[30] Het is bedoeld als voortzetting van de *Historia Ecclesiastica*, maar onderscheidt zich daarvan door het ontbreken van beschouwingen over de gefaseerde ontwikkeling van Gods heilsplan in de geschiedenis en de voorafspiegeling daarvan in de bijbelse en profane geschiedenis. Niettemin is duidelijk dat het samen met de *Historia Ecclesiastica* onderdeel vormt van een werkplan dat Hugo al van meet af aan in zijn hoofd gehad moet hebben.[31] In de Epiloog van *HE I* kondigt hij namelijk al aan dat hij voor Adela de

---

[24] Zie voor meer bijzonderheden over het ontstaan en de overlevering van de *HE* p. XXV-XXX.

[25] Zie over de titel Appendix IV.

[26] Van de *Chronica* (*BHL* 7460) is slechts een excerpt uitgegeven door Couderc, gebaseerd op ms. Bordeaux 11, s. XII, fol. 180r-186v. Couderc (1893) 470: "La compilation ne présente pas par elle-même un grand intérêt. On en retrouve près que tous les éléments dans la seconde édition de l'*Historia Ecclesiastica*, dont elle n'est qu'un résumé. Il serait par suite inutile de l'imprimer". Omdat het niet uitsluitend om een uittreksel van de *HE* gaat, en om een einde te maken aan de onduidelijkheid die over deze tekst bestaat is een werktekst van de *Chronica* hieronder afgedrukt in Appendix III.

[27] Cf. *HE II*, Boek V, 1721-25 en 1731-38; Appendix III: *Chronica*, proloog 12-14 en 325-26.

[28] Ed. Waitz (1851), 376-395. Een tweede redactie van het werk is gesignaleerd door Vidier (1965) 241 in een addendum ad p. 79, noot 44, en Bautier (1975) 30 en 32, noot 26, die ook de voorbereiding van een nieuwe editie door hemzelf en M. Gilles-Guibert aankondigde. De titel wordt in de literatuur ook wel bekort tot *Modernorum regum Francorum Liber* (Manitius [1931] 520), *Historia Nova Francorum* (naast andere titels vermeld door Vidier [1965] 79), *Liber modernorum regum* (Bautier [1994] 70-71), *Historia Moderna* (Bourgain [1991] 171), e.d.

[29] De opdracht aan keizerin Mathilde dateert dit werk op zijn vroegst 1114; Hugo zegt daarin van de *HE* (1109/1110) dat hij deze kort geleden heeft geschreven. Zie voor de discussie over het vermoedelijke tijdstip van ontstaan ook Bauduin (2011) 162-63.

[30] Voor de belofte aan Adela zie *HE I/II*, Epist. ad Adelam 62-63, en *HE I*, Epiloog (ed. Waitz 353, 42-45); Lettinck (1983) 55-56 oppert de mogelijkheid dat het niet nakomen ervan samenhangt met de verwachting dat het aanzien van Mathilde betere kansen op verbreiding beloofde (zie ook Lettinck [1981] 392). Het aantal mss. waarin het werk is overgeleverd is gering (zie Vidier [1965] 79); Guenée (1980) 310, 287 suggereert dat dit een gevolg is van het feit dat een werk over de Franse geschiedenis werd opgedragen aan een Engelse prinses.

[31] De intentie om te voorzien in een aanvulling blijkt uit de proloog (ed. Waitz [1851] 377, r. 10-12): "Sed et illa quae vobis deflorare curamus non a nobis accepimus, sed a multis codicibus nostro sudore decerpsimus ad suplementum historiae cuius supra meminimus et quam sicut promisimus nuper edidimus."; de mening van Manitius (1931) 520, dat daarin niet op de *HE* gedoeld wordt is weerlegd door Lettinck (1983) 56, noot 64.

daden van haar voorgeslacht (Dani en Normanni) en van de Franse koningen in een afzonderlijk werk zal behandelen, lopend vanaf Lodewijk de Vrome tot aan hun eigen tijd.[32]

Miracula Sancti Benedicti

In het klooster Fleury werd vanaf het midden van de negende eeuw een verzameling van wonderverhalen van St. Benedictus bijgehouden, de zgn. *Miracula Sancti Benedicti*. Hieraan heeft Hugo,[33] naar algemeen wordt aangenomen, Boek IX bijgedragen. De auteurs van de voorafgaande boeken – Adrevald (Boek I), Aimoin (Boek II-III), Andreas (Boek IV-VII), Radulphus Tortarius (Boek VIII) zijn, zoals we hierboven hebben gezien,[34] bijna allemaal ook bekend als schrijver van geschiedwerken, zodat de *Miracula* vaak historische details bevatten. De inhoud van Hugo's bijdrage is weinig opzienbarend; uit de dateringen van in Boek IX genoemde wonderen kan worden afgeleid dat hij er tot rond 1119 aan heeft gewerkt.[35]

[32] Dit blijkt ook uit *HE I/II*, Aanbiedingsbrief aan Adela, 60-63 en uit *HE I*, Epiloog, ed. Waitz (1851) 353, 42-45: "...alio, si vobis placuerit, libro tam attavorum vestrorum Danorum scilicet atque Normannorum, quam regum gesta Francorum ab imperatore Ludovico, Karoli Magni imperatoris filio, usque ad haec nostra tempora breviter decantabo". Cf. Lettinck (1983) 56-57.

[33] *BHL* 1135; ed. De Certain (1858) 357-71. Lettinck (1983) 47; Vidier (1965) 213-14. Vidier 213 over Boek IX van de *Miracula*: "Dans le prologue, l'auteur dit s'appeler Hugues. On l'a toujours identifié avec Hugues de Sainte-Marie. Il est probable que c'est exact, mais il n'y a point de certitude à ce sujet".

[34] Zie p. X.

[35] Twee wonderen (IX, 2 en 9) worden in de tekst in het jaar 1114 gedateerd en de twee laatste (IX, 10 en 11) resp. drie en vier jaar later; cf. Vidier (1965), 213-14; Lettinck (1983) 47.

III HET OORDEEL OVER DE *HISTORIA ECCLESIASTICA* IN DE MODERNE WETENSCHAPPELIJKE LITERATUUR

III.1 Inleiding

De wetenschappelijke literatuur over Hugo en zijn *Historia Ecclesiastica* begint in 1756 met een klaroenstoot. Het uitvoerige artikel 'Hugues de Sainte Marie, Moine de de Fleuri' in deel X van de grote *Histoire Litéraire de la France*, een indrukwekkend project van benedictijnse geleerden, behorend tot de hervormingsbeweging die uitging van de congregatie van St. Maur,[1] geldt nog steeds als een van de belangrijkste studies van het werk en zijn auteur.[2]
Hugo's kwaliteiten als historicus en de wijze waarop hij bij het schrijven van de *HE* gebruik maakte van de grote bronnencollectie die hem in het klooster Fleury ter beschikking stond benutte, worden er als volgt lovend in beschreven:

> On aurait tort de regarder cette chronologie comme une compilation de faits extraits des auteurs sans goût, et arrangés sans art. Hugues ayant dans la bibliothèque de son monastère les principaux historiens et les écrits nécessaires pour son dessein, il s'appliqua à les lire, à les comparer ensemble, à en exprimer ce qu'il appelle le suc du vrai, *medullam veritatis*. S'il fait des extraits, il les fait en habile historien, qui sçait les placer à propos, et se les approprier. Il paroît qu'il avoit devant les yeux Eutrope, Justin, Orose, Grégoire de Tours, Eginard, Paul diacre, Aimoin, & plusieurs autres mémoires qui ne sont point parvenus jusqu'à nous. Ce qui fait, comme le remarque l'éditeur, qu'on trouve dans son histoire beaucoup de choses intéressantes, qui n'avoient point été écrites avant lui, ou qui se ne trouvaient pas communément: *Et non pauca aliis intacta, vel saltem non ubivis obvia recenset*.[3] Le principal objet de l'auteur dans cette histoire est d'instruire des principaux mystères de la religion; ce qu' il exécute en habile théologien.[4]

In de eeuwen die volgden heeft Hugo weliswaar zijn reputatie als uitstekende historicus behouden,[5] maar wordt het oordeel over zijn geschiedschrijving vooral bepaald door de mate waarin zijn werken historische gegevens bevatten die niet reeds door andere bronnen vermeld zijn. Aan dit criterium voldoet alleen het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* in hoge mate.[6]
In 1851 heeft Georg Waitz dan ook in zijn editie in de *Monumenta Germaniae Historica* van Hugo's historiografische werken over de twee redacties van de *Historia Ecclesiastica* geschreven:

> …in antiqua tantum historia versantur et res ab aliis narratas colligere et brevius reddere volunt. In his adornandis Hugo iisdem fontibus usus est quos apud plerosque medii aevi scriptores viguisse constat, chronographis veteribus, historiis ecclesiasticis et Romanis. … In his igitur libris nonnisi colligendi et disponendi diligentia laudari potest; neque tanta doctrinae copia excellunt quantam apud Ekkehardum, Sigebertum aliosque miramur. Explicationes quas Hugo adiecit et ipsae nunc paucis placebunt, quamvis ingenium et animum sincerum probent.[7]

Naar zijn mening biedt het werk dus 'oude' geschiedenis en vat het samen wat anderen al geschreven hebben; de ijver van de auteur is prijzenswaardig, maar zelfs de toegevoegde beschouwingen zullen tegenwoordig weinigen behagen. Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw bieden naslagwerken, repertoria en overzichtswerken slechts varianten op dit oordeel. Om met enkele voorbeelden te volstaan: het overzichtswerk *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* reproduceert in 1967 met enige variatie Wattenbachs woorden uit 1858 "Dieses Werk ist ein Denkmal seiner Gelehrsamkeit und seines Fleisses,

[1] R. De Schryver (1997) 240-43.
[2] *Hist. Lit.* (1756) 285-306.
[3] *HE*, ed. Rottendorff (1636/1638), Praefatio ad Lectorem, tweede bladzijde.
[4] *Hist. Lit.* (1756) 296-7.
[5] Zie hierboven p. V-VI.
[6] Zie hierboven p. XII; over de bronnen van dit werk Vidier (1965) 80.
[7] Waitz (1851) 344.

hat aber, da die Quellen bekannt sind, keinen eigenthümlichen Wert" en het *Repertorium Fontium historiae medii aevi* vermeldt in 1984: "auctor alias historias ecclesiasticas fere ad verbum exscripsit".[8] Het *Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren* spreekt in 1982 van "reine Kompilation", De Ghellinck, *L'Essor de la Littérature latine au XIIe siècle* (1954) van "une compilation, faite souvent d'extraits textuels" en Manitius beperkt zich tot een overzicht van de behandelde historische materie.[9] Strayer (1985, *Dictionary of the Middle Ages*) noemt Hugo "not very original" en in het *Lexikon des Mittelalters* wordt hij een "ausgezeichneter, aber in den Sehweisen des benediktinischen Mönchtums befangener Geschichtschreiber" genoemd.[10]

III.2 Kanteling van het beeld in de moderne secundaire literatuur

Het negatieve beeld van Hugo's kwaliteiten als geschiedschrijver begint echter te kantelen. Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw beoordelen onderzoekers de werken van middeleeuwse geschiedschrijvers in de wetenschappelijke literatuur niet langer in de eerste plaats op hun waarde als leverancier van feiten, maar is er belangstelling voor de bedoelingen waarmee en de context waarin zij hun boeken schreven.[11] In deze ontwikkeling speelde het werk van Bernard Guenée een grote rol, en het hoeft niet te verbazen dat Hugo daarin met enige regelmaat aan bod komt.[12] Een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar Hugo van Fleury en de *HE* in het bijzonder vormde de studie naar deze auteur door Nico Lettinck in het kader van zijn dissertatie "Geschiedbeschouwing en beleving van de eigen tijd in de eerste helft van de twaalfde eeuw" (1983). Sindsdien is de belangstelling voor Hugo's werk in de secundaire literatuur alleen maar toegenomen.[13]

De nieuwe inzichten betekenen een terugkeer naar de vroegere positieve beoordeling van de historiografische betekenis van Hugo's hele oeuvre, zoals in de hierboven geciteerde *Histoire Litéraire* (1756). Zo ziet bijvoorbeeld Hofmann (1987) in zijn waardevolle maar weinig geciteerde bespreking van Hugo's *Historia Ecclesiastica* dit werk als een van de zeer weinige voorbeelden van universele kerkgeschiedschrijving in de volle middeleeuwen en is hij van oordeel dat Hugo's geschiedtheoretische en theologische concepties aangaande onder meer typologische duiding en het sacramentele karakter van de kerk belangrijke uitgangspunten vormen voor het serieus op waarde schatten van zijn werk.[14]

Uit onderzoek blijkt dat Hugo zich niet heeft beperkt tot het geven van uittreksels uit de beschikbare bronnen; hij geeft ook op basis van een doelgerichte keuze gestalte aan door hemzelf ontwikkelde concepties. Daarbij komt hij naar voren als een oorspronkelijk denker, ook al legt hij zelf conform de middeleeuwse traditie de nadruk op zijn afhankelijkheid van de bronnen.[15]

III.3 Vernieuwende aspecten van Hugo's historiografie

De hernieuwde belangstelling in de literatuur van de laatste decennia voor Hugo's werk betreft vooral een drietal terreinen: 1. zijn geschiedbeschouwing, m.n. de door hem ontwikkelde opvattingen over kerkgeschiedenis, 2. zijn originele ideeën over uiteenlopende historische vraagstukken en 3. zijn toepassing van diverse in zijn tijd nog ongebruikelijke historiografische technieken.

---

[8] Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II ,779, Wattenbach (1858) 323; *Repertorium Fontium historiae medii aevi* V, Fontes Gh-H, Romae 1984, s.v.

[9] *Tusc. Lex.* (1982) s.v.; De Ghellinck (1954) 320; Manitius (1931) 518-19.

[10] Strayer (1985) 318-19; *Lex. MA*: Bourgain (1991).

[11] Lake (2014), zie ook Lettinck (1983) 8

[12] Zie o.m. Guenée (1980) 23, 287, 309-10 (1977), (1983).

[13] Lettinck (1983), zie ook Lettinck (1981).

[14] Hofmann (1987) 414-15. Zie hierover p. XXXI-II. Cf. Chibnall (1984) 172 "The genesis of the earliest universal history produced in northern France by Hugh of Fleury can be traced to the impressive revival of historical study at Fleury-sur-Loire…"

[15] Zie hieronder p. XLII-IV. Zie p. XLVII-LI voor waarnemingen aangaande Hugo's werkwijze. Maar cf. Lettinck (1983) 55 "Zeker in het geval van Hugo heeft men te maken met een schrijver die juist bewust en weloverwogen niet origineel wilde zijn. Hij beschouwde zijn compilatiewerk vooral als een vorm van dienstverlening aan zijn lezers en toehoorders, een standpunt dat in zijn tijd niet zeldzaam was. … Hugo wilde dus nadrukkelijk niet van nieuwlichterij beschuldigd worden. Hij verkoos liever de geijkte patronen", n.a.v. Hugo's opmerking in *HE II*, Proloog Boek VI, 14-21.

III.3.1 Hugo's geschiedbeschouwing

Zoals Lettinck in 1983 heeft laten zien,[16] heeft Hugo in de *HE* uiteenlopende periodiseringsschema's en interpretatietechnieken gebruikt om door interpretatie – en niet door de gegevens uit verschillende bron met elkaar in overeenstemming te brengen – de ontwikkeling van het christelijk heil in de loop van de geschiedenis vanaf de schepping tot en met de driedeling van het Frankische rijk aan te tonen. In de Proloog van *HE II*, Boek II, r. 5-9 omschrijft hij dit doel als

> …notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum, et quomodo Vetus Testamentum euuangelicis ministrauit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem ętatem solet ętas puerilis precedere.

In de *HE* behandelt Hugo de bijbelse geschiedenis op dezelfde wijze als profane voor- en nachristelijke geschiedenis. Hij hanteert in de beschouwingen over de 'ratio der *res gestae*'[17] zowel verschillende versies van de uit de bijbel (Daniel 2,31-35) afgeleide, in de westerse geschiedschrijving van de vijfde tot de elfde eeuw zelden voorkomende leer der vier wereldrijken die aan het rijk Gods zullen voorafgaan[18] als de door Augustinus ontwikkelde, op de zes perioden van een mensenleven en de zes scheppingsdagen aansluitende theorie der zes *aetates* van de wereld en diens leer der twee *civitates*.[19]
In *HE II*, Boek I vermeldt hij eerst de in de antieke en bijbelse bronnen genoemde *translationes imperii*: van de Assyriers aan de Meden (r. 297-98), van de Meden aan de Perzen (r. 448-49) en van de Perzen aan de Macedoniërs (r. 656-57). Later (r. 1051-62) voegt hij, volgens Von den Brincken "als eerste van de middeleeuwse wereldkroniekschrijvers" na de Perzen de Carthagers in. Hierin volgt hij Orosius, die de *regna* aan de windstreken koppelt: Assyriers/Babylon (het Oosten), Macedoniërs (het Noorden), Carthagers (het Zuiden) en Rome (het Westen).
In de Aanbiedingsbrief aan Adela (*HE I*/*II*) bespreekt Hugo de nauwe relatie tussen de zes scheppingsdagen en de evenzovele stadia naar de verlossing; in *HE II*, in de Proloog van Boek II, r. 1-50 werkt hij dit verder uit. De *civitas Dei* komt alleen ter sprake in *HE II*, namelijk in de Proloog van Boek II, r. 10-16 en bij de herhaling van de aanbieding van de *Historia Ecclesiastica* aan Adela aan het einde van de Proloog van Boek VI, r. 52-53.
De interpretatietechniek waarmee Hugo zijn conceptie van de wereldgeschiedenis gestalte geeft is aan de allegorisch-typologische bijbelexegese ontleend. Zoals deze in het Oude Testament talrijke voorafbeeldingen ziet van het Nieuwe Testament[20], zo biedt in Hugo's visie ook de profane geschiedenis prefiguraties van de voortschrijdende ontwikkeling van het heil vanaf de menswording van Christus en de stichting van de kerk. In *HE II*, Proloog van Boek III, kondigt hij daarom aan de verwoesting van de tempel te Jeruzalem onder Vespasianus en Titus te zullen behandelen

> …licet fuerit umbra, non ueritas. Vmbra tamen designat uestigia ueritatis, et diligenter intuentibus signis quibusdam futura solet exprimere.[21]

Zijn typologische repertoire is weliswaar in hoge mate traditioneel, maar de relatie die hij legt verbindt het profane en het sacrale domein, de geschiedenis en de exegese, bijv. in *HE II*, Boek I, 1063-73:

---

[16] Lettinck (1983) 125-34 en 210.
[17] Epist. ad Adelam 160-61.
[18] Von den Brincken (1957) 195 heeft Hugo's gebruik van de theorie der vier wereldrijken in verband gebracht met het feit dat hij niet de kroniek van Hieronymus als bron heeft benut, maar Iustinus en Orosius; zie het overzicht in Krüger (1976) p. 25; zie ook hieronder, p. XXV, noot 24;
[19] Hieronymus noemt de regna van de Babyloniërs, Meden en Perzen, Macedoniërs en Romeinen (cf. *In Dan*., I,2, CCSL 75a, p. 794-5); Augustinus beschrijft de aetates mundi in *De Civitate Dei* XXII, 30 (CCSL 48, p. 865-66)
[20] Cf. Van Liere (2014) 119-23. Enkele voorbeelden uit de *Historia Ecclesiastica*: zoals Adam op de zesde scheppingsdag uit smetteloze aarde met een vrije wil (*liberum arbitrium*) werd geschapen, zo werd Christus aan het begin van de sexta aetas van de geschiedenis uit een maagd geboren en ontvingen de mensen in de zesde aetas de Geest (Epist. ad Adelam 76-90); het door Mozes gebouwde Tabernakel, de Ark des Verbonds, de kandelaar en de tafel zijn voorafbeeldingen van respectievelijk de Kerk, Christus, de verkondiging van het geloof en de Schrift (*HE II*, Proloog Boek II, 34-42); de staf van Aaron die zonder wortel en vocht ging bloeien en vruchten voortbracht (Num. 17,8) was een voorafbeelding van het *sacramentum* van Christus' geboorte uit de maagd (Boek IV, 76-79).
[21] *HE II*, Proloog Boek III, 37-40.

> Et iterum est notandum, quia sicut Belus obscure primum regnasse refertur, demum uero clarius latius ac magnifenticius Ninus filius eius, ita et Romę Iulio successit longe felitior Octauianus Augustus. Et iterum est pariter intimandum, quia quemadmodum natus est Abraham patriarcha ex cuius semine Christus processit anno regis Nini XL tercio, ita postmodum idem mundi Saluator natus est anno Octauiani Augusti XL secundo. Igitur qui mundi terciam sancti Habraę fide illuminauit ętatem, ipse ętiam sextam sua natiuitate et sui sacratissimi sanguinis effusione purificauit, sanctificauit et renouauit.

Door deze werkwijze legt hij het fundament voor een nieuwe historiografische benadering. In de moderne literatuur wordt aandacht gevraagd voor Hugo's methode van het 'entrelacement', de vervlechting van typologische exegese en geschiedschrijving, van bijbelse geschiedenis en wereldse geschiedenis. [22]

Als reden voor de behandeling van de voorchristelijke geschiedenis in de *HE* geeft Hugo in de Aanbiedingsbrief aan Adela in *HE I* al de grote betekenis van de *sacramenta* van de kerk, d.w.z. van de typologische verklaring van de bijbelse geschiedenis (cf. *HE II*, Epist. ad Adelam, r. 75-111). In de voor *HE II* aangepaste versie van deze brief voegt hij daar nog een argument aan toe: het grote belang van het Joodse volk, waaruit Christus is voortgekomen (ibid., r. 144-56).

Een prominente rol in de moderne literatuur over deze kwestie speelt de reeks van artikelen die Elisabeth Mégier aan aspecten van Hugo's geschiedopvatting heeft gewijd, en waarvan een groot deel in 2010 in een boek is gebundeld. Mégier [2000] (2010) beschrijft de wijze waarop Hugo inhoud geeft aan de typologische verklaring van de bijbel, waarbij de diepere betekenis van het Oude en Nieuwe Testament tezamen haar vervulling vindt in de heerschappij van de kerk in de wereld.[23]

In Mégier [2002a] (2010) wordt een stap verder gezet en betoogd dat Hugo, door de bijbelse geschiedenis niet alleen een religieuze duiding te geven, maar door haar ook net zo te behandelen als de profane geschiedenis, een historische continuïteit creëert tussen het Oude Testament en de geschiedenis van de kerk in zijn tijd, en de kerk daardoor spirituele legitimatie verschaft.[24] Mégier stelt ook dat Hugo

---

[22] Führer (2014) o.a. 104, 106, 113; m.n. 108 : "Le raccord établi par Hugues de Fleury entre histoire sacrée et histoire profane ouvre la voie aux répertoires historiques, aux encyclopédies comme celle de Vincent de Beauvais ainsi qu'aux recueils d'exemples empruntés à l'histoire à l'usage des ordres mendiants comme la Chronique de Martin le Polonais ou surtout les *Flores temporum* qui présentent l'histoire sacrée et l'histoire profane en deux colonnes face à face, une façon d'organiser le savoir historique qui devrait connaître un grand succès durant les derniers siècles du Moyen Âge."

[23] Mégier [2000] (2010) 297-98 "Orderic … actually excludes… the form this order [of universal history] usually takes in the universal chronicles of his time: that is, the succession of the world empires and of the two Covenants, leading to the reign of the Church, which is seen as the accomplishment of both. This view can be legitimated with the help of the exegetical concept of prefiguration: associated with the historical concept of preparation, the relationship between a historical "figure" in the Old Testament with its spiritual fulfillment in the New can be made to describe a totally historical process. This is what we find, for instance, in the *Historia ecclesiastica* of Hugh of Fleury which was to become an important source of the widespread chronicle of Martin of Troppau". Cf. Mégier (1999-2000) 304-05: "C'è inoltre un' opera già dell' inizio del secolo XII, la *Historia ecclesiastica* di Ugo di Fleury, che collega in modo cospicuo esegesi spirituale e storia. In quanto esegeta, Ugo mette in risalto le figure veterotestamentarie di Christo e della Chiesa, e in quanto storico, presenta la storia del popolo ebraico che contiene le figure e la storia della Chiesa che è il loro compimento spirituale come due serie cronologicamente coerenti di dati, collegate anche con l'aiuto di concezioni quali la filiazione, la preparazione, l'educazione. Cosí le due Alleanze sono nello stesso tempo spiritualmente parallele e storicamente successive: si pongono tutte e due sullo stesso livello storico, che ha acquisito una dimensione spirituale. Il senso spirituale. Il senso spirituale, quindi, si trasforma in un "senso spirituale storico."

[24] Mégier [2002a] (2010) 381-82: "… we can say that with respect to his patristic models and sources, Hugh's work shows a considerable advance in the "historicizising" of the Bible. Hugh insists on the historical reality of the events narrated by the biblical "letter" according to the same criteria as the ones supposed to be respected in profane history. From the point of view of "historicity" as reality, the difference between the history of faith and the history of kings consists only in a greater or lesser degree of credibility. This real history of faith receives its meaning essentially from spiritual exegesis (which goes beyond the mere "image" or "traces" of truth accessible on the "literal" level) but the exegetical spiritual meaning becomes historical as typological correspondence is gradually transformed by Hugh into temporal succession, and amalgamated with the succession of real history. So

als een van de eersten een verklaring geeft voor het tijdstip van de komst van Christus, dit omdat de wijze waarop hij de *sacramenta*, de typologische benadering, in verband brengt met de geschiedenis, een uitleg van deze voor de geschiedenis van de kerk zo cruciale gebeurtenis onontkoombaar maakt.[25]
Mégier [2006] (2010) wijst op Hugo's originele aanpak door zijn behandeling van het Joodse volk in de bijbel en in de latere geschiedenis als één historische entiteit, en zijn opmerking dat Christus voortkwam uit de Joodse koningen en priesters; dit waren in zijn tijd nog niet in de historiografie gepresenteerde opvattingen.[26]
In Mégier [2002b] (2010) wordt betoogd dat Hugo de in zijn materiaal voorkomende fabels wel als zodanig heeft aangegeven en volledigheidshalve opneemt in zijn historisch dossier, maar dat hij veeleer geïnteresseerd is in de historiciteit van de bijbelse geschiedenis en het vervolg daarvan in de kerk, dan in dit historiografisch gemeengoed.[27]

III.3.2 Hugo's oorspronkelijke opvattingen

De recente literatuur toont niet alleen dat Hugo in zijn opvattingen over veelomvattende concepten als periodisering, typologie en verbinding van sacrale en profane geschiedenis als een origineel denker beschouwd moet worden, maar maakt ook duidelijk dat hij bij de behandeling van diverse historische vraagstukken voor een eigen benadering kiest. Zo laat Mégier [2001b] (2010) zien dat Hugo met zijn uitvoerige passage over Karel de Grote in de *HE* hem primair als Frankische koning beschrijft, die het keizerschap niet door *translatio imperii*, maar door eigen succes verwerft. Door deze voorstelling van zaken voorkomt hij dat een *translatio* van de Franken aan de Duitse keizers plausibel wordt. Zij waardeert Hugo's weergave van Karels keizerschap als onderdeel van de geschiedenis van de

---

Hugh's "historicizising" of the Bible implies the "spiritualization" of history. He thus finds himself in accordance with the Gregorian Church, which pretends to be "spiritual" in its actual historical reality and which claims a spiritual as well as a historical continuity with the Old Covenant. Hugh's presentation secures this continuity but at the same time excludes the continuity between the Old Covenant and the contemporary Jews who have remained "carnal".

[25] Mégier [2002a] (2010) 378-80; 378: "Here then arises a problem, which, as far as I can see, Hugh is one of the first to meet, namely, why did Christ come only in the sixth age of the world? The urgency of such a problem, I believe, is a consequence of Hugh's combining figuralism, 'sacrament', with history." Cf. Mégier [2001a] (2010) 346: "D'altra parte il fatto que Cristo sia venuto tardi, nell' ultima *aetas*, non viene collegato da Ugo con la preparazione necessaria da compiere prima, ma riceve una spiegazione completamente diversa che non si trova, a quanto vedo, in nessun altro autore: secondo Ugo Cristo è venuto poco prima della fine del mondo, perché il suo messagio rimanesse puro e non venisse alterato." Volgens Lettinck (1983) 131 meent Hugo in aansluiting op soortgelijke gedachten bij Eusebius en Augustinus dat de factor tijd bij de incarnatie een beslissende rol speelde; cf. Funkenstein (1965) 91 "die Frage *quare non ante uenit Christus* wird augustinisch beantwortet: "Nam si ante uenisset, cuncta forsitan legis nouae precepta uetustas temporis aboleuisset" [*HE II*, Proloog Boek III, 72-73] und keinesfalles mit einer Reichstheologie." Cf. Augustinus, *Civ. Dei*, X,32 (*CCSL* 48, p. 311): "nec debuit nec debebit dici: Quare modo? et: Quare sero? quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile."

[26] Mégier [2006] (2010) 403 "… Hugh of Fleury is quite an exception: as far as I can see, he is the first and for some time the only Christian Latin historian who goes beyond the variety of existing appellations and takes into account the Jews as a consistent and comprehensive entity and an object of specific historical interest at least from Abraham onward and who, instead of differentiating the biblical protagonists of an essentially spiritual story from the "historical" Jews, does his best to conjoin them."
Mégier [2006] (2010) 415: "I have not found this theme of Christ originating from the Jewish kings and priests in other historiographical works; where it appears – mainly in commentaries on the genealogies of Christ contained in the Gospels of Matthew and Luke – it has hardly anything to do with a historical statement but is used to show, through this double ascendance, Christ's double, royal and priestly, character."

[27] Mégier [2002b] (2010) 390-91. Zie ook Mégier (2014) 197-200, 'L'utilisation des thèmes mythologiques par Hugues de Fleury'. Volgens haar gebruiken Hugo en anderen de Griekse mythologie, zoveel mogelijk van de onwerkelijke elementen ontdaan, ter ondersteuning van de panegyriek. Zij noemt (199-200) in dit verband Adela van Blois en de vermelding van Minerva (*HE II*, 119-24) en meent: "pour Hugues, encore plus clairement que pour Augustin, Minerve est un personnage décidément historique."
In Mégier (2010) 390 en (2014) 198 verwijst zij ook naar de vermelding van mythologische elementen in de Prologus auctoris ad Lodewicum regem aan het begin van de *HE*, ed. Rottendorff, maar deze tekst is in de handschriftelijke overlevering niet aangetroffen. Zie ook p. XXIII, noot 8.

Byzantijns-Romeinse keizers, en niet als een *translatio imperii* aan de Franken, als een oorspronkelijke benadering bij de behandeling van de Karolingische geschiedenis.[28]
Volgens Chazan (2014) acht Hugo het keizerschap van Karel de Grote vooral van betekenis voor diens rol als beschermer van de universele kerk.[29] In Chazan (2008), een eerder artikel over de passage over Karel de Grote in de *HE*, stelt zij dat Hugo in het kader van zijn kerkgeschiedenis vooral belangstelling heeft voor Karels verhouding tot en vrijgevigheid aan de kerk. Daarom ontleende hij zijn beschrijving van de organisatie van de kerk en de lijst van metropolen in het rijk van Karel de Grote aan Einhard. Maar omdat in Einhards tekst aandacht voor de kloosters ontbreekt, vulde hij die bewust aan met de lijst van 21 kloosters in Aquitanië uit de *Vita Hludowici*.[30]
Chazan (1999) bespreekt Hugo's twee beschrijvingen van de schenking van Constantijn aan de kerk, resp. in zijn in veelgeprezen *De regia potestate*[31] (ca. 1105) en de *HE*. In beide gevallen probeert Hugo de apocriefe versie van het zgn. *Constitutum Constantini* te verzoenen met de Grieks-Romeinse historiografische traditie. In *De regia potestate* baseert hij zich op de kroniek van Hugo van Flavigny (fl. 1100) en geeft daardoor in hoofdlijnen de lezing van het *Constitutum*, die de schenking van wereldlijke macht over het Westen aan de kerk behelst. Een vijftal jaren later beschikt hij bij het schrijven van de *HE* over andere bronnen, zoals Eusebius' *Historia Ecclesiastica* in de vertaling van Rufinus en de *Historia Tripartita*, maar ook het *Liber Pontificalis* en de *Actus Silvestri*. Hij vervaardigt nu een uitvoerige synthese die elke tegenstelling tussen zijn bronnen tracht uit te wissen. Het resultaat is een sterk ingeperkte versie van de strekking van het *Constitutum*, waarin Constantijn niet meer dan de stad Rome en het Lateraans paleis aan de paus schenkt.[32]
Healy (2006) constateert dat Hugo van Fleury het *Chronicon* van Hugo van Flavigny als een bronnenboek gebruikte om zijn eigen, radicaal verschillende, opvattingen over de verhouding tussen kerk en staat te onderbouwen.[33]
Mégier (2011) beschouwt Hugo als een belangrijke en invloedrijke getuige van de hernieuwde belangstelling in zijn tijd voor de profeet Mohammed; bovendien maakte hij gebruik van informatie uit onbekende bron. Hugo bekortte de passage bij de samenstelling van *HE II*. Kedar (1984) meende dat dit wijst op afnemende belangstelling, maar volgens Mégier is er juist sprake is van een bewuste keuze voor een historische benadering, aangepast aan de recente stand van de toenmalige wetenschappelijke kennis.[34]

---

[28] Mégier [2001b] (2010) 322-25; ibid. 331: "Statt wie die meisten seiner lateinischen Zeitgenossen den Byzantinern ihre Kaiserherrschaft zugunsten derjenigen Karls streitig zu machen, tut Hugo also sein Möglichstes, Karls Kaisertum als Element der byzantinisch-römischen Kaisergeschichte darzustellen. Diese Einbindung von Karls Kaisertum in die byzantinische Geschichte funktioniert als Legitimierung und als Relativierung zugleich, und macht Hugos Darstellung zu einer originellen Variante unter den Versuchen der Aufarbeitung der karolingischen Geschichte, die sich im 12. Jahrhundert mehren. Karl is nicht der Agent einer *translatio* des römischen Reiches auf eine neue exklusive Kaiserreihe des Westens, die für die Zeit Hugos noch bestimmend sein oder gar bis zum Weltende reichen könnte, sondern wird zum *imperator* im Rahmen der antiken Kaisergeschichte, die als solche ihren Wert hat und deren Glanz auch den späteren Herrschaften zugute kommt, deren – im übrigen bei Hugo niemals absolute – universelle Bedeutung jedoch mit ihm zu Ende geht."
[29] Chazan (2014) 181: "Aux yeux d'Hugues de Fleury, ce que la couronne impériale ajoute aux fonctions de Charlemagne, c'est essentiellement la protection et la défense de l'Église universelle. Après 800, il existe deux empires, légitimes l'un et l'autre, mais celui de Charlemagne roi des Francs devenu empereur, a la charge de l'Église universelle au plan temporel, ce qui fonde sa légitimité."
[30] Chazan (2008) 339-41, zie *HE II*, Boek VI, 1492-1509 en hieronder p. L-LI.
[31] Zie p. X-XI en noot 15.
[32] Chazan (1999) 496-99.
[33] Healy (2006) 96.
[34] Mégier (2011) 344: "Hugh's report on Muhammad in no. 2 [*HE II*] is slightly shorter than that in no 1 [*HE I*]; this does not necessarily (as Kedar, *Crusades*, p. 86 supposes) show a diminished interest in the matter, but may be due to a greater effort at historical precision, if not impartiality."; ibid., 344: "With few exceptions, Hugh formulates all of this in his own words, changing the order of narration, adding personal nuances (esp. in no 1 [*HE I*]) and information of unknown provenance."; ibid. 346: "Especially in no. 2 [*HE II*], Hugh's report on Muhammad and Islam may appear as an intentionally historical, rather than polemical account, updated according to contemporary (especially geographical) notions."

In de literatuur van de laatste decennia vinden we ook regelmatig aandacht voor Hugo's positieve oordeel in de *HE* over de intellectuele en bestuurlijke capaciteiten van vrouwen, met name van vrouwen die met macht en gezag zijn bekleed. De opdracht van het werk aan de hoogopgeleide regentes over het graafschap Blois-Chartres zal hierbij natuurlijk een rol gespeeld hebben.
Voor Bond (1995) is het meest treffend in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois in de *HE* "its redemption of woman – or at least, of the domina – within a universal framework."[35] Adela wordt geprezen boven de andere heersers van haar tijd en Hugo kondigt aan in zijn werk voorbeelden te zullen geven van de soms grote geestkracht en beschaving van vrouwen.[36] Het is zeer opmerkelijk dat in Hugo's korte samenvatting van de geschiedenis van zondeval tot verlossing de rol van de vrouw bij de zondeval onvermeld blijft, terwijl die van de moeder Gods een centrale rol speelt.[37]
Ferrante (1997) beschrijft hoe Hugo de *HE* voor Adela schreef, "slanting it to her interests". Hij prijst haar als bestuurster, maar ook om haar eruditie en beschaving en ruimt door een vaardige selectie uit zijn bronnen een belangrijke plaats in voor machtige vrouwen, bij onder meer de Assyriërs, de Amazonen, in Rome en Byzantium.[38]
Mégier (2014) 204-06 betoogt dat Hugo op originele wijze een prominente rol aan de Amazonen geeft. Hij beperkt zich niet tot de gegevens uit Orosius, maar citeert veel uit het ook door deze als bron gebruikte werk van Iustinus (3e eeuw). Daarbij brengt hij echter een geheel eigen selectie en volgorde aan, die het mogelijk maakt de Amazonen te idealiseren en hen als de vrouwen van de Scythen (zie *HE II*, Boek II, 7-8) te koppelen aan de Parthen (*HE II*, Brief aan Adela, 19-50). Mégier verklaart ook waarom Hugo in de *HE* voor de Parthen een belangrijke plaats inruimt. Op basis van Iustinus bericht hij dat dit volk met de Romeinen de wereldmacht deelde (*HE II*, Proloog Boek II, 87-88). Op deze wijze had hij een precedent voor een tweede macht naast Romeinse wereldrijk, dat ook het keizerschap van Karel de Grote en diens opvolgers ten opzichte van de Byzantijnse keizers kon rechtvaardigen.
Ook Führer (2014) wijst op Hugo's aandacht voor vrouwelijke gezagsdragers en de daardoor gestuurde selectie uit zijn bronnen. Via de typologie staan hem vele exempla uit de bijbel en de patristiek ter beschikking om te bewijzen dat vrouwen kunnen beschikken over macht en kennis, ook aangaande de geschiedbeschouwing.[39]

III.3.3 Hugo's nieuwe technieken

Uit de bovenstaande selectie blijkt overduidelijk dat het Hugo op inhoudelijk terrein niet aan eigen inzichten ontbrak. Interessant is voorts dat hij zich, zonder dat dit de moderne lezer meteen opvalt, bij de totstandkoming van zijn werken ook bediende van een aantal historiografische technieken die in zijn tijd ongewoon waren.
Guenée (1983) wijst erop dat het vermelden van bronnen onder historici aan het begin van de twaalfde eeuw nog allerminst gebruikelijk was en dat Hugo, hoewel hij zelf nog maar heel weinig bronnen geeft,

---

[35] Bond (1995) 154.
[36] Bond (1995) 155: "Hugh makes the astonishing and possibly unparalleled claim that *industria* and *elegantia* are potential properties of woman's reading which even the disciples did not possess." (Bond baseert zich op *HE I*: "Sed et mulier secus pedes Domini sedens audiebat uerba oris eius, tanto Phariseis et Saduceis non solummodo sed et ipsis Christi ministris melior quanto deuotior. Sexus enim femineus non priuatur rerum profundarum intelligentia." In *HE II* (ms. Vat. Reg. lat. 545) is de passage "non solummodo sed et ipsis Christi ministris" op rasuur vervangen door "qui putabantur esse periti", cf. *HE II*, Epist. ad Adelam, 68-74).
[37] Bond (1995) 155: "Clearly, Hugh believes that Adela wants to have the myth of Eve buried in order to replace it with the virtuous activity of the Lady in power as reader and ruler, the concluding image of the epistle."
[38] Ferrante (1997) m.n. 97-98; 98: "…Hugh emphasizes the role of ruling and otherwise notable women, good and bad, in his history, selecting, using or omitting appropriate details from his sources." Ferrante baseert zich o.m. op een ongepubliceerde paper van Kimberly LoPrete voor de Medieval Academy of America in maart 1992: "Exemplary Women Rulers in Hugh of Fleury's *Historia Ecclesiastica* Written for Adela of Blois". Volgens LoPrete (1996) 320 is het aannemelijk dat de *HE* door Adela is benut bij de opvoeding van haar kinderen: "Adela's eldest son was married and living elsewhere when she received Hugh's work, but Thibaud and Stephen were still attested in her entourage. Marked for secular careers they were of an age to learn from Hugh's moral teaching masked as history, even if Adela had to translate and retell his vignettes. Hugh's examples of learned, astute and morally sound women also made his work suitable for Adela's daughter(s), if they were raised at court." Zie voor Hugo's eigen gebruik van het bronnenmateriaal hieronder, p. XLVII-LI.
[39] Führer (2014) 105.

aan het begin staat van een ontwikkeling. De wijze waarop hij in de Proloog van *HE II*, Boek VI de waarde van zijn bron Anastasius Bibliothecarius voor zijn werk bespreekt is een nieuw fenomeen. Interessant is ook de verwijzing naar Hugo's kritische selectiemethode uit elkaar tegensprekende autoriteiten, waar Guenée een parallel ziet tussen de aanpak van Hugo en die van diens jongere tijdgenoot Abelard.[40]
Hofmann (1987) schenkt aandacht aan het feit dat de indeling in Boeken van wereldkronieken e.d. in de twaalfde eeuw toeneemt, en noemt Hugo als een van de eerste auteurs van wie de eigen Boekindeling bewaard is.[41]
Head (1990) beschrijft aan de hand van de proloog van de *Vita Sancti Sacerdotis*[42] dat Hugo bij zijn bewerking van dit werk voor de monniken van Sarlat niet alleen passages toevoegde, maar zijn bronteksten in de marge plaatste zodat zijn helaas verloren manuscript de uiterlijke verschijning gehad moet hebben van een bijbelcommentaar of een handschrift van het *Decretum* van Gratianus. Kennelijk verwachtte hij van zijn lezers dat zij de verschillende teksten met elkaar vergeleken.[43]

Als we het bovenstaande overzicht van de literatuur van de laatste decennia bezien blijkt het beeld van Hugo van Fleury als weinig originele compilator in deze periode te veranderen in dat van een historicus die op basis van ruime kennis van de beschikbare bronnen en door een geraffineerd gebruik van de mogelijkheden van de compilatietechniek, een oorspronkelijke geschiedschrijving tot stand bracht. De toegenomen waardering voor de *Historia Ecclesiastica* heeft ook de behoefte aan een kritische editie versterkt. Reeds in 1981 heeft Lettinck, mede op grond van de omslachtige wijze waarop onderzoekers de tekst tegenwoordig moeten consulteren, gepleit voor een nieuwe editie.[44] De resultaten van het onderzoek naar het ontstaan en de overlevering van het werk maken duidelijk, hoe nodig die ook is gezien de kwaliteit van de tekst van de enige tot nu toe beschikbare editie.

---

[40] Guenée (1983) 148-9, 150: "Mais vient le moment, au début du XIIe siècle, où un historien comme Hugues de Fleury tient à préciser à son lecteur, dans sa préface même, que sa source est une bonne source, digne de foi, à laquelle on peut se fier, qu'elle est non frivola, non inepta, qu'elle est au contraire autentica, probabilis, robusta, veridica. … Et l'historien depuis Hugues de Fleury, comme le théologien depuis Abélard, sait qu'entre deux autorités qui se contredisent, il doit choisir la source qui a le plus d'autorité. La critique historique de la XIIe siècle se fonde sur une hiérarchie d'autorités."
[41] Hofmann (1987) 392-93; 393: "Die ersten Bucheinteilungen, die auf den Autor selbst zurückgehen, begegnen bei Hugo von Fleury, der seine Weltchronik freilich als Kirchengeschichte konzipiert und *Historia Ecclesiastica* genannt hatte, in den *Historiae variae* des Guido von Pisa, wo der weltchronistische Abriß neben anderen historischen Stücken nur Buch IV-VI des Gesamtwerkes einnimmt, so wie bei anderen Autoren, bei denen die Weltchronik ebenfalls in ein übergreifendes Gesamtwerk eingeordnet ist."
Zie in dit verband ook de ontsluitende functie van de marginalia in de *HE*, hieronder p. LXXXIX.
[42] Cf. Prologus, Migne *PL* 163, 979-80: "Ad quem poliendum et elimandum composui mihi multas historias, quasi limas, ut nihil habeat nisi splendidum et honestum; et undecunque textum, undecim distinguendo Capitulis, adornavi. Quaedam quoque diversis historiis, ubi opportunum duxi, ex latere in marginibus subnotavi, ut ex his lector lineam temporum cognosceret, et ex brevi multa colligeret."
[43] Head (1990) 92; ibid. 93: "For Hugh, however, the truth of a saint's life was determined not simply by reaching back to a presumed pure antique tradition through a corrupt intermediary, as Letaldus had done, but by doing research in other sources, and thus discovering as much as possible about the person and his time." Het beeld dat Lettinck en Head schetsen wijkt belangrijk af van de conclusie van Jedin (1965) 560: "Hugo hat sich auch als Hagiograph betätigt. Seine Bearbeitung der angeblich merowingischen, aber wohl erst dem 8. Jahrhundert angehörende Vita des Bischofs Sacerdos von Limoges und die um 1120 von im verfaßten Miracula sancti Benedicti weisen ihn als zwar gewandten, aber wenig kritischen hagiographischen Schriftsteller aus."
[44] Lettinck (1981), 'Pour une édition critique'… . Zie hierboven p. VI-VII.

IV ONTSTAANSGESCHIEDENIS EN AARD VAN DE *HISTORIA ECCLESIASTICA*

IV.1 Inleiding

In de wetenschappelijke literatuur over de *Historia Ecclesiastica* treden twee problemen op de voorgrond: de ontstaansgeschiedenis van het werk en het historiografisch genre waartoe het behoort. Het werk is in uiteenlopende vormen overgeleverd. Al in de achttiende eeuw werd het bestaan van de beide redacties vastgesteld, die respectievelijk onderverdeeld zijn in vier en zes Boeken; over de exacte inhoud daarvan en over de mate waarin de overleveringsvormen het werk bieden van de auteur zelf bleef echter onduidelijkheid bestaan.[1] Daardoor viel ook de vraag of het door Hugo als 'kerkgeschiedenis' bestempelde werk wezenlijk andere pretenties had dan de beschrijving van de wereldgeschiedenis moeilijk te beantwoorden.[2] In de voorliggende editie is de laatste redactie van de auteur voor het eerst in zijn geheel gedrukt; de enige eerdere vrijwel volledige uitgave van de *HE* in enigerlei vorm is inmiddels 380 jaar oud. In grote lijn[3] kan de editiegeschiedenis van de *HE* als volgt worden geschetst:

In 1613 gaf Marquard Freher in zijn *Corpus Francicae historiae veteris et sincerae* ongeveer de helft van de tekst van een versie van de tweede redactie van de *HE* op basis van één handschrift uit op naam van Ivo van Chartres: Boek I tot en met de Proloog van Boek V, onder de titel *Excerpta Ivonis venerabilis episcopi Carnotensis*.[4]

In 1636 volgde de eerste vrijwel volledige editie van de *HE* (reeds herdrukt in 1638), door de bekende Münsterse arts en humanist Bernhard Rottendorff[5]; deze drukte net als Freher een tekst van de tweede redactie, die grotendeels is gebaseerd op slechts één handschrift, het inmiddels verloren ms. Liesborn, helaas ook een niet zo goede tekstgetuige, omdat het een ernstig gecontamineerde tekst bood.[6] Rottendorff noemde de juiste auteur, maar zijn titel *Chronicon* is minder correct.[7] Hij constateerde dat de editie Freher enkele passages bood die in zijn handschrift ontbraken en voegde deze toe aan zijn tekst. Een korte Aanbiedingsbrief, gericht aan Ivo van Chartres, ontleende hij aan een ander, niet door hem met name genoemd manuscript.[8]

---

[1] Zo meende Jedin (1965) 561 dat de uit *HE I* bekende Epiloog ook onderdeel uitmaakte van *HE II*; Lettinck (1981) 392 stelde als juiste hypothese dat dit niet het geval is. Vidier (1965) 78-79 veronderstelde het bestaan van een geografische variant van de *HE*. Over de authenticiteit van het aanbiedingsgedicht bij de *HE* in de editie Rottendorff dat niet in de handschriften voorkomt bestaat nog altijd twijfel (zie hieronder noot 8).

[2] Lettinck (1981) 392: "Cet aperçu des éditions critiques existantes nous permet de conclure qu'elles sont insuffisantes pour consacrer une étude à Hugues de Fleury comme historiographe."

[3] Zie voor enkele oude edities van 'Bruchstücke' van de *HE* Potthast (1896).

[4] Zie p. LXXXIV en noot 59.

[5] B. Haller (1991) 62. Zie hieronder p. LXXXVI-VII.

[6] Zie hieronder, p. LXXVII en noot 29 en voor de positie van de tekst van dit handschrift in de overleverings-geschiedenis p. LXXXVI-VII.

[7] Zie Appendix IV, p. 281.

[8] Rottendorff (1636/1638), op de aan p. 1 voorafgaande bladzijde, inc. "Ecce tibi, praecellentissime Pater et Domne, duo humilitatis meae opuscula transmitto…", expl. "Sed fructus laboris pretiosior auro, caritas est. Vale." Onder deze Aanbiedingsbrief staat de mededeling: "Ex ueteri Chronico P. Petauii Senatoris Parisiensis haec Praescriptio exscripta est, nunc ad nostra." Vermoedelijk is de brief ontleend aan ms. Vat. Ottob. lat. 1555 s. XIII. In de ondermarge van fol. 1 van dit handschrift staat de naam van de vroegere eigenaar, "Petauius" en bovendien deelt de editie Rottendorff een variant met de brief in het ms. (Brief aan Ivo, 36: "arce philosophiae" i.p.v. "philosophiae arce"). Op dezelfde pagina drukt Rottendorff bovendien nog een 19-regelige berijmde "Prologus auctoris ad Lodewicum Regem" (bedoeld wordt waarschijnlijk Lodewijk VI [1108-1137]), inc. "A Nino Chronicae liber hic tibi Rex Lodevvice..", expl. "Quique nefas odis, tibi sit laus, optime Christe.", zie ook Lettinck (1981) 388. Dit vers is echter nergens in de handschriftelijke overlevering aangetroffen. Om die reden betwijfelde reeds de *Hist. Lit.* (1756) 304 de authenticiteit van deze Prologus. Behalve het vierregelige versje aan het slot van de brief aan Adela bij *HE I* en *HE II* kennen we van Hugo alleen Aanbiedingsbrieven in proza (bij *De regia potestate* aan Hendrik I van Engeland, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* aan de Duitse keizerin Mathilde en de *Chronica* aan de monniken van Sarlat). Führer (2014) 112 kondigt nader

In 1756 stelden de Mauristen in de *Histoire Litéraire de la France*[9] vast dat er naast de door Rottendorff uitgegeven redactie nog een redactie in vier Boeken bestaat (voorafgegaan door een Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois), die zij aantroffen in het handschrift Paris, Bibliothèque du Roi 4963 (thans Paris BnF lat. 4963). Zij concludeerden ook al dat de korte redactie uit 1109 dateert en dat de lange een bewerking daarvan vormt uit het volgende jaar, van de hand van de auteur zelf.[10]

In 1851 verzorgde Georg Waitz in de *Monumenta Germaniae Historica* de uitgave van Hugo's *Opera historica*.[11] Conform de regels die in die tijd bij de *Monumenta* voor de editie van op compilatie berustende geschiedwerken werden gehanteerd[12] beperkte hij zich bij de *HE* tot een kleine selectie, voorafgegaan door een grondige studie van de hem bekende handschriften (een twintigtal, waarvan er vier de eerste redactie bieden): afgezien van incipits en explicits van niet opgenomen delen van het werk geeft hij van *HE I* hoofdzakelijk de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, de inleiding van Boek I, de Prologen van de Boeken III en IV en de Epiloog, en van *HE II* de Prologen van de Boeken II, III, V en VI en enkele fragmenten van *HE II*, Boek VI. Hierdoor bleef de editie van de *HE* door Bernhard Rottendorff uit 1636 (herdrukt in 1638)[13], op basis van één handschrift, tot in de eenentwintigste eeuw de enige vrijwel complete uitgave van deze tekst.

Waitz onderschreef de conclusies van de *Histoire Litéraire* over de twee redacties en de datering van de *HE*. Bovendien stelde hij vast dat enkele van de manuscripten van de tweede redactie de korte Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres bevatten, waarvan hij echter anders dan de Mauristen betwijfelde of deze inderdaad bij de *HE* hoorde.[14]

In 1855 publiceerde B. Dudík in het verslag van een bibliotheekreis een korte notitie over ms. Vaticano Reg. lat. 545: "wahrscheinlich das vom Verfasser selbst korrigirte Original der zweiten Ausgabe."[15] In 1938 onderkende André Wilmart zonder dat hij op de hoogte was van Dudíks notitie dat dit handschrift, dat aan de aandacht van Waitz was ontsnapt, een onmisbare schakel vormt voor het inzicht in de overlevering van de *HE*. Hij concludeerde niet alleen dat het manuscript, waarin vele handen in de loop van de tijd veelal kleine wijzigingen of toevoegingen in de tekst hebben aangebracht, uit Fleury afkomstig is en op bepaalde plaatsen door Hugo hoogstwaarschijnlijk eigenhandig is herzien, maar bovendien dat het een tekst van de tweede redactie biedt met een langere vorm van zowel de verder alleen uit de eerste redactie bekende Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, als de in enkele handschriften van de tweede redactie aangetroffen Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres. Hij gaf de beide brieven uit en betoogde dat de eerste redactie als een voorontwerp van de auteur moet worden beschouwd, en dat Hugo zowel aan Adela van Blois als aan Ivo van Chartres een exemplaar van de tweede redactie gezonden moet hebben.[16] Sinds deze publicatie van Wilmart is dus niet alleen het bestaan van de twee auteursredacties van de *Historia Ecclesiastica* bekend, maar ook het feit dat van de tweede redactie een onvolledig overgeleverd handschrift bewaard is, dat naar alle waarschijnlijkheid een reeks van auteurscorrecties bevat.

---

onderzoek aan en geeft een overzicht van de vermeldingen van het vers in de literatuur. Aan zijn opgave kunnen Mégier [2002b] (2010), 390 en Mégier (2014) 198 worden toegevoegd.
De editie Rottendorff geeft vervolgens de tekst van bijna het gehele werk vanaf het begin van Boek I, "Assyriorum igitur Rex potentissimus fuit olim Ninus..." tot en met het slot van Boek VI: "Carolus uero Pius, Franciam, Burgundiam, et Aquitaniam obtinuit solus." als een doorlopend geheel, zonder de indeling in Boeken en Prologen zichtbaar te maken. Cf. Wilmart (1938) 293, noot 4 en Lettinck (1981) 388.

[9] Zie hierboven, p. XV.

[10] *Hist. Lit.* (1756) 297-300.

[11] Waitz (1851), herdrukt in *PL* 163, kol. 805- 921.

[12] Cf. Fuhrmann (1978) 18-19; Lettinck (1983) 8 en noot 5, Lake (2014) 345.

[13] Zie hieronder, p. LXXXVI-VII en noot 73.

[14] Waitz (1851) 338.

[15] Dudík (1855) 131.

[16] Wilmart (1938). De editie van de Aanbiedingsbrief aan Adela beperkt zich tot de t.o.v. *HE I* gewijzigde passages.

IV.2 Drie redacties: *HE I, HE II, HE II na herziening*

Het voor deze editie verrichte onderzoek naar de handschriftelijke overlevering van de *HE* bevestigde de bovengenoemde[17] conclusies over de beide redacties van het werk. Bovendien toonde het aan dat in de overlevering twee vormen van de tweede redactie een rol spelen. Hugo bracht in de tweede redactie namelijk op een beperkt aantal plaatsen door het hele werk heen kleine wijzigingen, maar ook een paar grotere ingrepen aan.[18] Het ging hierbij niet om een aantal losse correcties, maar m.n. uit de aard van de veranderingen in de Prologen wordt duidelijk dat er sprake is van een herziening van *HE II* door de auteur.

In 1109 voltooide Hugo de eerste redactie (*HE I*), een samenvatting van de wereldgeschiedenis, die begint bij de heerschappij van de legendarische koning Ninus van de Assyriërs en eindigt bij de dood van Karel de Grote en diens opvolging door zijn zoon Lodewijk de Vrome (814). Het werk is onderverdeeld in vier Boeken (elk met een Proloog[19]), en wordt voorafgegaan door een Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en afgesloten door een Epiloog.
Reeds in 1110 besloot hij de *HE* grondig te bewerken. Met gebruikmaking van nieuw bronnenmateriaal werkte hij grote delen van de tekst om, verplaatste tekstgedeelten, splitste de eerste twee Boeken, voegde twee Prologen en een Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres toe, en liet de Epiloog vallen. Ook continueerde hij het werk tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome (840). Het resultaat van deze bewerking was de vroegste vorm van *HE II*. Hiervan werd een fraai afschrift gemaakt, het tegenwoordige (helaas zwaar beschadigd overgeleverde) ms. Vat. Reg. lat. 545. [20]
Ook daarna liet het werk Hugo niet los; hij herzag het door waarschijnlijk eigenhandig (op rasuur en *in margine*) tal van kleinere en enkele grotere wijzigingen aan te brengen in de tekst van het ms. Vat. Reg. lat. 545. De herziening concentreert zich op de Aanbiedingsbrief aan Adela, een paar Prologen en bepaalde delen van een drietal Boeken (Boek I, gedeelten van de Boeken V en VI). In tegenstelling tot de ingrepen van andere handen zijn de wijzigingen van de aan Hugo toe te schrijven hand soms ingrijpend en gaat het niet uitsluitend om kleine wijzigingen in de inhoud of formulering, maar ook om (in de eerste persoon enkelvoud gestelde!) mededelingen over de gebruikte bronnen en de indeling van het werk[21]. De ontwikkeling in de inhoud van het geschiedverhaal in de drie auteursvormen van de *HE* kan als volgt kort worden samengevat[22]:

HE I

Boek I biedt de voorchristelijke geschiedenis vanaf de Assyrische koning Ninus, met het accent op de geschiedenis van de Joden (vanaf Abraham, hier tijdgenoot van Ninus[23]). Op de geëigende plaatsen komen de rijken der Meden, Perzen, Grieken en Romeinen aan de orde.[24] Aan het slot van het Boek

---

[17] p. XXIV.
[18] Zie het onderstaande inhoudsoverzicht van *HE II* op p. XXVI-VII.
[19] Volgens de ed. Waitz (1851) hebben alleen de Boeken III en IV een proloog. Dit is in overeenstemming met de rubrieken in de overgeleverde *HE I*-handschriften. Lettinck (1981) 393 wijst er terecht op dat afgeronde tekstgedeelten aan het begin en het slot van Boek I (ed. Waitz, resp. 351, r. 12-30 en 351, r. 48-352 r. 5) ook het karakter hebben van een proloog. In het laatste geval staat in de handschriften *in margine* "prologus operis subsequentis".
[20] Zie hieronder, p. LXXVIII-IX.
[21] Brief aan Adela, 14: "Inueni nuper quandam historiam…"; 50: "Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam…", 144-145: "Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis patriarchis.."; Proloog Boek VI, 22-23: "Verum multa que secuntur ab Anastasii bibliothecarii libro decerpsi..."
[22] Zie voor een meer gedetailleerd overzicht van de verschillen in de redacties Appendix I.
[23] Hugo begint bij Ninus en Abraham in navolging van Orosius, *Historiae adversum paganos* 1,1,5: "Sunt autem ab Adam primo homine usque ad Ninum 'magnum' ut dicunt regem, quando natus est Abraham, anni $\overline{\text{III}}$ CLXXXIIII, qui ab omnibus historiographis uel omissi uel ignorati sunt", deels geciteerd in *HE II*, Epist. ad Adelam 162-64.
[24] Von den Brincken (1957) 195 wijst erop dat Hugo in zijn geschiedverhaal voor de periode vóór de geboorte van Christus de gebruikelijke vier wereldrijken uit de Oudheid behandelt (Assyriërs-Meden-Perzen-Macedoniërs), maar bij zijn weergave van de wereldrijkentheorie (*HE I*/*HE II*, Boek I, 1051-1060) in afwijking daarvan aansluit bij het schema van Orosius' *Historiae adversum paganos* 2,1,5-6 (Babylon-Carthago-

doorbreekt de auteur de chronologie van het werk om enkele pagina's te wijden aan de geschiedenis van de Scythen en de Parthen van de vroegste tijden tot de dagen van Octavianus Augustus. Boek II beslaat de periode van Augustus tot Constantijn de Grote (306-337): het optreden van Christus en de geschiedenis van de vroege kerk. In het eerste deel van het Boek speelt de Joodse geschiedenis een belangrijke rol met lange stukken over Herodes de Grote, de inname van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel in het jaar 70 door Titus; in het tweede deel ligt de nadruk op de behandeling van een reeks vroege ketterijen en christenvervolgingen.
Boek III beschrijft de periode van Constantijn de Grote tot de Oost-Romeinse keizer Tiberius II (578-582). Er wordt veel plaats ingeruimd voor Constantijn. Ook wordt weer een aantal ketterijen weerlegd en worden heilige mannen behandeld (langere passages over o.a. Ambrosius en Benedictus). Daarnaast komt de geschiedenis aan bod van volkeren als de Bourgondiërs, Gothen, Hunnen en Langobarden, maar in het bijzonder die van de Franken, met o.a. een lange passage over Clovis.
Boek IV behandelt de periode van de Oost-Romeinse keizer Mauricius (582-602) tot en met Karel de Grote. Ook Fleury zelf komt nu in beeld: de stichting van het klooster, en de translatie van Benedictus van Monte Cassino naar Fleury. De leer van Mohammed wordt beschreven. Er wordt, zoals aangekondigd in de Proloog, om ruimte te sparen maar één ketterij weerlegd, die der monotheleten (hier Ascephali genoemd). De aandacht richt zich steeds meer op de Frankische geschiedenis. Vooral aan Karel de Grote wordt erg veel ruimte besteed; zijn regering (768-814) vormt de feitelijke afsluiting van het werk.

HE II

Boek I biedt (net als in *HE I*) de voorchristelijke geschiedenis vanaf Ninus en Abraham. De toevoegingen t.o.v. de eerste redactie betreffen hoofdzakelijk Joodse geschiedenis. Voorts is er een vrij lange passage over Griekse mythologie opgenomen; ook zijn er enkele aanvullingen over het Romeinse Rijk. De grootste toevoeging vormt een passage aan het slot van het Boek, handelende over de superioriteit van de oudtestamentische ‘theologi’ t.o.v. de heidense filosofen. Bij de herziening vinden kleine aanvullingen en correcties plaats, en toevoegingen over de Babylonische ballingschap, Alexander de Grote en de Seleuciden.
Boek II wordt gevormd door het vrijwel ongewijzigde, afgesplitste laatste gedeelte van *HE I*, Boek I, dat de geschiedenis van de Scythen en Parthen behandelt. Bij de herziening is in Boek II niet ingegrepen.
Boek III is gebaseerd op het eerste deel van *HE I*, Boek II en beschrijft de periode van Augustus tot Titus (79-81), met veel Joodse geschiedenis. Aanvullingen t.o.v. *HE I* betreffen o.a. keizerbiografieën, passages over de komst van Christus en een tweetal weerleggingen van ketterijen. Voorts zijn op meer plaatsen dan in *HE I* opsommingen van pausen toegevoegd, en van ‘viri insignes’ op het gebied van geloof, wetenschap en cultuur. Ook is de uitvoerige beschrijving van de rampspoed die de Joden trof na de kruisdood van Christus bewerkt. De enige ingreep tijdens de herziening bestaat uit het raderen van de vermelding van de pausen Linus en Cletus.[25]
Boek IV is gebaseerd op het tweede deel van *HE I*, Boek II en beslaat de periode van Domitianus (81-96) tot Diocletianus (284-305). Vooral de daar behandelde reeks ketterijen is in *HE II* bewerkt; ook heeft Hugo ingegrepen in de christenvervolgingen en de keizerbiografieën. Net als in Boek III zijn er opsommingen van ‘viri insignes’ en pausen toegevoegd. Ook Boek IV is vrijwel onberoerd gelaten bij de herziening: Hugo voegt alleen de marteldood van paus Clemens toe.
Boek V beschrijft dezelfde periode als Boek III van *HE I:* de tijd van Constantijn de Grote tot Tiberius II. Ook hier zijn de keizerbiografieën bewerkt, in het bijzonder die van Constantijn. Daarnaast zijn er tekstgedeelten aangepast over Ambrosius, over de Franken en over ketterijen. Voorts vinden we toevoegingen over tal van volkeren: Gothen, Hunnen, Bourgondiërs, Langobarden, Franken. Ook is er meer materiaal opgenomen over Byzantijnse keizers. Er zijn extra vermeldingen van ‘viri insignes’, pausen en andere kerkvorsten, en heiligen. Bij de herziening vermeldt Hugo

---

Macedonië-Rome). Dat laatste maakt hem volgens haar tot de eerste middeleeuwse wereldkroniekschrijver die in dit kader een plaats inruimt voor de Carthagers, zie hierboven, p. XVII.
[25] Zie p. XCVI-VII.

koning Gondiocus van de Bourgondiërs en voegt hij de namen van enkele pausen toe. Ook grijpt hij in in de passage over Benedictus' leerling Maurus.[26]

Boek VI (dat correspondeert met *HE I*, Boek IV) behandelt de periode van Mauricius tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome (840), met een zwaar accent op de Frankische geschiedenis. De passages over de Byzantijnse keizers en de ketterijen waarmee dezen zich inlieten zijn belangrijk uitgebreid; de continuatie t.o.v. *HE I* behandelt de in de eerste redactie slechts kort genoemde keizers Nicephorus (802-811) en Michael I (811-813), en de heerschappij van Lodewijk de Vrome. Ook de behandeling van Karel de Grote is veel uitvoeriger. De beschrijving van Mohammed is bewerkt, maar Hugo neemt grotendeels de *HE I*-tekst over, waaruit hij nog informatie weglaat, en maakt geen gebruik van de extra gegevens bij Anastasius Bibliothecarius.[27] Het verhaal van de translatie van het lichaam van Benedictus van Monte Cassino naar Fleury is bewerkt en er is een uitvoerig relaas toegevoegd van de mislukte poging om het lichaam van Benedictus vanuit Fleury weer naar Italië over te brengen. Ook in Boek VI is bij de herziening nauwelijks ingegrepen; Hugo voegt enkele opmerkingen toe over de Frankische hofmeiers.

IV.3 Aanbiedingsbrieven en Prologen

De verschillen in de Aanbiedingsbrieven en Prologen van de beide redacties geven nader inzicht in de achtergronden van de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*. Het onderstaande overzicht geeft een samenvatting van hun inhoud en laat de ontwikkeling van de structuur van het werk zien. De tijdens de herziening van *HE II* gemaakte aanvullingen zijn cursief weergegeven.

HE I (6 handschriften)	*HE II* (Naast het zwaar beschadigde auteursexemplaar 42 handschriften, die in vijf groepen kunnen worden ingedeeld; geen enkele groep biedt alle bestanddelen van het werk.)
	Aanbiedingsbrief aan Ivo Verzoek om instemming te betuigen met het werk.
Aanbiedingsbrief aan Adela Aanbieding van een compendium van de kerkgeschiedenis (periode Augustus-Lodewijk de Vrome), dat ook de geheimenissen van de kerk behandelt.	Aanbiedingsbrief aan Adela Aanbieding van een compendium van de kerkgeschiedenis (periode Augustus-Lodewijk de Vrome), dat ook de geheimenissen van de kerk behandelt, alsmede het stap voor stap vorderen van de kennis des geloofs. Aankondiging van de aan het eigenlijke werk voorafgaande behandeling van de voorchristelijke Joodse geschiedenis vanaf Abraham/Ninus en van de geschiedenis der Parthen. Leidraad vormt de regering van de wereldlijke vorsten [ontleend aan *HE I*, Proloog Boek I].
Proloog Boek I Aankondiging van de aan het eigenlijke werk voorafgaande behandeling van de voorchristelijke Joodse geschiedenis vanaf Abraham/Ninus; leidraad vormt de regering van de wereldlijke vorsten [verplaatst naar *HE II*, Brief aan Adela], in navolging van de evangelist Lucas [verplaatst naar *HE II*, Proloog Boek III].	
Boek I Periode Ninus-Caesar	Boek I Periode Ninus-Caesar

[26] Om ruimte te maken voor de laatstgenoemde ingreep werden tekstdelen geradeerd die onmisbaar waren voor de samenhang van de passage. Om die reden werd hier later opnieuw ingegrepen. Zie hieronder p. LXVII en noot 20.

[27] Boek VI, 284-328; Kedar (1984) 87; 208-210. Maar zie Mégier (2011) 344: "Hugh's report on Muhammad in no 2 [*HE II*] is slightly shorter than that in no 1 [*HE I*]; this does not necessarily (as Kedar … supposes) show a diminished interest in the matter, but may be due to a greater effort at historical precision, if not impartiality."

	Proloog Boek II Doelstelling van het werk: beschrijving van het stap voor stap toenemen van de kennis des geloofs, *en van de voorafbeeldende rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe.* Aankondiging van de daaraan voorafgaande behandeling van Scythen en Parthen [ontleend aan *HE I*, Boek I].
Scythen, Parthen	Boek II Scythen, Parthen
Proloog Boek II Aankondiging dat het werk hier begint; leidraad vormt de regering van de wereldlijke heersers. Voorts zullen de opvolgers der apostelen en pausen, de vervolgingen, de ketters [verplaatst naar *HE II*, Proloog Boek III], alsmede de laatste verwoesting van de tempel worden behandeld.	Proloog Boek III Aankondiging dat de kerkgeschiedenis hier begint; ook de opvolgers der apostelen en pausen, de vervolgingen en de ketters zullen worden opgenomen [ontleend aan *HE I*, Proloog Boek II]. Voorts zullen de verblinding der Joden en de daden van grote Romeinen, Galliërs, Gothen etc. worden behandeld. Leidraad vormt de regering van wereldlijke heersers [ontleend aan *HE I*, Proloog Boek II, in navolging van de evangelist Lucas [ontleend aan *HE I*, Proloog Boek I]. *De reden van het tijdstip van de incarnatie.* Geografie van Italië [ontleend aan *HE I*, Proloog Boek IV]. Mededeling dat de kerkgeschiedenis in drie Boeken zal worden ondergebracht.
Boek II Periode Augustus-Diocletianus	Boek III Periode Augustus-Titus
	Proloog Boek IV Invectief tegen de Joden; uitleg over geheimenissen van de kerk, m.n. het voorafbeeldende karakter van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe (*bij de herziening bewerkt*).
	Boek IV Periode Domitianus-Diocletianus
Proloog Boek III Aankondiging dat, na de behandeling van de vroege kerk in het vorige Boek, dit Boek gewijd is aan de kerk t.t.v. de christelijke Romeinse keizers, maar ook ketterijen en hoofdstukken uit de Frankische geschiedenis behandelt. Geografie van Gallië.	Proloog Boek V Aankondiging dat, na de behandeling van de vroege kerk in het vorige Boek, dit Boek gewijd is aan de kerk t.t.v. de christelijke Romeinse keizers, maar ook ketterijen en hoofdstukken uit de Frankische geschiedenis behandelt. Geografie van Gallië.
Boek III Periode Constantijn-Tiberius II	Boek V Periode Constantijn-Tiberius II
Proloog Boek IV Aankondiging dat om ruimte te besparen in dit Boek geen ketterijen meer worden weerlegd (m.u.v. die van de Ascephali), hoe nuttig dit in het vorige Boek ook was [cf. *HE II*, Proloog Boek III]. Geografie van Italië [cf. *HE II*, Proloog Boek III].	Proloog Boek VI Apologie van de lengte en het compilatorisch karakter van het werk. *Een belangrijke bron voor het Boek vormt het werk van Anastasius Bibliothecarius.* Hernieuwde opdracht aan Adela [gedeeltelijk ontleend aan *HE I*, Epiloog], met accent op het kerkhistorisch karakter van het werk.
Boek IV Periode Mauricius-Karel de Grote	Boek VI Periode Mauricius-Lodewijk de Vrome
Epiloog Terugblik op de inhoud van het werk. Lofrede op het geslacht van Adela [gedeeltelijk verplaatst naar *HE II*, Proloog Boek VI].	

Uit dit overzicht blijkt dat een drietal factoren een rol speelde bij het maken van een tweede redactie zo kort na de eerste: het beschikbaar komen van nieuw feitenmateriaal, de behoefte aan een betere indeling van het werk en het inruimen van een grotere plaats voor de geheimenissen (*sacramenta*) van de kerk.[28]

[28] Zie p. XXXVI-VII.

Inderdaad vinden we in *HE II* beduidend meer historische informatie. Het belang dat Hugo hieraan hechtte wordt geïllustreerd door de bovengenoemde bij de herziening geplaatste kanttekening bij de Proloog van Boek VI over de betekenis van de recente vondst van de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius voor de inhoud van Boek VI.[29]

Zoals we hierboven[30] al zagen wijzigt de auteur de structuur van het werk door de Boeken I en II te splitsen, de Aanbiedingsbrief aan Adela en de inleidende woorden van Boek I samen te voegen,[31] bepaalde tekstgedeelten (vooral in de Prologen) te verplaatsen en de Epiloog te schrappen.[32] De nieuwe indeling van het werk is in een aantal opzichten een verbetering.[33] De Boeken I en II van *HE I* vertoonden beide een breuklijn. Weliswaar is het nieuwe Boek II (over de Parthen en de Scythen) buiten verhouding kort uitgevallen, maar de auteur heeft door deze ingreep wel een oplossing gevonden voor het feit dat dit slot van *HE I*, Boek I chronologisch niet goed aansloot bij de rest van het Boek.[34] Door *HE I*, Boek II te splitsen op het punt waar de nadruk op de Joodse geschiedenis met de verwoesting van de tempel een einde neemt, creëert Hugo bovendien een geschikte plaats in het werk (de Proloog van het nieuwe Boek IV) om een veroordeling uit te spreken over de Joden.[35] Door de verplaatsing van de geografische beschrijving van Italië uit *HE I*, Proloog Boek IV naar *HE II*, Proloog Boek III gaat deze in de tweede redactie vooraf aan de beschrijving van de geschiedenis van het betreffende gebied.
De in de Brief aan Adela aangekondigde behandeling van de geheimenissen van de kerk[36] wordt in *HE I* nauwelijks meer expliciet aan de orde gesteld. In *HE II* besteedt Hugo er meer aandacht aan, m.n. in het slot van Boek I en in de nieuw toegevoegde Prologen van de Boeken II en IV. Het accent ligt hierbij vooral op typologische uitleg van de bijbel, waarbij aan gebeurtenissen of personen uit het Oude Testament een voorafbeeldende betekenis voor het christendom wordt toegekend.
De doelstelling van het werk is op zichzelf ongewijzigd,[37] maar de auteur worstelt met de vraag waar hij deze het beste aan zijn lezers bekend kan maken. Ook de steeds uitdijende lengte van zijn compendium baart hem naar zijn zeggen zorgen.[38]

---

[29] Zie het overzicht, p. XXVII-VIII.
[30] Zie p. XXV e.v.
[31] De Aanbiedingsbrief aan Adela krijgt daardoor de functie van proloog. De rubrieken in het hoofdhandschrift ms. Vat. Reg. lat. 545 duiden de Brief ook aan als 'Prologus': fol. 2r (titelblad) besluit met: "Incipit prologus libri primi"; op fol. 4r heeft de manus prima aan het slot van de Brief, zonder dat daarvoor in de opmaak ruimte was gelaten, de opmerking "Explicit prologus" geplaatst. Overigens wordt ook in de Epiloog van *HE I* naar de brief aan Adela verwezen als "huius libri primo prologo" (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 111v).
[32] Tekstgedeelten uit de Epiloog van *HE I* werden verplaatst naar *HE II*, Proloog Boek VI (enkele zinsneden) , en naar de Proloog van het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (ed. Waitz [1851] 376). Cf. Lettinck (1981) 392.
[33] Opmerkelijk is dat de mededelingen over de indeling van het werk in de Prologen van de Boeken III en V nog gebaseerd blijken te zijn op de structuur van *HE I*. Zie ook hieronder p. LXXIX, noot 43.
[34] Dat hij zich hieraan stoorde blijkt uit een marginale in *HE I* (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 19r), waarvan de strekking werd overgenomen in *HE II*, Proloog Boek II, 92-96.
[35] De proloog wordt in Vat. Reg. lat. 545 aangekondigd door een zin aan het slot van Boek IV die door de eerste hand *in margine* is toegevoegd: "Igitur post extremum Iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum uolunt in Christum credere." Deze zin ontbreekt natuurlijk in de incomplete vroegste versie van *HE II* (ms.-groep δ, zie p. LXXIX) omdat de proloog daarin niet is opgenomen. Toch wordt hij ook in δ wel aangekondigd in de Proloog van Boek III, 32-34: "Arguam denique cecitatem Iudeorum qua nolunt in Christum credere, quem sciunt sibi a prophetis prenuntiatum fuisse."
[36] Epist. ad Adelam, 75-143. Zie p. XXXV en noot 69, en voorts p. XXXVI-VII.
[37] Zie hieronder, p. XXX, XXXII.
[38]. Cf. de Proloog van *HE II*, Boek VI, 1-13: "Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare, uideor quibusdam modum proposite breuitatis excessisse. Sed audient, queso, quos breuis delectat oratio. Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa permittat, quia quorumdam sensus hominum magis onerat oratio prolixa quam doceat. Segetem ętiam nimia sternit ubertas et ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem, quam qui effusius dicit, cum alter materiam excessisse, alter dicitur non implesse. Peccat igitur uterque, sed alter uiribus, alter peccat inbecillitate." Zie voor het topisch karakter van de brevitasformule p. XLII, noot 122.

Bij de herziening door Hugo van *HE II* wordt in de Prologen vrijwel alleen ingegrepen voor de aanvulling van gegevens over de geheimenissen van de kerk: een passage over de rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe (Proloog van Boek II), een verklaring van het tijdstip van de komst van Christus[39] (Proloog van Boek III), een lange passage met een hele reeks voorbeelden van de voorafbeeldende functie van het Oude Testament voor het Nieuwe (Proloog van Boek IV, waar Hugo vrijwel een heel folium radeerde en van een nieuwe tekst voorzag). De ingrepen in de Boeken betreffen meest kleine aanvullingen en correcties, en toevoegingen van historische informatie.

IV.4 Kerkgeschiedenis of wereldgeschiedenis?

Hugo van Fleury is zeer duidelijk in de verwoording van de doelstelling van zijn *Historia Ecclesiastica*: het bieden van een compendium van de kerkgeschiedenis.[40] In zijn opvatting dient de beschrijving van de wereldse geschiedenis daarvoor het stramien te leveren, dat de historische betrouwbaarheid verschaft.[41] Daardoor is de *HE* door de latere lezers (in de middeleeuwen en daarna) vaak als een wereldkroniek, en niet als een kerkgeschiedenis ervaren. Ook de meeste moderne studies ontkennen het specifiek kerkhistorisch karakter van de *HE* en beschouwen het werk als een (wereld)kroniek, cf. M. Manitius (1931) 518: "Zunächst is allerdings die Kirchengeschichte keine solche..."; A.D. von den Brincken (1957) 193: "Hugos wichtigstes Werk ist sein *Chronicon*, das er freilich selbst *Historia ecclesiastica* nennt. Doch entspricht es in seiner Anlage durchaus einer Weltchronik"; Zimmermann (1960), 54: "Der Verfasser wollte, wie besonders aus Titel und Dedikationsschreiben hervorgeht, eine 'Kirchengeschichte' liefern, dennoch ist sein Werk auch unter dem Namen *Chronicon* bekannt und macht in der Tat zunächst eher den Eindruck einer Weltchronik"; Engels (1984) 617-18 (in navolging van Jedin [1962] 28): "Der Mönch Hugo von Fleury betitelte sein Werk zwar mit *Historia ecclesiastica* und versprach im Prolog der zweiten, 1110 abgeschlossenen Redaktion, den Leser zu den in der Geschichte verborgenen Geheimnissen der Kirche zu führen, schuf in Wirklichkeit aber nur eine Kompilation der Welt- und Heilsgeschichte."[42]

De vraag rijst wat men van een twaalfde-eeuwse *Historia Ecclesiastica* dan wel zou mogen verwachten. Moderne kerk- en literatuurhistorici zijn van mening dat in de hele westerse middeleeuwen geen 'kerkgeschiedenis' in de eigenlijke zin van het woord is beoefend.[43] Als grondlegger van de kerkgeschiedschrijving wordt algemeen Eusebius van Caesarea († ca. 340) beschouwd. Diens in het Grieks geschreven 'Ekklesiastike Historia' vormde (met de vijfde-eeuwse continuaties van Socrates, Sozomenos en Theodoretos) de basis voor de verdere ontwikkeling van het genre in het Oost-Romeinse Rijk. Reeds in 403 werd Eusebius' werk door Rufinus van Aquilea in het Latijn vertaald en bewerkt, en voortgezet tot 395. In de zesde eeuw liet Cassiodorus († ca. 580) bovendien door Epiphanios Scholastikos een Latijnse vertaling maken van het werk van Socrates, Sozomenos en Theodoretos onder de titel *Historia ecclesiastica tripartita*. Hoewel daarmee de grondslag beschikbaar was voor de ontwikkeling van een Latijnse kerkgeschiedenis, is er in de middeleeuwen van West-Europa geen algemene kerkgeschiedenis geschreven, al was er natuurlijk wel sprake van een grote religieus geïnspireerde historiografische productie. Zeer grote invloed op de middeleeuwse historiografie had *De civitate Dei* van Augustinus (354-430), de beroemde verdediging van het christendom naar aanleiding van de inname van Rome door de Gothen (410). Dit werk gaf echter niet de aanzet tot een algemene kerkgeschiedenis, wel tot het schrijven van de apologetische wereldgeschiedenis *Historiae adversum Paganos* door Augustinus' leerling Orosius. Een belangrijke factor bij het uitblijven van de ontwikkeling van een westerse kerkhistoriografische traditie was vermoedelijk de politieke fragmentering door het uiteenvallen van het West-Romeinse Rijk. De kerkelijke geschiedschrijvers

[39] Zie hierboven, p. XIX en noot 25.
[40] Zie hieronder, p. XXXII.
[41] Zie hieronder, p. XXXIII-V.
[42] Cf. voorts De Ghellinck (1954) 320 : "l' *Historia ecclesiastica* de Hugues de Fleury († 1124), qu'on peut appeler aussi une histoire universelle…", Stöve (1989) 540, Schwaiger (1991) 1175, Jedin (1965) 563: "Die Diskrepanz von Vorhaben und Ausführung is so evident, dass sich die weitere Frage aufdrängt: Was versteht Hugo unter Kirche?"
[43] Jedin (1965) 565: "Es ist eine algemeinn bekannte Tatsache, daß die Kirchengeschichte im altchristlichen und modernen Sinn des Wortes erst unter dem Einfluß der Glaubensspaltung wiederaufgelebt ist. … Das Mittelater hat nicht Kirchengeschichte, sondern Heilsgeschichte getrieben…". Cf. Kranemann (1991) 1173: "Das abendländ. MA kennt im Grunde nur chr. Historiographie, nicht eigentl. 'Kirchengeschichte', auch wenn dieser Begriff seit dem 12. Jh. gelegentlich begegnet."

kozen daardoor voor de beschrijving van de geschiedenis van de kerk van een kleinere eenheid, zoals bisdom, volk of land.[44]

Naar ontstaanstijd, inhoud en vorm zijn er in de kerkelijk georiënteerde geschiedschrijving van het Westen drie perioden te onderscheiden. In de vroegste periode is het christianiseringsproces van volkeren het hoofdonderwerp. Een bekend voorbeeld hiervan vormt de *Historia gentis Anglorum ecclesiastica* van Beda Venerabilis (†735). Vervolgens is in de Karolingische periode de christianisering grotendeels achter de rug en vinden we vooral *gesta* van abten en bisschoppen, die de geschiedenis van de betreffende kloosters en bisdommen behandelen. Slechts twee van deze werken worden gewoonlijk tot de kerkgeschiedenis gerekend vanwege hun titel: de *Historia Remensis Ecclesiae* van Flodoard van Reims (893/94-966) en de *Gesta pontificum Hammaburgensis Ecclesiae* van Adam van Bremen († ca. 1081). In het begin van de twaalfde eeuw tenslotte komen de wereldgeschiedenissen op. Naast wereldkronieken, historische summae en encyclopedieën en compendia van de geschiedenis van keizers en pausen zijn er voor het eerst sinds Beda twee auteurs die voor hun geschiedwerk de titel *Historia Ecclesiastica* kiezen: Hugo van Fleury en Ordericus Vitalis. Wellicht werd deze keuze ingegeven, zo betogen Jedin en Grundmann, door de behoefte om, als gevolg van de kerkelijke hervormingsbeweging van de elfde eeuw en de investituurstrijd, de kerk ook een eigen geschiedschrijving te verschaffen.[45]

In elk geval blijft het opvallend dat slechts drie historische werken uit de volle en late middeleeuwen de titel *Historia Ecclesiastica* dragen. Behalve Hugo van Fleury en Ordericus Vitalis koos voor deze titel ook Tholomeus van Lucca (begin 14e eeuw), voor wie de kerkgeschiedenis identiek is aan de geschiedenis van het pausdom.[46] In tal van annalen, kronieken en andere historische werken werd ruimschoots aandacht besteed aan kerkhistorische gegevens als de pausenopvolging, christen-vervolgingen, kerstening, de levensbeschrijving van bisschoppen en abten, de geschiedenis van kloosters en in het bijzonder die van martelaars en heiligen, zonder dat het werk daarom speciaal 'kerkgeschiedenis' genoemd moest worden. Wereldgeschiedenis en kerkgeschiedenis liepen door elkaar[47]. Maar wereldgeschiedenis was tegelijk ook heilsgeschiedenis: de 'gesta imperatorum et pontificum' waren steeds ook de 'gesta Dei per imperatores et pontifices', waarvan de verborgen betekenis voor het raadsbesluit van God in de loop van de heilsgeschiedenis moest blijken. In tegenstelling tot deze vormen van geschiedschrijving geldt voor de werken van de drie genoemde auteurs dat zij een universele vorm van kerkgeschiedenis vertegenwoordigen, die zich niet laat inperken door bepaalde ruimtelijke of institutionele begrenzingen van kerkelijke historiografie. Voor het eerst plaatsen zij de geschiedenis van de kerk in de overkoepelende context van de wereldgeschiedenis, zoals dat tot dan toe alleen in de wereldkronieken gebeurde.[48] Toch zijn de geschiedwerken van deze drie auteurs niet over één kam te scheren.

Hofmann wijst op het belang van de denkbeelden die Hugo in zijn *HE*, die als eerste van de drie, in 1109/1110 werd geschreven, ontvouwt. Hij wil niet zozeer de kerk als institutie beschrijven, maar vooral de verschillende stadia van de heilsgeschiedenis. "Auch seine Kirchengeschichte ist also wesentlich Heilsgeschichte universalhistorischen Zuschnitts, aber trotz dieser Komponente sollte man Hugos Intentionen, wenn er sie vielleicht auch noch nicht ganz realisieren konnte, nicht unterbewerten, sondern sein Werk von seiner spezifischen Vorstellung des Zusammenhangs zwischen AT

---

[44] Zimmermann (1960) 11-41, Jedin (1962) 21-25, Grundmann (1978) 44, Schwaiger (1991) 1173.

[45] Zimmermann (1960) 43-44; Jedin (1962) 28: "Einen neuen Impuls, vielleicht sogar eine Wende in der kirchlichen Historiographie, scheint die Reformbewegung des 11. Jh. und der Investiturstreit anzubahnen. Der Kampf um die Eigenständigkeit der geistlichen Gewalt, gegen die Laienherrschaft in der Kirche und für deren Freiheit, rücken die Kirche als solche wieder in das Blickfeld der Geschichtsschreibung."; Grundmann (1978) 44: "Erst seit der Scheidung von Sacerdotium und Regnum im Investiturstreit wurde die Gesamtkirche zu einem eigenen Thema der Geschichtsschreibung. Schon vor Ordericus verfaßte der Benediktiner Hugo von Fleury neben mehreren Darstellungen der fränkisch-französischen Königsgeschichte um 1110 eine *Historia ecclesiastica* (bis ins 9. Jahrhundert reichend)."

[46] Hofmann (1987) 413, Zimmermann (1960) 57.

[47] Chazan (1999) 409: "…quand il s' agit des historiens du Moyen Age et de leur conception de l'histoire, ne faut-il pas oublier celle de saint Augustin: 'De fait, les deux cités sont mêlées et enchevêtrées l'une et l'autre en ce siècle, jusqu'au jour où le Jugement dernier les séparera'" (*Civ. Dei* 1,35: "Perplexae quippe sunt istae duae ciuitates in hoc saeculo inuicemque permixtae, donec ultimo iudicio dirimantur.")

[48] Hofmann (1987) 413-14.

und NT, von vor- und nachchristlicher Zeit, vom zutiefst sakramentalen Charakter der Kirche und von ihren verschiedenen stufenweisen Konkretisationen vom alten Bund bis hin zur Gründung durch Christus her zu verstehen verschuchen."[49]
Het werk van Ordericus Vitalis (begonnen in 1120) is daarentegen meer op de lokale geschiedenis van het klooster St. Évroul georiënteerd. Ordericus (1075-1142) zette zich in opdracht van zijn abt eerst aan de beschrijving van de geschiedenis van het klooster, maar plaatste die in het kader van de geschiedenis van aartsbisdom, land en volk: Rouen, Normandië en de Normandiërs. De ondernemingslust van de Normandiërs leidde tot de beschrijving van verre streken. Toen het werk bijna klaar was voegde hij aan het begin twee Boeken toe over de daden van Christus en de apostelen, waardoor hij het geheel tot een universele kerkgeschiedenis maakte.[50]
De *Historia ecclesiastica nova* van Tholomeus van Lucca ten slotte is geheel op de geschiedenis van de pausen geconcentreerd. De schrijver was dominicaan en schreef zijn werk van 1313 tot 1317 in de toenmalige pauselijke residentie Avignon; 'nieuw' aan het werk is dat, anders dan bij Eusebius en diens navolgers, onder wie ook Hugo, niet meer de keizers de bepalende factoren zijn in de geschiedenis van de kerk, maar de pausen, in wier handen de universele geestelijke macht ligt.[51]

Er kan geen twijfel over bestaan dat ook Hugo van Fleury de titel *Historia Ecclesiastica*welbewust heeft gekozen. Hij wil een compendium ("breuiter magna comprehendo"[52]) geven van de kerkgeschiedenis, waarvan hij gedeelten op verschillende manieren beschreven gevonden heeft door vele geschiedschrijvers in vele uitvoerige werken, die hij soms letterlijk, soms in zijn eigen woorden citeert:

> Aecclesiasticam enim relegens historiam a multis historiologis per partes editam et modis uariis comprehensam, hoc uno uolumine decreui coartare et coadunatis mihi quam pluribus libris deflorare, ueritatisque medullam de singulis diligenter extrahere, utens eorumdem auctorum uerbis in quibusdam locis, aliquando uero sermonibus meis.[53]

Ook in het werk zelf vermeldt hij regelmatig dat het hier om een kerkgeschiedenis gaat.[54] We dienen deze titel dan ook als programmatisch te beschouwen.

---

[49] Hofmann (1987) 414-15. Cf. hieronder p. XXXVI.
[50] Zimmermann (1960) 51-54, Hofmann (1987) 415-16.
[51] Hofmann (1987) 416-17.
[52] *HE II*, Brief aan Ivo 17-21: "Altero uero A. uenerabili comitissę ęcclesiasticam historiam defloro, credens ętiam id multis qui secularibus implicantur negotiis multum profuturum, dum et uberiorem gestorum seriem eorum auribus per hęc quę ibi congessi reuoco, et breuiter magna comprehendo."; *HE I*, Proloog Boek IV: "Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ęcclesiasticarum historiarum compendiose colligere et numerosam librorum copiam hoc uno uolumine comprehendere", parallel hieraan is de passage in *HE II*, Proloog Boek VI 1-4: "Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare uideor quibusdam modum proposite breuitatis excessisse." Zie ook de volgende twee noten.
[53] *HE I*, Brief aan Adela (ed. Waitz (1851) 349, 27-31; vrijwel ongewijzigd in *HE II* voor herziening, zie Brief aan Adela 14-19, p. XLII en noot 120. Zie ook *HE I*/*HE II*, Brief aan Adela 29-31: "Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus hęc sumpsi transmitto."
[54] In de Proloog van *HE I*, Boek I maar liefst driemaal: (ed. Waitz (1851) 351, 12-13) "Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare.."; (22-23) "...a notissimis regum imperatorumque temporibus hanc ecclesiasticam historiam ordinare studebo..."; (27-29) "Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare…" (ook in *HE II*, Brief aan Adela 157-159). Voorts in *HE I*, Boek I, 1079 (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 19r): "Hęc nunc de statu Iudaici populi et templi dixisse suffitiat ut ad ęcclesiasticam cursum transferamus historiam". Zie ook de voorgaande twee noten. *HE II*, Proloog Boek III, 1 voor herziening: "Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus historias" (bij de herziening gewijzigd in "Amodo igitur promissam defloraturus historiam..."); Proloog Boek III, 146-148 "Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere." Frappant is wel dat Hugo bij de vervaardiging en de herziening van zijn tweede redactie in enkele gevallen het eerder genoemde begrip 'kerkgeschiedenis' verving door 'geschiedenis', cf. *HE I*, Brief aan Adela (ed. Waitz [1851] 349, r. 27), "Aecclesiasticam relegens historiam" : *HE II*, Ep. ad Adelam r.14 (na herziening): "Inueni nuper quandam historiam"; *HE II*, Proloog Boek III, 1, voor herziening: "Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus

Hugo schrijft Adela in de Aanbiedingsbrief dat zij als zij tijd vrij heeft in zijn werk kan lezen over de daden van de oude keizers en van sommige Gode welgevallige mannen: “Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet antiquorum imperatorum et quorundam Deo amabilium uirorum pariter memorabiles actus”; bij de herhaalde aanbieding in *HE II*, Proloog van Boek VI noemt hij alleen de voorvechters van het geloof en de kerkleiders: “Ecce habes coram te propugnatores fidei catholicę, habes rectores ciuitatis Dei per diuersas ecclesias Christi populo presidentes.”[55] In de Proloog van *HE I*, Boek II kondigt hij aan de Romeinse keizers, maar ook de opvolgers van de apostelen en de pausen, de vervolgingen, de ketters en de laatste verwoesting van de tempel te zullen behandelen:

> Ab Octauiano Augusto quippe imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim pernotabo usque ad Karolum Magnum eiusque filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum catalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut, si modo dictum decurras catalogum, quid sub unoquoque imperatore gestum sit, euidenter agnoscere possis. Sed et sanctorum successiones apostolorum et presidum nomina Romanorum hic inseram, quiue uiri catholici locis cęleberrimis post ipsos apostolos regendas susceperint ecclesias adnotabo. Nec preteribo persecutionum turbines quibus sancti martyres diuersis temporibus pro Christo carceribus trudi edictis principalibus urgebantur. (…) Preterea perfidos non pretermittam philocumpos, id est amatores iactantiae, qui maligno afflati spiritu diuina coinquinare dogmata friuolis adinuentionibus uoluerunt. Horum etiam erroribus locis oportunis, paucis quidem sed affatim, Dei opitulante iuuamine, curabo respondere. Extremam quoque templi euersionem quae facta est sub Vespasiano et Tito, non tacebo…[56]

In de parallelpassage in *HE II*, het begin van de Proloog van Boek III, noemt hij dezelfde onderwerpen, waaraan hij nog de ‘de verblinding der Joden’ toevoegt. Iets verder in dezelfde Proloog noemt hij bovendien de memorabele daden van de groten der Romeinen, Galliërs, Gothen en andere volkeren. Ter vergelijking: de opsomming van Eusebius in het proëmium van zijn Kerkgeschiedenis geeft (samengevat) als zijn onderwerpen: de opvolging der apostelen, de voornaamste leiders en schrijvers van de kerk, de ketters, de rampspoed der Joden na hun samenzwering tegen de Heiland, de christenvervolgingen, en martelaren uit zijn eigen tijd.[57]
In de in Hugo’s doelstelling genoemde onderwerpen zit een grote component wereldse geschiedenis, want deze acht hij onontbeerlijk om de gebeurtenissen uit de kerkelijke geschiedenis goed naar voren te brengen: door de opeenvolging van koningen en keizers worden veel nuttige zaken duidelijk, “..per regum et imperatorum successiones multa necessaria perscrutantur”, schrijft hij aan Adela.[58] Meer dan eens betoogt hij dat de kerkgeschiedenis geordend moet worden aan de hand van de regeerperioden van de bekendste koningen en keizers; anders worden de beschreven daden niet als geschiedenis, maar als oudewijvenpraat beschouwd.[59]
Al in de proloog van het eerste Boek van *HE I* voert hij aan dat hij zich met deze opvatting in de traditie voegt van de evangelist Lucas, die in het begin van zijn evangelie (Lucas 1,5) koning Herodes en even verderop (2,1) keizer Augustus vermeldt om de geschiedenis van de geboorte van Christus in de tijd te plaatsen.

> ...a notissimis regum imperatorumque temporibus hanc ęcclesiasticam historiam ordinare studebo, et precedentium rerum signis legitime confirmabo, illud recolens quod Lucas euangelista cum

---

historias”; na herziening: “Amodo igitur promissam defloraturus historiam”; *HE I*, Proloog Boek IV (ed. Waitz [1851] 352, r.48-49): “…placuit mihi immensum pelagus ecclesiasticarum historiarum compendiose colligere”, parallelpassage *HE II*, Proloog Boek VI, 1-2 “…immensum pelagus historiarum cupio perstringere.”
[55] Resp. *HE II*, Epist. ad Adelam, 54-56 en *HE II*, Proloog Boek VI, 51-53.
[56] Ed. Waitz (1851) 351, r. 50- 352, r 3.
[57] Cf. Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, in de vertaling van Rufinus, I, 1-2.
[58] Epist. ad Adelam 48-50, ook al in *HE I*.
[59] Cf. Proloog Boek III, 66-69. Zie Lettinck (1983) p. 54 en noot 55. Lettinck, ibid. 63 concludeert na bestudering van Hugo’s *Vita Sancti Sacerdotis* dat deze bij de beoefening van zowel historiografie als hagiografie het vaststellen van de juiste chronologie erg belangrijk achtte. “Gebeurtenissen uit de kerkelijke geschiedenis zoals het optreden van een heilige wonnen volgens hem aan waarheidsgehalte indien de verwevenheid daarvan met de profane/politieke geschiedenis aangetoond kon worden.”

> dominice incarnationis texeret historiam Herodis regis Iudaice gentis in ipso sui sancti euuangelii printipio intulit mentionem. 'Fuit', inquit, 'in diebus Herodis regis Iudeae sacerdos quidam nomine Zacharias de uice Abia'. Itemque post pauca: 'Exiit edictum a Cęsare Augusto ut describeretur uniuersus orbis', Cęsaris Octauiani faciens iterum mentionem. Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę cęlebri fama feruntur ętiam apud gentiles perfectissime roborare.[60]

In de parallelpassage in *HE II*, Proloog van Boek III[61], geeft hij hetzelfde Lucascitaat, maar de verdediging van het uitgangspunt is hier extra aangezet. Hugo verklaart ter inleiding dat deze werkwijze door sommigen als overbodig wordt beschouwd, maar dat zij niet in strijd is met de leer van de kerk en geloofwaardige wetenschappelijke aanpak: "Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum, cum secundum tempora regum uel imperatorum ecclesiastice pertractantur historię. Sed non est contra religionem ecclesiasticam, aut auctenticam disciplinam" en hij sluit de passage af met de mededeling dat de evangelist zo handelde opdat minder bekende zaken door algemeen bekende feiten werden bekrachtigd en dat ook vele andere kerkhistorici zo te werk gingen,[62] omdat niet door de vermelding van de regeerperioden van vorsten bekrachtigde gebeurtenissen niet als betrouwbare geschiedenis worden beschouwd, maar als oudewijvenpraat:

> …quatinus illa quę minus erant hominibus nota, ab his quę pene apud omnes cęlebri fama ferebantur, cunfirmarentur, et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res geste quę nulla regum ac temporum certitudine commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur.[63]

---

[60] *HE I*, Begin Boek I, Ms. Paris BnF lat 4963, fol. 5v. Voorts Brief aan Adela 157-161: "Oportet enim, ut opinor, a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his que celebri fama feruntur perfectissime roborare. Grata enim est rerum gestarum cognitio, sed nisi rationis plenitudine fulciatur infirma."; *HE II*, Brief aan Adela 165-167: "...omne hoc opus a notissimis regum imperatorumque temporibus ordinare curabo, et patentibus signis legitime confirmabo."; *HE I*, slot Boek I, fol. 22v: "Ab Octauiano quippe Augusto imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim pernotabo usque ad Karolum Magnum eiusque filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo dictum decurras katalogum, quid sub quo imperatore gestum sit euidenter agnoscere possis."; parallelpassage in *HE II*, Proloog Boek III, 44-51: "Incipiens quippe ab Octauiano Augusto omnium imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo dictum decurras katalogum quid sub unoqoque imperatore gestum sit, euidenter agnoscere possis."
Cf. Augustinus, *De Doctrina Christiana* 2,28: "Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea quae appellatur historia, plurimum nos adiuvat ad libros sanctos intellegandos, etiam si praeter ecclesiam puerili eruditione discatur."

[61] Zie ook het inhoudsoverzicht van Prologen en Aanbiedingsbrieven hierboven, p. XXVII-VIII.

[62] Zie Lettinck (1983) 50; A. Funkenstein (1950) 90-91 en noot 135.

[63] Parallelpassage in *HE II*, Proloog Boek III, 52-69: "Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum, cum secundum tempora regum uel imperatorum ecclesiastice pertractantur historię. Sed non est contra religionem ecclesiasticam, aut auctenticam disciplinam. Lucas nempe euuangelista cum dominicę incarnations texeret historiam, Herodis regis Iudaicę gentis in ipso sui sancti euuangelii printipio intulit mentionem. 'Fuit', inquit, 'in diebus Herodis regis Iudeae sacerdos quidam nomine Zacharias, de uice Abia'. Itemque post pauca: 'Exiit edictum a Cęsare Augusto ut describeretur uniuersus orbis', Cęsaris Octauiani faciens iterum mentionem, quatinus illa quę minus erant hominibus nota, ab his quę pene apud omnes cęlebri fama ferebantur cunfirmarentur, et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res geste quę nulla regum ac temporum certitudine commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur." Chazan (1999) 408 n.a.v. deze passage: "Ainsi, Hugues de Fleury rappelle que l'Évangile est d'abord l'annonce d'un ensemble d' événements proprement historiques. La référence aux empereurs et aux rois, consacrée par l'autorité de l'Évangile, apparaît donc comme parfaîtement justifiée dans une histoire ecclésiastique, c'est à dire une histoire de l'Église incarnée et de la foi sur terre. Bien plus, elle est indispensable pour en garantir la véracité, en la datant et en l' insérant dans l'histoire du siècle où les règnes des rois et des empereurs constituent les principaux et plus anciens repères chronologiques." De passage werd onder meer door Vincent van Beauvais benut, zie Hofmann (1987) 402-03.

In de Proloog van de zgn. *Chronica*[64], een korte samenvatting van de *HE* die Hugo voor de monniken van Sarlat schreef om de datering te vergemakkelijken van hun patroonheilige Sacerdos, geeft hij opnieuw het bekende Lucascitaat. Hier laat hij het voorafgaan door de mededeling dat de lezer niet verbaasd moet zijn als naast de namen van heiligen ook die van heidenen vermeld worden en vervolgt hij na het citaat dat er sommigen zijn die door hun geloofsopvatting of uit onkunde de authentieke geschiedenis versmaden, maar dat dergelijke mensen, terwijl zij bij de uitvoering van hun werk de daden van onze voorgangers trachten weer te geven, inhoudsloos blijken en door hun toehoorders worden veracht alsof zij oudewijvenpraat citeren:

> Porro lectori sapienti non sit extraneum si cum nominibus sanctorum ponamus nomina gentilium uirorum. Lucas nempe euangelista…. mentionem.[65] Hęc idcirco dixerim quia sunt nonnulli qui autenticas spernunt historias sub specie religionis uel propter imperitiam. Verumtamen hii tales dum secundum suum arbitrium actus precedentium conantur texere, in opusculorum suorum excutione apparent inanes, et ueluti aniles fabulas recitent ab auditoribus despiciuntur. [66]

De algemene doelstelling van zijn boek verwoordt Hugo nog eens in de Proloog van Boek II (een tekst die in *HE I* nog niet voorkomt): aan de hand van het stramien der geschiedenis zal hij de lezers bekendmaken hoe de ware kennis van het geloof stap voor stap voortschreed.[67]
De *HE* wil niet alleen informeren over de kerkelijke en de wereldlijke geschiedenis; in de Brief aan Adela kondigt de auteur al aan dat het werk daarnaast ook inzicht biedt in de *sacramenta*, de geheimenissen van de kerk.[68] Een lange passage van de brief is vervolgens gewijd aan voorbeelden van deze geheimenissen, m.n. de relatie tussen de zesde dag van de schepping en de zesde aetas van de wereld (de overeenkomst tussen de schepping van Adam en de incarnatie, de 'vrije wil' die de Heer Adam schonk en de uitstorting van de Heilige Geest in de zesde aetas, de zondeval in de eerste aetas en de verlossing in de zesde). Tot deze geheimenissen behoort ook de zojuist genoemde gefaseerde toeneming van de ware kennis van het geloof: in de derde aetas kreeg het Joodse volk onder Abraham de besnijdenis opgelegd, in de vierde aetas de Wet, in de zesde aetas vormde God een kerk uit heidenen en Joden. Dit alles had God ook op één moment kunnen verwezenlijken, maar hij koos voor de weg van de incarnatie.[69]

IV.5 Het begin van de *Historia Ecclesiastica*

Nu uit het bovenstaande wel is gebleken dat Hugo van Fleury zich welbewust toelegde op het schrijven van een kerkgeschiedenis, moet nog de vraag beantwoord worden wanneer in zijn werk de geschiedenis van de kerk begint.

---

[64] Zie hierboven p. XII en Appendix III.
[65] De tekst is hier, afgezien van de toevoeging van het adiectief 'truculentissimus' bij Herodes, woordelijk dezelfde als die bovenaan p. XXXIV, cum dominice – mentionem (2).
[66] Zie Appendix III, *Chronica*, Proloog, r. 20-28.
[67] *HE II*, Proloog Boek II 1-9: "Igitur quoniam iocundum est sapienti sacras historias nosse, quarum sola superficies solet ab humanis mentibus nebulas erroris abigere et eas ad imaginem ueritatis adducere, curabo nunc iuxta historie textum legentibus notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos etatum ac temporum, et quomodo uetus testamentum euuangelicis ministrauit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem etatem solet etas puerilis precedere." Cf. ook *HE II*, Epist. ad Adelam, 112-13: "Interea tamen processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum."
[68] Zie p. XXXVI-VII.
[69] *HE II*, Epist. ad Adelam 75-143 (reeds in *HE I*, bewerkt in *HE II*): "Preterea huius historie liber profunda (nimis profunda *HE I*) latenter continet ecclesię sacramenta...". Behalve de in de brief aan Adela aangehaalde voorbeelden valt nog te denken aan de overeenkomst tussen Belus/Ninus-Abraham en Caesar/Augustus-Christus (*HE II*, Boek I, 1063-1070, ook al in *HE I*) en de passage over de dubbele natuur van Christus (reeds in *HE I*; aangepast in *HE II*, Boek IV 74-89). In *HE II* neemt de aandacht voor de sacramenten toe: nieuw zijn: bijna de hele de Proloog van Boek II (1-84), een passage in de Proloog van Boek III (70-80, toegevoegd bij herziening), de Proloog van Boek IV (geheel nieuw; bovendien is de passage 58-143 op rasuur aangebracht bij de herziening) en *HE II*, Boek IV 531-43.

Zoals we al zagen heeft Hugo zich bij de formulering van de doelstelling van zijn *Historia Ecclesiastica* gebaseerd op het gelijknamige werk van Eusebius van Caesarea.[70] Eusebius kondigt aan dat zijn kerkgeschiedenis bij Christus begint. Verderop in de inleidende hoofdstukken van zijn Boek I tracht hij met behulp van citaten uit het Oude Testament aan te tonen dat de komst van Christus geen verandering bracht in de bestaande leer. Nieuw was alleen het bijeenbrengen van Joden en heidenen onder deze leer. Vervolgens verklaart hij het leerstuk van de pre-existentie van Christus, dat leert dat de rechtvaardigen in het Oude Testament Christus al kenden en deel uitmaakten van Zijn 'ecclesia'. Voor Eusebius zijn 'ecclesia' en de christenheid hetzelfde. En omdat 'ecclesia' tegelijk ook voor het volk Gods staat, gaat de oorsprong van de kerk heel ver terug in het verleden.[71] Hierdoor kan de kerk als veel ouder dan de incarnatie en zelfs als supra-temporeel worden gezien. Deze opvattingen van Eusebius over de pre-existentie van de kerk voor de komst van Christus, en zelfs haar eeuwigheid, waren gangbaar in de vroege kerk.[72] Net als Eusebius laat Hugo de geschiedenis van de kerk beginnen bij de incarnatie. Maar ook voor zijn *Historia Ecclesiastica* geldt, zonder dat hij dit met zoveel woorden zegt – zo min als hij toelicht waarom hij zijn werk laat eindigen bij Karel de Grote en Lodewijk de Vrome,[73] dat zij gebaseerd is op het concept van de pre-existentie van de kerk. Tegen die achtergrond is te begrijpen waarom het voor Hugo in de rede lag om te beginnen met een uitvoerige behandeling van de voorchristelijke geschiedenis van het Joodse volk, vanaf Abraham en de Assyrische koning Ninus tot keizer Augustus, om pas in Boek III van *HE II* tot de eigenlijke kerkgeschiedenis te komen.[74] In Hugo's zienswijze is de kerk immers gegrondvest op de eenheid van het Oude en het Nieuwe Testament; de onderlinge typologische verbanden tussen de beide Testamenten verschaffen de kerk haar voorchristelijke geschiedenis. Doordat oudtestamentische beelden en verhalen opgevat worden als voorafbeeldingen van de kerk - de Ark van Noach, het Tabernakel, de burcht Sion - is de in het Oude Testament vertelde geschiedenis ook kerkgeschiedenis, zij het in een voorstadium, dat pas door Christus en de stichting van de kerk in het Nieuwe Testament, misschien door de Petrustraditie (Mattheus 16,18 *tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*) ten volle werd verwezenlijkt.[75]

---

[70] Zie hierboven, p. XXXIII.

[71] Zimmermann (1960) 22-23.

[72] Congar (1952) 79: "En réalité il était impossible que la pensée chrétienne ne se posât pas la question d'une préexistence de l' Église avant le Christ, ou celle de son existence depuis le commencement du monde, voir de son existence éternelle", ibid., 80: "…l'Église ancienne s'est comprise elle-même comme une réalité supra-temporelle et dont les origines, antérieures au fait historique de l'Incarnation, coïncidaient avec celles du monde ou tout au moins de l'humanité."

[73] Zie Mégier [2001a] (2010) 351-52; p. XXXIX.

[74] Cf. *HE I*, Boek I: (ms. Paris BnF lat. 4963 E, fol. 5r-v): "Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare, primum oportunum existimo presenti uolumine de Iudaice plebis statu quedam perstringere, ne illorum famosissimam generositatem penitus uidear silentio preterire, de quorum constat origine dominum nostrum Iesum Christum carnem suscepisse. Igitur ab Abraham eorum patriarcha usque ad eiusdem Christi natiuitatem quondam narrationis lineam deducam, a Sirie regno uel regibus exordium sumens et tercia mundi etate qua legitur Ninus regnasse sub quo natus est Abraham…"; en fol. 5v-6r : "Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę cęlebri fama feruntur ętiam apud gentiles perfectissime roborare. Vnde ego a Nino regum antiquorum notissimo nunc incipiam."

[75] Hofmann (1987) 414, Zimmermann (1960) 55-56 Jedin (1965) 564; de door Zimmermann aangehaalde voorafbeeldingen betreffen: een marginale uit *HE I*, brief aan Adela *HE I* (Ms. BnF lat. 4963, fol. 5r, Waitz [1851] 350 noot): "Sciendum est quia sicut in diluuio nemo saluari potuit nisi in archa, sic nunc nemo salvari potest nisi in ecclesia"; voorts *HE II*, Proloog Boek II, 34-42: "Hac ipsa ętiam ętate construxit idem Moyses Deo in heremo tabernaculum, quod uniuersalem presentis seculi significabat ęcclesiam, et arcam testamenti, per quam Christus designabatur in quo sunt omnes sapientię diuinę thesauri repositi, et candelabrum, per quod sancta predicatio quę iter lucis euntibus ad uitam ostendit exprimitur, et mensam, per quam sancta significatur scriptura, et alia multa, in quibus expressit nimis alta presentis ecclesię sacramenta"; ibid., 58-64: "Inde enim procedens uerbum Domini per totum emanauit mundum, et extunc cepit in terris edificari turris non ex lapidibus ac cementis, sed ex diuersis populis et linguis, cuius cacumen penetrat cęlum. Quę turris Syon spiritaliter appellatur, quod speculatio interpretatur. Speculatur enim futuri seculi magnum bonum, quod preparauit Deus diligentibus se." (cf. 1 Petrus 2,5); Zimmermann (1965) 56 vermeldt voorts als door Hugo genoemde voorafbeeldingen in het OT *HE II*, Proloog Bk. II, 64-66 "Hęc (sc. ecclesia) etiam Dei sponsa propter numerosam quam ei cotidie parit filiorum sobolem per baptismatis sacramentum, merito potest appellari."

Zoals eerder vermeld wil Hugo behalve de kerkelijke en de wereldse geschiedenis ook de geheimenissen (*sacramenta*) van de kerk behandelen, want ook op deze wijze verschaft de geschiedenis inzicht in de bijzondere betekenis van de kerk. Bij bijna alle door hem genoemde sacramenten speelt de typologische uitleg van de bijbel een rol, die bepalend is voor zijn opvatting over de geschiedenis van de kerk. Een belangrijk thema is, zoals hierboven gezegd, de vergelijking tussen de zesde dag van de schepping en de zesde aetas van de wereld en de indeling in aetates die elk een eigen fase van het heilsplan vertegenwoordigen[76]. De *Historia Ecclesiastica* heeft door deze typologische, door Hugo aan de bijbelexegese ontleende conceptie uitdrukkelijk ten doel een heilsgeschiedenis te bieden.[77]

Op basis van de voor zijn studie beschikbare edities en enkele van de belangrijkste handschriften uit de *HE*-overlevering veronderstelde Lettinck (1981) dat een belangrijke reden voor de totstandkoming van *HE II* was gelegen in het feit dat de auteur het begin van de kerkgeschiedenis in de *HE I* bij de geboorte van Christus legde, maar in *HE II* bij de plaats waar hij zijn geschiedschrijving feitelijk begint, dus bij Abraham en Ninus.[78] Hoewel Hugo door een slordige correctie[79] zelf aanleiding gegeven heeft tot deze veronderstelling, blijkt de theorie niet houdbaar als men de relevante passages uit de verschillende stadia van het werk met elkaar vergelijkt: het beginpunt van de kerkgeschiedenis was voor Hugo in beide redacties van de *HE* de incarnatie. In *HE I* kondigde hij in de Brief aan Adela aan dat zijn werk vanaf Octavianus Augustus en vanaf de incarnatie begint. Hij herhaalde dit in de Proloog van Boek II.[80] Maar hij vond dat niet stilzwijgend voorbijgegaan kon worden aan de daaraan voorafgaande geschiedenis van de Joden, het volk waaruit Christus was voortgekomen. Wegens de onbetrouwbaarheid van historische gegevens over oudere perioden begon hij bij de derde aetas, met Abraham, die hij in navolging van Orosius[81] als tijdgenoot van de Assyrische koning Ninus beschouwde.[82] Het is waarschijnlijk dat Hugo zelf zijn eerste Boek als proëmium op het eigenlijke werk zag. De Proloog van *HE II*, Boek III sluit af met de mededeling dat de gehele kerkgeschiedenis vanaf hier in drie Boeken zal worden ingedeeld.[83] Vermoedelijk verwijst deze zin nog naar de indeling van *HE I*, waarbij Boek I als proëmium geldt. Dat de indeling in het auteursexemplaar van *HE I* niet duidelijk was blijkt uit de formulering van een aantal rubrieken in de hoofdgetuige voor *HE I*, ms. Paris BnF lat. 4963, volgens Waitz wellicht het afschrift dat Hugo liet maken voor Adela.[84] Boek I: "Incipit proemium siue liber primus Historie Ecclesiastice"; Boek II: "Incipit Aecclesiastice Liber Historiae"; tussen de Boeken II en III: "Explicit Liber secundus quamuis primus proemii speciem uideatur obtinere. Incipit prologus tercii Libri."[85]

In *HE II* heeft de auteur besloten de voorchristelijke geschiedenis in twee delen te splitsen, zoals blijkt uit de Brief aan Adela: het eerste Boek behandelt de geschiedenis der Joden, het tweede die van de Parthen.[86] De kerkgeschiedenis begint nu dus bij Boek III, maar nog steeds bij de incarnatie. Dat blijkt

---

[76] Zie hierboven p. XXXV en noot 69.

[77] Zimmermann (1960) 57: "Um diesen Plan Gottes zu entwickeln, greift Hugo so weit in die vorchristliche Vergangenheit zurück. Die ganze Menschheitsgeschichte ist ihm Offenbarung des Handelns Gottes mit seiner Gemeinde, Offenbarung der sacramenta ecclesiae, deren Erforschung sich Hugo als Historiker zur Aufgabe gemacht hat."; Hofmann (1987) 414-15, zie hierboven p. XXXI-II.

[78] Lettinck (1981) 394, 396; Lettinck (1983) 48, 52-53.

[79] Zie hieronder, p. XXXVIII.

[80] Ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 3v Brief aan Adela: "Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam, et Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum"; Proloog Boek II, fol. 22v: "His etiam nunc de Parthis breuiter expeditis, opus propositum nunc conabor inuadere."

[81] Orosius, *Historiae adversus Paganos*, 1,1,5.

[82] Zie p. XXV, noot 23 en p. XXXVI, noot 74.

[83] *HE II*, Proloog Boek III, 146-48: "Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere."

[84] Cf. Waitz (1851) 338: "fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adelae transmittendum curavit." Ook de *Histoire Litéraire de la France* X (1756), 297 is van mening dat dit handschrift "peut passer pour original".

[85] Resp. fol. 5r, 23r en 57r. Cf. Lettinck (1981) 394; zie ook het overzicht hierboven, p. XXVII-VIII.

[86] *HE II*, Epist. ad Adelam, 144-150: "Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis patriarchis et quomodo Moyses propheta sanctissimus eduxit ab Egipto Hisraheliticum populum per mare rubrum sicco uestigio ne illorum

uit de ongewijzigd uit *HE I* overgenomen mededeling in de Brief aan Adela[87], maar ook uit het slot van de (in *HE II* nieuwe) Proloog van Boek II, waarin de auteur meedeelt iets over de Parthen te zullen zeggen alvorens aan het voorgenomen werk te beginnen.[88] Dit wordt herhaald aan het slot van Boek II, waar de formulering uit *HE I* nog wordt aangepast.[89] Vervolgens wordt het begin van de kerkgeschiedenis nog tweemaal met nieuwe formuleringen aangekondigd in de Proloog van Boek III.[90]

Bij de herziening van de Brief aan Adela is Hugo bepaald onzorgvuldig te werk gegaan. In *HE I* en *HE II* had hij op verschillende plaatsen aangegeven dat zijn werk een compilatie vormde van een zeer groot aantal boeken over kerkgeschiedenis.[91] In dit kader paste ook de opmerking in *HE I*, Brief aan Adela[92]: "Aecclesiasticam enim relegens historiam, a multis historiologis[93] per partes editam, et modis uariis comprehensam, hoc uno uolumine decreui coartare": Ik heb besloten de kerkgeschiedenis te herlezen, die door vele geschiedschrijvers in gedeelten is beschreven en op verschillende manieren bijeen is gebracht, en haar in dit ene boek samen te persen. Kennelijk denkend aan het belang voor de tweede redactie van de vondst van het werk van Anastasius Bibliothecarius, waarover hij ook in de marge van de Proloog van Boek VI een aanvulling aanbracht, veranderde hij bij de herziening deze zin in "Inueni nuper quandam historiam, a multis historiologis per partes editam, et modis uariis comprehensam, quam in hoc uno uolumine decreui coartare" (op paleografische gronden kan men zelfs vermoeden dat de toevoeging "quam in" een latere correctie betreft om de zin weer lopend te maken), waardoor de betekenis verloren ging.

Op dezelfde wijze veranderde hij even verderop[94] de aankondiging "Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam" in "Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam", zonder zelfs maar de volgende zin aan te passen, die meldt dat hij de geschiedenis vanaf de incarnatie weergeeft.[95] Ook de andere plaatsen in *HE II* die het begin van de kerkgeschiedenis aangeven blijven ongewijzigd.[96]

---

famosissimam generositatem uidear silentio preterire, de quorum constat origine Dominum nostrum Iesum Christum carnem suscepisse. Altero uero pauca de Parthorum et Amazonum regno narrabo."

[87] *HE I* (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 3v) "Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam"; In *HE II*, Brief aan Adela, 50 werd pas ingegrepen bij de herziening, zie onder.

[88] *HE II*, Proloog Boek II, 84-86: "His ita se habentibus restat etiam nunc ut de Parthis, qui diu in Perside regnauerunt, aliquid dicam, antequam propositum opus attingam."

[89] *HE I*, ms. BnF 4963, fol. 22v "His ętiam nunc de Parthis breuiter expeditis, opus propositum nunc conabor inuadere", *HE II*, Boek II, 212-13 "His de Parthis breuiter expeditis, operi proposito manum applicabo."

[90] *HE II*, Proloog Boek III, 1-3: "Aecclesiasticas amodo Deo cooperante defloraturus historias a natiuitate Domini et saluatoris nostri Iesu Christi exordium sumam" (bij de herziening gewijzigd in: "Amodo igitur promissam defloraturus historiam, a natiuitate Domini et saluatoris nostri Iesu Christi exordium sumam…"; Proloog Boek III, 146-48 "Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere." De formulering verwijst naar indeling van *HE I*, maar wordt pas in *HE II* voor het eerst aangetroffen.

[91] Cf. *HE I/II*, Brief aan Adela, 29-31: "Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta magnifica uolumina de quibus hec sumpsi transmitto"; *HE I*, Proloog Boek IV, ms. Paris BnF 4963 fol. 92v: "Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ęcclesiasticarum historiarum compendiose colligere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare…"; parallelpassage *HE II*, Proloog Boek VI 1-3: "Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare..."; *HE I*, Proloog Boek IV, fol. 92v: "Poterunt inquam illis maxime prodesse qui magna doctorum uolumina quibus eis responsum est non habent, aut secularibus impliciti curis ea legere uel intelligere nullatenus possunt"; *HE II*, Proloog Boek III, 26-29: "Quod illis maxime profuturum esse confido, qui magna doctorum uolumina quibus eis responsum est, non habent, aut secularibus impliciti curis ea minime legere possunt."

[92] *HE I* (ms. BnF lat. 4963, fol. 2v), *HE II*, Brief aan Adela, 14-16. Zie over deze passage ook p. LXVI-VII.

[93] Bij vermeldingen van het zeldzame woord historiologus = geschiedschrijver wordt Hugo regelmatig aangehaald (zie Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, Turnhout 1975, p. 439, Guenée (1980) 44.

[94] *HE II*, Brief aan Adela, 50, zie boven en noot 87.

[95] *HE II*, Brief aan Adela, 54-57 "Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet antiquorum imperatorum, et quorundam Deo amabilium uirorum pariter memorabiles actus, ab incarnatione dominica usque ad tempora prefinita."

[96] Driemaal zegt Hugo in *HE II* dat zijn opus propositum/promissa historia bij de incarnatie begint: *HE II*, Proloog Boek II, 84-86; Boek II, 212-13; Proloog Boek III, 1-3, zie p. XXXVII-VIII. Weliswaar vermeldt hij in

IV.6 Het einde van de *Historia Ecclesiastica*

Hugo liet zijn *Historia Ecclesiastica* in 1109 in de vroegste vorm (*HE I*) eindigen bij de dood van Karel de Grote, terwijl in zijn tijd de meeste wereldkronieken en vergelijkbare werken doorliepen tot in de eigen tijd van de auteur.[97] In 1110 gaf hij het werk in *HE II* een korte continuatie met de regeringsperiode van Karels zoon Lodewijk de Vrome; hij sloot nu af met de verdeling van het rijk door diens zonen na de slag bij Fontenoy in 841. Maar al in de Aanbiedingsbrief aan Adela in *HE I* kondigde hij zijn voorgenomen eindpunt aan "…Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum."[98]

Omstreeks 1115 schreef hij als vervolg op de *Historia Ecclesiastica* een boek over de recente geschiedenis, het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*, dat de periode van ca. 840 tot de dood van de Franse koning Filips I (1108) beslaat. Dit werk is heel anders van karakter dan de *HE*, omdat het daarin geboden heilshistorisch perspectief ontbreekt. Toch is duidelijk dat het samen met de *HE* onderdeel vormt van een werkplan dat Hugo kennelijk al bij het schrijven van *HE I* voor ogen stond.[99] Hij kondigde namelijk al in de Epiloog van *HE I* aan Adela aan een dergelijk boek te zullen schrijven: "…alio, si vobis placuerit, libro tam attavorum vestrorum Danorum scilicet atque Normannorum, quam regum gesta Francorum ab imperatore Ludovico, Karoli Magni imperatoris filio, usque ad haec nostra tempora breviter decantabo."[100] In de Proloog van het *Liber qui modernorum regum continet actus* zegt hij de Franse koningen te zullen beschrijven na Lodewijk de Vrome: "qui post Lugdouicum imperatorem regnauerunt in Franciam."[101] Het werk is samengesteld als supplement op de *Historia Ecclesiastica*: "ad suplementum historiae illius cuius supra meminimus, et quam sicut promisimus nuper edidimus"[102], zonder twijfel een verwijzing naar de *HE*.[103]

In dezelfde Proloog vermeldt Hugo dat de slag bij Fontenoy (841) de scheiding van het regnum Francorum en het imperium Romanorum betekende: "Ab illo tamen die usque nunc manet regnum Francorum ab imperio Romanorum seiunctum atque diuisum."[104] Het is aannemelijk dat dit voor hem de reden was om hier zijn *Historia Ecclesiastica* te beëindigen. Zonder te concluderen dat het Romeinse Rijk en daarmee het vierde Wereldrijk[105] niet langer bestond stelde hij vast dat de geschiedenis van zijn eigen volk daarvan niet langer deel uitmaakte.[106] Het werd daarmee ook moeilijk om vast te houden aan het concept van een universele kerk met een voor allen gemeenschappelijke geschiedenis.[107]

HE II ook tweemaal dat zijn verhaal (linea narrationis) bij Ninus begint (bij de ingreep in r. 50, maar ook op een ongewijzigde plaats in r. 150-52 van de brief aan Adela), maar dat is ook al het geval in *HE I*: (ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 5v-6r) "Oportet enim ut opinor a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ecclesiasticas historias ordinare, et ab his quę cęlebri fama feruntur ętiam apud gentiles perfectissime roborare. Vnde ego a Nino regum antiquorum notissimo nunc incipiam."

[97] Goetz (1991) 247 over de 'universal chronicle' "Its theme is universal history as a whole, from the beginning of the world (the creation) or at least the incarnation of Christ until the times of its author (with rare exceptions, such as Frechulf of Lisieux or Hugh of Fleury…)".

[98] Ms. Paris BnF lat 4963, fol. 3v; de formulering is ongewijzigd in de Brief aan Adela in *HE II*, 51-53.

[99] Zie hierboven, p. XII-III.

[100] Waitz (1851) 353, r. 43-44.

[101] Waitz (1851) 376, r. 15-16.

[102] Waitz (1851) 377, r. 11-12.

[103] Zie hierboven p. XII en noot 30.

[104] Waitz (1851) 376, r. 44-45.

[105] Zie hierboven p. XXV, noot 24.

[106] Lettinck (1983) 210. Smalley (1974) 99-100 "Hugh does not deny the continued existence of the Roman empire, now ruled by Germans; he simply registers the fact that the French kingdom does not belong to it. He seems to be meeting the challenge; then he stops half-way. It was inconsistent to accept the identification of the present-day empire with the fourth monarchy: the empire had ceased to be universal on his own showing."

[107] Mégier [2001a] (2010) 351-52 meent dat voor Hugo het bestaan van een universele kerk onmogelijk is zonder het Romeinse imperium. Zij merkt op dat dit hem niet schijnt te verontrusten en dat hij geen behoefte heeft om zijn opvattingen toe te lichten. Mégier: "Ora, con la spartizione dell'impero, o più precisamente con la battaglia di Fontenay che la rende definitiva, Ugo termina anche la sua *Historia ecclesiastica*. La sua seconda opera storica, che tratta del periodo successivo, non è più una storia della Chiesa ma si chiama *Liber modernorum regum Francorum actus*. In altre parole, la storia della Chiesa finisce con l'impero romano perché la Chiesa, non dovendo esercitare un potere, non può raccogliere esta stessa l'eredità romana, e perché per Ugo non ha senso

IV.7 Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis: een samenvatting

De bevindingen in de voorgaande paragrafen leidt tot het volgende beeld van Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis. Toen hij het plan opvatte om een kerkgeschiedenis te schrijven baseerde Hugo zich op de uitgangspunten van de *Historia Ecclesiastica* van Eusebius, bisschop van Caesarea (ca. 260-340), die ook nu nog als "de vader van de Kerkgeschiedenis" bekend staat. Diens in het Grieks geschreven werk was al vanaf het begin van de vijfde eeuw in de Latijnse vertaling van Rufinus beschikbaar en vormde eeuwenlang het model bij uitstek voor het schrijven van een kerkgeschiedenis.[108] De door Hugo in de Proloog van *HE II*, Boek III aangekondigde onderwerpen tonen overeenkomst met de opsomming die Eusebius in het begin van zijn kerkgeschiedenis geeft.[109] Net als Eusebius maakt hij gebruik van de regeerperioden van de Romeinse keizers om de gebeurtenissen die hij verhaalde in de tijd te plaatsen.

Bij Eusebius treffen we een tweeledigheid in de opvatting over het begin van de kerkgeschiedenis, die verband houdt met de twee naturen van Christus. De geschiedenis van de kerk begint bij Christus, dus bij de incarnatie, maar anderzijds is Christus eeuwig en bestond dus al voor zijn geboorte. Eusebius schenkt daarom in zijn inleiding aandacht aan passages uit het Oude Testament die volgens hem betrekking hebben op het optreden van Christus en komt tot de conclusie dat de daar genoemde rechtvaardigen "christenen" genoemd kunnen worden. En omdat de kerk en de christenheid voor Eusebius identiek zijn geldt ook voor de kerk dat zij veel ouder is dan de incarnatie.[110]

Dezelfde tweeledigheid vinden we van het begin af aan in Hugo's *HE*. Hij geeft meermalen aan dat de geschiedenis van de kerk bij de incarnatie begint. Maar Boek I van *HE I* is in zijn geheel aan de voorchristelijke geschiedenis gewijd (Assyriërs, Parthen), zodat een rubriekschrijver zich afvraagt of dit niet een inleiding is[111]. In *HE II* wordt dat Boek nog gesplitst, zodat Hugo daar pas in Boek III aan de incarnatie en dus aan de eigenlijke geschiedenis van de kerk toekomt.[112]

De typologische uitleg van de bijbel, waarbij aan gebeurtenissen of personen uit het Oude Testament een voorafbeeldende betekenis voor het christendom wordt toegekend, speelt ook bij Hugo een steeds in belang toenemende rol. Al in *HE I* wordt in de Brief aan Adela de behandeling van de zesde scheppingsdag als voorafbeelding van de zesde aetas aangekondigd, maar in die redactie komt die nauwelijks meer aan de orde. In *HE II* besteedt Hugo er meer aandacht aan, vooral in de Prologen en ook bij de herziening van deze redactie.[113]

---

che questa eredità venga raccolta da poteri politici particolari, visto che la caratteristica essenziale del potere romano imperiale, e ciò che lo rende adatto come appoggio della Chiesa universale, è appunto la sua universalità. La storia di una Chiesa al tempo stesso spirituale e universale non può esistere senza l'impero romano. Le faccende ecclesiastiche che trovano posto anche nella storia dei "re dei Franchi'' non costituiscono una storia coerente in se stessa. In un certo senso proprio la logica di una Chiesa universale, che trova nell' impero romano il suo sostegno storico, vuole che dopo la fine di questo impero – se non viene continuato dalla Chiesa stessa – l'universalità si spezzi, e che la Chiesa non abbia più una storia propria, ma varie storie integrate nelle storie dei vari paesi. Questo però non sembra disturbare Ugo: non dedica nessun commento alla ragione che gli fa terminare la sua *Historia ecclesiastica* prima di arrivare al suo presente, né crede utile esplicitare il rapporto tra le sue due opere storiche; non mostra nessun indizio di rimpianto per la fine dell'impero universale e non sembra vedere una difficoltà nell'attribuire il titolo imperiale a quelle che per lui adesso sono entità politiche particolari."

[108] Zimmermann (1960) 11-12.

[109] Zie hierboven, p. XXXIII.

[110] Eusebius I, 4,6-7; Zimmermann (1960) 23.

[111] "Explicit Liber secundus quamuis primus proemii speciem uideatur obtinere", zie hierboven, p. XXXVII.

[112] Von den Brincken (1957) 194 over de *HE*: "Es soll die Zeit von Augustus bis auf Karl den Großen umfassen, in diesem Abschnitt sieht er die eigentliche Entwicklungsepoche der Kirche. Das hindert ihn bei der Ausführung seinese Planes freilich nicht, in der ersten Fassung ein Buch, in der zweiten sogar zwei Bücher für die vorchristliche Zeit zu reservieren – Hier spricht er auch von den Präfigurationen der Geschichte im Sechstagewerk."

[113] *HE I* geeft de ook in *HE II*, Boek I, 1070-73 opgenomen passage. In *HE II* vinden we de typologische exegese m.n. in het slot van Boek I (de voorzegging in het Oude Testament van de komst van Christus), in de nieuw toegevoegde Proloog van Boek II (passage over de rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe, nog aangevuld bij de herziening), in de Proloog van Boek III (een verklaring van het tijdstip van de komst van Christus die bij de herziening in de marge is toegevoegd), de nieuwe Proloog van Boek IV (een reeks voorbeelden van de

Hugo wil dus de geschiedenis van de kerk beschrijven naar het voorbeeld van Eusebius. En ook hij hecht er zeer aan zijn werk betrouwbaarheid te verlenen door zijn kerkhistorische gegevens te verbinden aan de chronologie van de geschiedenis der Romeinse keizers, waarbij hij zich beroept op de evangelist Lucas.[114] De rol van de wereldse geschiedenis is zo groot, dat Hugo zelf in zijn Proloog van het vervolgwerk *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* aan de *HE* refereert als "een boek over de daden der Romeinen".[115]
Behalve de geschiedenis van de kerk wilde Hugo van meet af aan ook de geschiedenis van de Romeinen en de Franken beschrijven. Hij vond ook wereldse geschiedenis van groot belang: "Siquidem per historiam preteriti temporis series comprehenditur, et per regum et imperatorum successiones multa necessaria perscrutantur" (Brief aan Adela, 47-50). Al bij de eerste redactie van de *Historia Ecclesiastica* wist hij dat de meest recente geschiedenis van de Franken niet paste in het kader van dit werk. In de Aanbiedingsbrief en de Epiloog van *HE I* kondigt hij aan deze naderhand in een afzonderlijk werk te willen behandelen. De titel van *HE I* luidt in de meeste handschriften "Liber historiae ecclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum".[116]

Zonder dat Hugo zijn uitgangspunten in zijn werk formuleert kan er geen twijfel over bestaan dat hij van mening is dat de feitelijke kerkgeschiedenis begint bij de incarnatie, maar dat de geschiedenis vanaf de schepping – voor zover betrouwbaar vast te stellen – er als onderdeel van Gods heilsplan bij hoort.[117] Twee 'geheimenissen van de kerk' zijn voor hem fundamenteel voor de geschiedenis van de kerk: de gefaseerde uitvoering van het heilsplan en de voorafbeeldende rol daarbij van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe. Bij de bewerking van zijn boek komen deze factoren hoe langer hoe meer naar voren, zoals onder meer blijkt uit het begin van Proloog Boek II: "…curabo nunc iuxta historię textum legentibus notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum, et quomodo Vetus Testamentum euuangelicis ministrauit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem ętatem solet ętas puerilis precedere".
Het is volstrekt duidelijk dat Hugo volgens een vooropgezet plan een universele geschiedenis van de kerk als Gods heilsinstrument heeft willen schrijven. Hij heeft hierbij allerlei interpretatietechnieken willen gebruiken om de evolutie van het heil in de geschiedenis aan te tonen.[118] In het supplement op de *HE*, het eerder genoemde *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* liet hij dat conform zijn oorspronkelijke opzet achterwege.[119]

---

voorafbeeldende functie van het Oude Testament voor het Nieuwe; bij herziening is hiervan een heel folium geradeerd en herschreven). Zie ook p. LXV, LXVI.

[114] Zie hierboven, p. XXXIII-V.

[115] Prologus, ed. Waitz (1851) 376: "Porro ego dudum amitae vestrae, relictae videlicet comitis Stephani Carnotensis, codicem unum de gestis Romanorum deflorare curavi…"

[116] Krüger (1976) 31 over de *HE*: "…nicht nur wegen des Anteils der vorchristlichen und profanen Geschichte ein durchaus universalchronistisches Werk, in dessen Titel *historia ecclesiastica* und *gesta* zurecht gegenübergestellt sind."

[117] Von den Brincken (1957) 195: Er beginnt sein Werk mit Ninos, von hier aus kommt er erst auf Abraham zu sprechen. Da er Hieronymos gar nicht herangezogen hat, geht dieser Ansatz eindeutig auf Justin zurück, wie Hugo überhaupt in seiner sogenannten Kirchengeschichte ganz ungewöhnlich von Gesichtspunkten der antiken Profanhistorie bestimmt ist, schon durch die bevorzugte Benutzung des Justin und Orosius. So mußte auch die Geschichte der großen Reiche des Altertums einen ansehnlichen Platz neben der jüdischen erhalten. Die Translationen der Macht bei den antiken vier Großreichen teilt Hugo in der üblichen Form mit, zu Christi Geburt faßt er diese Theorie auch einmal zusammen, hier jedoch in der orosianische Fassung [*HE II*, Boek I 1051-56] Er ist wohl der erste der mittelalterlichen Weltchronisten, der den Karthagern einen Platz einräumt. Sehr viel hat sich Hugo jedenfalls nicht dabei gedacht, sonst würde er nicht einerseits die Interpretation des Orosius, andererseits die der altchristlichen Väter angeben. Ebenso unüberlegt geht er mit den aetates um, die er das eine Mal ähnlich wie Nemnius, ein anderes Mahl in der gewohnten Einteilung nennt."

[118] Zie p. XXXV en noot 67. Zie voor de interpretatietechnieken Lettinck (1983) 210. Hugo doet dit het meest van de vier door Lettinck bestudeerde historici: behalve Hugo Guibert van Nogent, Willem van Malmesbury en Ordericus Vitalis.

[119] Zie hierboven, p. XXXIX.

IV.8 De bronnen van de *Historia Ecclesiastica*

IV.8.1 Opmerkingen van de auteur over zijn bronnen

Zoals Hugo zelf op verscheidene plaatsen vermeldt berust de *HE* op een compilatie van bronnen. Aan het begin van het werk schrijft hij in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois dat hij de kerkgeschiedenis in één band heeft willen samenvatten. Hij heeft een grote hoeveelheid boeken bijeengebracht en wil uit elk daarvan de *medulla ueritatis*, de kern van de waarheid halen, soms in zijn eigen woorden, soms in die van de auteurs zelf.

> Aecclesiasticam enim relegens historiam, a multis historiologis per partes editam et modis uariis comprehensam, in hoc uno uolumine decreui coartare, et coadunatis mihi quampluribus libris uobis deflorare, ueritatisque medullam de singulis diligenter extrahere, utens eorundem auctorum uerbis in quibusdam locis, aliquando uero sermonibus meis.[120]

Mensen die hiermee niet tevreden zijn verwijst hij zonder nadere verduidelijking naar de rijke bronnen waaraan hij zijn gegevens heeft ontleend:

> Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus hęc sumpsi transmitto[121].

Hugo vindt het samenpersen van de gehele kerkgeschiedenis in één boek een moeilijke opgave, omdat té kort weergeven leidt tot het versluieren van de waarheid. Hij wil beknopt, maar helder zijn:

> Sed quoniam breuitatem nonnumquam comitatur obscuritas, laboriosum ualde negotium sumo, cum et luculentus esse contendo et breuis esse laboro, tum quoniam historiologi aliquando sibi inueniuntur esse contrarii.[122]

---

[120] *HE II*, Brief aan Adela, 14-19; over de latere ingreep door de auteur, zie p. XXXVIII. Voorts in *HE II*, Brief aan Ivo, 17-21 "Adelae uenerabili comitissę ęcclesiasticam historiam defloro, credens ętiam id multis qui secularibus implicantur negotiis multum profuturum, dum et uberiorem gestorum seriem eorum auribus per hęc quę ibi congessi reuoco, et breuiter magna comprehendo"; *HE II*, ms. Vat. Reg. lat. 545, fol. 4r "Incipit aecclesiasticae liber hystoriae quem Hugo de Sancta Maria monachus Sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis…"; ms. Paris BnF lat. 4963 fol. 2r "Incipit liber historiae ecclesiastice gestorumque Romanorum atque Francorum comprehensus breuiter ab Hugone de Sancta Maria…", fol. 5r "Incipit proemium siue liber primus Historie ecclesiastice, que breuiter est ab Hugone de Sancta Maria monacho Sancti Benedicti Floriacensis monasterii transformata uel deflorata…", fol. 5r-v "Antequam tamen opus propositum adgrediar explanare, ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare…", fol 110v Hugo qui hunc libellum a diuersis codicibus deflorauit Hugo de Sancta Maria cognominatur…"; Proloog Boek III, 1 "Amodo igitur promissam defloraturus historiam…", Proloog Boek V, 56-57 "Gallię situm, quam nunc prefata Francorum gens incolit, breuiter comprehendam atque depingam"; *HE I*, Proloog Boek IV, Paris BnF lat. 4963, fol. 92v "Sed et Italię situm in presenti prologo paucis comprehendam"; *HE I*, Epiloog, ibid. fol 110v "ab antiquis historiologis uelut apis a diuersis floribus mel colligens aggregaui. Vno inquam hoc uolumine omnium Romanorum imperatorum et presulum nomina uel actus uobis recitaui." Zie ook noot 122.

[121] *HE I*/*II*, Brief aan Adela 29-31. Zie hierboven p. XXXVIII, noot 91.

[122] *HE II*, Brief aan Adela, 19-23. De topiek van het streven naar breuitas zonder in obscuritas te vervallen komt een aantal keren bij Hugo terug, hier met een Horatiuscitaat (cf. Ars. Poet. 25-26: "breuis esse laboro, obscurus fio"). Zie ook *HE II*, Proloog Boek VI, 1-12 "Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare, uideor quibusdam modum proposite breuitatis excessisse. Sed audiant, queso, quos breuis delectat oratio. Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa permittat, quia quorumdam sensus hominum magis onerat oratio prolixa quam doceat. Segetem ętiam nimia sternit ubertas et ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem, quam qui effusius dicit, cum alter materiam excessisse, alter dicitur non implesse."; *HE I*, Proloog Boek IV, Paris BnF lat. 4963, fol. 92v: "Quoniam his qui diuersis occupantur curis tedet multos euoluere libros, placuit mihi immensum pelagus ęcclesiasticarum historiarum compendiose colligere, et numerosam librorum copiam hoc uno uolumine comprehendere prolixam in eo orationem summopere facere deuitans, quę solet aliquando quibusdam magnum generare fastidium. Quero ergo eis placere quos semper breuis et aperta delectat oratio. Verum cernens nunc hoc

In de Proloog van Boek VI uit hij de vrees dat anderen zijn werk onvoldoende origineel zullen vinden en beroept hij zich op het feit dat bronnen onmisbaar zijn, alleen God kan buiten de hulp van een ander:

> Porro nunc etiam illis qui hunc codicem ideo forsitan superbo despicient animo, eo quod eum non nouis commentis, sed quorundam illustrium uirorum coaceruauerim scriptis, respondeo, quoniam alterius adiumento diuinitas sola non indiget.[123]

Zoals in zijn tijd gebruikelijk was verwijst Hugo zelden naar de door hem gebruikte bronnen, al laat hij wel af en toe een naam vallen.[124] De belangrijkste mededeling op dit gebied in de *HE* is te vinden in de zojuist genoemde Proloog van Boek VI.[125] Hij verklaart daar dat hij zich uitsluitend baseert op betrouwbare auteurs. Daarna vertelt hij dat hij voor de periode vanaf keizer Mauricius veel heeft

---

ętiam meum exercitium modum propositę breuitatis excedere; illud quod singulis heresibus in quibusdam locis tametsi breuiter respondere consueui amodo pretermittam…" Hugo noemt de *HE* in zijn Aanbiedingsbrief aan Adela een boekje dat in zijn beknoptheid zeer precies is, "codicellum compendiosa breuitate subtilissimum" (*HE I/II*, Epist. ad Adelam 9-10). Een korte weergave is voor alle lezers gunstig, als geheugensteun voor de kenner en als informatie voor de onwetende: "…ille qui multa legit eadem ibi breuiter recordatur et compendio ignarus instruitur" (*HE II*, Epist. ad Adelam, 27-29). Hij verwijst herhaaldelijk naar zijn breuitas, zie *HE II*, Boek I, 314-15 "…paucis expedire curabo, ita tamen ut non modum proposite breuitatis excedam", 338 "his nunc breuiter expeditis", 585-87 "Hęc nunc de Gallis…breuiter ingessisse suffitiat", Boek II, 212 "His de Parthis breuiter expeditis", Proloog Boek III, 29 "..ex his tametsi breuibus responsis" Boek III, 1376 "…breuiter arguam perfidiam Iudeorum", Proloog Boek V, 56-57 "…Gallię situm…breuiter comprehendam", Boek V, 1634 "His breuiter contra hereticam dictis…", Boek VI, 887 "Et hec de his breuiter sint prolata". Zie ook hierboven noot 120.

[123] *HE II*, Proloog Boek VI, 14-18. Een soortgelijk betoog houdt Hugo in de Proloog op de *Vita Sancti Sacerdotis*, Migne *PL* 163, kol. 983: "Haec praemittens, nunc ad invidos verba converto, qui vetera fastidiunt, et nova prosequuntur: et eos moneo, ne meum opusculum, quia novum non est, forte contemnendum existiment: nam omnia vetera, nova fuisse, nulli dubium est. Meminerint etiam, quaeso, quia Moyses natus quarta aetate, ab origine mundi historiae suae coepit exordium; et Josephus, historiae Antiquitatum scriptor, libros Moysi diversa verborum retractavit specie; beatus etiam Hieronymus transferre non distulit, quod iam a veteribus translatum fuerat; adjecit etiam in sua translatione plurima, quae fuerant praetermissa. Possem, si vellem, hic plures commemorare viros, et de modernis exemplum ponere: sed hos tantum inseruisse sufficit". Cf. Lettinck (1983) 55, 62-63.

[124] Afgezien van een aantal verwijzingen naar de bijbel (*HE II*, Boek I, 504 "quod Iudiht historia continetur"; 513 "euangelico sermone"; Proloog Boek II, 56 "scriptum est"; Proloog Boek III, 55 "Lucas"; Boek III, 688 "Lucas testatur"; Proloog Boek IV, 6 "ait apostolus"; 33 "psalmista nobis aperuit"; 40 "in Genesi libro"; 60 "Hieremias perhibet"; 65 "designat Micheas"; 69 "psalmista locutus est"; 74 "Ysaias loquitur"; 80 "Dauid"; 112 "Hieremias propheta uaticinatus est"; Boek IV, 58 (Iohannes) "apostolus", 388 "Lucas", 558-59 "euangelio [van Marcus] contrarium sonat. Ibi enim legitur"; 765 "per prophetam Dominus dicit"; Boek VI, 1031 "Egregius apostolus [Paulus] ait") vinden we slechts enkele bronvermeldingen: *HE I*, Proloog Boek IV, ms. Paris BnF lat. 4963, fol. 92v "Explicit liber tercius. Incipit prologus libri quarti, in quo continetur Italię situs. secundum sententiam historiologi Pauli (= Paulus Diaconus, *Hist. Lang*. 2; het betreft een rubriek die mogelijk niet aan de auteur moet worden toegeschreven); *HE II*, Boek I, 422-23: "De sacerdotibus uero gentis huius sic refert Egesippus in historia sua libro quarto" [=Hegesippus, *Historiae*, Boek II(!), 12, 3]; *HE II*, Boek V, 2087 "sicut refert beatus papa Gregorius in Dialogi libro" [= Gregorius Magnus, *Dialogi*, een aantal keren vermeld in de Boeken V en VI, zie Appendix II]. De vermelding in Boek I, 1048-49 "Porro sicut beatus Maximus in sermone de Pascha testatur" verwijst naar Maximus Confessor en komt rechtstreeks uit Hugo's bron Anastasius Bibliothecarius, *Chronographia Tripertita* (ed. De Boor, p. 61, 11-12).
Hugo noemt enkele schrijvers van zijn bronnen in de tekst zonder te vermelden dat hij hun werken benutte: Orosius: Boek V, 1560-62: "Huius [= Augustini] discipulus Orosius vii libros aduersum gentes nobiliter et utiliter composuit"; Hegesippus: Boek IV, 282-83 "floruit Egesypus historiographus"; Theodoretus van Kyrrhos: Boek V, 1781-85: "Theodorus, episcopus ciuitatis quę a Cyro quondam rege Persarum condita Cyria uocitatur, qui ecclesiasticam scribit historiam, a fine librorum Eusebii sumens exordium, et perducit usque ad suum, id est usque ad imperatoris huius Leonis tempus, quo et defunctus est."; Anastasius Bibliothecarius: Proloog Boek VI, 23, 34); Gregorius Magnus: Boek V, 2221-22 "Cuius inclyti confessoris [= Benedicti] ammirabiles actus eximius papa Gregorius suo nobilitauit eloquio."

[125] Guenée (1983) 148-149. Zie p. XXI en XXII, noot 40.

ontleend aan het werk van Anastasius Bibliothecarius, dat deze in de tijd van Karel de Grote[126] uit het Grieks vertaalde. Aanvankelijk had hij voor deze tijd alleen onbetrouwbare bronnen. Daarna geeft hij nog bijzonderheden over zijn bron: Anastasius verschaft een heldere geschiedschrijving van de periode vanaf Octavianus Augustus tot aan keizer Michael, over wie hij veel nieuwe informatie verstrekt, onder meer een duidelijke datering van de profeet Mohammed. Het boek, dat jaren verborgen is geweest, is Hugo pas onlangs in handen gekomen en het is buitengewoon betrouwbaar:

> Totum tamen a ueridicis auctoribus sumptum ueraciter affirmo. Verum multa quę secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi, quem tempore Karoli Magni de Greco transtulit in Latinum. Res enim geste sub aliis imperatoribus usque ad Mauritium lucide Latinis continebantur in libris. A modo uero dicti imperatoris temporibus rerum gestarum series nulla fulta manebat auctoritate, sed historiographus quisque uulgi tantum opinionem suo ponebat in codice, quod ex lectionibus que in Exaltatione sancte crucis per uniuersas fere leguntur aecclesias[127] animaduerti potest. Quas falsitate refertas quibusque sapientibus lucide liquet. Prefatus autem Anastasius suis temporibus ea quę in Greca continebantur historia, ab Octauiano Augusto usque ad Michaelem qui Nicephoro successit, rationabili prosecutus oratione, Latino transtulit eloquio, in quo opere nobis multa quę hactenus nesciebamus aperuit, ibique de Muhamet Sarracenorum pseudopropheta pauca quidem locutus est, sed quibus temporibus fuerit lucide designauit. Liber tamen ille per multos latuit annos, sed nuper meis Deo uolente uenit in manibus. Cuius auctoritas non est friuola uel inepta, sed autentica, probabilis et robusta.[128]

Met de slotzin van het citaat benadrukt Hugo nog eens zijn argumenten voor de grote waarde die hij aan deze bron hecht.[129]

IV.8.2 De kennis van Hugo's bronnen

Het oordeel over Hugo's bronnen en zijn omgang daarmee dat in de wetenschappelijke literatuur vanaf de 19e tot ver in de 20e eeuw de boventoon voerde is hierboven al uitvoerig aan bod gekomen. Kort samengevat beschouwde men de *Historia Ecclesiastica* als een weinig originele compilatie van letterlijke citaten uit overbekende bronnen. De opvattingen in de literatuur zijn sindsdien veranderd.[130]
Wat in het kader van dit hoofdstuk de aandacht verdient is de veronderstelde bekendheid met Hugo's bronnen: "Hugo iisdem fontibus usus est quos apud plerosque medii aevi scriptores viguisse constat" (Waitz, 1851),[131] "seine Quellen sind uns indes bekannt" (*Deutschlands Geschichtsquellen*, 1967),[132] "Auctor alias historias ecclesiasticas fere ad verbum exscripsit" (*Repertorium Fontium*, 1984).[133]
In weerwil van deze uitspraken blijkt het in de praktijk (ondanks de sterk toegenomen mogelijkheden om grote tekstbestanden digitaal te doorzoeken[134]) nog altijd moeilijk om de herkomst van veel meer dan ongeveer de helft van de tekst te achterhalen. Maar de nu verzamelde informatie over de door Hugo gebruikte bronnen, gecombineerd met gegevens uit de meer recente wetenschappelijke literatuur draagt bij aan het inzicht in zijn methode en doelstellingen. Het hierboven aangehaalde [135] oordeel van de *Histoire Litéraire* (1756) lijkt nog steeds correct: Hugo was een vaardig historicus die in Fleury de

---

[126] Anastasius Bibliothecarius, *Chronographia Tripertita*, ed. De Boor (1885) 401: "Dies ist, wenn nicht Schreibfehler der Abschreiber, irrthümlicher Schluss aus dem Endpunkte der Historia tripertita." Anastasius leefde ca. 800-879 (*Tusc. Lex.* [1982] s.v.).
[127] Het betreft een legende over Heraclius (*BHL* 4178): cf. Sommerlechner (2003) 319-360, m.n. 329; Baert (2004).
[128] *HE II*, Proloog Boek VI, 21-44.
[129] Een dergelijke uitleg aan de lezer was in Hugo's tijd allerminst gebruikelijk. Zie hierboven, p. XXI en XXII, noot 40.
[130] Zie p. XV-VI.
[131] Waitz (1851) 344.
[132] Wattenbach-Holtzmann-Schmale (1967) II, 778.
[133] *Repertorium Fontium historiae medii aevi* V, Fontes Gh-H, Romae 1984.
[134] M.n. Library of Latin Texts, http://www.brepolis.net/; Patrologia Latina database en Acta Sanctorum, http://pld.chadwyck.com/, Electronic Monumenta Germaniae Historica, http://www.mgh.de/.
[135] Zie p. XV.

beschikking had over een voortreffelijke bibliotheek[136], zodat hij zich bij het schrijven van de *Historia Ecclesiastica* kon bedienen van de beste bronnen die er voor een dergelijk werk in zijn tijd voorhanden waren. Ook over onze kennis van Hugo's bronnen heeft de *Histoire Litéraire* een ander oordeel dan veel onderzoekers uit de 19e en 20e eeuw: "Il paroît qu'il avoit devant les yeux Eutrope, Justin, Orose, Grégoire de Tours, Eginard, Paul diacre, Aimoin, & plusieurs autres mémoires qui ne sont point parvenus jusqu'à nous. Ce qui fait, comme le remarque l'éditeur, qu'on trouve dans son histoire beaucoup de choses intéressantes, qui n'avoient point été écrites avant lui, ou qui se ne trouvaient pas communément: *Et non pauca aliis intacta, vel saltem non ubivis obvia recenset*." [137]
Dat alles neemt niet weg dat de *HE*, zoals Hugo in zijn inleiding vermeldt, inderdaad voor een belangrijk deel een compilatie is van, soms woordelijk geciteerde, bekende bronnen, waarnaar hij ook in algemene zin verwijst.[138] Het is dan ook goed mogelijk om in kort bestek een opsomming te geven van de voornaamste bronnen van het werk:
-De *Historia Ecclesiastica* van de 'vader van de kerkgeschiedenis' Eusebius (in de vertaling van Rufinus uit 403) vormt de basis voor Hugo's uitgangspunten.[139]
-In Boek I behandelt hij de voorchristelijke geschiedenis aan de hand van Iustinus' *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi* (3e eeuw) en gegevens uit de *Historiae adversus Paganos* van Orosius (5e eeuw).[140] Het werk van Orosius speelt een belangrijke rol in de *HE*: het levert, samen met enkele andere werken waarvoor het zelf als bron diende, het stramien voor de beschrijving van de Romeinse keizers Tiberius t/m Honorius (Boek III-de eerste helft van Boek V). Het is soms moeilijk te achterhalen of citaten in de *HE* rechtstreeks uit Orosius afkomstig zijn, dan wel uit de genoemde andere bronnen die op hun beurt Orosius al hadden benut, m.n. de kronieken van Frechulf van Lisieux (9e eeuw), Ado van Vienne (9e eeuw) en, in mindere mate, Landolfus Sagax (10e eeuw).
-In Boek II schenkt Hugo afzonderlijk aandacht aan de Oosterse volkeren (Scythen en Parthen), op basis van Iustinus.
-Boek III bestrijkt de periode van Augustus t/m Titus (79-81), met gebruikmaking van de Orosiustraditie voor de Romeinse geschiedenis, en de Latijnse vertaling van Josephus' *Bellum Iudaicum* op naam van Hegesippus (4e eeuw) voor de Joodse geschiedenis.
-Boek IV behandelt de geschiedenis van Domitianus (81-96) t/m Diocletianus (284-305) op basis van de Orosiustraditie.
-Boek V loopt van Constantijn de Grote (306-337) tot Tiberius II (574-582). Voor een groot deel van dit boek kon Hugo nog over het werk van Orosius beschikken, dat eindigt in het begin van de vijfde eeuw; daarna vinden we o.a. passages uit de *Historia ecclesiastica tripartita* (6e eeuw, een vertaling in opdracht van Cassiodorus van delen van de vijfde-eeuwse Griekse kerkgeschiedenissen van Theodoretus, Sozomenos en Sokrates), Frechulf van Lisieux, de *Chronographia tripertita* van Anastasius Bibliothecarius (9e eeuw, kerkhistorisch dossier, op verzoek van Johannes Diaconus samengesteld en vertaald uit drie Griekse auteurs, Nicephorus, Georgius Syncellus en Theophanes) en, als bron voor de *vitae* van enkele heiligen, de *Dialog*i van Gregorius Magnus († 604).
-Boek VI behandelt de periode van Mauricius (582-602) tot het uiteenvallen van het Karolingische rijk (na 840). Hugo benut hier Anastasius Bibliothecarius voor het Oost-Romeinse rijk en voorts onder meer Einhard en de Astronomus voor Karel de Grote en Lodewijk de Vrome.
Naast de bovengenoemde en andere bekende bronnen zijn ook bij de voorbereiding van deze editie nog vele citaten uit zeer verschillende werken getraceerd. Toch is voor bijna de helft van de tekst geen bron gevonden. Natuurlijk is volledigheid niet te verwachten, aangezien het bronnenmateriaal deels niet is overgeleverd en mogelijk deels zo door de auteur in zijn eigen beschouwingen verwerkt dat het niet meer herleidbaar is. Toch zal de lijst van bekende bronnen in de toekomst, mede door het digitaal beschikbaar komen van steeds meer bronteksten, uitgebreid kunnen worden. Zie voor een overzicht van de stand van de identificatie van de door Hugo benutte bronnen Appendix II.

[136] Zie Mostert (1989)
[137] Ed. Rottendorff (1636/1638), Praefatio ad Lectorem, tweede bladzijde.
[138] Zie hierboven p. XLII.
[139] Zie hierboven, p. XL.
[140] Zie hierboven, p. XLI, noot 117.

IV.8.3 Fleury-handschriften als directe bron van de auteur

Vaak schenkt het al voldoening om te kunnen vaststellen welke bron Hugo voor een bepaalde passage van zijn werk heeft benut, direct of indirect. Maar soms is het mogelijk om een nog een stapje verder te komen in de reconstructie van het proces van de totstandkoming van de *HE*. De raadpleging van de edities van Hegesippus en Orosius ten behoeve van de tekstconstitutie leverde het inzicht op dat we zeer waarschijnlijk in deze twee gevallen nog daadwerkelijk kunnen beschikken over het handschrift dat Hugo zelf als bron gebruikte.

IV.8.3.1 Hegesippus

Hugo's lezingen bij zijn Hegesippus-ontleningen wijzen een aantal keren op verwantschap met een getuige die in de editie van Ussani het siglum B draagt, het huidige ms. Bern 180, s. IX. De inleiding van deze editie laat geen twijfel bestaan over de herkomst: "Hic codex se Floriaci fuisse (ibique putes ortum esse) ipse testatur…[141] Het gaat hierbij om de volgende varianten in *HE*, Boek III:

3.354	interemptum *Heges.ed :* interceptum *B, Hugo*
3.1075	praecisa *Heges.ed.*. : praecis(a)e *B, Hugo* (*HE I*)
3.1132	sumsisti *Heges.ed,* sum(p)sistis *B* : suscepistis *Hugo*
3.1162	feci *Heges.ed.* : fecit *B, Hugo*
3.1193	restinxi *Heges.ed.* : restrinxi *B, Hugo*
3.1195	remedio *Heges.ed.* : remedium *B, Hugo*
3.1166	in medio uulnere *Heges*. : in meo uulnere *B, Hugo*
3.1342	transimus *Heges.ed*. : transeamus *B.p.c., Hugo*
3.1323	abducti *Heges.ed*. : adducti *B, Hugo*

IV.8.3.2 Orosius

Ook bij citaten uit Orosius vertoont de *HE* bij een beperkt aantal lezingen overeenkomst met één getuige van de editie Arnaud-Lindet, met het siglum Q, ms. Vat. Reg. lat. 296, s. IX.[142] De editor meldt dat dit handschrift uiterlijk in de 11e eeuw naar Fleury is gebracht, waar het als legger diende voor het huidige ms. Bern, Burgerbibliothek 160.[143] Het gebruik van Orosius strekte zich uit over een groot deel van de *HE*; we vinden dan ook varianten uit dit handschrift in drie verschillende Boeken:

1.758	uiginti duo *Oros.ed.* : XXX *Q, Hugo*
1.982	quindecim *Oros.ed.* : XII *Q, Hugo*
1.984	cyprum *Oros.ed.* : cyrum *Q in ras*. : tyrum *Hugo*
4.863	sexaginta *Oros.ed.* : LXX *Q, Hugo*
5.578	quoad uiuentis *Oros.ed., Q^1* : quo adhuc uiuentis *Q^2, Hugo*
5.987	claustra *Oros.ed.* : castra *Q, Hugo*
5.1018	arta *Oros.ed.* : alta *Q, Hugo*
5.1028-29	signo crucis signum proelio dedit *Oros.ed.* : signum crucis prelio dedit *Q, Hugo*
5.1301	mascezil *Oros.ed.* : masceyel *Q^1* : masceyhel *Hugo*
5.1309	thebesten *Oros.ed.* : thebastem *Q^1, Hugo*
5.1310	ammederam *Oros.ed.* : odmeoderam Qt : metideram Qs.l. : metrideram *Hugo*
5.1325	ad mascezil *Oros.ed.* : ad masceyelem Q^1 : masceyeheli *Hugo*

Beide Fleury-handschriften laten zien dat het bij het maken van een editie van een compilatiewerk als Hugo's *HE* uitermate interessant en nuttig is te kunnen beschikken over directe handschriftelijke bronnen die door de compilerende auteur gebruikt zijn. Mogelijk brengt toekomstig onderzoek naar de

[141] *Hegesippi qui dicitur Historiae libri V* (1932), XV; Mostert (1989) BF101, "s. IXmed, or. France, Fleury?, prov. Fleury".
[142] Orose, *Histoires* I (1990), p. LXXIV; Mostert (1989): BF 1373: or. Brittany, prov. St. Denis, Fleury s. XI?
[143] Orose, *Histoires* I (1990), ibid.; Mostert (1989): BF089: s. XIIin, or. Fleury?, prov. Fleury.

middeleeuwse bibliotheek van Fleury nog meer handschriften aan het licht die Hugo bij het samenstellen van zijn werk als bron benut kan hebben.

IV.8.4 Verkenningen naar Hugo's bronnengebruik

Ondanks het feit dat van ongeveer de helft van de tekst van de *HE* geen bronnen zijn getraceerd is het op basis van de andere helft wel degelijk mogelijk om uitspraken te doen over de wijze waarop Hugo zijn bronnen gebruikte. Bij nadere bestudering blijkt dat hij voor een bepaalde tekstpassage vaak een hoofdbron kiest, waaruit hij kleine of langere ontleningen meestal in een geheel eigen volgorde plaatst en aanvult met informatie uit andere bron[144]. Een verkenning in enkele tekstgedeelten uit de *HE II* naar de dominante bronteksten en de aard van het bronnengebruik geeft de volgende interessante waarnemingen:

IV.8.4.1 Geschiedenis der Parthen (Boek II, r. 95-213)

Dominante bron: Iustinus

Bij de beschrijving van de geschiedenis der Parthen[145] in *HE* Boek II gebruikt Hugo Boek 41 en 42 van Iustinus als hoofdbron. Van Boek 41 (ca. 1200 woorden) neemt hij ongeveer de helft over, van Boek 42 niet veel meer dan een zestal namen en een vijfregelige passage. Over degene die hij door persoonsverwisseling als de belangrijkste koning der Parthen beschouwt, Mithridates VI de Grote van Pontus, voegt hij nog een passage toe uit Boek 37. Hij vult de gegevens uit Iustinus aan met ca. 200 woorden uit Orosius, deels over Mithridates, deels over contacten tussen de Parthen en de Romeinen (Crassus, Pompeius). Bij het gebruik van Boek 41 slaat hij vooral passages over die betrekking hebben op gevoerde strijd en op een ander volk dat in het boek ter sprake komt, de Bactriani.

Hugo geeft de essentiële gegevens over de Parthen en de opeenvolging van hun heersers, waarbij hij aan belangrijke gebeurtenissen aandacht besteedt. Zijn verhaal bestaat voornamelijk uit letterlijke citaten uit zijn bron(nen), maar hij rangschikt die steeds naar eigen inzicht. Ook waar hij het grootste deel van een langer stuk overneemt herschikt hij de inhoud – overigens niet altijd even gelukkig. Dit valt bijvoorbeeld op bij de beschrijving van de zeden en gewoonten (r. 105-30), waar Hugo aan de hand van Iustinus (41.2-3) de opvallende voorliefde van de Parthen voor het paardrijden wil benadrukken. Aan een passage waarin wordt vermeld dat het leger van de Parthen voornamelijk uit slaven bestond en dat die goed werden geoefend in het paardrijden en boogschieten (r. 105-09; Iust. 41.2.5-6) voegt Hugo een daaraan op het eerste gezicht enigszins tegenstrijdige zin toe, ontleend aan het volgende hoofdstuk (r, 109; Iust. 41.3.4), waarin – in het kader van een overzicht van hun zeden en gebruiken in vredestijd – als hét verschil tussen slaven en vrijen wordt beschreven dat de slaven te voet gaan en de vrije mannen altijd te paard (r. 109, Iust. 41.3.4). Hugo vervolgt met een eerdere opmerking uit dezelfde paragraaf van Iustinus dat de Parthen hun zaken steeds te paard gezeten

---

[144] Zie ook hierboven p. XLIV-V. Waitz (1851) 344 zegt (hier over o.a. het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*) over zijn gebruik van de bronnen: "…quos Hugo suo more non semper ad verbum exscribit, sed ita sequitur ut longiorem ipsorum narrationem breviorem reddat et cum aliis coniungat." Zie in de recentere literatuur o.m. Head (1990) 92 over de heilige Sacerdos: "For Hugh, however, the truth of a saint's life was determined not simply by reaching back to a presumed pure antique tradition through a corrupt intermediary, as Letaldus had done, but by doing research in other sources, and thus discovering as much as possible about the person and his time; Mégier (2011) 344 over Hugo's passage over Mohammed: "With few exceptions, Hugh formulates all of this in his own words, changing the order of narration, adding personal nuances (esp. in no. 1 [*HE I*]) and information of unknown provenance."; ibid. 346: "Especially in no. 2 [*HE II*], Hugh's report on Muhammad and Islam may appear as an intentionally historical, rather than polemical account, updated according to contemporary (especially geographical) notions." Mégier (2014) 202-03 over de passage over de Amazonen in de *HE II*: "...la présentation d'Hugues de Fleury est tout à fait originale. Contrairement à ses collègues médiévaux, il ne se contente pas de suivre Orose ou Jordanès… mais il puise… à la source antique primaire, en l'occurence Trogue Pompée (c'est à dire Justin)… Hugues suit le texte de Justin de très près… la source antique offre au chroniqueur un élément qui concorde parfaitement avec le message qui'il veut lui-même exprimer.... Dans l'Historia Ecclesiastica d'Hugues de Fleury, l'histoire des Parthes et les faits et gestes des Amazones qui leur sont associés occupent une place plus stratégique encore que chez Trogue Pompée (ou Justin) lui même."

[145] Zie hierboven, p. XXI, Mégier (2014).

afhandelen (r. 110-11) en sluit daarna deze sectie af met een beschrijving van hun krijgstactiek te paard (r. 111-20), die weer ontleend is aan het voorafgaande hoofdstuk (41.2.7-10).
Enkele fragmenten uit het gedeelte van Iustinus dat hier als bron gebruikt wordt vinden we elders in de *HE*:

Aan het slot van de Proloog op Boek II (r. 86-7) past Hugo de formulering op de Parthen toe die we bij Iustinus (42.2.8) over Armenia vinden: dat men aan zo'n groot rijk niet in stilte voorbij moet gaan. Even verderop in dezelfde Proloog (r. 89-90) staat de etymologie van Parthi (ballingen in het Scythisch) die hij ontleent aan het begin van Boek 41 (41.1.2).

De opmerking aan het eind van Boek 42 dat Augustus meer met de grootheid van zijn naam verrichtte dan een andere keizer met wapens vinden we terug in het begin van *HE II*, Boek III (r. 40-1).

De formulering van het verdriet van koning Orodes over de dood van zijn zoon Pacorus (42.4.13) benut Hugo in *HE*, Boek III voor de beschrijving van het verdriet van koning Herodes over de dood van zijn vrouw Mariannes (r. 193-94, zie hieronder). In nog enkele andere gevallen heeft Hugo een formulering uit het werk Iustinus benut in een heel ander verband, maar ook voor de beschrijving van een sterk vergelijkbare situatie.[146]

IV.8.4.2 Herodes de Grote (Boek III, r. 162-248)

Dominante bron: Hegesippus
Na een inleiding uit Ado (r. 154-62, Ado kol. 73) vertelt Hugo hier het verhaal van de twisten in de familie van Herodes de Grote, die de koning ertoe brachten eerst zijn lievelingsvrouw Mariannes, later haar twee zonen Alexander en Aristobulus en ten slotte zijn inmiddels favoriete zoon Antipater (van zijn eerste vrouw Dosis) te laten executeren. Dit doet hij door een beknopte samenvatting van Hegesippus (1.36-40 met nog enkele ontleningen aan 1.41, 44 en 45) te geven, opgebouwd uit korte, grotendeels woordelijk overgenomen passages van de auteur, in een volgorde die hier en daar sterk afwijkt van de bron, maar wel een coherent geheel oplevert.
Hugo verwoordt het verdriet van Herodes over de dood van de op zijn eigen bevel geëxecuteerde Mariannes (r. 193-94) aan de hand van de Iustinuspassage die hij voor zijn beschrijving van de Parthen in Boek II gebruikte. Daar is sprake van de smart van koning Orodes, die verantwoordelijk was voor de dood van zijn eigen opstandige zoon Pacorus (zie boven).

IV.8.4.3 De Romeinse keizers Traianus, Hadrianus en Commodus (Boek IV, r. 94-214)

Dominante bronnen: Ado, Frechulf
Onderzoek naar de beschrijving van de tijd van deze keizers levert het beeld op dat Ado en Frechulf, die op hun beurt beiden Orosius hebben benut,[147] hier afwisselend de dominante bron vormen en dat behalve deze twee en mogelijk nog Orosius rechtstreeks, ook het anonieme *Epitome de Caesaribus* een belangrijke rol speelt.
In de passage over de tijd van Traianus (r. 94-138) is Ado de dominante tekst, hoewel veel van de benutte materie ook in Frechulf te vinden is. Ca. 60% is waarschijnlijk aan Ado ontleend, ca. 20% aan het *Epitome de Caesaribus* en ca. 15% mogelijk aan Frechulf. Hugo laat ten opzichte van Ado

[146] In Boek II, 62-63 gebruikt Hugo bij het verhaal dat de verslagen Amazonenkoningin Minithia met haar overwinnaar Alexander de Grote sliep in de hoop op nageslacht, ontleend aan Iust. 2.4.33, de uitdrukking "propter prostratam pudicitiam" die op een heel andere plaats (Iust. 12.7.11) maar wel in vergelijkbare context in zijn bron te vinden is, nl. bij de beschrijving van een andere door Alexander overwonnen koningin, Cleophis van Mazagae, die hem een zoon schenkt en haar rijk terugkrijgt. In Boek III, 878-79 benut Hugo voornamelijk Hegesippus waar hij beschrijft dat de onwaardige Romeinse keizer Vitellius zich overgeeft aan drank, slaap en feestmalen i.p.v. te regeren (cf. Heges. 4.29.2: "Nam Vitellius quasi crapulatus et somno demersus, convivii rem geri aestimans, non imperii, in tantis positus negotiis indormiebat."). Hij voegt hier de uitdrukking "omni magnitudine nominis ac maiestatis oblitus" toe, die in Iust. 30.1.8 gebruikt wordt voor Ptolemaeus IV Philopator, die in plaats van te heersen zich verliest in ontucht en gastmalen ("noctes in stupris, dies in conviviis consumit"). In Boek V, 158 vermeldt Hugo dat Constantijn de Grote Byzantium bouwde en het Constantinopel noemde; vermoedelijk bij de herziening noemt hij de stad 'urbem receptaculum terra marique copiis suis futurum'. Deze uitdrukking vinden we in Iust. 9.1.2. bij de beschrijving van de belegering van Byzantium door de Macedonische koning Philippus II, de vader van Alexander de Grote.
[147] Cf. Von den Brincken (1957), Tafel II.

gegevens over martelaars en bisschoppen, oorlogen en rampen weg en voegt persoonsgegevens over de keizer en voor het geloof belangrijke gebeurtenissen toe, zoals de dood van de apostel Johannes, pausen en andere belangrijke christenen.
In de passage over de tijd van Hadrianus (r. 139-89) is ca. 40% van de tekst waarschijnlijk ontleend aan Frechulf, hoewel het overgrote deel daarvan is ook te vinden is in Ado. Ca. 20% is afkomstig uit het *Epitome de Caesaribus*, en vermoedelijk maar weinig uit Ado (7%). De informatie uit Ado en Frechulf is aangevuld met gegevens over Jeruzalem (heilige plaatsen) en de christenen daar, en over pausen in die tijd. Hugo laat t.o.v. Ado ook hier oorlogen, martelaars en bisschoppen weg en voegt persoonsgegevens over de keizer toe.
In de korte passage over de tijd van Antoninus Pius (r. 190-214) is Ado met ca. 50 % van de ontleningen de dominante tekst. Ca. 25% is afkomstig uit het *Epitome de Caesaribus*. Daarnaast vinden we een reeks van viri insignes uit Anastasius Bibliothecarius (ook ca. 25%), met daaraan twee toevoegingen uit Ado.

IV.8.4.4 Karel de Grote (Boek VI, r. 1207-86; 1336-1424, 1470-1602)

De beschrijving van Karel de Grote[148] in *HE II* beslaat ca. 300 regels van de tekst van de *HE* en wordt tweemaal onderbroken door passages over de contemporaine Byzantijnse geschiedenis: de heerschappij van keizerin Irene, eerst samen met haar zoon Constantinus VI en daarna alleen (r. 1287-1335) en de afzetting van Irene door Nicephorus (r. 1424-69).

IV.8.4.4.1 Einhard

De dominante bron is Einhards *Vita Karoli*. Uit de hoofdstukken 5 t/m 14, die Karels veroveringen tot onderwerp hebben, citeert Hugo slechts kort de voornaamste gegevens. Uit de hoofdstukken 15 t/m 17, die resp. de omvang van het aldus tot stand gekomen rijk, Karels internationale contacten en zijn publieke werken behandelen, zijn hele passages overgenomen. Uit de hoofdstukken 18 en 19 worden de namen van Karels familieleden opgenomen, maar van de beschrijving van het familieleven bijna niets. De hoofdstukken 20 en 21 over de samenzweringen tegen Karel en over zijn welwillende houding tegenover vreemdelingen zijn overgeslagen. Van de twee hoofdstukken (22 en 23) die Einhard wijdde aan de beschrijving van Karels persoon en kleding vinden we maar enkele regels in de *HE* terug. Over zijn leefgewoonten, studie, vroomheid en vrijgevigheid (resp. de onderwerpen van de hoofdstukken 24 t/m 27) wordt weer uitvoeriger geciteerd. Aan de resterende hoofdstukken 28 t/m 33, die handelen over Karels keizerkoning, zijn hervormingen, de benoeming van zijn zoon Lodewijk tot opvolger, over zijn dood en testament onleent Hugo vrijwel niets, afgezien van de opsomming van metropolen uit het testament (hst. 33).
De ontleningen uit Einhards hoofdstukken 3 t/m 17 zijn in de *HE* terug te vinden in de volgorde waarin we ze in de bron aantreffen. Dat geldt ook voor de beschrijving van Karels studiezin, vroomheid en vrijgevigheid (hst. 25-27), daarna komen pas de passages over uiterlijk en leefgewoonten (hst. 22, 24), gevolgd door de gegevens over de familie (hst. 18-19).
De lijst van metropolen uit het testament (hst. 33) is aan de passage uit hst. 17 toegevoegd.[149]

IV.8.4.4.2 Overige bronnen

In de uit Einhard opgebouwde Karelbeschrijving vinden we hier en daar ook ontleningen uit andere werken:
Hugo heeft wel een passage over de keizerkroning (r. 1336-45), maar deze is afkomstig uit twee andere bronnen: Anastasius Bibliothecarius en (mogelijk) de *Annales Regni Francorum*. Anastasius wordt verderop (r. 1420-24) nogmaals gebruikt voor de datering van de keizerkroning: ‘het vierde jaar van de heerschappij van keizerin Irene’ (797-802). Een tweede vermelding van Karels keizerkroning met het onverwachte jaartal 784, op de plaats waar zijn beschrijving als Romeins keizer in de *HE* begint (VI, 1470), is uit nog onbekende bron afkomstig.[150]

---

[148] Zie ook hierboven p. XIX-XX.
[149] Zie p. LI.
[150] Dit is een toevoeging in *HE II*. Mégier [2001b] (2010) 330 zoekt ook naar een verklaring voor het hier genoemde jaartal. Hugo is een aantal keren ongelukkig in zijn aanvullingen bij de bewerking van *HE I* naar *HE*

Op ten minste één plaats, de hieronder besproken kloosterlijst, gebruikte Hugo de *Vita Hludowici* van de zgn. Astronomus. In dat verband benutte hij mogelijk ook zijn eigen *Vita Sancti Sacerdotis*.
De passage VI, 1408-1417 (achtereenvolgens een geschenk voor Karel uit Perzië, de translatie van martelaren vanuit Carthago e.o. naar Lyon en een zeeslag van Karels admiraal Burchard bij Corsica behandelend) is afkomstig uit Ado van Vienne.

IV.8.4.4.3 Kloosters: van Lodewijk naar Karel
In Boek VI, 1492-93 zet Hugo met de toeschrijving van door Lodewijk de Vrome in Aquitania gerestaureerde kloosters aan Karel de Grote - zonder de waarheid in formele zin geweld aan te doen - de feiten wel naar zijn hand. Op Einhards zin:

> Precipue tamen edes sacras ubicumque in toto regno suo uetustate collapsas comperit, pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant ut restaurarentur imperauit, adhibens curam per legatos ut imperata perficerentur.[151]

laat hij na tussenvoeging van het woord "Vnde" een citaat uit de *Vita Hludowici* met een kleine aanpassing volgen. In de *Vita Hludowici* wordt ter inleiding op de lijst van de gerestaureerde kloosters over Lodewijk gezegd: "…multa ut dictum est ab eo sunt in eius dicione reparata immo a fundamentis aedificata monasteria…".[152] Op de parallelplaats in de *HE* vinden we hier, maar nu over Karel: "multa sub eius imperio sunt reparata, immo a fundamentis ędificata monasteria."
Overigens is Hugo over hetzelfde onderwerp veel uitvoeriger in de *Vita Sancti Sacerdotis*, een werk dat hij kort voor het totstandkomen van de *HE I* voltooide.[153]

> Optimo imperatore Carolo Magno imperialia sceptra tenente et Ludovico Pio filio ejus sub patris imperio in Aquitania regnante, sicut Actuum eorum libellus testatur, multa in regno Aquitanico monasteria ab eodem rege Ludovico fuerunt reparata, multa et a fundamentis constructa…[154]

Zowel in de *HE* als in de *Vita Sancti Sacerdotis* vermeldt Hugo dus dat de restauraties onder het imperium van Karel plaatsvonden, maar in de *HE* is de rol van Lodewijk geheel verdwenen en wordt alleen Karel genoemd, terwijl de *Vita Hludowici* nog over Lodewijk zegt: "ab eo in eius dicione". In de *Vita Sancti Sacerdotis* presenteert Hugo Lodewijk zelfs als de hersteller van eerder door Karel aangerichte schade:

> Sicque factum est, Dei operante clementia, ut ecclesias quas praefatus imperator Carolus Magnus devastando laeserat bello, quod multis annis gestum tandem peregerat contra Waiferum tyrannum, et Hunaldum qui post Waiferi mortem Aquitaniam occupaverat, Ludovicus filius ejusdem imperatoris repararet.

Meteen daarop volgt in de *Vita Sancti Sacerdotis* de zin over Karels weldaden die we ook in *HE II*, Boek VI, 1509-14 aantreffen, hieronder geciteerd op basis van de lezing in de *HE*:

> Quę omnia (Quas omnes *VS*) ipse piissimus imperator Karolus Magnus (immensis *add. VS*) auri et argenti ponderibus gemmarumque preciosarum exornauit muneribus, amplissimis etiam (et *VS*) honoribus ditauit, et insuper, quod est preciosius, sanctissimis reliquiarum patrociniis insigniuit.

II: zo ook V, 378-79, waar hij de plaats van overlijden van Constantijn de Grote op naam brengt van diens zoon Constantinus II.
[151] Einhard 17.
[152] *Vita Hludowici* 19.
[153] Zie hierboven, p. XI.
[154] *PL* 163, kol. 992.

Chazan (2008) stelt dat Hugo zijn beschrijving van de organisatie van de kerk en de lijst van metropolen in het rijk van Karel de Grote aan Einhard ontleent, maar die, omdat in deze bron aandacht voor de kloosters ontbreekt, bewust aanvult met de lijst van 21 kloosters in Aquitanië uit de *Vita Hludowici*. Op deze wijze voldoet het portret van Karel beter aan het beeld van de ideale vorst.[155]

Natuurlijk is het niet mogelijk om aan de hand van de bovenstaande verkenningen een volledig beeld te schetsen van het bronnengebruik in de *HE*. Toch geven zij inzicht in de wijze waarop Hugo door de hantering van een eigenzinnige compilatietechniek bij zijn zoektocht naar de *medulla ueritatis*, de kern van de waarheid, op basis van zijn bronnen een eigen, nieuwe tekst tot stand bracht.

[155] Chazan (2008) 339-41, zie hierboven p. XX.

V HANDSCHRIFTELIJKE OVERLEVERING

Van de *HE* zijn voor zover nu bekend 48 handschriften bewaard. Bij deze telling zijn zowel de middeleeuwse manuscripten die slechts fragmenten van de tekst bevatten als de, meest fragmentaire, afschriften uit later eeuwen buiten beschouwing gelaten. Voorts bleek een aantal manuscripten ten onrechte te boek te staan als (vermoedelijke) getuige van de *HE*. Ten slotte zijn er enkele uit de literatuur bekende handschriften die als vermist of – in één geval – als definitief verloren moeten worden beschouwd.
Met uitzondering van twee handschriften die niet van directe betekenis waren voor de tekstconstitutie was voor de vervaardiging van deze editie van alle getuigen een microfilm of digitale kopie beschikbaar.[1]
Na het onderstaande overzicht en de aansluitende beschrijving van de voor de editie gebruikte getuigen volgen lijsten van respectievelijk de fragmentaire, de verworpenen en de verloren manuscripten.

V.1 HANDSCHRIFTEN

V.1.1. LIJST VAN HANDSCHRIFTEN

In de handschriftelijke overlevering van de *HE* kan een zestal groepen worden onderscheiden. In de onderstaande lijst wordt bij elk ms. vermeld tot welke groep de daarin overgeleverde *HE*-tekst behoort. Zie voor de beschrijving van de groepen hieronder, p. LXXVII e.v. Het ontbreken van bepaalde tekstgedeelten uit de *HE* wordt in de lijst alleen vermeld voorzover dit niet kenmerkend is voor de betreffende handschriftgroep.

Aberystwyth, Nat. Lib. 21664 C
147 fol. (fol. 75 ontbreekt)
s. XII
HE II ι. Begin en slot ontbreken: Op fol. 1r begint de tekst met Boek I, 115 (in)iuria defendebat, op fol. 147v eindigt hij met VI.1599 arcus(que). Fol. 75 is verloren, d.w.z. de tekst V.210-265 galeam – definitum est.
HE: gehele ms.
Online Catalogue National Library of Wales.

Alençon 22
166 fol.
s. XIII
HE II η
HE: fol. 80ra-135vb
Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. (Octavo Series), II, Paris 1888, 499.

Auxerre 198 (165)
203 fol. (fol. 175 is een klein stukje papier)
s. XIIin
HE II ζ
HE: fol. 77r-203v
Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. (Octavo Series), VI, Paris 1887, 68-69.

Bern, Burgerbibliothek 90
139 fol.
s. XII

[1] Ms. Oxford, Magdalen College 84 s. XIIex werd net als de hoofdgetuigen in situ bestudeerd; ms. Wells Cathedral VC/II s. XIIex. was door wateroverlast tijdelijk niet beschikbaar.

HE II θ. Boek I , 867 (ac)cessit - Boek III, 111 imperii ontbreekt
HE: fol. 1ra-64ra
H. Hagen, *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheka Bongarsiana)* Bern, 1875; Mostert (1989) 52 (BF041), met nadere literatuurvermelding.

Bern, Burgerbibliothek 208
240 fol.
I. fol. 1-42 s. XIII; II fol. 43-162 s. XIII; na fol. 162 twee bladen papier; III fol. 165-240 s. XII[2]
HE I. Zoals Pellegrin (1978) al constateerde biedt het tweede gedeelte van dit ms. dezelfde inhoud, in dezelfde volgorde en met dezelfde varianten, als ms. Vat 905[2].
HE: 118r-160v
P. Bourgain, *Ademari Cabannensis Chronicon*, Turnhout 1999, xxx-xxxi.

Bern, Burgerbibliothek 324
113 fol.
s. XII
HE II ζ : Met interpolaties en continuatie tot Karel van Provence.
HE: hele ms.
H. Hagen, *Catalogus Codicum Bernensium*. (*Bibliotheca Bongarsiana*), Bern 1875, 328-29.

Boulogne-sur-Mer 129
158 fol.
s. XIIex
HE: fol. 1va-66va
HE II θ ; Boek VI is aan het slot (in ieder geval vanaf Leocazarus, BoekVI, 1202) ingekort.
Catalogue général des manuscrits des Bibliothèques Publiques des Départements. (Quarto Series), IV, Paris 1872, 653-54.

Brussel, KB 9178-87
240 fol.
s. XIII
HE II θ
HE: fol. 125r-165v
J. van den Gheyn SJ, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, VII, Bruxelles 1907, 1-2.

Cambridge, Corpus Christi Coll. 265
550 + iv p.
I: p.2-442 s. XI; II: p. 443-550 s. XII
HE II ι
HE: p. 443-550
M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge*, II, Cambridge 1912, 14-21.

Cambridge, Peterhouse 196
104+35 fol.
s. XV
HE: fol. 27r-92v ("Liber Hasmonii Floriacensis de abbreviacione historiarum")
HE II δ
M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Peterhouse*, Cambridge 1899, 230-31.

[2] Het betreft de volgende teksten: Dares Phrygius, *De excidio Troiae*; *Historia Apollonii regis*; Ademar van Chabannes, *Chronicon*; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*; Hugo van Fleury, *HE I*; Polemius Silvius, *Laterculus* (Nomina regionum..); *Notitia prouinciarum Galliae*.

Cambridge, Univ. Lib. Dd X 20
108 fol.
s. XII
HE II ζ
HE: gehele ms.
Catalogue of Manuscripts, preserved in the Library of the University of Cambridge, vol. I, Cambridge/London 1856, 417.

Dublin, Trinity Coll. 320
109 fol.
s. XII (second half)
HE II ζ. Toeschrijving aan Ivo van Chartres (s. XIII). Na fol. 34v ontbreken 4 folia, na fol. 102v 2 folia, waardoor resp. Boek III, 514-785 (salu)tari-pro(ficiscebatur) en Boek VI.1009-1261 (athe)nis-VI.1261 li(mitis) weggevallen zijn.
HE: gehele ms.
M.L. Colker, Trinity College Library Dublin: *Descriptive Catalogue of the Medieval and Renaissance Latin Manuscripts*, I, Dublin 1991, 650-51.

Firenze, Bibl. Medicea-Laurenziana Plut. 89, Inf. 41
219 fol.
s. XIII
HE II ζ. Boek I ontbreekt
HE: fol. 58r-95v
L. Bethmann, 'Nachrichten' in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 12, 1874, 723-24.

Hereford, Cathedral Library P.I. 13
138 fol.
s. XIIIin
HE II δ
HE: fol. 1r-92r.
R.A.B. Mynors & R.M. Thomson, *Catalogue of the Manuscripts of Hereford Cathedral Library*, Cambridge 1993.

Lincoln, Chapter Library 101 (A.4.9)
154 fol.
s. XII-XIII
Samengestelde codex: I. fol. 1-66; II. fol. 67-153
HE II ι. Aan Boek I gaat een passage vooraf (fol. 67r-70v), die zeer kort de geschiedenis vanaf de schepping tot de Assyrische koning Ninus behandelt, inc. "Inter cetera scientiarum opuscula", expl. "codices artibus malefitiorum plenos igne cremari fecit". Het handschrift nummert de Boeken van de *HE* niet.
HE: fol. 67r-153r
R.M. Woolley, *Catalogue of the Manuscripts of Lincoln Cathedral Chapter Library*, Oxford 1927, 66.

London, BL Royal 13 B XIII
128 fol.
I fol. 1-124; s. XIIIin; II fol. 125-128 s. XII
HE II ζ. Toeschrijving (s. XIII) aan Ivo van Chartres
HE: fol. 65ra-124vb
G.F. Warner/J.P. Gilson, *British Museum. Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, II, London 1921, 99.

London, Lambeth Pal. 355
125 fol.
s. XII-XIII
HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres
HE: fol. 1r-120v
M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Lambeth Palace*. Cambridge, 1932. p. 473.

London, Lambeth Pal. 440
132 fol.
s. XII
HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres. Na fol. 120v ontbreekt Boek VI, 1036-1107 karlomannus-uos(met) door materiaalverlies. Het waarschijnlijk later toegevoegde fol. 121 biedt de tekst van Boek VI.1107-1174 (uos)met ipsos-aistulfo (de laatste regels van fol. 121v zijn blanco).
HE: fol. 2r-121v
M.R. James, *A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Lambeth Palace*. Cambridge, 1932. p. 612.

Monte Cassino 533
212 fol.
s. XV
HE II ζ
HE: gehele ms.
D. Maurus Inguanez, *Codicum Casinensium manuscriptorum Catalogus* III, Monte Cassino 1940-41, 188-89.

Orléans 262 (218)
133 p.
s. XV
HE II θ
HE: p. 7-127
Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France (Octavo Series), XII, Orléans/Paris 1889, 126-127; Mostert (1989) met nadere literatuuropgave.

Oxford, Bodleian Library, Bodley 599
30 fol.
I fol. lr-25v s. XIII; II fol. 26r-30v s. XII?
HE I. Hiaat vanaf Boek II **(=** *HE II*, Boek IV, 283) historiographus tot Boek III (= *HE II*, Boek V, 2399) filius est.
HE: fol. lr-25v
F. Madan/H.H.E. Craster, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, II, Oxford 1922, 343.

Oxford, Bodleian Library 688
362 fol. (Bij de foliëring is het nummer 348 overgeslagen)
s. XVin (samengestelde codex)
HE II ι
HE: fol. 314r-363r
F. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, II, Oxford 1922, 399-400.

Oxford, Bodleian Library lat. th. d. 9
36 fol.
s. XIIIex
HE II ζ
HE: fol. 3r-37v
F. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *A summary catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford which have not hitherto been described in the Quarto Series, with references to the Oriental and other Manuscripts*, VI, Oxford 1924, 235-236.O. Pächt and J.J.G. Alexander, *Illuminated Manuscripts in the Bodleian Library Oxford*, 3 vols. (Oxford 1966-1973), II, 147.

Oxford, Bodleian Library Rawl. B 194
Thans 86 fol. (fol. 1-8, een blad tussen fol. 59 en 60 en het slot van het ms. ontbreken)
s. XIII
HE II ζ. Toeschrijving (s. XV) aan Ivo van Chartres
HE: fol. 9r-85r
F. Madan, H.H.E. Craster and N. Denholm-Young, *A summary catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford which have not hitherto been described in the Quarto Series, with references to the Oriental and other Manuscripts*, III, Oxford 1895, 197.

Oxford, Magdalen College 84
77 fol.
s. XIIex
HE II ι. De toeschrijving aan Ivo van Chartres is kennelijk ontleend aan een η-ms, zoals ook blijkt uit een correctie in de tekst: V, 516 incertum a quo uentre; *in margine* de η-variant: iusto dei iudicio.
HE 1ra-76vb
H.O. Coxe, *Catalogus Codicum Manuscriptorum qui in collegiis aulisque Oxoniensis hodie adservantur*, II, Oxonii 1852, 46.

Oxford, Merton College 88
123 fol.
s. XII
HE II ζ. Toeschrijving aan Ivo van Chartres in afwijkende rubriek
HE: fol. 1ra-100vb
H.O. Coxe, *Catalogue of the Manuscripts in the Oxford College*s, Oxford 1852, 1972[2], 47.
R.M. Thomson, *A descriptive catalogue of the Manuscripts of Merton College, Oxford*, Woodbridge 2009, 82

Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988
132 fol.
s. XIII
HE II δ. Getuige voor de editie, siglum A, zie p. LXXIII.
HE: fol. 55ra-132ra
H. Martin, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, II, Paris 1886, 210-211; L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis* I, Paris 1886, clxxxviii, kol. a.

Paris, Bibliothèque Mazarine 608 (706)
97 fol.
I. fol. 1-72 s. XII; II fol. 73 s. XIII; fol. 74-97 s. XII
HE II ζ. Excerpt op basis van *HE* en *Historia Francorum Senonensis*, inc. 'Ab Adam usque Christi aduentum secundum Isidorum', expl. 'Quo facto letus imperator constantinopolim reuertitur'
HE: fol. 74r-97v
A. Molinier, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Mazarine* I, Paris 1885, 260.

Paris, Bibliothèque Mazarine 2013 (543)
265 fol.: I fol. 1-231; II fol. 232-266; bij de foliëring is het nummer 158 overgeslagen.
s. XIIin
HE II δ. Getuige en deels basishandschrift voor de editie, siglum M, zie p. LXVIII-LXX.
HE: fol. 55v-136r
Van Houts (1982) 217-219: beschrijving, met overzicht van de secundaire literatuur.

Paris, BnF lat. 4890
117 fol.
s. XIII
HE η. Toegeschreven aan Ivo van Chartres.
fol. 3r-93ra
G. Waitz, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae* IV, Parisiis 1744, 14
Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11, Hannover 1858, 292-93.

Paris, BnF lat. 4963
111 fol.
s. XIIin
HE I. Getuige voor de editie, siglum *E*, zie p. LXXIII-V
HE: gehele ms.
Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Parisiis 1744, 22; Wilmart (1938) 293 (noot 1).

Paris, BnF lat. 4963A
60 fol.
s. XIII
HE II ζ. Met continuatie
HE: gehele ms.
Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Parisiis 1744, 22.

Paris, BnF lat. 4963B
133 fol. (De foliëring telt 135 folia, doordat de nummers 63 en 125 zijn overgeslagen)
s. XIII
HE II ζ
HE: fol. lra-50rb
Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Parisiis 1744, 22.

Paris, BnF lat. 5009
247 fol.
s. XIII
HE II ζ. Met continuatie
HE: fol. 145r-238r
G. Waitz, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae* IV, Parisiis 1744, 30;
Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 11, Hannover 1858, 288-89.

Paris, BnF lat. 5013A
136 fol.
s. XIII
HE II ζ. Het begin van de tekst ontbreekt tot Boek I, 569-70 "milia gallorum"
HE: gehele ms.
Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Parisiis 1744, 31.

Paris, BnF lat. 13701
171 fol.
s. XII
HE II ζ. Brief aan Ivo op later toegevoegd blad (fol. 1). Met continuatie. Getuige voor de editie, siglum Q, zie p. LXXI-II.
HE: fol. 1-159v
L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).

Paris, BnF lat. 14625 (S. Vict. 311)
127 fol.
s. XII
HE II ζ. Eén katern later vervangen (fol.59-66: Boek V, 1662 Hierosolimitiani- Proloog Boek VI, 4 queso). Getuige voor de editie, siglum P, zie p. LXX-LXXI.
HE: fol. 1-84
L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).

Paris, BnF lat. 15047 (S. Vict. 580)
218 fol. Samengestelde codex
s. XII-XIII
HE II ζ
HE: fol. 9r-148r
Van Houts (1982) 204-05.

Paris, BnF lat. 15434
55 fol.
s. XIVin
HE II ζ
HE: gehele ms.
L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim, 2e druk 1974) (alleen vermelding).

Paris, Bibliothèque Ste-Geneviève 1207
141 fol. Recueil
s. XII
HE I
HE: fol. 69r-138r
Ch. Kohler, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Sainte-Geneviève*, I (1893), 563-64.

Troyes, Bibliothèque municipale 470ter
143 fol.
s. XII
HE I
HE: fol. 89r-143v
Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques des Départements (Quarto Series), II, (1855), Troyes, 210-11.

Vaticano, Ottob. lat. 1555
135 fol.
s. XIII
HE II θ
HE: fol. 6v-130v.

Vaticano, Reg. lat. 336
83 fol.
s. XIIex
HE II η, met interpolaties. Toeschrijving aan Ivo van Chartres. Door materiaalverlies breekt de tekst af bij Boek VI, 1225 "expetiturum".
HE: gehele ms.
A. Wilmart, *Codices Reginenses Latini* II, Vaticano 1945, 252-55.

Vaticano, Reg. lat. 545
71 fol.
s. XIIin
HE II. Enige handschrift met de definitieve redacties van de Brieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois. Incompleet werkexemplaar van de auteur, kroongetuige voor de editie, siglum R, zie p. LXI-LXVII.
HE: gehele ms.
A. Wilmart, 'L'Histoire Ecclésiastique composée par Hugues de Fleury et ses destinataires', in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) 292-305.

Vaticano, Reg. lat. 628
68 fol.
s. XIII
HE II δ. De tekst omvat Boek III.745-VI.1702, met enkele hiaten, die wellicht geheel aan materiaalverlies te wijten zijn. Het ms. geeft Boek III, 744-45 "(ualitu)ras plurimum"-slot; gaat op fol. 8v zonder verdere aanduiding over in Boek IV, 1-865 "perdomuit" (slot fol. 18v); daarna ontbreken (te oordelen naar de omvang van het hiaat) waarschijnlijk drie folia; fol. 19r begint midden in een zin: Boek V.132 "amore"; de tekst loopt vervolgens door tot Boek VI, 1702 "sancte strenu(issimus)".
HE: gehele ms.
L. Bethmann, 'Nachrichten', in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 12 (1874), 301

Vaticano, Reg lat. 905
204 fol.
s. XII-III
HE I. Zoals Pellegrin (1978) at constateerde biedt het ms. dezelfde inhoud, in dezelfde volgorde en met dezelfde varianten, als het tweede deel van ms. Bern, Burgerbibliothek 208.[3]
HE: fol. 135r-203v
E. Pellegrin, *Manuscrits classiques Latins de la Bibliothèque Vaticane*, vol. II. 1, Paris 1978; P. Bourgain, *Ademari Cabannensis Chronicon*, Turnhout 1999, xxvii-viii.

Vaticano, Reg. lat. 1896
127 fol. samengestelde codex
s. XIII (dl. VII, fol.34-96)
HE II δ
HE: fol. 48v-96r
E. Pellegrin, *Manuscrits classiques latins de la Bibliothèque Vaticane*, vol. II.1, Paris 1978, 464-66.

Wells Cathedral VC/II
165 fol.
s. XIIex.
Dit handschrift is helaas tijdelijk niet beschikbaar en kon daarom nog niet worden bestudeerd.
HE II η, blijkens de rubrieken, gegeven door Ker (1992).
Schoenberg Database of Manuscripts (SDBM) 186427 (http://dla.library.upenn.edu/dla/schoenberg/)
N.R. Ker, *Medieval Manuscripts in British Libraries*, v. 4, London 1992.

[3] Zie hierboven p. LIV.

Wien, ÖNB 561 (Hist. Prof. 682)
75 fol.
s. XIII
HE II η. Toeschrijving aan Ivo van Chartres.
HE: gehele ms.
F. Unterkircher, *Inventar der illuminierten Handschriften, Inkunabeln und Friihdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek*, teil I: *Die Abendlandischen Handschriften*, Wien 1957, 19 verwijst naar *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge: Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien*, Band 3: H.J. Hermann, *Die romanischen Handschriften des Abendlandes mit Ausnahme der deutschen Handschriften*, Leipzig 1927, 59-61.

V.1.2 HOOFDHANDSCHRIFTEN

Hieronder volgt de beschrijving van de zes handschriften die op basis van de bestudering van de overlevering zijn geselecteerd als getuigen voor de editie:

R	Vaticano Reg lat. 545, s. XIIin	*HE II*, werkexemplaar van de auteur
M	Paris Bibl. Mazarine 2013, s.XIIin	*HE II* voor herziening
A	Paris Bibl. de l'Arsenal 968, s.XIII	*HE II* voor herziening
P	Paris BnF lat. 14625, s. XII	*HE II* na herziening
Q	Paris BnF lat. 13701, s. XII	*HE II* na herziening
E	Paris BnF lat. 4963, s. XIIin	*HE I*

Zie voor de beschrijving van de handschriftelijke overlevering hieronder p. LXXVII-LXXXV, voor de ratio edendi p. XCIX-CIV.

V.1.2.1 Vaticano Reg. lat. 545 (R)

Vaticano Reg. lat. 545, s. XIIin
Zie voor de datering Wilmart (1938) en noot 6, geciteerd in noot 5 hieronder.
Oude signaturen: T 43 (Paul Petau); 67 (Alexandre Petau); 156 (bibliotheek te Rome van Christina van Zweden) Cf. Wilmart (1938), 295 noot 5.

80 fol. Perkament, (afzonderlijke folia soms bijgesneden), papier (onbeschreven, om bladverlies te markeren), foliëringen 17^{e} eeuw (compleet, 1 na 27 en 1 na 78 ongenummerd) en 16^{e} eeuw (alleen perkamentbladen, twee handen) i-vi papier; 1^{8} (8: 1+6+1); 2-3^{8} (24); 4^{8} (31 door nummeringsfout: papier); 5^{8} (39 door nummeringsfout); 6^{8+1} (48: 41 en 46 papier); 7^{8-1} (55); 8^{10} (65: 56 en 65 papier); 9^{6} (71) 10^{8} (78 door nummeringsfout en reconstructiefout: papier); 37 regels (fol. 35r-v 38, 36 r-v 39; 47 na kopiistenfout 42, 48r-v 38, 50v 36).

Reconstructie in 17^{e} eeuw
In de 17e eeuw door Paul Petau (Wilmart 295, noot 5) aangevuld met onbeschreven papier om de ontbrekende folia aan te geven. Dit leidde niet tot herstel van het oorspronkelijke boekblok. Tussen de katernen 5 en 6 is een perkamenten katern verloren en niet vervangen. In katern 7 is het papieren folium 46 ten onrechte ingevoegd (er ontbrak hier niets). Bij katern 7 ontbrak het laatste blad aan de achterzijde, bij katern 9 het buitenste bifolium. Twee van de drie hier ontbrekende folia (56 en 65) werden aangevuld door om het volledige overgeleverde katern 8 een extra, papieren bifolium te slaan. Het achterblad van katern 9 wordt nu vervangen door het voorblad van het laatste, geheel papieren katern 10, dat daardoor begint met fol. 72 en loopt tot 78; het laatste blad is tegen het plat geplakt.

bladopmaak:
afmetingen bladen 380 x 230 mm

Nog lijngaatjes waarneembaar van de horizontale belijning (bovenste kwart niet meer) op de folia 11-16. Liniëringspatroon: blind gelinieerd.
Afmetingen bladspiegel 160 x 300
normaal aantal regels 37
regelhoogte ca. 8 mm

foliëring:
Er zijn twee foliëringen, volgens Wilmart resp. uit de 16e en waarschijnlijk de vroege 17e eeuw. In grote lijn kan men zeggen dat de oude nummering alleen de perkamenten folia telt, terwijl de nieuwe op de papieren folia doornummert.
In de oude foliëring zijn twee handen te onderscheiden. Na de nummering door de eerste hand werden enkele losse bladen en twee katernen aan het einde van het ms. toegevoegd. De eerste hand begint op fol. 2 en nummert regelmatig alle bewaarde perkamenten folia t/m fol. 48 (= oude nummering fol. 1-38). Klaarblijkelijk was fol. 1 niet aanwezig toen de eerste hand zijn nummering aanbracht (zie hieronder sub varia); de tweede hand gaf dit blad nummer 1 en het oude fol. 1 (= fol. 2) het nummer 2, zodat er nu volgens de oude nummering twee folia 2 zijn. Folium 49 is door de eerste hand overgeslagen, kennelijk omdat het er niet was, maar de tweede hand heeft er 39 op gezet, met als gevolg dat er in de oude foliëring twee folia 39 zijn. De folia 50-54 nummert de eerste hand weer regelmatig door (39-43); waarschijnlijk gold dit ook voor fol. 55, maar daarvan ontbreekt de rechterbovenhoek. De tweede hand heeft het blad opnieuw genummerd: 44. Onderaan fol. 55v staat onder andere ‘reliqua desunt’. Vanaf fol. 56 nummert de tweede hand regelmatig door tot het laatste perkamenten folium 71, met dien verstande dat de inmiddels verloren folia 56 en 65 er toen blijkbaar nog waren.
De nieuwe foliëring werd aangebracht nadat het manuscript opnieuw was ingebonden, waarbij een aantal papieren folia was toegevoegd om de lacunes aan te geven. Hierbij werd na fol. 27 een papieren blad overgeslagen, waardoor de telling in de rest van het ms. één nummer is opgeschoven.
Bij de eerste hand van de oude foliëring waren er dus waarschijnlijk 44 folia aanwezig, bij de tweede hand waren er 18 folia bijgekomen (fol. 1, 49, en 56-71). Voor de nieuwe foliëring werd aangebracht zijn er weer twee folia (fol. 56 en 65) verdwenen.[4]

moderne (postmiddeleeuwse) aantekeningen inzake tekstverlies
24v: hic multa desiderantur
39v hic deest integer quaternio posteriora libri quarti et quinti initium continens
40v: deest hic folium. Hic deest pagina
45v deesse hic aliquid uidetur
46r : Nihil deest
46v: Nihil deest
48v: multa hic desiderantur
55v: Explicit
reliqua desunt
deest pagina
71v op strook papier: desunt reliqua ad finem Historię nempe 6 paginae

moderne custoden
24v: concremata (=> 32r)
48v quod et asseq. (=> 49r)
49v dies alter (=> 50r)

[4] In het volgende overzichtje is de nieuwe foliëring van de **perkamentbladen** met vet weergegeven. De eerste hand van de oude foliëring nummert de folia **2-24**: 1-23, **32-40**: 24-32, **42-45**: 33-36, **47-48**: 37-38, **50-54** (wellicht **55**: hoek weg): 39-43 (44). Deze hand ontbreekt op de folia **1, 49, 57-64, 66-71**. De tweede hand van de oude foliëring nummert de folia **1-24**: 1-23 (**2** en **3** beide: 2), **32-40**: 24-32, **42-45**: 33-36**, 47-55**: 37-44 (**49** en **50** beide 39, **55** opnieuw genummerd: 44), **57-64**: 46-53, **66-71**: 55-60. De nieuwe foliëring telt **1-24**, 25-31 (papier, één na 27 ongenummerd), **32-40**, 41 (papier), **42-45**, 46 (papier), **47-55,** 56 (papier), **57-64**, 65 (papier), **66-71**, 72-78 (papier).

katernsignaturen
Op de rectozijde van de folia 2, 9, 17, 32, 40, 49, 57 66: a t/m h; op de versozijde van de folia 8 en 39 resp. Q I en Q. V

varia
fol. 1 lijkt bij het binden vastgenaaid (onderaan rood draadje) en is waarschijnlijk verbonden met 8.
1r: blanco, probationes pennae en ondersteboven zes regels in latere hand,
1v: Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres (37 regels) zonder incipit en explicit, fraaie initiaal, in kleiner wordende letter – vermoedelijk om alles op één bladzijde te krijgen – en zonder enige correctie.
Aangezien fol. 1 in de oudste foliëring ontbreekt (zie hierboven) en de verso-zijde ondersteboven gebruikt is, zal het een tijd lang een disiectum geweest zijn; bij het binden (vóór de tweede hand in de oude foliëring) is het v/h gelegd in plaats van h/v; oorspronkelijk vormde de brief aan Ivo dus de rectozijde. Ook het feit dat bovenaan op de titelpagina (fol. 2r) door een vroegmoderne hand de inhoud van het ms. kort staat weegegeven wijst op het feit dat fol. 1 tijdelijk verloren was. Daar lezen we: "Fragmenta historiarum Hugonis de Sancta Maria monachi sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorata historiologis anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo decimo gratia dominae Adelae Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitisse" (cf. de rubriek op fol. 4r).

schrift
Wilmart (1938) 295, noot 6: "L'écriture courante, nette, égale, un peu lourde, assez naturelle néanmoins, est juste celle qu'on attendrait à Fleury pour le temps, et dans un travail de ce genre."

marginalia
In de productiefase is het ms. voorzien van ca. 150 marginalia die deels de tekst ontsluiten, deels nieuwe informatie verschaffen. Een belangrijk deel ervan kwam ook al voor in *HE I*. De meeste zijn geschreven door een hand die we alleen de marginalia tegenkomen: m3. Maar we treffen ook marginalia aan van de twee handen die ook de hoofdtekst geschreven hebben: de scriba ml en de bewerkende hand m2 en van tal van latere gebruikers. Zie voor de schrijfhanden hieronder p. LXIV-V en voor de marginalia p. LXXXIX-XCIII.

decoratie
De Aanbiedingsbrieven aan het begin van het werk, gericht aan Ivo van Chartes (**G**lorioso et sapienti Iuoni…, fol. 1v) en Adela van Blois (**D**ominę suae Adelae…, fol. 2v) openen met een grote sierinitiaal met flora- en faunamotieven, in de kleuren rood, groen en geel. Het begin van de boeken en prologen (voor zover bewaard, het begin van de proloog van Boek V en van Boek V zelf is verloren) wordt gemarkeerd door meestal wat kleinere maar vergelijkbare initialen, vaak op een gekleurde achtergrond, een uitzondering vormt de proloog van Boek VI met een eenvoudiger initiaal.
Een bijzonder geval vormt de initiaal op fol. 18v die de Proloog van Boek III opent en die oorspronkelijk als *Æ* (*Æ*cclesiasticas amodo defloraturus historias…) en na aanpassing van de tekst (waarschijnlijk aangebracht door m1, dus nog tijdens de productiefase van het handschrift) als A (**A**modo igitur promissam defloraturus historiam) moest worden gelezen. Rechtsboven in de gekleurde achtergrond van de initiaal is nog de uitsparing van een c uit de eerste lezing te zien.
De aan de Romeinse keizers gewijde tekstgedeelten beginnen bijna altijd met de naam van de betreffende heerser, uitgevoerd met een eenvoudige rode of groene kapitaal, soms met eenvoudige versiering, in een aantal gevallen in een andere kleur.
De titelpagina (fol. 2r) wordt geheel in beslag genomen door de hieronder afgedrukte tekst, in maiuskels en per regel afwisselend in rood en groen, versierd met geel.
Het karakter van de decoratie draagt volgens Wilmart bij aan de datering.[5]

[5] Wilmart (1938) 295, noot 6: "La décoration surtout est remarquable et suffirait à dissiper les doutes quant à l'époque. Outre les initiales bariolées qui marquent le début des lettres, prologues et livres, et sont encore conçues dans le style du XIe siècle, deux grands titres éclatants, formés de lignes tour à tour rouges, vertes et jaunes, nous reportent également à la date prévue. L'un sépare les deux épitres, et désigne proprement l'ouvrage; forme de hautes majuscules, parfois entrelacées, il remplit toute une page."

Qua uitvoering (titelblad, decoratie, marginalia) en schrift vertoont het ms. overeenkomst met het ms. BnF lat. 4963, voor editie de getuige van *HE I* (*E*).

inhoud
Het ms. bevatte oorspronkelijk de integrale tekst van de *Historia Ecclesiastica II* van Hugo van Fleury[6].

rubrieken

fol. 2r	Hoc continentur in codice multorum gesta populorum assiriorum uidelicet hebreorum parthorum grecorum romanorum galorum normannorum atque gothorum et imperatorum ac presulum nomina romanorum et quorundam precellentissimorum sanctorum martirum confessorumque nec non et sectę diuersorum hereticorum. Incipit prologus libri primi
fol. 4r	Explicit prologus Incipit aecclesiasticae liber hystoriae quem hugo de sancta maria monachus sancti benedicti floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis. Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo decimo gratia domne adele carnotensium meldensium atque blesensium comitisse. Incipit liber i
fol. 15v	Explicit liber i. Incipit prologus libri secundi
fol. 16r	Explicit prologus libri secundi. Incipit liber secundus
fol. 18v	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur italiae situs
fol. 19v	Explicit prologus iii liber. Incipit tercius liber
fol. 32v	Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri
fol. 33v	Explicit prologus. Et incipit liber quartus
fol 61r	Explicit liber v. Incipit prologus libri sexti
fol. 61v	Explicit prologus libri sexti. Incipit liber sextus

Bijzonderheden: de schrijfhanden

de scriba van R: m1

Het gehele ms. werd oorspronkelijk door één hand geschreven. In een aantal gevallen schrijft deze hand (m1) op rasuur op plaatsen waar de tekst van *HE II* gewijzigd is t.o.v. *HE I*[7], maar er is alle reden om aan te nemen dat het hier steeds om correctie van door de scriba zelf gemaakte overschrijffouten gaat en niet om wijzigingen ten opzichte van de legger. Dit verschijnsel doet zich – met kortere tekstgedeelten – namelijk ook nogal eens voor op plaatsen waar de tekst van *HE II* ongewijzigd is t.o.v. *HE I*.[8] De hand van de scriba m1 vertoont een aantal kenmerkende lettervormen, waardoor zij meestal gemakkelijk is te onderscheiden is van de andere handen in dit manuscript (en in het bijzonder van de bewerkende hand

[6] De titelpagina vermeldt bij de volkeren waarvan de wapenfeiten in de codex worden behandeld ook de Normanni, die in de *Historia Ecclesiastica* niet voorkomen. Dit doet de vraag rijzen of aan dit exemplaar uit Fleury misschien het werk dat Hugo als supplement op de *HE* geschreven had is toegevoegd: het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (zie hierboven p. XII), waarin de Normanni een belangrijke rol spelen. In de handschriftelijke overlevering is hiervoor echter geen aanwijzing gevonden.

[7] Voorbeelden: I 398-99 qui erant de genere regio captiui ducti sunt R : captiui ducti sunt *HE I*; I 1023 memorati principis R : scilicet ascalonite *HE I*; III 364-65 ut iusta et recta ratione mundum redimeret R : ut a transgressione primi parentis nostri iusta et recta ratione nos redimeret *HE I*; IV 21 in pathmos insula relegauit R : postmodum a prefato domitiano in pathmos insula exilio est relegatus *HE I*; IV 124-25 et plures per alias circumquasque prouintias christiani R : Cui successit syxtus et sixto telephorus *HE I*; IV 544-45 presbiter cuius supra meminimus R : presbiter *HE I*; V 1523 euertere R : inuadere *HE I*; V 1910 Qui patri succedentes R : Quo sepullto mox filli eius *HE I*; VI 454-57 quidam ecclesię sancti aniani quae est apud urbem aurelianam leodebodus nomine construxit cenobium in agro floriacensi qui tunc erat regius fiscus R : quidam sancti aniani aurelianensis monasterii leodebodus nomine construxit non longe a modo dicta urbe floriacense cenobium *HE I*.

[8] Voorbeelden: II, 118 tanta; II, 175 (sil)la lucullus et gneus pom(peius); Prol. III, 82 italię situm paucis; III, 386 a uobis; III, 391 mos; III, 409 illum; IV 95 nerua tradente suscipiens IV, 330 quidem rem; V, 908-09 gratianus augustus et con(siderans) ,V 923 curam gerebat; VI, 78 floruerunt.

m2), met name bij de letters: g, t, r, h, en de in vorm variërende d.

auteursingrepen: m2

In dit manuscript is de definitieve auteursredactie van de *HE* ontstaan, doordat Hugo zelf wijzigingen en aanvullingen aanbracht of liet aanbrengen *in margine* of op rasuur.[9] Een aantal opmerkingen in de eerste persoon enkelvoud over de gebruikte bronnen en de indeling van de *HE*, maken het zeer aannemelijk dat de auteur zelf hiervoor verantwoordelijk is. Drie daarvan vinden we op rasuur in de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois die ook als proloog van Boek I fungeert, één *in margine* in de eveneens aan Adela gerichte Proloog van Boek VI: 'Inueni nuper quandam historiam…', 'Ego uero a Nino rege antico…', 'Inseram etiam huic libro…', 'Verum multa que secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi…'.[10]
Behalve voor vele korte wijzigingen en aanvullingen is de over het algemeen goed herkenbare hand (m2) die deze interpolaties aanbracht ook verantwoordelijk voor enkele langere aangepaste passages.[11]

geradeerde passages
Doordat in dit handschrift de herziening van de *HE II* plaatsvond is op een groot aantal plaatsen sprake van rasuur (zie de vermeldingen in de *apparatus criticus*); hieronder worden slechts een paar opvallende gevallen behandeld.

Het slot van de Proloog van Boek IV (r. 57-143) op fol. 33r-v is voor het overgrote deel geradeerd. Alleen de eerste zes regels van de rectozijde zijn vrijwel geheel oorspronkelijk, van daar af is het blad aan twee zijden geradeerd om ruimte te bieden voor een nieuwe tekst, die door de reviserende hand – waarschijnlijk die van Hugo zelf – is aangebracht.
Doordat de nieuwe tekst korter is, is de tweede helft van de versozijde nu onbeschreven, maar er zijn nog sporen van de oude zichtbaar. Hoewel deze ook met behulp van de UV-lamp maar zeer gedeeltelijk leesbaar zijn kan er toch uit worden opgemaakt dat het hier over het thema ging dat nu hoger op de pagina wordt behandeld. De proloog wordt in ms. Vat. Reg. lat. 545 (R) aangekondigd door een zin aan het slot van Boek III die door m1 *in margine* is toegevoegd: "Igitur post extremum Iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum uolunt in Christum credere."[12]
De in dit handschrift geradeerde oorspronkelijke tekst van de Proloog van Boek IV is voor zover bekend niet elders overgeleverd. De proloog komt namelijk nog niet voor in de vroegste versie van de *HE II*,

[9] Wilmart (1938) 295-96 "Quoique la provenance de Fleury ne soit pas indiquée d'une manière expresse, il se présente si clairement avec les caractères d'un ouvrage du XIIe siècle commençant, et dans un appareil de corrections ou d'additions personnelles, qu'on ne risque rien à le tenir pour un exemplaire exécuté sous les yeux de l'auteur et retouché par sa main propre, bref pour une copie authentique ou autorisée, qui devait faire foi, du point de vue du compilateur responsable, en regard de ses héritiers."
[10] Resp. Epist.ad Adelam. 14, 50, 144 en Proloog Boek VI, 23 e.v. Zie ook pp. XXXVIII; LXVI-VII.
[11] Ingrepen van deze hand vinden we m.n. op fol. 2r, 3v, 4r, 6v, 7r-v, 9v, 10v, 11r, 12r, 16r, 19r, 21r, 33r-v, 35r. 42r, 45r, 50r, 53r, 55v, 58r-v, 61r, 68r, 70v. Dezelfde hand plaatste een vijftal nieuwe marginalia die in de editie zijn opgenomen: 'Hunc Azariam cum filio suo Ioas…' (bij I. 281), 'Iste Ozias instante insigni sollempnitate induit se ueste sacerdotali…' (bij I 339), 'Huic Ezechie Dominus miseratus…' (bij I 362), ' Iste Artaxerxes ab Hebreis Asuerus uocatur' (bij I 540), 'Fertur de Domino Iesu Christo, quod conceptus sit die parascheue…' (bij III 109), die alle aanvullingen op de bijbelse geschiedenis geven. Bij het marginale na I, 281 was dat om in het corpus geradeerde informatie alsnog te kunnen geven. Hoewel drie inhoudelijk vergelijkbare marginalia, in een opvallend, kleiner, maar gelijkend schrift en met een zelfde type versiering in de donkere omlijning misschien ook aan Hugo kunnen worden toegeschreven zijn zij niet in de editie opgenomen: "Exarsit enim Salomon circa mulieres et alienigenas multas duxit uxores, sydonias uidelicet, tyrias, ammanitidas, et idumeas, et filiam regis egiptiorum et cepit deos earum colere ut eis suum fauorem inpenderet." (bij I, 214); "Iste euulmerodach eduxit iechoniam regem iudę a carcere babilonię, et posuit eum inter conuiuas mensę suę. Et hic iechonias genuit salatiel, et salatiel zorobabel." (bij I, 439); "Nempe samarite quando uident iudeos felici sorte letari, se eorum cognatos appellant, et de ioseph semine natos adfirmant. Cum uero uident eos aduersa fortuna fatigari, ab eis se segregant et alienigenas se esse fatentur. hii etiam euthei uocantur a quodam flumine quod eutha uocatur, unde transmigrati fuisse feruntur." (bij I, 488).
[12] Zie ook p. XXIX, noot 35.

ms.-groep δ. De verdere overlevering van *HE II* is hier gebaseerd op R na herziening en heeft de geradeerde tekst dan ook niet.
Ook voor de Aanbiedingsbrief aan Adela in R geldt dat deze, voor zover ongewijzigd bewaard, de enig bekende getuige is van de oorspronkelijke redactie van de brief in *HE II*. Op één plaats is door rasuur een tiental woorden verloren gegaan, terwijl duidelijk is dat er hier iets anders gestaan heeft dan op de parallelplaats in *HE I*, die een langere tekst biedt. Aangezien er geen lezing uit *HE II* (voor of na herziening) bekend is geeft de editie hier de lezing van *HE I*.[13]

Het eveneens door de bewerkende hand m2 geschreven, maar geradeerde marginale op fol. 54v (*HE II*, Boek V, 1853-56) is vrijwel geheel leesbaar. Er stond: "His qu<oque> temporibus h<on>ericus rex uandalorum cccxxx et iiiior episcopis in affrica aecclesias clausit et quibusdam eorum linguas precidit ut eis fidei catholice defensionis facilitatem eriperet, <quam>quam tamen eis offitium loquen<di non> potuit amputare." De mededeling is ontleend aan Beda, *De temporum ratione* LXVI, r. 1672-76.
De tekst was bedoeld voor invoeging in het slot van de beschrijving van de regeerperiode van keizer Zeno. Aanleiding voor het raderen was vermoedelijk het feit dat dit verhaal ook al op fol. 54r wordt verteld (cf. Boek V, 1788-92). Maar Hugo had ongetwijfeld een verplaatsing van die passage op het oog omdat deze ten tijde van Zeno, en niet van keizer Leo I optrad. De gang van zaken doet denken aan de verplaatsing van de vermelding van Petrus bij de tekstverandering van *HE I* naar *HE II* van de regeerperiode van Titus naar die van Nero (zie p. XCVI). De tekst is alleen op deze plaats bewaard.

Klein van omvang, maar voor de reconstructie van de overlevering belangrijk, is een interlineaire rasuur op fol. 6v (I, 242-43). Hier is ongeveer één regel tekst geradeerd en door m2 vervangen door de woorden "(zam)ri et omnem domum baasa et regnauit pro eo. Post zamri uero regnauit". Daarna heeft deze hand, kennelijk uit ruimtegebrek, de woorden "amri et post amri regnauit", die nog ontbraken voor de aansluiting op de tekst in *HE* vóór herziening, tussen de regels geschreven. Deze interlineaire aanvulling is naderhand geradeerd, maar de sporen daarvan zijn nog zichtbaar. Was dit niet het geval, dan kon moeilijk worden verklaard hoe deze woorden weer konden opduiken in ms.-groep ζ, die overigens in hoge mate afhankelijk blijkt van R.[14]

De bewerkende hand heeft aldus op verschillende momenten wijzigingen aangebracht. In veel gevallen gaat het om de toevoeging of aanpassing van historische feiten. Als we de wat langere aanvullingen van historisch materiaal buiten beschouwing laten zijn de vier grotere toevoegingen van deze hand alle terug te vinden in de prologen en hebben zij alle te maken met de redenen voor de totstandkoming van *HE II*.[15] Drie van de vier hebben betrekking op wat Hugo de *sacramenta* van de kerk noemt, de vierde op de nieuw gevonden bron:

Proloog van Boek II, 77-83	het verschil tussen het Oude en het Nieuwe Verbond
Proloog van Boek III, 70-80	de reden van het tijdstip van de komst van Christus
Proloog van Boek IV, 57-143	de verblinding der Joden
Proloog van Boek VI, 23-44	het werk van Anastasius Bibliothecarius, waarnaar m2 ook al in de brief aan Adela een verwijzing plaatste.

Twee van de drie naderhand in de brief aan Adela aangebrachte 'auteursopmerkingen' vertonen een merkwaardig gebrek aan zorgvuldigheid.
De eerste wordt geplaatst in de zin die al in *HE I* de doelstelling voor het schrijven van het werk vermeldde. Door op rasuur de vondst de nieuwe bron aan te kondigen berooft de schrijver die zin van zijn betekenis. ("Aecclesiasticam enim relegens historiam" wordt "Inueni nuper quandam historiam").[16]

---

[13] Dit is de enige plaats waarop de editie moet terugvallen op een lezing uit *HE I*. Zie Aanbiedingsbrief aan Adela r.104-05: (Vnde sumpsit de femina carnem) "ut haberet in eius incarnatione ipsa humana natura unde posset ad illam quam perdiderat beatitudinem eius benefitio remeare". Op de rasuur in R schreef een niet gedetermineerde hand, vermoedelijk dezelfde die ingreep in r. 96-98, "qua suam redimeret sua morte creaturam".
[14] Zie het stemma op p. LXXX en de *apparatus criticus*.
Een tweetal rasuren in R hangt samen met de wijziging van de pausencatalogus in *HE II* (één op fol 32r, zie app. cr. 3.1360-61, de andere alleen te reconstrueren, zie app. cr. 4.943-50). Zie p. XCVI-VII.
[15] Zie p. XXV, XXIX.
[16] Epist. ad Adelam, 14-19. Zie ook p. XXXVIII; LXV.

Verderop in dezelfde brief lijkt hij het begin van zijn werk van de geboorte van Christus naar de tijd van de Assyrische koning Ninus te verleggen, terwijl hij meteen in de daaropvolgende zin meldt dat hij de geschiedenis vanaf de incarnatie behandelt ("Ergo ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam" wordt "Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam").[17]
De ondoordachtheid van deze ingrepen maakt het aannemelijker dat we hier te doen hebben met een opwelling van de auteur, dan met een opdracht aan een ander om deze vrij kleine, maar inhoudelijk belangrijke wijzigingen in het handschrift aan te brengen.
Aan het slot van Boek V treffen we nog een plaats waarop de bewerkende hand zich kennelijk heeft laten meeslepen door zijn behoefte om nieuwe informatie toe te voegen en daarbij gegevens radeerde die onmisbaar waren voor de coherentie van het daar behandelde levensverhaal van de heilige Maurus, metgezel van Benedictus. Zie beneden bij V, 2234-44.
In de *apparatus criticus* dragen de ingrepen van de bewerkende hand m2 het siglum R^r. Afgezien van zelfcorrecties van de scriba (m1) van het handschrift zijn alle wijzigingen in de tekst die niet tot de *retractatio*, de auteursherziening van de *HE II*, gerekend worden, als ingrepen van gebruikers, *correctores*, ondergebracht onder het verzamelsiglum R^c. Niettemin is het denkbaar dat Hugo betrokken is geweest bij een aantal van deze ingrepen, hoewel zij niet tijdens de eigenlijke auteursbewerking lijken te zijn aangebracht en om die reden niet in de tekst zijn opgenomen.
Op tal van plaatsen vinden we namelijk nog kleine correcties en toevoegingen die door hun aard ook van de auteur afkomstig kunnen zijn, maar waarvan het schrift afwijkt van dat van de al genoemde veranderingen. Wilmart verklaart bij zijn editie van de Aanbiedingsbrief aan Adela dergelijke verschillen door te suggereren dat de auteur het werk over een langere periode diverse malen heeft bewerkt, en wellicht ook wijzigingen heeft gedicteerd.[18]
Als we de gehele *HE* overzien kunnen deze ingrepen worden onderverdeeld in drie groepen: inhoudelijke aanvullingen, stilistische aanpassingen en toevoeging van aantredejaren van Romeinse keizers.[19] Van de eerste twee groepen is het mogelijk dat zij voor een deel door Hugo of op zijn instigatie zijn aangebracht.
Vermeldenswaard is in dit verband een groepje aanvullingen dat van één hand afkomstig lijkt, die ook kleinere ingrepen verricht. Het gaat om toevoegingen aan de tekst *in corpore*, hoofdzakelijk *in margine* aangebracht, die in het apparaat gevonden worden bij I, 947: de samenzwering van Catilina in Rome; IV, 445: de strijd van Gordianus tegen de Parthen; V, 467: een aanvulling op de passage over het verbod op krijgsdienst van christenen onder Iulianus; V, 817, 942: kleine aanvullingen over de Gothen; V, 2234-44 het herstel van de logica (door eerdere auteursingrepen verloren gegaan) in het levensverhaal van Maurus, door twee aanpassingen,[20] met deels andere informatie.
Het is minder waarschijnlijk dat de toevoeging van de aantredejaren van de keizers op Hugo's initiatief tot stand gekomen is. Hierbij is namelijk geen gebruik gemaakt van de ook in dit verband nieuwe waardevolle bron waarover Hugo beschikte en die mede aanleiding was voor de totstandkoming van *HE II*: de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius.[21]

---

[17] Feitelijk meldde Hugo ook al in *HE I* dat het inleidende deel van zijn werk bij Ninus begint, zie p. XXXVI en noot 74.
[18] Wilmart (1938) 301, noot 1 onderscheidt in de Hugo's ingrepen in de Aanbiedingsbrief aan Adela twee fasen: oude (R^1) en nieuwe (R^2): "Il me semble, tout considéré, que les unes et les autres ont été faites par Hugues en personne. Qui pouvait avoir souci d'introduire de si menus changements,si ce n'est celui qui avait établi le texte premier? Je croirais donc que l'auteur vécut assez pour revoir sa rédaction en divers temps; si l'íntervalle a été relativement considérable, les différences d'écriture s'expliqueraient. On peut d'ailleurs admettre que l'auteur ait dicté à un aide les corrections R^2, dont les traits paraissent indiquer un certain développement de l'écriture au cours du XIIe siècle; toutefois, ces détails délicats à observer peuvent tromper."
[19] Aangevulde aantredejaren van Romeinse keizers op fol. 23r, 32r, 34r-v, 36v, 37r-v, 38r, 40v, 62v., 63r, 66r, 68v.
[20] Door de ingreep van m2 in V, 2231-32 is de vermelding van de bouw van een klooster vervallen waarnaar in r. 2237 met het woord "ibi" wordt verwezen. Vandaar de nieuwe vermelding: "Siquidem … cenobium aedificauit..ubi…". De tekst van r. 2238-43 bevatte (na een ingreep van m2) een onjuiste berekening over Maurus' levensloop. Deze berekening werd vervangen door een andere mededeling. Zie de *apparatus criticus* en het toelichtend apparaat. Dezelfde hand paste ook in I, 866-67 de tekst aan om een leemte op te vullen die het gevolg was van een ingreep tijdens de herziening (I.853-65).
[21] Zie p. XLIV.

V.1.2.2 Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (M)

Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (543), s. XIIin[22]
1120-1129/31
ii+265+i fol.
Herkomst: Saint-Denis
Samengestelde codex
De codex bestaat uit twee delen.: I fol. 1-231; II fol. 232-266; bij de foliëring is het nummer 158 overgeslagen. Collatie deel I: 1-26[8] (1r-209v) 27' (210-219) 28' (220-224, 222 is los blad) 29[6+1] (255-231, 228 is los blad). Collatie deel II 30-34[8] (232-263) 35[6-3] (264-266).

Afmeting: 350 x 250 mm (I 310 x 200 mm)
Aflijning I: twee kolommen, 34-35 regels, II twee kolommen, 37-38 regels. Liniëring: I-II droge stift en lijngaatjes.

schrift
Karolingische minuskel, begin 12e eeuw, verschillende handen:
m1 fol. 1r-231v, m2 fol. 232r-266v, m3 toevoeging op fol. 222r, m4 toevoegingen in de delen I en II uit de 13e eeuw, m5 fol. 264r. rubricering: I-II rooddecoratie:
Versierde en ingekleurde initialen (I rood, groen, geel; II rood blauw), er zijn ook oningekleurde initialen.

Inhoud

lr-52v	*Liber Pontificalis*
52v-54r	Pausenlijst, inc. 'Beatus petrus sedit annos xxv', expl. 'paschalis sedit annos...' (het betreft Paschalis II, † 1118)
54v-55r	blanco
55v-136r	Hugo van Fleury, *HE II* (δ)
136r-158v	*Gesta Francorum*, B-redactie, inc. 'Est quidem in asia oppidum troianorum'', expl. 'qui usque nunc in regno substitit' (ed. Krusch, MGH rer.mer. II (1888) 241-328)
158v-159v	*De maioribus domus regiae*, tot 741, inc. 'Ex genere priami fuit meroueus', expl. 'dux (sc. Karolus Martellus) defunctus est et in monasterio sancti dionysii humatus est' (ed. Bouquet, Recueil des Historiens, II [1739] 699-700).
159v-175v	Geschiedenis van Frankrijk, bestaande uit: van 727-876: Ado van Vienne, *Chronicon*; van 876-998: *Historia Francorum Senonensis*; van 998-1108: Hugo van Fleury, *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*, inc. 'Principatum illius obtinente karlomanno et pipino fratre eius', expl. 'diuersis episcopis consecrati sunt' (Ado van Vienne, ed. Migne PL 123, c. 122-38, *Historia Francorum Senonensis*, ed. Waitz, *MG SS* IX (1851) 365-368; Hugo van Fleury, *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*, ed. Waitz, *MG SS* IX (1851) 376-395).
176r-213r	*Gesta Normannorum Ducum*, E-redactie (ed. Van Houts)
213r-221v	Geschiedenis van Frankrijk 814-1109, ongeïdentificeerd, inc. 'Ludouicus pius karoli magni imperatoris filius', expl. 'porro filius eius ludouicus statim aurelianis pergens coronam regni suscepit'.
222r	Opsomming van Franse koningen, inc. 'Ex genere priami fuit meroueus qui genuit childericum', expl. 'Ludouicus rex genuit philippum ludouicum et henricum'; expl. m1; m3 vervolgt met enkele zinnen, inc. 'remorum archiepiscopum. Sed Philippus', expl. 'helisabet filia balduini comitis haenuensis'.
222v-223r	*Visio Eucherii* (ed. Boretius-Krause, *MGH* Cap.Reg.Franc. II, 2 (1897) p. 432 r. 31-p. 433 r. 28).

[22] De onderstaande beschrijving is met uitzondering van de bijzonderheden aangaande het *HE*-gedeelte ontleend aan Van Houts (1982).

223r-230v	Geschiedenis van Frankrijk 767-878, inc. ‘Post mortem gloriosissimi pipini regis’ expl. ‘ante sancte trinitatis altarem tumulant’ (ed. Waitz *MG SS* IX (1851) 400-402).
230v-231r	Opsomming van Joodse koningen, inc. ‘Post mortem iude machabei et ionathe et symonis fratrum eius’, expl. ‘post arcelaum uero herodes tetrarcha iudee gentis tenuit principatum xxiiii annis’ (ed. Ussani, in: *Archivum Latinitatis medii aevi*, II (1925) 77-80.
231v	blanco
II	
232r-266v	Suger, *Vita Ludovici Grossi* (ed. Waquet, Paris 1929) (fol. 264: los blad dat op de rectozijde de tekst bevat die op fol. 263v staat)

bijzonderheden over de HE

De twee belangrijkste handen in het *HE*-gedeelte van ms. Maz. 2013 zijn m1, die de tekst *in corpore* schreef, en m2, die deze tekst corrigeerde en in eerste instantie de ontsluitende marginalia schreef tot Boek VI, 54. Een aantal van de door m2 aangebrachte marginalia werd naderhand geradeerd en opnieuw geschreven door m1[23]. Ook het marginale na III 463 (fo1. 75r) werd door ml opnieuw geschreven, maar in dit geval werd vergeten het marginale van m2 te raderen. Vanaf VI, 119 lijken de marginalia rechtstreeks van m1. Zie ook p. XCI.

Hetzelfde procédé is gevolgd bij een aantal verbeteringen van m2 in de tekst. Duidelijke voorbeelden hiervan zijn aangevulde omissies op fo1. 66va (I 1170-71 ‘ad adiuuandam uitam naturamque concessit. qui coniunc...’), fo1. 94vb (V, 219 ‘candelabra argentea secundum numerum’), fo1. 95ra (V, 250 ‘et spiritum sanctum tempori numquam obnoxium’), fol. 98ra (V, 530-31 ‘ad imperium traheretur. dixit non se uelle paganis hominibus’) en fol. 106rb (V, 1482 ‘constantem prefati imperatoris’). Onder de door m1 aangevulde omissies op de folia 94vb en 95ra zijn nog geradeerde kadertjes te zien; het verwijsteken bij de door m1 aangevulde omissie op fo1. 98ra lijkt van m2.

De conclusie kan zijn dat ml en m2 beiden tijdens de productiefase werkten en dat de meeste ingrepen van m2 zeer waarschijnlijk teruggaan op de legger van m1. Overigens brengt m2 in een aantal gevallen ook wel verbeteringen *ex ingenio* aan, bijv. I, 165 anguium : auium M^c; III, 175 modum : modum eam M^c; III, 305 regem : regnum M^c; VI, 1486-87 nouiomagi-parte : nouio δ : nouio ubi M^c.

In het handschrift verbeterde individuele fouten van M zijn niet opgenomen de *apparatus criticus* wanneer de verbetering kan worden toegeschreven aan correctie tijdens de productiefase aan de hand van de legger. Als de correctie waarschijnlijk niet op basis van de lezing van de legger heeft plaatsgevonden (wanneer ms. A dezelfde fout vertoont) wordt ervan uitgegaan dat de correctie na de productiefase heeft plaatsgevonden.

rubrieken

fol. 55v	Incipit Ecclesiasticę liber historię quem Hugo de Sancta Maria monachus sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit historie (*ex* historio) locis. Anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo decimo. Gratia domne Adele Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitisse
fol. 66v	Explicit liber I. Incipit II
fol. 69r	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur Italię situs
fol. 70r	Explicit prologus libri tercii. Incipit liber tercius
fol. 83r	Explicit liber tercius. Incipit quartus
fol. 91v	Explicit liber quartus. Incipit prologus libri quinti, in quo continetur Gallię situs
fol. 92v	Explicit prologus libri quinti. Incipit liber V
fol. 115v	Explicit liber V. Incipit liber VI
fol. 136r	Explicit liber ystorię ęcclesiastice

Er wordt wel verondersteld dat dit handschrift gebruikt is als bron voor het eerste deel van de

[23] O.a. de in de editie opgenomen marginalia na de regels I 35 (1 en 2); I 115; I 227; I 767; III 446; III 452; IV 645; IV 755; V 433; V 1196; V 1231; V 1390; V 1417; V 1428; V 1520; V 1556; V 2042; V 2130.

invloedrijke *Grandes Chroniques de France*. [24]
Literatuur: Elisabeth M.C. Van Houts , *Gesta Normannorum Ducum* (1982) 217-219: uitvoerige beschrijving van het handschrift, met overzicht van de secundaire literatuur. Zie ook: Françoise Gasparri, "L'abbé Suger de Saint-Denis. Mémoire et perpétuations des oeuvres humaines" in: *Cahiers de civilisation médievale X^e^-XIIe siècles*, 44 (2001) 247-57; m.n. 255-56.

V.1.2.3 Paris BnF lat. 14625 (P)

Paris BnF lat. 14625, s. XII
samengestelde codex
perkament, (iii)+127+(iii)
collatie *HE*-gedeelte:
1-7^{8} (fol. 1-56); 2 losse bladen (fol. 57 en 58; kimmen achter fol. 66); 8^{8} (fol. 59-66: latere invoeging) 9^{8} (fol. 67-74); 2 losse bladen,(fol. 75 en 76; kimmen achter fol. 84); 10^{8} (fol. 77-84)

bladopmaak *HE*-gedeelte:
afmetingen: 280 x 167 mm
37 regels, 2 kolommen
kolombreedte: links 62, rechts 58 mm
kolomhoogte ca. 225 mm
regelhoogte varieert van 5.6 tot 5.4 mm
(het van later datum daterende katern fol. 59-66 hetzelfde).
foliëring in de rechterbovenhoek

decoratie
In het begin van het werk zijn de initialen van de diverse prologen en boeken uitgevoerd in paars (roodbruin), goud en zilver. Ditzelfde is gebeurd waar de paragrafen die de keizers behandelen, beginnen. Vanaf Vespasianus (fol. 26v) worden ook helderrood en groen gebruikt. Deze kleuren krijgen de overhand. De versierde hoofdletters zijn rood, met groene versiering. Vanaf fol. 38 verdwijnt het groen en houden we alleen paars en rood over. Vanaf fol. 42v is groen weer terug, zelfs af en toe als hoofdkleur. In het later gemaakte katern 59-66 is alleen rood gebruikt. Het Enchiridion is ook alleen in rood versierd (met rode rubrieken). Nadien begint alleen fol. 116r nog met een rode D.
In de *HE*-tekst zijn bovendien alle hoofdletters in de lopende tekst met rood opgehoogd (ook in de marginalia). Ook de rubrieken zijn met rood en zilver versierd (later rood en bruin).

geschiedenis
versozijde 2e schutblad B.B.B. 10; daaronder 907 (doorgestreept)
op fol. lr bovenaan E f 21 465; onderaan 'Iste liber est sancti Victoris parisiensis quicunque eum furatus fuerit uel celauerit uel titulum istum deleuerit anathema sit amen'. Dezelfde formule is te vinden op de folia 127v, 128r en 128v.
fol. 1 onderaan: versierd wapen van St. Victor
fol. 2r onderaan, potlood, lat. 14625

Inhoud
schutbladen voorin: le fol. stuk Job + comm.: 42:7 (ca.) -12 benedixit; 2e fol. idem, 40:12-28 suam-ecce(?); 3e fol. idem, recto 31:33-39 meum-fructus en 34:6-12 me-omni(potens) verso 34:13-20 quem(2)-su(bito) 31:25-32 manus-os(tium)

[24] Ms. Paris, Bibl. Maz. 2013 wordt beschouwd als een eerste schets voor de *Grandes Chroniques*; zie hierover D. Nebbiai-Della Guarda, *La bibliothèque de l'abbaye de Saint-Denis en France du IXe au XVIIIe siècle*, Paris 1985, 48-49 en Führer (2014) 109. Zie hierboven p. VI.

I
fol. 1-84 Hugo van Fleury, *HE* (ζ)
II
fol. 85r-114v Augustinus, *Enchiridion*
Liber enchiridion sancti augustini laurentio scribens cuius eruditione delectatur, cupiens illum esse sapientem
fol. 114v Explicit enchredion augustini quem scripsit laurentio.
III
fol. 114 blanco
fol. 116-127 Commentaar op het evangelie van Matthaeus (zie B. Hauréau, *Notices et extraits de quelques manuscits latins de la Bibliothèque nationale*, II, 150)
inc. 'Dominus ac redemptor noster ad commendationem', expl. 'Nota quia dicit hominibus et non dicit homines quia illi quibus est condonandum sunt peccatores'.
schutblad fragment van Hieronymus, *Vita Pauli* (*CPL* 0617), § 6, col. 21, linea 22, - § 8, col 23, linea 18, inc. 'in habitaculo omnem ibidem orationibus in solitudinem duxit', expl. 'ille hauth grandem homunculum uidit aduncis naribus fronte cornibus asperata'

rubrieken
fol. 12r Explicit liber primus. Incipit prologus libri secundi
fol. 13r Explicit prologus libri secundi. Incipit liber secundus.
fol. 14v Incipit prologus tercii libri in quo continetur italiae situs.
fol. 17r Explicit prologus III liber. Incipit tercius liber.
fol. 31r Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri.
fol. 32v Explicit prologus et incipit liber quartus.
fol. 41v Explicit liber iiiitus. Incipit prologus libri quinti in quo continetur Gallię situs.
fol. 42v Explicit prologus libri quinti. Incipit liber quintus.
fol. 66v Explicit liber v. Incipit prologus libri sexti.
fol. 67v Explicit prologus libri sexti. Incipit liber sextus.
fol. 84v Explicit liber historię ecclesiasticę.

Literatuur:
L.V. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins conservés à la Bibliothèque Nationale sous les numéros 8823-18613* (Paris, 1863-71, Hildesheim1974 2e dr., 32)
Gilbert Ouy, *Le catalogue de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor de Claude de Grandrue 1514*, Paris 1983, 294

V.1.2.4 Paris BnF lat. 13701 (Q)

Paris BnF lat. 13701, s. XII
samengestelde codex
perkament, (i)+171+(i)
collatie *HE*-gedeelte:
I los blad; II $1\text{-}11^{8}$ (fol. 2-89);12^{10} (fol. 90-99); $13\text{-}16^{8}$ (fol. 100-131); $17^{8\text{-}1}$; (pendant van fol. 134 afgesneden); 18^{8} (fol.139-146); 19^{6} (fol. 147-152) III 1^{8} (fol. 153-160)

bladopmaak
bladen 227 x 145 mm
bladopmaak fol. 2 e.v.: breedte bladspiegel variërend van ca. 90 tot ca. 120 mm,
hoogte bladspiegel meestal ca. 165 mm
foliëring in de rechterbovenhoek
Afgezien daarvan zijn in negen gevallen ook nog paginanummers aangebracht.
decoratie: alleen in HE: Initialen rood; ook bij keizerparagrafen (behalve bij 65v Valerianus)

geschiedenis
Op fol. lr staat in verschillende handen vermeld dat het ms. eigendom was van St. Maglorius: Iste liber est Sancti M. Maglorii; Maglorii; latere handen: Iste liber est sancti Maglorii parisiensis; olim S. Maglorii
Ook op fol. 171v staat nog acht keer in verschillende handen vermeld dat het handschrift in bezit was van dit klooster.

Op de rectozijde van het schutblad voorin:
latin 13701
harlay 485
reliure restaurée en 1975

Inhoud

fol. 1	*HE II*, Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres uit de δ-groep.
fol. 2-159v	*HE II* (ζ)
fol. 160	blanco
fol. 161-175	Charters die betrekking hebben op het klooster van St. Maglorius

Bijzonderheden over de *HE*
Zie over de Brief aan Ivo hieronder, p. LXXXVII e.v.
De *HE* in dit ms. is kennelijk door een aantal handen geschreven. De handwisseling treedt vaak op bij het begin van een nieuw folium. Er is sprake van grote verschillen in de aantallen regels per pagina. Voorbeelden van opvallende overgangen zijn: fol. 87v 23 regels, fol. 88r 35 regels; fol. 89v 35 regels, fol. 90r 24 regels. Waarschijnlijk zijn deze verschillen te verklaren uit het feit dat soms aansluiting gezocht moest worden bij een al geschreven tekstgedeelte. Een hierbij gemaakte rekenfout is vermoedelijk de oorzaak van het feit dat fol. 44v leeg gebleven is.
fol. 152v-159v Continuatie, ontleend aan de *Historia Senonensis* (cf. ed. Waitz [1851] 365 r. 14- p.369 r. 43), inc. 'Qui cum secunda profectione Romam peteret', expl. 'anno domini m.xxxiiii urbs parisii flagrauit incendio'.

rubrieken

fol. 22r	Explicit liber primus. Incipit prologus libri secundi
fol. 23v	Explicit prologus libri ii (?). Incipit liber secundus
fol. 27r	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur italie situs
fol. 29v	Explicit prologus iii liber. Incipit tercius liber
fol. 54v	Explicit liber tercius. Incipit prologus quarti libri
fol. 57r	Explicit prologus. Et incipit liber quartos
fol. 70r	Explicit liber iiiitus. Incipit prologus libri quinti in quo continetur gallie situs
fol. 71v	Explicit prologus libri quinti. Incipit liber quintus
fol. 116v	Explicit liber quintus. Incipit prologus libri sexti
fol. 118r	Explicit prologus. Incipit liber VI
fol. 152v	geradeerd: Explicit Liber hystorie (ecclesiastice)

Vermeldingen: Waitz (1851) 338-39, 348; L. Delisle, *Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés conservés à la Bibliothèque imperiale sous les numéros 11504-14321 du Fonds latin*, 32, Paris 1868; id., 'Inventaire des manuscrits Latins de Saint-Germain-des-Prés (petit format)', in: *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 29 (1868), 238; Bourgain (1999) 380, noot 18.

V.1.2.5 Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (A)

Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (16 H.L.), s. XIII
132 fol.
Herkomst: Paris, St. Victor.
(iii) + (ii) + 132 + (ii) + (iii)
perkament 240 x 338 mm, bladspiegel 127 x 253 mm; twee kolommen van elk 78 mm breed, regelhoogte 7.9 mm, 35 regels.
Versiering van het *HE*-deel: rode rubrieken, initialen afwisselend rood en groen
Collatie: 16^8 (fol. 1-128), 17^4 (fol. 129-132)

Inhoud

lr-53ra	*Liber Pontificalis* (Petrus-Stephanus III [752-757]), opent met de brief van Hieronymus aan paus Damasus: 'Gloriam sanctitatis tue..' en het antwoord van Damasus 'Gaudet Ecclesia tuo fonte...', inc. 'Beatus Petrus apostolus et princeps apostolorum...'
fol. 53ra-54rb	*Nomina Romanorum pontificum* (Petrus-Eugenius III [1145-1153]); breekt af met: 'Eugenius sedit…'
fol. 55ra-132ra	Hugo van Fleury, *HE II* (δ)
fol. 132ra-132vb	Genealogie van Karel de Grote, inc. 'Hec est prosapia unde ortus est rex Karolus qui uocatur magnus'. De lijst loopt van Priamus tot Godfried van Bouillon (†1100). Op fol. 132va begint de lijst der Capetingen, inc. 'Qui uoluerit agnoscere quomodo disiunctum sit regnum Francorum a genealogia Karoli magni' die loopt tot Lodewijk IX (1226-1270): 'Ludouicus rex genuit Ludouicum puerum, qui modo gubernat terram Francorum et Pictauorum'.

Geschiedenis: oude signaturen (fol. 1r) 204, E f 1, 80.
L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis* I, Paris 1886, clxxxviii, kol. a, constateert voor de tekst van het *Liber Pontificalis* overeenkomst met ms. Maz. 2013 (M).

Bijzonderheden over de *HE*
De gehele tekst is gecorrigeerd door een contemporaine hand.

rubrieken

fol. 55va-b	Incipit Ecclesiasticę liber historię quem Hugo de sancta Maria monachus Sancti Benedicti Floriacensis a diuersis deflorauit historiologis. Anno ab incarnatione Domini m.cmo.xmo (?). Gratia domne Adelę Carnotensium Meldensium atque Blesensium comitissę. Incipit liber primus.
fol. 68rb	Explicit liber secundus. Incipit prologus tercii libri in quo continetur Italię situs.
fol. 69va	Explicit prologus. Liber incipit tercius
fol. 82rb	Explicit liber iiius. Incipit iiiius
fol. 90vb	Explicit liber quartus. Incipit prologus libri quinti, in quo continetur Gallię situs
fol. 91vb	Incipit liber quintus
fol. 132ra	Explicit liber historię Ecclesiastice

Literatuur: H. Martin, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal*, II, Paris 1886, 210-11.

V.1.2.6 Paris, BnF lat. 4963 (E)

Paris, BnF lat. 4963, s. XIIin
111 fol.
Herkomst: Fleury?
perkament; (ii) + 111 + (ii)

collatie: 1-13^{8} (fol. 1-104); 14$^{8\text{-i}}$ (fol. 105-111; waarschijnlijk pendant van fol. 105 weggesneden).
bladopmaak: bladen 172 x 280 mm; bladspiegel 100 x 220 mm; 32 regels per pagina; regelhoogte gem. 7 mm; foliëring in de rechterbovenhoek.
Qua uitvoering (titelblad, marginalia) en schrift vertoont het ms. overeenkomst met het auteurs-exemplaar van *HE II*, ms. Vat. Reg. lat. 545 (R).
Het handschrift telt 136 marginalia, waarvan er 88 de tekst ontsluiten en 48 extra informatie verschaffen.

De Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois (fol. 2v) begint met een grote sierinitiaal, met flora- en fauna-motieven, in de kleuren rood, groen en geel (**D**ominę suae adelę…). Dit geldt in iets bescheidener vorm ook voor de aanhef van het eigenlijke werk (onderaan fol. 5r): '**A**ntequam tamen opus propositum adgrediar explanare…' .
Het begin van de Boeken wordt gemarkeerd met een wat eenvoudiger versierde initiaal: Boek II (fol. 23r) groen en geel, Proloog Boek III (fol. 57r) geel groen en rood, Proloog Boek IV (fol. 92v) groen en rood, Epiloog (fol. 110v): simpele rode hoofdletter met groene versiering.
De aan de Romeinse keizers gewijde paragrafen beginnen bijna altijd met de naam van de betreffende heerser, uitgevoerd met een eenvoudige rode of groene kapitaal, met versiering in andere kleur. Uitzondering: Constantijn (fol 58v) krijgt een initiaal in rood, groen en geel; zijn naam valt hier samen met het begin van Boek III, maar dit boek had al bij de proloog een sierinitiaal ontvangen.
Alle hoofdletters in de tekst zijn opgehoogd met rood en groen (alleen de I's krijgen hierbij maar één kleur). Rubrieken e.d. hebben afwisselend rood-groen ingekleurde letters.
Marginalia die aanvullende informatie verstrekken zijn vaak versierd (dikwijls met kleur). Ook de hoofdletters van de marginalia zijn opgehoogd.

Inhoud
fol. lv (latere toevoeging:) Pausenlijst, oorspronkelijk lopend van Petrus tot Innocentius III (1198-1216); naderhand aangevuld tot Urbanus IV (1261-1264)
fol. 2r-111v Hugo van Fleury, *HE I*

Bijzonderheden over de *HE*
Getuige voor de editie.
Ook door Waitz samen met ms. Bern Burgerbibliothek 208 benut voor zijn editie van fragmenten van *HE I*, zie Waitz (1851), 347, 349-53.

rubrieken
NB: In het handschrift wordt alleen bij de Boeken III en IV een proloog aangegeven, in feite (zie Lettinck [1981] 389) worden ook de Boeken I en II voorafgegaan door een inleidende passage. Voor Boek I is dat de passage fol. 5r, r. 27 "Antquam tamen opus propositum" t/m fol. 6r, regel 1 bovenaan "nunc incipiam", voor Boek II fol. 22v, r. 18 "His ętiam nunc de Parthis…" t/m fol. 23r, r. 18 "solet exprimere" . Bij het begin van deze laatste passage staat in de marge: "prologus operis subsequentis"

fol. 2r De titelpagina wordt geheel in beslag genomen door de volgende tekst, in maiuskels en per regel afwisselend in rood en groen, versierd met geel: Incipit liber Historiae ęcclesiastice gestorumque Romanorum atque Francorum comprehensus breuiter ab Hugone de Sancta Maria
fol. 5r Explicit epistola; Incipit proemium siue liber primus Historie ecclesiastice. Que breuiter est ab Hugone de Sancta Maria monacho Sancti Benedicti Floriacensis monasterii transformata uel deflorata anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo nono.
fol. 23r Incipit aecclesiastice liber historiae
fol. 57r Explicit liber secundus quamuis primus proemii speciem uideatur obtinere.
Incipit prologus tercii libri in quo continetur Gallie situs
fol. 92v Explicit Liber Tercius. Incipit prologus Libri Quarti in quo continetur italic situs secundum sententiam historiologi Pauli
fol. 110v Explicit liber historiae ecclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum
Incipit Epilogus operis precedentis ad uenerabilem scriptus Blesensium Meldensium et

Carnotensium comitissam
fol. 111v Explicit epilogus

Geschiedenis: Waitz (1851) 338 meende dat dit ms. wellicht het aanbiedingsexemplaar was voor Adela van Blois: "Prioris editionis codex est praestantissimus regius Parisiensis N. 4963. membr. saec. XII inc. fol. min. accurate et diligenter exaratus, fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adelae transmittendum curauit." Wilmart (1938) 299-300, 304-05 maakt aannemelijk dat *HE I* nooit aan Adela is aangeboden, maar het ms. kan goed uit Fleury afkomstig zijn. Zoals vermeld in de *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae* IV, Parisiis 1744, was het ms. voordat het door de bibliotheek van de koning werd verworven in het bezit van de bekende geleerde Philibert de la Mare (1615-1687) en draagt diens signatuur 370.[25]
De titelpagina (fol. 2r) vermeldt behalve de huidige nog twee oude signaturen: 'Delamare 370' en Reg. 4203.4.
Literatuur: *Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae* IV, Parisiis 1744, 22. *Hist. Lit.* (1756) 297-299; Waitz (1851), 338; Wilmart (1938) 293 (noot 1), Vidier (1965) 76 (noot 27), 77; Lettinck (1981) 389, 395, Toro Vial (2010) 57, 64-66.

V.1.3 HANDSCHRIFTEN MET FRAGMENTAIR OVERGELEVERDE *HE*-TEKST

Middeleeuwse handschriften met HE-passages
Middeleeuwse handschriften met door tekstverlies bij overlevering of door bewuste bewerking fragmentair overgeleverde *HE*-tekst.
London BL Royal 13A2 s. XIIex
Uit de katernsignaturen blijkt dat vóór de foliëring de eerste drie katernen van dit handschrift zijn verloren. Het bevat een lang fragment van de *HE:* fol. 1r-34v: Boek V, 1081– slot Boek VI: 'imperator obediens' – 'solus obtinuit', gevolgd door enkele korte passages uit eerdere Boeken: fo1. 34v-36r: Boek II, 95 – slot: 'Parthi igitur'– 'operi proposito manum applicabo'; fol. 36r: Proloog Boek III, 52-69 'Sunt nonnulli' – 'fabulas deputantur'; 130-144: 'Antiquo tempore Brennius' (sic) – 'uocitatur'; fol. 36r: Boek I. 577-585: 'Tantusque terror gallici nominis' – 'gallogreciam cognominauerunt'; fol. 36v-42r excerpt uit de passage Boek III, 1 'Secundus romanorum monarchus' – Boek IV, 257 'in fugam uersi sunt'; lit.: G.F. Warner/J.P. Gilson, *British Museum. Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, II, London 1921, 74.
Oxford Balliol College 125, s. XV, fol. 89v-99r, onder de titel 'Abreuiacio Willelmi Malmesburiensis ex gestis Haymonis de Imperatoribus' een bewerking van *HE II*, Boek V 2245 anno t/m Boek VI, 1790 imperii, kennelijk berustend op het handschrift Bodlean Library Arch. Seld. B. 16; lit. R.A.B. Mynors, *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College Oxford*, Oxford 1963, 103-05.
Oxford Bodleian Library, Arch. Selden B 16, AD 1137, fol. 135-139, historisch dossier van William van Malmesbury, voor een groot deel ontleend aan *HE II*, Boek V, 2245 'anno'- Boek VI, 1790 'imperii'. In Williams eigen handschrift wordt in dit ms. op fol. 135 deze passage aangekondigd met de woorden: 'Precedentium gesta imperatorum Iordanes episcopus et Paulus diaconus texuerunt. Sequentium acta Haimo monachus Floriacensis ex diuersis auctoribus collegit…'. Op fol. 73 was al vermeld: 'A Iustiniano autem usque ad Ludouicum collegit Haimo monachus.'[26] De vergissing in de naam, Haimo in plaats van Hugo, komt in Engeland meer voor, o.a. bij Radulphus van Diceto.[27]
Paris Bibl. Mazarine 608 (706) s. XII, fol. 74-97 bevat een *HE*-excerpt, gebaseerd op *HE II* en gedeeltelijk (voor de periode 850-1034; fol. 89v-94r) op de *Historia Francorum Senonensis*, waarschijnlijk op basis van een aan ms. Paris BnF lat. 4963A verwant ms., inc. 'Ab Adam usque Christi adventum secundum lsidorum', expl. 'Quo facto letus imperator Constantinopolim reuertitur'.
Paris BnF lat. 2498 s. XIII, fol. 99r-100v, 'Narratione (*sic*) Muameth propheta sumpta ex historia

[25] Ook De la Mare's ms. 432 (nu BnF lat. 8663, zie Mostert [1989] 225, BF 1155) was uit Fleury afkomstig.
[26] Cf. de naamsvariant 'Hasmonius' in ms. Cambridge, Peterhouse 196.
[27] Thomson (1975) 387-88, Thomson (2003) 67. Zie voor de kennis van Hugo's werk in het Engeland van de 12e eeuw Brett (1981) 118 en noot 4. John of Worcester en William van Malmesbury zijn de vroegste Engelse historici van wie bekend is dat zij (onfhankelijk van elkaar) gebruik maakten van de *HE*.

Hugonis de Sancta Maria' = passage (aan het slot excerpt) uit *HE I*, corresponderend met *HE II* Boek VI, 177-407; lit.: P. Lauer, *Bibliothèque Nationale. Catalogue général des manuscrits latins* (3 vols., Paris 1939-1952), II, 491-492.
Paris BnF lat. 12710 (1129/31-1140), fo1. 33ra-34ra: Proloog Boek V, 55-118 (Gallie situs), Boek VI, 1-21 (Mauricius), Boek II, 1-211 (Parthi). Beschrijving bij Van Houts (1982) 219-221.

Afschriften van HE-passages uit de 16e/17e eeuw.
Berlin Staatsbibliothek lat. fol. 118 s. XVI, fol. 1-91 *HE II* η; lit.: V. Rose, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, II.3 *Die Handschriften der kurfürstlichen Bibliothek und der kurfürstlichen Lande,* Berlin, 1905, herdruk Hildesheim/New York 1976, nr. 859, p. 1004-07.
Carpentras Bibl. Mun. 1782 s. XVII, fo1. 40 ('Regnum Aquitaniae, ex chronico Hugonis Floriacensis ms. sub (*d.w.z. behandeld bij de heerschappij van*) Anastasio', fol. 41v; uittreksels van de bekende Franse geleerde en verzamelaar Nicolas de Peiresc [1580-1637]); lit.: C.G.A. Lambert, *Catalogue descriptif et raisonné des manuscrits de la Bibliothèque de Carpentras*, 1862, II, 266-267.
Carpentras 1792 s. XVII, fo1. 237 ('Ex Hugonis Floriacensis chronico manuscripto ad Ivonem, Carnotensem episcopum'; uittreksels van Peiresc uit een ms. van de Bibliothèque royale, 'in Constantino magno', 'in Karolo magno', 'in Ludovico pio'); lit.: ibidem, 335.
Hannover, Nieders. Landesbibliothek XI 683 s. XVII, Proloog Boek V, 111 'Restat tamen'-slot Boek VI, 'obtinuit solus'; gezien de mededeling 'ex codice Berolinensi' en de inhoudsopgave van de legger op fol. 2 (in latere handen) een afschrift van ms. Berlin, Staatsbibliothek lat. fol. 118 s. XVI; lit.: E. Bodemann, *Die Handschriften der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Hannover*, Hannover 1867, 120.
Paris BnF Fonds Duchesne s. XVII fol. 392r: enkele korte *HE I*-passages uit de Brief aan Adela en de Epilogus. Op fo1. 392v staat de mededeling 'in alio codice sic', gevolgd door de o.a. uit ms. Vat. Reg. lat. 545, fol. 4r bekende rubriek (zie p. LXIV); de schrijver constateert de afwezigheid van de brief aan Adela en de aanwezigheid van de korte versie van de brief aan Ivo, een kenmerkende combinatie voor de mss. uit de groepen δ en θ.

V.1.4. VERWORPEN HANDSCHRIFTEN

De volgende handschriften zijn in de loop van de tijd ten onrechte als tekstgetuige van Hugo's *HE* of van fragmenten daarvan beschouwd:

London Lambeth Palace 179 s. XIV-XVI fo1. 95r-96v bevat een reeks van richteren en koningen van Israel en van Romeinse keizers tot Michael I, die door H.J. Todd, *A Catalogue of the Archiepiscopal Manuscripts in the Library at Lambeth Palace*, London 1812, 22 is getypeerd als "ex Ivonis Carnotensis Chronico contexta", waardoor men dacht dat zij uit de *HE* afkomstig was. Deze toeschrijving wordt in de catalogus van M.R. James, (1932, p. 280; zie p. LVI, London, Lambeth Pal. 355) al niet meer vermeld.
London BL Harley 624 s. XVII, fol. 70v-73, en het afschrift van fol. 68-74 daarvan door de Rev. John Haddon Hindley (1765-1827) in ms. London BL Add. 6914 bevatten niet de *HE*, maar het volgens V. Rose het door Freher in zijn editie (1613) aan Ivo van Chartres toegeschreven *Chronicum Compendiosum de Regibus Francorum*, zie hierboven ms. Berlin lat. fol. 118, sub § V.1.3 *Afschriften*.
London BL Add. 6914, zie het voorgaande ms.
Paris Bibl. Arsenal 998 (drukfout voor ms. Bibl. Arsenal 988 in L. Duchesne, *Le Liber Pontificalis* I, ed. G. Vogel, Paris 1955, clxxxviii; overgenomen in Vidier (1965) 241 (addendum bij p. 77).
Paris BnF lat. 5014 s. XIII (Vidier (1965) 77, noot 31) blijkt niet *HE*, maar de *Chronica* van Hugo van Fleury.
Paris BnF lat. 11793 s. XIII: geen *HE*, maar wel *HE* als bron gebruikt (m.n. Boek VI). Het begin van dit niet geïdentificeerde werk ontbreekt; het bewaarde gedeelte begint in de tijd van de Merovingische koning Childeric († 482), inc. (fol. 1r) '...partem tibi remisero scias me tecum francos habere pacatos'. Het werk eindigt tijdens de regering van de Franse koning Lodewijk VII (1137-1180), kort na diens terugkeer van de tweede kruistocht (1149), expl. (fo1. 51v) 'Hac quippe occasione ducatum aquitanie rex amisit'. Lit.: L. Delisle, 'Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés (très grand format)', in: *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 26 (1865), 203.

Vat. Reg. lat. 72 s. XII (fol. 69r-76v) bevat fragmenten van de op de *HE* gebaseerde *Excerptiones Priores* van Hugo van St. Victor (Pars I, vanaf cap. XII van Boek X tot in de proloog van Pars II), Migne *PL* 177, ko1. 271-284; PL 175, kol. 633-634; cf. *HE* Boek VI, 472-1335), cf. A. Wilmart, *Codices Reginenses Latini,* I, Vaticano 1937, 161.
Vat. Reg. lat. 689bis s. XIII (slechts één katern bewaard; fol. 326r-333v) bevat een langer gedeelte van de *Excerptiones Priores* (cf. *HE* Boek V, 2462-VI.1335), beginnend bij de Oost-Romeinse Keizer Mauricius en lopend tot de op de proloog van Pars II volgende Lijst van hoofdstukken, die afbreekt in Cap. XIX van Liber IV ('XVIII De primogenito ovis et bovis, XIX Non...'), Migne *PL* 177, ko1. 268-284 en PL 175, ko1. 634-669.
Vat. Reg. lat. 998 (Vidier [1965] 241, addendum bij 77) fout voor Vat. Reg. lat. 1896.
Vat. Reg. lat. 1555 (ibid. 77, noot 31), fout voor ms. Vat. Ottob. lat. 1555.
Würzburg UB, M p j q 2 (= *Chronica* van Hugo van Fleury). Uiteraard ligt verwarring tussen *HE* en de *Chronica* van Hugo van Fleury voor de hand, zie hieronder Appendix IV). Van de laatstgenoemde tekst zijn slechts drie mss. bekend (zie voor een werkeditie Appendix III).

V.1.5 VERLOREN HANDSCHRIFTEN

Uit de literatuur kennen we enkele handschriften die voor ons niet meer traceerbaar zijn en daarom als verloren moeten worden beschouwd. Dat geldt definitief voor ms. Alençon Bibl. Mun. 20, dat in 1871 is verbrand.
Alençon Bibl. Mun. 20 s. XIII (Saint-Evroult)[28]
Liesborn (bisdom Münster)[29]
Vat. Ottob. lat R.V. 53[30]

V.2 BESCHRIJVING VAN DE OVERLEVERING

Een eerste classificatie van de handschriften op basis van kenmerken als de voor de *HE* genoemde titel en auteur, de aanwezigheid van de verschillende Aanbiedingsbrieven, Prologen en Boeken, marginalia, rubrieken, incipits en explicits en de combinatie met andere werken in één handschrift, werd naderhand bevestigd en verfijnd door een globale collatie van enkele passages, gevolgd door de gedetailleerde vergelijking van andere geselecteerde tekstgedeelten in alle handschriften.
Op deze wijze werd duidelijk dat in de handschriftelijke overlevering van de *HE* een zestal groepen kan worden onderscheiden, die hieronder afzonderlijk worden behandeld: groep α (*HE I*, 6 mss.), groep δ (incomplete versie van de vroegste redactie van *HE II*, 3 mss.) en de daarvan afgeleide groep θ (bekorte versie van δ; 5 mss.), groep ζ (*HE II* na herziening door de auteur, 19 mss.) en voorts twee groepen die ontstaan zijn door contaminatie van de beide auteursfasen van *HE II*: groep η (contaminatie van δ en *HE II* na herziening; 8 mss.) en groep ι (contaminatie van δ en η; 5 mss.). Zoals we hierboven al zagen wordt in de overlevering een bijzondere plaats ingenomen door de kroongetuige Vat. Reg. lat. 545 (R), het handschrift dat de auteur zelf gebruikte voor de herziening van *HE II*.
De in de tekst aangegeven sigla zijn terug te vinden in het stemma op p. LXXX, waarin de onderlinge verhouding van de verschillende overleveringsstadia met de bijbehorende getuigen in kaart is gebracht.
De oudste edities van de *HE*, van (Freher [1613][31] en Rottendorff [1636, herdrukt in 1638][32]) zijn elk in hoofdzaak op één middeleeuws handschrift gebaseerd. De betreffende handschriften zijn verloren, maar op grond van de afgedrukte lezingen kon worden vastgesteld tot welke subgroepen zij hebben behoord

[28] *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Departements.* (Octavo Series) II, 1888. Alençon, p. 496-49; blijkens de toeschrijving aan Ivo van Chartres behoorde het waarschijnlijk tot ms.-groep η, zie hieronder p. LXXXIV. Zie over het lot van het handschrift Van Houts (1982) 199-200.
[29] Afkomstig uit de benedictijner abdij Liesborn. In 1635 nog benut door Bernhard Rottendorff als hoofdgetuige voor zijn editie van de *HE*. Zie Lehmann (1961, herdruk van 1938) 125 en hieronder p. LXXXVI-VII.
[30] Vermelding bij Montfaucon, *Catalogus manuscriptorum Codicum Bibliothecae Reginae Sueciae in Vaticana,* Parisiis 1739, 186a: In bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni. Codex R.V. 53. *Hugonis Floriacensis Historiae Ecclesiasticae Epitome.* Niet te verwarren met het huidige ms. Vat. Ottob. lat. 1555 (olim R.VI.50).
[31] Zie p. XXIII en LXXXIV.
[32] Zie p. LXXXVI-VII en noot 73.

en daarmee wat de plaats van de edities is in de overleveringsgeschiedenis van de *HE*.

V.2.1 Ms.-groep α (*HE I*; 6 mss.)
Van *HE I* zijn de volgende manuscripten bekend:
Bern Burgerbibliothek 208 s. XIII
Oxford Bodleian Library 599 s. XIII
Paris BnF lat. 4963 s. Xll (E)
Paris Bibl. Ste. Geneviève 1207 s. XII
Troyes Bibl. Mun. 470ter s. XIII
Vaticano Reg. lat. 905 s. XIIIin

Waitz stelde al in zijn editie van 1851 vast dat ms. Paris BnF lat. 4963 s. XII (E) de beste getuige is van *HE I*.[33] Overigens zijn de verschillen tussen m.n. BnF 4963, Troyes 470ter en Ste. Geneviève 1207 gering, zoals Lettinck[34] al constateerde. De mss. Bodleian Library 599, Reg. 905 en Bern 208 vertonen aanzienlijk meer varianten. De collatie van een aantal passages door het hele werk heen bevestigde dat ms. BnF 4963 het kleinste aantal overleveringsfouten heeft. De overige handschriften zijn onder te verdelen in twee subgroepen: Ste. Geneviève 1207, Troyes 470ter en het incomplete ms. Bodleian Library 599 enerzijds en Reg. 905 en Bern 208 anderzijds.[35] De laatste twee handschriften bieden een aantal gemeenschappelijke afwijkende lezingen, dat niet door de andere mss. gedeeld wordt.[36]
Hun verwantschap blijkt ook uit de grote overeenkomst in hun verdere inhoud: ms. Reg. 905 en het tweede deel van ms. Bern 208 bieden dezelfde teksten.[37]

V.2.2 Ms. Vaticano Reg. lat. 545
De centrale rol van ms. Vat. Reg. lat. 545 in de overlevering van de *HE* werd hierboven op p. XXIV al kort besproken. Oorspronkelijk (blijkens de datering in de beginrubriek[38] in 1110) bevatte dit fraai uitgevoerde manuscript de complete tekst van de vroegste redactie van *HE II* (γ in het stemma).
Voor bepaalde onderdelen van de tekst (een deel van de Aanbiedingsbrief aan Ivo, de Aanbiedingsbrief aan Adela, de Proloog van Boek II en de Proloog van Boek IV) is het de enig bewaarde getuige van deze redactie.
Bovendien zijn de aard en de omvang van de auteursrevisie alleen dankzij dit manuscript vast te stellen. De herziening kwam namelijk tot stand doordat Hugo de tekst in het ms. Vat. Reg. lat. 545 wijzigde. Zoals hierboven al gezegd bracht hij naar alle waarschijnlijkheid eigenhandig inhoudelijke veranderingen aan *in margine* of op rasuur, soms maakte hij ook opmerkingen in de eerste persoon enkelvoud over de indeling van het werk en het gebruik van bronnen: "Inueni nuper quandam historiam"; "Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam"; "Verum multa que secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi".[39] Behalve voor veel korte wijzigingen en aanvullingen is de auteur ook verantwoordelijk voor een paar belangrijke gewijzigde passages op rasuur. De ingrepen vonden wel gespreid over het hele werk plaats, maar zijn toch vooral geconcentreerd in

[33] Waitz (1851) 338: "Prioris editionis codex est praestantissimus regius Parisiensis N. 4963, fortasse idem quem Hugo ex exemplari suo describendum et Adelae transmittendum curauit." Zie ook hierboven, p. LXXIII-V.
[34] Lettinck (1981) 395.
[35] Collatie van een passage van 9 folia (het begin van *HE I* Boek I) van de mss. Reg. 905 en Ste. Gen. 1207 leverde voor ms. Gen. 1207 slechts 6 afwijkingen op, waarvan er 5 door Reg. 905 gedeeld worden. Daarnaast vertoonde Reg. 905 nog 33 andere varianten.
[36] Voorbeelden daarvan (voor zover tekst niet in *HE II* voorkomt wordt verwezen naar ms. BnF 4963 [E]): Brief aan Adela 5 supplici : simplici; 12 sitis *om*; 142 intenta : leta; Boek I, E fo1. 13v, 29 asyam seleuca : asya seleutica; Boek II, E fol 23v, 2 potitus : potius; fo1. 27r, 14 autem : uero; Boek III, E fo1. 85r, 26-27 1igeris fluuium : ligerim fluuium; Boek IV, E fo1. 107r, 10-11 excecatus : excecatus est; 12 mauris : maris; Epiloog, beginrubriek E fo1. 110v, 19 meldensium *om.*
[37] Zie hierboven p. LIV sub Bern Burgerbibliothek 208.
[38] Ms. Vat. Reg. Lat. 545, fol. 4r: "Incipit aecclesiasticae liber hystoriae quem hugo de sancta maria monachus sancti benedicti floriacensis a diuersis deflorauit hystoriologis Anno ab incarnatione domini millesimo centesimo decimo gratia domne adele carnotensium meldensium atque blesensium comitisse."
[39] Resp. Aanbiedingsbrief aan Adela, 14; 50-51; Proloog Boek VI, 23-24. Zie voor de auteursingrepen p. LXV-LXVII.

bepaalde delen, m.n. in Boek I en bepaalde stukken van Boek V. De grootste ingreep betreft het slot van de Proloog van Boek IV, waar bijna een heel folium werd geradeerd en van een nieuwe tekst voorzien. Voorts is er door de hele tekst heen nog een groep van ingrepen waarvan het schrift afwijkt van de aan de auteur toegeschreven hand, maar die door hun aard en inhoud toch doen denken aan auteursingrepen. Zij lijken echter te zijn aangebracht na de eigenlijke auteursbewerking en zijn om die reden niet in de tekst opgenomen. Zie voor meer details over de ingrepen in het handschrift hierboven p. LXV-VII.
Zoals vermeld is het handschrift verre van ongeschonden overgeleverd: er zijn drie hele katernen, een bifolium en twee losse folia verdwenen, bij elkaar ongeveer 30% van de tekst.[40] Toch kan de betekenis van ms. Vat. Reg. lat. 545 voor de traditie van de *HE* nauwelijks worden overschat: het is onmisbaar voor de reconstructie van de vroegste redactie van *HE II*, en bovendien de beste getuige van *HE II* na herziening. Alleen dankzij dit manuscript is het mogelijk om tot een bevredigende reconstructie te komen van de verschillende auteursredacties van de *HE*. Bovendien is het ook juist dankzij dit handschrift mogelijk de latere ontwikkelingen van de uitgebreide en gecompliceerde tekstoverlevering van *HE II* inzichtelijk te maken.

V.2.3 Ms.-groep δ (*HE II*, incomplete versie van de vroegste redactie; 6 mss.)

De mss. van groep δ bieden een versie van *HE II* die een korte vorm van de Aanbiedingsbrief aan Ivo bevat en waarin de Aanbiedingsbrief aan Adela en drie prologen ontbreken. Voor het overige komt de tekst van deze versie, afgezien van reproductievarianten, overeen met die van het auteursexemplaar ms. Vat. Reg. lat. 545 voor zover dit laatste niet door de auteur is gereviseerd of door correctoren gewijzigd.[41] Als bij revisie of correctie de oorspronkelijke tekst in ms. Vat. Reg. lat. 545 nog waarneembaar is, blijkt die eveneens met die van δ overeen te stemmen.[42]
Kennelijk hebben we hier te maken met een tussenstadium in de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*. In groep δ ontbreken namelijk vier tekstdelen van *HE II*: twee die in *HE II* nieuw zijn toegevoegd, te weten de Prologen van de Boeken II en IV, en twee die zijn aangepast, namelijk de Proloog van Boek VI en de Aanbiedingsbrief aan Adela. De Prologen van Boek III en V zijn in δ al wel in de nieuwe vorm aanwezig.[43] De Epiloog van *HE I* is vervallen.[44]
Voorts hebben de δ-mss. de rubriek aan het begin van *HE II* met ms. Vat. Reg. lat. 545 (fol. 4r) gemeen, die men elders in de overlevering niet aantreft.[45] Ook de oudste versie van *HE II* heeft dus een eigen handschriftelijke overlevering gekend. Het lijkt erop dat Hugo, na de uitbreiding van het feitenmateriaal, de bewerking van de tekst en het aanbrengen van de nieuwe indeling van de Boeken, eerst die prologen ter hand nam, waarin voornamelijk reeds in *HE I* aanwezige gegevens werden herschikt en aangevuld, dus de Prologen op de Boeken III en V, en een korte aanbiedingsbrief aan Ivo opstelde (zie ook p. LXXXVII e.v.). Hierna moet een afschrift gemaakt zijn van het dossier voor de nieuwe redactie, dat de

---

[40] De lacunes betreffen Boek III, 498-1318; het slot van Boek IV: 640-950; de gehele proloog van Boek V; drie tekstgedeelten van Boek V: 1-413; 513-613; 1954-2059 en tenslotte twee tekstgedeelten van Boek VI: 347-445 en 1047 tot eind.

[41] Voor reproductievarianten in R, zie app. cr. ad I, 166, 562, 683, 725, 1109; II, 29, 49; Prol. III, 59, 64, 114; III, 18, 213, 1370; Prol. IV, 1; IV, 101, 259, 305, 340; V, 475, 493, 624, 649, 654, 673, 682, 842, 1135, 1222, 1261, 1350, 1518, 1531, 1763, 1916, 2164, 2322, 2374, 2410; VI, 9, 77, 92, 173, 233, 321, 602, 913, 963. Voor reproductievarianten in δ, zie app. cr. ad IV, 66, 232, 556; V 734, 807, 825, 841, 1082, 1168, 1346, 1347, 1354, 1508, 1529, 1853, 1857, 1887, 1910, 1945, 2207, 2390, 2428, 2436; VI, 32, 157, 175-76, 192, 202, 337, 495, 547, 755, 762, 811, 921, 999, 1028.

[42] Cf. app. cr. ad I, 260, 1148; III, 1377-79; IV, 430; V, 1201, 1213, 1384-87, 1387, 1455, 1892, 2386; VI, 17, 799.

[43] Cf. het overzicht van aanbiedingsbrieven en prologen *HE I* en *HE II*, p. XXVII-XXVIII. In de beide reeds in δ voorkomende Prologen van Boek III en Boek V zijn de mededelingen over de indeling van het werk nog op *HE I* gebaseerd: Proloog Boek III, 146-48: "Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere" verwijst naar *HE I*, Boek II-IV i.p.v. *HE II*, Boek III-VI. Deze melding is in *HE I* niet te vinden. Proloog Boek V, 1-5: "Precedenti libro Spiritus Sancti suffragio pauca de quibusdam primitiuę ęcclesię sanctis…peroraui" verwijst naar *HE I*, Boek II i.p.v. *HE II*, Boek III. Deze verwijzingen zijn in Vat. Reg. lat. 545 en de hele verdere *HE*-traditie overigens niet aangepast aan de indeling van *HE II*. In de Proloog van Boek III, 32 wordt de nieuwe Proloog van Boek IV al aangekondigd: "Arguam denique cecitatem Iudeorum".

[44] Zie p. XXIX en noot 32.

[45] Zie hierboven p. LXIV.

STEMMA

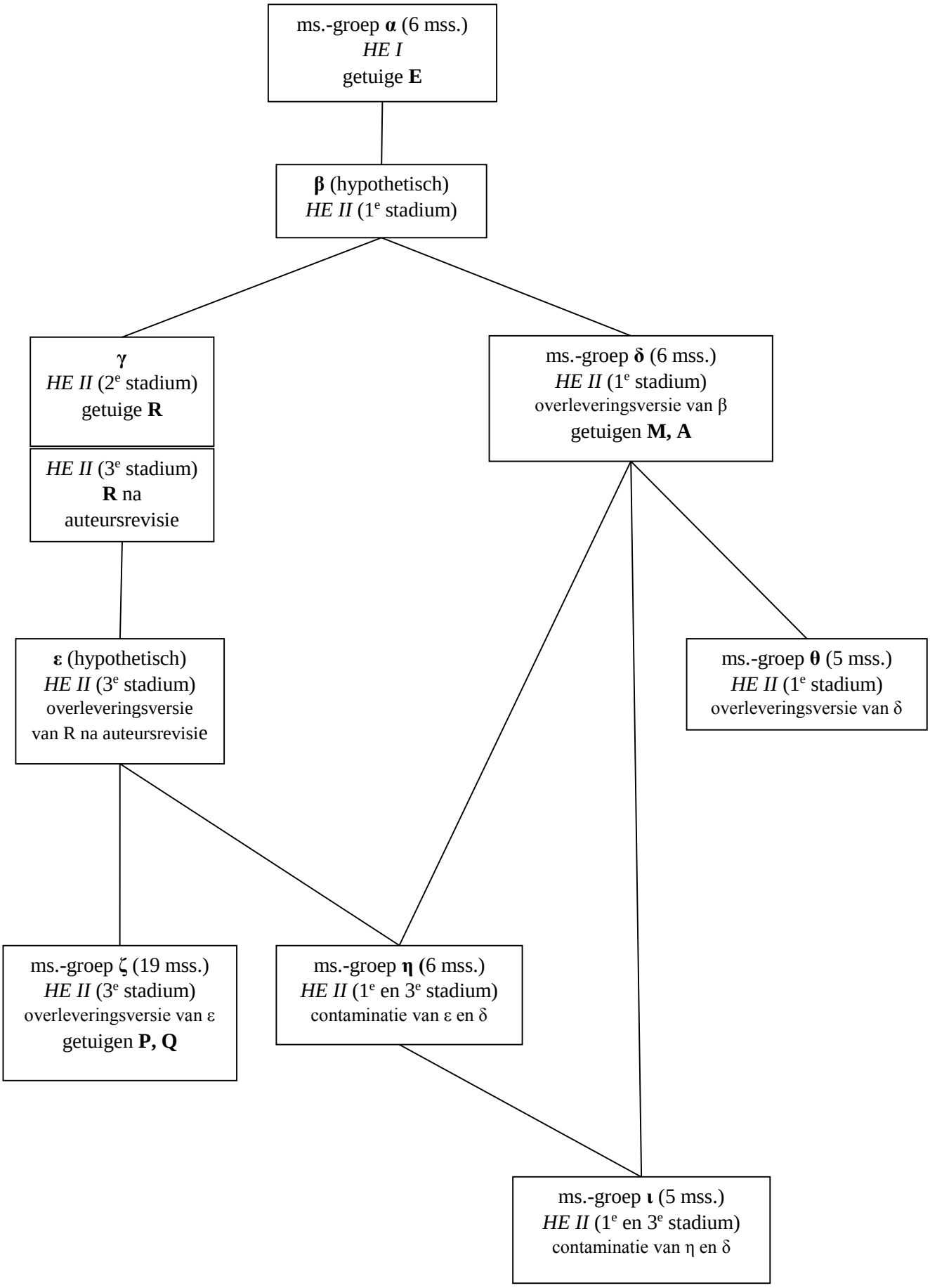
ms.-groep **α** (6 mss.)
HE I
getuige **E**
β (hypothetisch)
HE II (1e stadium)
γ
HE II (2e stadium)
getuige **R**
HE II (3e stadium)
R na
auteursrevisie
ms.-groep **δ** (6 mss.)
HE II (1e stadium)
overleveringsversie van β
getuigen **M, A**
ε (hypothetisch)
HE II (3e stadium)
overleveringsversie
van R na auteursrevisie
ms.-groep **θ** (5 mss.)
HE II (1e stadium)
overleveringsversie van δ
ms.-groep **ζ** (19 mss.)
HE II (3e stadium)
overleveringsversie van ε
getuigen **P, Q**
ms.-groep **η** (6 mss.)
HE II (1e en 3e stadium)
contaminatie van ε en δ
ms.-groep **ι** (5 mss.)
HE II (1e en 3e stadium)
contaminatie van η en δ

grondslag vormde voor groep δ. Vervolgens vatte hij de prologen - de Aanbiedingsbrief aan Adela kan hier als proloog van Boek I worden beschouwd - met een (deels) meer bespiegelende inhoud aan.

Tot deze groep behoren de volgende mss.:
Cambridge, Peterhouse 196 s. XV
Hereford Cathedral, P. I. 13, s. XIIIin
Paris Bibliothèque de l' Arsenal 988 s. XIII (A)
Paris Bibliothèque Mazarine 2013 s. XIIin (M)
Vaticano Reg. lat. 628 s. XIII
Vaticano Reg. lat. 1896 s. XII

De beste getuige van deze groep is het ms. Paris Maz. 2013 (M). Dit handschrift vertoont relatief weinig afwijkingen t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde gedeelten van de vroegste fase van *HE II*, maar heeft anderzijds een niet te verwaarlozen aantal individuele eigenaardigheden,[46] waaronder enkele wat langere omissies:

I, 1169-70	scientias artium uariarum
I, 1185-86	mittat-angelos
III, 1336-37	denuntiabat-uastitatem
IV, 289-90	ob-comperiuntur

en een toevoeging bij de vermelding in het begin van Boek IV van door paus Clemens I naar Gallia uitgezonden missionarissen:

IV, 30	*Post* fundamentum *add.* parisiensibus dyonisium ariopagita quem sanctus paulus apostolus baptizauit (NB: het manuscript is uit St. Denis afkomstig).

Nauw verwant aan (maar niet afhankelijk van) ms. Maz. 2013 zijn de beide 13e-eeuwse handschriften Ars. 988 (A) en Reg. 1896. Zij hebben een aantal kleine varianten gemeenschappelijk, maar een veel groter aantal andere varianten maakt het onmogelijk dat het ene ms. van het andere is afgeschreven. Bovendien vertoont ms. Reg. 1896 veel meer afwijkingen t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde passages van de vroegste redactie van *HE II* dan ms. Ars. 988.[47] Daarom is A gekozen als ondersteunende hoofdgetuige van groep δ voor de tekstconstitutie.
Behalve uit de overeenkomsten in de *HE*-tekst blijkt de verwantschap van de drie handschriften ook uit het feit dat steeds de *HE* direct wordt voorafgegaan door dezelfde versie van het *Liber Pontificalis*.[48]

[46] Cf. app. cr. ad I, 22, 96, 113, 130, 159, 169, 282, 431, 457, 459, 492, 549, 551, 778, 805, 1049, 1051, 1169-70, 1185-86, II, 21, 113, 154, 175, Prol. III, 138; III 28, 164, 190, 279, 301, 305-06, 342-43, 362, 364, 366, 390, 416, 443, 491, 566, 578, 604, 623, 626, 665, 708, 731, 737, 767, 770, 776, 908, 916, 983, 1095, 1137, 1144, 1186, 1308, 1336-37, 1375; IV, 30, 134, 144, 158, 199, 200, 204, 231, 244, 289-90, 343, 344, 373, 452, 486, 499-500, 567, 597, 609, 672, 677, 709-10, 744, 745, 785-86 ; Prol. V, 17, 28-31, 110; V, 30, 41, 78, 195, 219, 221, 273, 288, 313, 399, 470, 691, 701-03, 705, 732, 778, 851, 879, 887, 933, 1036, 1130, 1145, 1179, 1204, 1227, 1237, 1324, 1408, 1586, 1609, 1662, 1687, 1715-16, 1772-73, 1780, 1799, 1817, 1869, 1927, 1930, 1931, 1980, 1991, 2031, 2043, 2088-89, 2109, 2170, 2180, 2187, 2196, 2211, 2312, 2330, 2365, 2376, 2402, 2470; VI, 28, 134, 170, 202, 247, 264, 364, 381, 401, 417, 433, 443, 445, 683, 786, 846, 852, 1052, 1058, 1118, 1157, 1188, 1191, 1215, 1266, 1314, 1345, 1357, 1358, 1367, 1431, 1478, 1486-87, 1496, 1508, 1513, 1530, 1545, 1549, 1555, 1566, 1569, 1584, 1593-94, 1635, 1677, 1680, 1735.

[47] Gemeenschappelijke varianten van Ars. 988 en Vat. 1896 in het begin van Boek I: I, 95 ei : eis; 127 bouem ioui *trp.*; 132 athlantis : athalantis; 140 rapta perhibetur *trp.* Hierna volgen alle individuele ongecorrigeerde afwijkingen die de beide mss. resp. in de eerste 170 regels van Boek I vertonen: Vat. 1896: I,1 igitur : igitur et; 5 inpubere : inpubem; 5 filio nina nomine : nina (nino *post corr.*) nomine filio; 17 superatam : separatam; 21 uiro : uiris; 43 assereret : asseret; 53 inter *om.*; 86 uenerari : uenerali; 96 rubrum mare *trp.*; 118 minerue : minuere; 141 fuerunt : fuerint; 141 sarpedon : sapedon; 142 neptuni : nepturi; 142 ex : et; 146 est deus *trp.*; 160 consolationum : consolatonum; 164 inuentę : inuenta; 167 inclusa : indusa; 170 inferorum : inferiorum. Ars. 988: 2 regibus : gentibus (*expunct.*); 15 uniuersa *om.*; 75 ibi *om.*; 79 illum *om.*; 108 tamen : tantum; 118 et *om.*

[48] L. Duchesne, *Lib. Pont.* I, Paris 1886, clxxxviii.

V.2.4 Ms.-groep θ (*HE II*, bekorte versie van δ; 5 mss.)
Van groep δ is groep θ afgeleid, waarin behalve de hierboven genoemde voor groep δ kenmerkende grote omissies ook nog andere delen van de *HE II*-tekst ontbreken, m.n. passages over de Frankische geschiedenis en vanaf Boek VI, 1470 het gehele slot van de *HE*, dat hoofdzakelijk handelt over Karel de Grote en Lodewijk de Vrome.[49]

Deze groep bestaat uit de volgende mss.:
Bern Burgerbibl. 90 s. XII
Boulogne-sur-Mer Bibl. Mun. 129 s. XII
Brussel KB 9178-87 s. XIII
Orléans Bibl. Mun. 262 s. XV
Vaticano Ottob. lat. 1555 s. XIII

Uit vergelijking van het begin van Boek I blijkt dat in θ twee subgroepen kunnen worden onderscheiden: enerzijds de mss. Ottob. 1555 en Orléans 262, anderzijds de mss. Bern 90, Boulogne 129 en Brussel 9178[50]. Uit de tekstcollatie blijkt bovendien dat ms. Ottob. 1555 veruit de minste afwijkingen vertoont t.o.v. de in ms. Vat. Reg. lat. 545 bewaarde tekst.

V.2.5 Ms.-groep ζ (*HE II* na herziening; 19 mss.)
Verreweg de meeste overgeleverde *HE II*-mss. behoren tot ms.-groep ζ, die teruggaat op het ms. Vat. Reg. lat. 545 na de auteursherziening. In deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven, maar overigens biedt zij een vrij goede weergave van de tekst, afgezien van wat overleveringsfouten, voornamelijk korte omissies,[51] waarvan de langste zijn:

I, 206-07	atque-millesimo
I, 704-05	regnauit-seleucus
I, 908-12	inuasit-syrie
I, 971-73	autem-pompeius
I, 1199-1200	non secundum homines sapiunt
Prol. III, 77-78	eum-vi^{ta1}
III, 608	imperauit-octo

Groep ζ bestaat uit de volgende mss.:
Auxerre Bibl. Mun. 198 s. XIIin
Bern Burgerbibl. 324 s. XII
Cambridge UL Dd X 20 s. XII
Dublin Trinity College 320 s. XV
Firenze Bibl. Medicea-Laurenziana Plut. 89 inf. 41 s. XIII
London BL Royal 13 B XIII s. XIIIin
Monte Cassino 533 s. XV

---

[49] Voorbeelden van omissies: V, 645-660 Verum-preficitur; V, 944-951 Franci-dicuntur; V, 1412-13 His-childericus; V, 1666-78 Erant-suscepit; V, 1755-60 Circa-dereliquit; V, 1801-12 tali-xv; V, 1866-1919 Circa-sumpsit; V, 1981-2024 Hisdem-munificentia; V, 2354-60 Circa-metthensem; V, 2366-77 Chilpericus-chlotarius; V, 2399-2416 Quo-solus; VI, 148-153 Apud-tumulatum; VI, 588-94 Arnulfo-regnum; VI, 654-88 Sed-camerarium; VI, 799-823 Circa-Theodericus; VI, 904-939 Et item-indixit; VI, 1021-1191 Interea-uindicauit; VI, 1207-86 His-subiugauit; VI, 1348-1419 Bellis-subiugauit; VI, 1470-1791 Karolus-solus. Na V, 645 repperiuntur vinden we de volgende toevoeging: Cetera quę de gestis francorum scripta sunt, si quis audire uoluerit, in libro gregorii turonensis satis congrue reperiet. (De omissies V, 645-660; V, 944-51; V, 1412-13; V, 2354-60; V, 2366-77; V, 2399-2416; VI, 148-53; VI, 588-94; VI, 654-88; VI, 799-823; VI, 904-939 en de toevoeging na V,645 repperiuntur zijn alleen vastgesteld in ms. Vat. Ottob. Lat. 1555).

[50] De laatste drie mss. vertonen bij de passage I, 1-179 de volgende gemeenschappelijke varianten: I, 33 denique : itaque I; 42 cunctorum : omnium; I, 80-81 adhuc iacob superstite : superstite adhuc ysaac; I, 84 maximus egiptiorum : egiptiorum maximus; I, 95 magnis : multis; I, 142 diebus : temporibus; I, 169 natura coniuncta: coniuncta natura; I, 174 dictus est : est dictus.

[51] Cf. app. cr. ad I, 206-07, 237, 423-25, 529, 704-05, 908-12, 971-73, 1199-1200, II, 190, Prol. III, 77-78, 91, 128, III, 47, 48, 505, 608, V, 1399, 1436, VI, 108, 170, 722.

Oxford Bodl. lat. th. d. 9 s. XIIIex
Oxford Bodl. Rawl. B 194 s. XIII
Oxford Merton College 88 s. XII-XIII
Paris BnF lat. 4963A s. XIII
Paris BnF lat. 4963B s. XIII
Paris BnF lat. 5009 s. XIII
Paris BnF lat. 5013A s. XIII
Paris BnF lat. 5879 s. XV
Paris BnF lat. 13701 s. XII (Q)
Paris BnF lat. 14625 s. XII (P)
Paris BnF lat. 15047 s. XII-XIII
Paris BnF lat. 15434 s. XIVin

Relaties van subgroepen binnen ms.-groep ζ

Uit de collatie van het begin van Boek I blijkt dat twee onderling onafhankelijke getuigen minder afwijkingen vertonen t.o.v. ms. Vat. Reg. lat. 545 dan de andere manuscripten. Deze worden dan ook gebruikt voor de huidige editie. Het betreft de mss. BnF 14625 s. XII (P) en BnF 13701 s. XII (Q).[52]

Op basis van de collatie van een aantal passages blijkt groep ζ onderverdeeld te kunnen worden in drie subgroepen:

subgroep I	*subgroep II*	*subgroep III*
BnF 14625 (P)	BnF 13701 (Q)	Oxford Merton 88
BnF 15047	Bern 324	BL 13 B XIII
Auxerre 198	BnF 5009	Cambridge Dd X 20
BnF 5879	BnF 4963A	Dublin 320
BnF 15434		Mte Cassino 533
Bodl. th.d.9		Oxford Bodl. Rawl. 194
BnF 4963B		
BnF 5013A		

De subgroepen I en II zijn waarschijnlijk onafhankelijk van elkaar ontstaan, want P en Q delen elkaars schaarse omissies niet. Subgroep III is vermoedelijk afhankelijk van subgroep I, want ms. Merton heeft een omissie en een toevoeging die we uit P kennen, die kenmerkend blijken voor de Merton-groep.[53]

Subgroep II vertoont twee in het oog springende bijzonderheden: in deze groep wordt (behalve in ms. Bern 324) de uit de groepen δ en θ bekende korte vorm van de Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres aangetroffen. Bovendien bevatten alle mss. van deze groep dezelfde continuatie van de *HE*, ontleend aan de *Historia Senonensis*. Hyparchetypus van deze groep is waarschijnlijk ms. BnF 13701 (Q). In dit handschrift is de Brief aan Ivo naderhand op een los blad aan het eerste katern toegevoegd.[54] Bovendien

[52] In Boek I, 1-200 vertoont P slechts één individuele niet herstelde afwijking t.o.v. de oorspronkelijke lezing van R: I, 96, transiuit : transiuut, transiuerunt P^{c}. Q heeft er meer: I, 10 uox : uxor; 43 assereret : assireret; 81 uendiderunt : uendierunt; 94 eduxit : duxit; 117 ipsam : ipsas; 163 fabulę : famule; 167 laberinto : labernito.

[53] Over het algemeen volgen zowel Q als Merton de lezingen van P na correctie. Uitzonderingen: I, 544 pauit P^{c}, Merton : patuit P : putauit Q; I, 1165 fundauit ac fecundauit : fundauit ac fundauit P : firmauit ac fundauit P^{c}, Merton : fundauit (*ras.*) Q^{c}; III, 211 incessebat P (*superscr*. la P^{c}) : laincessebat Q (lacessebat Q^{c}) : lacessebat Merton; Prol. V, 87 lugdunum PQ, Merton (*post* lugdunum *add*. matisco P^{c}).

Omissies in P: In twee gevallen laat P een woord weg dat wel in Q voorkomt: III, 136 rex en V, 1421 esse. Merton leest bij III, 136 dux i.p.v. rex (en corrigeert daarmee het bijbelcitaat: Mt 2, 7), maar deelt de omissie van esse in V, 1421. In alle handschriften van de Mertongroep blijkt hier het woord esse te ontbreken.

Toevoegingen in P: In één geval voegt P een woord toe dat niet in Q maar wel in Merton wordt aangetroffen: VI, 616 et benedicto Q : et post benedicto P, Merton. Het woord 'post' treffen we op deze plaats in alle handschriften van de Merton-groep met uitzondering van ms. Monte Cassino 533.

Omissies in Q: Een aantal niet herstelde omissies in Q wordt niet gedeeld door P en Merton, e.g. I, 687 iste P, Merton : *om.* Q; I, 863-64 et-uindicauit P, Merton : *om.* Q; I, 890 tribus P, Merton : *om.* Q; I, 1161 ętiam P, Merton : *om.* Q; Prol. III, 141 et P, Merton : *om.* Q.

Het bleek niet mogelijk om ms. Firenze op sluitende wijze bij een van deze drie subgroepen onder te brengen.

[54] Zie hierboven, p. LXXXVIII.

ontbrak in dit handschrift kennelijk oorspronkelijk de continuatie: tussen het slot van de *HE*-tekst en de continuatie zijn de sporen te zien van een geradeerde afsluitende rubriek.

V.2.6 Ms.-groep η (contaminatie van δ en ε; 6 mss.)

Twee derde deel van de tekst van de tot deze groep behorende manuscripten vertoont nauwe verwantschap met groep ζ. Kennelijk gaan ζ en η voor dit deel terug op dezelfde hyparchetypus (ε in het stemma). Het laatste deel van de tekst in η echter vertoont vanaf ca. Boek V, 1300 alle kenmerken van groep δ.[55] Hier doet zich dus kennelijk zgn. contaminatie voor, het verschijnsel dat bij het kopiëren van één tekst gebruik gemaakt is van lezingen van meerdere handschriften, uit verschillende overleveringsfasen. De kopiist die het handschrift dat ten grondslag gelegen heeft aan groep η vervaardigde, had blijkbaar de beschikking over een δ-ms., waaraan hij niet alleen het slot van zijn tekst ontleende, maar dat hij ook gebruikte om door het hele werk heen verbeteringen en aanvullingen aan te brengen.[56] Op de plaatsen waar hij niet kon terugvallen op zijn δ-ms. trachtte hij soms *ex ingenio* door overleveringsfouten zinloos geworden passages te corrigeren.[57]

In alle handschriften van deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven en de Proloog van Boek VI. Opmerkelijk is dat zij niet de korte aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres aan de δ-traditie ontleende, maar wel Ivo's naam aan de tekst verbond. Kenmerkend voor de groep is namelijk dat als auteur niet Hugo van Fleury, maar Ivo genoemd wordt. In vier van de zes manuscripten treffen we de beginrubriek "Incipiunt excerpta Iuonis episcopi Carnotensis..." [58]

Tot deze groep behoorde ook het handschrift dat Freher in zijn 'Corpus Francicae historiae veteris et sincerae' (1613) benutte voor zijn editie van Boek I tot en met de Proloog van Boek V, onder de titel 'Excerpta Ivonis venerabilis episcopi Carnotensis'. Dat gold waarschijnlijk ook voor het verloren ms. Alençon Bibl. Mun. 20 s. XIII.[59]

Groepsafwijkingen van η:

I, 277	*Post* nominatur *add.* quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euuangelista matheus a christi seclusit genealogia
I, 494-96	Porro-uindicata *wordt* Porro a cyro rege potentissimo uindicata
Prol. III, 1	*Post* defloraturus *add.* ecclesiasticam deo cooperante
Prol. III, 77-78	eum-perfecerat VI^{ta} *om.*
V, 516	incertum a quo uentre sauciatus : iusto dei iuditio
V, 1705-6	Et in italiam destinauit *om.*
VI, 1486-87	nouiomagi-parte : nouio quod

Tot deze groep behoren de volgende mss.:
Alençon Bibl. Mun. 22 s. XIII
London Lambeth Pal. 355 s. XV
London Lambeth Pal. 440 s. XIII

---

[55] De tekst van η is tot Boek V, ca. r. 1300 afhankelijk van groep ζ, zoals onder meer blijkt uit de volgende varianten, waarbij ms. V (nl. Vat. Reg. lat. 336) groep η vertegenwoordigt: Boek V, 255-59 esset-repletur ζV : *om. δ*; Boek V, 467 amplexati Rδ : amplexati credentes-promissa R^{c}ζV; Boek V, 942 gothi δ : gothi ab italia prodeuntes R^{c}ζV; Boek V, 1012-13 in-successit R^{r}ζV : *om.* δ. De afhankelijkheid van groep η van groep δ vanaf Boek V, ca. r. 1300 blijkt onder meer uit Boek V, 1384-87 in-innocentius R^{r}ζ : *om.* δV; Boek V 1667-68 partibus-procreati δV : partibus ζ; Boek V, 1860-61 erant-tres δV : erat-tercius R^{c}P*Q; Boek V, 2044 imperauit δV : assecutus-imperauit P*Q. Zie voor volledige vermelding van de tekst van de varianten de *apparatus criticus*.

[56] Voorbeelden van ontlening aan δ: I, 908-12 inuasit-syrie; I, 971-73 autem-pompeius. Voorbeelden van combinatie van de lezingen van R en δ (cf. tekst en app. cr.): I, 249-52: quem azana rex syrie cepit. Et post ioaath ioas sub quo helyseus propheta defunctus est. uita preclarus et miraculis gloriosus, et sepultus in samaria; I, 277-80 quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euuangelista matheus a christi seclusit genealogia. Et-altare (Zie p. LXXXIX-XC over interferentie tussen tekst en marginalia); Prol. III, 1 Amodo igitur promissam defloraturus hystoriam ecclesiasticam deo cooperante.

[57] Voorbeelden van verbeteringen *ex ingenio*: III, 928 credulitatem; III, 1323 abducti; VI, 631 qui.

[58] Uitzonderingen: mss. Alençon 22 en Berlin 118.

[59] Frehers editie deelt de hierna genoemde groepsafwijkingen van η in het door hem uitgegeven gedeelte van de *HE*. Zie ook hierboven p. XXIII. Zie voor ms. Alençon 20 hierboven, p. LXXVII, § V.1.5 en noot 28.

Paris BnF lat. 4890 s. XIII
Vaticano Reg. lat. 336 s. Xllex
Wien ÖNB 561 s. XIII

Relaties van mss./subgroepen binnen groep η
Van groep η is ms. Reg. 336 de beste getuige, ondanks een aantal merkwaardigheden (interpolaties en twee ontbrekende tekstgedeelten, nl. Boek II.1028-44 en Boek VI.1255-1791). Bij de collatie van het begin van Boek I vertoonde ook ms. Wien 561 een relatief gering aantal varianten t.o.v. ms. Vat. Reg. lat. 545, maar uit de collatie van een andere passage (begin Boek IV) bleek dat Reg. 336 aanzienlijk minder afwijkingen heeft. Binnen η vertonen de mss. BnF 4890 en Alençon 22 verwantschap.[60]

V.2.7 Ms.-groep ι (contaminatie van δ en η; 5 mss.)
Groep ι is een contaminatie van de groepen δ en η, ontstaan doordat voor het begin en het einde van het werk een η-ms. als legger werd gebruikt, en voor het tussenliggende gedeelte (slot Boek I-begin Boek V) een δ-ms. Kenmerkend voor de mss. uit deze groep is dat zowel de beide Aanbiedingsbrieven als de Prologen van de Boeken II, IV en VI ontbreken.
Tot groep ι heeft ook het enige door Bernhard Rottendorff voor zijn editie (Münster 1636/1638) gebruikte handschrift, het verloren ms. Liesborn, behoord. Als gevolg hiervan vormt deze editie, die tot op heden als enige toegang bood tot een vrijwel volledige tekst van de *HE*, een samenstelsel van verschillende fasen uit de tekstgenese en –overlevering (zie de groepskenmerken hieronder)[61].
Van groep ι zijn de volgende mss. bekend:
Aberystwyth Nat. Lib. 21664C s. XII
Cambridge Corpus Chr. Coll. 265 S. XII
Lincoln Cathedral Chapter Library 101 (A 4 9) s. XII-XIII
Oxford Bodleian Library 688 s. XVin
Oxford Magdalen College 84 s. XIIex

Groepskenmerken
Kenmerkend voor groep ι is het afwisselend voorkomen van lezingen uit δ en η:

I, 249-52	filius- samaria : quem adana rex syrię cepit. et post ioachaz regnauit ioas sub quo heliseus propheta multa miracula fecit δι
I, 277-78	et-altare : quem azariam cum filio suo ioas et nepote suo amasia euangelista matheus a christi secludit genealogia. post azariam autem regnauit ioas δι
I,478-79	et-designauerat *om.* ηι
I, 494-95	apud-sibi *om.* ηι
I,597-98	populo qui redierat *om.* ηι
I, 704-05	regnauit-qui *om.* ηι
I, 1005	mundam flumen uel ciuitatem δι
Prol.III, 1	amodo-historiam : aecclesiasticas amodo historias defloraturus dei cooperante ι : aecclesiasticas amodo deo cooperante defloraturus historias δ
Prol. III, 70-80	porro-reficeret *om.* δι
III, 137	couocatis uiris : clam uocatis magis ηι
III, 1337-39	igitur-credere *om.* δι
V, 1705-06	et in italiam destinauit *om.* ηι
VI, 1486-87	nouiomagi-parte : nouio δι
VI, 1752	inter se dimicauerunt : pugnauerunt ηι

Een onderzoek naar de overlevering binnen deze groep heeft niet geleid tot het onderscheiden van subgroepen.

[60] Dat blijkt o.a. uit de volgende gemeenschappelijke varianten: I, 18 illi dignitatem regni : priuilegium amoris illi uel regni dignitatem; I, 62 iam *om.*; I, 77 informauerit : instruxit; I, 78 nonagenarius-patriarchas : genuit patriarchas cum esset nonagenarius scilicet XIIcim; I, 96 rubrum mare : mare rubrum; I, 120 uocatur : appellatur; I, 152 feruntur : creduntur.
[61] Zie over de ed. Rottendorff hieronder, p. LXXXVI-VII en noot 73.

V.3 APPENDIX

V.3.1. De editie Rottendorff

Op basis van de bovenstaande gegevens over de handschriftelijke overlevering kon de positie in de overleveringsgeschiedenis van de *HE* worden bepaald van de editie Rottendorff. Deze eerste en tot nu enige vrijwel volledige uitgave van de tekst van de *HE* verscheen in 1636 (herdrukt in 1638), bij de drukker en uitgever Bernhard Raesfeld te Münster. Bernhard Rottendorff (1594-1671), arts en humanist te Münster, verzorgde deze editie van de *HE II* voor het overgrote deel op basis van slechts één handschrift, afkomstig uit de benedictijner abdij Liesborn in Noordrijn-Westfalen, dat sindsdien verloren is gegaan.[62]
Zoals we eerder al zagen vorderde in de loop van de eeuwen na de verschijning van de editie Rottendorff langzaam de kennis van de *HE*-traditie.[63] Sinds het artikel over Hugo van de Mauristen in de *Histoire Litéraire* (1756) was het bestaan van de redacties *HE I* en *HE II* bekend, de grondige studie van Waitz (1851) in de *MGH* verschafte edities van de aanbiedingsbrief aan Adela van Blois, de prologen[64] en de epiloog van *HE I*, en van de korte aanbiedingsbrief aan bisschop Ivo van Chartres, de prologen en een fragment van Boek VI van *HE II*. Doordat de editie van Waitz zich, zoals in de *MGH* gebruikelijk, beperkte tot de 'oorspronkelijke' gedeelten van de *HE* bleef er echter onduidelijkheid bestaan over de eigenlijke inhoud van het werk en zelfs over de vraag welke aanbiedingsbrieven en prologen elk van beide auteursredacties bezat, en of *HE II* ook een epiloog kende.[65]
Van het allergrootste belang voor onze kennis van de *HE*-traditie was de ontdekking in het Vaticaan door Wilmart van ms. Vat. Reg. lat. 545 (R). Wilmart (1938) onderkent dat Hugo dit helaas onvolledig bewaarde *HE II*-handschrift hoogstwaarschijnlijk eigenhandig op punten heeft herzien en biedt een editie van de in deze vorm alleen in dit ms. overgeleverde aanbiedingsbrief aan Ivo en de in *HE II* gewijzigde passages in de aanbiedingsbrief aan Adela.
In afwachting van een editie op basis van deze kroongetuige moest men, om een beeld te krijgen van de laatste redactie van *HE II*, de editie Rottendorff vooraf laten gaan door Wilmarts uitgave van de aanbiedingsbrief aan Ivo, gevolgd door de editie Waitz van de aanbiedingsbrief aan Adela uit *HE I*, gecombineerd met de door Wilmart uitgegeven aanpassingen daarvan in de *HE II*-versie, en de tekst vervolgens nog aanvullen met de door Waitz uitgegeven proloog op Boek VI.[66] De kwaliteit van het resultaat van deze werkwijze bleef dan nog onzeker, aangezien de waarde van de editie Rottendorff lastig vast te stellen viel, omdat niet bekend was of het manuscript Liesborn een goede getuige was van *HE II*.
Uit het onderzoek naar de handschriftelijke overlevering van de *HE* voor de voorliggende editie is gebleken dat het manuscript dat de grondslag heeft gevormd voor de editie Rottendorff de kenmerken vertoonde van de hier onderscheiden ms.-groep ι.[67] Bij de totstandkoming van de tekst van deze groep is tot tweemaal toe sprake geweest van contaminatie: Voor het begin en het einde van het werk werd een η-ms. gebruikt en voor het tussenliggende gedeelte (slot Boek I – begin Boek V) een δ-ms. Groep η is echter op zijn beurt een contaminatie van ε en (vanaf het begin van Boek VI) δ. Daardoor worden we in groep ι , en dus ook in de editie Rottendorff, afwisselend met het eerste en het derde stadium van de overlevering van *HE II* geconfronteerd: het grootste deel van Boek I is gebaseerd op η (*HE II*, derde stadium), vanaf het slot van Boek I tot het begin van Boek V lezen we δ (*HE II*, eerste stadium), van begin Boek V tot begin Boek VI weer η (*HE II*, derde stadium) en vanaf begin Boek VI nog steeds η, maar die geeft hier een δ-tekst (*HE II* eerste stadium).

---

[62] Lehmann (1938), 125.
[63] Zie p. XXIII-XXIV.
[64] Waitz geeft alleen prologen op de Boeken III en IV van *HE I*, Lettinck (1981), 393 wijst er terecht op dat ook een proloog kan worden onderscheiden voor de boeken I en II (cf. ms. E, resp. fol. 5r-6r Antequam- nunc incipiam en fol. 22v-23r Ab Octauiano-solet exprimere).
[65] Lettinck (1981), 391-92.
[66] Lettinck (1981), 392.
[67] Zie p. LXXXV en stemma, p. LXXX.

Zoals hierboven al vermeld ontbreken in de gehele overlevering van *HE II* (met uitzondering van R), dus ook in groep ι, de aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois in de bij de laatste auteursredactie behorende vorm.
In de δ-overlevering (waarop het middendeel van ι teruggaat) ontbreken bovendien de prologen op de Boeken II, IV en VI. Rottendorff heeft de tekst van het ms. Liesborn echter uit andere bron aangevuld. Daardoor beschikt zijn tekst over een korte versie van de aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres en over de prologen op de Boeken II en IV.[68]
Doordat de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en de Proloog van Boek VI, waarin het werk nogmaals aan haar wordt opgedragen, zijn weggevallen, wordt zij in de editie in het geheel niet meer genoemd.
Voorafgaand aan Boek I (onder de bovengenoemde korte aanbiedingsbrief aan Ivo) vinden we bij Rottendorff nog een 16-regelige berijmde proloog, vermoedelijk gericht tot koning Lodewijk VI (1081-1137) onder de titel 'Prologus auctoris ad Lodewicum regem'.[69] Dit gedicht komt niet voor in de handschriftelijke overlevering; kennelijk gaat het om een latere toevoeging.
Waarschijnlijk op gezag van het ms. Liesborn heeft Rottendorff zijn editie de titel *Chronicon* meegegeven, terwijl Hugo zelf in het werk regelmatig van 'Historia ecclesiastica' en nergens van 'chronicon' spreekt.[70] Dit is des te verwarrender omdat er een ander aan Hugo toegeschreven kort historisch overzicht bekend staat onder de titel *Chronica* of *Chronicon.*[71]
In de editie Rottendorff ontbreekt, waarschijnlijk ook in navolging van ms. Liesborn, de indeling in Boeken en prologen die we uit de handschriften kennen.[72] Dit bemoeilijkt uiteraard de raadpleging van deze editie.[73]

V.3.2. De Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres

Zoals overzicht over de handschriftelijke traditie van de *HE* nodig is voor de vaststelling van het wisselend optreden van verschillende overleveringsfasen van de *HE* in de tekst van de editie Rottendorff, zo geldt dat ook voor de constatering dat de Aanbiedingsbrief aan Ivo op verschillende plaatsen in de handschriftelijke overlevering opduikt. (Cf. het stemma op p. LXXX.)
Dankzij de vondst van ms. Vat. Reg. lat 545 (R) weten we dat de definitieve auteursredactie van *HE II* voorafgegaan werd door een aanbiedingsbrief aan bisschop Ivo van Chartres,[74] met een verzoek om correctie en goedkeuring van twee hem toegezonden werken: een gedicht over de voornaamste feesten

[68] De korte versie van de brief aan Ivo (afkomstig uit de δ-traditie) is door Rottendorff (1636/1638) afgedrukt op de aan p. 1 van de editie voorafgaande bladzijde, met het onderschrift: 'Ex veteri chronico P. Petavii senatoris Parisiensis haec praescriptio exscripta est. Nunc ad nostra'. Vermoedelijk was Rottendorffs bron hier een ms. uit de θ-groep, Vat. Ottob. Lat 1555 (s. XIII), zie hierboven, p. XXIII, noot 8 en stemma p. LXXX. De prologen op Boek II en IV zijn ontleend aan de onvolledige *HE*-editie van Freher (1613), zie p. XXIII. De proloog op Boek II (Rott. p. 27-29) is zonder commentaar ingevoegd, bij het begin van de tekst van de proloog van Boek IV (Rott. p. 65- 68) vermeldt de editor in de marge : 'Excursum hunc in Iudaeos, qui in M.S. meo desiderabatur, ex fragmento Freheriano, Ivoni Carnotensi falso adscripto, supplendum esse censui.'
[69] Inc. 'A Nino chronicae liber hic tibi rex Lodevvice', expl. 'Quique nefas odis, tibi sit laus, optime Christe'. Zie ook p. XXIII, noot 8.
[70] Zie *HE II*, Epist. ad Ivonem 17-18, Epist. ad Adelam 158, Prol. III, 1 app. cr.; Prol. III, 147-48; cf. Lettinck (1981), 388, noot 3. In *HE I* (ms. E, fol. 2^{r}) begint de aan de tekst voorafgaande titelpagina met 'Incipit liber historiae ęcclesiastice…' en gaat aan Boek I een rubriek vooraf : 'Incipit aecclesiastice liber historiae'; ook in *HE II* (ms. R, fol. 4^{v}) vinden we aan het slot van de Aanbiedingsbrief aan Adela een rubriek die begint met: 'Incipit aecclesiasticae liber hystoriae…'.
[71] Zie Appendix IV, p. 281.
[72] Het vrijwel geheel ontbreken van rubrieken die begin en einde van de boeken en prologen aangeven is kenmerkend voor ms.-groep ι.
[73] Zie voor de ed. Rottendorff (1636) http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN815778740. In de bibliotheken vinden we bijna altijd de vermoedelijk ongewijzigde herdruk (1638). Een lijst met ruim 50 corrigenda uit de editie 1636 is niet in de druk van 1638 verwerkt, maar ongewijzigd op dezelfde plaats achterin het werk opgenomen. De Boeken en Prologen dragen geen titel; de indeling van beide drukken is dezelfde: Boek I p. 1; Proloog Boek II p. 27, r.4; Boek II p.29, r.3; Proloog Boek III p. 33, r. 25; Boek III p. 36, r. 31; Proloog Boek IV p. 65, r. 26; Boek IV p. 68, r.28; Proloog Boek V, p. 89, r. 10; Boek V p. 91, r. 27; Boek VI p. 143, r.25.
[74] Zie over de brief aan Ivo in R: p. LXIII sub varia.

van het kerkelijk jaar en de *Historia Ecclesiastica*, opgedragen aan gravin Adela van Blois. Een briefje aan Ivo van dezelfde strekking maakt ook al deel uit van de overlevering van ms.-groep δ, d.w.z. de incomplete redactie van de vroegste versie van *HE II*,[75] maar dat is aanzienlijk korter dan de tekst in R en er wordt niet in vermeld om welke werken het gaat.[76] Wilmart[77] vermoedde dat de brief in δ een bekorting was, maar het is waarschijnlijker dat Hugo hier, zoals bijna overal elders, de oorspronkelijke tekst heeft verlengd bij zijn bewerking.[78]

De korte vorm van de brief is uit een handschrift uit de θ-groep,[79] die afhankelijk is van groep δ, door Rottendorff toegevoegd aan zijn editie. Deze korte variant van de brief vinden we ook terug in een deel van de overlevering van de *HE II* na herziening, in de Q-subgroep van ζ, doordat die op een los folium werd toegevoegd aan (en vervolgens afgeschreven uit) ms. BnF 13701 (Q).[80]

Kennelijk heeft deze korte aanbiedingsbrief ertoe geleid dat in ms.-groep η als auteur niet Hugo van Fleury, maar Ivo van Chartres genoemd wordt. Doordat Freher (1613) voor zijn editie van de eerste helft van de *HE* een η-handschrift benutte noemt ook hij Ivo als de auteur.[81]

Ten slotte is de toeschrijving van het auteurschap aan Ivo in een paar gevallen ook te verklaren uit horizontale overlevering (hier: raadpleging van een η-ms. bij correctie van een handschrift uit een andere groep). Zo is in het ζ-handschrift Oxford Merton College 88 (s. XII) de uit η bekende rubriek waarmee de *HE* opent later toegevoegd.[82] De toeschrijving aan Ivo van Chartres in het ι-handschrift Oxford Magdalen College 84 is waarschijnlijk ontleend aan een η-ms, zoals ook blijkt uit een correctie in de tekst bij Boek V, 516 ‘incertum a quo uentre’, *in margine* de η-variant: ‘iusto dei iudicio’, hoewel de catalogus van Coxe,[83] niet alleen ‘Ivo Carnotensis, [sive potius Hugonis Floriacensis,] chronicorum Franciae regum libri sex’ vermeldt, maar ook de zojuist genoemde rubriek in het Oxfordse Merton-handschrift met bronvermelding citeert.

[75] Zie p. LXXIX.

[76] Voorheen werd dan ook betwijfeld of deze korte brief wel bij de *HE* hoorde, cf. *Hist. Lit.* X (1756), 300; Waitz (1851) 341.

[77] Wilmart (1938), 296-97.

[78] Uitzondering: de bij de bewerking in ms. Vat. Reg. lat. 545 op rasuur grotendeels herschreven Proloog van Boek IV is korter dan zijn helaas niet overgeleverde voorganger. Zie p. LXV, LXVI.

[79] Zie p. LXXXVII, noot 68.

[80] Zie p. LXXI, § V.1.2.4, collatie.

[81] Zie p. LXXXIV en XXIII. Bij zijn ontlening van de proloog van Boek IV aan de ed. Freher verklaart Rottendorff deze toeschrijving onjuist, zie hierboven p. LXXXVII, noot 68.

[82] ‘Incipiunt excerpta iuonis episcopi carnotensis; in primis de gestis quorundam regum assyriorum et de gestis omnium romanum imperatorum, et ad ultimum de karolo magno et eius filio ludouico pio.’

[83] Zie hierboven onder ms. Oxford, Magdalen College 84, p. LVII.

VI ELEMENTEN VAN DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

In het wordingsproces van de *Historia Ecclesiastica* hebben zich op drie gebieden van de in de verschillende redacties geboden informatie ontwikkelingen voorgedaan die een eigen bespreking rechtvaardigen, te weten:
- de ontsluitende en toelichtende marginale aantekeningen,
- de vermelding van de aantredejaren van de Romeinse keizers,
- de pausencatalogus.

Hieronder volgt per onderwerp een korte behandeling van de voornaamste veranderingen.

VI.1 Marginalia in de *Historia Ecclesiastica*

VI.1.1 Marginalia in de hoofdhandschriften van *HE I* en *HE II*

In middeleeuwse handschriften worden dikwijls aantekeningen in de marge aangetroffen die de lezer opmerkzaam maken op een bepaalde passsage, of aanvullende gegevens verschaffen over het in de tekst behandelde onderwerp. Vaak zijn dergelijke marginalia afkomstig van gebruikers, maar voor de belangrijkste handschriften van *HE I* en *HE II* kunnen we de betrokkenheid van Hugo zelf vaststellen bij de totstandkoming van een reeks marginale aantekeningen, die ten doel hebben de tekst te ontsluiten of aanvullende, meestal historische of etymologische informatie te verstrekken. Voorbeelden van marginalia die de tekst ontsluiten zijn: ‘De Sardanapallo rege Assyriorum’ (zie ed. na I, 281 [2]), ‘De sacerdotibus Hebreorum’ (na I, 421 [2]), ‘De tercia mundi ętate’ (na Prol. II, 9). Bij de tekstgedeelten die gewijd zijn aan de regeringsperioden van de Romeinse keizers konden de groot uitgevoerde initialen van hun namen de lezer helpen om zijn weg in de tekst te vinden, maar op andere plaatsen was een aanvullend hulpmiddel zeker gewenst. Het past ook goed bij de elders gesignaleerde inspanningen van Hugo om de lezer behulpzaam te zijn door het aangeven van de indeling van zijn werken en het gebruik van marginale aantekeningen.[1]

Aanvullende informatie vinden we onder meer in de marginalia ‘Aristoteles Platonis discipulus sectam condidit perypateticam...’ (na I, 568), ‘Macedonia Emathia Emathionis regis nomine cognominata est’ (na, I, 607 [2]), ‘Carras est ciuitas Mesopotamie, hospicio sancti Habrahe patriarche et patris eius morte famosa’ (na II, 169 [3]).

HE I (ms. E) bevat 136 van deze marginalia, waarvan er 88 de tekst ontsluiten en 48 extra informatie verschaffen. *HE II* (ms. R, hiaten aangevuld op basis van de ms.-groepen δ en ζ) bevat 168 marginalia, waarvan er 133 de tekst ontsluiten en 35 extra informatie verschaffen. Ongeveer de helft van de marginalia in *HE II* komt ook al voor in *HE I*.

In de verandering van de reeks van marginalia bij de ontwikkeling van *HE I* tot *HE II* is geen duidelijke inhoudelijke tendens waarneembaar. In *HE II* zijn 87 van de marginalia uit *HE I* gehandhaafd; 49 werden er niet overgenomen, in 29 gevallen kennelijk in verband met wijzigingen in de tekst van het werk. In *HE II* zijn 81 marginalia toegevoegd of belangrijk gewijzigd ten opzichte van *HE I*, waarvan 33 i.v.m. de toevoeging van nieuwe tekstgedeelten. Op de plaatsen waar in *HE II* nieuwe ontsluitende marginalia bij reeds bestaande tekst zijn toegevoegd gaat dit relatief vaak (in een vijftiental gevallen) om de signalering van vorsten dan wel leidende personen.

VI.1.2 Interferentie tussen tekst en marginalia

In ms. R vinden we in de marge aantekeningen van gebruikers, maar verreweg de meeste marginalia zijn kennelijk reeds in de productiefase van het handschrift aangebracht en behoren dus bij de tekst. Zoals hierboven vermeld hadden veel van deze marginalia de functie de tekst voor de lezer te ontsluiten.

Bovendien is er een aantal voorbeelden te vinden van interferentie tussen de auteursversies van de tekst en de bijbehorende marginalia, waaruit blijkt dat zij in wisselwerking tot stand gekomen zijn en dat de uit de hoofdhandschriften bekende marginalia dus een door Hugo geautoriseerd oorspronkelijk bestanddeel van de *HE* vormen, ter ondersteuning van de tekst. Om die reden hebben zij ook een plaats gekregen in de editie.

---

[1] Zie hierboven p. XXI-II en noot 40.

In een vijftal gevallen blijkt een inhoudelijke mededeling die in *HE I* als marginale voorkomt enigszins aangepast in *HE II* in de tekst te zijn opgenomen:
In *HE I* (ms. E, fol. 19r) vermeldt de auteur in een marginale aan het slot van Boek I, bij het begin van de passage die in *HE II* is afgesplitst om een afzonderlijk boek te vormen, dat hij afwijkt van de chronologische volgorde: 'Ordo preposterus est, quoniam quidem (quicquid ms. E) post Pompeii et Cesaris bella de Vesone rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri in Scithiam, que ante ortum Cesaris contigerunt hic pertracto. Sed hec non pretermittere et a pertractatis relationibus secernere cupiebam (cupiebant ms. E)'. Deze mededeling is in *HE II* in de tekst opgenomen (Prol. II, 92-96): '…quamquam ordo preposterus esse uideatur, quoniam quidem (quicquid ms. R) post Pompeii et Cęsaris bella, quę iam digessi, de Vesoge (Vesone ms. R) rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri in Scythiam, quę ante Cęsaris ortum contigerunt, tractabo'. Hoewel de auteur de formulering aanpast verzuimt hij hierbij wel de problematische lezing 'quicquid' te corrigeren.
In *HE I* (E, fol. 23^{v}) staat bij de levensbeschrijving van keizer Augustus aan het begin van Boek II in de marge een aantekening over de verdeling van het Romeinse Rijk tussen hem en zijn rivaal Marcus Antonius voor het uitbreken van de burgeroorlog: 'Notandum est quia antequam Augustus superauisset Antonium ita inter eos Romana res publica diuisa manebat, ut Augustus Hispaniam, Galliam et Italiam, Antonius uero in Oriente Asyam et Pontum possideret. Erat enim Antonius socer Augusti, sed cum esset lasciuus, amore Cleopatre Egypti reginę deuictus, repudiata Augusti sorore ipsam Cleopatram duxit uxorem. Qua etiam instigante demum Augusto bellum indixit'. In *HE II* vinden we deze mededeling vrijwel woordelijk terug in de tekst (III, 10-18): 'Sed antequam regni monarchiam obtinuisset, ita inter ipsum et Antonium Romana res publica diuisa manebat, ut Augustus Italiam, Galliam et Hispaniam, Antonius uero Asyam Pontumque possideret. Erat autem Antonius socer eius. Porro cum esset lasciuus Antonius, correptus amore Cleopatre Egypti reginę, repudiata Augusti sorore, ipsam sibi Cleopatram matrimonio copulauit, et Augusto bellum indixit'.
Voorts zijn er nog een paar kleinere voorbeelden van interferentie tussen tekst en marginalia:
- Het in *HE I* aangetroffen marginale 'Darius rex Persarum fuit filius Antipasti' (E, fol. 11r) vervalt in *HE II* omdat daar (I, 506) bij de vermelding van Darius 'Antipasti filius' is toegevoegd.
- Op dezelfde wijze wordt 'De ueteri lege. Vetus testamentum radicem noue legis dicimus. Nouam autem legem quasi fructum ex radice predicamus' uit *HE I* (E, fol. 49v) in *HE II* vervangen door 'De mosaica lege' (na IV, 406), terwijl de formulering in de tekst van *HE I* 'Mosaicam autem legem' in *HE II* (IV, 395-96) wordt aangepast tot 'Mosaycam uero legem quam radicem noue legis dicimus'.
- Het marginale 'Horum augustorum Constantius Herculii Maximiani priuignam Theodoram, Galerius uero filiam Diocletiani Valeriam habebat uxorem' uit *HE I* (E, fol. 56v) vervalt in *HE II*, de corresponderende tekst in *HE I* (E, 55v-56r) '(Diocletianus…) tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani priuignam' wordt in *HE II* (IV, 853-54) gewijzigd in '(Diocletianus…) tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani filiam et suam (δ, nomine Valeriam *add.* ζ) Maximiano Galerio'.
- In een ander geval is juist het omgekeerde gebeurd: hier is een passage in *HE II* bij de auteursrevisie uit de tekst verwijderd en in de marge geplaatst. In I, 277-80 is de mededeling dat de evangelist Mattheus koning Azarias van Iuda niet opnam in de geslachtslijst van Christus uit de tekst geschrapt om daar ruimte te maken voor de vermelding van de heerschappij van zijn opvolgers. De passage 'quem Azariam cum filio suo Ioas et nepote suo Amasia euangelista Matheus a Christi secludit genealogia. Post Azariam autem regnauit Ioas' is in R geradeerd en door m2, de hand die voor de herziening in dat handschrift verantwoordelijk is vervangen door: 'Et post Azariam regnauit Athalia annis VI. Et post illam Ioas, qui bono usus principio sed fine pessimo interfecit Zachariam filium sacerdotis Ioiade inter templum et altare'. De verwijderde gegevens bracht hij onder in een marginale: 'Hunc Azariam cum filio suo Ioas et nepote Amasia euangelista Matheus a Christi secludit genealogia'.

VI.1.3 Overlevering van de marginalia in *HE II*

De handschriftelijke overlevering van de marginalia is anders verlopen dan die van de tekst. Bij het maken van een afschrift werden de marginalia namelijk lang niet altijd allemaal overgenomen;

bovendien werden er soms nieuwe aangebracht. Vaak valt de uit de kroongetuige ms. R bekende reeks geheel of gedeeltelijk weg, soms is deze zelfs vervangen door een geheel andere reeks.[2]
Van de vijf *HE II*-getuigen waarop de tekst van de editie is gebaseerd zijn alleen R, M en P waardevolle getuigen voor de tekst van de reeks marginalia die ms. R na de auteursrevisie bevat moet hebben.[3] Het belang van R zelf als werkexemplaar van de auteur is evident; M is wel basishandschrift voor een deel van de editie en hoofdgetuige van ms.-groep δ[4], maar bij de marginalia in dit handschrift is kennelijk sprake van contaminatie (zie hieronder).

VI.1.3.1 Marginalia in de basishandschriften R en M

Marginalia in R
Verreweg de meeste (ca. 115) in R bewaard gebleven marginalia zijn geschreven door één hand (m3) die we uitsluitend van deze marginalia kennen. M3 moet verschillende keren aan het ms. gewerkt hebben, zoals blijkt uit het feit dat sommige marginalia met veel lichtere inkt geschreven zijn dan andere en dat niet alle m3-marginalia met rode of groene inkt omlijnd zijn.
Een twaalftal marginalia (alle in de Proloog van Boek III) is van de scriba van het handschrift (m1). Ten slotte voegde de bewerkende hand m2 een vijftal marginalia toe (zie ed. na I, 281, 339, 362, 540 en III, 109 [1]). De overige ca. 15 marginale aantekeningen in R worden aan gebruikers toegeschreven. Ongeveer de helft daarvan moet al vrij vroeg gemaakt zijn, omdat zij terug te vinden zijn in ms.-groep ζ. Deze ms.-groep gaat immers terug op een afschrift dat van R werd gemaakt voordat daarvan ongeveer 30 % verloren ging.

Marginalia in M
Zoals het ms. M een belangrijke getuige is voor de tekst van *HE II*, zo is het handschrift dit ook voor de marginalia, maar met een belangrijk verschil. Voor de tekst is M de beste getuige van groep δ, de marginalia zijn echter kennelijk deels ontleend aan δ, deels afkomstig uit een afschrift van R.
Het resultaat daarvan is, dat M ca. 140 marginalia heeft die we uit R kennen, inclusief een aantal gebruikersaantekeningen. Weliswaar zijn de marginalia door twee verschillende handen geschreven, maar dat is op zichzelf geen aanwijzing dat ze uit verschillende overleveringsfasen dateren: het grootste deel is in eerste instantie door een corrigerende hand aangebracht, maar naderhand geradeerd en opnieuw geschreven door de oorspronkelijke scriba. Opmerkelijk is dat de vijf door de bewerkende hand (m2) in R geschreven marginalia ontbreken in M.[5]
Daarnaast kent M enkele marginalia die niet in R, maar wel in *HE I* voorkomen: ‘Medi a madai filio Iaphet appellantur, quorum prouintia extenditur inter flumen Indum et Tigrim, et a monte Calcaso usque ad mare Rubrum’ (E, fol. 8r; bij ed. I, 298); ‘Babilonia est metropolis Caldeorum. Porro Babilonia antiqua est sita in loco in quo facta est linguarum diuisio’ (E, fol. 12r; bij ed. I, 600); ‘Vespasianus enim iam pridem paccauerat Hesperiam Germanorum tumultu concussam’ (E, fol. 36v; in *HE II* bewerkt, zie ed. na III, 851). Het is aannemelijk dat deze via de vroegste fase van *HE II* (β in het stemma, zie p. LXXX) in de δ-overlevering terechtgekomen zijn.

---

[2] De mss. Oxf. Bodl. 688, Lincoln 101 (beide groep ι) en Vat. Reg. lat. 628 (groep δ) vertonen geheel eigen, van elkaar verschillende reeksen marginale aantekeningen. De reeks uit ms. Lincoln is in ms. Aberystwyth Nat. Lib. 21664C *in corpore* opgenomen. In groep η komt nog een andere gemeenschappelijke reeks voor in de mss. Vat. Reg. lat. 336, London Lamb. Palace 355 en Berlin lat.fol. 118.
[3] In ms. Q is maar een klein deel van de uit R bekende marginalia overgeleverd; ms. A heeft slechts één marginale.
[4] De overige δ-mss. vertonen slechts één marginale (Vat. Reg. lat. 1896 en Paris Ars. 988 hebben alleen het marginale na I, 35 [2]) of een geheel andere reeks marginale aantekeningen (Vat. Reg. 628). Een selectie van ca. 50 marginalia van de reeks die we in ms. M aantreffen vinden we ook in enkele handschriften van de van δ (maar niet van M) afhankelijke ms.-groep θ (Bern 90, Orléans 262, Vat. Ottob. lat. 1555).
[5] Als de verklaring hiervoor is dat de auteursingrepen in de marginalia van R plaatsvonden na de overname van de marginalia in ms. M, dan zijn de gebruikersmarginalia in R die we wel in M vinden ouder dan ten minste een deel van de auteursingrepen in R.

VI.1.3.2 Marginalia in de editie

Bij de geschetste overleveringssituatie is een kritische editie van de marginalia weinig zinvol. Om die reden is volstaan met de opname van de marginalia uit de basishandschriften R en M, voor zover deze niet aan latere gebruikers moeten worden toegeschreven. Hierbij zijn kleine tekstfoutjes stilzwijgend verbeterd.[6] Waar R ontbreekt is voor de selectie van de marginalia die blijkens de handschriftelijke overlevering in dit manuscript gestaan moeten hebben een beroep gedaan op P.[7] Alle in P bij de betreffende passages aangetroffen marginalia zijn in de editie opgenomen op basis van M. Bijna de helft van deze marginalia (zie ed. na III, 1303; IV 755; Prol. V. 57, 72, 81, 100, 110; V, 237, 340, 604, 1861; VI, 1523) komt al in *HE I* voor en stond dus vrijwel zeker in R. Voorts lijkt P voor de in R verloren marginalia een betrouwbare getuige: in de wel in R behouden gedeelten heeft dit ms. slechts één nieuw marginale ('De regibus Iuda', bij I, 260, in afwijkend schrift), en buiten Boek I slechts twee uit R afkomstige marginale aantekeningen van gebruikers ('Edissa ciuitas est illa que nunc Roais uulgariter appellatur', bij IV, 408 en 'Enoticon est scriptura contra fidem', bij V, 1816). De overige marginalia (zie ed. na III, 528, 774, 851, 919; IV 645, 802,; Prol. V, 11; V, 13, 157, 178, 288, 384, 425, 1309, 1419) hebben daarom het voordeel van de twijfel gekregen. Afgaande op de vermeldingen in P ontbreken door de lacunes in R in totaal dertig marginalia. Hiervan zijn er 21 aan het basishandschrift M ontleend (zie ed. na III, 528, 1303; IV, 645, 755, 802; Prol. V, 57, 72, 81, 100, 110; V, 13, 178, 237, 1861, 1963, 2242; VI, 425, 1309, 1335, 1419, 1523). De overige negen, die in M ontbreken, zijn overgenomen uit P (zie ed. na III, 774, 851, 919; Prol. V, 11; V, 157, 288, 340, 602; VI, 384).

Afwijkingen in de tekst van de uitgegeven marginalia t.o.v. de daarvoor benutte handschriften

Zoals hierboven is toegelicht, is bij de weergave van de marginalia de tekst van de basishandschriften R en M gevolgd, in negen gevallen, waarin op te nemen marginalia daarin niet voorkwamen, aangevuld uit ms. Paris BnF 14625 (P). Kleine foutjes of beschadigingen in de manuscripten zijn stilzwijgend gecorrigeerd. Volledigheidshalve volgt hieronder de lijst van gevallen waarin de editie afwijkt van de weergave van de marginalia in de benutte handschriften. Ter identificatie van de plaats in de editie wordt steeds het nummer vermeld van de regel die aan het marginale voorafgaat.

I, 35	cosmographi : quosmographi R; septentrione : semptem trione R ; septentrionem : septem trionem R
I, 35	europa : eurpa R
I, 115	qui : ..uę R
I, 421	euersione : euersacione R
I, 476	reparatione : reperatione R
I, 587	que: qui R
I, 691	interpretibus : intpretibus R
I, 767	transiens : transsiens R
I, 767	byrse : bgrse R
I, 986	pompeii : ponpeii R
Prol. II, 57	ecclesiasticis : ecclesiaasticis R
II, 130	parthorum : pathorum R
II, 169	romanorum : romarorum R
Prol.III, 127 (4)	herculis : herculi R
III, 31	europam : europem R
III, 31	alexandria (2) : alaxandria R

[6] Aan het slot van deze paragraaf is een lijst opgenomen van afwijkingen in de editie t.o.v. de basishandschriften.

[7] Het grootste aantal *HE II*-marginalia is overgeleverd in ms.-groep ζ. De onderverdeling in drie subgroepen op basis van de tekst, t.w. I (getuige ms. P), II (getuige ms. Q) en III (getuige ms. Oxford Merton 88), cf. p. LXXXIII, is ook terug te vinden op het niveau van de marginalia. In P ontbreekt een aantal marginalia uit R die we wel in Q aantreffen: zie ed. na I, 115, 189, 421 (2), 843; VI, 872 en voorts twee niet in de editie opgenomen marginalia "unde athenienses appellantur", bij I, 118 en "cacadoxia est detestabilis gloria", bij VI, 869. Daarnaast zijn er enkele marginalia uit R die we in ζ uitsluitend in de Mertongroep vinden: zie ed. na I, 303, 1050, Prol. III, 42, 45.

III, 109	natiuitate : natiuitatem R
III, 390	pontii : ponpcii R
III, 851	uita : uit.. P
III, 851	missus : Mis… P
III, 851	gentes : gen… P
III, 851	et : .. P
III, 851	expugnauit : ex…nauit P
III, 851	oppida : op...da P
III, 851	imperio : imper.. P
III, 1303	templum: timplum (?) M
III, 1361	imperatoris : imperator.. R
IV, 569	laus : laux R
V, 433	antropomorphitarum : antropormophitarum R
V, 1195	curauit : currauit
V, 1231	presbitero : pebo (?) R
V, 1417	priscillianistarum : priscilli anistarum R
V, 1520	burgundiones : burgumdiones R
V, 1520 (2)	romanorum : romarum R
V, 1613	fuerunt : fuit R
V, 1634	inuentione : inuentio.. R
V, 1797	beato : beoto R
V, 2085	thotile : italię M
V, 2243 (1)	discipuli : discipilli R
VI, 10	septiformis : septna R
VI, 283	turcorum : turocorum R
VI, 476	constantinopolim : constantiloponim R
VI, 596	sebastiani : sebastaiani R
VI, 624	pyratas : ..yratas R
VI, 896	papiam R^{c} : pabiam R
VI, 921	francie : frantie R
VI, 921	constitutus : constitus R
VI, 948 (1)	constantinopolitana : constantino..pitana R
VI, 948 (2)	persecutione : persrecutione (?) R

VI.2 De aantredejaren van de Romeinse keizers in de *HE*

Waar Hugo in het werk spreekt over de opzet van zijn *Historia Ecclesiastica* benadrukt hij dat een goede geschiedschrijving gestructureerd moet worden aan de hand van de regeringsperioden van koningen en keizers om de beschreven gebeurtenissen op betrouwbare wijze in de tijd te kunnen plaatsen.[8]

De *HE* vertoont inderdaad duidelijke sporen van de aangekondigde werkwijze. Hugo noemt zeer veel heersers, soms ook met hun regeringsduur, maar de nadruk ligt sterk op de Romeinse keizers. Bij hen bereikt hij een hoge graad van volledigheid, inclusief de medekeizers, usurpatoren e.d. Een exacte datering komt echter veel minder voor. Alleen bij de keizers wordt met enige regelmaat zowel het jaar van aantreden als de regeringsduur gegeven.

De vermelding van de Romeinse keizers vormt bovendien een ontsluitend element voor de lezer, zoals Hugo ook al aankondigt (‘si modo dictum decurras katalogum[9]…’). In de handschriften begint de beschrijving van de regeringsperioden van de keizers, voor zover hun een structurerende rol in het werk wordt toebedacht, vanaf Tiberius dan ook meestal met hun naam, voorzien van een grote initiaal. In veel gevallen worden ook de lengte van de regeringsperiode en het jaar van aantreden vermeld.

[8] Zie hierboven, p. XXXIII-V.
[9] Proloog Boek III, 49-50.

Soms vormen complexe omstandigheden of korte duur van de heerschappij blijkbaar aanleiding om hiervan af te zien.
Voor Hugo had de exacte datering van de regeringsperioden van de Romeinse keizers kennelijk geen hoge prioriteit; hij vond het voldoende als duidelijk was onder welke keizer een bepaalde gebeurtenis had plaatsgevonden. Hij heeft in *HE II* niet gewerkt aan perfectionering van het jaartallensysteem van *HE I*; het lijkt er eerder op dat hij aanvankelijk het voornemen had de aantredejaren in *HE II* geheel weg te laten, maar die beslissing naderhand niet consequent uitvoerde. Later in het werk voegde hij in een aantal gevallen zelfs weer aantredejaren toe.

Overzicht van aantredejaren in de verschillende redacties
Het onderstaande overzicht beperkt zich tot de in de hoofdhandschriften van de *HE* met een grote initiaal aangegeven keizers. In de linkerkolom wordt de meest gebruikelijke vorm van hun naam gegeven, die soms afwijkt van de in de *HE* gehanteerde benaming. In de volgende kolommen staan per redactie de in de *HE* vermelde aantredejaren. In de laatste twee kolommen is de lezing van de overlevering weergegeven: R^c (R na de ingreep van correctoren) en ms.-groep ζ (zie de onderstaande toelichting). Op plaatsen waar gegevens voor R ontbreken wordt dit aangegeven met *deest* (als het betreffende gedeelte van het ms. verloren is) of met *eras.* (als in het jaartal is ingegrepen op rasuur).

Keizer	***HE I***	***HE II* (δ)**	***HE II* (R)**	***HE II* (R^c)**	***HE II* (ζ)**
Tiberius	16			17	$=R^c$
Caligula	40		*deest*	*deest*	38
Claudius	44		*deest*	*deest*	43
Nero	ca. 57		*deest*	*deest*	57
Vespasianus	71		*deest*	*deest*	= *HE I*
Titus	81			= *HE I*	= *HE I*
Domitianus	84			83	$= R^c$
Nerva	99			98	$= R^c$
Traianus	101			99	$= R^c$
Hadrianus	119	109	= δ	= δ	= δ
Antoninus Pius	142 ex 152	153	*eras.*	130	$= R^c$
Marcus Aurelius	165	165	*eras.*	154	$= R^c$
Commodus	184			181	170
Pertinax	194				
Septimius Severus	195			180	$= R^c$
Caracalla	213	201	= δ	= δ	= δ
Heliogabalus	221				
Severus Alexander	225			212	$=R^c$
Maximinus Thrax	238	228	= δ	225	$=R^c$
Gordianus III	246(?)	231	*eras.*	228	$=R^c$
Philippus Arabs	247 (ex 237?)	237	= δ	= δ	= δ
Decius	254			244	$= R^c$
Trebonianus Gallus	255			245	$=R^c$
Valerianus	257(p.c.)	248	= δ	= δ	= δ
Claudius Gothicus	273(?)	263 (ms.A)	*deest*	*deest*	= δ (A)
Aurelianus	274		*deest*	*deest*	
Probus	ca. 280(?)	ca. 273	*deest*	*deest*	ca. 270
Carus	286	275	*deest*	*deest*	277
Diocletianus	288	277	*deest*	*deest*	= δ
Constantius II		325	*deest*	*deest*	345
Iulianus Apostata		350	= δ	364	$=R^c$
Valentinianus I			*deest*	*deest*	366
Gratianus	420				
Arcadius	390	= *HE I*	= *HE I*	= *HE I*	= *HE I*
Marcianus	402	444	= δ	= δ	= δ
Leo I		450	= δ	= δ	= δ

Keizer	***HE I***	***HE II* (δ)**	***HE II* (R)**	***HE II* (R^c)**	***HE II* (ζ)**
Anastasius I		484	= δ	= δ	= δ
Iustinus I		511	= δ	= δ	= δ
Iustinianus I			*deest*	*deest*	534
Iustinus II		557	*eras.*	572	=R^c
Tiberius I Constantinus	582	571	*eras.*	582	=R^c
Mauricius		575	*eras.*	587	=R^c
Phocas				607(?)	= R^c (P)
Heraclius				615	=R^c
Constans II Pogonatus		634	*deest*	*deest*	644
Constantinus IV				680	=R^c
Iustinianus II		678	*eras.*	696	=R^c
Leontius				700	=R^c
Philippicus		704	*eras.*	722	=R^c
Leo III		708	= δ	727	=R^c
Constantinus V		734	*eras.*	752	70, 52 (!)
Leo IV Cazarus			*deest*	*deest*	780
Constantinus VI		776	*deest*	*deest*	791
Karolus Magnus		784	*deest*	*deest*	= δ
Michael I		804	*deest*	*deest*	= δ
Ludovicus Pius		814	*deest*	*deest*	= δ

Uit de bovenstaande gegevens blijkt wel dat, gedurende het proces dat leidde tot de totstandkoming van de verschillende redacties van *HE*, Hugo's waardering voor de vermelding van aantredejaren aan wisselingen onderhevig is geweest.

In *HE II* zijn 18 van de 33 in *HE I* vermelde aantredejaren geschrapt (Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Vespasinus, Titus, Domitianus, Nerva, Traianus, Commodus, Pertinax, Septimius Severus, Heliogabalus, Severus Alexander, Decius, Trebonianus Gallus, Aurelianus en Gratianus).

Maar na Diocletianus zijn in *HE II* juist hiaten in de opgave in *HE I* 16 keer aangevuld (Constantius II, Iulianus Apostata, Leo I, Anastasius I, Iustinus I, Iustinus II, Mauricius, Constans II Pogonatus, Iustinianus II, Philippicus, Leo III, Constantinus V, Constantinus VI , Karel de Grote, Michael I en Lodewijk de Vrome).

Na een aanvankelijke verwijdering van de vermelding van de aanvangsjaren handhaaft Hugo in *HE II* dus het in *HE I* gevolgde systeem en vult het aan. Op het eerste gezicht zou er zelfs sprake kunnen zijn van het herstel van de omissies in *HE II* bij de auteursrevisie in ms. R, maar het lijkt op paleografische gronden zeker dat Hugo op dit punt niet zelf heeft ingegrepen. Bovendien heeft hij niet het gehele werk gereviseerd, maar slechts wijzigingen in sommige tekstgedeelten aangebracht (zie p. XXV). Een systematische aanpassing van een bepaald element door het hele werk heen door de auteur zelf is dus ook niet te verwachten.

Wel is er een andere hand in ms. R (waarvan de ingrepen in het apparaat worden vermeld onder het verzamelsiglum R^c) die op een groot aantal plaatsen de vermelding van aantredejaren heeft toegevoegd. Deze hand volstond niet met het ongedaan maken van de omissies ten opzichte van *HE I* (bij Tiberius, Titus, Domitianus, Nerva, Traianus, Commodus, Septimius Severus, Severus Alexander, Decius, Trebonianus Gallus, Phocas, Heraclius en Constantinus IV en waar R verloren is blijkens ζ ook bij Caligula, Claudius, Nero, Vespasianus en Iustinianus I), maar vulde bovendien nog enkele aantredejaren aan die in *HE I* ontbraken (bij Phocas, Heraclius, Constantinus IV, Leontius en blijkens ζ ook bij Valentinianus I, Iustinianus I en Leo IV Cazarus.)

De aanvullingen van aantredejaren in R lijken door één hand aangebracht. In totaal plaatste deze vermoedelijk 25 maal (17 bewaard in ms. R, 8 andere af te leiden uit de traditie) een aantredejaar in de marge, in 18 gevallen bij keizers voor wie in *HE I* een aantredejaar was vermeld.

De gegeven jaartallen wijken, behalve bij Vespasianus en Titus, steeds af van die in *HE I*.

Voorts wijzigde deze hand in 9 andere gevallen op rasuur in R vermelde aantredejaren (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Gordianus III, Iustinus II, Tiberius I Constantinus, Mauricius, Iustinianus II, Philippicus en Constantinus V).
Zoals gezegd gaat het om informatie die we ook van de reviserende auteur hadden kunnen verwachten. Is het denkbaar dat de genoemde hand in R^c zijn aantredejaren in opdracht van de auteur aanbracht? Een nadere blik op de ontwikkeling in de aantredejaren in het begin van Boek VI maakt dit onwaarschijnlijk. In de Proloog van Boek VI kondigt de auteur aan dat hij door zijn vondst van het boek van Anastasius Bibliothecarius (bedoeld wordt de *Chronographia Tripertita*) nu betrouwbare informatie kan verstrekken over de periode vanaf keizer Mauricius, waarover hij voordien niet beschikte.[10] Anastasius dateert regelmatig regeringsjaren van Romeinse keizers met zowel scheppingsjaren als incarnatiejaren. Ongetwijfeld op basis van deze bron heeft Hugo in *HE II* de tot dan toe ontbrekende aantredejaren opgenomen van Mauricius, Constans II, Iustinianus II, Philippicus en Leo III (bij deze laatste treedt een verschil van één jaar op).
In al deze gevallen heeft R^c deze jaartallen vervangen door andere (zie hierboven). Van een aantal andere keizers vermeldde Hugo geen aantredejaren, hoewel raadpleging van Anastasius Bibliothecarius dit hem wel mogelijk maakte: Phocas, Heraclius, Constantinus IV, Leontius, Tiberius II Absimarus en Leo III. In deze gevallen (uitgezonderd de laatste twee) voegt R^c deze in de marge toe, maar ook hier stemmen de gegevens niet overeen met de informatie van Anastasius. De ingrepen en aanvullingen van R^c zijn dus in strijd met de door Hugo hogelijk gewaardeerde bron; het is daarom niet waarschijnlijk dat hij daar zelf de hand in heeft gehad.

VI.3 De pausencatalogus in de *Historia Ecclesiastica*

Hugo heeft zich aan de toezegging gehouden die hij onder meer aan het begin van de proloog van Boek III doet: "presulum nomina Romanorum hic inseram".[11] Beginnend bij Petrus neemt hij regelmatig in zijn tekst de namen van enkele elkaar opvolgende pausen op. Op deze wijze is verspreid door de tekst een niet geheel volledige, maar overigens grotendeels correcte pausenlijst te vinden.[12] De lijst in *HE I* loopt tot Stephanus II (752-757). Hugo maakt in *HE II* in negen gevallen omissies in *HE I* ongedaan[13] en voegt bij de herziening nog eens vijf namen toe,[14] maar hij laat ook acht namen weg die wel in *HE I* voorkwamen.[15] Aan het einde van het werk zet hij de lijst nog met elf pausen voort tot Nicolaus I (858-867).[16]

Een paar gevallen van wijzigingen in de pausenlijst in *HE II* verdienen afzonderlijke vermelding:

In *HE I* begint de lijst aan het slot van de beschrijving van de regeringsperiode van keizer Titus: "His preterea temporibus in Romana ęcclesia sancto Petro apostolo successit Linus, et Lino Cletus" (ms. BnF lat. 4963, fol. 44r). Deze mededeling werd in de vroegste vorm van *HE II*, ms.-groep δ, op deze plaats gehandhaafd, maar in een aangepaste formulering: "In Romana uero cathedra sancto apostolo Petro Linus successit et Lino Cletus." (app. cr. ad. III, 1361). Kennelijk had Hugo de bedoeling om de vermelding te verplaatsen, want zij is in *HE II* ook toegevoegd aan het slot van de regering van Nero: "In Romana uero sede post Petrum apostolum sedit Linus episcopus" (III, 832-33). Dit is een inhoudelijke verbetering, want Petrus wordt in de beschrijving van de periode van Nero regelmatig genoemd.[17] In de

[10] Proloog Boek VI, 23-44. Zie ook p. XLIV.
[11] *HE II*, Proloog Boek III, 4. Cf. ook *HE I* (E, fol. 22v): 'Sed et sanctorum successiones apostolorum et presulum nomina Romanorum hic inseram', *HE I/II*, Brief aan Adela 51-52: 'Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo'.
[12] Zowel in *HE I* als in *HE II* ontbreken: Victor, Pontianus, Anterus, Fabianus, Marcus, Hilarius t/m Anastasius II. De volgorde van Zephirinus, Calixtus en die van Iulius, Liberius is omgedraaid.
[13] Evaristus, Hyginus, Pius, Anicetus, Sother, Calixtus, Zephirinus, Urbanus, Pelagius II. Na Clemens wordt nog 'Anacletus' ingevoegd.
[14] Marcellus, Melchiades, Silvester Syricius, Anastasius (I).
[15] Silverius, Vigilius en Honorius I t/m Eugenius I.
[16] Van Paulus (I) t/m Nicolaus (I), met een hiaat (Leo II, Stephanus IV, Paschalis I).
[17] III, 728-93.

kroongetuige R is de eerdere vermelding dan ook al vroeg, mogelijk bij de herziening,[18] geradeerd, zonder dat de ruimte opnieuw werd gevuld.

In overeenstemming met de reeks in het *Liber Pontificalis*[19] meldt Hugo als de opvolgers van Cletus bij zijn aanvulling in *HE II* in de regels IV, 182-189 Clemens en Anacletus. Overigens heeft in zowel de voor de editie gebruikte *HE I*-getuige E (ms. BnF lat. 4963) als in R de *HE II*-kroongetuige R bij de vermelding van Cletus (ed. Boek IV, 26-27) waarschijnlijk eerst de langere naamsvorm Anacletus gestaan; in beide handschriften zijn er enkele letters geradeerd.

In *HE II* is de passage over de pausen aan het slot van Boek IV gewijzigd.[20] Doordat R op deze plaats niet bewaard is zijn de mogelijkheden tot waarneming beperkt. Waarschijnlijk betreft het een ingreep tijdens de auteursherziening van R, want de tekst van de ε-traditie wijkt hier af van die in ms-groep δ. Daardoor is de vermelding van de pausen Felix, Euthicianus en Gaius hier vervallen, en met reden, want zij waren door een aanvulling t.o.v. *HE I* in de vroegste redactie van *HE II* (IV, 742-43: ‘Et Felici Eutichianus, et Eutichiano Gaius. et Gaio Marcellinus’) al eerder genoemd. De tot dan toe ontbrekende pausen Marcellus en Silvester zijn hier toegevoegd, met aanvullende informatie over Silvester, afkomstig uit het *Liber Pontificalis.*

De pausenlijst in de Chronica

Omstreeks 1110 schreef Hugo de *Chronica,* een korte samenvatting van de *HE* met een afzonderlijke pausenlijst.[21] Het *HE*-uittreksel is gebaseerd op *HE I*, terwijl in de inleiding een bron genoemd wordt die Hugo bij het schrijven van *HE I* nog niet kende, het werk van Anastasius Bibliothecarius.[22] De *HE I* dateert uit 1109, de tekst van de *Chronica* is waarschijnlijk rond 1110 tot stand gekomen, want in dat jaar schreef Hugo de *HE II*, waarin ook Anastasius’ *Chronographia Tripertita* als bron werd benut, terwijl hij voor de *Chronica* nog gebruik maakte van de tekst van *HE I*. De pausenlijst in de *Chronica* is aanzienlijk beter dan die in *HE II*. Hij kent geen omissies en geen onjuiste volgorde. Het lijkt erop dat Hugo deze betere lijst niet, of hoogstens zeer gedeeltelijk heeft benut bij de bewerking van *HE I* tot *HE II*.

[18] De passage na III, 1361 stond al niet meer in R, fol. 32r, toen het hypothetische afschrift ε werd gemaakt. Zie het stemma op p. LXXX.
[19] *Liber Pontificalis*, ed. Duchesne (1886).
[20] IV, 943-50.
[21] Zie Appendix III, p. 276-80.
[22] Zie Appendix p. 264, III, Prol. r.12.

VII RATIO EDENDI

VII.1 Tekstgenese

Van de *Historia Ecclesiastica* (*HE*) bestaan drie redacties van de hand van de auteur: *HE I*, *HE II* en *HE II* na herziening. In 1109 voltooide Hugo van Fleury zijn eerste redactie: *HE I*, onderverdeeld in vier Boeken. In 1110 maakte hij daarvan een grondige bewerking, waarbij hij nieuw materiaal invoegde, de indeling veranderde en een korte continuatie aanbracht: *HE II*, met een indeling in zes Boeken. Nadien herzag hij het werk nog een keer, zij het minder ingrijpend, door in een fraai afschrift van de tweede redactie, thans nog grotendeels bewaard als ms. Vat Reg. lat. 545, wijzigingen aan te brengen, zonder ditmaal de structuur te wijzigen. De huidige editie biedt een reconstructie van Hugo's laatste redactie, die voor het overgrote deel overeenkomt met de vorm waarin het werk in de middeleeuwen zijn grootste bekendheid kreeg (ms.-groep ζ).

VII.2 Handschriftelijke overlevering

De drie redacties kennen elk een eigen handschriftelijke overlevering (zie het stemma op p. LXXX).
- Van *HE I* zijn zes manuscripten bewaard (ms.-groep α).
- Er is geen enkel handschrift overgeleverd met de integrale tekst van *HE II*, vóór of na de auteursherziening. Kroongetuige voor de beide redacties van *HE II* is het al genoemde, incompleet bewaarde auteursexemplaar ms. Vat. Reg. lat. 545 (siglum: R). De definitieve *HE II*-redactie van de beide Aanbiedingsbrieven (resp. gericht aan Ivo van Chartres en aan Adela van Blois) is alleen in dit handschrift bewaard.[1]

Behalve in deze kroongetuige is *HE II* in de volgende vormen overgeleverd:
- Een onvolledige versie van *HE II* vóór herziening, een tussenstadium in de ontwikkeling van *HE I* naar *HE II*, is bewaard in twee ms.-groepen: groep δ (6 mss.) en de van deze versie afhankelijke groep θ (5 mss.). Groep δ (beste getuige ms. Bibl. Maz. 2013, siglum M) biedt alle Boeken van *HE II* vóór herziening, maar de Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois en de Prologen van de Boeken II, IV en VI ontbreken.
- Een bijna volledige versie van *HE II* na herziening is bewaard in groep ζ (19 mss.), die teruggaat op een niet bewaard afschrift van R (ε in het stemma) dat gemaakt werd voordat R gedeeltelijk verloren ging. Groep ζ (beste getuige ms. Paris BnF lat. 14625, siglum P) biedt de vorm waarin de *HE*, zoals gezegd, zijn grootste verspreiding gekend heeft. In deze groep ontbreken de beide Aanbiedingsbrieven.

Daarnaast bestaan er nog twee ms.-groepen die elk een contaminatie bieden van de tekst van *HE II* vóór en na herziening: η (6 mss.) en ι (5 mss.). Deze zijn niet van belang voor de reconstructie van de uitgegeven tekst.
Zie voor een uitvoerige beschrijving van de handschriftelijke overlevering hoofdstuk V, in het bijzonder § V.2, p. LXXVII e.v.

VII.3 Basishandschriften

Als basishandschriften voor de editie doen dienst R, M (δ) en in enkele gevallen P (ζ). Zij worden hieronder in volgorde van belangrijkheid voor de editie besproken.

VII.3.1. Kroongetuige R

Alleen dankzij het feit dat een groot deel van het handschrift R, waarin Hugo de herziening van *HE II* tot stand bracht, is bewaard, is de reconstructie van de laatste auteursredactie mogelijk. Doordat we over ongeveer twee derde deel van zijn werkexemplaar beschikken kunnen we bepaalde tekstingrepen in de traditie van *HE II* aan hem toeschrijven. Hij bracht in R door het hele werk heen – geconcentreerd in bepaalde tekstgedeelten – eigenhandig veranderingen en aanvullingen aan, meestal op rasuur of in de marges.
Er is nog een andere reden waarom R van buitengewoon belang is voor de overlevering van de *HE*. Oorspronkelijk bood dit handschrift de volledige tekst van *HE II* vóór herziening. Er is geen enkel ander handschrift bekend waarvoor dit geldt: weliswaar zijn er in de overlevering meer handschriften bewaard die deze tekstfase vertegenwoordigen (de beste in ms.-groep δ), maar daarin ontbreken bepaalde tekstgedeelten: de Aanbiedingsbrieven en de Prologen van de Boeken II, IV en VI.

[1] De brief aan Ivo, die niet in *HE I* voorkomt, wordt in een kortere vorm aangetroffen in *HE II* vóór herziening.

De beide Aanbiedingsbrieven bij *HE II* zijn alleen in dit ene handschrift (R) overgeleverd: de brief aan Adela van Blois, die in een kortere vorm in *HE I* voorkomt en de brief aan Ivo van Chartres, die in een kortere vorm wordt aangetroffen in *HE II* vóór herziening. Vooral de in *HE II* bewerkte Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois is van groot belang, omdat deze tevens als de Proloog van Boek I fungeert, waarin de doelstellingen van het werk worden uiteengezet.
Omdat R het enig bekende handschrift is dat ooit de gehele tekst van *HE II* voor herziening heeft bevat, bestaat er als gevolg van Hugo's eigen herziening van R, maar ook door allerlei gebruikersingrepen en door materiaalverlies in later eeuwen, geen getuige meer van de volledige tekst van *HE II* vóór herziening. Alleen omdat het in dit handschrift zichtbaar is weten we dat bij de herziening de Proloog van Boek IV voor een groot deel op rasuur is herschreven, en dat de Proloog van Boek VI belangrijk is aangevuld met de vermelding van een nieuwe bron.
Helaas heeft R ook een drietal bezwaren als tekstgetuige. Daarvan hebben er twee te maken met de staat waarin het handschrift is overgeleverd:
- ca. een derde deel van de tekst is verloren gegaan, drie hele katernen, een bifolium en twee losse folia,
- door de eeuwen heen zijn door gebruikers van het manuscript tal van kleine ingrepen gedaan, meestal op rasuur, waardoor de oorspronkelijke lezing op de betreffende plaatsen verloren is.
Het derde bezwaar is van geheel andere aard en te wijten aan de werkwijze van de auteur:
- Hugo gebruikte voor de herziening van *HE II* een afschrift dat door iemand anders was gemaakt. Hierbij heeft hij kennelijk niet de gehele tekst nog eens doorgenomen. Deze werkwijze leidde zowel tot een aantal inhoudelijke inconsequenties als tot handhaving van in de tekst van *HE II* ingeslopen reproductiefouten in R.

VII.3.2 Overige basishandschriften: M en P
Zoals we hierboven zagen is van R na herziening voordat daarvan een deel verloren ging een afschrift (ε) gemaakt waarop de traditie van de meest verspreide vorm van de *HE* (ms.-groep ζ) teruggaat. De beste getuigen van deze overleveringsversie (P en Q) zijn nauw verwant aan R en bevatten, behalve de overleveringsfouten van deze kroongetuige, ook de auteurswijzigingen tijdens de herziening en de gebruikersingrepen, voor zover die al in R waren aangebracht voordat de kopie werd gemaakt.
Maar een nauwe verwantschap met R hebben ook de beste getuigen van *HE II* vóór herziening (ms.-groep δ). Het nadeel t.o.v. ζ van deze groep is dat hier de - gewenste - auteursingrepen bij de herziening afwezig zijn, het voordeel dat de ongewenste gebruikersingrepen en individuele overleveringsfouten uit R ontbreken. Afweging van deze voor- en nadelen leidde tot de keuze om de beste getuige van de overleveringsversie van *HE II* vóór herziening, ms. Paris Bibl. Mazarine 2013 (ms.-groep δ, siglum M) te gebruiken voor het aanvullen van de lacunes in R.
Het feit dat in δ bepaalde tekstgedeelten ontbreken speelde bij deze beslissing geen rol, want de grotere lacunes in δ en R vallen maar één keer samen. Door dat ene geval is weliswaar het slot van de Proloog van Boek IV van *HE II* vóór herziening verloren, maar de voor de editie benodigde tekst van *HE II* na herziening is bewaard in R**.** In δ is de gehele Proloog afwezig, in R is bij de herziening bijna een heel folium aan beide zijden geradeerd.[2] Daardoor is de oorspronkelijke tekst ook in ζ, immers gebaseerd op een afschrift van R na herziening, niet terug te vinden.
In de uit M aangevulde gedeelten ontbraken de auteursingrepen bij de herziening. Dus moest voor deze tekstdelen, in gevallen waarin de overgeleverde tekst van *HE II* na herziening (ms.-groep ζ) aanvullingen t.o.v. δ bevat, worden bepaald of deze al dan niet aan de herziening van de auteur moeten worden toegerekend. Deze afweging geschiedde op typologische gronden, d.w.z. door vergelijking met de aanvullingen in de tekstgedeelten waar R wel bewaard is. Op basis daarvan zijn ingrepen die overeenkomst vertonen met die van Hugo in de bewaarde gedeelten van R in de tekst van de editie opgenomen. De ingrepen van één bepaalde gebruiker, die in veel gevallen in R de aantredejaren van Romeinse keizers in de marge heeft toegevoegd, zijn om dezelfde reden uit de tekst van de reconstructie van de laatste auteursredactie gehouden. Gelukkig hoefde de keuze van de lezing maar in een zeer beperkt aantal gevallen op deze wijze te worden bepaald.[3] Natuurlijk ontbreekt daarbij volledige zekerheid; de lezer vindt steeds de niet opgenomen passages uit ζ in de *apparatus criticus*.

[2] Zie p. LXV, LXVI.
[3] In een tiental gevallen zijn in de editie op plaatsen waar R ontbreekt korte aanvullende passages die we aantreffen in de ζ-traditie opgenomen omdat op typologische gronden aannemelijk is dat zij teruggaan op Hugo's herziening

VII.4 De tekst van de editie

De tekst van de editie is dus gebaseerd op R, waarbij de lacunes in deze kroongetuige zijn aangevuld uit M, vanwege de nauwe verwantschap van de tekst in M met die van R. De auteursingrepen bij de herziening die in de aan M ontleende tekstgedeelten niet voorkomen (zie meteen hierboven) zijn in de editie aangevuld uit de overlevering van *HE II* na herziening (groep ζ: getuige P). Slechts twee korte *HE II*-passages zijn niet compleet overgeleverd: de Aanbiedingsbrief van Adela in de tweede redactie is alleen uit het handschrift R bekend en daarin werd een tiental woorden geradeerd. De editie geeft op deze plaats de paralleltekst uit *HE I*. Voorts plaatste de bewerkende hand tijdens de herziening een toevoeging in de marge over de koning der Vandalen Hunericus, die later werd geradeerd maar nog wel vrijwel geheel is te ontcijferen. Hier moeten zes woorden geheel of gedeeltelijk worden aangevuld.[4]

Toch is in de editie niet gekozen voor een zo getrouw mogelijke weergave, respectievelijk reconstructie van de tekst van het handschrift R. Alleen al de orthografische verschillen in R en M maken dit voor de tekstgedeelten waar R ontbreekt niet goed mogelijk. Bovendien zou deze werkwijze leiden tot het handhaven van overleveringsfouten in de traditie van de *HE*, en daarmee zowel de auteur onrecht doen, alsook de lezer onnodig voor problemen stellen. Daarom zijn fouten die aan de handschriftelijke overlevering van de drie redacties zijn toe te schrijven, en dus niet aan de auteur zelf, in de editie verbeterd. Voorts zijn waar nodig om verwarring te voorkomen de namen (maar niet de variërende orthografie daarvan) van personen en geografische begrippen gestandaardiseerd. Dat betekent dat de tweede vermelding van een naam voor de lezer herkenbaar is als identiek aan de eerste, al wordt hij soms anders gespeld.[5]

De voor de editie gekozen werkwijze heeft tot een tekst geleid die zoals hier gepresenteerd nooit in zijn geheel in één handschrift heeft gestaan, maar die de door Hugo beoogde tekst zo dicht mogelijk benadert.

---

van *HE II* in ms. R. Zesmaal gaat het daarbij om gegevens over keizers, driemaal over pausen en éénmaal om een toelichting op de *sacramenta ecclesiae*, in dit geval de aard van de Drieëenheid.

III, 595-98	keizer Gaius (Caligula)
III, 814-16	keizers Nero, Galba (met doublure t.o.v. III, 833-35)
IV, 741-43	pausen Dyonisius, Felix, Eutichianus, Gaius, Marcellinus
IV, 838-41	paus Marcellinus
IV, 901-02	keizers Galerius Maximianus en Constantius
IV, 943-50	pausen Marcellinus, Marcellus, Eusebius, Melchiades, Siluester
V, 22, 158-59, 210-13	keizer Constantijn de Grote
V, 255-59	de Drieëenheid

Voor alle drie de thema's geldt dat zij een belangrijke rol speelden bij de bewerking van *HE I* naar *HE II*, waardoor een verdere aanvulling tijdens de herziening voor de hand ligt. Aanvullingen op de keizerbiografieën bij de bewerking van *HE I* tot *HE II* vinden we veelvuldig in de Boeken III-VI. Aanvullingen op de pausencatalogus bij deze bewerking voor in de Boeken III-VI en bij de herziening van *HE II* in Boek IV en V. Beschouwingen over de *sacramenta ecclesiae* vinden we zowel bij de bewerking van *HE I* tot *HE II* (Aanbiedingsbrief aan Adela, Prologen Boeken II, IV, V) als bij de herziening van *HE II* (Prologen Boeken II-IV). Zie voor de niet opgenomen aantredejaren van keizers het kritisch apparaat sub 3.550, 3.606-07, 3.680, 3.913, 6.1202.

[4] Zie p. LXVI.

[5] Kleine orthografische varianten geven geen enkel probleem en worden gehandhaafd. Soms worden zij veroorzaakt door de wisseling van basishandschrift. R schrijft bijvoorbeeld Bithinia (I, 583; II, 183; III, 373; V, 263), M Bythinia (III, 512; V, 147, 215). In R vinden we elf keer de vorm Assyrii (o.a. I, 26, 34, 259), maar ook drie keer Assirii (I, 1, 347; II, 95). In dergelijke gevallen volgt de editie het basishandschrift. Op andere plaatsen zijn de verschillen groter en wordt er ingegrepen om onduidelijkheid te voorkomen. In R wordt Orithyia, de koningin der Amazonen, in II, 41 en 56 Orithia genoemd en in II, 47 tweemaal Horistia. In de editie is consequent de vorm Orithia gebruikt. Keizer Iulianus, zo genoemd in IV, 317, 318, heet in IV, 321 in alle mss. Iulius. De editie leest ook hier Iulianus. De bisschop van Jeruzalem heet in IV, 475 Mazabanes en in IV, 632 volgens alle mss. Zabanes. In de editie is hier de vorm Mazabanes aangehouden. De usurpator van het Romeinse keizerschap Carausius heet zo in M in IV, 855 en overal in de editie, maar in M in IV, 846, 858 Caurasius. In alle *HE II*-mss. heet de usurpator Constantinus III (V, 1469) Constantius, maar de mederegent van keizer Honorius, Constantius (V, 1504) juist Constantinus. Op de parallelplaats in *HE I* worden deze namen correct vermeld. De editie herstelt hier de juiste vorm. Soms heeft één persoon in de tekst verschillende namen zonder dat er van een vergissing sprake is. Die worden natuurlijk gehandhaafd, met kruisverwijzingen in de index nominum. Eén voorbeeld: Keizer Maximianus heet in de tekst meestal eenvoudigweg Maximianus (IV, 802, 839, 844, 864, 894, 897), maar hij wordt vermeld als Maximianus Herculius in IV, 797, 851 en V, 6, en als Herculius Maximianus in IV, 853, 930-31.

Zij heeft het voordeel dat de helaas onvolledige kroongetuige R ten volle wordt benut, terwijl de tekst in combinatie met het positieve apparaat een helder inzicht biedt in de verschillende stadia van de *HE*.

VII.5 Tekstconstitutie

In § VII.4 is verklaard volgens welke uitgangspunten bij de totstandkoming van de tekst van de editie gebruik is gemaakt van de drie gekozen basishandschriften. Hieronder wordt uiteengezet hoe vervolgens de tekstconstitutie is gerealiseerd.

Deze editie geeft een reconstructie van de laatste redactie, de herziening van de auteur inbegrepen. Zij is dan ook gebaseerd op de tekst van het auteursexemplaar R, voor zover dat bewaard is gebleven. Overleveringsfouten in R zijn zoveel mogelijk gecorrigeerd aan de hand van *HE I* (getuige: E) en een onvolledige overleveringsversie (ms.-groep δ, getuigen: M en A) van *HE II*, die tot stand kwam voordat deze tweede redactie door Hugo werd herzien. *HE I* en *HE II* hebben immers grote delen van de tekst gemeenschappelijk, en δ biedt een vrij goede weergave van *HE II* vóór herziening.

Er bestaat weliswaar een vrijwel volledige overleveringsversie van *HE II* na herziening, ms.-groep ζ[6], maar deze vertoont zoveel afwijkingen van de oorspronkelijke tekst van *HE II*, dat ter aanvulling van de in R ontbrekende passages niet de beste getuige van ζ, ms. P, als basishandschrift is gekozen, maar de beste getuige van *HE II* vóór herziening: ms.-groep δ, ms. M. De oorspronkelijke tekst in R van alle Boeken en van de Prologen van de Boeken III en V moet namelijk idealiter, d.w.z. als we de spelling en de onopzettelijke reproductiefouten van R en M buiten beschouwing laten,[7] identiek geweest zijn aan die van M. Daar staat tegenover dat in M natuurlijk ook de opzettelijke auteursingrepen bij de herziening afwezig zijn. Deze gewenste auteursingrepen die daardoor in de uit M overgenomen passages ontbreken zijn in de editie wel ontleend aan P, dat immers teruggaat op de tekst van R na herziening. Voor de constitutie van de in R ontbrekende tekst zijn de tradities van alle drie de redacties benut: *HE I* (getuige E), *HE II* vóór herziening (ms.-groep δ, getuigen M en A) en *HE II* na herziening (ms.-groep ζ, getuigen P en Q).

Bij het ontbreken van R is *ceteris paribus* de voorkeur gegeven aan de lezing van groep δ, tenzij op grond van inhoudelijke verwantschap met auteursingrepen elders kan worden aangenomen dat de lezing van groep ζ het resultaat is van de herziening.[8] In sommige gevallen waar R ontbreekt of een reproductiefout vertoont en *HE II* vóór (δ) en na herziening (ζ) van elkaar verschillen kan *HE I* (getuige: E) uitsluitsel geven over de oorspronkelijke lezing van de door Hugo geschreven tekst.

Uit het voorgaande blijkt dat voor de verschillende tekstgedeelten van de *HE II* een wisselend aantal van de voor de editie geselecteerde getuigen beschikbaar is. De *apparatus criticus* is daarom zo ingericht dat steeds in één oogopslag zichtbaar is welke getuigen, E uitgezonderd, bij de behandelde passage een rol spelen.

De handschriftelijke overlevering van de marginalia is anders verlopen dan die van de tekst, zie hieronder p. LXXXIX-XCIII. In de editie is volstaan met de opname van de marginalia uit de basishandschriften R en M, voor zover deze niet aan latere gebruikers moeten worden toegeschreven.

VII.5.1 Rol van bronnen bij de tekstconstitutie

Het overgrote deel van de tekst van de *HE* is tot stand gekomen door compilatie van bronteksten. De compilatorische traditie staat de identificatie van de door Hugo benutte specifieke bron van gemeengoed

---

[6] Zie hierboven, p. C, § VII.3.2.

[7] R en M vertonen beide een flink aantal niet-gemeenschappelijke transmissiefouten. Enkele voorbeelden van de zeer vele gevallen, zie verder de *apparatus criticus*: 1.22 sed : sed etiam M; 1.80 iacob : isaac M; 1.96 rubrum mare : *trp.* M; 1.113 precedebat : preceperat M; 1.118 et : *om.* M; 1.119 grece : *om.* M; 1.130 frater fuit : *trp.* M; 1.159 iesu : iesu naue M; 1.199 tercia : quarta M; 1.33 denique : uero (*in ras.*) R^c ; 1.62 preterea : demum uero (*in ras.*) R^c; 1.70 uerum post hec : post hec autem (*in ras.*) R^c; 1.86 appellent : appellant (a^2 *in ras.*) R^c ; 1.93 tunc : itaque (*in ras.*) R^c; 1.97 quem : quos (*partim in ras*) R^c; 1.98 eum : eos (*in ras.*) R^c; 1.166 contulerit : cuntulerit R^c : cum tulerit R; 1.169 equorum : eorum R; 1.187 pudicitia : puditicia R. Daarnaast heeft M één korte inhoudelijke aanvulling t.o.v. R, zie p. LXXXI.

[8] Zo zijn bijvoorbeeld de passages over pausen in Boek IV, 838-42 en 943-50 opgenomen, omdat duidelijk is dat Hugo de gegevens over pausen tijdens de totstandkoming van *HE II* én tijdens de herziening bewerkte, zie Appendix I s.v. paus(en); p. XCVI-VII en (wel in R bewaard) Boek IV, 117-119.

geworden materie vaak in de weg, maar van ongeveer de helft van de *HE* is een directe of indirecte bron bekend.
De auteur citeert naar eigen zeggen nu eens letterlijk, dan weer adapterend, en begaat bij dat laatste soms onhandigheden. Maar afgezien van deze sporadisch voorkomende kleine compilatiefouten[9] geeft hij vrijwel altijd begrijpelijke informatie. Daarvan uitgaande is op plaatsen waar de overgeleverde *HE*-tekst niet voldoet en een geïdentificeerde brontekst beschikbaar is, de bron benut voor emendatie. Een uitzondering is gemaakt voor gevallen waarin de beschikbare documentatie van de overlevering van de brontekst aannemelijk maakt dat de lezing in de *HE* ontleend is aan een van de editie afwijkende versie van de bron. Dan heeft de auteur door overname van een onbevredigende tekst deze tot de zijne gemaakt en wordt die tekst dus gehandhaafd, maar uiteraard wel toegelicht.

VII.5.2 Orthografie en interpunctie

In de editie is de spelling van de basishandschriften R en M aangehouden. In een beperkt aantal gevallen is terwille van de leesbaarheid ingegrepen; natuurlijk wordt de lezing van het basishandschrift dan in het apparaat vermeld. Sommige mogelijk verwarrende spellingsvormen die in de tekst zijn gehandhaafd en afwijkingen die zich niet beperken tot orthografische variatie worden behandeld in het toelichtend apparaat. In de hoofdhandschriften markeren hoofdletters het begin van de zinnen; een enkele maal krijgt ook een belangrijke persoonsnaam een hoofdletter. In de editie hebben zijn alle persoonsnamen en geografische begrippen van een hoofdletter voorzien.
Ook voor de interpunctie vormden de in de beide hoofdgetuigen aangetroffen leestekens het uitgangspunt, maar waar deze een juist tekstbegrip voor de moderne lezer dreigden te belemmeren is ingegrepen.

VII.5.3 Presentatie van de tekst

In de belangrijkste handschriften van de *HE* wordt de toegankelijkheid van de tekst bevorderd door het gebruik van ontsluitende marginalia en van grote initialen die de beschrijving van de regeringsperioden van de Romeinse keizers markeren. Deze structurerende elementen zijn in de editie gehandhaafd. De in de basishandschriften in de productiefase aangebrachte marginalia zijn in de editie - in kleiner corps - opgenomen. De in deze handschriften met een grote initiaal aangegeven keizernamen zijn in hun geheel vet gedrukt.

VII.6 Apparaten

VII.6.1 *Apparatus criticus*

Voor verschillende tekstgedeelten van de *HE* is een wisselend aantal van de voor de editie geselecteerde getuigen beschikbaar. Daarom wordt in de *apparatus criticus* steeds per tekstgedeelte van de *HE* aangegeven welke getuigen voor dat deel beschikbaar zijn.
In het apparaat worden alle afwijkingen van de hoofdgetuigen R, M en P t.o.v. de tekst vermeld, met opgave van de lezing van de andere voor de editie gebruikte getuigen. Individuele afwijkingen van de mss. A en Q t.o.v. de tekst worden niet vermeld.
Hierbij is terwille van de inzichtelijkheid van het apparaat een aantal uitzonderingen gemaakt:

(1) Louter orthografische varianten worden niet vermeld.
(2) De sterk variërende schrijfwijze van persoonsnamen en geografische begrippen wordt niet gegeven in de *apparatus criticus*, soms zijn namen in de tekst zelfs gestandaardiseerd. Als van de lezing van het basishandschrift wordt afgeweken, wordt dit uiteraard vermeld. Zie hierboven, p. CI.
(3) Bij evidente kleine verschrijvingen of beschadigingen in het basishandschrift die verder geen rol spelen in de traditie wordt de lezing in de tekst verbeterd weergegeven en alleen de schrijfwijze van het handschrift in het apparaat vermeld.

[9] Voorbeelden: III, 28-29 “in mausoleum…se collocauit”, in *HE II* ontleend aan: “in mausoleum…se recepit …ibi … se conlocauit”, Florus, *Epit. de Tito Livio*, II; IV, 903 obtinuit *om. HE I/II*; V, 1531 “affuerunt etiam cum Agetio Franci” *HE I*; affuerunt gehandhaafd in *HE II*, waar de tekstverandering affuit vereist; IV, 716 verwarring tussen het woord domus en de persoonsnaam Domnus die beide in dezelfde bronpassage voorkomen, *HE I/II*; VI, 926 “uictum quod” *HE I/II* : “uitae stipendium quod” Einhard, 1.

(4) In de handschriften is woordscheiding lang niet altijd vast te stellen. Daarom zijn slechts incidenteel voorbeelden van onjuiste woordscheiding opgenomen, en wel in gevallen waarin deze van belang zijn voor de tekstoverlevering of inzicht geven in de tekstopvatting van de scriba.

Een afzonderlijke positie neemt ms. E in, dat alleen een rol speelt als de betreffende passage reeds in *HE I* voorkomt. Om die reden is het siglum in het apparaat gecursiveerd.

Natuurlijk ontbreken Hugo's vaak kleine aanvullingen uit de latere fasen in de handschriften van de eerdere redacties (*HE I, HE II* voor herziening). In het apparaat is om de afwezigheid van dergelijke ingrepen aan te geven de term "*om.*" gehanteerd, hoewel er geen sprake is van de omissie van tekst die in de betreffende getuige thuishoorde.

Door de vermelding van de varianten van de mss. M en A geeft het apparaat een goed beeld van de tekst van *HE II* vóór herziening, door die van P en Q van de tekst van *HE II* na herziening.

De verschillen van *HE I* t.o.v. *HE II* zijn zo groot dat het niet mogelijk is om daarvan een indruk te geven in de *apparatus criticus*; zij worden beschreven in Appendix I.

VII.6.2 Toelichtend apparaat

Het zo beperkt mogelijk gehouden toelichtend apparaat verschaft:

- verklaring van (de herkomst van) onduidelijke woordvormen en passages in de editie
- signalering van inhoudelijke onjuistheden
- vermelding van verhelderende, van de editie afwijkende lezingen van door de auteur benutte bronteksten
- de vindplaats van passages waarnaar de auteur intern verwijst
- verwijzingen naar de inleiding
- overige aanvullende informatie.

Identificatie van personen en geografische begrippen geschiedt via de Index nominum.

Hugonis Floriacensis

HISTORIA ECCLESIASTICA

EDITIO ALTERA

LIBRIS VI DIGESTA

CONSPECTUS CODICUM ET SIGLORUM

HE II

R	Vat. Reg. lat. 545, s. XII in
R^r	Vat. Reg. lat. 545, emendatio sive additamentum auctoris
M	Paris Maz. 2013 s. XII
A	Paris Ars. 988 s. XIII
P	Paris BnF lat. 14625 s. XII
P*	Paris BnF lat. 14625 (quaternio postea addita)
Q	Paris BnF lat. 13701 s. XII
Q*	Paris BnF lat. 13701 (folium postea additum)
codd.	consensus codicum adhibitorum
δ	consensus codicum MA
ζ	consensus codicum PQ
^{c}	corrector(es)

HE I

E	BN lat. 4963 s. XII

EPISTOLA AD IVONEM

(fol. 1v) Glorioso et sapienti Iuoni Karnotensi episcopo frater Hugo, monachus sancti Benedicti Floriacensis cenobii, sempiterna pace et felicitate perfrui.

Ecce tibi, precellentissime pater et domine, duo humilitatis meae opuscula transmitto, ut si quid ibi uideris indecens et incultum, lima prudentiae tuae corrigas et exornes, et quod tibi placuerit corrobores et confirmes.

Quorum unum ad exercendum ingenium meum dudum metricę composui, de insignioribus sollempnitatibus quae per anni circulum celebrantur, Iesu Christi uidelicet Dei et Domini nostri, et inter alios beatos, beatę et gloriose semper uirginis Dei genitricis Marię, aliorumque patronorum nostrorum, longe secutus egregium uersificatorem Fortunatum, qui salutauit tam festiue sollempnitatem sancti Paschę sicut nosti: "Salue festa dies, toto uenerabilis euo, qua Deus infernum uicit, et astra tenet."

Altero uero Adelae uenerabili comitissę ęcclesiasticam historiam defloro, credens ętiam id multis qui secularibus implicantur negotiis multum profuturum, dum et uberiorem gestorum seriem eorum auribus per hęc quę ibi congessi reuoco, et breuiter magna comprehendo.

Proinde arma mea aduersus otium sunt hęc opuscula quę nunc uides. Nam malo studio uacare, quam in otio et torpore sicut pecus inutile uitam exigere. Illis tamen in uersibus, quos cum essem iuuenis edidi, proprio iuditio reprehendo quoniam sepe breues sillabas post duos emensos pedes me produxisse memini; et quibusdam in locis emistica ab aliis sumpsi. Non enim sum ex eorum numero qui magna celeritate uerba precipitant, nec sagax ingenio, nec subtilitate sublimis. Vnde nec leonitatem obseruo, neque alia multa quę scolastici factitant.

Sed hęc omnia uestro desidero iuditio discuti et uestra sapientia condiri, quoniam uacillare non poterit, quod semel auctoritatis uestrę nodus corroborauerit. At mihi forsitan aliquis dicet: "Tam uilia et inutilia, cur uiro prudenti et in summa philosophię arce sedenti mittere non erubuisti, cum scias esse scriptum, quia orationi et carmini est parua gratia, nisi eloquentia sit summa?" Ego uero ad hęc respondeo, quoniam malo iusto sapientis iuditio comprobari, quam arrogantium sententia condempnari. Laboriosum tamen est, pater honestissime, tuę integritatis adiectiones et detractiones huic adhibere uolumini, sed fructus laboris pretiosior auro caritas est. Vale.

EPISTOLA AD ADELAM

(fol. 2v) Dominę suae Adelae uenerabili comitissę Hugo, sancti Benedicti Floriacensis alumnus, magne felicitatis decus.

Dignum censeo, serenissima domina, munus presentis operis mansuetudini uestrę supplici affectu dirigere, cum sitis nostri eui multis prępponenda proceribus, tum generositate preclara, tum probitate precipua, tum quoniam estis litteris erudita, quod est gentilitium siue ciuilitas magna. Munus autem meum hunc appello codicellum, compendiosa breuitate subtilissimum, qui sua uos amęnitate delectet et hortetur ad benefaciendum, et ad uitam bonis moribus exornandam. Non quod non sitis satis decenter bonis moribus adornata, sed quod semper in melius proficere commonemur.

Inueni nuper quandam historiam, a multis historiologis per partes editam et modis uariis comprehensam, quam in hoc uno uolumine decreui coartare, et coadunatis mihi quampluribus libris uobis deflorare, ueritatisque medullam de singulis diligenter extrahere, utens eorundem auctorum uerbis in quibusdam locis, aliquando uero sermonibus meis. Sed quoniam breuitatem nonnumquam comitatur obscuritas, laboriosum ualde negotium sumo, cum et luculentus esse contendo et breuis esse laboro, tum quoniam historiologi aliquando sibi inueniuntur esse contrarii.

Cęterum omnia quę ibi a mea rusticitate dictata repperiuntur, inculto sermone dictata probantur. Verum utcumque hęc dicta sint, poterunt tamen legentibus prodesse, et uberiorem gestorum seriem ad memoriam reuocare, dum ille qui multa legit eadem ibi breuiter recordatur, et compendio ignarus instruitur. Si quis autem his contentus esse noluerit, hunc ad opulenta et magnifica uolumina de quibus hęc sumpsi transmitto. Calumpniosis uero siue mordacibus uiris patet in me, confiteor, campus calumpniandi profusior, quia tam arduum opus nimis audacter arripui, quod esset uiris eruditissimis reseruandum. At inuidis siue scurrilibus, qui propter superbię typhum mea forsitan scripta superbo despicient supercilio, respondeo, quia de illorum nominibus reminiscendis non erit, sicut suspicor, postmodum posteritas laboratura, sed eque ut probra ita eorum preconia tecta manebunt. Vestri autem nominis monimentum, domina mea, tam huius libri occasione quam bonorum operum executione, quibus incessanter operam impenditis, perhenniter posteris relinquetur, nec poterit unquam ullo obliuionis tempore terminari. Igitur hoc exile munus a me uobis **(fol. 3r)** oblatum gratanter suscipite, et ab improbis fauore uestro defendite.

Sapientes enim quondam antiquorum gesta uirorum non neglegenter preteribant, sed ad institutionem presentis uitę libris inserebant. Siquidem per historiam preteriti temporis series comprehenditur, et per regum et imperatorum successiones multa necessaria

perscrutantur. Ego uero a Nino rege antico exordium narrationis incipiam, et Romanorum imperatorum et presulum nomina simul et gesta ibi curiosissime denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium Ludouicum. Ecce habetis quod otiabunda legatis, actus uidelicet antiquorum imperatorum, et quorundam Deo amabilium uirorum pariter memorabiles actus, ab incarnatione dominica usque ad tempora prefinita. Quibus si fueritis intenta, non deprimet inertia acumen ingenii uestri splendidum et honestum.

Porro de uirtutum uestrarum preconio, quas originis uestrę sublimitas et naturę felicitas uobis infuderunt, modo loqui erubesco, ne uidear uti leuitate parasitica. Loquar autem alias, ubi fuerit oportunum. His autem qui sinistrorsum suscepturi sunt quod hoc opus uobis dedicaui, respondeo, beatum Hieronimum presbiterum sanctam Paulam et eius filiam Eustochium multis scriptis honorasse sepe, et uenerabilem Gregorium antistitem Romanum Theudelindę Italorum reginę quattuor dialogi sui libros transmisisse. Sed et mulier secus pedes Domini sedens audiebat uerba oris eius, tanto Phariseis et Saduceis, qui putabantur esse periti, melior quanto deuotior. Sexus enim femineus non priuatur rerum profundarum intelligentia, uerum, ut in sequenti lectione lucide declarabimus, solet aliquando feminis inesse magna mentis industria et morum probatissimorum elegantia.

Preterea huius historię liber profunda latenter continet ecclesię sacramenta. Nam sicut primum hominem a Deo formatum sexta conditi mundi die scriptura tradente cognouimus, sic sexta mundi ętate redemptum declarabimus. Et sicut eundem hominem de inmaculata terra factum esse didicimus, sic Saluatorem nostrum natum esse de intemerata uirgine fideli relatione demonstrabimus. Et sicut Adam sexta ebdomadis die a Deo inspiratus accepit ab eo liberi arbitrii sui potestatem, per quam non seruili necessitate sed ingenua uoluntate obediret Creatori, ut et de obedientia uitę eternę premium et de inobedientia merito consequeretur interitum, ita sexta mundi ętate liquet homines accepisse de cęlo Spiritum Sanctum, per quem legem Domini siue uoluntatem eius liberaliter, non seruiliter sicut ceterę creaturę, sed quasi filii karissimi possent adimplere. **(fol. 3v)** Duas enim rationabiles creaturas prima etate condidit fons totius rationis Deus, angelicam scilicet et humanam, quibus liberi arbitrii potestatem dedit, ut hac facultate ditate in Creatoris sui laude perhenniter permanerent. Sed quia prior, id est angelica, non tamen tota per superbiam uitiata, ab amore eius recedens erumpnosa facta fuerat, contra humanam inuidia inardescens naturam subgessit ei offendiculum peccati, ut eam impietatis sue neuo pollueret, magnum credens esse sibi solatium si sui reatus penam

pariter paterentur. Sed diuina maiestas humanam naturam post ruinam ad pristine decreuit reformare dignitatis nobilitatem. Vnde sumpsit de femina carnem ut haberet in eius incarnatione ipsa humana natura unde posset ad illam quam perdiderat beatitudinem eius benefitio remeare, ostendens in angelica natura quam puniuit iusticię suę censuram, et in humana quam redemit miserationum suarum dulcedinem. Vniersę quippe uię eius misericordia et ueritas. Itaque sicut per Adam prima mundi etate merorem mortis inuenimus, ita sexta per incarnati uerbi mysterium iocunditatem uitę eternę recuperauimus.

Interea tamen processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum. Nam ut de duabus primis taceam ętatibus, tercia mundi ętate extitit Abraham, omnium credentium uniuersalis patriarcha, a quo ritus et religio circumcisionis sumpsit exordium. Quarta quoque mundi ętate data est lex Hebraico populo qua uerus Deus coleretur, cum ceterę gentes errore corruptę simulachris immolarent. Sexta uero mundi ętate Deus per natiuitatem humanę carnis mundo serenus illuxit, et ex Iudaico et gentili populo unam congregauit ęcclesiam, in qua non est ulla diuersitas, sed una libertas.

Et ipse quidem, qui cuncta de nichilo fecit, uno momento temporis potuisset omnia simul facere, et uniuersum genus humanum ad sui reuerentiam cultumque perducere, sed non fecit, immo secreto et inscrutabili sacramento non in mundi printipio, sed oportuno tempore disposuit nasci de uirgine. Quod autem de ea nasci dignatus est, magnum nobis benignitatis suę benefitium ostendit et inmensum humilitatis exemplum. Quomodo ergo humano generi Dei gratia potuit gratius commendari, quam ut ipse unicus Dei filius, inuisibilis per naturam, humanam de femina dignaretur adsumere carnem? Ceterum carne contaminari non potuit, qui carnem mundare uenerat. Potuit tamen secundum carnem nasci, crucifigi atque resurgere ad salutem nostram, miro et ineffabili modo, sine iniuria inpassibilis et incommutabilis maiestatis. Sed tam pia sacramenta non potest rimari perfidia superborum, quia non uult credere. Aecclesia uero sancta hęc omnia in Domino Iesu Christo sinceritatis affectu credit et complectitur, et magna deuotione prosequitur. Ergo et uos, aeclesie Dei filia, hęc eadem sacramenta **(fol. 4r)** intenta mente percipite, et letabunda legite, et legendo credite.

Inseram etiam huic libro aliqua de sanctis patriarchis, et quomodo Moyses propheta sanctissimus eduxit ab Egipto Hisraheliticum populum per Mare Rubrum sicco uestigio, ne illorum famosissimam generositatem penitus uidear silentio preterire, de quorum constat origine Dominum nostrum Iesum Christum carnem suscepisse. Altero uero pauca de Parthorum et Amazonum regno narrabo. Igitur a Syrię

regno sumens exordium, et a tercia mundi ętate, qua legitur regnasse Ninus, Beli filius, cuius uxor Semiramis Niniuem magnam condidit ciuitatem, sub quo natus est Abraham patriarcha sanctissimus, cuius supra meminimus, quandam narrationis lineam deducam usque ad natiuitatem Christi.

Oportet enim, ut opinor, a notissimis regibus uel imperatoribus catholicis uiris ęcclesiasticas historias ordinare, et ab his quę celebri fama feruntur perfectissime roborare. Grata enim est rerum gestarum cognitio, sed nisi rationis plenitudine fulciatur infirma. Porro a constitutione mundi usque ad modo dictum Ninum inueniuntur anni tria milia et c octoginta quattuor, qui ab omnibus pene historiographis omissi uel ignorati sunt. Quibus et ego causa compendii pretermissis, omne hoc opus a notissimis regum imperatorumque temporibus ordinare curabo, et patentibus signis legitime confirmabo.

Nunc autem largitorem munerum inuoco Spiritum Sanctum, ut mihi concedat illud explanare tam castigato sermone, ne legentium grauem oratione superflua sensus.

Viue, uale, gaude, multa dignissima laude,
Progenies regum, cleri populique columpna,
Quam probitas morum, quam nobilitas atauorum,
Exornant eque, cedant tibi prospera queque.

LIBER I

(fol. 4v) Assiriorum igitur rex potentissimus fuit olim Ninus, qui bellum finitimis inferens regibus omnes Asye populos preter Indos sibi subiugauit, et annis in ea quinquaginta regnauit. Quibus exactis decessit, relicto adhuc inpubere filio Nina nomine et uxore Semiramide. Quę nec inmaturo puero imperium ausa tradere, nec ipsa palam tractare, tot ac tantis gentibus uix pacienter uni uiro, nedum femine parituris, simulat se pro uxore Nini filium, pro femina puerum. Nam et statura utrique mediocris, et uox eque gracilis, et liniamentorum qualitas matri ac filio similis erat, brachiaque et crura uestis uirilis, caput uero thiara tegebat. Et ne forte nouo habitu aliquid occultare uideretur, eodem ornatu et populum uestiri iubet. Quem morem uestis exinde gens illa uniuersa tenet. Sed primis initiis sexum mentita, puer esse credita est. Magnas denique res gessit. Quarum amplitudine ubi inuidiam putat superatam, quę sit fatetur quemue simulasset. Sed hoc illi dignitatem regni non ademit, sed ammirationem auxit, quod mulier non feminas modo uirtute, sed ętiam uiros anteiret. Nec est contenta mulier uirilis animi terminis, quos adquisitos a uiro susceperat, sed Ethiopiam bello pressit, et Indis bellum intulit, quos preter illam nullus ante subegerat. Hęc quoque Babiloniam ciuitatem antiquam ędificauit, eamque muro circumdedit, et ut esset caput regni Assyriorum instituit. Multa ętiam alia preclara huius reginę fuere. Verum cum duos et triginta annos post Ninum regno potita fuisset, a filio interfecta est. Qui dum ei successisset, contentus elaborato a parentibus regno belli studia deposuit, et ueluti sexum cum matre mutasset, raro a uiris uisus in feminarum turba consenuit. Cuius exemplum eius posteri prosecuti, responsa gentibus per internuntios dabant. Post Ninum denique reges triginta sex regnum Assyriorum obtinuerunt continua possessione, usque ad Sardanapallum per annos mille CCC^{tos}.

Asyam plerique cosmographi terciam tocius orbis partem appellauere,tribus totum orbem partibus diuidentes. Quarum partium Europa a septemtrione ad occidentem porrigitur, et Affrica ab occidente ad meridiem; Asya uero a meridie per orientem ad septemtrionem extenditur; uidenturque due partes orbem tenere dimidium, Affrica uidelicet et Europa, et dimidium Asia sola.

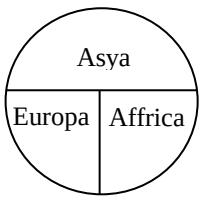

De natiuitate Abrahę sancti patriarchę.

De circumcisione.

Verum memorati regis Nini anno XL tercio natus est Abraham patriarcha, a quo sicut iam dictum est ritus et religio circumcisionis Iudaice gentis sumpsit exordium. Qui cum esset annorum LXX quinque et impugnaretur a Chaldeis et Mesopotamitis per inuidiam (eo quod ipsi colerent ignem et effigies deorum, ipse autem coleret Deum unum Creatorem cunctorum, et assereret illi solummodo honorem cultus, et gratiarum deberi retributionem, creaturam autem uirtute et amministratione Conditoris disponi, et non propria uirtute subsistere) ad imperium Domini relicta gente et patria sua uenit in terram Chanaan, accipiens promissionem quod in gentem magnam excresceret nimis, et quod in semine eius benedicerentur omnes gentes. Denique diuinitus preceptum accepit, ut se cum sua **(fol. 5r)** sobole circumcideret, non ut ipse Deus aliquid superfluum in homine creasset, quod postea iuberet abscidi, sed ut inter alias gentes hoc corporis signo electi uiri soboles nosceretur. Et cum esset iam senior, genuit Ysaac. Precedenti tamen tempore genuerat Hysmahel ex Agar ancilla, quem ętiam ipso tempore circumcisionis sue circumcidit, cum esset idem Hismahel annorum XIIII. Vnde Arabes et alię gentes quę de Hismahel processerunt, et se esse ex genere Habrahę gloriantur, quartodecimo etatis suę anno circumciduntur. Circumcisus est ętiam Ysaac natiuitatis suę die octauo. Preterea cum iam esset grandeuus Abraham, precepit iterum ei Deus prefatum filium suum Ysaac sibi immolari in monte Morim. Quod quidem ille Creatori amplius quam suo affectui cupiens deseruire uoluit adimplere. Sed numquam credentibus dura diuinitas suspendit uirum angeli uoce a filii nece, ostendens ei quem immolaret pro filio arietem, ut absque pietatis dispendio tanti sacrificium consummaretur uiri. Verum post hec, cum esset Ysaac iam sexagenarius, genuit Esau et Iacob patriarchas Idumeę et Israhelitice gentis.

Circa hos preterea dies natum est regnum Argiuorum, ubi primus regnauit Inachus, cuius fuisse filia Io perhibetur uxor Osiris. Quę ut magna dea est in Egypto culta, eo quod ibi iuste regnauerit, et homines ibidem litteris informauerit. Iacob autem nonagenarius genuit duodecim patriarchas. Quorum illum qui nominabatur Ioseph reliqui fratres mercatoribus in Egyptum transeuntibus adhuc Iacob superstite uendiderunt. Circa hos denique dies Appis rex Argiuorum transuectus est nauibus in Egyptum. Qui cum

ibi mortuus fuisset, apellatus est Serapis, omnium maximus Egiptiorum deus. Serapis autem, non Appis ideo appellatur, eo quod sarcofagum Egiptii soros appellent, ubi eum uenerari sepultum ceperunt priusquam ei templum conderent. Huius filius fuit Argus, a quo Argi sunt appellati.

De Moyse.

Sed dum moraretur Ioseph in Egiptum anno secundo sterilium annorum, descendit ętiam eo Iacob in animabus LXX duabus, et habitauit post hęc Hebreorum populus in Egiptum, mirabiliter crescens annis multis, usque dum incrementis eius inuiderent Egyptii, et ipsa eorum fecunditas eis fieret inportuna. Tunc ceperunt eos affligere laboribus multis. Sed tandem diuina miseratio eduxit eos inde per manum Moysi in portentis et prodigiis magnis, prebente ei ducatum Moyse, et siccis uestigiis transiuit Rubrum Mare. Quem cum persequeretur rex Egypti, penitentia ductus quod eum abire siuisset, ingressus est et ipse cum curribus et equitibus suis medium sicci maris. Sed subito refusa est super eum a tergo omnis moles aquę, et obrutus est ibi cum uniuerso agmine suo. Vnde extant nunc in eodem littore huius signi certissima monimenta. Tractus nempe rotarum et uestigia **(fol. 5v)** equitum ac peditum ibidem adhuc conspitiuntur. Et si casu turbentur, sole renascente diatim diuinitus reparantur. Verum postquam transiuit Mare Rubrum populus Hebreorum, fuit in deserto Syna annis XL. Quorum primo anno per manum Moysi suscepit legem a Deo. Intra illos tamen annos non calciamentum aut uestis illorum est atrita, nec ulla capillorum uel unguium excretio eis est dominata, sed uelut inmortalitate iam reddita inmutabilem hominis formam eorum simplex seruauit integritas. Hos ętiam per noctem columpna lucis tanquam dux itineris precedebat, et eadem per diem nubis habens speciem, ne fessos lassitudo conficeret, ab estus iniuria defendebat.

Sina mons est in deserto Arabię, qui alio nomine Corep appellatur.

Eduxit autem Moyses eundem populum ex Egypto nouissimo tempore Cycropis Atheniensium regis, qui ipsam Athenarum condidit ciuitatem in honorem Mineruę, et ab eius nomine Atticos Athenienses appellauit. Minerua quippe Grece athanathe parthene id est inmortalis uirgo uocatur, quoniam sapientia cuius esse dea credebatur, nec mori potest, nec corrumpi. Hęc Oggigi temporibus ad lacum qui Tritonis dicitur uirginali apparuisse fertur ętate. Vnde tanto procliuius dea est credita, quo minus eius origo innotuit. Porro Athenienses lanificii, uini et olei usum primi finitimis populis tradidisse feruntur. Fertur ętiam de Cycrope

quod primus bouem Ioui mactauerit. Hac preterea tempestate Prometheus fuit, quem propterea ferunt de luto homines formasse, eo quod optimus sapientiae doctor extiterit. Huius frater fuit Athlans, qui et ipse summus astrologus fuit. His ętiam diebus repperitur fuisse Mercurius, nepos Athlantis ex Maia filia, homo multarum inuentor artium. Cycropi uero Chranao successit, sub quo Deucalionis diluuium fuit. Tunc ętiam Phetontis fabulosum fuit incendium. Moysi autem Iesus filius Nun successit, qui debellatis gentibus quę trans Iordanem erant distribuit Hebraico populo terram Chanaam in hereditatem. Hac ętiam tempestate Liber pater fertur ostendisse uitem hospiti suo in Grecia. Et his iterum temporibus rapta perhibetur Europa, cuius filii fuerunt Radamantus, Sarpedon et Minos. His quoque diebus Busiris, filius Neptuni ex matre Libia, Paphi filia, suis diis suos hospites immolabat. Sed et his temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cuius oracula solebant consuli, sed illum qui cum Hercule seruiuit Ameto; qui tamen sic est deus creditus, ut plurimi illum unum eundemque opinentur Apollinem fuisse. Hoc preterea tempore Liber pater bellauit in India, qui multas legitur in exercitu feminas habuisse, quę Bachę sunt apellatę, non tam uirtute quam furore famose. Per idem quoque tempus Perseus et Andromeda uxor eius in celum recepti esse feruntur.

Proinde uero post Iesum qui successit Moysi Hebreorum populus mansit sub iudicibus annis multis. Quorum nomina sunt hęc: Othoniel, Aoth, Debbora, Gedeon, Abimelech, Thala, Iayr, Gepte, Abessa, Labdon, Sanson, Hely, Samuhel, qui uncxit Saulem in regem. Veruntamen intra annos illos quibus **(fol. 6r)** populus Hebreorum post mortem Iesu alternauit sub iudicibus et humilitates laborum et prosperitates consolationum, Alexander Paris Helenam rapuit, et regnum Argiuorum ad Micenas est translatum, ubi regnauit Agamemnon.

Per idem ętiam tempus celebres apud gramaticos fabulę sunt inuentę. Fabula scilicet de Triptolemo, quod iubente Cerere, anguium portatus alis, indigentibus terris frumenta uolando contulerit. De Minotauro, quod bestia fuerit inclusa laberinto, quo cum intrassent homines inextricabili errore inde exire non poterant. De centauris, quod equorum hominumque fuerit natura coniuncta. De Tricerbero, quod sit triceps inferorum canis. De Frixo et Helle eius sorore, quod uecti ariete uolauerint. De Gorgone, quod fuerit crinita serpentibus, et aspicientes se conuertebat in lapides. De Bellorofonte, quod equo pennis uolante sit uectus, qui equus Pegasus dictus est. De Amphione, quod cithare suauitate lapides mulserit et adtraxerit. De fabro Dedalo et eius filio Icaro, quod

sibi aptatis pennis uolauerint. De Edippo, quod monstrum quoddam quod spinga dicebatur, humana facie quadrupes, soluta quę ab illo proponi solebat uelut insolubili questione, suo precipitio perire compulerit. De Antheo, quem necauit Hercules, quod filius fuerit terrę, propter quod cadens in terram fortior soleret assurgere. De Ganimede puero ad stuprum rapto, quod nefas non Iouis cui adscribitur, sed rex Tantalus fecisse refertur. Danahes ętiam per imbrem aureum ipsius Iouis fertur adepta fuisse concubitum, ubi subintelligitur mulieris pudicitia auro fuisse corrupta. In illis ętiam diebus cum apud Hebreos Labdon populo presideret, iam capta Troia atque deleta, Aeneas cum XX nauibus in Italiam uenit.

De Dauid rege et Saule.

Finito proinde iudicum tempore, regnum Hebreorum a Saule rege sumpsit exordium. Sed illo propter superbiam reprobato et bellica sorte prostrato, uncxit iterum Samuhel Dauid de tribu Iuda, assumens illum de pascuis ouium. Dauid autem rex obsedit et cepit Hierusalem, urbem Melchisedehc sancti quondam sacerdotis, eiecitque de ea Chananeos et Iebuseos. Demum uero edificans in ea arcem fortissimam, Hierosolimam noncupauit, cum ante Solima uocaretur. Porro usque ad Dauid tercia ętas extenditur, et extunc prophetę floruisse comperiuntur. Defuncto uero Dauid rege, iam quarta mundi ętate, Salomon filius eius rex pacificus et sapientissimus templum Domini Hierosolimis ędificauit, regni sui anno quarto, et egressionis Israhel ex Egipto quingentesimo secundo, aduentus uero Abraham de Mesopotamia Syrię ad Chananeorum terram millesimo atque uicesimo, et a tempore diluuii millesimo et quadringentesimo.

Post Salomonem autem regnauit filius eius Roboam. Contra quem exsurrexit Hieroboam de tribu Effraim, et segregauit X tribus a Iuda et a domo Dauid. Quod non casu sed Dei iuditio contigit, **(fol. 6v)** propter Salomonis offensam, qui postquam illud nobilissimum Hierosolimis construxisset templum, mulierum blandimento suarum seductus, in idolatriam est prolapsus. Sed noluit miserator et misericors Dominus eum patris sui regno priuare donec deficeret, propter Dauid seruum suum. Proinde postquam singulae partes sicut dictum est singulos reges habere ceperunt, remansit cum tribu Iuda et tribu Beniamin etiam tribus Leui, quę sacerdotalis erat, et Dei proprie seruitio mancipata; et ex eo tempore iste tres tribus regnum Iudae, relique uero tribus regnum Israhel ceperunt appellari. Adheserunt quoque Israhelitico populo duę tribus, Manasse uidelicet et Effraim, quę

non sunt de tribubus XII. Nam Ioseph, unus de duodecim patriarchis, non unam sicut cęteri patriarchę singulas, sed duas quas modo nominauimus tribus fecit.

De regibus Israhel.

Porro Hieroboam mente peruersa in Samaria et in toto regno suo instituit idolatriam. Timuit enim ne ueniendo ad templum Dei quod erat in Hierusalem, quo secundum diuinum mandatum sacrificandi causa uniuersę genti illi ueniendum erat, populus seduceretur, et stirpi Dauid tanquam regio semini redderetur. Vnde sicut iam dictum est populum Israheliticum secum simulachrorum cultui deditum nefanda impietate contaminauit. Non tamen propter hoc nefas cessauit diuina pietas tam illum quam populum ipsum arguere per sanctos prophetas. Verum post Hieroboam regnauit in Samaria Nadab filius eius. Et post hunc Baasa, qui dissipauit domum Hieroboam. Et huic successit Hela filius eius. Helam autem occidit Zamri et omnem domum Baasa, et regnauit pro eo. Post Zamri uero regnauit Amri, et post Amri regnauit Aab filius eius, sub quo Helyas propheta cęlum clausit, et sacerdotes Baal interfecit. Et huic successit Ochozias filius eius. Ochozie uero successit Ioram frater eius. Porro Ioram occidit Hieu, quem uncxit discipulus Helysei in dissipationem domus Aab secundum prophetiam Helyę. Post Hieu uero regnauit Ioachat filius eius. Et post Ioachat Ioas, sub quo Heliseus propheta defunctus est, uita preclarus et miraculis gloriosus, et sepultus in Samaria. Et post Ioas regnauit Hieroboam, sub quo Ionas prophetauit. Et huic successit Zacharias filius eius, quem necauit Sellum seruus ipsius. Post Sellum autem regnauit Manahem. Et post Manahem Faceias filius eius. Faceie uero successit Facee filius Romelię, sub quo prophetauit Naum. Et huic successit Osias, quem captiuauit rex Salmanasar, transferens Israelitas in Assyrios, in urbibus scilicet Medorum, iuxta flumen Gotzam.

Prefati quoque regis Iudę Roboam tempore Sesach rex Egipti Hierosolimam ueniens templum Domini spoliauit. Post Roboam autem regnauit Abia. Et post Abiam Asaph, a quo conductus est Menadab rex Syrię siue Damasci contra Israhel, et percussit omnem terram Neptalim. Precedenti etiam tempore prophetauerant in Iudea Gat, et Nathan, et Asaph. Et hac tempestate prophetabant Achias, Hieu, Amos, Iohel et Zacharias. Sed et in Samaria, quę nunc Sebaste uocatur, apud decem tribus Israhel prophetauerunt Helias, Helyseus, Abdias, Azarias atque **(fol. 7r)** Micheas. Quorum Helyas a Deo translatus nusquam comparuit, et Helyseus iam mortuus contactu suę

sepulturę mortuum suscitauit. Post Asaph denique regem Iudę regnauit Iosaphat. Et post Iosaphat Ioram. Quo regnante recessit Edom ne esset sub Iuda, et constituit sibi regem. Post Ioram autem regnauit Ozias, qui et Ochozias siue Azarias nominatur. Et post Azariam regnauit Athalia annis VI. Et post illam Ioas, qui bono usus principio sed fine pessimo interfecit Zachariam filium sacerdotis Ioiade inter templum et altare. Et post Ioas Amasias.

Hunc Azariam cum filio suo Ioas et nepote Amasia euangelista Matheus a Christi secludit genealogia.

De Sardanapallo rege Assyriorum.

Apud Assyrios autem circa hos dies regnauit prefatus Sardanapallus, homo muliere corruptior. Semper enim inter feminarum contubernia uersabatur. Ad quem admitti cum quadam die prefectus eius Arbastus prepositus Medis optinuisset, inuenit eum inter scortorum greges muliebri habitu, purpuram colo nentem, et inter uirgines pensa diuidentem, cum et corporis mollitia et oculorum lasciuia omnes secum positas feminas anteiret. Quo uiso regressus ad sotios quid uiderit refert, negatque continuo illi se prorsus parere posse, qui se malit esse feminam quam uirum. Et fit mox coniuratio Medorum aduersus gentem Assyriorum, et indicitur bellum Sardanapallo. At Sardanapallus cum resistere rebellibus gentibus non potuisset, in regiam se recepit. Vbi extructa et accensa pira se suasque diuitias igne cremauit. Sicque defuncto Sardanapallo Assyriorum rege tricesimo VI^{to}, translatum est in Medos Assyriorum regnum, per Arbastum Medorum prefectum. Cucurritque postmodum regnum Medorum per successiones temporum atque regum usque ad Astiagem auunculum Cyri, per annos CCCL. Verum reges Medorum non computantur in numero regum inlustrium usque ad memoratum Cyrum, quamuis fuerint et Caldeorum uiribus prediti, et Babilonię nomine clari.

De Roma.

Et hoc pariter est notandum, quia eodem tempore quo apud Latinos regnauit Procas Amulii et Numitoris pater, auus autem Rhee Siluie, quę mater Remi et Romuli fuit, illo etiam tempore translatum est ad Medos regnum Assyriorum per Arbastum prefectum. Itaque cum Orientis cepit imperium deficere, cepit Dei nutu occidentis id est Romanum paulatim exurgere. Nam sicut quondam Orientis regni Babilonia tenuit principatum, pari etiam modo Roma postmodum totius regni occidentalis meruit principatum. Cuius regni primordia paucis expedire curabo, ita tamen ut non modum

proposite breuitatis excedam, nec tam fortunate gentis preclara certamina penitus pretermittam. Ita quippe gens ipsa late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res eius legunt non unius gentis sed humani generis facta discant, et ad construendum eius imperium contendisse uirtus et fortuna uideantur. Proinde caput regni gentis huius fuit inclita Roma, cuius ędifitia duo germani Remus et Romulus inchoauere. Quorum Romulus regni sui primordia fratricidio polluit, ac demum in ea solus regnare cepit. Ipsa uero con**(fol. 7v)**structa est post Ilium captam anno CCCCXXXIII. Mortuo uero Romulo, continua post illum regum dominatio ibi permansit, donec quidam Brutus Romanorum potentissimus regem Tarquinium interfecit, et conditionem mutauit. Ab illo enim die Romanus populus annua imperia, et binos sibi consules constituere cepit. Quibus Romanam propagantibus dignitatem, urbs memorata totius orbis imperium in sua iura possessionemque transfudit, Dei hoc operante iusto libramine, qui transfert seculi regna a gente in gentem, et a progenie in progeniem alteram, et operatur semper suam potentiam in omnes hominum generationes. Computantur denique a Romulo usque ad Tarquinium Superbum anni CCXL unus. Sed his nunc breuiter expeditis, ad Iudaicam reflectendus est stilus historiam.

> Iste Ozias instante insigni sollempnitate, induit se ueste sacerdotali et intrauit in templum, oblaturus incensum Domino. Sed statim lepra perfusus est. Vnde postmodum extra urbem degens uitam exegit priuatam, Ioathan filio eius regni negotia procurante.

Post prefatum igitur Amasiam regem Iudę regnauit Ozias, et post eum Ioathan. Hic edificauit sublimissimam portam domus Domini, quę in Actibus Apostolorum Speciosa uocatur. Hac preterea tempestate prophetauerunt in Iudea Oseae, Amos, Ysaias et Ionas. Porro post Ioathan regem Iudę regnauit Achat. Et post Achat Ezechias. Cuius anno VI Salmanasar rex Assyriorum descendens in Samariam transtulit decem tribus Israhel, et fecit eos acolas in terra Assiriorum, et eos qui dicebantur Chusei introduxit pro eis in terram ipsorum. Qui ubi seruire ceperunt ibi diis alienis, inmisit eis Dominus leones, qui deuorarent eos. Quod cum rex Salmanasar comperisset, misit unum de sacerdotibus captiuis, qui legis Israhelitice doctrinis illos imbueret, et ad cultum Dei terrę illius conuerteret, si forte ab eis hęc molestia hac medela recederet. At illi Moysi quidem Pentateuchum receperunt, sed deos patrum suorum non deseruerunt, immo postmodum in monte Garizim altare statuentes templum quod erat

Hierosolimis, quo ire et sua Deo uota persoluere lege
preceptum erat, numquam ingredi uoluerunt. Et hos
Samaritanos a Samaria legimus appellatos, quibus minime
coutebantur Iudei.

> Huic Ezechie Dominus miseratus, addidit uite eius XV annos.

Porro anni quibus diuisus est populus Israhel a Iuda et a domo Dauid sunt CCCLX; super Iudam uero post Ezechiam regnauit Manasses. Et post Manassem Ammon. Et post Ammon Iosias. Hic congressus cum Nechao rege Egipti, occisus est in campo Mageddo. Hac ętiam tempestate prophetauerunt in Iudea Hieremias, Olda, et Sophonias. Sed et post Iosiam regnauit in Iudea Ioachat mensibus tribus. Quibus nondum expletis memoratus Nechao rex Egipti, ueniens in Hierusalem, cepit Ioachat et duxit in Egiptum, et posuit super regnum eius Eliachim, quem et uocauit Ioachim, filium Iosye. Condempnauit ętiam Iudeam C talentis argenti, et talento auri. Anno quoque regni Eliachim XI Nabucodonosor rex Babyloniorum uenit in Ierusalem, exigens ab eo tributum quod Aegiptiorum regi soluere solitus erat. Quod ille annis tribus reddere non erubuit. Tertio uero anno, audiens Egiptios contra Babyloniam dimicaturos, soluere distulit. Vnde Nabucodonosor sicut rebellem eum interfecit, et tria milia uirorum Iuda captos in Babiloniam duxit, inter quos erat propheta Ezechiel adhuc puer. Tunc ętiam constituit regem Ioachim, qui et Iechonias nominatur. Quem Iechoniam non multis **(fol. 8r)** diebus interiectis obsedit Nabucodonosor rex Babilonis in Hierusalem, et uenientem sibi obuiam cum matre et quibusdam de populo cepit, et duxit in Babilonem, constituitque pro eo super Iudam et Hierusalem Sedechiam patruum eius, quem et uocauit Mathan. Sed et hic Sedechias non multo post contra Nabucodonosor rebellare cepit, qui adiurauerat eum per Deum, et contra munificum largitorem agebat hostiliter. Et tunc secundo reuersus est Nabucodonosor, in decimo uidelicet anno regni Sedechie, et duxit illum in Babiloniam captiuum, et murum ciuitatis euertit, et templum exussit, et uniuersa uasa Domini sancta secum asportauit, et posuit in templo dei sui. Danihel quoque et tres pueri, Ananias, Azarias et Misahel, qui erant de genere regio, captiui ducti sunt, quos sua liberalitate erudiri fecit Nabucodonosor prouincialibus litteris pariter et Chaldeis. Ignis ętiam altaris holocaustomatum sublatus est a sacerdotibus et in profundo siccoque puteo absconditus, et diligenter ibi tutatus. Tunc et Hieremias propheta fecit comminari secum tabernaculum federis et archam et altare

incensi usque in montem Abarim, ubi quondam ascenderat Moyses ut uideret hereditatem Domini. Inuenitque ibidem Hieremias speluncam, et intulit ea illuc, offerens sacrifitium consummationis templi. Obstruxit denique ostium spelunce, et latent ibi hęc omnia usque in presentem diem. In archa autem continetur urna aurea habens manna, et uirga Aaron quę frondуerat, et tabulę testamenti. Mansit ergo regnum Iudaice gentis usque ad presentem templi uastationem ac euersionem annis DCCCC^{tis} quattuordecim et sex mensibus decemque diebus. Quam uastationem non tam sua presentia legitur Nabucodonosor peregisse, quam per Nabuzardam principem militię suę. Ipse enim post regressionem regis ad Egiptum ab eo transmissus templum penitus euertit, et murum ciuitatis subruit, et populum qui ibidem remanserat in Babiloniam duxit.

De euersione templi quę facta est sub Nabugodonosor rege.

De sacerdotibus Hebreorum.

De sacerdotibus uero gentis huius sic refert Egesippus in historia sua libro quarto. A printipio Aaron summus sacerdos extitit, qui ad filios suos ex uoluntate Dei sacerdotii prerogatiuam unctione legitima transfudit. Alterius autem generis uiro, nec regi quidem, licebat succedere. Denique Ozias, quia usurpauit sacerdotium lepra perfusus temploque eiectus, reliquam ętatem sine imperio exegit. Fuerunt itaque ab Aaron usque ad tempora Salomonis qui condidit templum principes sacerdotum tredecim, per annos DC^{tos} et XII. Et rursus a Salomone usque ad tempora captiuitatis huius de qua nunc agimus, qua templum exustum fuit, fuerunt principes sacerdotum XVIII^{to} per annos CCCCXXX^{ta}. Nam euersum est anno quadringentesimo atque tricesimo a conditione sua. Et his diebus finitur mundi etas quarta, et incipit quinta, anno uidelicet nono regni Nabucodonosor regis **(fol. 8v)** Babilonis, qui uixit post hanc templi euersionem annis XX et V. Et hoc decedente regnauit Euulmerodac. Et post Euulmerodac Labosordac. Et post Labosordac Egesar. Et post Egesar Baltasar. Quibus regnantibus completi sunt anni LXX quibus prophetauerat Hieremias propheta Iudeorum captiuitatem esse soluendam.

Interea uero memoratus Cyrus nepos Astiagis regis apud Persas educatus, cum adoleuisset, congregata Persarum manu, auunculo certamen indixit. Et facta congressione, illius exercitum fudit, et ipsum Astiagen cepit, sed nichil ei preter regnum abstulit. Itaque Cyrus iste dignitatem Medorum ad Persas transtulit, et Syriam Scithiamque totam sibi subiugauit.

De Babilonia ueteri.

Quibus patratis Babiloniam obsedit, urbem tunc cunctis urbibus fortiorem et opulentiorem. Huius enim ambitus circumueniebatur stadiis quadringentis et octoginta sex. Erat ętiam in campi planitie sita, et castrorum facie menibus paribus per quadrum disposita. Murorum uero eius latitudo erat cubitorum quinquaginta, habens altitudinem quater tantam. A fronte quoque murorum C ereae portę; per medium autem eius Eufrates fluuius transcurrebat, et extrinsecus per circuitum fossa late patens uice amnis circumfluebat. Arx autem quę intus eminebat est illa turris quę post diluuium a Nembroth gigante famosissimo cepit ędificari, habens in altum quinque milia passuum et CLXXIIII. Latitudo autem eius IIII milia passuum tenere dinoscitur. Erant preterea alię domus intra eandem urbem quatergemine habitationis, nimia proceritate mirabiles. Vnde humana uirtute destrui posse incredibile uidebatur. Aduenerat ibi Cresus rex Lidorum famosus opibus, ut auxiliaretur Babiloniis cum aliis regibus et principibus multis. Et cum septimum decimum Baltasar regni sui compleuisset annum, irritam putans pollicitationem Hieremię qua predixerat usque ad annum septuagesimum captiuitatem Iudeorum esse soluendam, exhiberi fecit in mensa sua sacra uasa templi Domini, et contra ius et fas bibit in eis. Sed huius criminis confestim penas luit. Nam antequam illucesceret extinctus est, et Cresus rex cum aliis regibus multis qui ibi conuenerant fugit.

De reparatione templi Domini.

Sicque Cyrus secundum uaticinium Ysaię prophetę, qui dudum hec futura predixerat, et illum nomine designauerat, reges et conterritum exercitum effugauit, et urbem intrauit.
Quam postquam disponere cepit, laxata Hebreorum captiuitate, ferme quinquaginta milia hominum regredi permisit in Iudeam, reddens eis uasa templi Domini aurea et argentea V milia XL. Iosedech quoque de genere Aaron sacerdotem, qui fuerat cum patribus adductus, redire mandauit, ut ritus ueteris sollempnitatis per assueti sacerdotis scientiam reformaretur. At illi uenientes in Hierusalem ceperunt reedificare templum Domini. **(fol. 9r)** Sed Samaritis impedientibus intermissum est opus, donec consummaretur sub Dario anno secundo regni eius. Et notandum est quia illo eodem tempore quo a Cyro est Babilonia capta, eodem ętiam est Roma a pretaxati regis Tarquinii superbissima dominatione liberata.

Porro Cyro rege potentissimo apud Scithas interfecto, regnauit Cambises filius eius pro eo. Qui Egipti tota terra sibi uindicata, aedificauit ibi hanc quę nunc incolitur

Babiloniam, abominatus omnem illius ueteris Babilonię superstitionem. Sicque uetus Babilonia secundum sancti prophetę Ysaię prophetiam perducta est in heremi uastitatem. Hac preterea tempestate floruerunt in Iudea Aggeus propheta, et Zacharias, et Malachias. Porro Cambises, Cyri prefati regis filius, secundus Nabucodonosor appellatur. Sub hoc ętiam factum esse putatur, quod in Iudiht historia continetur.

Quo decedente regnauerunt magi duo. Et his interemptis Darius Antipasti filius rex est constitutus. Qui regis Ciri filiam in matrimonium suscepit, et regalibus nuptiis regnum sibi firmauit, ita ut non tam in extraneum regnum translatum quam in familiam Cyri uideretur esse reuersum. Et huius Darii sicut premissum est anno secundo completa est templi edificatio, quadragesimo sexto uidelicet anno postquam cepit edificari. Vnde Iudei Domino euangelico sermone dixisse referuntur *Quadraginta et sex annis edificatum est templum istud*, et cętera.

Dario uero Xerxes filius successit. Cuius imperii anno VII Hesdras scriba legis Dei ascendit de Babilone Egipti in Hierusalem, referens ad templum Domini sacras pecunias, argenti talenta DCL, et uasa argentea talentorum C, et uasa aurea talentorum XX, et cęlebrauit sollempnitatem Scenophegię. Remeauit ętiam Neemias ipsius regis pincerna de Susis castro anno regni eiusdem XX, qui muros urbis reedificauit cum summa sollicitudine. Iste est Xerxes qui in exercitu suo septingenta milia armatorum, et de auxiliis trecenta milia, Greciam expugnaturus legitur habuisse, naues etiam rostratas mille ducentas, et onerarias tria milia. Sed tanto agmini dux defuit. Nam semper in prelio postremus, et in fuga primus Xerxes apparuit. Erat enim in periculis timidus, et ubi metus abesset inflatus. Vnde ante experimentum belli opibus magnis fretus montes in planum exequabat, et maria pontibus onerabat, et inmensas aquarum uoragines permeabiles faciebat. Sed ubi ad angustias Termopilarum peruenit, qua introitus in Greciam patet, turpiter est deuictus. Et cum inde fuisset reuersus, terrestri naualique prelio superatus, etiam suis contemptui esse cepit. Deficiente itaque cotidie regis maiestate, Artabanus prefectus eius in spem regni adductus uesperi cum septem **(fol. 9v)** robustissimis filiis regiam ingressus eum trucidauit, et regnum eius sibi uindicauit.

Iste Artaxerxes ab Hebreis Asuerus uocatur.

Artabano uero Artaxerxes Longimanus successit. Hic imperii sui anno tercio gentes Persis subiectas cum satrapis et ducibus suis per centum et octoginta dies magnificis et accuratissimis epulis pauit. Regina quoque Vasti uxor

eius mulierum conuiuium splendide et opulentissime cęlebrauit. Et dum rex reginę pulchritudinem inter suas delitias suis conuiuis uellet ostendere, illam ad se uenire precepit. At illa fastu superbię tumens ad eum uenire contempsit. Qua de re rex ira commotus, illam deseruit, et Hester puellam Hebream, quę pulchritudine et gratia uultus omnes Babilonię puellas uidebatur excellere, suo lateri copulauit. Iste est Artaxerxes qui totam Greciam bellis edomitam et sibi uindicatam discedere ab armis precepit, denuntians pacis contradictorem morte puniendum. Quod fecit non ut genti pace consuleret, sed ut aliis bellis occupatus ab eis quietus redderetur. Post hęc uero bellum ciuile apud Persas exortum est, cum Artaxerxes et Cyrus fratres de regno ambigerent. Sed cum e diuerso ambo fratres equis inuecti concurrentes confligerent, Artaxerxes uulneratus est. Sed equi uelocitate morti exemptus euasit; Cyrus uero a cohorte regia oppresus finem certaminis fecit, et sic Artaxerxes regni sui potestatem fratricidio confirmauit. Hic ętiam contra potentissimos Persarum prefectos Pharnabuzum et Tysipharnem feliciter dimicauit, et Egiptum magno labore suo subiecit imperio. Circa hos denique dies floruit Aristhoteles philosophus. Post Artaxerxem autem regnauit Arxes qui cognominatus est Ochus.

> Aristotiles Platonis discipulus sectam condidit perypateticam, et uiuo adhuc magistro plures in suam congregauit heresim. Platonis uero scolam, que Achademia uocabatur, rexerunt post eum Exenocrates et Peusippus, sororis eius filius.

Hac preterea tempestate CCC[ta] milia Gallorum ad sedes nouas querendas profecti, duce Brenno, urbem Romam inuaserunt, et plurimis Romanorum interfectis arcem Capitolii obsidione cinxerunt. Ibique diu morati sunt, sed mille libras auri premium discessionis a Romanis suscipientes, mox diuersis agminibus alii Greciam, alii Machedoniam, alii Traciam petiuerunt, et sua prole uelut quodam examine totam Asyam repleuerunt. Tantusque terror Gallici nominis et armorum inuicta felicitas erat in illis diebus, ut non reges Orientis sine mercennario illorum exercitu ulla bella gerere presumerent, neque pulsi regno ad alios quam ad Gallos confugerent. Non enim aliter maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse, nisi Gallica uirtute arbitrabantur. Itaque in auxilium a Bithinie rege euocati, regnum cum eo pacta uictoria diuiserunt, eamque regionem Gallogreciam cognominauerunt. Hęc nunc de Gallis, quorum uirtus silentio tegenda non erat, breuiter ingessisse suffitiat, ut ad propositum redeamus.

Galli a candore dicuntur. Galac enim Grece lac apellatur Latine. Sunt igitur Galli naturaliter carne candidi et cesarie flaui. Quorum primus impetus sicut maior quam uirorum est, ita sequens minor quam feminarum. Eorum quippe corpora, humenti cęlo educata, habent quiddam simile niuibus suis, que mox ut caluere laxantur.

Interea uero memoratus Neemias scriba legis Dei, cum restaurasset ornatum templi Domini et ea quę ad cultum religionis pertinebant, misit nepotes sacerdotum illorum qui absconderant sacrum ignem altaris holocaustomatum **(fol. 10r)** in puteo sicco, quemadmodum superius continetur. At illi non inuenerunt ignem, sed aquam crassam, quam et hauserunt, et illi attulerunt. Quam iussit Neemias aspergi super ligna et super holocausta; et accensus est ignis ex aqua illa, ita ut omnes mirarentur. Ipse ętiam Neemias duodecim annis populo qui redierat ducatum sacerdotii prebuit in Hierusalem. Post reditum quippe plebis Iudaice de Babilonia per pontifices agebatur rerum summa. Itaque tam ipse quam Iosedech, qui iubente Cyro a Babilonia redisse dictus est, et quattuordecim uiri posteri eorum representauerunt principatum sacerdotii per ordinem successionis sue, a reditu populi usque ad Anthiocum Eupatorem, annis CCC^{tis} tribus, quorum eminentioris fame fuere Iesus sacerdos magnus, Ioachin, Elyasiph, Symon, Onias et Gaddus.

De Alexandro Magno.

Macedonia Emathia Emathionis regis nomine cognominata.

Porro Gaddi temporibus Philippus Aminte filius, Alexandri Magni pater, rex Machedonum, Athenienses, Phocenses Thessalosque perdomuit, et Capadotiam sibi subiugauit. Quo uita priuato Alexander Magnus ei successit. Qui cum uicesimum ageret ętatis suę annum, regnum adorsus est expugnare Persarum, habens in exercitu peditum XXX milia, et equitum quattuor milia quingentos. Et horum agminum ordines nemo nisi sexagenarius duxit, ut si principia castrorum cerneres, senatum te cernere, non militię duces existimares. Nemo denique illorum in prelio fugam, sed uictoriam cogitauit, nec in pedibus cuiquam spes, sed in lacertis fuit. Porro rex Darius fidutia uirium non hostem a Persarum finibus arcere, sed intra regni sinum recipere gloriosius ratus, flumen Euphraten et montem Cylitię Taurum illi sine impedimento transire permisit, ac demum in campis Adrasti dirigit aciem aduersus eum. Habuit itaque Darius in ea congressione sexcenta milia militum. Sed tam numerosus

exercitus mox terga uertit, non minus superatus Alexandri arte quam Macedonum uirtute. Magna cedes Persarum in eo prelio fuit. De exercitu uero Alexandri nouem tantum cecidere pedites, et centum uiginti equites. Post hanc autem uictoriam maior pars Asię statim ad Alexandrum defecit. Denique plurima gessit Alexander bella cum prefectis Darii, quos iam non tam armis quam nominis sui terrore superauit. Iam enim milites Alexandri Persicum aurum et totius Orientis opes quasi suam predam ducebant, nec belli periculorumque sed diuitiarum meminerant. Post hęc autem Darius cum quadringentis milibus peditum et centum milibus equitum in aciem procedit. Occurit ei Alexander et committitur prelium ingentibus animis. In eo prelio uterque rex uulneratur, et tam diu certamen anceps fuit, quoad fugeret Darius. Exinde magna cedes Persarum secuta est. Cesa enim sunt LX unum milia peditum, et equitum decem milia, capta XL milia. Ex Macedonibus uero cecidere pedestres C et XXX **(fol. 10v)** et equites C quinquaginta.

In castris Persarum multum auri et cęterarum opum inuentum est. Et inter castrorum captiuos capta est Darii mater et uxor eademque soror et duę Darii filię. Quarum redemptionem oblata Darius etiam regni dimidia parte non optinuit. Illas tamen Alexander haberi apud se ut reginas precepit, filiabusque non sordidius matrimonium dignitate patris sperare iussit. Post hęc autem Darius in gratiam uictoris Alexandri aureis uincitur catenis a cognatis suis. Et uinctus uitam pariter cum Persarum regno finiuit. Cuius corpus Alexander more regio sepeliuit. Sicque Persarum regnum cessit in potestatem Macedonum, postquam steterat per annos CC^{tos} et XXX^{ta} unum.

Interea uero Alexander Tyrum urbem florentissimam expugnauit, et Alexandriam super amnem Thanaim edificauit, et Indiam expetiit, ut ultimo Orientis Oceani lymbo imperii sui fines terminaret. Vbi cum Poro, ipsius gentis rege fortissimo, equo uectus singulari certamine dimicauit. Sed occiso deiectus equo concursu satellitum suorum mortem euasit. Subactis denique omnibus Orientis gentibus usque ad flumen Indum, et ad Occeanum, statuit remeare retrorsum. Verum cum Darium regem annis tantum quinque superuixisset, et Babiloniam reuersus fuisset, suorum insidiis in eadem urbe in ipso ętatis et uictoriarum suarum flore uitam ueneno finiuit, uitę uidelicet suę anno tricesimo secundo, regni uero sui duodecimo.

Alexander Magnus milites suos argiraspidas appellabat, ab argenteis clipeis quibus utebantur. Argyros enim Grece argentum Latine uocatur.

Quo defuncto, ilico translato uel disperso in multis imperio, Ptholomeo prima Egiptus et Affrice Arabięque pars sorte prouenit. Macedonas autem Philippus qui Arideus dicebatur frater Alexandri sortitus est. Porro Syriam et Babiloniam et omnia regna Orientis optinuit Seleucus, et Asyę regnum Antigonus. Deinde alii egregii quique uiri, qui magno militauerant Alexandro, diuersas occupauere prouintias. Et reges ex prefectis facti, magnas opes non sibi tantum parauerunt, uerum ętiam posteris reliquerunt. Hii tamen omnes non multo post mutuis se bellis et certaminibus consumpserunt. Horum tamen Seleucus Antiochiam, Laoditiam, Seleutiam, Apiam, Edissam, Beroeam et Pellem urbes inclitas condidit, et in eisdem urbibus Iudeos transtulit. Huius preterea Seleuci fuit filius Antiochus Magnus. Porro Antiochus iste relaxauit sacerdotes et scribas et cantores templi Domini a tributis et a regio uectigali et ab aliis oneribus cunctis. Verum iste Seleucus atque Lisimacus atrociter inter se dimicauerunt. Vltimum hoc bellum Alexandri conmilitonum fuit.

De LXX interpretibus.

Sed his ambobus occisis, Ptholomeus Lagi filius Hierosolimam et Iudeam dolo suam redegit in deditionem. Post quem regnauit Ptholomeus Philadelphius, qui donaria multa Hierosolimis transmisit, et diuinas scripturas ex Hebraica in Grecam linguam per LXX interpretes transferre curauit. Et post hunc iterum Ptholomeum regnauit Ptholomeus Euergetes, sub quo Iesus filius Syrac Sapientię librum composuit. Huius etiam Ptholomei filiam nomine Cleopatram Antiochus Magnus sibi legitimo copulauit matrimonio, sumens cum ea a prefato Ptholomeo partem Syrię, et Samariam, Iudeam atque Phenicem nomine dotis. Porro Magnus **(fol. 11r)** Antiochus iste genuit Seleucum, et fratrem eius Antiochum. Quorum Seleucus regnauit post patrem annis VII. Iste est Seleucus qui Heliodorum Hierosolimam destinauit, ut erarium templi Domini confringeret, et extractam inde pecuniam ad eum deportaret. Sed dum Heliodorus cum suis satellitibus mandatum eius perficere cupiens aerarium fuisset ingressus, apparuit ei quidam terribilis eques, qui eum grauiter flagellauit. Vnde infecto regressus negotio, inde ad eum remeauit. Ab hoc proinde Seleuco Parthi defecere et Arsacem sibi regem constituere. Post Seleuci uero decessum adeptus est regnum eius Antiochus frater ipsius, qui Epiphanes id est preclarus appellatur. Fuit tamen Seleuco filius nomine Demetrius. Verum post Ptholomeum Euergetem regnauit in Aegiptum Ptholomeus Soter. Et huic successit Ptholomeus Epiphanes. Epiphanes quoque reliquid filios

duos. Quorum unus Philometor, et alter nomen habuit Fyscon.

His etiam temporibus apud Kartaginem quoque Hannibal Amilcaris filius Penorum id est Affricanorum imperator est institutus, fatale non tam Romanis quam ipsi Affrice malum. Qui cum esset nouem annis natus, iurauit se Romanis nunquam futurum amicum. Et factus imperator, ut Romanorum peruaderet regnum Pyreneos montes transgressus, inter ferocissimas Gallorum gentes ferro uiam aperuit. Et a Pyreneo ad Alpes pertingens, cum Scipione Romanorum tunc consule conflixit et superauit. Et item apud Taximenum lacum Romanum consulem Flaminium interfecit, et eius exercitum penitus deleuit. Sed et alia uice apud Cannas uicum Apulię Lucius Emilius Paulus et consulares atque pretorii uiri XX ab eo sunt interfecti, et plurimi senatores capti et occisi, uiri quoque nobiles trecenti. Varro quoque consul cum quinquaginta fugit equitibus. In illa preterea pugna pedestrium uirorum XL milia et equitum tria milia quingenti periere. Hannibal autem in testimonium uictorię suę tres modios aureorum anulorum Carthaginem misit, quos ex manibus interfectorum equitum Romanorum detraxerat. Itaque pene omnes Romane spei uires in eo certamine perierunt, et adeo desperauerunt Romani, ut de derelinquenda Italia nouisque sedibus exquirendis consilium ineundum putarent. Sed et demum in Hispania duo germani Scipiones, Romanorum consules, a ducibus Hannibalis interfecti sunt. Sed horum nepos Scipio qui cognominatus est Affricanus, imperium in Hispania proconsulare sortitus, in ultionem patris et patrui animum intendit, et Pyreneum transgressus, Penorum ducem Hasdrubalem superauit bello, et castris exuit, et omnem Hispaniam a Pyreneo usque ad Occeanum in prouinciam redegit. Et tunc tandem Hannibal in Affricam redire compulsus est, ut fessis Karthaginiensibus subueniret. Quem Scipio bello susceptum superauit. In ea pugna interfecta sunt Carthaginiensium XX milia quingenti, et octoginta elephanti capti uel occisi. Demum quoque Carthago a Romanis deleta est, quę XXX milibus passuum muro amplexa tota pene mari cingebatur, absque faucibus quę tribus milibus passuum aperiebantur. Porro hic locus murum XX pedes latum habebat saxo quadrato in altitudinem cubitorum **(fol. 11v)** XL. Arx uero eiusdem urbis cui Byrse nomen erat amplius quam duo milia passuum tenebat. Ex una parte murus communis erat urbi et Byrse, imminens mari. Diruta et concremata est ipsa ciuitas anno a conditione sua septingentesimo. Sicque tandem bellum Punicum est finitum.

Dido a Sidonia in Affricam transiens tantum terrę dari sibi ab Affris obtinuit, quantum bouis corium teneret.

Quod accipiens subtiliter illud lacerauit et in corrigiam extendit; qua corrigia amplius quam duodecim milia passuum terrę circumdedit. Ibique arcem edificauit cui Byrse nomen inposuit.

In Numidia tunc amicus Romani populi Micipsa regnabat. Quo defuncto regnauit Iugurtha qui contra se bellum mouit Romanorum, propter necem Adherbalis et Hiensalis liberorum Micipse. Hac occasione expugnata est primum Numidia a Metello consule, et demum a Mario domita. Sed et Mauritania quam Boccus rex tuebatur a Romanis est subacta. Cantabri denique, Gallicii et Lusitani Hispanię populi uno pene prelio sunt superati. In Italia quoque Epyrotę, qui in Illirico cum Pyrro rege suo contra Romanos conspirauerant, primum pace molliti, demum uero cum Achiuis et Thessalis edomiti, Romano subacti sunt iugo; indeque fortuna Romana non contenta terminis Italię cepit se porrigere ad procul posita regna. Nam et ipso ferme tempore Attalus rex Asię, humanis rebus excedens, per testamentum suum Romanos sui constituit heredes regni.

Sed ut ad Hebraicam reuertar historiam, extinctis iam uaria sorte Alexandri Magni ducibus, regnauit in Syria iam dictus Anthiocus Illustris, filius Anthiochi regis, in anno centesimo tricesimo septimo regni Grecorum. Onias in illis diebus Hierosolimis summus pontifex habebatur. Cui frater Iason eripere sacerdotium cupiens, cepit Iudaice legis iura non in occulto uiolare, sed palam omnibus destituere, quasi sacerdotium quod affectabat aliter quam scelere consequi non ualeret. Ausus est enim sub ipsa templi arce gymnasium construere, et optimos quosque epheborum in lupanaribus ponere, eosque qui erant Hierosolimis Antiochenos scribere. Sed hoc impii et non sacerdotis Iasonis nefarium et inauditum scelus ultio diuina consecuta est. In leges quippe diuinas impie agere non cedit impune. Vnde post triennium ipse Iason qui Dei iura uiolauerat, et germanum proprium captiuauerat, iussu regis Antiochi expulsus est in Amanitidem regionem, et Menelaus quidam de tribu Beniamin sacerdotium optinuit. Verum huius Menelai factione Onias pius pontifex dolo peremptus est per quendam regis suffectum Andronicum. Et non multo post Menelaus motus est sacerdotio, succedente sibi fratre Lisimaco. Sed cum nec sic malis desisteret, tandem postmodum deiectus de turri L cubitorum infelicem exhalauit animam. Lysimacus quoque, iam multo templi auro exportato, plebeio concursu secus erarium lapidatus interiit.

Post hęc autem prefatus rex Antiochus ascendens Hierosolimam, intrauit in sanctuarium cum superbia et tulit altare aureum, et candelabrum, et mensam propositionis, et uelum et cętera templi ornamenta, **(fol. 12r)** et regressus est Anthiochiam. Demum uero precepit omnibus regni sui

gentibus ut esset populus unus, et prohibuit in templo Domini fieri holocausta et sacrifitia, precepitque Iudeis coinquinari ęscis inmundis, ut transgrederentur mandata Dei. In illis diebus quidam Eleazarus etate prouectus compellebatur carnem manducare porcinam. Sed ille “Non est”, inquit, “dignum Eleazarum nonagenarium transire ad uitam alienigenarum.” Et amplectens potius gloriosam mortem quam odibilem uitam, multis fatigatus supplitiis decessit, iunioribus et uniuerse genti suę magnum uirtutis exemplum et fortitudinis derelinquens.

De martirio semptem fratrum Machabeorum.

Contigit ętiam eodem tempore septem fratres cum matre ad similem cybum flagris et taureis compelli, in presentia crudelissimi regis. Sed et hii magis elegerunt cruciatibus interfici, quam contra ius et fas carnes manducare porcinas. Ad ultimum uero passa est sancta et memorabilis mater eorum, quę pereuntes VII filios sub unius diei articulo ęquanimiter contemplata fuerat. Sed et alię duę mulieres delatę sunt natos suos circumcidisse; quas pueris suspensis, cum publice per ciuitatem circumduxissent, de muro precipitauerunt. Preterea apud quemcumque inueniebantur libri testamenti Domini, et quicumque obseruabant legem Moysi, secundum regis edictum trucidabantur. Qua de causa territa populi multitudo reliquit legem Domini secundum iussum regis Antiochi, et sacrificabat idolis, et infringebat sabbatum, et edificabat sibi aras et templa et idola secundum ritum gentium; nec simpliciter se Iudeum quisque fatebatur, sed studia Grecorum emulabantur, et eis per omnia consimiles fieri cupiebant, quos hostes et peremptores habuerant.

De Iuda Machabeo.

In illlis diebus Iudas Machabeus secesserat in desertum, et ibi inter feras uitam cum suis agebat, ne particeps esset coinquinationis et preuaricationis. Sed quamuis pauci numero forent hii qui cum illo morabantur, ita tamen multitudinem gentium et duces Antiochi regis bellis contriuerunt creberrimis, ut et templum quod erat Hierosolimis recuperarent, et leges que abolende erant eorum felici pertinatia restituerentur. Vnde manifeste claruit, quod nullę essent uires hominum aduersus Deum. Interea tamen Anthiocus rex, cum conceptam nequitiam Deo inpediente perficere non ualeret, ira tumens Hierosolimam properabat. Quo dum tenderet, contigit ut de curru corrueret, sicque graui collisione menbrorum atritus lecto decubuit, et miserabili languore diu fatigatus interiit. Reliquit tamen heredem paruulum

filium Antyochum, quem Eupatorem appellauit. Quod audiens Demetrius Seleuci filius, cuius supra meminimus, a Roma qua tenebatur obses latenter egressus in Syriam uenire curauit. Vbi secundo fauore populi susceptus, mox conducticium exercitum aggregauit, et paternum regnum sibi uindicauit, et postmodum pupillum Eupatorem et tutorem eius Lysiam conprehendens partier interfecit. **(fol. 12v)** Ad quem accessit sceleratissimus Alchimus de genere Aaron, Onie uidelicet summi pontificis frater, sed nichil dignum sacerdotii in se retinens. Cum enim offensionis tempore propter assentationem regis Anthiochi sponte coinquinatus fuisset, populo Dei detrahere et regem cepit inflammare multis sermonibus aduersus Iudam Machabeum. Dicebat enim: “Hii qui dicuntur Asidei Iudeorum quibus preest Iudas Machabeus bella nutriunt, et seditiones mouent, nec paciuntur regnum esse quietum. Vnde ego defraudatus parentum gloria, dico autem summo sacerdotio, ueni huc, quidem primum utilitatibus regis fidem seruans, secundo etiam ciuibus consulens. Nam predictorum prauitate uirorum uniuersum genus nostrum ualde uexatur. Sed de his singulis oro te rex, ut et regioni et generi nostro secundum peruulgatam omnibus humanitatem tuam prospicere digneris.” Tunc misit rex Hierosolimis Nichanorem principem elephantorum, ut et Iudam Machabeum comprehenderet, et Alchimum sacerdotem constitueret. Alchimus autem fere beluę animum gerens, cum Hierosolimam uenisset, et pretio sacerdotium comparauisset, ne quod ius et fas inuiolatum pretermitteret, iussit destrui muros domus sanctę interioris, opera uidelicet sanctorum prophetarum, expletis trecentis tribus annis quo remeauerat Iudeorum populus ex Egipto. Sed horum criminum penas miser diu uitare non potuit. Subito enim obclusum est os eius et loqui non potuit, sed dissolutus paralisi miserabiliter expirauit. Sicque deficientibus sacerdotibus de genere Aaron, et Iuda Machabeo pro patrię legibus decertante sorte bellica iam defuncto, Ionathas frater eius adeptus est principatum Iudeorum, simulque sacerdotium.

Interea uero regem Demetrium Alexander Eupatoris filius interfecit. Genuerat tamen Demetrius duos filios. Quorum maior natu Demetrius memoratum postmodum interfecit Alexandrum. Qui multis etiam preliis Parthos fudit, sed ab his tandem comprehensus in Hirchaniam exulauit. Verum rex Alexander filium suum nondum adultum Trifoni cuidam militi suo nutriendum tradiderat. At ille sperans Demetrium adolescentem esse defunctum, occiso pupillo Antiocho (sic enim puer nominabatur quem Tripho tueri debebat) regnum Syrię inuasit. Quo cum

potiretur, Ionathan fratrem Iudae summum pontificem Iudeorum dolo captum interemit. Tripho quoque non multo post ab Antiocho fratre Demetrii, qui in Asya educabatur, in bello uincitur et occiditur, rursusque regnum Syrie ad sobolem Demetrii reuertitur.

Ionathe uero Symon frater eius successit. Post Symonem autem peruenit sacerdotium ad filium eius Iohannem. Qui aduersus Hirchanos dimicans, Hirchani nomen accepit. Hyrchano uero successit Aristhobolus. Aristobolus autem factus est rex et sacerdos. **(fol. 13r)** Et Aristobolo successit rex et sacerdos pariter Alexander. Alexander quoque moriens reliquit superstites filios suos, Aristobolum scilicet et Hirchanum. Sed donec adolescerent pueri, Alexandram coniugem suam temperamento regali preesse uoluit, simul arbitram statuens cuinam potissimum illorum duorum summum sacerdotium committeret. Illa Hyrchanum in sacerdotio patri sustituit propter senioris etatis prerogatiuam, Aristobolo fratri nichil publicorum committens offitiorum. Post Alexandrę uero mortem Aristobolus inuasit regnum, ac demum Hyrchanus sacerdotii dignitatem ei dimisit. Postea uero idem Hircanus, excitatus ab Antipatro patre Herodis, primum ad Arabię regem se contulit, facti penitens, ac demum Pompeio Romanorum duci, qui in Syria Tigranem regem debellaturus aduenerat, querimoniam super fratre suo detulit. Qua occasione idem Pompeius consul Romanorum urbem Hierosolimam obpugnauit, et templum polluit, et Aristobolum pontificem uinctum cum liberis Romam misit. Hyrchano uero pontificatum reliquit, et memoratum Antipatrum procuratorem totius regni constituit. Sicque deinceps gens Iudeorum tributaria Romano facta est imperio. Et ita sicut dictum est Aristobolus et Hyrchanus fratres, de regno inter se dimicantes, primi occasionem prebuere Romanis ut Iudeam inuaderent.

In illis etiam diebus tam supra nominatus Pompeius quam Gabinius consules Romanorum totam Syriam Romanis subactam redegerunt in prouincię formam; et sic paulatim Oriens Romano subici cepit imperio. Porro Gabinio Crassus successit. Et regi Syrię Ptholomeo Alexandro successit Ptholomeus Dionisius.

Interea uero Cęsar Gallorum gentem ferocissimam multis preliis expugnauit. Nauibus denique in Brittanniam transuectus, Romanum imperium ultra terrę limitem mare uidelicet Occeanum dilatauit. Quod totum intra decennium consummauit. Quo transacto decerni sibi a senatu Romano postulauit alterum consulatum. Contradictum est a Marcello tunc consule, adnitente Pompeio. Deinde decretum est a senatu, ut in urbem non nisi dimisso ueniret exercitu. Quod

Cęsar grauiter tulit, et contractis undique uiribus
Romam hostiliter contendit. Et Rubicone fluuio
transmeato Ariminum cepit, et Rauennam se contulit. At
Pompeius et omnis Romanorum senatus, crescentibus
Cęsaris uiribus trepidi, tanquam Italia pulsi Greciam
adierunt, Dirachium gerendi belli sedem eligentes. Cęsar
autem, cum iam aduersus Pompeii duces multa peregisset
certamina, tandem Romam intrauit, et ex erario publico
fractis ianuis pecuniam tulit, quam suis militibus erogauit.

Interea uero apud Dirachium multi reges
Orientis ad Pompeium cum auxiliis **(fol. 13v)** conuenere.
Quod audiens Cęsar, agmine preparato per Epyrum in
Thessaliam uenit. Pompeius autem cum maximis copiis
subsecutus est. Itaque instruitur ibi acies utrinque.
Pompeius octoginta et octo cohortes ordine triplici
collocauit. Fueruntque in exercitu eius peditum XL milia
et equites in sinistro cornu sexcenti, et in dextro
quingenti. Preterea reges multi senatoresque
et equites Romani plurimi. Contra Cęsar similiter
octoginta cohortes triplici ordinauit dispositione. In
exercitu Cęsaris fuere minus quam XXX milia peditum,
et equites mille. Sed dum utrinque certaretur, tandem
uniuersus Pompeii fugit exercitus. Cęsa sunt in eo prelio
Pompeianorum militum duodecim milia, et centuriones
XXXIIII. Pompeius fugiens onerariam nauim nactus in
Asyam properauit, et inde per Tyrum in Egyptum
transiit, ibique statim ut litus attigit, iussu
Ptholomei adolescentis in gratiam Cęsaris uictoris
occisus est.

De Pompeii morte.

Pompeio uero interfecto, Cesar Syriam peruagatus
Alexandriam uenit, ubi Alexandrinis petentibus prefatum
Ptholomeum adolescentem Alexandrię regno donauit. Qui
tamen ilico contra Cesarem rebellauit, et bellum
instruxit. In quo bello referuntur cęsa hominum
XX milia, et duodecim milia cum LXX nauibus dedita.
Vnde territus Ptholomeus scapham ascendit ut fugeret.
Sed multis post eum in eadem scapha insilientibus, mersus
necatusque est. Cuius dum corpus ad litus deuolutum
fuisset, inditio loricę aureę cognitum fuit. Quam cum
Cęsar Alexandriam premisisset, Alexandrinos
desperatione ad deditionem coegit. Quibus patratis
rursus regnum Egipti Cleopatre dedit. Demum uero
Syriam peruagatus, Pharnacem in Ponto deuicit, indeque
secundo Romam regressus, dictator et consul est
appellatus. Deinde in Affricam transiens, omnes magni
Pompeii duces atque nepotes debellauit. Conflixit
ergo apud Mundam flumen uel ciuitatem aduersum Pompeii duces
Labienum atque Actium Varum, et superauit. Sed et filiam

Pompeii Pompeiam, Faustum et Sillam, Affranium et Petreium interfecit. Cato uero apud Vticam sese interemit.

De Cesaris interitu.

Indeque rursus Romam reuersus, rerum summam ac potestatum solus sibi presumpsit, quod Greci monarchiam uocant. Sed dum ibi rei publice statum contra morem maiorum clementer instaurat, auctoribus Bruto et Cassio in curia XX tribus uulneribus confossus interiit, post annos tres et menses sex quam imperare ceperat. In hac coniuratione CCLX conscios fuisse ferunt. Romanus uero populus dolore stimulatus Capitolium cum auctoribus cedis incendere uoluit; apud quos ętiam ita postmodum memorabilis factus est ut omnes post illum imperatores Cesares noncupentur.

Hac denique tempestate, cessante iam regno ac legitimo sacerdotio Iudeorum, Herodes alienigena uir, Antipatris memorati principis et matris Cypridis Arabię filius, a senatu Romano susceperat regnum Iudeorum. Qui **(fol. 14r)** cum inrepsisset contra ius et fas Iudaice gentis in honorem indebitum, cepit in sacerdotium indignissimos et ignobiles quoque sustituere, quos ei uoluntas aut casus dedisset. Vestem quoque summi pontificis obclusam sub suo tenebat signaculo, nec unquam eius usum potestatemue permisit pontificibus sui temporis. Et ut suam sobolem regio Iudeorum generi commisceret, abiecta Doside uxore quam priuatus acceperat copulauit sibi Mariannem neptem regis Aristoboli, filiam Hyrchani summi pontificis Iudeorum. Sed huius mulieris expetita societas, sicut post declarabitur, eius potentiam potius inclinauit quam extulit, et domesticis affecit doloribus. Nam cum sequitur nobilitatem incidit perturbationem, qua sibi domus propria non conueniret.

Verum unctione legitima Iudaice gentis cessante imminebat secundum sermonem propheticum expectatio gentium Dominus noster Iesus Christus. Qui uerus rex et sacerdos de regum atque pontificum genere carnem assumens, uenit mundo salutarem afferens fidem, in qua populum gentilem atque Iudaicum sanctificando sibi conecteret et uniret. Natus est autem sua ordinatissima distributione anno memorati regis Herodis tricesimo primo, qui est secundum Hebreos ab origine mundi annus quater millesimus nongentesimus et quinquagesimus primus. Porro sicut beatus Maximus in sermone de Pascha testatur, et quemadmodum Greci calculatores computant, est quinquies millesimus quadringentesimus septimus.

De quatuor regnis mundi.

Denique notandum est quia per quattuor mundi

cardines per succedentia tempora quattuor regnorum principatus ante Christi natiuitatem in mundo fuere, distinctis gradibus eminentes, Babilonium scilicet ab oriente, et a meridie Carthaginiense, et a septentrione Macedonicum, quod Grecorum appellatur, et ab occasu Romanum. Sed inter primum atque nouissimum, id est inter Babilonium et Romanum, quasi inter patrem senem et filium paruulum breuia mediaque regna uenerunt, Affricanum uidelicet et Macedonicum. Carthago enim Affrice metropolis non tantum in Syciliam et Sardyniam, sed et in Hispaniam regni sui limitem extendisse uisa est.

Et iterum est notandum, quia sicut Belus obscure primum regnasse refertur, demum uero clarius latius ac magnifenticius Ninus filius eius, ita et Romę Iulio successit longe felitior Octauianus Augustus. Et iterum est pariter intimandum, quia quemadmodum natus est Abraham patriarcha ex cuius semine Christus processit anno regis Nini XL tercio, ita postmodum idem mundi Saluator natus est anno Octauiani Augusti XL secundo. Igitur qui mundi terciam sancti Habraę fide illuminauit ętatem, ipse ętiam sextam sua natiuitate et sui sacratissimi sanguinis effusione purificauit, sanctificauit et renouauit.

Hoc quoque non est silendum, quia a regno Herodis usque ad supremam Iudaici regni euersionem, quę facta est sub Romanis imperatoribus Vespasiano et Tyto, fuerunt principes sacerdotum **(fol. 14v)** templi Domini XX^{ti} et octo, per annos centum et LXX. Hęc nunc de statu Iudaici populi et templi dixisse suffitiat.

De philosophis gentilium.

Hoc tamen non silebo, prophetas eiusdem gentis tam ętate quam sapientia gentiles philosophos precessisse, ne qua gens de antiquitate suę sapientię super patriarchas et sanctos prophetas quibus diuina inerat sapientia ulla se uanitate iactauerit. Regnante quippe Romulo, cum iam regnaret in Iudea rex Ezechias, claruit Tales Milesius unus de VII sapientibus, qui astrologię numeris comprehensis defectum solis et lunę predicere cepit. Ipse etiam aquam rerum putauit esse principium. Cui successit Anaximenander eius auditor, qui mutauit de rerum natura opinionem, et non ex humore, sed ex suis propriis principiis quasque res nasci putauit, et earum rerum principia esse credidit infinita. Regnante etiam in Iudea Sedechia, et apud Romanos Tarquinio Prisco, Pitacus Mitilenus alius de septem sapientibus claruit. Porro Anaximenander Anaximenem discipulum et successorem reliquit. Anaxagoras uero et Xenophanes phisici captiuitatis Iudaicę tempore claruere. Sed et Diogenes fuit auditor Anaximenis, et Archelaus Anaxegore et Socrates Archelai discipulus, Platonis

magister. Et cum Tales in humore, et Anaximenes in aere, Stoici uero in igne, et Epicurus in athomis causam principiumque rerum esse dixissent, Plato laudatur philosophiam primus in tres partes distribuisse, moralem scilicet quę in actione seruatur, naturalem quę contemplationi deputatur, et rationalem qua uerum determinatur a falso. Proinde Platoni successit Apuleius, et Apuleio Hermes Egyptius, quem Trimegistum uocant. Verum etiam illo tempore quo captiuus Dei populus in Babilonia tenebatur, floruisse Samius Pyttigoras fertur, a quo ceperunt appellari philosophi. Qui interrogatus quid profiteretur, philosophum id est amatorem sapientię se esse respondit, quoniam sapientem se profiteri arrogantissimum sibi uidebatur. Eodem ętiam tempore reliqui V sapientes claruisse feruntur. Quorum nomina hęc sunt: Salon Atheniensis, Chilon Lacedemoniensis, Pyrandrus Chorintus, Cleobolus Lydius et Bias Priameus.

Nomina semptem sapientum.

Sed hii licet quodam genere uitę laudabili cęteris prestarent hominibus, nichil tamen monimentorum quod ad litteras attinet posteris reliquerunt, nisi quod Salon quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibetur. Orpheus tamen, Linus atque Museus prophetis Hebreis annis repperiuntur esse priores. Sed his omnibus nonne antiquior et sapientior esse Abraham repperitur, qui Deum credidit conditorem esse cęli et terrę? Quid et Enoch sanctus, qui fuit VII^{mus} post Adam quique in canonica Iudę epistola legitur prophetasse, et Noe patriarcha, quem prophetam non inmerito dixerim, nonne his omnibus antiquiores fuere, et sapientes illos sapientia precessere? Moyses ętiam iam philosophos **(fol. 15r)** omnes nonne cernitur sapientia precessisse, qui sine scrupulo ullo Deum fecisse cęlum et terram et omnia quę in eis sunt et scripsit et credidit? Et cum apud omnes gentiles philosophos, qui suorum monimenta dogmatum seculo reliquerunt, de rerum natura tanta inueniatur dissonantia, ut non facile quis inuenerit cuius opinioni debeat adquiescere, isti theologi, licet non fuerint contemporanei aut condiscipuli, inter se tamen concordes et in nullo dissentientes inueniuntur. Quid et de Dauid rege beato cuius delicta Dei sunt pietate deleta, et de Salomone eius filio, qui bonis initiis malos habuit exitus, de Deo tamen prophetasse cognoscitur, et de Esaya qui multo plura quam alii de ipso prophetauit, ita ut a quibusdam euangelista potius quam propheta uocetur?

Fides sanctorum patrum antiquorum.

Et de cęteris eque dixerim Hebreorum prophetis, qui omnes uerum illum coluerunt Deum, qui naturis a se creatis et subsistendi et mouendi initia finesque constituit. Qui rerum causas habet, nouit atque disponit. Qui uim seminum condidit. Qui rationalem animam quod animus dicitur quibus uoluit uiuentibus indidit. Qui hominibus sermonis facultatem usumque donauit. Qui munus futura dicendi quibus placuit spiritibus inspirauit. Qui per quos placet futura predicit, et per quos placet ipse malas ualitudines pellit. Qui bellorum ipsorum, cum sic emendandum et castigandum est genus humanum, exordiis et progressibus finibusque moderatur. Qui mundi huius ignem uehementem et uiolentissimum pro inmense naturę temperamento et creauit et regit. Qui maris et uniuersarum aquarum Creator est et gubernator. Qui solem fecit, corporalium clarissimum luminum, eique uim congruam dedit et modum. Qui ipsis ętiam inferis dominationem suam potestatemque non subtrahit. Qui semina et alimenta mortalium siue arida siue liquida naturis competentibus attributa sustituit. Qui terram fundauit ac fecundauit, et fructus eius animalibus et hominibus largitur. Qui lunam statuit in locum suum. Qui stellas fecit et earum numerum nouit. Qui uias celestes atque terrestres locorum mutationibus prebet. Qui humanis ingeniis quę creauit etiam scientias artium uariarum ad adiuuandam uitam naturamque concessit. Qui coniunctionem maris et feminę ad adiutorium propagande prolis instituit. Qui hominibus, quem focis et luminibus adhiberent, ad facillimos usus munus terreni ignis indulsit. Dei denique illi sancti theologi Spiritu afflati multa non solum de rerum natura, sed et de Dei secreta et inscrutabili essentia nobis scriptis suis pronuntiauerunt, scilicet quod nullis sit locis inclusus, nullis uinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cęlum et terram presente potentia, sed non propria indigente natura, et quod ita amministret omnia quę creauit, ut etiam ipsa proprios exercere et agere motus sinat. Et quamuis nichil esse possit sine ipso, non sunt tamen quod ipse. Agit autem multa per angelos. Sed quamuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat, non tamen ex angelis **(fol. 15v)** homines sed ex se ipso sicut angelos beatificat, et ab hoc uno et uero Deo omnes illi uitam sperauerunt ęternam. Expectabant quoque uenturum in terris unicum Filium eius, ut pro humana salute carnem assumeret ac sanguinem suum effunderet, utque ex illo sacrifitio singulari a peccatis omnibus mundaremur, et deinde eius Spiritus in cordibus nostris dilectione diffusa, qua omnes superaremus difficultates, in ęternam requiem, et contemplationis eius ineffabilem dulcedinem ueniremus. Haec omnia ab eis nobis sunt

significata et prenuntiata. Et hęc propter uitam ęternam fidelium in Christo et impleta credimus, et impleri cernimus et implenda confidimus. Quicumque autem de his secundum eos sapiunt, non secundum homines sapiunt, sed secundum Deum qui per eos locutus est. Organa enim Dei fuerunt, et sapientes theologi, non sibi inuicem dissidentes, sed uno quasi diuina armonia corporis instrumento ueritatem personantes. Quidquid ergo ab eis est dissonum, non dubitari debet esse falsissimum. Multa etiam alia super his erant dicenda, sed quia liber iste nimis extenditur, ratio moderationis exigit, ut iam terminetur.

PROLOGVS LIBRI II

Igitur quoniam iocundum est sapienti sacras historias nosse, quarum sola superficies solet ab humanis mentibus nebulas erroris abigere et eas ad imaginem ueritatis adducere, curabo nunc iuxta historię textum legentibus notificare, quomodo processit in mundo recta eruditio fidei per quosdam gradus et articulos ętatum ac temporum, et quomodo Vetus Testamentum euuangelicis ministrauit principiis in prefiguratione diuinorum sacramentorum, sicut uirilem ętatem solet ętas puerilis precedere.

De tercia mundi ętate.

Igitur quamuis ab ipsa mundi origine in tota mundi latitudine non nisi duas societates hominum comperimus extitisse (cum tot tantęque gentes, per eundem orbem diuersis ritibus moribusque uiuentes, multiplici linguarum, armorum uestiumque sint uarietate distincte), quas ciuitates duas merito possumus appellare, quarum una ciuitatum predestinata est regnare cum Deo et altera perire cum diabolo, tercia tamen mundi ętate, cum iam omnes gentes per orbem diffusę, benefitiorum Dei et suę conditionis oblite, insensibiles pro eo colerent creaturas, elegit Deus Abraham uirum sanctum, cuius exemplo mundum ad agnitionem sui conuerteret et ab erroris precipitio liberaret. Cui ętiam circumcisionis notam imposuit, quod nostre regenerationis signum fuit, qua post communem carnis generationem, qua seculo nascimur, Deo regeneramur per aquam et Spiritum Sanctum.

De quarta.

Quarta uero mundi ętate idem Deus et Dominus per ignem Moysi de rubo primum locutus est, ut educeret Israheliticum populum de Egipto, ac demum quadraginta diebus ac noctibus ipsius iterum tentus alloquio scriptam in tabulis legem meruit suscipere, qua idem Dei populus frueretur donec ueniret Christus, qui interiorem sensum legis eiusdem ecclesię suę data Sancti Spiritus gratia reseraret; Hac ipsa ętiam ętate construxit idem Moyses Deo in **(fol. 16r)** heremo tabernaculum, quod uniuersalem presentis seculi significabat ęcclesiam, et archam testamenti, per quam Christus designabatur in quo sunt omnes sapientię diuinę thesauri repositi, et candelabrum, per quod sancta predicatio quę iter lucis euntibus ad uitam ostendit exprimitur, et mensam,

per quam sancta significatur scriptura, et alia multa,
in quibus expressit nimis alta presentis ecclesię sacramenta.

De quinta.

Quinta denique mundi ętate Salomon rex
pacificus templum illud nobilissimum in Hierusalem
extruxit, in quo ętiam nonnulla imago rei futurę precessit.

De sexta.

Sexta quoque mundi ętate Christus Dei et
hominis mediator mundo apparuit et mortem crucis
pertulit, ut mors, quam uitę constat esse contrariam,
eius morte instrumentum fieret per quod transiretur ad
uitam. Demum uero surgens a mortuis misit de celo
Spiritum Sanctum suis apostolis in Hierusalem
constitutis, qui eis omnium reserauit mysteria
scripturarum, et attulit noticiam diuersarum linguarum.
Indeque dispersi sunt super faciem uniuerse terrę,
baptizantes ubique in nomine Patris et Filii et Spiritus
Sancti. Tunc adimpletum est quod scriptum est: *Ex Syon
exibit lex, et uerbum Domini de Hierusalem.*

De sacramentis ęcclesiasticis.

Inde enim procedens uerbum Domini per totum emanauit
mundum, et extunc cepit in terris edificari turris non ex
lapidibus ac cementis, sed ex diuersis populis et linguis,
cuius cacumen penetrat cęlum. Quę turris Syon spiritaliter
appellatur, quod speculatio interpretatur. Speculatur
enim futuri seculi magnum bonum, quod preparauit Deus
diligentibus se. Hęc etiam Dei sponsa, propter numerosam
quam ei cotidie parit filiorum sobolem per baptismatis
sacramentum, merito potest appellari. Ipsa quippe suo
redemptori Christo intellectualiter adherens, corporeo si
dici fas est amplexu, ueris impletur fecundaturque
uirtutibus. Cui quasi suę noue nupte nouus sacerdos noua
tradidit sacramenta, inposuitque ei onus leue et iugum
suaue, ut quanti penderet eam intelligeret. Dedit quippe ei
pro circumcisione, quę plebem Hebraicam non mediocriter
onerabat, sancti baptismatis sacramentum, et pro
diuersorum specie sacrifitiorum suum sacrificandum et
edendum corpus et sanguinem. Cuius ueri sacrifitii
multiplicia uariaque signa erant sacrifitia prisca
iustorum. Igitur prima lex uelud pedagogus rudibus
atque carnalibus hominibus primum posita est, erudiens
eos uel peccare prohibens metu pene presentis, secunda
uero sublimiorem uite uiam iam eruditis sine
interminatione pene presentis ostendit. Non decebat ergo
ut euangelica perfectio precederet Mosaycam legem.

Nam queque perfecta solent esse posteriora.

His ita se habentibus restat etiam nunc ut de Parthis, qui diu in Perside regnauerunt, aliquid dicam, antequam propositum opus attingam. Tantum enim regnum silentio preterire non debeo. Cum Parthis quippe Romanus populus orbis imperium legitur diuisisse. Sed quia Parthi Scitharum exules extitere sicut ipsorum uocabulo deprehenditur (Scithico enim sermone parthi exules appellantur) de Scitharum regno prius pauca narrabo, quamquam ordo preposterus esse uideatur, quoniam quidem post Pompeii et Cęsaris bella, quę iam digessi, de Vesoge rege Egypti, et de Amazonum regno, et de introitu Cyri in Scythiam, quę ante Cęsaris ortum contigerunt, tractabo.

LIBER II

(fol. 16v) Scitharum igitur gens antiquissima, sub septentrione posita, ab uno latere Ponto, ab altero uero montibus Ripheis et Asya a tergo terminatur. Sed Scithę non minus illustria principia quam imperia habuere, nec uirorum magis quam feminarum uirtutibus claruere, quippe cum uiri hos de quibus acturi sumus Parthos Bactrianosque, feminae uero eorum Amazonum regna condiderint. Itaque res gestas uirorum mulierumque considerantibus incertum est uter apud eos sexus illustrior fuerit. His tamen Vesoges rex Egypti primus bellum intulit. De cuius aduentu Scythę certiores facti, ultro ei obuiam processere. Quos cum rex aduenire cognouisset, in fugam uertitur, et exercitu cum omni bellorum apparatu derelicto in regnum se recepit. Scythae uero destitutum inuadentes exercitum fugauerunt et interemerunt. Indeque reuersi, Asyam perdomitam uectigalem fecerunt, modicum tributum eis magis in titulum imperii quam uictorię premium inponentes. Nichil enim uictores preter gloriam concupiscunt. Igitur his Asya per mille quingentos annos uectigalis fuit. Pendendi tributi finem Ninus cuius supra meminimus rex Assyriorum inposuit.

De regno Amazonum.

Scythę preterea, per incultas solitudines errare soliti, non agrum exercent, sed uxores et liberos secum in plaustris uehunt, coriis ymbrem et hiemis asperitatem euitantes. Armenta et pecora cum eis gradiuntur; lacte et melle uescuntur. Gens laboribus et bellis aspera, uires corporum inmense. Horum denique uirgines uitam suam non otio neque lanificio, sed armis et equis ac uenationibus dudum exercebant, inustis infantum dexterioribus mammis, ne sagittarum ictus impediretur. Vnde Amazones appellabantur. Duę his reginę fuere, Marthesia et Lampedo. Quę in duas partes agmine diuiso, opibus aucte, bello terminos defendebant. Et ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte predicabant. Itaque maiore parte Europę iam sibi subacta, Asię quoque nonnullas ciuitates post prefati Nini regis interitum occupauerunt. Ibique Epheso multisque aliis urbibus conditis, partem exercitus cum ingenti preda domum dimiserunt. Relique uero, quę ad tuendum Asię imperium remanserant, concursu barbarorum cum Marthesia regina interficiuntur. In cuius locum filia eius Orithia regno succedit. Cui preter singularem belli scientiam eximia seruate in omne ęuum uirginitatis ammiracio fuit. Denique Amazonum uirtute excitus Hercules, longis nouem nauibus preparatis, comitante principum Grecie iuuentute,

eas inopinantes aggreditur. Duę tunc sorores Amazonum regna regebant, Antiope et Orithia. Sed Orithia foris bella gerebat. Hercules uero, cum ad littus Amazonum naues applicuisset, incautas et inermes subitaneo turbauit aduentu. Multę denique cesę et multę sunt captę. Sed duae **(fol. 17r)** inter cęteras Antiope reginę sorores captę sunt, Menalippe ab Hercule, Yppolite a Theseo, de qua Theseus genuit Yppolitum. Hercules autem Menalyppen captiuam sorori reddidit, et pretium uictoriae suę arma regine suscepit. Porro post Orithiam Penthesileia regno potita est. Cuius Troiano bello inter fortissimos duces magna uirtutis documenta fuere. Penthesileia uero defuncta reginę Amazonum, regnum magnifice defendentes, usque ad Alexandri Magni tempora durauerunt. Quarum Minithia siue Thalestris regina concubitum Alexandri per dies XIII ad generandum ex eo sobolem obtinuit. Sed breui post tempore propter prostratam pudicitiam cum omni Amazonum nomine decidit.

De morte Cyri regis Persarum.

Precedenti tamen euo Cyrus rex Persarum, cunctis aduersus quos ierat perdomitis Babiloniaque iam capta, Scithis bellum intulit. Quem Thamaris regina quę tunc genti preerat, cum prohibere transitum Araxis fluminis posset, transire permisit. Itaque Cyrus Scythiam ingressus, procul a transmisso flumine castra metatus, uinum et epulas preparauit. Sed astu statim quasi territus eas dereliquit. Regina uero, ubi Cyrum adesse comperit, filium suum cum exercitu ad persequendum illum destinauit. At illi, castra Cyri grandi apparatu referta inuenientes, procumbunt quasi ad epulas inuitati. Sed cum iam essent ebrietate sopiti, Cyro reuertente una cum adolescente obtruncantur. Thamaris autem, filio cum exercitu amisso, dolorem hostium promptius sanguine diluere quam suis lacrimis parat. Simulauit ergo diffidentiam desperatione cladis illatę, et hostem uictoria superbum ad se euocat. Sicque in conualle insidiis compositis ducenta Persarum milia subita inruptione deleuit. Quibus patratis Cyri caput iussit amputari, et in utrem humano sanguine plenum inferri, ita inquiens: “Sacia te sanguine quem sitisti.”

Denique rex Darius, qui magorum audatiam ferro cohercuit, Accyro regi Scytharum bellum intulit, quod filię eius petitas nuptias non optinuisset. Sed cum incredibili apparatu Scythiam ingressus fuisset, non facientibus hostibus legitimam pugnę potestatem, metuens ne interrupto Hystri ponte reditus sibi intercluderetur, amissis octoginta milibus hominum trepidus refugit. Hanc

tamen iacturam inter dampna non reputauit. Verum quia de bellis Scytharum usque modo satis est peroratum, nunc de Parthis est aliquid exsequendum.

De moribus Parthorum.

Parthi igitur, Assiriorum Medorumque temporibus domesticis seditionibus Scythia pulsi, inter orientales populos obscurissimi fuere. Nam cum Orientis imperium a Medis ad Persas translatum est, uelud uulgus sine nomine preda uictorum fuere, demumque Machedonibus triumphato **(fol. 17v)** Oriente seruierunt, ut cuiuis mirum uideatur, ad tantam eos felicitatem prouectos per uirtutem, ut imperent gentibus sub quarum imperio ueluti seruile uulgus mansere. Sermo his inter Scythicum Medicumque medius, et utrisque permixtus. Vestis perlucida ac fluida. Exercitum non ut alię gentes liberorum, sed seruorum habent. Quos pari ac liberos suos cura equitare ac sagittare magna industria docent. Vt quisque est locupletissimus, ita plures in bello equites regi presentat. Sed serui pedibus, liberi equis uectantur. Equis bella, equis conuiuia, equis publica ac priuata offitia obeunt. Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus. Sepe etiam fugam simulant, et in ipso ardore certaminis prelia deserunt aut post fugam pugnam repetunt, ut cum maxime uicisse te putes, tunc tibi discrimen subeundum sit. Cominus in acie preliari aut obsessas expugnare urbes nesciunt, nec pugnare diu possunt. Intolerabiles enim forent, si quantus est his impetus, tanta uis et perseuerantia esset. Signum his in prelio non tuba sed timpano datur. Munimentum ipsis et equis lorice sunt plumate. Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulenta, procacia. Quippe uiolentiam uiris, mulieribus mansuetudinem assignant. Semper aut in externos, aut in domesticos motus inquieti. Natura taciti, ad faciendum quam ad dicendum promptiores. Proinde secunda ut aduersa silentio tegunt. Principibus metu, non pudore parent. In libidinem proiecti. Vxores dulcedine uarie libidinis singuli plures habent. Nulla delicta adulterio grauius uindicant. Quamobrem feminis non uirorum conuiuia tantum, uerum ętiam conspectus interdicunt. In cybo parci. Nam carne non nisi uenatione quesita uescuntur.

De Arsace Parthorum rege.

Parthorum denique gens postquam a Seleuco rege defecit sub Arsace mansit, qui stabilito regno non minus est memorabilis Parthis quam Persis Cyrus, uel Romanis Romulus, aut Macedonibus Alexander. Iste quippe eos

primum legibus formauit, militem legit, castella muniuit, ciuitates firmauit, urbemque eis nomine Daran in monte Zapaorthenon condidit. Cuius loci situs talis est, ut neque munitius quicquam esse nec amenius possit. Ita enim et preruptis rupibus undique cingitur, ut nullis defensionibus egeat, et soli circumiacentis tanta fertilitas est, ut propriis opibus expleatur. Hic etiam Hyrcanorum regnum suo adiunxit, ac regem Seleucum superauit. Demum uero eui maturus decessit; cui filius successit, qui illum industria simul et nomine representauit. Nam et iste Arsaces secundus aduersus Antiochum Seleuci filium centum milibus peditum et XX milibus equitum instructum pugnauit, et eum superauit. Tercius uero **(fol. 18r)** Parthorum rex Priapatius fuit. Qui exactis in regno XV annis decessit, relictis duobus filiis, Mitridate et Phrahate. Quorum maior natu Phrahates, more gentis suę heres regni, Mardos ualidam gentem bello domuit, et non multo post decessit, pluribus relictis filiis. Quibus preteritis fratri suo Mitridati, insignis uirtutis uiro, reliquit imperium. Qui susceptum regnum a monte Calcaso, multis populis in deditionem redactis, usque ad flumen Eufraten protulit. Et post hęc correptus aduersa ualitudine, non minor proauo suo Arsace gloriosa senectute decessit. Cui Phrahates filius successit. Quo a Scythis interfecto, Artabanus patruus eius rex constituitur. Artabano uero Mitridates pater magni Mitridatis successit. Qui cum matura morte defecisset, frater eius Orodes Parthorum occupauit imperium. His preterea temporibus Crassus, Romanum assecutus consulatum, per Mesopotamiam tendens in Parthiam, Euphraten fluuium contra fedus Luculli et Pompeii consulum Romanorum transiuit, et Carras usque peruenit. Vbi a Parthis circumuentus exercitum amisit, et ipse extinctus est. Porro memorati Orodis Parthorum regis filii Pacorus et Phrahates fuere.

De morte Crassi consulis Romanorum.

De Mitridate Parthorum rege.

Carras est ciuitas Mesopotamie, hospicio sancti Habrahe patriarche et patris eius morte famosa.

Mitridates autem, prefati regis Mitridatis filius, postquam adoleuit et regnum adeptus est, non sui tantum temporis, uerum etiam omnes superioris etatis reges maiestate precessit. Is enim per XL et sex annos multas uictorias de Romanis habuit, et quotiens illum summi consules Romanorum Silla, Lucullus et Gneus Pompeius

uicerunt, totiens maior et clarior apparuit, dampnisque suis semper terribilior reddebatur. Hic quoque Babiloniam uictor occupauit, et omnes gentes quę inter Ydaspen fluuium et Indum iacent sibi subiugauit, et ad Indiam postmodum suum dilatauit imperium. Sed et Capadotiam cęso rege Ariobazane cepit, et Armeniam obtinuit; Scythiam quoque sibi pacificauit, quam nemo ante tuto transire uel adire ualebat. Bithiniam denique et Paflagoniam subegit, expulsis inde Phyrmene et Nichomede regibus. Et cum uenisset Ephesum, crudeli precepit edicto, ut quicumque inuenti essent Romani per totam Asyam sub una die necarentur. Archilaus denique dux eius, cum CXX milibus peditum et equitum in Achayam ab eo premissus, Athenas totamque Greciam partim ui, partim uero cepit per deditionem. Verum cum iam senex Mitridates obsessus a Farnace filio teneretur, et mori compelleretur, uenenum hausit ut seipsum interficeret. Infusa tamen pestis in uisceribus eius nichil ei nocere potuit. Puer nempe tutorum sepe passus insidias, ita se aduersus eos exquisitis stagnauerat remediis, ut nec uolens quidem ueneno mori potuerit. Quendam itaque Gallum militem quem offendit inuitauit, et ei iugulum prebuit. Et hunc uitę finem Mitridates tulit, et heredem sibi patricidam filium dereliquit. **(fol. 18v)** Periit autem habens annos LXX duos, quibus LX regnauit. Contra Romanos uero annis XL pugnauit. Mortuo proinde Mitridate, famosissimus Pompeius consul Romanorum regem Tigranem in Syria debellare cepit. In qua expeditione positus, templum quod erat Hierosolimis expugnauit, et non multo post Romanis ciuile bellum est exortum, in quo Cęsar memoratum Pompeium superauit. In quo ętiam bello Parthi Pompeianarum partium fuere, et propter amicitiam cum Pompeio bello Mitridatico iunctam, et propter Crassi necem, cuius filium in partibus Cęsaris compererant esse, quem ultorem paterni sanguinis futurum metuebant. His de Parthis breuiter expeditis, operi proposito manum applicabo.

PROLOGVS LIBRI III

Amodo igitur promissam defloraturus historiam, a natiuitate Domini et Saluatoris nostri Iesu Christi exordium sumam, ac postmodum sanctorum successiones apostolorum et presulum nomina Romanorum hic inseram, ac demum qui uiri catholici locis celeberrimis post ipsos apostolos regendas susceperunt ęcclesias expediam. Nec preteribo persecutionum turbines, quibus sancti martyres diuersis temporibus pro Christo carceribus trudi edictis principalibus urgebantur. Sed illi diuino amore flagrantes, seuientibus in necem illorum regibus et legibus, ducibus et gentibus, flecti nullis cruciatibus potuerunt, semper inexpugnabiles permanentes. Similiter et sanctę mulieres, uirilem gerentes animo fidem, carceribus includebantur, cedebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, coronabantur. Hos primitiua flores tulit ęcclesia, et his adhuc stipata uernat mirabili uarietate. Horum denique meminisse semper erit utile.

Philocumpus.

Preterea perfidos non pretermittam philocompos, id est amatores iactancię non sapientię, qui continentia, castitate atque ieiunio sicut quadam pietatis ueste exterius tecti, intrinsecus uero habentes animum uenenatum, per dulces sermones multis in ęcclesia scandalum intulerunt. Quorum perfidiam denudare curabo, et eorum erroribus locis oportunis, paucis quidem sed affatim, Dei opitulante iuuamine respondebo. Quod illis maxime profuturum esse confido, qui magna doctorum uolumina quibus eis responsum est non habent, aut secularibus impliciti curis ea minime legere possunt. Nam ex his tametsi breuibus responsis poterunt et incautam simplicitatis imperitiam deuitare, et dogmata fidei christiane contraria declinare.

Arguam denique cecitatem Iudeorum qua nolunt in Christum credere, quem sciunt sibi a prophetis prenuntiatum fuisse. Extremam denique templi euersionem, quę facta est sub Vespasiano et Tito, non tacebo, sed referam deiectionem siue depopulationem **(fol. 19r)** rerum illarum quę dicebantur sancta sanctorum, licet fuerit umbra non ueritas. Vmbra tamen designat uestigia ueritatis, et diligenter intuentibus signis quibusdam futura solet exprimere.

Optimorum preterea uirorum, Romanorum scilicet, Gallorum, Gotthorumque et ceterarum gentium memorabiles actus hic inseram, et totum hoc opus legitima ratione corroborare contendam. Incipiens quippe ab Octauiano Augusto omnium

imperatorum nomina Romanorum ibi seriatim denotabo, usque ad Karolum Magnum et eius filium imperatorem Ludouicum, et tempora quibus floruerunt lucide designabo, sicque secundum eorum katalogum rerum relationes gestarum ita temporibus assignabo, ut si modo dictum decurras katalogum, quid sub unoquoque imperatore gestum sit, euidenter agnoscere possis.

Sunt tamen nonnulli quibus uidetur fore superfluum, cum secundum tempora regum uel imperatorum ęcclesiastice pertractantur historię. Sed non est contra religionem ecclesiasticam aut auctenticam disciplinam. Lucas nempe euuangelista cum dominicę incarnationis texeret historiam, Herodis regis Iudaicę gentis in ipso sui sancti euuangelii printipio intulit mentionem. *Fuit*, inquit, *in diebus Herodis regis Iudeae sacerdos quidam nomine Zacharias, de uice Abia*. Itemque post pauca: *Exiit edictum a Cęsare Augusto ut describeretur uniuersus orbis*, Cęsaris Octauiani faciens iterum mentionem, quatinus illa quę minus erant hominibus nota ab his quę pene apud omnes cęlebri fama ferebantur confirmarentur et roborarentur. Quod et multi alii religiosi diuinarum tractatores historiarum fecisse leguntur. Ille quippe res geste quę nulla regum ac temporum certitudine commendantur, non pro historia recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur.

Porro ideo Christus usque ad sextam uenire distulit etatem, ut noue legis plenitudinem prolixitas temporis non auferret. Nam si ante uenisset, cuncta forsitan legis noue precepta uetustas temporis aboleuisset. Nunc autem ea seruare ipse inminens iuditii terror exigit, nec sinit propinquitas uicini examinis periclitari noue fidei perfectionem. Proinde decebat, ut qui sexta feria hominem fecerat, VI^{ta} eum mundi etate redimeret; nec fuit incongruum ut mundum quem VI^{ta} die perfecerat, VI^{ta} mundi etate eum ad plenitudinem legis perduceret, et iam ueterescentem suo nouo aduentu reficeret.

> Italia dicitur ab Italo rege. Hec etiam Ausonia noncupatur ab Auso Vlixis filio.

Proinde presenti prologo, quoniam id multum operi proposito conuenire non dubito, Italię situm paucis comprehendam, et prouinciarum eius numerum subtiliter nescientibus intimabo. Italia ergo patria siue regio Romanorum, a cyrcio in eurum extensa, habet ab Affrico Tyrrenum Mare et a borea Adriaticum sinum. Ab occidente autem obicibus Alpium obruitur. Porro Alpes a Gallico mari super Ligustium sinum exurgentes primum Narbonensium fines, demum uero Galliam Rethiamque secludunt, donec in sinu Liburnico defigantur.

Histria dicitur ab Istro, id est Danubio flumine.

Liguria a leguminibus uocitatur, quorum ferax esse probatur.

Alpes Cotie a Quotio rege dicuntur.

Britia prouintia a quadam ipsius prouintie regina uocatur.

Flaminia, Aurelia et Emilia a constratis uiis que a Roma ueniunt uocabula trahunt.

Habet etiam Italia prouintias decem et octo. Quarum prima Histria noncupatur. Secunda Liguria, in qua est Mediolanum atque Papia. Tercia Rethia Prima, cui conectitur Rethia Secunda, inter Alpes constituta. Quinta uero prouintia Alpes Cottię noncupatur, in qua Genua ciuitas est sita. Sexta quoque prouintia Tuscia nominatur, in qua Roma consistit, cui adiungitur Vmbria, in qua est Perusium et Spoletium. Septima autem prouincia Campania ab urbe sumit initium et pertingit usque **(fol. 19v)** ad Siler fluuium, habetque opulentissimas urbes Capuam atque Neapolim. Octaua est Lucania, cui coniungitur Britia, a Silere fluuio usque ad fretum Siculum super ora Tyrreni maris pertingens, in qua Pestus, Lanius et Regium positę sunt ciuitates. Nona uero prouintia in Alpibus Apenninis est sita. Decima autem Emilia nominatur. Hęc incipit inter Alpes Appenninas, et pergit iuxta Padi fluenta uersus Rauennam, et hęc locupletibus urbibus decoratur, Placentia, Parma, Bononia et Cornelii Foro, quod modo Castrum Imolas appellatur. Vndecima autem Flaminia uocitatur, et est inter Apenninas Alpes et mare Adriaticum posita, estque in ea sita Rauenna. Duodecima uero est Picenus, habens ab austro Appenninos montes et ex altera parte Adriaticum mare, et porrigitur usque ad Piscariam. Appennine autem Alpes, per mediam Italiam pergentes, a Punicis, hoc est ab exercitu Hannibalis qui per eas transitum habuit, uocitantur. Tercia decima quoque prouintia Valeria noncupatur, cui est adnexa Nursia. Huius etiam pars occidua Etruria nominatur. Quarta decima uero prouintia Samnium a Piscaria incipit et inter Campaniam et mare Adriaticum pergit. Huius caput est Beneuentus ciuitas. Quinta decima autem Appulia est consociata sibi Calabria, habens opulentas urbes, Luceriam, Sepontum, Kanusium, Brundusium atque Tharentum. Sexta decima uero Sythilia est, quę mari Thirreno seu Ionico alluitur. Septima decima autem Corsica est et octaua decima Sardinia noncupatur.

Samnites ab hastis quas ferre soliti erant uocantur. Hasta enim Grece samia nuncupatur.

Apulia a perditione cognominatur. Celeriter enim ibi solis feruore uirentia perduntur.

Sicilia a Siculo duce denominatur.

Corsica a duce suo Corso, et Sardinia a Sardo Herculis filio nominatur.

Senogallia ciuitas mari contigua a Gallis Senonensibus nomen accepit.

Sciendum tamen est, quoniam Liguriam et partem Venetię, et Emiliam atque Flamminiam ueteres historiographi Galliam Cisalpinam apellauere. Siquidem antiquo tempore Brennus, qui apud urbem regnabat Senonensem, cum trecentis milibus Gallorum ad Italiam uenit et eam usque ad Senogalliam super mare Adriaticum sitam occupauit, et ibi ab inuicem separati sunt Galli. Quorum centum milia Delphos adeuntes Grecorum gladiis perierunt. Alia uero centum milia, intra Greciam remanentes, primum Gallogreci, a candore corporis postea autem Galathe sunt appellati. Hi ergo sunt quibus scribit apostolus Paulus. Alia autem centum milia in Italia remanserunt Tycinumque, Mediolanum, Pergamum et Brixiam construentes Cisalpine Gallię nomen dederunt. Vnde Gallia Transalpina quę ultra Alpes habetur, et Gallia Cisalpina quę infra Alpes est uocitatur. Et hęc de Brenno siue de Gallis, quorum supra dudum meminimus, paucis dixisse suffitiat.

Amodo uero Dei fultus adiutorio et in tres libros totum opus diuidere, et in unum corpus ecclesiasticam historiam curabo redigere.

LIBER III

(fol. 20r) Secundus Romanorum monarcus interfecto Iulio Cesare Octauianus Augustus extitit, quo nullus Romanorum imperatorum in bellis felitior, nec in pace moderatior fuit. Adolescenciam tamen suam ciuilibus bellis implicuit, et Illiricum et Pannoniam occupauit, et Sicambros et Astures Hispanię populos superauit, et eiusdem terrę populum barbarum et agrestem Romanis legibus informauit. Norici quoque, Dalmate, Mesi, Bofroani, Traces, Daci et Sarmate ducum eius sunt superati uirtute. Sed antequam regni monarchiam obtinuisset, ita inter ipsum et Antonium Romana res publica diuisa manebat, ut Augustus Italiam, Galliam et Hispaniam, Antonius uero Asyam Pontumque possideret. Erat autem Antonius socer eius. Porro cum esset lasciuus Antonius, correptus amore Cleopatre Egypti reginę, repudiata Augusti sorore, ipsam sibi Cleopatram matrimonio copulauit, et Augusto bellum indixit. Sed Augustus ad prima nouorum motuum signa cum trecentis nauibus a Brundisio in Epyrum transmeauit. Antonius uero occupauerat Atticum litus. Sed ubi uentum est ad prelium, et Augusti classis cepit Antonii turbare nauigium, Cleopatra regina cum aurea puppe ueloque purpureo prima fugere cepit, et ilico secutus est eam Antonius. Instare uestigiis Augustus. Quod cernens Antonius propria se manu peremit. Regina uero, ad pedes Augusti prouoluta, temptauit oculos eius. Sed spreta ab eo desperauit. Et ubi se triumpho seruari cognouit, incautiorem nacta custodiam in mausoleum odoribus refertum iuxta suum se collocauit Antonium. Deinde admotis sibi serpentibus morte sopita est.

Monarcus dicitur solus princeps; ante Cesarem enim duo consules rei publice principari solebant.

De Antonii et Cleopatre interitu.

Vrbem Alexandriam condidit quondam Magnus Alexander inter Asiam et Europam. Porro Alexandria pluuia non indiget, quoniam irrigatur a Nilo. Habuit etiam Alexandria in longitudine stadia XXX et in latitudine X. Munitur quoque undique aut inmeabili solitudine, aut inportuoso mari, aut siluosis paludibus.

Tunc Augustus potitus Alexandria urbe, omnium urbium tunc opulentissima, Romam triumphans ingressus est. Quibus patratis Parthi inclyti nominis eius fama inuitati, licet iam se pares Romanorum magnitudini crederent, Romana signa

quę Crasso interfecto diripuerant ultro ei reddiderunt, et obsidibus traditis firmum fedus ab eo fideli supplicatione suscipere meruerunt, regni sui terminum Euphratem fluuium secundum fedus Luculli et Pompeii consulum Romanorum quod dudum constituerant statuentes. Plus enim apud eos fauore nominis sui fecit Augustus, quam facere quisquam alius imperator armorum robore potuisset.

De Herode rege Iudeorum.

Ad hunc quoque Scythę, Indi et Garamantes et Ethiopes legatos cum donis miserunt. Herodes quoque rex Iudaice gentis, Antonio et Cleopatra iam extinctis, sponte ad eum nauigauit, et deposito diademate se illi obtulit, humili quidem habitu sed regia mente, et his eum adorsus est uerbis: “Ego”, inquiens, “Auguste, fateor me fidelem Antonio fuisse sotium, utpote qui ab eo regnum susceperim. Ea tamen necessitate arma non tuli aduersum te, non quasi prelii pauidus uel amici desertor, sed domi rebus gerendis **(fol. 20v)** occupatus. Ingratum tamen sibi me non sensit Antonius, cui et adiumenta exercitus et frumenti copiam miserim absens. Nunc autem, o Cęsar, uicisti Antonium legionibus tuis maximis, uicisti eum consiliis tuis, uicisti imperii Romani uiribus quod dereliquerat et abnegauerat. Certe uictus est Antonius uiribus tuis, sed magis moribus suis. Vicerat enim eum Cleopatra uxor, et Egiptius amor, Canopeaque luxuries. Victus est quia maluit cum Cleopatra uinci, quam sine ea uincere. Vicit eum mulier, infestior suis quam aduersariis. Denique uictus est quia me audire noluit. Obstruxerant enim mentem eius Cleopatre cupiditates. Victus sum et ego cum Antonio, minore tamen flagitio, quia illum Cleopatra uicit, me Antonius. Ille barbaram, ego amicum non dereliqui. Modo uero ad te ueniens sequestraui a me regni insignia, sed non abieci uirtutis conscientiam. Vt uoles iudica.”

Ad hęc Cęsar: “Salue”, inquit, “et nunc magis utere regno tuo, quoniam non inuidemus uirtutibus sed delectamur. Dignus es enim plurimis imperare, qui sic tueris amicitiam, ut et in aduersis positum non abneges amicum. Et idcirco magis expeteris a nobis, quia nullus belli te mutauit euentus. Non enim Antonium deseruisti, sed Antonius te, qui magis credidit Cleopatre quam tibi. Insipientia illius te nobis adquisiuit, qui sibi pernitiosam elegit Cleopatram, et te fidelem repudiauit. At non est mirum si a te Cleopatra desciscere fecit Antonium, cum a me etiam eum dissociauerit, et ex consorte imperii hostem reddiderit. Nunc autem adoriemur in reliquum, ut non requiras Antonium. Non enim dignum est ut quem bello uicimus,

beniuolentia non uincamus.” Et cum hec dixisset, inposuit coronam capiti eius. Ampliauit ętiam munificentia regia regnum illius, dans ei Gaddaran et Ypponem, Samariam et Ioppen Turrimque Stratonis maritimas ciuitates.

Ex quibus Herodes Turrim Stratonis in gratiam et honorem Cęsaris postmodum albo lapide renouauit, et aulicis edifitiis uenustauit, et Cesaream mutato nomine iussit appellari. Vrbem quoque Samariam, quam nunc Sebasten appellant, non solum exedificauit, sed etiam repleuit inhabitantibus. Extruxit preterea Hierosolimis turrim magnam quam appellauit Antoniam, propter Antonii gratiam ueteris amici. Addidit ętiam in ipsa arce regię domus gemina habitacula maximi ambitus et ammirabilis pulchritudinis, quorum unum nominauit Cesarium, et alterum Agrippium. Cęsari quoque condidit templum ad fontes Iordanis, adeo inmemor religionis, ut homini templum conderet, et usum gentilium in Iudeam induceret.

Interea uero Cęsarem Augustum **(fol. 21r)** apud Terraconem cyterioris Hispanię urbem legati Scytharum et Indorum pene toto orbe transmisso positum inuenerunt, qui pacem petebant et ei munera deferebant. In fauorem enim nominis sui liberalitate sua declinauerat omnes gentes. Paccatis ergo omnibus regionibus per uniuersum orbem, omnique bellorum fragore sedato, memoratus Augustus, rem publicam legibus pacificis adequare siue nutrire desiderans, protulit edictum ut describeretur uniuersus orbis. Tunc uenit uir quidam honorabilis Cyrinus nomine, et intrauit cum paucis Syriam, ab ipso ius dare gentibus missus, et censor simul patrimoniorum futurus.

Fertur de Domino Iesu Christo, quod conceptus sit die parascheue, VIII Kalendas Aprilis, XIIII luna, feria VI, ipsa uidelicet feria qua primus homo factus est, et prima epdomadis die natus, in qua legitur lux condita fore.

De natiuitate Christi.

Igitur his diebus, id est Octauiani Augusti secundo et quadragesimo imperii anno, ab Egypto uero subiugata et Antonii uel Cleopatre interitu, in quam nouissima Ptholomeorum apud Egiptum regna ceciderunt, anno VIII et uicesimo, olympiadis autem centesimę nonagesimę tercię, cum sicut dictum est per orbem terrę firmissima pax uigeret, Dominus Iesus Christus filius Dei natus est ex Maria uirgine, quę erat ex semine Dauid, secundum fideles promissiones. Huic enim pax famulabatur in terra. Natus est autem VIII Kalendas Ianuarii, cum primum incrementa omnia anni uirentis incipiunt. In cuius ortu exultantes angeli

cecinerunt: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bone uoluntatis*. Sed et de cęlo ad declarandam gentibus gloriam diuinitatis eius apparuit nouum sidus. Quod tres astrologi uidentes, et tam artis suę peritia quam inspiratione diuina sideris nutum intelligentes, Hierosolimam uenere dicentes: *Vbi est qui natus est rex Iudeorum? Vidimus enim stellam eius in oriente, et uenimus adorare eum*.

Bethleem Iude, ciuitas Dauid, a Gebuseis condita, primum Eufrata uocabatur, sed quando ibi patriarcha Iacob sua pecora pauit, preuidens ibidem nasciturum panem qui de cęlo descendit, illam Bethleem appellauit, quod domus panis interpretatur.

Quod audiens Herodes expauit, utpote quem nulla prosapie regalis origo contingebat. Et accersitis legis doctoribus percunctatus est ab eis, ubi Christus esset nasciturus. *At illi responderunt ei: 'In Bethleem Iudę. Sic enim scriptum est in libro Micheę prophete: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet rex qui reget populum meum Israhel.' Tunc Herodes conuocatis uiris diligenter didicit ab eis tempus stellę quę apparuit eis. Et mittens eos in Bethleem dixit: 'Ite et interrogate diligenter de puero. Et cum inueneritis renuntiate mihi, ut et ego ueniens adorem eum.'* Hoc autem dolo dicebat, uolens eum interficere, quasi ipse esset futurus rex ex semine Dauid, qui regnum eius posset adipisci. Denique uiri illi, duce stella peruenientes ad Christi cunabula, *inuenerunt eum cum Maria matre eius. Et procidentes adorauerunt eum. Apertisque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus et myrram.* Deuotionis autem suę offitio sapienter expleto, **(fol. 21v)** ad Herodem redire neglexerunt. Vnde rex magis mala suspitione perterritus, usus prauo consilio misit et occidit omnes pueros qui erant in Bethleem a bimatu et infra. Sperabat enim inter coetaneos pueros puerum Christum interficere. Sed preuenit insidias regis puer abductus in Egyptum, angelica reuelatione.

De crudelitate Herodis tam in Deum quam in domesticos suos.

Preterea agitabatur funestus Herodes suspitione pessima per multa flagitia. Nam ne forte ignobilis et ab Israhelitico semine argueretur extraneus, combussit omnes libros in quibus nobilitas gentis in templo seruabatur adscripta, ut deficientibus probamentis ipse ad hanc pertinere uideretur. Vtque suam sobolem regio Iudeorum generi commisceret, abiecta uxore Doside

quam priuatus acceperat, sicut superius dictum est copulauit sibi Mariannem Aristoboli neptem Hyrchani filiam. Nouem preterea mulieres processu temporis sibi copulauit. Quarum duę tantum sine liberis erant. Ceteris uero soboles suppeditabat.

Sed inter omnes pollebat Mariannes excellentissimi gratia decoris. Vnde diligebat eam impenso amore, nec offensam uolebat. Cumulauerat mulieri gratiam numerosior partus. Nam quinque ei genuerat filios. Quorum duo ultra priuatorum modum regio cultu celebrabantur. Suffragio enim erat iuuenibus quod iam patre regnante geniti forent, et amor maxime Mariannes, cuius animum Herodes in nullo mestificare uolebat. Verum equa lance odium mulieris et amor uiri aduersum se decertabant. Non enim curabat mulier parem uiro refundere gratiam, insolens conscientia formę, et secura nimium quod nichil ab eo qui supra modum diligeret exitii perpeti posset. Habita est etiam causa qua iure inflammaretur animus eius, quia Hyrcanum auum suum uiri sui insidiis compererat extinctum, falso suspectum propter regni cupiditatem, ideoque nec a conuitio obitiendorum criminum temperabat. Ferebat ista Herodes et tolerabat mulieris indignantis arrogantiam, quia uictus miraculo eius insurgere aduersus dilectam nequibat. Verum scena adulterii contexitur, atque in Mariannem crimen istiusmodi componitur, quod imaginem suam in Egiptum Antonio destinauisset, ut pulchritudinis suę splendore prestricti excitaret in se uiri minime sobriam mentem. Nouerat enim illum promptum ad libidines et in omnes amatorum cupiditates. Quod audiens Herodes, fugiens turpis corruptele contagium, iussit eam occidi. Sed non multo post secuta est facti penitentia, et ubi ira cecidit, furor lasciue cupiditatis incanduit, amorisque consueti passio resuscitata est. Itaque per nonnullos dies Mariannes illi uideri et audiri uidebatur, et interdum cum illa consistere uel confabulari. Tantus erat affectus erga defunctam.

Denique matri successere filii materne necis **(fol. 22r)** exsequutores, pio erga matrem affectu, sed erga patrem impio. Nam ad scelus parricidii nulla digne causa potest pretendi. Crescebat in iuuenibus cotidie cum etate malitia. Accedebat ętiam eis ex coniugii sotietate presumptio, quod alteri Salomes filia, neptis uidelicet Herodis, alteri uero Glaphyra Archelai regis Capadocie filia nupta manebat. Vnus horum iuuenum Alexander et alter Aristobolus nominabatur. Porro Glaphyra muliebriter insolens omnibus quę in aula regis erant mulieribus se preferebat, eo quod premineret illis generis claritate, patrem auumque sibi reges exsistere, et precipue Darium Hydaspen materni generis apicem solita iactare, contumeliisque

ignobilitatis illas afficere. Grauabatur etiam Alexander uxoris insolentia. Aristobolus quoque frater Alexandri incessebat uxorem suam, obiectans illi quod frater regalis generis coniugio potiretur, ipse uero priuate uxoris contubernio degenerasset. Quibus prestricta contumeliis uxor Aristoboli ea quę audiebat ad matrem cum lacrimis deferebat. Salome autem comperta regi deferebat. Et his non mediocriter mouebatur Herodes, sed eo maxime, quod conspirare cum filiis suis militarem manum et duces exercitus centurionesque quorumdam inditio compertum habebat.

Itaque rex ita exagitabatur in dies, ut nullum seuitię genus pretermittendum putaret, nulli crederet, omnes suspectos haberet. Addebantur ętiam illi stimuli ab his qui ei a filiorum insidiis cauendum crebro denuntiabant, asserentes quod ultrices materni exitii manus in eum armarent. Vnde Antipatrum, Dosidis supranominate suę uxoris filium, cepit cęteris fratribus anteponere, et ad sui gratiam uberiori affectu lacessere. Ardere demum maioribus odiis aula regia cepit, et certamine fratrum concuti, dum indignantur quod priuate mulieris filius sibi in regno ortis preferebatur. At uersutus Antipater quo se inferiorem cernebat materno latere, eo studiosius sese patri commendare et fratres compositis insimulationibus non cessabat latenter appetere. Et primum quidem exigui temporis interuallo matrem suam patris coniugio reddidit. Demum uero fretus geminis armis, adulandi scilicet arte et simulandi uersutia, ita germanos Aristobolum et Alexandrum apud patrem cepit urgere, ut eis pater inmemor humanitatis necem inferret. Erat enim Herodes insimulatis inreconciliabilis, amicis incredulus, familiaribus superbus, inmitis reis, pauidus ad omnia, ut crebro sedes mutaret et noctes sine somno duceret. Tandem igitur ad urbem Sebastem, quę non longe abest a Cesarea, Alexander et Aristobolus custodia septi perducuntur, ibique patris imperio quasi parricide transgulati sunt. Stupebat omnis Syria, et omnis Iudea, et attonitis mentibus tantę tragedię finis expectabatur. Et quamuis omnibus nota esset **(fol. 22v)** Herodis crudelitas, nemo tamen sperabat quod usque ad tantum nefas perseueraret.

Antipatris etiam cruentus animus non est expletus mortibus fratrum peremptorum, sed mens impia, postquam non habuit fratres quos odisset, patrem latenter persequi cepit. Quibus rex deprehensis repente illum alligatum uinculis custodia sepsit, ibique illum quinque diebus antequam decederet decollari fecit. Veruntamen Antipater iste genuerat Agrippam qui Herodes cognominatus est, cuius inferius mentionem faciemus. Memoratus autem Herodes rex, anno regni sui XXXVII et a natiuitate Christi V, imperii

uero Cesaris Augusti XL et VII, ętatis autem suę LXX morbo intercutaneo deprehensus, lecto decubuit. Procedebat in deterius egritudo atque accessu temporis asperabatur, quam inbecilla senectus suis incommoditatibus acerbabat cotidie. Per omnes denique neruos et articulos humore pestifero grauabatur, ita ut putrefactis interioribus toto etiam a foris corpore uermibus scaturriret. Sicque tandem miserabiliter morte pessima uitam flagitiosissimam terminauit.

Anphiteatrum dicitur locus ubi ludos scenicos populus spectare solebat.

Quo mortuo continuo in amphiteatrum de obitu regis factum est inditium. Et apertis tabulis testamenti, recitatur Philippus heres Trachonitidis regionis et finitimorum locorum, Antiphas uero tetrarches, et rex Archelaus, ita tamen ut ad Augustum deferretur anulus eius, atque ad eius arbitrium firmamentum omnium dispositionum suarum reseruaretur, ac tum demum testamentum eius ratum esset, si Cęsar probasset. Successit ergo Herodi in regno Archelaus filius eius, maiestate quidem patre minor, sed uiciis non inferior. Verumptamen scelerum suorum non est diu impunitate gauisus. Regnauit tamen annis VIIII, id est usque ad finem Cesaris Augusti. Florebant Romę per idem tempus uiri insignes Virgilius, Salustius, Terentius, Oratius et Liuius Ortensis.

Octauianus imperator Augustus appellatus est eo quod rem publicam auxerit, quod etiam nomen, id est Augustus, declarat apicem imperii.

Porro Cęsar Augustus liberalibus studiis operam dabat, et erat ad recipiendas amicitias rarus, sed ad retinendum constantissimus. Fuit ętiam mitis, gratus, ciuilis animi et lepidi, corpore toto pulcher, sed oculis magis. Sed cum esset cybi ac uini multum abstinens, seruiebat tamen libidini usque ad probrum uulgaris fame. Abiecta quippe uxore Scribonia, amore alienę coniugis possessus, Liuiam quasi concedente marito sibi coniunxit. Cui Liuię e priori marito nati fuerant filii duo, Tyberius et Drusus. Quorum Tyberium sibi successorem reliquit. Sed cum esset sicut iam dictum est libidini seruiens, erat tamen eiusdem uicii seuerissimus ultor. Auxit denique et exornauit Romam edifitiis multis, isto glorians dicto: “Vrbem repperi lateritiam, relinquo marmoream.” **(fol. 23r)** Imperauit autem annis L et sex, duodecim cum Antonio et XL et quattuor solus. Nole morbo interiit, ingressus annum septimum et septuagesimum.

CLAVDIVS TYBERIVS Liuię filius, Cęsaris Augusti priuignus, ad imperium sublimatus imperauit duobus et XX circiter annis.
Iste primum cum magna modestia rei publice prefuit, adeo ut quibusdam sibi suadentibus adaugenda prouintiis tributa responderit, boni pastoris esse pecus tondere, non deglutire.

Deposicio regis Archelai, de quatuor tetrarchis Iudeorum.

Apud hunc denique Archelaus rex accusatus, quod usurpatione temeraria iam dudum in Iudeam regem exercuisset, apud Viennam Gallię urbem exilio relegatus est et opes eius thesauris cęsaris assotiate sunt, et ad minuendam regni Iudaici potentiam quattuor fratres Archelai tetrarchę sunt constituti, Lysanias scilicet, Antipater, Philippus et Herodes qui et Antiphas appellatur. Porro iste Philippus tetrarcha urbem Cęsaream ad radicem montis Libani edificauit, ubi Iordanis fontes exoriuntur, et appellauit eam Cesaream in honorem Tyberii cęsaris. Nam altera est illa Cęsarea quę in littore maris sita quondam Turris Stratonis appellabatur. Et ipsius Claudii Tiberii cęsaris anno duodecimo Pontius Pilatus ab eodem cęsare preses est Iudeae prouintię destinatus. Et item *anno XV imperii eiusdem cesaris, procurante Pontio Pilato Iudeam, tetrarcha autem Galileę Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturie et Traconitidis regionis, et Lisania Abiline tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caypha,* sicut euangelica tradit historia, *factum est uerbum Domini super Iohannem Zachariae filium in deserto. Et uenit in omnem regionem Iordanis, predicans baptismum penitentię in remissionem peccatorum*.

De electione duodecim apostolorum et de LXX duobus aliis discipulis.

Eodem etiam anno euangelicam doctrinam inchoauit Dominus noster Iesus Christus, eligens sibi duodecim discipulos, quos speciali priuilegio nominauit apostolos, set habuit inter eos unum, quo malo bene utens, et suę passionis impleret dispositum, et ecclesię suae tolerandorum malorum preberet exemplum. *Quorum nomina apostolorum sunt hęc: Primus eorum Symon qui dicitur Petrus, et Andreas frater eius, Iacobus Zebedei, et Iohannes frater eius, Philippus, et Bartholomeus, Thomas, et Matheus publicanus, Iacobus Alphei, et Thaddeus, Symon Chananeus, et*

Iudas Scariothes qui tradidit eum. Post hec autem assumpsit etiam alios LXXII discipulos, quorum uix nomina inueniuntur, e quibus tamen putatur esse Mathias qui Iudę successit ut duodenarius numerus compleretur, et Cleophas **(fol. 23v)** qui frater esse Ioseph patris Domini perhibetur, et Barnabas cuius mentio in Actibus Apostolorum habetur.

Proinde Philippus tetrarcha cuius ante meminimus habebat uxorem Herodiadem, Aristoboli filiam, Agrippe sororem. Quam cum uidisset Herodes eiusdem frater Philippi in domo eius, ausus est eam sollicitare ut relicto fratre nuberet illi, quamuis illi foret nupta Arabię regis Arethę filia. Quę ei consensit, et illicito illam sibi Herodes copulauit matrimonio. Verum ita apud Iudeos iam interierat ius sacerdotii, ambitione et auaritia interceptum, ut nullus hoc facinus auderet redarguere. Sed Iohannes qui uocabatur Baptista arguebat eum dicens: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui*. Vnde rex ira commotus, primum quidem illum in carcerem posuit, ac demum anno octauo decimo imperii Tiberii cęsaris decollauit apud castellum quod Macheronta uocatur. Arethe uero regis filia riualem indignata ad patrem rediit.

Porro eodem anno quo capite cesus est sanctus Iohannes Baptista, ipso eodem passus est Hierosolimis Dominus noster Iesus Christus sponte sua, sub Pontio Pilato preside et Caipha pontifice, ut iusta et recta ratione mundum redimeret. Resurrexit autem tercia die, cum illucesceret dominica dies, VIII Kalendarum Aprilium, prima primi mensis qui Nisan apud Hebreos nominatur. Sed ipsa die qua passus legitur hora diei sexta sol defecit, *et terremotus factus est et petrę scissę sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui dormierant Hierosolimis surrexerunt et apparuerunt multis.* Velum quoque templi quo tegebantur sancta sanctorum diuisum est, et Bithinia terremotu concussa est, et plurima Nichee urbis edifitia corruerunt. Et cum per dies quadraginta post diem resurrectionis suę uiuum se suis apostolis prebuisset, dixit eis: *Data est mihi omnis potestas in cęlo et in terra. Euntes ergo baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, docentes eos seruare omnia quecumque mandaui uobis. Et ecce ego uobiscum sum usque ad consummationem seculi*. Demum uero die XL ascendit in cęlum uidentibus et ammirantibus illis. *Et cum intuerentur in cęlum euntem illum, ecce duo uiri adstiterunt iuxta illos in uestibus albis qui et dixerunt: 'Viri Galilei, quid statis aspicientes in celum? Hic Iesus qui assumptus est a uobis in cęlum, sic*

ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in celum.'
Decima autem die ascensionis suę misit idem Dominus
noster Iesus Christus apostolis suis Spiritum
Paraclytum in sancta Pentecostes sollempnitate.

Epistola Pontii Pilati ad Claudium inperatorem.

Porro Romanis mos antiquitus erat, ut prouintiarum
iudices, si quid forte noui in his quas regebant prouintiis
contigisset, senatui scripto nuntiarent. Vnde
Pontius Pilatus de his quę sub eo Hierosolimis gesta
erant in hunc modum caesari **(fol. 24r)** Tyberio scripsit:
"Pontius Pilatus Claudio suo salutem. Nuper accidit, quod
et ipse probaui, Iudeos per inuidiam se suosque posteros
crudeli dampnatione punisse. Nam cum promissum haberent
patres eorum quod illis Deus mitteret de cęlo Sanctum
suum qui eorum rex merito diceretur, et hunc se
promiserit per uirginem ad terras missurum, iste me
preside Hebreorum Deus cum uenisset, et uidissent eum
cecos illuminasse, leprosos mundasse, paraliticos curasse,
demones ab hominibus fugasse, mortuos etiam suscitasse,
imperasse uentis, ambulasse siccis pedibus super undas
maris, et multa alia mirabilia fecisse, cum omnis
populus Iudeorum hunc Dei filium dicerent, inuidiam
contra eum passi sunt principes sacerdotum, mihique eum
tradiderunt, et alia pro aliis mentientes dixerunt illum
magum esse, et contra legem eorum agere. Ego autem
credidi ita esse, et flagellatum tradidi arbitrio eorum.
At illi crucifixerunt eum, et sepulto ei custodes
adhibuerunt. Ille uero militibus meis custodientibus eum
die tercia resurrexit. Sed in tantum exarsit nequicia
eorum, ut darent eis pecuniam dicentes: 'Dicite quia
discipuli eius nocte corpus ipsius rapuerunt.' Veruntamen
milites cum accepissent pecuniam, quod factum fuerat tacere
non potuerunt. Nam et illum resurrexisse testati sunt, et a
Iudeis se pecuniam accepisse." Et hec ideo ingessi ne quis
aliter mentiatur, et existimet credendum mendatiis Iudeorum.

Tunc cesar Tyberius cum suffragio
magni fauoris retulit epistolam ad senatum, postulans ut
Christus deus haberetur. Lex enim erat antiquitus
designata, ne quis apud Romanos deus haberetur, nisi
senatus decreto et sententia confirmatus. Porro senatus
consecrationem Christi recusauit, indignatione commotus
quod non sibi secundum morem prius epistola delata
fuisset, et edicto constituit exterminandos esse
christianos ab urbe, precipue Seiano urbis prefecto
suscipiende religioni christiane obstinatissime
contradicente. Sed cęsar super hęc indignatus
comminatus est mortem accusatoribus christianorum.

Ab illa denique die cepit inmutari cesaris
laudatissima prius modestia in penam contradictoris senatus.
Nam non multis diebus interpositis plurimos senatorum
proscripsit, et ad mortem coegit. Viginti sibi patricios
uiros consilii causa delegerat, quorum uix duos r 57
incolomes. Seianum quoque prefectum suum res nouas molientem
interfecit. Drusum etiam et Germanicum filios suos,
quorum Drusus naturalis filius, Germanicus autem erat
adoptiuus, ueneno perdidit. Sed et filios Germanici
interemit. Sicque contigit ut qui spreuerant Christo
saluari, cesare proprio punirentur. Verum hoc quod
senatus consecrationem Christi recusauit, diuina
dispensatione factum est, ne Christus putaretur humanis
assertoribus indigere.

De ordinacione Mathie apostoli.

Interea uero Hierosolimis apostoli Mathiam apostolum
ordinauerunt. Crescente quoque demum in eadem urbe **(fol. 24v)**
numero fidelium ordinantur ab eis diaconi septem per
orationem et manus inpositionem. Quorum nomina sunt hęc:
Stephanus, Philippus, Procorus, Nicanor, Tymo, Parmena et
Nicholaus aduena Anthiochenus.

De heresi Nicholaitarum.

Ab hoc Nicholao orta est heresis quę appellatur
Nicholaitarum, cuius mentio in Apocalypsis Iohannis libro
continetur. Hic quippe Nicholaus, cum ad predicandum fuisset
profectus, pulcherrimam secum ducebat uxorem. Sed cum quadam
die a sotiis suis de zelotipia increparetur, produxit eam in
medio, ut si quis uellet ipsa uteretur. Quod tamen fecit
potius ex contemptu libidinis quam intentione heretice
prauitatis. Veruntamen hac occasione quidam heretici putant
uti posse legitime delectatione carnali, et absque ulla
reuerentia promiscuos et illicitos concubitus expetunt, eius
dictum et factum nequiter pro sua libidine suscipientes.

De Simoniaca heresi que prima irrepsit in ecclesia Dei.

Proinde cum predicatio uerbi Dei iam
succresceret et procul per diuersas prouintias sese
diffunderet, Philippus descendens in Samariam predicabat
ibi uerbum Dei. Erat tunc in ciuitate magus quidam nomine
Symon, populum seducens Samarię, qui uirtus Dei ab eis
uocabatur. Sed hic uidens signa quę faciebat Philippus,
credidit et baptizatus est ab eo. Post paucos uero dies
peruenerunt etiam ibidem apostoli Petrus et Iohannes.
Qui cum imponerent manus suas super capita credentium,

accipiebant Spiritum Sanctum. Quod cernens Symon, obtulit apostolis pecuniam dicens: ‘*Date mihi hanc potestatem, ut cuicumque inposuero manus accipiat Spiritum Sanctum*.’ Cui Petrus respondens dixit: ‘*Pecunia tua tecum sit in perditione, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri. Non est tibi pars neque sors in sermone isto. Cor enim tuum non est rectum coram Deo, sed in felle amaritudinis et obligatione iniquitatis uideo te esse*.’ Quibus uerbis Symon confutatus et male mentis conscientia intrinsecus transfossus recessit, uerbi diuini fulmen ferre non preualens. Hęc est heresis quę radice pestifera prima subrepsit in ecclesia Christi. Nam huius crimine Symonis maculantur omnes qui sacros ordines pretio consequuntur. Gemina quoque dampnatio est in uno eodemque delicto, uendentis scilicet et ementis.

Circa hos denique dies Paulus uas electionis per reuelationem Iesu Christi Domini nostri asciscitur in apostolatum. Proinde diuine incarnationis anno XXX septimo Stephanus prothodiaconus cuius supra meminimus Hierosolimis lapidatus est a Iudeis. Mota est ętiam persecutio magna in illis diebus aduersus discipulos Christi. Et tunc predicaturi per totum orbem terrarum apostoli Iacobum qui appellatur frater Domini Hierosolimis patriarcham ordinauerunt. Iste est Iacobus, filius Alphei et Marię sororis matris Domini, qui ętiam **(M.fol. 75ra,32)** iustus cognominabatur. Huius etiam Iacobi est una de septem epistolis apostolorum quas canonicas appellant et huius fuit frater Taddeus apostolus, qui et Iudas appellatur, **(M.fol. 75rb)** quique aliam de eisdem septem epistolis legitur edidisse. Reliquarum uero epistolarum illarum sunt apostoli Petri duę et Iohannis apostoli et euangelistę tres.

Duodecim igitur apostoli, ab inuicem segregati, dispersi sunt primum per regiones Iudeę et Samarię, ac demum abierunt ad gentes, euangelizantes et baptizantes ubique. Fiebant etiam signa et prodigia magna per manus eorum. Vnde cotidie multitudo credentium augebatur, ita ut uideres una allocutione integros simul populos ad cultum diuinę religionis adduci. Et Petrus quidem Pontum et Galathiam, Bythiniam et Cappadociam sua suorumque perlustrauit predicatione discipulorum, Paulus uero ab Ierusalem usque ad Illiricum sua repleuit salutari doctrina. Tunc quoque cęteri apostoli singulas adierunt prouincias, Andreas uidelicet Achayam, Thomas Indiam et Iohannes Asyam, ubi et defunctus est. Porro illi qui ad fidem Christi conuertebantur et baptizabantur, non christiani sed discipuli tantum cognominabantur, nec erat ulla nominis distinctio inter cuiusdam Dosithei siue Theode seu Iohannis Baptistę Christique

discipulos, sed equaliter omnes adhuc discipuli sicut
dictum est cognominabantur. Sed florentissima apud
Antiochiam ęcclesia congregata prima Christi
discipulos cepit appellare christianos, discernens eos a
communi prefatorum uocabulo discipulorum. Sicque
adimpletum est Esaię uaticinium quo scriptum est:
“Seruientium mihi uocabitur nomen nouum”.

De nomine christiano.

Interea uero Agrippa qui co**(M.fol. 75va)**gnominabatur Herodes,
Aristoboli filius, cuius precedenti sermone meminimus, ad
cęsarem ambulauit, cupiens aduersus Herodem tetrarcham
iudicio decertare. Sed despectus a cesare diu
Romę deguit, ubi asciuit plurimos sibi ad
amiciciam. Inter quos maxime Gaium Germanici filium, cęsaris
propinquum, quodam mentis presagio specialiter excolebat.
Accidit etiam ut quadam die manibus eleuatis deprecaretur, ut
Tyberio mortuo prefatum Gaium adolescentem uideret
imperatorem. Quo prodito per Euthicum libertum
suum iussu Tyberii in uincula ducitur, et grauibus
modis excruciatur, non ante dimissus quam Tyberius
diem clauderet extremum. Et cum defecisset Claudius
imperator, memoratus Gaius illi successit.
Nam cum immani furore suos pariter et externos
puniret antequam decederet Claudius imperator, resolutis
militię artibus in urbe Roma, Armenia per Parthos, Mesia a
Dacis, Pannonia a Sarmatis, Gallia a finitimis gentibus
direptę sunt. Demum uero cum imperauisset annis XX duobus,
octogesimo et octauo uitę suę anno insidiis
Gaii Caligulę extinctus est.

GAIVS igitur Caligula imperator creatus
imperauit annis tribus
et mensibus decem et diebus undecim. Iste fuit
filius Germanici, et quia in exercitu natus fuerat,
cognomentum calciamenti militaris id est Caligula
sortitus est.
Hic primo imperii sui anno Iudeorum regnum tradidit
prefa**(M.fol. 75vb)**to Herodi Agrippę Aristoboli filio, tradens illi
Phylippi, Lysanię et Herodis tetrarcharum
tetrarchias, et Herodem tetrarcham incestum atque crudelem,
qui decollauerat Iohannem Baptistam et Dominum Iesum
Christum ueste alba indutum remiserat ad Pilatum honore
spoliatum, una cum Herodiade adultera ęterno condemnauit
exilio. Puellam quoque quę saltauerat in decollatione sancti
Iohannis Baptistę uiuam terra deglutiuit. Preses
etiam Pilatus non remansit impunitus, sed apud
Viennam Gallię urbem exiliatus propria se manu

interfecit. Verum Pilato successit Felix et factus est procurator Samarię et Galileę, et totius prouincię quę trans Iordanem iacet. Sed et sicut dictum est memoratus Herodes qui et Agrippa nominabatur regnum Iudeorum a memorato suscepit augusto. Vnde idem Herodes Agrippa ędificauit Samariam inter Iudeam et Galileam, et appellauit eam Sebastem id est Augustam in honorem Gaii imperatoris. Ante enim uocabatur Sichen. Est autem posita in uertice montis Somer, iuxta sepulchrum Ioseph. Hac preterea tempestate Matheus apostolus his qui in Iesum Christum crediderant ex Iudeis euangelii librum in Iudea Hebreo sermone conscripsit.

Interea uero cesar magno et incredibili apparatu profectus quęrere hostem, uiribus ociosis Germaniam Galliamque percurrens, in ora Oceani circa prospectum Brittannię Bellinum Brittannorum regis filium tyrannum in deditionem suscepit. Indeque **(M.fol. 76ra)** deficiente belli materia, Romam rediit.

Hisdem etiam diebus Iudei apud Alexandriam, seditione excitata cede profligati et urbe proiecti, expromendarum querelarum causa miserunt ad cęsarem Philonem quendam, uirum Iudeum eloquio affluentissimum et in sensibus profundissimum, pariterque interpretatione atque intelligentia diuinarum scripturarum subtilissimum. Verum cesar spreuit eius legationem, quoniam Iudeis erat infestissimus. Iam enim Iudeos ubique pro commisso scelere in Iesum Dei filium ultio diuina damnabat. Tunc Philo egressus a Gaio circumstantibus ait: “Bono animo nos esse conuenit, quibus iratus est Gaius. Necesse est enim adesse diuinum ubi humanum cessat auxilium.”

Demum uero idem cęsar templum quod erat Ierosolimis iussit prophanari sacrificiis gentilium, Iouis statua ibi collocata. Se quoque fastu superbo ut deum coli et adorari precepit. Et cum esset flagitiosissimus, sorores suas libidine cognitas exilio condemnauit. Obscenitate denique morum omnibus odibilis factus, a suis protectoribus id est a pretorianis militibus est occisus, anno uitę suę LXIIII.

CLAVDIVS TYBERIVS Caligulę patruus, a Romanis militibus post necem Caligulę ad imperium sublimatus, imperauit annis tredecim et mensibus octo. Hic utilem se rei publicę principem ostendere cupiens bellum undique et uictoriam undecunque quęsiuit. Itaque transuectus est in Brittanniam, et expeditione commota insulam illam inuasit, quam nec ante Iulium Cęsarem nec post eum quisquam adire ausus fuerat. Recepit denique sine ullo prelio ac sanguine intra

paucissimos dies plurimam eiusdem in**(M.fol. 76rb)**sulę partem in deditionem. Orthadas etiam insulas ultra Brittanniam in Oceano positas Romano adiecit imperio. Quibus patratis, sexto quo profectus erat mense Romam rediit, filioque suo Brittannici nomen imposuit. Hoc igitur bellum imperii sui anno quarto peregit, qui est annus ab incarnatione Domini XLVI.

Hoc etiam anno fames grauissima per Syriam et Palestinam facta est quę in Actibus Apostolorum per prophetam Agabum predicta esse legitur. Discipuli autem qui erant Antiochię diebus famis ex his quę habebant pro uiribus suis ministrauerunt sanctis qui erant Ierosolimis, per manus Barnabę et Pauli.

In illo quoque tempore Herodes rex, qui sicut sepe retulimus Agrippa cognominabatur, misit manus ut affligeret quosdam de ęcclesia, et interfecit Iacobum fratrem Iohannis gladio. Deinde uidens quia de Iacobi nece placeret Iudeis, apprehendit apostolum Petrum et proiecit in carcerem, uolens post Pascha producere eum populo. Quod et fecisset, nisi sancto apostolo diuinum auxilium affuisset. Angelus enim Domini illum a compedibus soluit, et illesum abire fecit. Sed non post multos dies, cum idem Herodes ad Cęsaream descendisset, et in honorem cęsaris sollenniter spectacula populo celebraret, ibique acclamaretur deus, et ille immemor humanę naturę acclamationem illicitę adulationis non reprimeret, statim ab angelo percussus est. Vnde graui infirmitate concepta, cum iam toto corpore tumens deficeret, respiciens ad ami**(M.fol. 76va)**cos suos ait: “En ego ille qui modo dicebar deus, nunc mortis nexibus merito constringor.” Mortuus est igitur L ętatis agens annum, regni uero sui septimum. Quorum tribus regnauit sub Gaio, et IIII^{or} sub Claudio. Cui successit Agrippa filius eius.

Igitur primus alienigenarum apud Iudeos ille regnauit Herodes qui pueros interfecit. Et huic successit Archelaus filius eius. Et Archelao frater eius Herodes tetrarcha, qui decollauit Iohannem Baptistam et Dominum nostrum Iesum Christum ueste alba indutum remisit ad Pilatum. Huic quoque successit Herodes Agrippa Aristoboli filius, qui interfecit Iacobum fratrem Iohannis gladio. Et post hunc regnauit Agrippa cuius modo meminimus, qui usque ad extremum templi perdurauit excidium, Romanis semper amicus, et ab omni illa Iudeorum seditione tutissimus.

Claudii cęsaris preterea temporibus Symon Petrus ab Antiochia Romam uenit, ut dominam orbis terrarum ipse per se princeps apostolorum conuerteret. Decebat enim ut quę erat magistra erroris, summi discipuli fieret

discipula Saluatoris. Quo cum uenisset, salutarem fidem quam uerbo docuit potentissimis etiam uirtutibus approbauit. His quoque diebus Marcus, eiusdem apostoli Petri discipulus, qui primus Alexandrinę ecclesię fuit episcopus, martyrium consummauit. Hic est Marcus qui euangelii librum composuit, sed in eo non ea quę uidit, uerum ea quę magistrum audierat predicantem narra**(M.fol. 76vb)**uit.

Veruntamen Claudius imperator libertorum et coniugis imperiis subiectus cum deficeret, Brittannicum filium suum uxoris Agrippinę persuasionibus exortem Romani faciens imperii, Neronem Octauię suę maritum filię designauit imperatorem, sicque prelatus est gener filio ordine prepostero. Mortuus est autem anno uitę suę LXIIII^{to}.

NERO igitur, quintus ab Augusto Romani imperii dignitatem adeptus, imperauit annis XIII et mensibus octo. Iste quinquennio ualde modestus extitit.

Huius denique primo imperii anno Alexandrinę ęcclesię sacerdotium suscepit Anianus post Marcum euangelistam. Is etiam imperii sui anno secundo Festum Iudeę procuratorem fecit. Apud quem Ierosolimis causa dicta Paulus apostolus Romam uinctus dirigitur, et ibidem per biennium, sicut Lucas testatur, in libera custodia retinetur. Indeque postmodum Dei prouidentia relaxatus Hispaniam adiit, et Arelate Trophimum et Viennę Crescentem discipulos suos gentibus ad predicandum reliquit. Sed inde ad supradictam urbem reuersus tentus est et in uinculis positus, et inde secundam ad Timotheum scripsit epistolam. Huius preterea Pauli sunt quatuordecim epistolę quę post septem canonicas epistolas in ęcclesia recipiuntur, decem scilicet ad gentes et quattuor ad discipulos singulariter scriptę, ad Romanos uidelicet una, ad Corinthios duę, ad Galathas una, ad Ephesios una, ad Colosenses una, ad Philippenses una, ad Thessalonicenses duę, et ad Ebreos una, ad **(M.fol. 77ra)** prefatum quoque Thimotheum discipulum eius duę, et ad Titum una, et ad Philemonem una.

Anno preterea septimo imperii Neronis Iacobus frater Domini, cui Ierosolimis delata ab apostolis fuerat sedes episcopalis, a Iudeis lapidatus et pertica fullonis est excerebratus. Per idem quoque tempus Festo Iudeę procuratori successit Albinus, et Albino Florus. Florus autem iste presente Beronice regis Agrippę sorore, quę ad templum religionis causa uenerat, honorabiles uiros Ierosolimis die sollenni flagris uerberauit et patibulis subfixit, ut Iudeorum

pertinaciam hac contumelia penitus adnichilaret. Quod
non ferentes Iudei, contra Romanos rebellare ceperunt.
Ad quos domandos mittitur a cęsare Vespasianus
magister militię Romanorum, Tytum filium suum maiorem
habens inter legatos. Nam cęsar Nero in re militari
nichil audebat, deliciis, luxu lasciuiaque resolutus.

Circa hos denique dies Symon magus cuius ante
meminimus Romam uenit, et ita magicis suis populum
dementare cepit, ut a nonnullis adoraretur ut deus.
Qui etiam Neronem imperatorem ita sibi conciliauerat,
ut apud eum summum teneret amicicię locum; et ipse
quidem se Iouem credi uolebat, Silenen uero quandam
meretricem quam sibi sociam scelerum suorum fecerat
Mineruam esse dicebat, suamque et eiusdem meretricis
imagines tanquam deorum simulachra adorandas publice regia
fultus auctoritate prebebat. Sed Deus omnipotens per
apostolum suum Petrum uanitates eius et insanias
detexit. Symon magus tamen, quanuis in aliis
terra**(M.fol. 77rb)**rum partibus Petri potentiam esset expertus,
tamen ausus est se iactare quod mortuos resuscitaret.

Defunctus erat illo in tempore adolescens nobilis,
propinquus cesaris. Admonuere plerique experiendum
utrum posset resuscitari. Celeberrimus in his
operibus habebatur Petrus. Sed apud gentiles nulla facti
huiusmodi deferebatur fides. Dolor tamen exegit remedium.
Perrectum est ad Petrum. Fuere qui etiam Symonem
accersiendum putarent. Affuerunt uterque. Tunc ait
Petrus Symoni, qui de sua se iactaret potentia, priores
partes sese dare, ut si posset mortuum resuscitaret. Et si
non resuscitasset ille, se non defuturum ut Christus
ferret opem defuncto quo posset resurgere. Tunc Symon,
qui putaret apud urbem gentilium suas artes ualituras
plurimum, conditionem proposuit ut si ipse resuscitaret
mortuum Petrus occideretur, si uero preualuisset Petrus in
ipsum pari genere uindicaretur.

Adquieuit Petrus, assensit contio. Adorsus est prior
Symon, et accessit ad lectulum. Incantare et immurmurare dira
cepit carmina. Tunc uisus est agitare caput qui mortuus erat.
Et subito ingens gentilium clamor exoritur, quod iam uiueret,
quod iam cum Symone loqueretur. Ira et indignatio in
Petrum quod ausus esset se conferre Symoni. Sed
Petrus poposcit silentium et ait: “Si uiuit defunctus,
loquatur. Si resuscitatus est, surgat, ambulet,
fabuletur.” Fantasma illud esse, non ueritatem, quod
uideatur caput **(M.fol. 77va)** mouisse. Deinde inquit: “Separetur a lectulo
Symon.” Abducitur a lectulo Symon, et remanet immobilis
qui mortuus erat. Tunc astitit Petrus
longius et magna uoce dixit: “Adolescens surge, resuscitet te
Dominus Iesus Christus.” Qui statim surrexit, et

locutus est et ambulauit, et cibum sumpsit, et cum matre sua recessit. Et cum populus in Symonem impetum faceret ut lapidaretur, ait Petrus: “Sinite eum. Satis est ei ad penam quod cognoscit suas artes nil ualere. Viuat, et Christi regnum crescere uideat uel inuitus.”

Torquebatur magus apostoli gloria, et colligens populum offensum se dicit a Galileis, relicturum se urbem quam tueri solebat. Diem statuit, pollicetur uolatum quo supernis sedibus inueheretur. Et cum iam uolitaret, mirari populus et uenerari. Tunc Petrus in medio stans ait: “Iesu Christe Domine, ostende ei uanas esse artes suas, ne hac specie populus qui crediturus est in te decipiatur.” Et statim in uoce Petri corruit Symon ab alto, et confractus mortuus est.

Passio sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

Tunc Nero dolens se deceptum et destitutum iussit ut comprehenderetur Petrus apostolus. Dato denique die quo comprehenderetur Petrus, rogabatur a fidelibus ut se alio transferret. Resistebat ille dicens, nequaquam se facturum, ut tanquam metu mortis territus cederet, qui multos doctrina sua compulerit morti se subdere pro Christo qui pati uoluit pro peccatoribus. Hęc Petro dicente, instabat plebs lacrimis multis. Quibus fletibus **(M.fol. 77vb)** uictus Petrus promisit se urbem egressurum. Et proxima nocte salutatis fratribus et celebrata oratione proficiscebatur solus. Sed ubi uentum est ad portam, uidet sibi Christum occurrere, et adorans eum dixit: “Domine quo uadis?” Et respondit ei Iesus: “Venio Romam iterum crucifigi.” Intellexit Petrus de sua passione hoc dictum, quod in eo Christus passurus uideretur, qui patitur in sanctis suis non corporis dolore, sed quadam compassione misericordię. Et conuersus rediit in urbem. Et mox captus a persecutoribus cruci adiudicatus est. Crucifixus est igitur Petrus capite deorsum; Paulus uero, qui dudum uinctus tenebatur in eadem urbe, capite truncatur ipsa eadem die. Sed horum et cęterorum actus apostolorum Lucas, modo dicti apostoli Pauli discipulus, lucido disertoque sermone conscripsit. Hic etiam Lucas euangelii librum secundum traditionem apostolorum composuit.

Porro cęsar Nero sicut hostis iusticię et ęquitatis primus in christianos persecutionem excitauit. Qui etiam tam effrenate petulantię fuit, ut nec a matre nec a sorore cupiditates suas compresserit, quarum parricidio demum sceleratior fuit. Nam matrem, fratrem, sororem, uxorem et omnes pene cęteros suos propinquos crudeliter interemit. Occidit preterea plurimos

senatorum, et poetam Lucretium, et Senecam
preceptorem suum. Sed et incendium urbis, ut
similitudinem ardentis Troię conspiceret, per VI dies
et per VII noctes eius pauit aspectum. Quod ex altissima
turre prospectans, **(M.fol. 78ra)** letusque flammę ut aiebat
pulchritudine, tragico habitu Heliadam decantabat. Sed
dum hęc et alia multa mala, quę recensere per singula
nimis longum est, rei publicę irrogaret, Galba imperator
in Hispaniam est creatus, et Nero Rome tam ab
uniuerso populo quam a senatu publicus hostis iudicatus
est, ut qui sacrilegio fidem, parricidio pietatem,
incesto pudicitiam uiolauerat, ipsamque potestatem
Romani imperii uel officia seu negocia improbissimis
libertorum commiserat. Cum enim ipse fidem nulli
seruaret, omnes suspectos habebat. Duobus tamen
nequissimis se Nimphidio et Gemellio credendum putauit,
quos uilis conditio sibi obnoxios fecerat. Verum ipsi
exemplum crudelitatis eius quandoque perhorruere. Nam
quia quosque sibi karissimos interemerat, cauere sibi
et preuenire uoluerunt quod metuebant. Ambo igitur facta
cum cęteris conspiratione parricidam deseruerunt.
Itaque desertus ab omnibus suis fugit ex urbe, et se
ipsum interfecit. Porro sub Nerone pollebant Romę
poetę Lucanus et Ouidius, et satyrici Iuuenalis et
Persius, et Seneca tragicus, philosophi
Musonius atque Pultharcus. In Romana uero sede post
Petrum apostolum sedit Linus episcopus. Adhuc tamen
Nerone superstite Galba in Hispania creatus est
imperator. Periit uero Nero ętatis suę anno
XXXII. De cuius morte Romana plebs ita exultauit,
ut induta pilleis tanquam seuo exempta domino
triumpharet.

GALBA igitur postquam Nero dignum meritis suis uitę
exitium tulit Romam uenit, et imperauit mensibus
VI et diebus totidem. His tamen diebus, auaricię et
segnitię **(M.fol. 78rb)** deditus, Pisonem nobilem et industrium
adolescentem sibi in filium adoptauit. Sed hos ambos
Ottho Romę in medio foro interfecit. Sicque inter
tumultus et cedes Romanum inuasit imperium.

OTTHO Saluius, splendidis ortus parentibus ex
oppido Ferentano, imperauit mensibus tribus. Contra
quem ueniens Vitellius, Lutio Vitellio ter
consule natus, dimicauit. Sed cum animaduertisset Ottho
suos uinci in prelio, se ipsum interfecit, sicque
Vitellius Romam uictor intrauit.

Vespasianus enim in priuata positus uita, a Claudio imperatore in Germaniam missus, duas ualidas gentes, ipsam Germaniam et Britanniam, expugnauit et XXti oppida ibi Romano subiecit imperio.

VITELLIVS imperauit mensibus octo. Interea uero Vespasianus debellabat prouinciam Iudaicę gentis. Conualuit itaque in exercitu rumor ciuilium bellorum, et de Galbę et Otthonis nece manifestatum est deque imperio Vitellii, qui nequior superioribus quasi fex resederat. Tunc conferre secum uiri ueteris militię cepere, et indigne ferre se primos ad pericula et ultimos ad honorem, qui ab inferioribus dominos acciperent. Addebant etiam esse sibi uirum strenuum Vespasianum, quem legi decuerat imperatorem, eui maturum ad consulendum, et iunioribus ualidiorem ad preliandum. Adoriuntur itaque Vespasianum, rogantque ut gubernaculum Romani suscipiat imperii. Ille abnuere ac se indignum dicere. Illi promptius instare. Vrgebant illum milites, insistebant duces. Cessit igitur Vespasianus inuitus, et prius curam quam honorem induit imperialem. Vsusque sapienti consilio, una cum filio Tito a Iudea exiens, festinauit Alexandriam. Sciebat enim illic inesse maximas uires Romanę **(M.fol. 78va)** rei publicę. Conuento denique Tiberio Alexandro, qui Romanis militibus ibi militantibus presidebat, et compositis erga se rebus suis prospere uenit Antiochiam. Ibique tractatu habito Mutianum quendam sui exercitus ducem cum magna parte militum et non modico pedestri exercitu transmisit ad Italiam, ipse uero per Capadociam et Frigiam iter direxit.

Romę uero Vitellius positus omni magnitudine nominis ac maiestatis oblitus conuiuiis inhiabat. Sed excitatus sinistro nuncio, Cęcinam quendam ducem sui exercitus misit, eique summam sui commisit periculi. Ipse uero luxuria marcidus tabescebat. Porro Cecina Roma progressus, ubi cognouit preualidam manum aduentare comminus, strenuam bellis et exercitatam triunphis seque contra uiribus imparem, conuocatis centurionibus suis suadet bello desistere, quod uiribus essent inferiores, et gloria imperatoris preponderaret. Vespasianum multis sepe uictoriis enituisse, Vitellium uino sepultum nichil aliud expectare, nisi ut cum hostis aduenerit ebrius pereat, sine sensu doloris. Vicerit Otthonem uiciis parem, aduersus eum nunc esse negocium, qui pene totum triumphis suis cinxerit orbem. Omnibus populis iudicia sua reprehensa propter electi flagicia.

Denique cum Cecina pugnare metuit et moras

innectit, repente dux alter partis aduersę, Antonius nomine, iuxta Cremonem ei occurrit. Consertoque prelio Cecina superatus est et ce**(M.fol. 78vb)**ciderunt ex eius exercitu plus quam XXX milia. Quod postquam Vitellius comperit, primum deponere molitus est imperium, sed post a quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem nichil mali suspicantem interfecit. Domicianus uero, Titi frater iunior, Capitolium occupauit, moxque Vitellius Capitolium incendit. Post diem autem alterum Antonius adest. Occuritur e diuerso, trinoque circa urbis menia congressu habito, fusi sunt et cęsi omnes Vitelliani. Deficientibus itaque Vitellianis partibus, cum se in quandam proximam palatio cellulam Vitellius intrusisset, turpiter inde protractus et excruciatus in forum deducitur, et ibidem occiditur. Demum etiam collo ligatus et unco in Tyberim tractus, communi caruit sepultura.

VESPASIANUS igitur, illa turbida tyrannorum turba discussa imperium adeptus, imperauit annis IX et mensibus XI, diebus XXII. Hic multis Iudeorum oppidis captis, sicut superius dictum est audita morte Neronis hortatu militum imperator effectus, reliquit Titum filium suum ad procurationem obsidionis Ierosolimorum, ut et Romanis non deesset, nec Iudeis, quem filius representaret.

De calamitate que Iudeos post Christi obtinuit passionem.

Interea uero cum apud Iudeos corrupta essent legis iura, et uiolata religio, deseruit eos diuina prouidentia et non solum illos urgebant Romani, sed et ipsi inter se domesticis sedicionibus laborabant. Cuius seditionis erant duo principes. Quorum unus erat Iohannes quidam, uir leuis, populi lues, dolis nulli uersutorum secundus, quippe cui **(M.fol. 79ra)** nunquam defuit nocendi affectus, doli callidus, fallendi artifex, doctus mendaciis quęrere fidem et credulitatem compositis asciscere mendaciis, qui fallaciam uirtutem putaret et elegantię duceret karissimos circunuenire, promptus ad conspirandum et uehemens ad audendum, acer ad efficiendum. Cui etiam erat inquietus animus, prompta audacia quam processus alebat, et opes ad consociandam perditorum manum. Alter uero erat Symon, non dispar crudelitate, sed tamen inferior opum quantitate. Et ipse erat durus et immitis, et qui nullo affectu ad pietatem flecteretur, quique nil carum uel sanctum haberet. Ambo tamen sub obtentu conseruande libertatis seuiebant.

Feruebant etiam in populo studia diuersa. Alii quippe sectabantur luxurię effusiones et unguentorum odores, alii uero calamistris crispabant capillos et stibio depingebant oculos et muliebri amictu induebantur, alii quoque non solum ornatum mulierum sed et molliciem affectabant. Nam uiri muliebria exercere, uocem effeminare, illicitis passionum generibus sexum dissoluere, fracto gressu incedere, comam pascere, uultum dealbare, genas pumicare, barbam uellicare. In hac tamen dissolutione exercere seuiciam intolerabilem. Subito enim momentanei bellatores reconditos sub clamidibus gladios exerebant.

Denique uersabatur inter eos sedicio, pax sepulta erat, fides arebat, crudelitas uigebat. Prefati etiam prin**(M.fol. 79rb)**cipes dum sibi inuicem aduersarentur, diuersis populum conditionibus fatigabant et terrificabant modis nequissimis et iniquis. Et primum quidem publice dehonestabantur regalis generis uiri, aut uinciebantur, ut cęteri terrerentur. Alii quoque falso crimine afficto in carcere positi iugulabantur, ut sęuientium principum nequitia uelaretur. Fingebantur itaque calumnię. Qui se redimebat, innocens erat. Qui non offerebat pecuniam, tanquam reus feriebatur. Regnabat quippe inter eos misera fames pecunię, quę nichil sequendum putat nisi quod ad presens lucrosum, nichil honestum quod pecunia sit uacuum. Et hęc passio generaliter inflammauerat omnes ad exercitium flagitiorum. Sacerdotes quoque peregrini ab ipsa legis cognitione, qui contra sua merita adepti fuerant sacerdotii dignitatem, ad omne nefas arbitrio nequissimorum principum sicut ignobile uulgus subiciebantur. Sicque pariter principes atque sacerdotes solutionem legis euidenter operabantur. Similitudo enim morum uoluntatis societatem operatur, et cognata studia sibi facile conectuntur.

Et dum hęc Ierosolimis agerentur, Titus executor paterni triunphi cum ualida manu ab Alexandria est reuersus. Et per desertum agens iter peruenit ad Ascalonem, et inde in Ioppen, sicque peruentum est in Cesaream. Vbi paulisper commoratus congregauit militum manum quę adhuc in hibernis agebat. Et cum iam hiemis asperitas defice**(M.fol. 79va)**ret, assumptis secum equitibus numero sexcentis, perrexit exploratum equitatu ante urbem Ierosolimorum loci situm, munimentorumque qualitatem, et murorum altitudinem, et studia plebis. Inspexit igitur totum muri ambitum per circuitum, et in crastinum existimauit adoriendam obsidionem. Obsedit ergo eam die solenni Paschę, quo frequens eo conuenerat turba Iudeorum, iusto scilicet Dei iudicio tempore ultionis electo, ut qui in diebus Paschę

Saluatorem nostrum cruentis manibus et sacrilegis uocibus interemerant, in ipsis etiam diebus, uelut in unum carcerem conclusi, feralis pene exitium quod merebantur exciperent.

Sed ubi hostis adesse uisus est domestico foedere sequestrata sunt ciuilium bellorum certamina. Plerumque enim acerba odia metus comprimit. Denique cohortati sunt se inuicem factionum uiri, ut in unum conspirantibus studiis patriam defensarent, ne eorum discordia incruentam Romanis daret uictoriam. Freti igitur numero, hostem subito adoriendum putarunt, et improuisa eruptione primos turbauere. Sed Romani usu ueteri et diuersorum generum preliis exercitati sese armis confirmauere, et ordine suo nixi incursantes ceperunt cedere, scutis repellere, proturbare iactu telorum, non sine communi exitio. Nulla intermissio, nulla requies, nullę dabantur inducię. Momentis omnibus dimicabatur.

Iohannes cum suis in castro cui nomen Antonia preliabatur, Symon uero ad cuiusdam **(M.fol. 79vb)** Iohannis sepulchrum uicem tuende urbis susceperat. Et Iudeis quidem pro salute, Romanis uero de uictoria certamen erat. Symon urgebat suos terrore et formidine, Titus uero Romanos sui pudore quam maxime conueniebat. Iudeis audaciam desperatio dabat, Romanis glorię cupiditas uirtutem addebat. Titus militem monebat consilio pugnare, et eam solam dicebat esse uirtutem cui comes est prouidentia, fortitudinem autem sine consilio uideri temeritatem.

Cęsi sunt multi mortales. Admouentur denique arietes quibus ferirentur ualida murorum. Quibus quatientibus paulatim cedebat murus. Vnde ipsum maiorem arietem appellabant Iudei urbium excisorem. Soluta itaque parte murorum, dereliquerunt Iudei propugnacula primi muri, et concessere ad murum secundum, securi quod duos muros alios interiores haberent. Fugientibus Iudeis Romani ingredientes portas aperuere. Tunc intromissus exercitus diruit murum exteriorem, ne bellantibus Romanis esset impedimento, et rebellantibus Iudeis defensaculum ad salutem.

Bellum rursus accenditur. Imminebant partibus duces. Erat ciuitas plena horroris. Vbique luctus, pauor ubique. Clamor mulierum, eiulatus senum, morientium gemitus, uiuentium desperatio. Nec humare quenquam ulli uaccabat, dum bello occuparentur uniuersi, feriendique magis quam humandi cura tenerentur. Omnes igitur artus cesorum diro fetebant odore. Denique cesar iubet admoueri arietem **(M.fol. 80ra)** ad murum secundum. Iudei uero ad exurendas machinas ignes iaculabantur. Tandem tamen ui insistentis cesaris solutus est murus secundus.

Vnus iam murus, hoc est tertius supererat, duobus subuersis, cum cesar temperari milites iubet, aduertens

precipitem pertinaciam Iudeorum, et studet operibus admiscere sermonem, ne forte per desperationem peruicacius niterentur. Suadet ergo ne se urbis incendiis inuoluerent, sed permitterent eam suę potestati, quę armis iam teneretur et circundata obsidione premeretur, promittens cedentibus ueniam se prestaturum, si modo uel sibi uel patrię consulerent, ne tanta ciuitas dirueretur. Verum arbitros et incentores seditionis magis scelerum pena quam aduersa belli terrebat fortuna. Populi tamen pars non modica ad cęsarem erumpere cupiebat, sed crudeles principes seditionis, retractantes quę in plebem grauibus perpetrauerant flagitiis, dum nullum uenię locum sperarent, perire cum omnibus malebant.

Cesar ergo post triduum, quia nichil a Iudeis pacificum deferebatur, gemino agmine menia aggreditur, et duos aggeres attolli imperat, unum contra Antoniam et alterum contra murum qui erat ad Iohannis sepulchrum. Tunc etiam e diuerso distribuunt sibi Iohannes et Symon officia defensionis, et omnes obsidentium conatus quibus generibus defensionum poterant eludebant.

Interea clausis infuderat se miserabilis fames, et frumentum non inueniebatur. Nullus panis in publico ferebatur. Sicubi compertum fuisset, ilico **(M.fol. 80rb)** domus expugnabatur, edium dominus iugulabatur, auferebatur quod occultauisset. Si non repertum fuisset, quasi diligentius absconditum foret, tormenta inferebantur. Itaque iam in occultis et in abditis mandebant incocta cibaria. Nulla mensa, nullum sedile, nulla lux, ne quis interueniret. Miserabilis cibus, lacrimabilis esca. Filii parentibus, parentes filiis de ipsis faucibus cibum rapiebant. Ipsa etiam equorum cadauera si forte repperissent, inter se trahentes graui prelio decerpere festinabant. Alii cortices arborum detrahebant, alii radicibus uescebantur herbarum, plerisque aliorum uomitus esca fuit. Proinde diuitibus aut in urbe permanere aut perire, unum et idem erat. Si enim in urbe permansissent, facultatum suarum causa obiecto crimine, quasi qui de transfugiendo cogitarent perimebantur. Precise undique spes miserorum. Nam fugiendi nulla copia erat. Fremebat enim intus Symon et furebat Iohannes, et cauebant ne cui liceret de populo urbe exire. Maiorque cura erat eis egressionem suorum, quam ingressus cauere Romanorum. Et si quis forte deprehensus fuisset qui fugere temptaret, graues penas dabat, et iam non argumentis ueritas sed suppliciis quęrebatur. Eorum etiam qui fugerant proximi trucidabantur, aut crucibus affixi his qui lapsi fuerant ostendebantur. Miserabantur Romani, non mouebantur Iudei. Compatiebatur hostis, socii non flectebantur.

(M.fol. 80va) Facilius apud aduersarios pietas quam apud socios repperiebatur. Obtabant plerique mortis compendium, cum et fames afficeret, et crudelitas excruciaret. Inualescens denique acerbitas famis familias gentemque uastabat, ita ut foris et in penitralibus strata iacerent mulierum uirorumque cadauera. Ciuitas plena mortuis, sed nullus eiulatus in exequiis, quia omnem affectum uis mali concluserat, nec erat iam ullus doloris locus in communi omnium calamitate. Miserabilis erat congeries insepultorum cadauerum, et in circuitu longo terra ipsa tecta cadaueribus. Terribilis species, horror grauis, odor pestilens, qui nec uictores nec uictos discerneret. Erat enim simul omnibus noxius.

Sed quid opus est pondus illius famis explicare quę in ipsas descenderat populi medullas, cum gestum sit ibi facinus quod neque apud Grecos neque apud barbaros ullus accepit auditus? Manebat intra ciuitatem mulier quędam genere et facultatibus nobilis, quę cum reliqua multitudine quę confluxerat Ierosolimis secum suas eo deuexerat opes. Quas primum principes factionum certatim inuasere, et quicquid alimentorum habebat de manibus eruebant. Exagitabatur a perditis, dira imprecabatur. Volebat mori, sed percussorem non inueniebat. Malebant enim eam diutius affligere grauius quam cito perdere, quia putabant predam fore quamdiu uiueret. Iam **(M.fol. 80vb)** defecerant omnia et iam deliciis assuetam dira fames asperiora palearum uel dura coriorum edere compellebat.

Habebat infelix mulier infantulum quem genuerat. Cuius uagitu excitata quę se et paruulum conmacerari uideret, multis iam uicta malis et calamitatibus necnon et fame quę infuderat se in medullis eius, dolorem absorbuit, furorem assumpsit, conuersaque ad paruulum iam matrem oblita sic ait: “Quid tibi faciam paruule, quid faciam tibi? Seua te circumstant omnia, bellum, fames, incendia, ruinę, latrones et expilatores. Cui te moritura credam, aut cui te tantillum relinquam? Sperabueram, si adoleuisses, quod me pasceres matrem, aut sepelires defunctam, et si me obitu preuenires ego te precioso meis manibus includerem monumento. Quid agam misera? Viuendi tibi aut mihi nullum uideo subsidium. Omnia sunt nobis erepta. Cui te reseruabo, aut quo condam sepulchro, ne canibus uel alitibus preda sis? Omnia enim, inquam, erepta sunt nobis. Potes tamen, dulcis meus, matrem esurientem pascere. Idoneę carnes tuę ad cibum. O mihi suauia uiscera, artus iocundi, antequam consumat uos fames reddite matri quod accepistis. Redite, inquam, in illud naturale secretum, et in quo domicilio uiuentem spiritum suscepistis, in eo tumulus defuncto paretur. Ipsa complectar quem genui, ipsa exosculabor. Esto ergo mihi cibus, horror latronibus et fabula uitę, ne quid

desit nostris calamitatibus.” **(M.fol. 81ra)** Et hęc dicens auerso uultu cultrum demersit et in frusta filium secans igni supposuit.

Partem comedit, et partem operuit, ne quis superueniret. Sed nidor incensi peruenit ad principes seditionis. Et odorem secuti introierunt mulieris hospitium, minantes necem, quod ausa esset ipsis ieiunantibus edere, et exortes eos facere cibi quem repperisset. At illa: “Partem uestram uobis seruaui nec auara nec inhumana. Nolite indignari. Habetis quod et uos edatis. De meis uobis uisceribus cibum paraui. Considete otius, mensam apponam. Mirari habetis ministerium meum, et iudicare quod nullius talem mulieris affectum inueneritis, quę uos nec dulcis filii fraudauerit membris.” Et hęc dicens discooperuit ambusta membra, et epulandum eis tradidit cum adhortatione huiusmodi: “Hoc est prandium meum, et hęc est uestra portio. Videte diligentius ne uos fraudauerim. Ecce pueri manus una, ecce pes eius, ecce dimidium reliqui corporis. Et ne alium putetis, filius meus est iste. Ego denique diuisi mihi quod manducarem, et quod uobis reseruarem. Nunquam mihi dulcior, fili, fuisti. Tibi debeo quod adhuc uiuo, tua suauitas animam tenuit meam et produxit matri miserę diem mortis, subuenisti in fame, tu munus supremum senecte, tu percussoris repressor. Venerunt necaturi, conuiue facti sunt. Habebunt et ipsi quod tibi debeant, cum epulas meas **(M.fol. 81rb)** sumpserint. Sed quid refertis gradum, quid horrescitis animo, cur non epulamini quod mater fecit? Possunt et uos delectare epulę quę matrem exsaturauere. Iam postquam me filius pauit et abunde exsatiata sum, famem nescio. Gustate et uidete quia suauis est filius meus. Nolite molliores matre fieri, infirmiores muliere. Aut si uos estis in meo uulnere misericordes et non suscipitis hostiam meam, atque aduersamini holocaustum meum, ego consummabo sacrificium meum. Manducabo quod reliquum est. Videte ne uobis opprobrio sit, quod fortior uobis mulier reperta sit, quę assumeret epulas uirorum. Ego quidem tales paraui epulas, sed uos sic epulari matrem fecistis. Et me tenebat passio, sed uicit necessitas.”

Repleuit continuo totam urbem tanti sceleris nefas et unusquisque ante oculos positum parricidalis conuiuii ministerium perhorrescebat. Ceperunt et ipsi incentores seditionis examinare post hęc, ne similes escas inuenirent et uelut imprudentes sumerent. Ceperuntque uniuersi timere ne diu uiuerent, et mori uelle. Sed et plerique hoc horrore perterriti ad hostem fugerunt.

Quo comperto cęsar, execratus infelicis terrę contagium, manus eleuans ad cęlum talia protestabatur: “Ad bellum quidem, o commilitones, uenimus, sed aduersus homines

beluis ac feris crudeliores decertamus. Diligunt
fere fetus suos, quos etiam in fame nutriunt. Sed et quę
alienis pascuntur corporibus, **(M.fol. 81va)** a consimilium ferarum
abstinent cadaueribus. Hoc est ultra omnem acerbitatem et
impietatem, ut membra quę genuit mater deuoret. Ab hoc
contagio me tibi mundus absoluo, quęcunque in cęlo potestas
es. Scis enim quia intimo affectu pacem frequenter obtuli,
quia uolebam populo parcere, urbem seruare. Sed quid facerem?
Sepe a menibus reuocaui exercitum, monui, rogaui, incendia
restinxi, et ipsi nos de muris sepe hortati sunt dimicare,
ne grauius perirent a suis. Quales sunt ciues quibus hostis
remedium est? Audieram quidem quod hic populus
incredibilibus opinionibus se excitaret in omnem insolentiam.
Aiunt se de cęlo genus ducere et ibi primum induisse
corporis formam, cęli se fuisse incolas, descendisse ad
cultus terrarum, de terris ad celum redire, transisse per
maria sicco uestigio, fugisse ante se fluctus maris, conuersa
Iordanis fluenta retrorsum. Asserunt etiam stetisse
solem ut hostes suos uincerent ne nox impediret, quosdam
suorum raptos in cęlum igneis curribus, preliatas pro se
celi potestates, et absentibus his uniuersas hostium fusas
copias, dormientibus partam uictoriam. Postremo quando
his potest deesse audacia, qui ut aiunt mortui
uiuunt, et sepulti resuscitantur? Sed et opinio frequens
intulit auribus nostris, aduersus Deum conspirasse hos
homines, et pena inditio est. Ardent enim nunc terrę
propter incolarum impietatem. Videmus mare mortuum,
uidemus et uirentium fructuum umbras in**(M.fol. 81vb)**anes, foris
gratiam, intus fauillam. Quis dubitare potest quod apud
inferos uersemur, et ubi iam elementa quodammodo mortua
sunt? Quin etiam ipsa quę post mortem uiuere solet
naturę pietas apud hos mortua est, et superstes defunctis
religio. Quis enim parentes etiam mortuos non diligat?
Quis amissos filios non amet, et loco pignorum teneat?
Manet affectus, etsi pignus obierit. Perseuerat nomen,
gratia naturę non intercidit. Apud hos uero nec
uiuentem mater recognoscit filium, nec audit
appellantem nec miseretur, sed propter unius hore
execrabilem cibum infert filio parricidales manus. Infelix
ciuitas, in qua talis officina, tale ministerium est!
Operiant eam ruinę suę, et abscondant huiusmodi
contagium ne sol uideat, et ne stellarum globus spectet,
aut maculentur aurarum spiramina. Thyesteas dapes fabulam
putabamus, flagitium uidemus, cernimus ueritatem
tragediis atrociorem. Ibi enim firmior sexus, et pastus
alienus, et aliena fraus. Hic autem est propria
uoluntas. Ille doluit, hęc insultauit. Digna talibus uiris
poena, qui pertinaciter bellando mulieres
suas ad tale coegerunt conuiuium. Maturius igitur bellum

conficiamus, et fugiamus regionem istam execrabilem et perniciosam.” Et his dictis admoueri muro arietes iubet.

Euoluto itaque biennio postquam obsessa est ciuitas, uictor Titus machinis et aliis bellicis instrumentis muros eius irrupit, **(M.fol. 82ra)** non tamen sine suorum sanguine. Rupto itaque muro, solito terribilior increpuit sonitus tubę in ipso diei crepusculo, quo fessi labore Iudei de improuiso turbantur. Somnoque soluti ante cepere fugere, pauore perterriti, quam ueri fides pateret. Tytus uero audito tubę fragore exercitum suum ad arma concurrere iubet. Et orto mane, electorum circa se conuocata cohorte, murum ascendit suis auxilio, hostibus impedimento. Iam per aditum hostes irruerant, iam cuncta turbauerant, iamque ciuitatem tenebant. Exclusi undique Iudei in templum cateruatim se conferunt. Romani fiunt eis obuii et instaurant prelium ante uestibulum templi ibique furor bellicus dominatur. Nec iam spiculis nec sagittis res agitur, sed manus inuicem conseruntur. Fiunt uulnera super uulnera, gladius obtunditur ferri rigore, ictus infligitur super ictum. Obtruncantur plurimi, sed maxime uulgus ignobile ubicunque occurrerat sicut grex interficiebatur. Nullis enim armis munitum, nec repellendo uulneri, nec retorquendo idoneum erat. Cerneres sanguine quasi fluuio decurrente terram inundari, et cesorum congeriem. Temerabantur sancta sanctorum belli necessitate, maiore tamen suorum quam Romanorum insolentia. Nam cum furore ac temeritate adibant Iudei ipsa templi penitralia, et madidas manus humano gerentes sanguine tractabant altaria. Vbique strages, ubique luctus, ubique periculum, ubique clamor, ubique desperatio. Nullus **(M.fol. 82rb)** locus uacabat periculo. Resonabant clamores, personabant gemitus morientium atque uiuentium. Itaque confuso strepitu tota ciuitas implebatur.

Verum nocte superueniente uterque paululum requieuit exercitus, sequenti uero die precepit cesar ianuas argento opertas succendi. Et ammoto igne cepit argentum defluere, ac demum paulatim lignum ardere, sicque in porticum interiorem aditus patescere. Sed miseratus cęsar, ne templum exureretur uocauit ad consilium duces exercitus dicens, non sibi cum insensibilibus esse certamen, nec bellum cum edificiis quę uictoribus sufficerent, si inexusta reseruarentur. Duces uero dicebant ualitudinem parietum et templi munitionem Iudeis in reliquam ętatem incentiua futura, quibus esset grata insolentia. Radices rebellionis funditus euertendas, ne recrudesceret iterum temeritas. Iudei quoque, dum insidiantur uolentibus incendia templi restinguere, cęsis aliquibus hostem accenderunt. Vnus itaque de Romanis admouit ignem

portę templi quę aurea uocabatur, et liquefactus auri rigor ilico lignum nudauit. Exustis denique ualuis furor ignis in penitralibus templi sese proripuit. Turbati omnes qui se templi munimine defensabant. Dumque se in superiora aurarum spiramine ignis attolleret, magnum omnibus Iudeis dolorem infudit. Deinde omnes fusi qui erant in templo Romanorum gladiis feriebantur.

Flamma iam depascebat templi conclauia, et accurrit Titus, cupiens cuiusmodi esset edes inspicere. Cuius gratia motus, precellentiorem fuisse **(M.fol. 82va)** templorum suorum operibus fatebatur. Mirabatur saxorum magnitudinem, metalli nitorem, uenustatem operis, gratiam pulchritudinis. Pronunciabat etiam non immerito tantam fuisse loci celebritatem, et quia tam honestum non nisi Dei summi crederetur domicilium. Interea uero predones, irruentes in omnia, quęque intus erant exinanibant, et iterum strages magna in eos qui resederant Iudeos agitabatur. Tunc etiam fugientibus seditionis principibus unus ex sacerdotibus sese dedit, et quędam uasa sacerdotalium ministeriorum, lucernas duas, mensas, crateras, et phialas aureas, sed et peripetasma templi.

> Peripetasma templi cortina sanctuarii dicebatur. Hec erat ex cocco et iacincto, bisso et purpura, eo quod eius esset templum, qui celo, aeri, terre et mari dominaretur. Cocco enim celum igneum significabatur, iacincto aer, bisso terra, purpura mare, que conchiliis marinis tingitur, ita ut duo ex colore, et duo colligas ex generatione.

Fessi denique multa cede, Romani quęrebant quibus captiua mancipia uenderent. Sed quia plurimi uenales et pauci inueniebantur emptores, non defuere qui XXX mancipia uno nummismate mercarentur. Tunc etiam comprehensus Phinees, custos gazophilatii templi, ostendit sacerdotum purpuram multam, et coccum, et cinnamomum, et cassiam, et thimiamata, et aromata multa, et uasa sacramentorum, et uestem sacratam summi pontificis. Iohannes preterea de occultis exiens non multo post se Tyto tradidit, fame tabidus confectusque ieiunio. Symon autem latuit, cum paucis se recondens fidelioribus. Sed ubi et cibus defecit et nullus euadendi exitus patuit, ad superiora erepsit indutus ueste preciosa. Quem Rufus Terentius, prefectus Romanę militię, Tyto presentauit. **(fol. 32r)** Concremata igitur est ciuitas, et murus ad solum usque deiectus.

Cęsa per omne tempus obsidionis innumera milia Iudeorum, sed non omnium eiusdem regionis ac loci, quia eo undique conuenerant multi causa sollempnitatis paschalis.

Captiui adducti ad nongenta septem milia. Qui fuere nobiles et ualidiores triumpho reseruati. Quidam etiam captiuorum ferme per singulas urbes per quas remeabat Tytus bestiis obiciebantur, uel cęteris supplitiis perimebantur, ut longe lateque per orbem rebellionum supplitio metus spargeretur.

Hoc est templi suppremum excidium, quod anno millesimo centesimo secundo contigit a conditione sua. Hoc ętiam Dominum Iesum Christum antequam crucifigeretur liquido significasse ęuangelii lectio docet. Consummatum est hoc bellum annis IIII, duobus quidem Nerone uiuente duobusque postea. Veruntamen antequam templum exureretur, ferme per annum unum supra ipsum cometes apparuit, gladii quandam in se ferens similitudinem. Denuntiabat enim ferro, igni, gentis, regni urbisque ipsius pariter futuram uastitatem. In ipsa denique Pentecostes sollempnitate nocturno tempore ingredientes sacerdotes templi interiora, ut assueta offerrent sacrifitia, motum quendam se sensisse primum professi sunt, et demum sonitum editum audisse se repentina uoce clamantium: “Transeamus hinc.” Octauo igitur die mensis septimi concremata est ciuitas, et templum funditus est euersum.

Denique Vespasianus et Tytus imperatores magnificum et memorabilem de Iudeis agentes triumphum Romam ingressi sunt. Continuoque omnibus bellis atque tumultibus domi forisque compressis, pacem toto regno Romano pronuntiauerunt. Tunc ętiam Achaya, Lithya, Rhodus, Bizantium, Samus, Tracya, Cylithia, Commagine in prouintias redactę Romanis legibus paruerunt.

A Vespasiano denique Rome Colossus erigitur, habens centum et nouem pedes proceritatis. Romam quoque incendiis deformem edifitiorum copia renouauit. Nam Capitolium et Edem Pacis et Claudii monimenta reparauit. Itaque hunc Romana res publica iam exsanguis seuitia tyrannorum, quasi fato quodam, ne penitus rueret assecuta est. Verum anno uitę suę septuagesimo seriis ioca quibus delectabatur admiscens interiit. Nam cum uentris eluuie fessus assurrexisset, “Stantem” ait, “imperatorem excedere terris decet.” Sicque exanimatus est. Cui successit Tytus filius eius.

Ciuilitas Tyti imperatoris.

TITVS igitur Vespasiani filius patri succedens in regno imperauit annis duobus et totidem mensibus. Hic fuit uir omnium genere uirtutum mirabilis, et morum imperialium pariter floribus adornatus, et qui nulli quicquam negaret. Huius etiam fuit illud celebre dictum, quo ait se perdidisse diem **(fol. 32v)**, quo nil militibus suis largitus

fuerat. Qui et tantum facundissimus exstitit, ut causas Latino poemate peroraret, et tragedias Grece componeret. Verum assumpte dominationis toto decurso biennio cum ingenti suorum luctu, in eadem qua pater suus uilla defunctus fuerat apud Sabinos, febre exanimatus est anno uitę suę XL primo.

Igitur post extremum Iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam Iudeorum qui nondum uolunt in Christum credere.

PROLOGVS LIBRI IV

Maximus error uersatur in cordibus Iudeorum, quibus spiritalis intellectus non emicat in pagina diuinarum scripturarum. Contemptibilis enim eis in Christo uidetur carnis infirmitas, et corpus de femina sumptum, et obprobrium crucis, in quibus stultam fecit Deus sapientiam huius mundi, sicut ait apostolus: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentium prudentiam reprobrabo*. Et alibi: *Vbi sapiens, ubi scriba, ubi conquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Sed quoniam non per sapientiam suam cognouit eum mundus, placuit Deo per stulticiam predicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem Iudei signa petunt et Greci sapientiam querunt, nos autem predicamus Christum crucifixum, Iudeis quidem scandalum, gentibus uero stulticiam, ipsis uero uocatis Iudeis et Grecis Christum Dei uirtutem et Dei sapientiam; quoniam stultum Dei sapientius est hominibus, et infirmum Dei fortius est hominibus.* Propterea quippe totum hominem suscepit Deus in se, ut totum quod est homo a peccatorum peste sanaret; et ideo per passionem crucis uoluit mori, ut per gloriam resurrectionis suę nobis aditum repararet uitę. Et hęc est gratia qua sanat infirmos non superbe iactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter confitentes miseriam ueram. Ipsi autem hoc quasi stultum et infirmum uelut sua uirtute sapientes fortesque contempnunt.

Contra perfidiam Iudeorum.

Dicunt etiam non adorandam Trinitatem, cum lex eorum dicat: *Audi Israhel, Dominus Deus tuus Deus unus est.* Quod eis ideo intelligimus esse dictum, ne deos colerent alienos qui iam unum in substantia et maiestate Deum cognouerant. Porro nos unam in Trinitate colimus diuinitatem. Cuius Trinitatis admirabile sacramentum psalmista nobis aperuit qui ait: *Verbo Domini cęli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis uirtus eorum*, Verbum Domini Christum uolens intelligi, et spiritum oris eius Spiritum Sanctum, qui in ipso mundi principio super aquas ferebatur, ut pro arbitrii sui liberalitate rudibus creaturis uitę uigorem infunderet. Et trinam iterum esse non simplicem suę maiestatis essentiam, ipse Deus loquens in Genesi libro, cum hominem creare disponeret, nobis ostendit cum ait: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Non enim dixit: “Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam”, sed “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.” Et quia nefas est credere hominem factum ad imaginem

angelorum, aut eandem esse imaginem angelorum et Dei, recte ibi intelligitur **(fol. 33r)** pluralitas Trinitatis. Sed quoniam Trinitas unus est Deus, sequitur et dicit: *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei*, et non dixit: "Fecerunt Dii hominem ad imaginem Deorum", hominem scilicet interiorem non exteriorem, qui inuisibilis est per naturam ut Deus, et inmortalis, nichil habens graue neque caducum. Nam exterior homo corporeis liniamentis compactus atque coniunctus facile dissoluitur, et labefactus tabescit ideoque non Deo similis sed esse dissimilis comprobatur. Et hęc de Trinitatis essentia dixisse suffitiat.

Porro Dauid Christum Dei filium esse testatur, ubi ait: *Dominus dixit ad me: 'Filius meus es tu, ego hodie genui te'.* Et hunc eundem esse Deum et hominem Hieremias perhibet, dicens: *Hic Deus noster est et non estimabitur alter ad eum, qui inuenit omnem uiam prudentie, et dedit eam Iacob puero suo et Israhel dilecto suo, et post hec in terris uisus est et cum hominibus conuersatus est.* Locum quoque natiuitatis eius designat Micheas inquiens: *Et tu Bethleem, domus Effrata, non es minima in milibus Iuda. Ex te enim exiet qui sit princeps in Israhel et processio eius a principio seculi.* Et de apostolorum electione psalmista locutus est dicens: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram.* Et de predicatione eorundem apostolorum: *In omnem terram exiuit sonus eorum, et in fines orbis terrę uerba eorum.* De passione proinde ipsius Ysaias loquitur dicens: *Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus propter scelera nostra.* Et item post pauca: *Oblatus est quia ipse uoluit et non aperuit os suum, et sicut ouis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutescet et non aperuit os suum*. Qualitatem autem passionis Dauid declarauit dicens: *Foderunt manus meas et pedes meos*. De resurrectione quoque eius sic cecinit et ait: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum uidere corruptionem.* Et de ascensione: *Et ascendit super Cherubin.* Locum quoque sessionis ipsius insinuat dicens: *Dixit Dominus Domino meo: 'Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum'.* De ęternitate etiam regni ipsius: *Et ego primogenitum ponam illum excelsum pre regibus terrę. In ęternum seruabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi. Et ponam in seculum seculi semen eius et thronum eius sicut dies cęli. Si autem dereliquerint filii eius legem meam et in iuditiis meis non ambulauerint, si iusticias meas profanauerint et mandata mea non custodierint, uisitabo in uirga iniquitates eorum et in uerberibus peccata eorum. Misericordiam*

autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in ueritate mea, neque profanabo testamentum meum, et quę procedunt de labiis meis non faciam irrita. Semel iuraui in sancto meo: 'Si Dauid mentiar... Semen eius in eternum manebit, et thronus eius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in ęternum, et testis in cęlo fidelis.' Ecclesia nempe sancta semper in sue fidei constantia, sicut premissum est, permanebit, donec finito mundi termino omni corruptione deposita recipiat carnalem sed sine carnali corruptione substantiam.

Veteris uero cerimonias Testamenti Noui euacuatas esse constat plenitudine Testamenti, sicut solet puerilem etatem uirilis ętas excludere. Decebat enim ut arbiter aeternus per famulum suum Moysen hominibus minora precepta daret, et sua presentia sublimiorem eis uite uiam postmodum demonstraret. De qua legis euacuatione Hieremias propheta uaticinatus est **(fol. 33v)** dicens: *Ecce dies uenient, dicit Dominus, et consummabo supra domum Israhel et supra domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum, cum apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Aegipti.* Cessare uero ipsas ueteris legis cerimonias Daniel preuidit, cum ait: "Cum uenerit sanctus sanctorum, cessabit unctio." Vnde iam ipsi sine rege, sine sacerdote et sine sacrifitio sunt.

Sed cum hec uident et Christum adhuc uenisse credere dubitant, impletur in eis quod scriptum est: "'Oculis uideant et non uideant, corde intelligant et non intelligant, nequando conuertantur et sanem eos' dicit Dominus." Porro ideo Deus homo uoluit fieri, ut hominem quem fecerat perire non sineret. Voluit etiam ideo humanam adsumere carnem, ut peccatum ab homine contractum ab homine piaretur. Decebat etiam ut qui legem homini dederat, legis eiusdem decreta per adsumptum hominem perficeret, et ut ad imitationem iustitię et sanctitatis humanum genus non tam ui cogeret quam per adsumptum hominem inuitaret. Igitur homines suum legislatorem uiderunt presentem, ut necessario illum imitarentur legis opera facientem. Sed forte nunc aliquis dicet: "Potuit aliquis angelus a supernis sedibus mitti, qui bonos homines a malis separatos ad superna gaudia raperet, et malos diuina fultus auctoritate cum diabolo malorum incentore penis gehennalibus deputaret." Verum non erat congruum ut homo, qui ab angelo maligno fuerat factus corruptibilis, per quemlibet angelum redderetur incorruptibilis. Porro hec contra Iudeos sub spetie prologi dixisse suffitiat, et hic metam finitus suscipiat.

LIBER IV

(fol. 34r) DOMITIANVS igitur, frater Tyti iunior,
imperauit annis quindecim et mensibus sex. Iste primo clemens uisus est et Cathos Germanosque bello deuicit. Ius quoque perorabat equissime; et Rome multa construxit edifitia. Inter que ędificauit Rome templum mirificum quod Pantheon antiquitus uocabatur, sed nunc in honorem sanctę Dei genitricis Marię et omnium martyrum consecratum esse dinoscitur.

Dehinc uero atrox factus, post Neronem secundam in christianos persecutionem exercuit, et in tantam superbiam euasit, ut deum et dominum totius orbis se appellari iuberet. Magna denique crudelitate erga extraneos et domesticos seuiens in urbe Roma nobiles et inlustres uiros nullo iure, nulla ratione trucidauit, et multos in exilium trusit. Inter quos ętiam Iohannem apostolum, quem Dominus Iesus Christus semper amauit plurimum quique in cena super pectus eius recubuit, et cui dum penderet in cruce matrem uirginem uirgini commendauit, propter insuperabilem euangelizandi constantiam in Pathmos insula relegauit, ubi positus
Apocalipsim signatis edidit sermonibus. Huius preterea cęsaris Domitiani anno quarto apud Alexandriam Aniano, qui Marco successerat, successit Abilius. Hierosolimis uero sancto Iacobo patriarchę successit Symon filius Cleophę. In Romana uero sede eadem tempestate Cleto pape Clemens successit. Iste est Clemens papa sapientissimus atque sanctissimus qui magnificos uiros in Galliis ad collocandum destinauit dominicę fidei fundamentum, Lugdunensibus Fotinum, Narbone Paulum, Turonis Gratianum, Cenomannis Iulianum, et alios plures per quos per illas regiones fidei doctrina profecit, et inmensae multitudinis populus ab idolorum cultura recessit. Sed cum Domitianus in urbe Roma senatum populumque laniaret, et foris male dispositum exercitum assidua hostes cede conficerent, a senatu est dampnatus et in palatio interfectus. Hocque definitum est, ut omnes qui ab eo in exilium trusi fuerant decreto senatus reuocarentur et suas reciperent facultates. Periit autem anno uitę suę XL primo corpusque eius humana caruit sepultura.

NERVA denique senex Domitiano exitiabili tyranno successit, Petronio
prefecto fautore, et Parthemio spadone interfectore Domitiani. Imperauit autem anno uno. Hic iurgiorum disceptator et scientissimus et frequens fuit. Hic quoque primo suo edicto cunctos exules reuocauit quos

Domitianus exiliauerat. Vnde beatus Iohannes apostolus ab exilio Ephesum rediit, quasi ad propriam scolam.

Hic disputat contra Cherintum.

Pullulauerant interea per Asyam hereticorum semina quedam, Cherinti scilicet et Ebionis uel ceterorum qui negant Christum in carne uenisse (quos idem theologus in epistola sua antichristos appellat), mundum ab angelis factum esse dicentes, et Iesum **(fol. 34v)** hominem tantummodo fuisse nec resurrexisse. Irridebant quoque ęcclesiastica dogmata, et resurrectionem mortuorum non credebant. Cum redisset ergo ab exilio iam dictus apostolus, compulsus est ab Asyę fratribus et multarum legationibus ęcclesiarum de coęterna Patris et Christi diuinitate facere sermonem. Qui mox in ipso sui sancti euangelii exordio patenter ostendit quod *in principio erat uerbum, et uerbum erat apud Deum, et Deus erat uerbum*. Cuius nos informati sermone, quo scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nichil*, memoratam abdicantes heresim mundum a Deo non ab angelis factum esse, et Christum credimus uerum Deum esse, et in carne uenisse, et conceptum fuisse, non de uiro, sed de Spiritu Sancto, et de carne uirginis Marię, quę utique erat de semine Abrahę. Credimus, inquam, Christum Deum de Deo cuius unigenitus est, et hominem de substantia matris de qua temporaliter natus est. Nam et uirtutibus uerus Deus esse comprehenditur, et homo ex humanis infirmitatibus comprobatur. Porro hunc contra morem humane conditionis uirgo concepit et peperit, et integritatis dampna non pertulit. Cuius conceptionis et natiuitatis inenarrabile sacramentum illa Aaron uirga significauit, quę diuina uirtute contra naturam sine radice uel humore fronduit, floruit et fructificauit. Denique dogmata non irridemus ecclesiastica, sed ueneramur atque suscipimus sicut data non per hominem uel per angelum, sed per eundem Dominum nostrum Iesum Christum. Ex illius quippe latere pendentis in cruce aqua nobis profluxit ad lauacrum, et sanguis ad propitiationem criminum nostrorum. Spiritum quoque Paraclytum sicut filii adoptionis suscepimus. Quorum perceptione sacramentorum illi compaginati unum corpus ecclesię sumus in illo, in quo etiam credimus resuscitari, cum uenerit iudicare uiuos et mortuos et seculum per ignem. Et haec contra perfidos hereticos.

Sed ut ad historiam redeamus, Nerua cęsar afflicte rei publice multum consuluit, dum Traianum uirum strenuum et sapientissimum sibi in filium antequam moreretur adoptauit.

TRAIANVS igitur genere Hispanus, Romanum imperium Nerua tradente suscipiens, imperauit annis decem et nouem et mensibus sex. Hic apud Agripinam Gallię urbem insignia imperii suscepit. Moxque Germaniam trans Renum sibi subegit, et trans Danubium gentes multas superauit. Barbaras ętiam nationes trans Euphraten et Tygrin sitas redegit in prouintias. Denique Seleutiam et Babiloniam occupauit, et usque ad Indię fines post magnum Alexandrum accessit. Hic ętiam fuit liberalis in amicos, habens in re militari diligentiam, in ciuilibus lenitatem et in subleuandis ciuitatibus largitionem. Eratque ei domi sanctitas et in armis fortitudo, et utrobique prudentia. Denique prostrato et debilitato statu Romano, in remedium malorum credebatur **(fol. 35r)** diuinitus datus.

Huius temporibus Iohannes apostolus, qui quasi unus de paradysi fluminibus uerba sancti euangelii in toto terrarum orbe diffudit, cum esset annorum nonaginta nouem, sciens sibi ultimum diem uitę imminere, presentibus suis discipulis premissa oratione ad Deum, descendit in defosum sepulturę suę locum, et ita a dolore mortis extraneus migrauit ad Dominum.

Traiani preterea tempore tercius in christianos persecutionis impetus ebulliuit. Vnde Clemens papa Romanus in mare precipitatus est, ubi in templo sibi diuinitus preparato manibus angelicis decenter meruit tumulari. Tunc etiam Symon, filius Cleophę discipuli Christi, Hierosolimorum episcopus crucifixus est pro nomine eius. Ignatius quoque Antiochenus episcopus, Romam adductus et bestiis traditus, suscepit martyrium. Sed et Alexander papa Romanus martyrio coronatus est, et plures per alias circumquaque prouintias christiani. Veruntamen persecutione feruente Plinius Secundus, orator et historiographus, qui inter ceteros iudices presidatum administrabat, multitudine peremptorum permotus scripsit imperatori, christianos preter confessionem Christi et honesta conuenticula nichil contrarium Romanis legibus facere. Moxque Dei nutu rescriptis lenioribus cęsar temperauit edictum. In illis preterea diebus apud Alexandriam Iustus sacerdotio fungebatur. Traianus uero apud Seleuciam Isaurię urbem profluuio uentris extinctus est. Vixit autem annis LX quatuor. Huius ętiam exusti corporis cyneres Romam delati et in foro Traiani sub marmorea columna conditi referuntur.

AELIVS ADRIANVS consobrini Traiani filius, duodecimus ab Augusto principatum adeptus anno ab incarnatione Domini CVIIII, imperauit annis XXII. Hic fuit Grecis litteris impensius eruditus, et non sermone tantum

peritus, sed et cęteris disciplinis, canendi
medendique scientia pollens. Erat ętiam musicus, giometer,
pictor, fictorque ex ere uel marmore, atque facetus, acer
nimis ad lacessandum, et ad respondendum seriis ioco
maledictis. Sic enim referebat carmen carmini, dictum
dictui, ut prorsus ad omnia diceres meditatum. Hic ętiam,
per Quadratum discipulum apostolorum et Aristidem
Atheniensem uirum sapientem instructus et eruditus,
precepit per epistolam ad Minutium Fundanum
proconsulem Asię datam, ut nemini liceret
christianum sine obiectu criminis ac probatione dampnare.
Hic etiam bellum contra Sauromatas gessit et uicit.
Iudeos denique perturbatione scelerum suorum exagitatos,
prouintiam quondam suam Palestinam depopulantes, ultima
cede perdomuit, et Hierosolimam reedificauit, et illam
Aeliam suo de nomine appellauit. Cuius opere factum est
ut loca sancta, id est dominicę passionis et
resurrectionis, quondam extra urbem iacentia, nunc eiusdem
urbis muro septemtrionali circumdentur. Denique precepit
ne cui Iudeo introeundi Hierosolimam esset licentia,
christianis tantum ciuitate permissa. **(fol. 35v)** Vnde
primus ibidem ex gentibus constituitur Marcus
episcopus. Idem ętiam Elius Adrianus rem publicam
iustissimis legibus ordinauit. Ideoque pater patrię in
senatu ultra morem maiorum appellatus est, et uxor eius
augusta.

Verum quia Hierosolimis ab hoc tempore et deinceps
assumere episcopos ex circumcisione cessatum est, nunc omnes
a primo usque ad hęc tempora eiusdem urbis episcopos
enumerare decreuimus. Primus horum fuit Iacobus iustus, qui
etiam frater Domini est appellatus, secundus Symeon filius
Cleophę, tertius Iustus, quartus Zacheus, quintus Tobias,
sextus Beniamin, septimus Iohannes, octauus Mathias, nonus
Philippus, X Seneca, XI Iustus, XII Leui, XIII
Effrem, XIIII Ioseph et XV horum ultimus Iudas.
Eodem preterea tempore Iustus episcopus Viennensi prefuit
ecclesię. Floruit etiam in illis diebus Aquila orator, genere
Ponticus, secundus interpres Mosaice legis post LXX.

Porro uixit Elius Adrianus augustus
annis LXII. In Romana uero cathedra post Clementem
sedit Anacletus, et Anacleto successit Euaristus, et
Euaristo Alexander, qui constituit aquam sparsionis cum
sale benedici et in habitaculis hominum spargi. Et huic
subrogatus est Xystus. Xysto uero successit Thelephorus.
Hic ętiam constituit ut per sex ebdomadas ante Pascha
ieiunium celebretur, et ut in natale Domini missę per
noctem decantentur.

ANTONINVS PIVS qui et Tytus Fuluius cognominatus est,
uir peritissimus et natura benignus, successit

Elio Adriano anno ab incarnatione Domini CLIII. Imperauit autem annis XX et non plenis tribus. Iste ab Adriano in filium fuerat adoptatus, cuius gener erat. Huic ętiam Iustinus philosophus librum de christiana religione compositum tradidit, et benignum illum erga christianos homines reddidit. Huius etiam primo anno Thelephorus papa Romanus uita decessit, et Hyginus ei successit. Post quem sedit Rome Pius episcopus, sub quo Hermes librum edidit qui Pastoris appellatur, et post Pium sedit Anicetus, et illi subrogatus est Sother. Porro Antoninus augustus ita tranquillus extitit, ut merito Pius appellatus sit. Nam ad illum extere gentes legatos misere, Indi scilicet, Bactriani et Hirchani, iusticia tanti imperatoris comperta. Erat enim carens appetentia glorię et ostentatione. Decessit autem imperii sui anno XXIII. Ob cuius honorem templa, sacerdotes atque alia multa honorum insignia Rome a senatoribus sunt decreta. Floruerunt huius temporibus uiri insignes Arrianus Nichomediensis philosophus, Photinus Lugdunensium episcopus, et Maximus Tyrius, et Apollonius stoicus, et Basilides Scythopolitanus, et Galienus insignis medicus, et Cryscus cynicus, et Iustinus martyr atque philosophus.

(fol. 36r) MARCVS AVRELIVS ANTONINVS, Romanum imperium assecutus anno incarnationis dominicę CLXV, imperauit annis decem et nouem et mensibus undecim. Hic fuit uir tante seueritatis, ut ab infantia uultum nec ex leticia neque ex merore mutauerit. Hic ętiam adsciuit sibi ad imperii partem Aurelium Commodum propinquum suum. Et hii ambo contra Parthos ammirabili uirtute et felicitate pugnauerunt, et una de uictoria Parthica triumphauerunt.

Horum tamen diebus persecutio christianorum iam post Neronem quarta uice excitata est. Qua persecutione feruente Policarpus uir egregius, Iohannis euangeliste et apostoli discipulus, Smirneorum episcopus, in Asyam martyrio uitam finiuit. Iustinus ętiam philosophus martyrizatus est. Hęc quoque persecutio durissima Lugdunensem atque Viennensem urbes nobilissimas Galliarum quas precipiti lapsu Rodanus preterfluit subintrauit. Vnde Fotinus egregius episcopus Lugdunensis et Iustus Viennensis in eisdem urbibus martirizati sunt cum aliis multis. Sed statim secuta est lues magna quę multas late prouintias deuastauit maximeque Italiam adeo contriuit, ut passim uillę et agri sine cultore et habitatore remanerent. Ab armis denique nulla nusquam quies erat, sed et per omnem Orientem, Illiricum, Italiam et Galliam bella feruebant. Terrae motus quoque, non sine interitu ciuitatum, et inundationes fluminum crebrescebant. Lues ętiam crebrę,

et locustarum agmen prorsus agros infestabat.
Verum Aurelius Commodus, dum cum fratre in uehiculo ueheretur, undecimo imperii sui anno, casu morbi quem Greci apoplexim uocant suffocatus est. Quo defuncto Marcus Antoninus solus paucis diebus rei publice prefuit, demumque seueriores leges nouis conditionibus temperauit. Per omnes enim prouintias tributa donauit, omniaque fiscalium negotiorum calumpniosa monimenta simul congesta in foro iussit incendi.
Hac preterea tempestate barbare nationes, Marchomanni, Quadi, VVandali, Sarmatę et omnes pene Germanię populi Romanum exercitum in Quadorum finibus circumuallauerant. Verum cum tolerare nequiret ardorem sitis et hostis periculum, idem Romanus exercitus in preces effusus ad inuocationem nominis Christi tantam uim pluuię obtinuit, ut subita inundatione largissime reficerentur. Barbari uero, crebris fulminum ictibus perterriti, in fugam uersi sunt. Postmodum uero Antoninus imperator Commodum Lucium filium suum assumpsit in regnum.
His preterea diebus Hierosolimis sicut dictum est post eos qui ex circumcisione fuerant ordinati sedit Marcus episcopus, et post hunc Cassianus, deinde Publius, quem secuti sunt Maximus et Iulianus. Post Iulianum autem sedit Gaius et alter Iulianus. Capitonem denique secutus est Valens, et Valentem Docilianus. Demum autem tricesimus ab apostolis huic prefuit ecclesię Narcissus, uir sanctitate **(fol. 36v)** precipuus. Alexandrinam autem ęcclesiam post Marcum euuangelistam gubernauit Anianus, et post Anianum Abilius, et post Abilium Cerdon, et post Cerdonem Primus, et postmodum Iustus. Demum uero Cheladion, et post Agrippius, deinde Iulianus. Sed et Antiochię post Heronem prefuit Cornelius. Regebat ętiam hac eadem tempestate Apollinaris Hierapolitanam ęcclesiam, et Mileto Sardensis ecclesię erat antistes. Romanam denique sedem optinebat Eleuther papa sanctissimus. Ad quem misit Lucius Brittanniarum rex epistolam, obsecrans ut per eius mandatum christianus efficeretur. Et mox effectum pie postulationis consecutus est susceptamque fidem Brittanni usque in tempore Dioclitiani principis inuiolatam integramque in pace seruauerunt. Per idem ętiam tempus floruit Egesypus historiographus, et Theodotion tercius diuinę legis interpres. Erant ętiam in illis diebus insignes Fronto rethor, Aristhides Smirneus sophista, Opianus poeta et Atticus platonicus philosophus.
Preterea Marcus Antoninus Verus, imperator quartusdecimus ab Augusto, in Pannonia constitutus repentino morbo diem obiit. Ob cuius honorem templa, columnę et alia multa condita esse comperiuntur. Cui

successit Lucius Aurelius Commodus filius eius.

AVRELIVS denique Commodus patre defuncto imperauit annis tredecim.
Hic luxurię et obscenitati deditus interfecit plurimos senatorum, illos tamen maxime, quos aduertit industria uel nobilitate precellere. Flagitia imperatoris urbis pena prosecuta est. Nam Capitolium fulmine ictum est. Ex quo inflamatio facta Romanam bibliothecam rapaci turbine concremauit. Hac preterea tempestate Eleuthero papę Rome Victor successit.

In his etiam diebus facta est questio magna de Pascha. Vnde apud Cesaream Palestine concilium cęlebratum est, ubi statutum fuit ut semper in die dominica cęlebremus, sicut nunc agimus, obseruata quartadecima luna Martii mensis. Huic concilio interfuerunt Victor papa Romanorum et Narcissus patriarcha Iherosolimorum, Theophilus quoque ipsius Cesareę episcopus, et presul Lugdunensium Hyreneus. Eodem etiam tempore apud Alexandriam Iuliano episcopo Demetrius successit, et apud Antiochiam octauus ab apostolis constituitur Serapion, apud Cęsaream autem Palestinę Theophilus, et apud Corinthum Bachidus. Dionisius ętiam gubernabat ęcclesiam Viennensem. Porro cęsar Commodus, cunctis incommodus, in domo Vestali transgulatus interiit.

AELIVS PERTINAX senex, a senatu imperator creatus, imperauit sex tantummodo mensibus. Quibus uix expletis, Iuliani iuris periti scelere in palatio cęsus est.

IVLIANVS autem, qui ui sibi Romanum uindicauit imperium, imperauit VII mensibus. Is apud Pontem Moluium bello ciuili uictus est et extinctus. Sicque inter Pertinacem cęsarem et Iulianum eius sucessorem unus annus assumptus est. Per idem tempus erant insignes Clemens Alexandrinus **(fol. 37r)** philosophus, et Pantheus stoicus, et Affricanus historicus, et Musianus.

SEVERVS genere Affer, qui se ex nomine imperatoris quem occisum ultus fuerat Pertinacem uoluit appellari, Romanum consequutus imperium
imperauit annis X et VIII. Hic fuit
natura seuus multisque bellis lacessitus et fortissime quidem rem publicam, sed laboriosissime rexit. Nam Pescennium Nigrum, qui in Egipto et Syria ad tyrannidem aspirauerat, interfecit Iudeosque et Samaritas rebellare conantes cohercuit, Parthos quoque et Arabas superauit. Et ad extremum, Claudio Albino qui se in Gallia cesarem fecerat Lugduni interfecto, in Brittannia bellum transtulit. Ibique magnis grauibusque

preliis sepe gestis insulam recepit. Quam et uallo et crebris turribus per C et XXXII milia passuum a mari usque ad mare communiuit.

Hic etiam post Neronem in christianos quintam persecutionem exercuit. Qua persecutione plurimi sanctorum per diuersas prouintias passi referuntur, inter quos Leonides pater Origenis, pro Christi nomine capite cesus, tenere adhuc ętatis supradictum Origenem dereliquit filium. Sed ita erat prefatus Origenes iam gramatica eruditus septimum decimum agens annum, ut ad docendum sufficeret, et quę ad uictum ei erant necessaria ex hoc pararentur. Census quippe Leonidis, qui maximus fuerat, regio fisco per proscriptionem sotiatus erat. Sub hac etiam persecutione in Lugdunensi ciuitate passus est sanctus Hyreneus episcopus cum maxima multitudine cleri sui et populi. Cui successit Zacharias episcopus. Sed et Viennensem Paracodes regebat ęcclesiam. Tunc etiam floruit Symmacus elegans diuinę legis interpres, et Theodotion genere Ponticus, qui tercio anno post memoratum Symmacum secundam scripturarum sanctarum composuit editionem. In Romana uero cathedra Calixtus Zephirino successit, post quem Vrbanus Romanum tenuit pontificatum.

Imperator autem Seuerus, apud Eburacum oppidum deficiens, reliquit filios duos, Bassianum et Getam. Quorum Geta hostis publicus iudicatus interiit, Bassianus autem Antonini cognomine assumpto potitus est patrio regno. Porro Seuerus cum uixisset annis LXV defunctus est, uir bellicosissimus omnium qui ante eum fuerunt, et Grecis ac Latinis litteris simul sufficienter instructus. Fuit ętiam acer ingenio et ad omnia quę intendisset finetenus perseuerans, beniuolentia uero quo se inclinasset mirabili atque perpetua, ad querendum quoque diligens, et ad largiendum liberalis, et in amicos et inimicos pariter uehemens.

AVRELIVS ANTONINVS BASSIANVS qui et Caracalla dictus est, Seueri filius, Lugduni genitus, solus Romanum consequutus imperium diuinę incarnationis anno CC primo, imperauit annis VII. Hic fuit libidine intemperantior patre **(fol. 37v)** qui etiam nouercam suam duxit uxorem. Huius tempore apud Alexandriam prefuit Demetrius, cui successit Letus, deinde Heraclas. Et Antiochie preerat Serapion episcopus.

Hic Symaco respondet heretico.

His ętiam temporibus Simacus hereticus predicabat Christum de Ioseph fuisse semine natum, et Mosaycam legem Iudaico ritu esse seruandam. Nos autem catholici credimus Christum Iesum non de uirili semine

sed de uirgine natum, ut sicut intrauerat mors in mundum per uirginem, ita ętiam per uirginem uita redderetur hominibus. Sed huic uirgini Ioseph ministerium tulit, et puero simul et puerpere oportuno tempore sedule ministrauit. Nec quemquam moueat, quod illum euangelista patrem Saluatoris appellat. Hoc enim uulgus opinabatur. Sed Lucas ipsam rem euidenter aperuit, dicens: *Factum est cum baptizaretur populus a Iohanne, et Iesu baptizato et orante, apertum est cęlum et descendit Spiritus Sanctus corporali specie sicut columba in ipsum, et uox de cęlo facta est: 'Tu es filius meus dilectus, in quo mihi complacuit.' Erat autem ipse Iesus quasi annorum triginta, ut putabatur filius Ioseph.* Mosaycam uero legem, quam radicem noue legis dicimus, non penitus sicut ydolatriam abicimus, sed uelut elementa eruditionis nostrę credendo suscipimus. Hanc enim Christus non uenit soluere sed adimplere, transferens illam ab umbra ad ueritatem, a signo ad rem, a timore ad amorem, a seruitute ad libertatem. Sed idcirco uetustatem litterę quam constat euacuatam plenitudine misterii superueniente non custodimus, quia cognoscimus in Noui Testamenti mysteriis omnem nobis salutem pleniter esse constitutam. Hec igitur contra hereticum dixisse sufficiat, nunc ad historiam redeamus.

De Mosaica lege.

Cęsar igitur Aurelius Antoninus, contra Parthos egressus, apud Edissam occisus est corpusque eius Romam delatum. Vixit autem annis fere XXX. Cui successit nulla uoluntate senatus Macer Macrinus, palatii prefectus.

MACER MACRINVS OPHILVS palatii prefectus post Antoninum Romanum inuasit imperium, sed emenso anno tumultu militari occisus est.

MARCVS AVRELIVS ANTONINVS GABALVS imperio Romano potitus imperauit annis IIII. Hic sacerdos Heliogabali templi nullam sui nisi stuprorum et flagitiorum totiusque obscenitatis infamem memoriam dereliquit. Hic etiam tumultu militari Romę exorto cum matre peremptus est.

ALEXANDER MAMEAS senatus et militum uoluntate imperator creatus imperauit annis XIII. Hic in Persas expeditione commota Xerxen eorum regem maximo bello uictor oppressit. Huius imperatoris mater, Mamea christiana, Origenem presbiterum ab Antiochia euocatum audire curauit. His tamen temporibus inclyti martyres Christi Tyburtius et cum

beata uirgine Cecilia Rome martyrizati sunt. Hac etiam tempestate apud Antiochiam Philetus episcopus residebat. Porro Aurelius Alexander **(fol. 38r)** apud Magontiacum a Maximo Iulio tyranno interfectus est.

MAXIMVS IVLIVS, nulla uoluntate senatus imperium assecutus anno incarnationis Domini CCXXVIII, imperauit annis tribus. Hic propter christianam Alexandri cui successerat et Mameae matris eius familiam excitauit in sacerdotes et clericos persecutionem. Vnde Rome Pontianus papa, qui Vrbano successerat, martyrio coronatus est. Cui Antherus successit. Porro Maximus Iulius, qui et Maximinus legitur appellatus, tercio quo regnabat anno a Pupeieno tyranno Aquileię interfectus, persecutionis et uitę finem simul fecit. Moxque Pupeienus et Balbinus frater eius usurpauerunt Romanum imperium. Sed statim in palatio cęsi sunt.

GORDIANVS, Romanum sublimatus in regnum anno ab incarnatione Domini CCXXXI,
imperauit
annis VI.
His diebus Rome Anthero papae Fabianus successit. Floruit ętiam eadem tempestate Affricanus, uir inter scriptores ęcclesiasticos nominatissimus, Porphirius quoque philosophus, et Theopumpus, et Victor sophista apud Athenas.

PHILIPPVS qui et Marcus Iulius dicitur appellatus, imperator constitutus anno ab incarnatione Domini CCXXXVII, imperauit annis septem. Hic Philippum filium suum consortem sui fecit imperii, et primus imperatorum Romanorum christianus extitit. Horum denique imperatorum anno tercio millesimum annum a conditione sua Roma compleuit. Et hoc eodem anno Heraclas apud Alexandriam obiit, et sacerdotium Dionisio dereliquit. Hic autem Dionisius, multis sepe confessionibus clarus, et pro tormentorum diuersitate toto orbe magnifice claruit. Verum ambo imperatores diuersis in locis fraude Decii successoris sui circumuenti sunt et occisi.

DECIVS Romanum inuadens imperium
imperauit anno uno et mensibus tribus.
Hic ad persequendos et interficiendos christianos VII^{mus} post Neronem feralia dispersit edicta. Qua persecutione martyrizatus est Rome papa Fabianus, et apud Antiochiam Babillas sanctissimus, et in Epheso sancti septem requieuerunt pueri dormientes. Sed et Hierosolimis Alexander episcopus, ueneranda canicie prefulgens, posteaquam frequenter

multis passionibus excruciatus glorificauerat Deum, dum de uinculis ad tribunal et a tribunalibus reuocatur ad uincula, inter ipsa sibi succedentia tormenta defecit. Cui in sacerdocium Mazabanes successit. Denique non possumus euoluere quante multitudines hoc persecutionis igne furente, in desertis et in montibus latitantes, fame, siti, frigore, langore, latronibus bestiisque consumptę sunt.

Hic contra Nouatianum disputat hereticum.

Hac preterea tempestate Nouatus Romanę ecclesię presbiter, elatione tumidus, et episcopatus cupiditate quam intra se latenter gerebat bonitatem simulans **(fol. 38v)** ut incautos deciperet, princeps hereseos Nouatianorum extitit, eorum scilicet qui se superbo nomine Catharos, id est mundos appellant. Hii igitur lapsis fratribus in persecutionem non communicabant, nec eorum penitentiam suscipiendam esse censebant. Ob quam rem sacerdotale concilium in urbe Roma congregatum est episcoporum numero LX et presbiterorum totidem cum diaconibus plurimis, cui prefuit Cornelius, Romane presul ecclesię. In quo concilio statuitur Nouatus cum suis sectatoribus alienus ab ęcclesia Dei, et fratres in certamine lapsi penitentię medicamine decernuntur esse fouendi. Quamlibet enim criminosis penitentia non negatur, si uita mutetur et penitentia peragatur. Vbique nempe nobis occurrit diuina medicina. Nam datur homini preceptum ne peccet, et si peccauerit promittitur remedium ne desperet. Illi tamen qui in malitia sua permanent, et elemosinis peccata sua se redimere sperant, falluntur. Propter hoc nempe elemosinę sunt faciende, ut cum de preteritis criminibus deprecamur exaudiamur, non ut in eis perseuerantes licentiam malefaciendi nobis per elemosinas comparare credamus. Igitur prius prauitas deserenda est, et demum unicuique conuenit ut tanto maiora querat bonorum operum lucra per penitentiam, quanto sibi grauiora intulit dampna per culpam.

Porro Decius imperator, non totis duobus annis principatu Romani apicis amministrato, cum filio suo, quem iam cesarem legerat, in medio barbarorum sinu interfectus, regnum cum uita perdidit.

GALLVS HOSTILIANVS, cum filio suo Volusiano regno potitus, imperauit uix annis duobus. Huius regnum cum floreret in initio, et cuncta ei ex sententia cederent, sanctos uiros qui pro pace et prosperitate regni eius Domino supplicabant persequi cepit, cum quibus pariter prosperitatem suam fugauit et pacem. Sed exorta persecutione, exorta est etiam ultio uiolati nominis christiani, et usquequo ad profligandas ecclesias edicta decurrerunt, eatenus

incredibilium morborum pestis extenditur. Nulla fere prouincia Romana, nulla ciuitas, nulla domus fuit, quę non illa generali pestilentia correpta atque euacuata sit. Hac sola pernitie insignes Gallus et Volusianus, dum contra Emilianum nouis rebus studentem bellum moliuntur ciuile, occisi sunt. Emilianus quoque tercio mense inuase tyrannidis extinctus est.

Verum per idem tempus Rome sancto papa Fabiano iam defuncto et Cornelio episcopalem eiusdem sedis cathedram optinente, Cartagini uero presidente sancto Cypriano, ambobus fide et uirtute precipuis, orta est questio in Affrice partibus, utrum oporteret hereticos rebaptizari. Quę tandem definita est, et inuentum atque sancitum est, sola eos manus impositione posse purgari. Siue enim scismaticus aut hereticus, uel facinorosus secundum sanctorum sententiam canonum in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizet, non debet ille qui baptizatus est rebaptizari, ne tam salutare **(fol. 39r)** sacramentum uideatur adnichilari. Quod sacramentum specialiter est constitutum ad dissoluendam obligationem originalis peccati. Nam sicut quisque maris et femine coniunctione opus habet ut seculo nascatur, ita et regeneratione opus habet, qua Deo renascatur per aquam et Spiritum Sanctum, sicque fit ut a noxa originalis peccati, qua tenetur impeditus, hoc salutifero sacramento reddatur expeditus. Et hęc de baptismatis sacramento.

Hic Origenis redarguit errorem euangelicis dictis.

Porro circa hos dies Origenes presbiter cuius supra meminimus defunctus esse legitur. Cuius presbiteri scripta quibusdam in locis heretica repperiuntur prauitate conspersa, maxime in locis illis ubi de purgatione et liberatione ac rursus post longum tempus ad eadem mala reuolutione rationalis uniuerse creature tractare uidetur. Ibi enim adfirmare contendit, quod omnes qui presentem uitam in flagitiis et facinoribus quamlibet maximis finierunt, ipsumque postremo diabolum et omnes satellites eius, tandem post longa tempora purgatos regno Dei lucique restitui, et rursus post alia tempora omnes qui liberati fuerint ad tormenta relabi atque reuerti. Et has uices alternantes beatitudinum et miseriarum omnis rationalis creature dicit semper fuisse et semper fore. Sed hoc euidenter euangelio contrarium sonat. Ibi enim legitur, quoniam cum uenerit Dominus in sede maiestatis suę, dicet his qui a sinistris eius positi erunt: *Discedite a me, maledicti, in ignem eternum, qui preparatus est diabolo et angelis eius*. Et post pauca: *Tunc ibunt hii in suplitium ęternum, iusti autem in uitam ęternam.* Quod ideo dixerim, ne studiosus lector

semper uerbis Origenis attendat, sed sic botrum carpat, ne spinam contingat. Nam profecto liquet, quia si falsum est quod uerax et iustus Deus criminosis ęternum minatur supplitium, illud iterum esse falsum quod iustis promittit uitam ęternam.

Laus Origenis.

Hic insipienciam redarguit illorum, qui sibimet ipsis manus inferunt.

Verum Origenes iste mille et eo amplius tractatus edidit, et multos commentarios quos appellat thomos. Multos etiam gentiles ad fidem Christi conuertit. Et ita a pueritia mundanam calcauit uoluptatem, ut se zelo Dei sed non secundum scientiam ferro castrauerit. Quod non solum moribus hominum, sed ętiam legibus interdictum esse euidentissime liquet. Inbecillis enim animi est suffragium, et non optinet uirtutis tropheum, hominem aduersus corpus suum uesano militare furore, nec habet insignia fortitudinis nec profectum utilitatis. Est quippe huiusmodi istud, ac si uidens nauis gubernator tempestatem futuram, tempestatis gratia declinandę iratus gubernacula frangat, ac nauim fluctibus inmergat. Hosti igitur se tradere causa martyrii religiosus christianus sine pietatis dispendio ubi oportunum prospexerit potest, manus uero suas sibi in hostem conuertere sine scelere non potest. Sed his breuiter expeditis ad historiam redeamus.

VALERIANVS, ab exercitu in Rethia creatus imperator anno ab incarnatione Domini CCXL octauo, imperauit annis XV. Eodem tamen anno **(fol. 39v)** Rome a senatu Galienus cęsar est constitutus. Porro Valerianus ita primum sanctos uenerabatur, ut domus eius Dei esse ecclesia crederetur. Sed deprauatus postmodum per quendam magum cepit detestari fidem christianorum, ita ut eos quos ante ducebat uenerandos iuberet interfici, sicut qui aduersarentur magicis artibus quibus se deuouerat.

Octauus denique a Nerone adigi per tormenta christianos ad ydolatriam iussit. Qua feruente persecutione passus est beatus Cyprianus apud Carthaginem, eodem die quo Rome papa Cornelius, sed non eodem anno. Verum Cornelio Romanę urbis episcopo Lucius successit, et Lutio Stephanus, et Stephano Xystus, cuius fuit archidiaconus sanctus martyr Laurentius.

Porro Valerianus persecutionis huius non est diu impunitate gauisus. Nam postquam christianos affligi et interfici iussit, subito per totum Romanum imperium turbationum fragor increpuit, et solutę undique barbare gentes laxatis habenis omnes Romanorum fines ingrediuntur. Grecia quippe simul et Macedonia, necnon et Pontus et Asya

Gothorum inuasione peruaduntur. Germani denique Alpibus et Italia penetrata Rauennam usque perueniunt. Alamanni quoque Gallias ingrediuntur. Quadi et Sarmate Pannoniam depopulantur. Parthi Mesopotamiam auferunt. Postumus in Gallia tyrannidem inuasit, quam et per annos decem tenuit. Postea uero suorum seditione militum peremptus est. Ad extremum autem ipse Valerianus Dei presidio destitutus, a rege Persarum Sapore captus ignominiosa apud eum seruitute consenuit, et donec uixit hanc infamis offitii penam semper tulit, ut acclinis humi regem ascensurum in equum non manu sed dorso attolleret.

At Galienus, tam claro Dei territus iuditio, postquam rerum summam solus optinuit lenius ac moderatius agere cepit, et pacem ęcclesiis condonauit. Statimque ira Dei in misericordiam uersa est et Emilianus tyrannus apud Magontiacum, cum res nouas moliretur, occisus est. Marius quoque, qui in Galliis post mortem Postumi inuaserat imperium, continuo interfectus est. Sed et Victorinus, cęsar a Gallis creatus, post paululum est oppressus. In Oriente ętiam per Odenatum quendam uicti Perse et repressi, defensaque Syria et recepta est Mesopotamia. Porro per idem tempus Antiochenam sedem obtinebat Demetrianus, et Hierosolimitanum sacerdotium post Mazabanem suscepit Himeneus. Apud Alexandriam uero duodecimo anno imperii Galieni Dionisius, patrum nobilissimus, cuius supra meminimus, quieuit in pace, et successit ei Maximus. Denique Galienus imperator Claudio succedente defunctus est. Regnauit autem cum Valeriano annis VII et solus annis octo. Vixit annis quinquaginta.

CLAVDIVS igitur uir armis strenuus et moribus probus, uoluntate senatus **(M.fol. 89ra,6)** imperator creatus anno ab incarnatione Domini CCLXIII, imperauit anno uno. Hic Gothos, iam per annos XV Illiricum Macedoniamque uastantes, bello adorsus magna strage cohercuit. Vnde illi in curia clipeus aureus et statua simul equestris aurea collocata est.

Hic redarguit heresim Pauli cuiusdam episcopi.

Hoc etiam tempore apud Antiochiam Demetrio episcopo Paulus quidam, Samosatenus genere, successit. Qui indigna de Christo sentiens, utpote tumidus et superbus hereticus, predicabat eum hominem tantum communis naturę fuisse et de terra initium suscepisse, quod omnino catholicę fidei contrarium est. Duas quippe in Christo confitemur naturas, unam coęternam Deo Patri, et alteram qua natus est Deus homo de uirgine. Diabolica enim fraude primum deceptum hominem uoluit omnipotens Deus sua benignitate excellentiori gradu quam conditus fuerat sublimare. Vnde

factus est particeps humanitatis nostrę, ut nos erigens ad sublimiora participes faceret diuinitatis suę. Denique operata est pariter in Christo utraque natura quod proprium habuit, diuinitatis scilicet essentia quod Dei est, et carnis substantia quę carnis sunt. Nam ita plena diuinitas in Christo intelligitur homini iuncta et plena humanitas in Deum assumpta, **(M.fol. 89rb)** ut nichil uideatur caro sine diuinitate peragere, nec diuinitas sine carne quicquam efficere; et sic Deus per suam sapientiam diaboli superauit astutiam, et ita qui primum deceperat hominem de incontaminata terra formatum superatus est a Christo de uirgine nato sine iniuria maiestatis ac diuinitatis.

Pręfati preterea Pauli dum uerbum faceret ad populum erat spectare superbiam. Iactabat enim dexteram, palmam femori illidebat, scabellum pede cum sonitu feriebat, et ab auditoribus fauorem plausumque quęrebat. Antiquis preterea tractatoribus insultabat, suas laudes extollens. Collocauerat etiam sibi intra ęcclesiam tronum excelsum, et secretarium suum uariis ornamentis decorauerat, ita ut hęc uidentes gentiles propter illius arrogantiam derogarent religionem diuinam. Sacrosanctum enim debet esse sacerdotale ministerium, ut clero et plebi sit ęxemplo. Verum nunc ad hystoriam redeamus.

Claudio imperatore defuncto, Quintillus frater eius ab exercitu electus est, et in solio sublimatus, sed septimo die imperii sui interfectus occubuit.

AVRELIANVS, imperium sumens Quintillo defuncto, imperauit annis V et mensibus sex. Iste fuit uir industrie militaris expertissimus, et memoratam Gothorum gentem duris preliis profligauit, dictionemque Romanam antiquis terminis stabiliuit, et Syriam totam receptam sibi uindicauit. Vnde magna gloria Romę triunphauit, et postmodum ipsam urbem muris firmioribus cincxit.

(M.fol. 89va) Preterea status ęcclesię hoc eodem tempore prosperioribus incrementis augebatur cotidie. Vnde apud Antiochiam celebre concilium est aggregatum, in quo prefatus Paulus hereticus esse manifestissime conuincitur et condempnatur, insistente maxime Malchione presbitero Antiochenę ęcclesię, uiro sapientissimo. Huic enim ab omni episcoporum concilio permissum est disputare cum Paulo excipientibus notariis. Qui cum esset dissertissimus, dissimulantem et occultantem se Paulum diutius ualidissimis tandem disceptationibus publicauit. Quibus ita gestis continuo Paulus et sacerdotio abscisus est et communione priuatus, et quidam uir nomine Domnus in eius locum subrogatus. Et cum essent adhuc uniuersi pariter sacerdotes in concilio positi, scripserunt ad Dyonisium

urbis Romę papam epistolam, et ad Alexandrinum episcopum, et ad omnes ęcclesias, indicantes Pauli heresim esse denudatam atque deiectam. Sed et uitam intemperatam moresque eius pariter eisdem reuelare studuerunt, et quod diu permanserat in potentatu, cum esset immitis et elatus quadam specie tyrannidis, ita ut ad arguendum illum uel ad accusandum nemo prorsus auderet accedere. Verum ille ablato fidei ministerio nolebat exire de domo ęcclesię. Vnde interpellatus est Aurelianus imperator, ut inde illum exire compelleret. Qui mox imperauit illum inde ui publica expelli et Domnum uirum multis uirtutibus adornatum **(M.fol. 89vb)** ęcclesię tradi, cui fauebat Romanus antistes et omnes Italię sacerdotes.

Nondum enim erat Aurelianus malis deprauatus consiliis, quibus processu temporis bonum postmodum propositum immutauit et persecutionem durissimam ęcclesiis excitauit. Quo persecutionis tempore in Galliis passa est sancta uirgo Columba in Senonensi ciuitate, aliique per diuersas prouincias occubuerunt, libenter pro Domino Iesu Christo diuersa certamina peragentes.

Sed cum piorum sanguinem impiissimus effunderet Aurelianus, inter Constantinopolim et Eracliam morte subita diuinitus est extinctus. Quo defuncto Tacitus imperauit mensibus sex. Et hoc in Ponto interfecto, Florianus Romanum imperium est adeptus. Qui et ipse imperii sui tertio mense apud Tharsum est occisus.

PROBVS denique, regnum Romanorum sortitus Tacito et Floriano imperatoribus interfectis anno fere ab incarnatione Domini CCLXXIII, imperauit annis septem et mensibus IIII^{or}. Hic Gallias iam dudum a barbaris occupatas, per multa et grauia prelia deletis tandem hostibus, perfectissime liberauit. Egit denique duo bella ciuilia, unum in Oriente quo Saturnum tyrannum oppressit, et aliud quo Proculum et Bonosum apud Agripinam magnis preliis superatos interfecit. Circa hęc preterea tempora Romę Dyonisio papę Felix successit, et Felici Eutichianus, et Eutichiano Gaius, et Gaio Marcellinus. Antiochię uero post Domnum episcopum suscepit Thimeus sacerdotium, et Thimeo successit Cy**(M.fol. 90ra)**rillus, et Cyrillo Dorotheus. Apud Alexandriam autem post Maximum Theonas sedit, et huic Petrus uir egregius atque sanctissimus successit, qui persecutionis tempore sub Maximiano Galerio cęsare postea martyr occubuit. Ierosolimis etiam post Hymeneum Zabas suscepit sacerdotium. Sed et apud Laoditiam post Socratem sedit Eusebius, et post Eusebium Anatholius, uir eruditus et eloquentissimus. Et apud Cesaream

Palestinę Theotegno successit Agapius, et Agapio Panphilus martyr sanctissimus.

De heresi Manicheorum.

Hac denique tempestate fuit quidam Manes, genere Perses, acer ingenio, uita uero uel moribus barbarus, qui secundum nomen suum insaniens se Paraclytum nominabat. Ab hoc diffusa est heresis Manicheorum per orbem uniuersum. Hic asserebat duo esse principia, unum boni et alterum mali, unum lucis et alterum tenebrarum, cum omnis creatura bona sit per naturam, sed dum fuerit uiciata fit mala. Amissio igitur boni mali nomen accipit, et absentia lucis tenebrę noncupantur. Proinde malum de quo per prophetam Dominus dicit: *Ego Dominus et non est alter, formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum*, non ideo dicit ut ulla sua natura mala subsistant, sed tunc se dicit mala creare, cum res bene conditas male agentibus in flagellum creat, ut ea ipsa et per dolorem quo delinquentibus inferuntur mala sint, et per naturam qua existunt bona. Vnde uenenum mors quidem homini est, sed **(M.fol. 90rb)** uita serpenti. Denique desipit omnis, qui uidere tenebras querit uel audire silentium, cum sint res non efficientes, sed deficientes. Sed nimis longum est modo tam stultam huius heretici prauitatem redarguere, presertim cum beatus Augustinus episcopus secundum sibi a Deo datam sapientiam sermone luculento ei in quodam suo responderit libro.

Porro Probus imperator apud Syrmium militari tumultu necatus est.

CARVS Narbonensis, anno ab incarnatione Domini CCLXXV, imperauit annis duobus. Hic cum filios suos Carinum et Numerianum consortes regni fecisset ad bellum Parthicum profectus, in castris fulmine ictus interiit. Numerianus uero, qui cum patre profectus fuerat, inde rediens, Apri soceri sui fraude interfectus est.

DIOCLICIANVS, ab exercitu imperator electus Numeriano perempto anno ab incarnatione Domini CC et LXXVII, imperauit annis ferme XX. Iste Aprum, Numeriani interfectorem, manu sua mox ut creatus est imperator interfecit, et Carinum Numeriani fratrem, apud Dalmatiam flagiciose degentem, difficillimo bello superauit et extinxit. His diebus Amandus et Helyandus in Galliam, collecta rusticorum manu quos Bagaldas uocabant, pernitiosos tumultus excitauerunt. Vnde Diocletianus Maximianum Herculium, quondam commilitonem suum, cesarem fecit et in Gallias

destinauit, qui facile agrestium hominum imperitam et
800 con**(M.fol. 90va)**fusam manum militari uirtute compescuit.
Sed in ipso itinere Thebea legio Seduno Gallię, loco Agauno, sub
prefato Maximiano pro Christo libenter occubuit.

De persecutione que facta est sub Diocleciano et Maximiano.

Hoc etiam tempore, dum prosperis incrementis ęcclesia
Dei per uniuersum orbem dilataretur et cresceret,
805 subito turbo persecutionis increpuit. Anno quippe XIX
imperii Diocletiani, cum sicut dictum est ęcclesia
Dei prosperis prouectibus affluerent, proponitur
eiusdem principis edictum, ut cunctę quę in toto erant
orbe ęcclesię dissiparentur usque ad solum, et sacrę
810 scripturę igni comburerentur ubique, et omnes qui
ęcclesiis preerant in uinculis ponerentur, ac demum
exquisitis suppliciis immolare cogerentur. Rapiebantur
igitur omnes ęcclesiarum principes, et sancti
clerici sicut Christi domestici, et cum eis nobiles et
815 ignobiles multi. Breui quoque post tempore rapiebantur
et feminę necnon et pueri, et in carceribus
trudebantur. Estuantibus itaque carceribus pre
multitudine compeditorum, rursus noua decreta
uulgantur, ut ex his qui conclusi erant si quis immolare
820 uellet, liber abscederet. Qui uero abnueret, diuersis
poenarum generibus interiret. Tunc quidam terrore
correpti cedebant, sed alii uirtute diuina suffulti non
solum hęc, sed omnia quę homicidis, adulteris,
uenenariis et sepulchrorum uiolatoribus inferri solent
825 tormenta non lasescendo ferebant. Nam primo uirgis
cedebantur. Sed cum nec sic adhuc frangerentur,
adhibebantur eis leones, pardi, ur**(M.fol. 90vb)**si, apri et
indomiti tauri, quibus deuorarentur ac discerperentur. Alii
uero laminas, et craticulas ignitas, fustesque crucesque
830 patiebantur. Nonnulli denique post flagella flammis
traditi sunt, alii uero in mare precipitati, et quidam
capite cesi, et alii inedia sunt consumpti. Et hęc
persecutio eo usque flagrauit, ut etiam Oceani limbum
transmearet. Passi enim sunt sub hac persecutione in
835 Brittannię partibus Albanus, Aaron et Iulius cum
aliis pluribus uiris ac feminis. Et semel cepta rabies
persecutionis usque ad septimum Constantini Magni
imperatoris feruere non cessauit annum. Qua persecutione
feruente Marcellinus papa tentus est a Maximiano. Et
840 dum duceretur ad immolandum consensit, sed postmodum
penituit, et martir esse promeruit. Hac ętiam tempestate
XVII^{tem} milia martirum passi sunt intra urbem Romam.

Sed dum Diocletiani iussu
et Maximiani ista geruntur, graues per omnes Romani

imperii fines subitarum perturbationum concrepuere fragores, Carausio qui ad obseruanda Oceani litora positus fuerat in Brittannia rebellante, et Achilleo in Ęgypto, cum et Affricam Quinquegentiani infestarent, et Narseus rex Persarum etiam Orientem bello premeret. Quo periculo Diocletianus permotus Maximianum Herculium ex cesare fecit augustum, Constantium uero et Maximianum Galerium cęsares legit, tradens Constantio Theodoram Herculii Maximiani filiam, et suam Maximiano Galerio.

Porro prefatus Carausius, Brittannia sibi per septem annos fortissime uindicata ac retenta, tandem fraude Allecti socii sui interfectus est. Allectus uero postea ereptam Carausio insulam per triennium tenuit. Quem Asclepiodotus prę**(M.fol. 91ra)**fectus oppressit, Brittanniamque post decem recepit annos. Constantius uero cesar, in Gallia primo prelio ab Alamannis profligato exercitu suo, uix ipse subreptus est. Secundo autem secuta est satis secunda uictoria. Nam paucis horis LXX milia Alamannorum cesa referuntur. At Maximianus augustus Quinquegentianos in Affrica perdomuit. Diocletianus autem Achilleum obsessum per VIII menses apud Alexandriam cepit et interfecit, sed immoderata uictoria usus Alexandriam direptioni dedit, Egyptumque totam proscriptionibus fedauit.

Erat etiam cum Diocletiano in illis diebus Constantinus iuuenis inclitus, filius cesaris Constantii, quem ex Helena priori sua coniuge procreauerat uir strenuus Constantius. Quem Diocletianus dolo perimere Galerio instigante satagebat. Sed cognita fraude ad patrem suum saluus diuina prouidentia remeauit Constantinus.

At Maximianus Galerius, cum duobus iam preliis aduersum Narseum conflixisset, tertio congressu uictus amissis copiis ad Diocletianum refugit. A quo arrogantissime exceptus est ita, ut per aliquot milia passuum purpuratus ante uehiculum eius cucurrisse referatur. Veruntamen hac contumelia quasi cote ad uirtutem usus est, per quam detrita regii fastus rubigine aciem mentis expediit. Itaque mox per Illiricum et Mesiam undique copias contraxit, raptimque in hostem reuersus Narseum magnis copiis uiribusque **(M.fol. 91rb)** superauit, extinctisque Persarum copiis, ipsoque Narseo in fugam acto, castra eius inuasit, uxores, sorores liberosque cepit, immensamque uim gazę Persice diripuit, captiuosque quamplurimos Persarum nobilium abduxit, et reuersus in Mesopotamiam a Diocletiano plurimo honore susceptus est.

Interea uero dirus persecutionis furor in christianos seuiebat. Veruntamen tandem Diocletianus ab inuito exegit Maximiano, ut simul purpuram imperiumque deponerent, ac

iunioribus in re publica sustitutis ipsi in priuato habitu consenescerent. Itaque sub una die Diocletianus apud Nichomediam, Maximianus uero apud Mediolanum potestatem imperii cultumque deposuerunt.

Tunc Galerius Maximianus et Constantius augusti in duas procurationes, Orientis scilicet et Occidentis, primi Romanum imperium diuiserunt et annis V pariter regnauerunt. Et Galerius Maximianus Illiricum, Asiam et Orientem obtinuit, Constantius uero, uir summę mansuetudinis et ciuilitatis, Gallia tantum Hispaniaque contentus, Galerio cęteris partibus cessit. Demum tamen Galerius duos post se cesares legit, Maximinum quem in Oriente constituit et Seuerum quem in Italiam posuit, ipse in Illirico constitutus.

Idem etiam Galerius augustus cum esset nimis superstitiose simulachrorum cultibus deditus, iussit uetusta et derelicta delubra per totum Orientem renouari, et tanta insuper impietate christianos afficere cepit, ut precessores suos omnes uinceret in **(M.fol. 91va)** scelere. Sanctorum quippe singulis membris specialia gestiebat inferre supplicia. Passus est igitur apud Alexandriam hoc persecutionis tempore supra nominatus Petrus, urbis eiusdem episcopus, uir inclitus et maximis uirtutibus adornatus. Passi sunt etiam tam in prefata urbe quam per alias Orientis prouincias innumerabiles sancti pro fidei ueritate et spiritus libertate. Sed cum semel accensa crudelitas persecutionis magis magisque cotidie iam per decennium grassaretur, prefatus cesar Galerius egritudinem incurrit. Qua stimulatus angustia, edictis late missis christianos de exiliis reuocauit.

At memoratus augustus Constantius mitius se agebat, et cultores Christi uenerationi habebat et honori, intelligens in ydolis ueri numinis nullam consistere maiestatem. Vnde gratia Dei matura predictorum subsecuta est perditio tirannorum, et regnum Constantini filii eius usque ad Occeanum dilatatum feliciter creuit. Nam Herculius Maximianus persecutor, imperium quod abiecerat iterum arripere uolens, a Constantino nundum imperatore Massilię oppressus est et extinctus. Galerius etiam augustus Seuerum cęsarem ad Italiam cum exercitu misit, ubi cum urbem obsideret, militum suorum scelere desertus et proditus, Rauennę interfectus est. Diocletianus quoque, sicut iam dictum est regia dignitate deposita, Salone defunctus est. Constantius denique strenuissimus imperator, anno imperii sui quinto decimo Eborachi deficiens, ordinauit Licinium cesarem Hispa**(M.fol. 91vb)**niarum et Constantinum filium suum cęsarem Galliarum.

In Romana uero sede Marcellino pape Marcellus successit, et Marcello Eusebius, et Eusebio Melchiades. Porro

Melchiades constituit ut in die dominica nemo ieiunet. Et huic Siluester successit, qui imperatorem Constantinum baptizauit, et priuilegium Romanę ęcclesię ab eo promeruit. Hic ętiam constituit ut sacrosanctum sacrificium non in panno serico, sed in puro linteolo consecretur. Repperit quoque dalmaticę usum.

PROLOGVS LIBRI V

Precedenti libro Spiritus Sancti suffragio pauca de quibusdam primitiuę ęcclesię sanctis, qui post nostri Saluatoris natiuitatem et eius ad cęlos gloriosam ascensionem pressuras innumerabiles pro fide sustinuere catholica peroraui. Presenti uero uolumine temptabo, si possum, de illis qui pacis et tranquillitatis diebus floruerunt aliquid etiam dicere, ab illo tempore ducens exordium, quo Romani imperatores, ydolis abrenunciantes pro quibus olim persequebantur christianos, uerum Deum ceperunt colere qui mundi fabricam condidit uniuersam.

De sanctis confessoribus.

Nullo enim tempore destitit Deus in uinea sua, id est in ęcclesia sua, idoneos operarios conducere, neque illa dignos illi fructus per patientiam gignere; sed quanto duriora pro redemptoris sui nomine certamina tolerauit, tanto gloriosius semper de diabolo triunphauit. Proinde zelatur **(M.fol. 92ra)** diuini muneris efficaciam antiqui serpentis impietas, et contra pietatis iusticiam armatur iniquitas. Ille quippe, qui dudum in cęlo positus diuinitati se comparauit, et esse Deo similis non per iusticiam sed per potentiam concupiuit, quique propter suam de cęlo proiectus est superbiam, solita uersutia post persecutionis tempora quam sustinuit ęcclesia primitiua tranquillitati eius inuidens, rursus per quosdam hereticos temptauit subuertere catholicam fidem. Et qui prius aduersus eam seuam persecutionum excitauerat tempestatem, ille etiam postmodum in ea hereticorum seminauit germina nequam. Sed pietatis Dei munificentia contra prefatam nequitiam quosdam suos armauit proceres, qui magno suo labore et hereticorum dolos pessundarent, et sacrę fidei lineam uberiori facundia roborarent. Quorum profecto meritum a martyrii dignitate non degenerat. Nam idem labor pro fide certantibus eos martyribus equiperat. Et quia nichil est ueritate ualidius, ita omnem hereticam prauitatem fides catholica prefatorum labore uirorum contriuit, sicut dudum antiquorum phylosophorum ambiguas opiniones sanctorum patriarcharum atque prophetarum auctoritate quassauit. Et quemadmodum ille felix angelorum exercitus, qui post diaboli lapsum in cęlis remansit, Deo secundum sibi datum ordinem dignitatum famulatur et seruit, et ad nutum eius angelorum multitudinem archangelorum obedientia regit, ita et nunc ęcclesia secundum sibi

datos gradus ordinis et disciplinę ipsi Deo pro humana possibilitate fideliter in terra ministrat. Verum quos illa non colligit, hos **(M.fol. 92rb)** profecto diabolus ad interitum secum rapit. Et hęc presenti prologo de sancta dixisse sufficiat ęcclesia.

Amodo uero inseram operi inchoato quędam capitula de gestis Francorum locis oportunis. Non enim fas est preterire penitus tantę gentis uirtutem, quę Gallorum gentem asperam, audacem, bellicosam et cunctis regnis terribilem, ipsisque etiam Romanis imperio terrarum florentibus formidabilem, suis armis subigere et suo sensu sibi potuit retinere. Prius tamen ipsius Gallię situm, quam nunc prefata Francorum gens incolit, breuiter comprehendam atque depingam.

De Belgica Gallię prouincia.

Igitur uniuersa Gallia, non tam ampla quam inclita, prouinciis tribus terminabatur antiquitus, quarum una Belgica, alia Aquitania, alia uero Lugdunensis nominabatur.

Porro Belgica prouincia habet ab oriente limitem fluminis Rheni et Germaniam. Ab euro uero habet Alpes Apenninas, et a meridie prouinciam Narbonensem, et ab occasu prouinciam Lugdunensem, et a circio Oceanum Brittannicum. Vrbes eius inclitę et famosę: Colonia Agrippinensis, Tungris, Treueris, Mettis quę et Mediomatricum, Rhemis, Laudunis et pagus Heluetiorum quem nunc Alamanni incolunt. Fluunt per eandem prouinciam Scaldus, Matrona, et Mosa, et Ausona quę ultimos Rhemorum fines preterfluit. Silua etiam habetur in ea quę dicitur Ardenna, quę a ripis Rheni fluminis usque in Treuerorum fines extenditur.

De Aquitania.

Aquitania uero a Varunna flumine ad Pireneos montes extenditur et obliquo **(M.fol. 92va)** Ligeris cursu, qui eam ex parte terminat, pene in orbem cingitur. Continentur in ea urbes egregie: Narbona, Aruernus quę Clarus Mons dicitur, Bituris, Cadurx, Tholosa, Ruthenus, Lemouis, Petragorica, Pictauis, Burdegala, Santona et Engolisma. Meat per Aquitaniam Dordonia, quę in Varunnam immergitur. Silua habetur in ea Lecenna, Biturigibus et Aruernis confinis.

De Lugdunensi prouincia.

Lugdunensis autem prouincia oritur a monte Iurano, qui est inter Sequanos et Heluetios, et a lacu Lemanno et flumine Rohdano, et extenditur ad Oceanum Brittannicum, dilataturque ad Ligeris alueum, qui eam ab Aquitania separat et diuidit. Vrbes in ea multę

et opulentę: Lugdunum, Cabillonus, Edua
quę et Augustidunus, Senonis, Autisiodorus,
Niuedunus quę et Neruernis, Meldis, Trecas,
Parisius, Karnotum, Gennabus que et Aurelianis,
Rothomagus, Ebroas, Oximus id est Sagiensis,
Cenomannis, Luxouium, Nannetis, Andus quę et
Andegauis, Abricatina, Redonis, Venetus. Quarum
Augustidunus et Senonis maioris antiquitus auctoritatis
fuere. Nam Augustidunus amiciciam Romani populi
amplectendo nobilis euasit, Senonenses uero Romam
quondam obsidione cinxerunt. Fluunt per Lugdunensem
prouinciam Rhodanus, et Araris qui et Sagonna
uocatur, et Sequana qui Oceano Brittannico
immergitur. Siluę in ea Perticus et Langolaria.

Quid sit Austria siue Neustria.

Has tres Gallię prouincias dum Franci occupauissent,
illam regionem **(M.fol. 92vb)** quę septentrionem uersus inter
Mosam et Rhenum porrigitur Austriam, illam autem quę a Mosa
usque ad Ligerim protenditur Neustriam uocitauerunt.
Quędam tamen pars Gallię, quam Burgundiones intra
Lugdunensem occupauere prouinciam, nunc Burgundia
uocitatur. Aquitania uero nomen adhuc auitum retinet,
dicta Aquitania quod pre cęteris Gallię prouinciis
fontibus et torrentibus scaturiat. Et hęc modo tantum
compendioso sermone de situ Gallię dixisse sufficiat.

De Narbonensi prouincia.

Restat tamen ut et Narbonensem
prouinciam, quę pars Galliarum est, describamus.
Narbonensis prouincia habet ab oriente Alpes Cottias,
et ab occidente Hispaniam, et a circio Aquitaniam, et
a septentrione Lugdunensem prouinciam, et ab aquilone
Belgicam Galliam, et a meridie insulas Baleares, a
fronte uero, qua Rhodanus in mare defluit, insulas
Cicladas. His ita decursis ad historicam reuertar amenitatem.

LIBER V

CONSTANTINVS igitur **MAGNVS**, Constantii moderatissimi et egregii principis filius, in Brittannia imperator Dei nutu constitutus, imperauit annis XXX duobus. In Orientis autem partibus regnabat adhuc Maximinus Galerius, Rome uero a pretorianis militibus Maxentius, Maximiani Herculii filius, imperator erat constitutus. Sed Constantinus Magnus, mox ut apicem regni ex paterna hęreditate **(M.fol. 93ra)** suscepit, mira Dei gratia exercitui acceptus et uiris fortibus imitandus, facinorosis uero et ignauis terribilis fuit. Maxentius uero in tanta flagitiorum et scelerum fece et in tanto impuritatis ceno uersabatur, ut nichil facinorum pessimorum ab eius uita uel actibus esset alienum.

De salutiferę crucis Exaltatione.

Igitur cum iam septimum annum in imperio suo perageret Constantinus, aduersus Maxentium, talibus ut diximus moribus adornatum, nondum baptizatus conspirante secum collega Licinio bellum parauit. Et cum eo pergeret, et multa secum de imminentis belli necessitate pugne proximus pertractaret, uidit per soporem in cęlo signum sanctę crucis flammeo nitore rutilare, et angelos sibi assistentes et dicentes: “Constantine, toytanaka”, id est “in hoc uince.” Et euigilans signum quod uiderat in uexilla depinxit militaria. Deinde transformat signum quod dicunt labarum in speciem crucis dominicę, et ita instructus et armatus cum magna spe uictorie iter aduersus Maxentium dimicaturus accelerauit. Et cum iam procul a Ponte Muluio castra posuisset, ecce Maxentius furia instigatus, ab urbe per pontem nauigiis compositum egressus, hostiliter illi occurrit. Iusserat quippe nauibus ad decipulam compositis fluuium sterni et superpositis tabulis exequari. Sed cum utrimque pugnaretur, et exercitus Maxentii sanctę crucis uirtute prosterneretur, ad urbem fugiendo remeare uolens Maxentius pontem quem diximus nauigiis compositum ascendit. Et subito subsedere naues et ipse **(M.fol. 93rb)** lapsu equi in profundum aluei demersus est, sicque belli futuras cedes sui nefandi capitis redemit interitu.

Tunc Constantinus urbem Romam triunphans ingreditur, et ita totius Occidentis imperium usque ad Oceanum deuenit tam ad Constantinum quam ad Licinium. Constantino igitur augusto in urbe recepto, statim ut imagines ob honorem triunphi illi senatus erexit, uexillum sanctę crucis in dextera sua manu fecit depingi, et

subter ascribi hoc esse inuincibile signum Dei uiui. Adhuc tamen in Orientis partibus sicut iam diximus imperabat Maximinus uir impius et mente ferox. Quem Licinius a Roma digressus expugnare parauit. Et cum iam ferro Licinii cecidisset exercitus Maximini Galerii, pars quę supererat, uidens imperatorem suum diuino fauore nudatum, Licinio se subdidit. Maximinus uero Galerius, ut uidit a diis suis se deceptum et ab hominibus derelictum, turpiter et infeliciter fugit. Veruntamen dum reparauisset exercitum uelletque secundo cum hoste confligere, doloribus internorum uiscerum correptus uehementer exagitari cepit, ita ut nec stratis quidem recumbere posset, demum uero morbo luminibus amissis uiuendi finem fecit.

Interea uero Constantinus, Romę positus, ualida scaloris lepra perfunditur. Et cum multorum cura medicorum ei adhiberetur, nec unus quidem facere potuit ut consequeretur salutem. Tunc uenientes sacerdotes Capitolii, dixerunt illi debere piscinam fieri in **(M.fol. 93va)** Capitolio et compleri sanguine innocentum, et calente eo lotum posse saluari. Aggregatis igitur plurimis innocentibus infantibus, uolebant eos mactare. Quod ubi comperit imperator, et lacrimas matrum cum eiulatibus exaudiuit, ilico facinus exhorruit. Et propitiatus earum precepit restitui paruulos matribus suis, uehiculaque et dona dispertiri, ut his muneribus amaritudinem maternarum obduceret lacrimarum.

Transacta denique die, dum somnii tempus aduenisset, astiterunt ei sancti apostoli Petrus et Paulus dicentes: “Quoniam flagitiis posuisti terminum, et effusionem sanguinis innocentis horruisti, missi sumus a Domino Iesu Christo dare tibi sanitatis recuperande consilium. Audi ergo et fac quę indicamus tibi. Siluester episcopus, gentilis populi ritus et delubra fugiens, in monte Serapti cum suis clericis latebram fouet. Hunc cum ad te adduxeris, ipse tibi piscinam ostendet, in qua dum te tertio immerserit, omnis te ualitudo deseret leprę. Pro quo facto hoc tuo Saluatori compensa, ut per totum orbem ęcclesię restaurentur, teque ipsum purifica, ut relictis idolis Deum uerum, qui solus est, adores.” Surgens ergo Constantinus a somno misit ad montem Seraptim, et accersiuit ad se sanctum Siluestrum. Et cum ingressus ad eum sanctus fuisset episcopus, percunctatus est illum imperator qui dii essent Petrus et Paulus. Ille uero non deos, sed apostolos Christi eos esse respondit, atque ex imaginibus eorum, quas illi ostendit, hos esse didicit imperator, quos in uisione conspexe**(M.fol. 93vb)**rat. Tunc papa Siluester, catecizans eum intra palatium Lateranense, poenitentiam illi indixit. Et die septima, in qua claudendum erat ieiunium, uespertino tempore

benedicto fonte illum purificauit. In quo dum tercio mersus fuisset, manum de cęlo se contingentem uidit et protinus ab omni scalore mundatus est leprę, ac demum albis uestibus indutus, et sacro crismate perunctus, et sigillo sanctę crucis est signatus.

Qui inde egressus postquam se sanum conspexit, publico precepit edicto ut per totum Romanum imperium templa clauderentur et ęcclesię ędificarentur. Ipse etiam extruxit Deo et sancto Iohanni Baptistę ęcclesiam intra palatium Lateranense, quam uoluit esse caput et uerticem omnium ęcclesiarum, in qua consecrauit baptisterium ex lapide porphiretico, exornans illud intus argento purissimo, posuitque in medio eius columnam quę gerebat phyalam auream, ubi ardebat die ac nocte balsamum probatissimum. Ędificauit quoque alteram in eadem urbe basilicam exquisito decore sanctis apostolis Petro et Paulo, ibique eorundem apostolorum corpora recondidit, aere et cupro ea circundans quinque pedes grosso. Extremam uero ipsius basilicę cameram decorauit auro, et ditauit illam multis muneribus et possessionibus. Denique incredibile est memoratu quam breui eius studio sancta late per totum orbem creuerit ęcclesia, et quanta cura erga sumptum edificandarum ecclesiarum fuerit **(M.fol. 94ra)** ardens. Nam cum edicto publico edificarentur ęcclesię per totum eius imperium, ipse ad hoc peragendum ex regiis thesauris pecunias affluentissime conferebat. Scribebat insuper singulis ciuitatibus regni sui, ut populus episcopis ministraret de regali fisco unde sanctę perficerentur ęcclesię. Fide quippe Dei animus eius estuabat, et benignum ipsius ingenium atque clemens bonis operibus pascebatur.

Proinde Licinius, qui ab eo consors tam imperii quam propinquitatis fuerat factus (sororem nempe eius Constantiam in matrimonium acceperat), inuidia stimulatus discidium moliebatur, hoc in querelam deuocans, quod non ita pro se, sicut pro Constantino, christiani sollemnibus orationibus excubarent. Non enim tam ui et metu quam amore et religione Constantinus omnibus imperabat. Stulta igitur hac Licinius iracundia permotus, primum occultis pium principem decipere parat insidiis. Sed postquam intelligit molimina sua parum procedere, manifesta sęuitia et imperatori bellum apertum indicit, et christianos persequi crudeliter parat. Et primum quidem de palacio suo, si quis cristianus esset, exire iubet, tum et de omni militia. Postmodum uero tyrannicis precepit edictis omnes qui se christianos profiterentur in carcerem trudi. Sed postquam huiusmodi armis et uirtutibus precinctus tyrannidem cepit agitare Licinius, Constantinus ueris uirtutibus adornatus tot tantisque flagitiis ire obuiam parat. Nec

aliqua fuit **(M.fol. 94rb)** difficultas uictorię, ubi causa iustior et fides purior et uirtus erat eminentior. Facta est igitur congressio in Bythinia circa Crisopolim, et uictus est Licinius atque comprehensus, et apud Thessalonicam capite truncatus. Sicque deiecto Licinio et extincto, Constantinus mira bellorum felicitate soliditatem Romani regni solus optinuit. Periit autem Licinius regni sui anno quarto decimo, uitę uero suę fere LX, uir animo seuerus, spadonumque et aulicorum uehemens domitor. Appellabat quippe eos tineas soricesque palacii. Verum cum ad Constantinum omne Romanorum sicut dictum est deuenisset imperium, hoc non suę uirtuti, sed diuino muneri deputabat.

Bizantium urbem quondam Pausania rex Pathanorum edificauit, et per VII annos in ea regnauit.

Tunc ędificauit sibi Bizantium maritimam urbem, receptaculum terra marique copiis suis futurum et uocauit eam Constantinopolim de nomine suo. Ornauit denique illam diuersis fabricis et construxit in ea plures ęcclesias. Quarum unam appellauit Hyrenem, et aliam Apostolorum, aliam uero dedicauit Agyę Sophyę, id est Sanctę Sapientię quę Christus est, et aliam archangelo Michaeli. Transtulit etiam eo omnes pene nobiles Romanorum et ordinem senatorum cum uxoribus et liberis eorum.

Vrbem uero Romam cum palatio suo quod Lateranense dicitur concessit apostolis Christi Petro et Paulo, et sancto papę Siluestro. Sanciuit etiam et instituit testamento, ut omnia quę ad ęcclesiasticum ordinem pertinent Romani episcopi iudicio dispositionem accipiant. Sed et per totum Romanum imperium priuilegia singulis ciuitatibus dedit, ut omnis populus christianus sub episcoporum **(M.fol. 94va)** ordinatione Domino libere deseruiret. Fatebatur quoque, quia oportunum ministrum adduxerit illum Deus a Brittannico mari ad loca Orientis, ut eius diebus propagaretur christianismus per uniuersum Romanum imperium.

De inuentione sanctę crucis.

Et dum hęc agerentur, mater eius Helena, magnificentia singularis, ammonita diuinis uisionibus Ierosolimam petiit, et Caluarie locum ubi sacrum Christi corpus cruci pependerat affixum ab incolis exquisiuit. Erat tunc locus ille ad inueniendum difficilis, eo quod a perfidis hominibus erat in eodem loco Veneris symulachrum constitutum, ut si quis ibi Christum adorare uoluisset, Venerem adorare uideretur. Quo cum imperatrix peruenisset, cęlitus enim sibi signo facto (cepit subito inde odor suauissimus sicut fumus aromatum prorumpere

in altum), defossa tellure tres confuso ordine repperit cruces. Manebat in eadem urbe quędam femina quę graui laborabat incommodo. Ad quam ingressa regina cum Machario eiusdem urbis episcopo et frequenti populo, adhibuit super eam unam de tribus crucibus, sed nichil ei profuit. Tunc adhibuit et secundam, et nec tunc quidem aliquid actum est. Sed ut ammouit tertiam, mox mulier sana et alacris surrexit, et tota domo discurrere cepit. Hęc uidentes multi Iudeorum et paganorum ad christianam conuersi sunt fidem. Tunc uoti sui compos effecta regina illud scelestissimum Veneris templum fecit deicere, ydolumque confringere, et ibidem ęcclesiam **(M.fol. 94vb)** regia ambitione construxit. Demumque salutare lignum secari fecit per medium, et unam ibidem argenteis thecis recondidit portionem, ut ubi dominicis fuerat membris aptata supplicio, ibidem glorificaretur a populo, alteram uero Constantinopolim detulit, ubi etiam nunc sollicita ueneratione seruatur. Clauos quoque quibus corpus dominicum cruce pependerat affixum portat ad filium. Quibus ille frenos composuit ut his uteretur ad bellum, et ex aliis galeam fertur armasse. Augustus proinde prohibuit lege crucis supplicium, quod apud Romanos erat in usu, et in figuratione solidorum hoc signum iussit inscribi, et ut arma militum Romanorum hoc signum haberent sanctire curauit.

Interea quoque idem augustus condidit in Bythinia ciuitatem quam ex nomine matris suę Helenopolim nominauit. Romę quoque construxit ęcclesiam quam nominauit sanctam Ierusalem, eamque sanctę crucis ligno nuper inuentę insigniuit, et quatuor candelabra argentea secundum numerum IIII^{or} euangelistarum ibidem constituit, quę ante ipsam dominicę crucis portiunculam iugi lumine choruscarent. Extruxit etiam in eadem urbe ęcclesiam sancto martyri Laurentio, quam cancellis argenteis honestauit, et insuper intrinsecus porphireticis adornauit marmoribus. Fabricari preterea fecit in eadem urbe ęcclesiam beatę martyri Agnę rogatu Constantię filię suę. Sancto quoque apostolo Paulo extruxit basilicam, suggerente sibi sancto papa Siluestro, quam et muneribus et possessionibus amplissimis honorauit. Ędificauit quoque multas per diuersas ciuitates ęcclesias. Demum uero idem augustus, pietate fretus, Sarmatas, Gothos et alias barbaras gentes armis edomuit, et quanto hu**(M.fol. 95ra)**milius se Deo subiciebat, tanto amplius illi Deus uniuersa subdebat. Calotherum denique tyrannum in Cipro nouis rebus aspirantem oppressit. Sed cum iam magnifice per uniuersum Romanum imperium pii imperatoris instantia floreret ęcclesia, non pertulit inuidus inimicus.

De Arriana heresi.

Erat eodem tempore apud Alexandriam quidam presbiter Arrius nomine, forma simul et specie magis quam uirtute religiosus, laudisque et nouitatis improbe cupidus, qui in eadem ęcclesia expositionem diuinarum scripturarum uidebatur habere commissam. Hunc igitur inueniens inimicus, nisus est per eum in ęcclesia excitare tempestatem. Predicabat enim Filium creaturam esse et Spiritum Sanctum ab eo creatum. Addebat etiam: “Erat quando non erat.” Et cum has faceret Arrius inter Patrem et Filium et Spiritum Sanctum differentias, Alexander eiusdem urbis episcopus ei resistens astruebat Filium Patri coęternum, et Spiritum Sanctum tempori nunquam obnoxium, sed una cum Patre et Filio ęternaliter uiuere et ab utroque procedere. Docebat etiam totam solide Trinitatis maiestatem simplicem et indissotiabiliter esse conexam, ita ut nunquam Pater a Filio, nunquam separari possit Spiritus ab utrisque. Esset quippe in maximis defraudata diuinitas si ex penitentia et prepostero consilio Deus ad perfectionis plenitudinem peruenisset qui semper idem est, quique alios sua gratia replet, ipse uero non aliunde repletur. Sed cum illum ab exitiabili errore reuocare nequiret, expulit eum ab ęcclesia sancta. Ille uero contra eum seditionem excitauit.

Quod audiens pius princeps Constantinus, coadunari fecit sanctam synodum apud Niceam, Bithinie urbem, anno incarnationis diuinę CCCXVI, conueneruntque ibi CCCXVIIII episcopi. In qua synodo definitum est Filium Patri consubstantialem, quod Grece homousyon dicitur, deberi confi**(M.fol. 95rb)**teri. Et hęc est prima sancta synodus uniuersalis. Iam papa Siluester defunctus fuerat et illi Marcus successerat, Marco uero Iulius. Iste tunc in apostolica cathedra residebat. Veruntamen huic non interfuit concilio propter senectutis imbecillitatem, sed affuerunt pro eo Vitus et Vincentius Romanę ęcclesię presbiteri. Affuerunt etiam ex apostolicis sedibus Macharius Ierosolimitanus, et Eustachius Antiochenus, et Alexander Alexandrinus, honorabiles patriarchę. In quo concilio Arrius est damnatus et ab ęcclesia separatus. Fuerunt tamen quidam, qui impietatis facem ab Arrio susciperent et ęcclesiastica dogmata blasphemarent.

Ea denique tempestate multi sanctorum ęcclesias exornabant. Inter quos florebat Osius Cordubensis episcopus, qui tempore persecutionis multis iam fuerat factus confessionibus clarus, et Dorotheus episcopus Tyri, qui multa sub Diocletiano pertulerat tormenta, Maximus quoque Treuerorum episcopus, et Nectarius Viennensis, et Eusebius

Cesariensis, et Retius Augustidunensis, omnes uenerabiles episcopi, et Pasnuptius homo Dei in Ęgypto.

De sancto Euurtio Aurelianensi episcopo.

His preterea diebus quidam Romanę ęcclesię subdiaconus, Euurcius nomine, uenit in Galliam causa perquirendorum germanorum suorum, qui captiui fuerant ab Italia ducti. Porro Aurelianis in diebus illis pro constituendo pontifice conuenerant quamplurimi episcopi, et celebrato triduano ieiunio intra ęcclesiam Dominum precabantur, ut Deus eis antistitem qui dignus esset cęlitus declararet. Forte prefatus subdiaconus affuit, et in peregrino habitu consti**(M.fol. 95va)**tutus iuxta ianuas ęcclesię stetit. Omnibus ergo Deum deprecantibus, ecce columba nutu Dei per fenestram ęcclesię aduolans allata est super caput eius. Quod signum uidens populi frequens multitudo, admirari cepit. Columba uero unde ingressa fuerat regressa est. Verum hoc signo diuinitus ostenso tercio, uenerabilis Euurtius episcopus ordinatur. Denique euoluto anno consecrationis eius contigit ut ciuitas casuali conflagratione corriperetur. Quod cernens uir Dei in oratione prosternitur. Illo autem orante continuo uoracitas restricta est flammę. Altera autem uice, cum idem pontifex sacra mysteria ex more celebraret, et hostiam eleuatis manibus Deo protenderet, ad declarandum sancti uiri meritum apparuit super caput eius manus candida sicut nix, tercio oblatam benedicens.

Porro sepe nominatus Constantinus augustus, omni memoria tyrannicę dominationis ab omni Romano ablata imperio, defunctus est anno ętatis suę LXV. Cui successere tres filii, Constans, Constantius et Constantinus. Quorum Constantius Romanum adeptus est imperium, Constantinus uero Constantinopolim imperauit, et apud Antiochiam Constans. Porro Constantini corpus in Bizantio, Constantinopolim dicta, conditum est. Is etiam Constantinus donec uixit habitum regium gemmis et caput suum exornauit perpetuo diademate. Nutriuit preterea semper bonas artes, sed precipue studia literarum. Lege**(M.fol. 95vb)**bat et ipse, scribebat et meditabatur.

CONSTANTIVS igitur, post patris obitum Romanum adeptus imperium anno diuinę incarnationis CCCXXV, imperauit annis XXIIII. Hic ut factus est imperator, deprauatus est per necessarios suos a catholica fide.

Porro Athanasius Alexandrinus episcopus, uir spectabilis et magnifice fidei, imperii huius anno secundo disputauit cum Arrio, turbis hinc atque inde astantibus, apud Laodyciam Syrię urbem. Probus autem quidam gentilis uir imperatoris iussu arbiter

inter eundem Arrium et strenuissimum sanctę fidei defensorem Athanasium sedit. Vbi nitor fidei ad purum decussus est et ostensum multis et copiosis diuinorum librorum probamentis, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum propriis extare personis, et alium esse Genitorem, alium uero Genitum et alium Spiritum Sanctum, sed unam esse Patris Genitique et Spiritus Sancti naturam.

De probrosa morte Arrii heretici.

Arrius tamen indurata mente permansit in malignitate sua. Sed eius uersutias atque blasphemias tandem Dei iudicia sunt secuta. Ibat forte quadam die per mediam ciuitatem, et cum uenisset iuxta locum cui uocabulum est Constantini Forum, percunctatus est si secessum esset in proximo. Quo cum uenisset atque sederet, defectus quidam illum repente corripuit, et una cum stercoribus meatus quoque prosiluit, sicque cum subtilibus intestinis execrabilem effudit uitam in eodem loco. Secessum uero ubi talia gesta sunt in Constantinopolitana urbe monstratur.

Porro imperatoris Constantii presidio fulti Arrianorum episcopi prosperitatem ęcclesię domestica turbatione **(M.fol. 96ra)** uexauerunt, et quosdam catholicos uiros sibi uiriliter pro fidei iusticia resistentes exilio damnauerunt. Inter quos fuere Athanasius Alexandrinus, et Eusebius Vercellensis, et Hilarius Pictauensis insignes episcopi. Liberius quoque, qui defuncto papa Iulio Romanam gubernabat ęcclesiam, pro fide Niceni concilii in Tyberia Tracie a predicto imperatore exiliatus est, et quidam eius diaconus, nomine Felix, in locum eius est sublimatus. Iste tamen Felix inconcusse Nicenam seruauit fidem, et celebrans in urbe Roma concilium agnouit ibi duos presbiteros de Arriana fece, consentientes Constantio augusto, Vrsatium uidelicet et Valentem, quos statim a concilio expulit et excommunicauit. Vnde indignatus augustus consilio predictorum presbiterorum expulit eum a sede sua, et reuocauit Liberium. Liberius autem deinceps corruptoribus sacrę fidei sine discretione communicauit. Facta est igitur persecutio in clero et populo tempore illo, ita ut presbiteri et clerici intra ęcclesiam non prohibente Liberio ab Arrianis necarentur. Qua persecutione feruente passus est Romę beatus martyr Eusebius. Prefatus uero papa Felix, sua sede priuatus, habitauit in prediolo proprio uia Portuensi, ubi etiam quieuit in pace.

Interea uero Constantinus Constantinopolitanus augustus in suburbio Nichomedie defunctus est. Constans quoque frater eius, dum se intolerandis uiciis tradidisset, Magnentii tyranni dolis necatus est. Per idem preterea tempus

Romani milites in Illirico constituti Vete**(M.fol. 96rb)**ranionem quendam, ętate grandeuum, imperatorem sibi creauerant, uirum quidem natura simplicem cunctisque iocundum, sed qui nec prima unquam literarum elementa didicisset. Itaque cum primum literas literarumque syllabas imperator senex interdum inuitus meditaretur, a Constantio, qui tunc in Magnentium ultione fratris accensus bellum preparabat, deponere iussus imperium, abiciens purpuras cum literis contentusque priuatis feriis palacium simul scolamque dimisit. His etiam diebus Romę Nepotianus, Constantini sororis filius, gladiatorum manu fretus inuasit imperium. Sed cum esset suis inuisus, a Magnencii ducibus oppresus est. Deinde factum est horribile bellum inter Constantium et Magnentium apud urbem Mursam, in quo multa Romanorum uirium profligatio facta est. Magnentius tamen uictus aufugit, et non post multum tempus apud Lugdunum propria se manu interfecit. Decentius quoque frater eius, quem cęsarem Galliarum fecerat, apud Senonas laqueo uitam finiuit.

Tunc etiam Constantius Gallum, sui patrui filium, sibi cęsarem legit. Sed hunc crudeliter ac tirannice sese agentem paulo postquam creauerat interfecit. Sciendum tamen est, quia Constantinus qui Bizantium suo nomine appellauit duos habuit ex eodem patre sed non ex eadem matre germanos, quorum unus Dalmatius, alter uero Constantius uocabatur. Et Dalmatius quidem sui nominis habuit filium, qui post obitum Magni Constantini a militibus est interemptus, non iubente Constantio **(M.fol. 96va)** nec tamen prohibente. Constantius autem, Dalmatii frater, duos habuit filios, Gallum et Iulianum. Quorum Gallus **(fol. 40r)** modico tempore sicut dictum est sub Constantio augusto cęsar fuit, Iulianus uero scolis uacabat, habitu procedens priuato. Mortuo ergo Constante et Gallo cęsare iam defuncto, aduocauit Constantius augustus Iulianum a Constantinopolitana urbe et constituit illum cęsarem Galliarum, iungens illi matrimonio sororem suam Constantiam. Cęsar itaque factus Iulianus, deuicit Gallos mira facilitate apud Rhenum fluuium consistentes. Et cum militibus suis gratus esset, appellatur ab eis augustus. Quo nomine tumens Iulianus, spreto Constantio augusto, Italiam Illiricumque peruasit. Quod audiens Constantius, in urbe regia positus, instructione belli Parthici derelicta uenit contra illum. Sed in itinere defunctus est anno uitę suę XLV. Quo defuncto Iulianus Constantinopolim ueniens factus est imperator. Itaque Constantius, qui catholicos persecutus fuerat christianos, totum tempus imperii pertulit inquietum. Hac preterea tempestate reliquię sancti

Andreae apostoli, et sancti Luce euangelistę, et sancti Thimothei Constantinopolim cum magno sunt honore reconditę.

De heresi Antropomorphitarum.

Quomodo Deus ab hominibus uideatur.

Nata est etiam in Syria et in Macedonia heresis Antropomorphitarum. Syrus quidam, Audeus nomine, fuit huius noui dogmatis adinuentor. Hic nempe fatue intelligens quod scriptum est *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, humanam formam asserebat habere diuinitatem et corporis partibus Deum esse distinctum, quod catholicę contrarium est doctrinę. Refelli tamen non potest Deum aliquando ea posse uideri specie quam diuina uoluntas elegerit, non natura formauerit. Sed et humana mens, dum adhuc est in corpore constituta, potest diuinitus rapi ex hac uita sicut qui raptus est in paradysum et audiuit illic ineffabilia uerba quę non licet homini loqui. Illam autem que in Deo habitat diuinitatis plenitudinem nemo corporeis oculis cernere, aut mente potest comprehendere. Et hec contra hereticam dixisse suffitiat prauitatem, ut ad historiam redeamus.

IVLIANVS APOSTATA primum cęsar, sicut premissum est, ac demum imperator ex clerico factus anno ab incarnatione Domini CCCL, imperauit annis duobus. Hic impudenter sanctum baptisma diluens sanguine sacrifitiorum, cuncta faciebat quibus demones placari suescunt. Reserauit ętiam templa gentilium, et factus est christianorum cęteris persecutoribus callidior persecutor. Nam non ui neque tormentis, sed premiis et honoribus, blanditiis et persuasionibus maiorem pene populi partem, quam si pulsaret atrociter, expugnauit. Militię quippe cingulum, et procurationem prouintiarum, et offitium iuris dicendi christianis non debere committi **(fol. 40v)** dicebat, utpote quibus lex propria gladio uti uetuisset. Vnde militibus publico postmodum precepit edicto, ut aut sacrificarent, aut militie cederent. Verum quidam catholici, precepti conditionem amplexati, offitium quam fidem zelo Dei deserere maluerunt.

Per idem tempus Valentinianus qui postea factus est imperator erat millenarius, et circa palatium constitutus. Hic zelum quem pro pietate habuit non celauit. Dum enim quadam die quoddam templum ingrederetur augustus, et ex utraque parte ianuarum astarent ministri temple, qui aspersione aquę sicut ipsi dicebant purgarent ingredientes,Valentinianus, precedens principem, aspersionis guttam sua uidit in clamide. Et indignatus

pugno percussit templi ministrum, dicens se illa aspersione maculatum potius quam purgatum. Quod respitiens imperator, iussit eum in custodia recipi, et demum ad heremum destinari. Sed ille, cum annus et pauci pertransissent dies, pro mercede confessionis recepit imperium. Non solum enim in illa uita diligentes se Deus honorat, sed aliquando etiam in presenti bonorum operum retributiones impendit, et presentibus premiis illic sperata confirmat.

Iulianus tamen erga Athanasium aperta seuitia calliditatis suę molimina denudauit. Nam misso exercitu illum sibi ui presentari precepit. At ille dum a sede sua discessisset, et naui per Nilum fluuium iter ageret, quidam comes, qui ad eum comprehendendum missus fuerat, instanter eum persequi cepit. Quod cum Athanasius comperisset, retrorsum reuersus obuium se ei prebuit qui se insectabatur. Tunc comes tanquam pretereuntes comites Athanasii interrogauit, ubi audissent esse Athanasium. Cumque illi respondissent uidisse se eum non longe euntem, tota celeritate pertransiens properabat, in uanum festinans capere quem ante oculos suos uidit et capere non potuit. Ille uero Dei uirtute munitus Alexandriam rediit, ibique tuto latebras donec persecutio cessaret exegit. His preterea diebus passi sunt Rome Iohannes et Paulus, cubicularii quondam Constantię filię magni imperatoris Constantini. Sed et apud Sebasten, Palestine urbem, sancti Baptiste Iohannis sepulchrum populus paganorum mente rabida et funestis manibus effregit, et eiusdem sancti martyris reliquias igne cremauit, et pulueri inmixtas per agros et rura sparsit. Affuere tamen quidam peregrini de Hierosolimis, qui pauca inde ossa incendio furtim subtraxere, et secum redeuntes profutura generationi postere deuexere.

Quomodo corpus sancti Baptiste Iohannis apud Sebasten Palestine urbem igne sit concrematum.

Denique Iulianus, ad Parthicum bellum profecturus, cepit amplius in Christi cultores effrenata rabie deseuire, et precepit exstrui Hierosolimis amphiteatrum, in quo reuersus sanctos seuissimis obiceret bestiis, **(M.fol. 97rb,32)** et laniandos spectaret. Sed cum a Thesiphonte castra mouisset, et iam pugnaturus exercitum ordinaret, incertum a quo uentre sauciatus perimitur. Et dum moreretur, cępit Christum Deum blas**(M.fol. 97va)**phemare, dicens: “Vicisti Galilee, uicisti”, atque in his uocibus miser expirauit, imperii sui anno tercio, uitę uero suę tricesimo primo.

IOVIANVS, post Iuliani necem soliditatem Romani imperii consecutus, imperauit mensibus octo. Hic erat

uir fortis et nobilis, et illo tempore millenarius, quo Iulianus electionem militibus suis lege proposuit, ut aut sacrificarent aut militie cederent. Qui magis elegit cingulum amittere quam impii imperatoris preceptionibus oboedire. Hunc tamen Iulianus, ad bellum proficiscens, propter belli necessitatem inter uiros militares habebat. Qui cum uiolenter post Iuliani necem a militibus ad imperium traheretur, dixit non se uelle paganis hominibus imperare, cum ipse christianus existeret. Cumque uox omnium ei communiter proclamasset dicentium se quoque christianos esse, suscepit imperium. Factus igitur imperator cogitabat Iouianus de communi salute, et quomodo posset de medio hostium exercitum illesum educere. Sed cum et locorum iniquitate captus et hostibus circunseptus nullam euadendi facultatem prospiceret, pepigit fedus cum Sapore Persarum rege, et Nisibim oppidum partemque superioris Mesopotamię ei concessit. Moxque Persarum rex forum uenalium illi in deserto preparari fecit, et ita Iouianus de medio hostium Romanum illesum eduxit exercitum. Verum cum ad Illiricum remeasset, in quoddam cubiculum nouum sese recepit, ubi calore prunarum et nidore parietum nuper calce illitorum pregrauatus et suffocatus, octauo de**(M.fol. 97vb)**mum mense quam imperare ceperat uitam finiuit, et tam pia tamque leta principia mors immatura corrupit.

VALENTINIANVS denique **MAGNVS**, qui et ipse sicut iam premisimus pro fide catholica ab impiissimo Iuliano militia priuatus fuerat, Iouiano defuncto apud urbem Niceam Romanorum consensu militum adeptus imperium, imperauit annis undecim. Iste non modo fortitudine, sed et prudentia, temperantia atque iusticia, et corporis magnitudine prefulgebat. Sic etiam regalis pariter et urbanus perhibetur extitisse, ut dum ei exercitus temptaret alium dare consortem ille responderit: “Vestrum”, inquit, “o milites, fuit mihi dare regimen imperii. Verum ubi hoc ego suscepi, meum iam et non uestrum est de rebus cogitare communibus.”

Et mox fratrem suum Valentem sibi in consortium regni assumpsit, et sibi quidem occiduas retinuit, fratri uero suo orientales partes regendas concessit. Veruntamen iste Valens suę coniugis alloquio seductus est et illaqueatus, cum esset ante catholicus. Quę cum esset Arriana fallacia irretita, persuasit quoque secum corruere uirum suum. Igitur Valens secundo baptizatus est ab Eudoxio Arrianorum episcopo, qui tunc Constantinopolitanę gubernacula tenere uidebatur ęcclesię, non regens sed suam potius mergens nauim. Qui in ipso baptismatis

tempore iureiurando miserrimum obligauit Valentem, ut in impietate permaneret, et undique contraria sapientes expelleret. **(M.fol. 98ra)** Sic igitur ille doctrinam apostolicam derelinquens contrarias partes sumpsit, et quod iurauerat demum adimplere curauit. Sed malignam insectationem diu texit, nec uoluntati potestatem admiscuit, quo adhuc uiuentis fratris auctoritate compressus est. Contemplabatur enim de eo quantam uim in ulciscendam fidem fidelis imperator posset exercere, qui tantam constantiam pro retinenda quondam miles habuisset.

Porro Valentinianus ad Italiam descendit. Quo cum resideret, Auxentius episcopus, Arriani dogmatis assertor, qui Mediolanensium diu tenuerat presulatum, sero defunctus est. Tunc euocans episcopos imperator, huiusmodi apud eos uerba locutus est: “Nostis aperte, uiri eruditi diuinis eloquiis, qualem oporteat esse pontificem, et quia non decet eum uerbo solum, sed etiam conuersatione gubernare subiectos, et totius semet ipsum imitatorem uirtutis ostendere, testemque doctrinę conuersationem bonam habere. Talem itaque in pontificali constituite sede, cui et nos qui gubernamus imperium sincere nostra capita summittamus et eius monita, dum tanquam homines deliquerimus necessario, ueluti curantis medicamina suscipiamus.” Hęc cum dixisset, petiit synodus ut magis ipse decerneret, sapiens et pius existens. At ille: “Supra nos est”, inquit, “talis electio. Sed uos diuina gratia et sancto splendore fulgentes melius poteritis eligere.” Tunc inde egressi sacerdotes de episcopali sede tractabant. Sed, ut assolet, incolę ciuitatis tumultus faciebant **(M.fol. 98rb)**, alii hunc, atque alii illum ordinari petentes.

De electione sancti Ambrosii episcopi et uirtutibus eius.

Cumque inter catholicos et Arrianos orta esset seditio, Ambrosius adhuc caticuminus, uir consularis eiusdem prouincię, ad eos sedandos pro loco et officio suo inter eos aduenit. Et dum plebem alloqueretur secundum legem et publicam disciplinam, subito uox infantis insonuit “Ambrosium episcopum!” Ad cuius uocis sonitum totius populi ora conuersa sunt acclamantis: “Ambrosium episcopum!” Et qui ante turbulentissime dissidebant, quia Arriani sibi atque catholici episcopum cupiebant, mox uno consensu ipsum unum ordinari **(fol. 42r)** mirabili et incredibili concordia consenserunt. Erat tunc Ambrosius cathecuminus. Verum eo obluctante et plurimum resistente, ad imperatorem relatum est populi desiderium, quod sine dilatione iubetur impleri. Moxque Ambrosius capitur et baptizatur, et octaua die cum summa leticia episcopus ordinatur. Vnde imperator Domino gratias referebat, dicens:

"Gratias ago tibi, omnipotens Saluator, quoniam huic uiro ego ego quidem corpora, tu autem animas commisisti, et meam electionem tuę iusticię conuenire docuisti." Et non multo post, cum idem Ambrosius uerbum in ęcclesia faceret, uidit quidam Arrianorum Angelum ad aurem tractantis episcopi, indicantem ei quid populo nuntiare deberet. Quo uiso miraculo ad fidem catholicam se conuertit, et quam prius expugnabat extunc defendere cepit.

Quomodo Franci a tributo fuere soluti, et de eorum origine, et quomodo Galliam inuaserunt.

Interea uero Valentinianus fidelissimus Christi cultor Saxonum gentem uirtute terribilem in ipsis Gallię finibus oppressit. Deinde Alanos sibi rebellantes aggressus adeo contriuit, ut Meotidas paludes eos expetere compelleret. Sed eos rursus illuc insecutus, dum situ et difficultate locorum impediretur, Troianos qui Sicambriam habitabant sibi in auxilium euocauit. Quibus etiam tributa si ei auxiliarentur decennio indulsit. Qua promissione animati, cum essent gnari locorum eos facile proturbauerunt a palude. Tunc augustus, eorum uirtutem ammiratus, eos a ferocitate Francos appellauit. De quorum origine pauca nobis nunc perstringere libet.

Sicambri quondam Troia a Grecis expugnata, sicut antiqua tradit historia, per altum mare Thanais ingressi ostia fluminis per Meotidas paludes in finibus Pannoniarum castra metati sunt, ibique ciuitatem edificauerunt, quę Siccambria uocitatur. Et hec de Francorum origine scripta repperiuntur. Verum Valentinianus augustus expleto decennio quo contra Alanos Siccambri ei auxilium tulerant, misit qui consueta ab eis exigerent tributa. Quibus Franci, proprii sanguinis pretio se tributo solutos respondentes, non soluturos amplius indicauerunt. Qua de re indignatus augustus contra eos exercitum instruxit. Tunc Franci cedendum sibi loco melius arbitrati, Marchomene, Sunnone et Genebaldo ducibus a Siccambria egressi, plurima Germanorum oppida secus ripas Rheni fluminis peruaserunt. Quorum numerus cum primo suo aduentu in Siccambria uix ad duodecim milia fuisset, in tantam coaluerat gentem, ut esset omnibus formidini et terrori. Vnde sicut dictum est pretio sui sanguinis tributo soluti, nullum uectigal ulterius soluere uoluerunt, nec fuit quisquam, qui eos iure belli posset redigere sub iugo tributi. Porro Marchomene defuncto Pharamundus Francis preficitur.

Imperantibus tamen Valente et Valentiniano anno imperii eorum **(fol. 42v)** tercio Gratianus Valentiniani imperatoris filius Ambianis imperator est creatus. Floruit hac tempestate Basilius Cesariensis, et Gregorius Nazanzenus, ambo illustres episcopi, ambo Athenis eruditi, ambo college, et uiriliter hereticis resistentes.

De sancto Martino Turonorum archiepiscopo.

Floruit etiam apud Gallias beatus Martinus Turonorum episcopus, qui fuit ortus de regione Pannonię ciuitate Sabaria. Verum florem adolescentię suę Mediolana transegit in urbe, et inde pro fide catholica pulsus in Gallias uenit, et sancto Hilario adhesit Pictauensi episcopo. Cuius sancti uiri exemplis informatus ita postmodum enituit, ut mereretur trium mortuorum fieri suscitator magnificus. In episcopatu quoque positus multos ad fidem Christi conuertit, et idolorum templa subuertit, et multa signa fecit. Super uerticem etiam eius, dum sacra quadam die cęlebraret misteria, globus igneus descendit, qui cuius esset meriti declarauit. Hoc etiam tempore patres monachorum uita et antiquitatis merito prefulgebant, Macharius, Ysidorus, et alter Macharius, Heraclides, Pambo, Moyses, Beniamin, et Effrem sanctissimus Edissene ecclesię diaconus, uir in sua linga disertissimus. Et hi omnes consortium uitę magis cum supernis angelis quam cum mortalibus habere uidebantur. Per idem quoque tempus uenerabilis Athanasius Alexandrinus episcopus, post multos agones quos pro fide catholica ab Arrianis fuerat perpessus, XLVI sacerdotii sui anno quieuit in pace.

Valentinianus etiam augustus XI regni sui anno, uitę uero sue LIIII, apud Brigitionem oppidum defunctus est. Quo uita priuato, milites Italię adsumentes eius filium Valentinianum admodum tenerrimum ad imperium prouexerunt, premisso adhuc fratre eius Gratiano superstite, necnun et Valente eorum auunculo.

VALENS igitur frater Valentiniani, Deo odibilis imperator, post decessum fratris cum nepotibus suis Gratiano et Valentiniano iuniore imperauit annis IIII. Porro Valentinianus iunior natus est Valentiniano de Iustina. Duas enim uxores Valentinianus augustus legitur habuisse, Seueram atque Iustinam. Verum Iustina cum esset Arriana uiuente marito orthodoxos ledere non audebat. Sed eo defuncto effrenata seuitia contra fidei puritatem impudentius se agebat.

Igitur apud Mediolanum posita ecclesię murum et turrem ualidissimam pulsabat Ambrosium, ita ut eum deportari iuberet exilio. Et dum de ęcclesia Ambrosius exire edicto reginę iuberetur, respondit ei: “Ego sponte hoc non agam, ne lupis ouium septa tradere uidear, aut blasphemantibus Deum. Hic si placet occide, hoc in loco mortem prona suscipio uoluntate.” Ad hęc illa animare et inflamare populum aduersus **(fol. 43r)** Ambrosium nitebatur. Sed tanta fuit perseuerantia fidelium populorum circa eum, ut animas amittere quam episcopum mallent. Vnde illa quominus sibi res ex sententia

cederet iniuriam putare, et pro hac apud filium conqueri. Tunc adolescentulus querimonia matris inflammatus armatum exercitum misit, qui catholicam obsideret ęcclesiam, ita ut nemo catholicus eam ingrederetur. Sed omnipotens Deus, qui de aduersariis suis fidelibus triumphum donare consueuit, ad ecclesię munimentum corda conuertit militum; et egredi quidem non sinebant, ingredi uero ęcclesiam plebem catholicam minime prohibebant. Ambrosius uero cum orthodoxis qui intra ęcclesiam tenebantur inclusi ieiuniis continuisque uigiliis Deo uacabat. Qua occasione uigilię, ymni et antiphone in ęcclesia Mediolanensi primum ceperunt cęlebrari. Cuius cęlebritatis consuetudo inde per omnes prouintias emanauit.

De sancto Basilio.

Sed dum hęc in Italia geruntur, Valens Deo odibilis imperator, in Orientis partibus crudeli furens seuitia, legem dedit ut monachi militarent, et nolentes iussit interfici. Qua perstrepente persecutione multa sanctorum agmina monachorum cesa pro Christi nomine referuntur. Sanctus ętiam Dorotheus ab Arrianis bestiis est traditus in uenationem. Et cum Valens magna seuitia furens uniuersas Orientis ęcclesias iam pene pastore nudasset, in Cesaream Capadotię uenit. Erat tunc eiusdem ciuitatis episcopus famosissimus Basilius. Premisit itaque Valens prefectum suum, precipiens illi ut aut flecteret Basilium quatinus dogmati communicaret Eudoxii, aut hoc facere nolens urbe pelleretur. Audiens enim gloriam tanti uiri noluit ei per se prius certamen inferre, ne dum Basilius fortiter eius iacula deuitaret, fieret cęteris clarior imago uirtutis. Sed huius machinamenta uelut tela araneę facta sunt apud Basilium, qui uelut quedam turris firmissima murum fidei indeclinabilem conseruabat. Tunc prefectus Cęsaream ueniens euocauit magnum Basilium et honorauit illum, et mansuetis apud eum usus est sermonibus, monens ut tempori pareret, et non tantas ęcclesias propter paruam dogmatum subtilitatem uexari pateretur. Promittebat ętiam imperatoris amicitias, et multa benefitia propter hęc a plurimis offerenda. Verum ille uir sanctissimus ait, adolescentibus hec uerba congruere. “Illi”, inquit, “et illorum similes talia promissa respitiunt. Nam qui diuinis saginantur eloquiis, corrumpere de dogmatibus diuinis nec unam sillabam paciuntur, sed pro his si contingat etiam omnes mortis species amplectuntur.” Et adiecit: “Amicitias imperatoris magnas quidem cum pietate iudico, et sine pietate eas perniciem appello.” Et cum prefectus in eum post talia responsa seuiret stultumque uocaret, sanctus **(fol. 43v)** Basilius ait: “Hanc stulticiam semper habere exopto.” Quem cum egredi iuberet, ut quid deberet facere cogitaret

sententiamque suam altera die depromeret, fertur
Basilius hoc dixisse: “Ego quidem etiam cras ipse regredior,
dummodo sententiam tu non permutes, sed utere minis
tuis.” Post hec autem uerba prefectus imperatori
occurrens, quę dicta fuerant, et uirtutem uiri, animique
fortitudinem et fidutiam nuntiauit. Et tunc quidem tacens
imperator ingressus est.

Sed post hęc contigit, ut diuinitus sibi plagas
uideret inmissas. Filius enim eius egrotans circa ipsas
portas mortis agebatur periculo. Coniugem etiam eius diuersę
occupauere passiones. Cognoscens ergo tandem causam suę
tristicię, uirum sacratissimum quem punire minabatur uenire
ad palatium deprecatus est. Igitur Magnus Basilius ueniens ad
palatium, uidensque principis filium circa mortem, ad
uitam eum remeaturum esse promisit, si per catholicos
uiros sacro baptismate potiretur. Et hęc cum dixisset,
egressus est. Valens uero, iurisiurandi quod baptismatis
tempore promiserat memor, secundum stultum Herodem,
presentibus Arrianis filium baptizari precepit. Quo
gesto mox infans terminum uitę sortitus est. Vnde
penitentia ductus Valens, et noxiam iurisiurandi sibi
iudicans ueritatem, in sacrum templum ueniens Magni
Basilii magisterio sotiatus est; et optulit altari dona
sollempnia, et Basilium intra aulam ubi ipse residebat
iterum uenire precipiens, multa apud eum de diuinis
dogmatibus locutus est et docentem libenter audiuit. Vbi
ętiam quidam aderat nomine Demosthenes, super imperiales
epulas constitutus. Qui dum doctorem Basilium culparet,
barbarismum fecit. Tunc sanctus Basilius subridens:
“Vidimus”, ait, “sine litteris Demosthenem.” Cum autem ille
contra minaretur, sanctus ait Basilius: “Tuum est de
pulmentariis cogitare, non diuina dogmata decoquere.” Post
hec uero ita dilexit uirum Dei Basilium imperator, ut
et optima predia quę illic habebat pauperibus qui ab eo
gubernabantur offerret, ex quibus precipue leprosis
necessaria ministrantur.

Primum ergo Valentis impetum hoc modo Magnus
declinauit Basilius. Sed dum postea reuersus illic fuisset
imperator, priorum oblitus, quoniam a seductoribus Arrianis
obsidebatur eius uoluntas, rursus eum monebat
ut ad partes inclinaretur hereticas. Cui cum persuadere non posset, legem
de eius scribi precepit exilio. Quam uolens manus suę
subscriptione roborare, nullum apicem complere ualuit.
Calamus enim contritus est. Cumque secundus et
tercius calamus hoc pertulisset, et adhuc legem impiam
firmare contenderet, commota est eius dextera eamque
subito tremor inuasit. Tunc eius animo terrore completo,
(fol. 44r) ambabus manibus cartam rupit. Ostendit itaque
prouisor omnium Deus, qui et alios permisit pati et
hunc ab insidiis liberauit, per ea quę in isto contigere

signum proprie uirtutis, et per alia dispensationis fortitudinem uirorum optimorum.

Verum anno imperii Valentis XIII quattuor Scithię gentes, id est Gothi, Ypogothi, Gyppedes et Vandali, una linga utentes et nichil aliud nisi tantum nomen mutantes, bipartito agmine Danubium transierunt. Preerant his gentibus duo duces, Fritigernus et Athanaricus. Qui cum inter se dissiderent ac bello deseuirent, Athanaricus ad Valentem confugium fecit. Valens autem memoratum uirum non solum sine armorum depositione, quo tutius barbaris crederetur, suscepit, sed ętiam aduersus Fritigernum auxilium tulit. Itaque Valentis augusti fretus auxilio Fritigernum Athanaricus superauit. Cuius benefitii gratia Gothi supplices poposcerunt ut eis episcopi a quibus regulam fidei discerent mitterentur. Tunc Valens usus maligna prauitate doctores Arriani dogmatis misit eis, a quibus prime rudimenta fidei susceperunt. Sed et Vulfila quidam eorum episcopus, cuius ipsi uerba quasi leges immobiles obseruabant, Gothicas litteras adinuenit, et utrumque Testamentum in lingam propriam transtulit, et secundum Arrianorum sectam deprauauit. Ipsi denique Gothi post modicum interuallum, auaritia Maximi ducis fame compulsi, a Valente defecerunt, et per Traciam sese diffuderunt. Contra quos Valens, egressus de Antiochia, bellum instructissimum parauit. Vbi statim primo congressionis impetu conturbate militum turmę nuda peditum deseruere presidia. Moxque legiones eorumdem peditum, equitatu hostium undique cinctę, sagittarum nubibus obrute perierunt. Ipseque imperator sauciatus, cum in cuiusdam uillulę casa lateret absconditus, ab insequentibus hostibus deprehensus, subiecto igne cum casa consumptus est, XV imperii sui anno. Quod satis digno contigit iuditio. Ipsi enim uiuum illum incenderunt, qui propter eum erroris uitio mortui semper arsuri sunt. Post gloriam uero tanti trophei Traciam et Daciam Ripensem incolere ceperunt. Inde quoque dum Fritigerno Athanaricus successisset in regno, non multis diebus elapsis, Stilicone et Aurelio consulibus, per Pannoniam intrauerunt Italiam.

De heresi Messallianorum.

Hac preterea tempestate Messallianorum heresis est exorta. Hii heretici, cuiusdam demonis operationem suscipientes, hanc Sancti Spiritus presentiam arbitrantur. Dicunt ętiam diuinum cybum, id est perceptionem eucaristię, nichil prodesse, unde dicit Dominus: “Qui comedit meam carnem et bibit meum sanguinem uiuet in ęternum.” Solent ętiam langorem suum celare, nisi prudenter discuciantur. Verum Flauianus laudabilis presul

Antiochenus, **(fol. 44v)** audiens hos in Ędissa degere, dirigens deduxit eos ad Antiochiam, et negantes eam pestem hoc modo redarguit. Accusatores dixit calumpniosos esse et testes mendaces. Et apprehendens unum ex eis senem, duxit eum seorsum, et iuxta se sedere precipiens ait: “Nos, o senior, qui iam magnam partem uitę transiuimus, agnouimus ipso experimento ministrationes gratiarum Spiritus Sancti. Isti uero cum sint iuuenes, non patiuntur audire uerba spiritalia. Quapropter dicito mihi, quomodo creditis spiritum contrarium recedere, et gratiam Spiritus Sancti aduenire.” Ad hęc senex, nullam utilitatem ex sancto baptismate baptizatis accedere, sed solam orationem dicebat inhabitantem demonem effugare. Et addidit, unumquemque a progenitore suo sicuti naturam, sic etiam demonum trahere famulatum, sed per studiosam orationem, demone expulso, Spiritum Sanctum aduenire, et sensibiliter ac uisibiliter illabi. Post cuius aduentum anima prorsus a mala uoluntate fit libera, neque eget ieiunio neque doctrina, quia qui hoc meretur accipere, ab omni passione uitiorum liber est et futura prouidet, et omnem ęcclesiasticam doctrinam et sanctam Trinitatem plenissime uidet. Hunc itaque Flauianus fetidissimum et uenenatum effodiens fontem ait infelicissimo seni: “Vetustissime dierum malorum, increpauit te os tuum et non ego, et labia tua testantur aduersum te.” Cumque hic languor cunctis innotuisset, de Syria sunt expulsi, sed ad Pamphiliam sunt progressi, et eam huiusmodi contagio repleuerunt. Verum horum nunc pretermissis erroribus ad historię cursum regredi festinemus.

Floruit eodem tempore Gregorius Deilocus, Constantinopolitanę presul ecclesię. Qui nisi fortiter hereticis restitisset, totam eandem urbem Arrii in illis diebus profecto repleuisset illuuies. Iam enim in ea heretici possidebant omnes ęcclesias preter oratorium sanctę martyris Anastasię. Florebant etiam per idem tempus Optimus in Pisida et Amphilochius in Ionico; Barsenam uero Edisse et Pelagium Laodicię Valens in exilium destinarat.

GRATIANVS Valentiniani filius Valente defuncto imperauit cum fratre suo iuniore Valentiniano annis VI. Iste fuit uir fide catholicus, et modestus, et admodum litteratus, parcus quoque cybi ac uini, et libidinis uictor. Sed cum exercitum suum negligeret, et Romanis militibus paucos ex Alanis quos auro sibi deuinxerat anteferret, in Affrice partibus Firmus quidam excitatis circa se Maurorum gentibus purpuram sumpsit, et Affricam et Mauritaniam deuastare cepit. Cęsaraugustam etiam Hispanię nobilissimam ciuitatem dolo captam barbaris in predam dedit. Quod audiens Gratianus augustus, et

con**(fol. 45r)**siderans afflictum et desolatum rei publice statum, accersiuit ab Hispania Theodosium, uirum moribus et ętate maturum, et militia strenuum. Siquidem nuper a Valentiniano Magno ad Hispaniam destinatus, effusas Maurorum gentes per Affricam et Mauritaniam multis preliis edomuerat. Hunc igitur uirum, propria uirtute nominatissimum, Gratianus apud Sirmium ordinauit imperatorem. Theodosius autem, mox ut factus est imperator, subactis barbarorum gentibus in Oriente, Traciam ab omni bellorum strepitu liberauit. Sed et Gratianus Hunos et Gothos magnis preliis superauit, et urbem Constantinopolim intrauit uictor, et Gothorum regem Athanaricum sibi firmo federe colligauit. In Italia uero Probus prefectus sub imperatore Valentiniano publicarum rerum curam gerebat.

Hac preterea tempestate extitit quidam hereticus Eunomius nomine, qui presumpsit una mersione baptisma cęlebrare, dicens non in Trinitate sed in morte Christi oportere baptizari, et eos qui in Trinitate erant baptizati, siue ter in baptismate mersi, rebaptizabat. Quod dominicis contrarium est institutis, quibus apostolis precipiens dixit: *Ite docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.*

Secunda sancta synodus sub papa Damaso celebrata contra Eunomium hereticum.

Per idem quoque tempus, id est anno dominice incarnationis CCCLXXIIII, cęlebrata est sancta et uniuersalis secunda synodus apud Bizantium CL episcoporum, tempore Damasi papę, cui prefuerunt insignes uiri Tymotheus Alexandrinus, Miletius Antiochenus, Cyrillus Hierosolimitanus, Nectarius Constantinopolitanus; que dedit simboli formam que modo in ecclesia predicatur. Proinde Gratianus et Theodosius imperatores, cooperante Damaso papa Romano, episcopos quos Valens in exilium truserat ad proprias sedes remeare fecerunt.

Et isdem ferme temporibus Gothi Aquitanicam peruasere prouinciam, Narbonam, Tholosam et Arelatam occupantes. Franci quoque qui dudum in Germaniam proruperant, nimis inualescentes, reges crinitos habere ceperunt. Nam Pharamundo defuncto, Clodio qui ei successit Camaracum cepit, et inde Romanos eitiens, usque Summam fluuium limitem suę dilatauit dominationis. Clodione uero defuncto, rursus Franci sibi Meroueum regem constituerunt, a quo tunc Merouingi uocabantur, qui nunc Franci dicuntur. Burgundiones quoque Lugdunensem inuasere prouintiam, creaueruntque super se regem Gondiochum de genere Athanarici regis Gothorum. In Brittannię uero partibus tyrannidem arripuit Maximus, uir quidam strenuus et imperio

dignus, si non contra rem publicam aspirauisset.

Igitur Maximus a Brittannia prodiens in Gallias uenit. Vbi ab infensis Gratiano legionibus exceptus, Gratianum infestare cepit. Porro Maximus habebat ducem exercitus sui Andragatum, uirum subdolum et factiosum. Qui Maximum preueniens, huiusmodi opinionem misit **(fol. 45v)** in uulgus, quod uxor Gratiani suo uiro festinaret occurrere apud Lugdunum Gallię ciuitatem. Quod Gratianus credens coniugem suam reuera uenire, nam illam nuper acceperat, non precauit insidias Andragati. Et dum uenisset quasi ad uxoris uehiculum, ex inprouiso in Gratianum Andragatus exiliens eum interemit. Mortuus est ergo Gratianus anno imperii sui XV, uitę uero suę XXIIII. At Valentinianus, fratris nece atque hostis metu perterritus, fugit in Hilliricum, dicens quod matris merito hoc malum, quę Arriana erat, sustineret.

Theodosius uero imperator hoc audiens, non immemor benefitiorum Gratiani, in uindictam eius totius Orientis uiribus insurrexit, et a Constantinopolitana urbe progrediens reliquit ibidem Archadium filium suum imperatorem. Demum uero cum Thessalonicam peruenisset, inuenit Valentiniani duces in maxima tristicia constitutos, quia Maximum tyrannum necessitatis causa iam susceperant. Et dum inde ad Italiam properaret, Valentinianus ei occurrit. Quem paterna pietate suscipiens, sese aduersus tyrannum sola fide maior, nam longe uniuerso belli apparatu minor proripuit. Aquileę Maximus uictorię suę spectator insederat, et eius comes Andragatus summam belli amministrabat. Qui cum largissimis militum copiis et precellenti consilio omnes Alpium ac fluminum aditus occupauisset, iuditio Dei, dum nauali expeditione incautum hostem preuenire et obruere parat, sponte eadem castra deseruit. Et ita Theodosius, nemine sentiente aut repugnante, uacuas hostibus transmeauit Alpes, atque Aquileię inprouisus adueniens hostem illum Maximum, magnum, trucem ac formidabilem, et ab inmanissimis ętiam Germanorum gentibus tributa ac stipendia magno terrore nominis exigentem, sine dolo et sine controuersia clausit, cepit, et occidit.

Tunc Valentinianus recepta Italia potitus est imperio. Andragatus uero comes, Maximi nece comperta, precipitem sese e naui in undas dedit, et suffocatus est. Sicque Theodosius incruentam uictoriam Deo procurante suscepit. Igitur Valentinianus iunior regno restitutus, extincto Maximo eiusque filio Victore, quem imperatorem Gallis Maximus reliquerat, ipse in Galliam transiit. Vbi cum tranquillam rem publicam in pace ageret, apud Viennam dolo Arbogastis comitis sui ut ferunt transgulatus, atque ut uoluntariam sibi consciuisse mortem putaretur laqueo suspensus est. Mortuo igitur Valentiniano augusto, Arbogastis

Eugenium tyrannum mox imperatorem creare ausus est. Legitque hominem cui titulum imperatoris imponeret, ipse aucturus imperium. Moxque uir **(fol. 47r)** barbarus, animo, consilio, manu, audatia potentiaque nimius, contraxit undique innumeras copias uel Romanorum presidiis, uel auxiliis barbarorum, alibi potestate, alibi uero cognatione subnixus. In Romana uero sede Liberio pape Damasus successit.

THEODOSIVS igitur **MAGNVS** Gratiano imperatore defuncto imperauit annis XV, et cum Gratiano imperauerat annis V. Porro sicut dictum est interfecto iuniore Valentiniano Eugenius et Arbogastes instructas acies campis expedierant, et Alpium alta latera ineuitabilesque transitus premissis callide insidiis occupauerant, etsi numero uel uiribus impares, sola tamen belli positione uictores. At uero Theodosius, in summis Alpibus constitutus, expers cybi ac somni, sciens quod destitutus suis, nesciens quod clausus alienis, Dominum Christum solus solum qui possit omnia, corpore humi fusus, mente cęlo fixus orabat. Dehinc uero postquam insomnem noctem precum continuatione transegit, et testes propemodum quas in pretium presidii cęlestis appenderat lacrimarum lacunas reliquit, fiducialiter arma corripuit. Solusque sciens se esse non solum, signum crucis prelio dedit, ac se in bellum ętiam si nemo sequeretur uictor inmisit futurus. Prima salutis uia extitit Arbitio, hostilium partium comes. Qui cum ignarum imperatorem circumpositis excepisset insidiis, conuersus ad reuerentiam presentis augusti, non solum periculo liberauit, uerum etiam instruxit auxilio. At ubi ad contigua miscende pugnę spatia peruentum est, magnus turbo uentorum in ora hostium ruit, ferebanturque per aera spicula nostrorum, atque ultra mensuram humani ictus per inane deportata nusquam cadere priusquam inpingerent sinebantur, et quę ipsi uehementer intorserant excepta uentis, impetu supinata retrorsum, ipsos infeliciter configebant. Prospexit itaque sibi humanę conscientię pauor. Nam continuo sese parua suorum manu fusa uictori Theodosio hostilis prostrauit exercitus, Eugeniusque captus atque interfectus est. Arbogastes uero sua sese manu perculit. Sicque horum duorum sanguine bellum ciuile restinctum est. Patuit itaque uirtute diuina, non uirium humanarum potentia, uictorem semper extitisse Theodosium augustum.

Quomodo increpauerit beatus Ambrosius Theodosium imperatorem.

Verum nunc rem memorabilem de actibus huius incliti imperatoris oportunum narrare censeo, pro utilitate legentium. Thessalonica ciuitas est grandis et populosa, in

qua dum fuisset orta seditio, quidam iudices lapidati sunt
a populo atque trucidati. Vnde indignatus Theodosius
iracundię non refrenauit infirmitatem, sed iussit omnes
pariter interimi, non secernens nocentes ab innocentibus.
Igitur sicut in messibus incisi sunt, non precedente iudicio,
fere V milia hominum. Hanc cladem audiens uir uirtutis
Ambrosius, cum princeps Mediolanum uenisset et
templum intrare uoluisset, occurrit ad ianuam et his
sermonibus a sacris liminibus prohibuit eum, dicens: “Nescis,
imperator, perpetrata a te? Cur, post causam tanti
furoris, non agnoscis molem tuę presumptionis? Sed forte
recognitionem **(fol. 47v)** peccati prohibet potestas
imperii. Decet tamen ut uincat ratio potestatem.
Scienda quippe natura est eiusque mortalitas atque
resolutio et puluis progenitorum, et ex quo facti et
ad quem redigendi finem sumus, ut non flore purpureo
confidentes, infirmitate operti corporis, ignoraremus
nos coequales hominum. Princeps es, o imperator, sed
conseruorum. Vnus est enim omnium Dominus, rex
atque Creator. Quibus ergo oculis aspicies communis
Domini templum? Quibus calcabis pedibus sanctum
pauimentum? Quomodo manus extendes, de quibus adhuc
sanguis stillat iniustus? Quomodo huiusmodi manibus
suscipies sanctum Domini corpus? Qua presumptione ore
tuo poculum sanguinis eius pretiosi percipies, dum
furore tuorum sermonum tantus iniuste sit sanguis
effusus? Recede igitur, recede, ne secundo peccato
priorem nequitiam augere contendas. Suscipe uinculum
quo omnium te Dominus nunc ligat. Est enim medicina
maxima sanitatis.” His sermonibus imperator obediens (erat
autem diuinis eruditionibus enutritus, et aperte
sciens quę sunt propria sacerdotum et que regum),
gemens et deflens ad regalia remeauit.

Cumque octo mensium continuum transisset spatium,
propinquauit Natiuitatis Saluatoris nostri festiuitas.
Imperator autem, lamentationibus assiduis in palatio residens,
lacrimas incessabiliter expendebat. Ingressus est
autem Rufinus militum magister, singularem apud eum
fidutiam habens, et uidens principem in
lamentationibus prostratum accessit ut lacrimarum
inquireret causas. At ille ingemiscens amarissime et
uehementius lacrimas fundens: “Tu”, inquit, “Rufine, mea mala
non sentis, ego autem lamentor et gemo calamitatem
meam, quia seruis quidem et mendicantibus aperta
sunt templa Dei, et proprium Deum ingredientes
licenter exorant. Mihi uero ingressus ad eum non est,
sed insuper ętiam cęli sunt mihi clausi.” Et hec
dicens uerba singula singultibus inrumpebat.
Tunc Rufinus: “Curro”, inquit, “si tibi placet, et pontifici
precibus persuadeo ut soluatur uinculum quo te ligauit.”

Ad quem imperator: “Non”, inquit, “persuadebis Ambrosio. Noui enim decretum illius esse iustum, neque reuerebitur imperialem potentiam, ut legem possit preuaricare diuinam.” Sed cum Rufinus uerbis plurimis uteretur, et promitteret Ambrosium esse flectendum, imperator eum pergere cum festinatione precepit. Ipse ętiam spe data post paululum est secutus, credens Rufini promissionibus. Porro uir mirandus Ambrosius mox ut uidit Rufinum ait: “Inpudentiam canum imitatus es, o Rufine, tante uidelicet necis actor existens. Et nunc pudorem ex fronte detergens non erubescis nec metuis contra maiestatem latrare diuinam.” Cumque Rufinus supplicasset et imperatorem diceret statim esse uenturum, superno zelo accensus Ambrosius ait: “Ego”, inquit, “Rufine, tibi predico, quoniam eum ingredi sacra limina prohibebo. Si uero imperium in tyrannidem mutauerit, necem libenter suscipio.” Quod audiens Rufinus, nuntiauit imperatori uotum antistitis, monens ut ad palatium remearet. Imperator autem hęc in media platea cognoscens: “Pergam”, inquit, “et iustas in facie suscipio contumelias.”

Tunc ad sacra limina perueniens in sacram non est ausus intrare basilicam, sed accedens ad antistitem inuenit eum in salutatorio residentem. Quem ilico supplicare cepit, ut eius uincula solueret. Episcopus autem tyrannicam eius dicebat esse presentiam, et contra Deum uesanire eiusque leges calcare. Ad hec imperator: “Non”, inquit, “insurgo aduersus ecclesiasticas sanctiones, nec inique limina ingredi sacra contendo, sed te soluere mea uincula deposco. Precor denique ut et communis Domini exores pro me clementiam, et ne mihi ianuam claudas, quam cunctis per penitentiam Dominus noster aperuit.” Tunc antistes: “Quam”, inquit, “penitentiam ostendisti post tantas iniquitates? Quibus medicaminibus incurabilia uulnera plagasque curasti?” Ad hęc imperator: “Tuum”, inquit, “opus est et docere et medicamina temperare, meum est oblata suscipere.” Tunc sanctus Ambrosius: “Quoniam furori”, inquit, “tuum iuditium commisisti, et non ratio protulit sententiam, sed potius iracundia, scribe legem que decreta furoris euacuet. Scribe, inquam, legem ut intra dies XXX sententia necis atque proscriptionis in litteris tantum scripta permaneat et iuditium rationis expectet. Quibus transactis, ira cessante, ratio causam examinet, ac demum quod apud semet ipsam cognouerit sub ueritate disponat. Itaque intra horum dierum numerum animaduerti poterit, iusta sit quam protuleris, an iniusta sententia. Et siquidem ratio probauerit in**(fol. 48r)**iusta que sunt prolata, disrumpet, si uero iusta, firmabit. Porro dierum numerus ad hęc inuestiganda sufficiet.”

Quam ammonitionem discreti et sapientissimi uiri imperator animo libenti suscipiens, et optimam esse considerans, legem repente conscribi precepit, et propria manu confirmauit. Quo facto uinculum eius dissoluit episcopus. Sicque demum imperator ingredi limina presumpsit ecclesię, et adherens pauimento manibusque capillos euellens, cum lacrimis ueniam a Domino impetrare poscebat. Verum cum tempus adfuisset quo munus ad altare solebat offerre, surgens cum lacrimis est ingressus. Cumque obtulisset, sicuti solitus erat intra cancellos stetit. Rursus autem Ambrosius non quieuit, sed differentiam locorum edocuit. Et primo quidem requisiuit, quid ibidem expectaret. Imperatore dicente, sustinere se sacrorum perceptionem mysteriorum, per archidiaconem remandauit ei archiepiscopus: "O imperator, interiora loca tantum sacerdotibus sunt collata, quę cęteri nec ingredi nec contingere permittuntur. Egredere igitur, et hanc expectationem cum cęteris communem habe. Purpura namque imperatores, non sacerdotes facit." Tunc fidelissimus imperator, hanc ętiam traditionem animo gratanti suscipiens, remandauit dicens: "Non audatię causa intra cancellos mansi, sed in Constantinopolitana urbe hanc consuetudinem esse cognoui. Sed ago gratias pro huiuscemodi medicina." Tali ergo tantaque et presul et imperator uirtute clarebant, et tantum prodest increpatio a uiro uirtutis prolata.

Vxor quoque Theodosii nomine Placella claudorum atque debilium maximam habebat curam. Non seruis, non aliis utens ministris ad hęc offitia peragenda, sed per semet ipsam hoc agens ad eorum habitacula ueniebat, unicuique quod opus habebat prebens, et per ęcclesiarum xenodoxia discurrens suis manibus infirmis ministrabat, ollas eorum extergens, ius gustans, offerens coclearia, panem frangens, cybos ministrans, calices diluens, et alia cuncta faciens quę seruis et ministris mos est sollempniter operari. His autem qui eam de rebus nitebantur talibus prohibere, dicebat: "Aurum distribuere opus imperii est. Ego autem pro ipso imperio hoc opus offero bona michi tribuenti." Sed et uiro suo sepe dicebat: "Oportet te, marite, semper cogitare quid dudum fueris, et quid modo sis. Nam si semper hęc cogitaueris, ingratus benefactori non eris, sed imperium quod eo largiente suscepisti legaliter gubernabis." Itaque his et huiusmodi sermonibus optima mulier proficere uirum suum in uirtutibus sedule hortabatur.

Quomodo Theodosius augustus errorem gentilium euertere curauit.

Denique fidelissimus imperator contra errorem gentilium insurgens eum funditus euertere destinauit. Lege igitur data, precepit idolorum templa solotenus euerti. Ante

eum enim imperator maximus Constantinus, qui primus pietate morum ornauit imperium, sacrificare demonibus interdixit; non tamen eorum templa euertit, sed inaccessibilia esse precepit. Cuius filii paterna uestigia sunt secuti. Iulianus autem eis succedens impietatem renouauit, et flammam ueteris impietatis reaccendit. Iouianus uero interempto Iuliano **(fol. 48v)** imperium assecutus rursus immolationes prohibuit idolorum. Valens denique omnibus imperii Romani gentibus concessit, ut religiones suas colerent sicut uellent, solummodo illos impugnans qui Arriana dogmata non suscipiebant. Itaque usque ad tempora huius Magni Theodosii et ad idolorum aras ignis accendebatur, et libamina atque sacrifitia offerebantur. Sed et publicas festiuitates populi per plateas agebant, et orgia Dionisii cęlebrabant et cum sacris currebant, canes euiscerantes et furentes atque bacchantes, et agebant omnia quę nequitia erroris proprii insinuat. Sed hęc omnia Theodosius catholicus imperator extyrpare radicitus imperauit, et euulsit, corripuit et condempnauit.

In Romana uero cathedra hoc eodem tempore papa Damasus residebat. Quem prelatum sibi non ferens Vrsinus quidam Romane archidiaconus ecclesię, collecta turbulentorum et seditiosorum manu, episcopum se contra ius et fas consecrari fecit. Qua de re tanta sedicio in Romano excreuit populo, ut replerentur humano sanguine orationum loca. Sed tandem aggregato in urbe sanctorum concilio sacerdotum pulsus est Vrsinus ab apostolica dignitate, sed apud Neapolim intuitu misericordię episcopus est ordinatus. Hierosolimis uero Cyrillo subrogatus est Iohannes. Et apud Antiochiam Miletio substitutus est Flauianus. Sed et apud Constantinopolim Nectarius ex pretore urbano sacerdotium est adeptus.

De Hieronimo presbitero diuine legis interprete.

Floruit etiam hac tempestate Iheronimus Romanę presbiter ecclesię, magnificus diuinę legis interpres post Septuaginta. Hic fuit ortus in opido Stridonis quod Dalmatię quondam Pannonięque confinium fuit, sed Rome religionis uestem suscepit. Indeque Hierosolimam petens, multorum sanctorum habitacula circuiuit, eorumque uitas satis diserto stilo prosecutus edidit, et tandem tamquam prudens animal ad presepe Domini sui senuit. Litteris preterea Grecis, Latinis et Hebraycis eruditus, omnia Hebreorum uolumina quae in canone continentur Veteris Testamenti emendata translatione in Latinam transtulit linguam, dictisque suis contra perfidorum iacula turrim preparauit immobilem. Contra Porphirium quoque philosophum et Iulianum augustum, rabidos aduersus Christum canes, magno congressus est uerborum certamine. Multas denique

diuinas scripturas compendiosa potius quam fastidiosa explanauit expositione.

Floruit etiam in illis diebus Dindimus Alexandrinus, oculis non animo cecus. Antequam enim prima didicisset litterarum elementa, luminibus orbatus est. Sed cum audisset scriptum in euangelio illud, quod inpossibile est apud homines, hoc esse possibile apud Deum, indesinenter Dominum precabatur, non ut oculorum carnalium uisum, sed ut mentis illuminationem perciperet, **(fol. 49r)** quod et assecutus est. In tantam enim Dei gratia diuinarum humanarumque rerum postmodum peruenit scientiam, ut et septem arcium quas liberales appellant noticia perfectissime frueretur, et magnificus doctor ecclesię fieri mereretur. Sed et his diebus in Gallia Niceta episcopus gubernabat ęcclesiam Viennensem, et Iustus Lugdunensem, cui successit Claudius in episcopatu. Aruernis uero post sanctum Austremonium sedit Vrbicus episcopus, et Vrbico successit Hildius, et Hildio Nepotianus, et Nepotiano Arthemius.

Porro Maximus tyrannus, cuius ante meminimus, Brittannicam insulam armata iuuentute militaribusque copiis in Galliam transiens expoliauerat; quas bello Theodosius augustus cum Valentiniano iuniore deleuerat. Vnde gentes uicinę, Scothorum uidelicet atque Pictorum, destitutam defensoribus insulam inuaserunt, et annis multis oppresserunt.

Mores Theodosii egregii augusti.

Porro Theodosius augustus, bene iam tranquillata re publica, apud Mediolanum egritudinem incurrit. Qua ingrauescente quietem naturalis mortis inuenit anno regni sui XVI, uitę uero suę LX. Cui successit filius eius Honorius imperator. Porro Theodosius, patre Honorio natus, originem a Traiano principe traxit. Fuitque clemens animo, et ita amicis communis, ut solo habitu differri se ab eis putaret. Preterea fuit in omnes homines munificus, sed effusius in bonos. Simplitia ingenia diligere, erudita mirari, largiri magno animo magna, et irasci quidem rebus indignis, sed flecti cito. Hic ętiam consobrinarum nuptias uetuit tamquam sororum. Huius denique corpus Constantinopolim est translatum atque tumulatum.

ARCHADIVS imperator, Theodosio patre defuncto potitus imperio cum Honorio fratre suo anno ab incarnatione Domini CCC et nonagesimo, imperauit annis XIII. Verum Archadius in partibus imperabat Orientis, et Honorius in partibus Occidentis. Vtriusque tamen cura et palatii disciplina duobus potentissimis uiris credita manebat, Rufino et Stiliconi, Rufino aulę Orientis et Stiliconi Occidentalis.

Gildo ętiam comes Affrice preerat. Qui ut defunctum comperit Theodosium, rupta fide et calcato sacramento, Affricam Orientalis imperii partibus iungere conabatur. Sed erat huic frater nomine Masceyhel, qui nouarum molitiones rerum in fratre detestatus, relictis apud Affricanam militiam duobus adolescentibus filiis, in Italiam abiit. Gildo uero, et fratris absentiam et filiorum eius presentiam habens suspectam, adolescentes interfecit. Igitur Masceyhel contra fratrem sicut contra publicum hostem ab Honorio missus est, ut ulcisceretur mortem filiorum suorum. Quo dum proficisceretur, Caprariam insulam expeciit, et inde secum quosdam Dei **(fol. 49v)** omnipotentis famulos permotos precibus sumpsit, cum quibus ieiuniis et precibus insistens assiduis, meruit sine bello de fratre uictoriam, et sine cede uindictam.

Ardalio fluminis nomen est quod fluit inter Thebastem et Metrideram ciuitatem. Vbi cum quinque milibus militum contra septuaginta milia hostium castra metatus est. Sed cum inde loci angustias fugere cupiens latiorem campi planitiem expetere deliberaret, nocte superueniente non potuit. Et dum sopori membra dedisset, uidit in somnis beatum Ambrosium paulo ante defunctum baculo quem gerebat locum uictorię sibi demonstrantem atque dicentem: “Hic, hic, hic.” Quod uir sapiens protinus intellexit uerbo locum, numero diem significari. Sustitit ergo, et in diem tercium ab ipsis cęlestium sacramentorum mysteriis in hostem procedit circumfusum. Et cum ad eos qui primi occurrerant uerba pacis loqueretur, signiferum insolenter resistentem iamiamque pugnam excitantem gladio percussit in brachio. Qua percussione protinus ille pronum inclinauit uexillum. Quod cernentes relique cohortes, deditionem priorum fieri putantes, statim Masceyheli certatim se signis tradidere conuersis. Barbari uero quos Gildo coadunauerat territi in diuersa fugerunt. Gildo ipse fugiens nauim intrauit, sed uolens nolens cogentibus uentis in Affricam remeauit. Quo cum degeret, post aliquot dies transgulatus interiit. Et non post multos iterum dies Masceyhel etiam, elatus insolentia fortunę, cum sanctos quorum meritis uictor extiterat nequiter inquietaret, occisus est.

Et dum hec in Affrica geruntur, milites qui contra Eugenium tyrannum uiuente adhuc Theodosio imperatore profecti fuerant, cum prefato principe Rufino Constantinopolim reuersi sunt. Quibus dum secundum consuetudinem ad portas occurrisset Archadius imperator, statim milites Rufinum prefectum interemerunt. Erat enim suspectus imperatori quasi qui tyrannidem posset assumere. Et non multis diebus interiectis Gainas quidam genere Celticus, consilio barbarus, cum esset magister militum fasces imperii cogitabat arripere et imperatorem Archadium extinguere, sed mox detectus,

capite plexus est. Post cuius obpressionem Roilus dux Scithię transiuit Histrum cum innumero exercitu, et Thracias depopulatus est uehementer, et ipsam regiam obsedit ciuitatem, sed ipsum et omnem eius exercitum uis diuina fulminibus concremauit.

Interea uero Stilico comes Occidentalis palatii, contractis inimicitiis cum Archadii ducibus, egit cum Honorio imperatore, ut Alaricum regem Gothorum magistrum palacii sui constitueret. Occulto enim federe illum sibi copulauerat, et parui pendens quod sub Honorio imperabat Eucherium filium suum imperatorem facere deliberabat. Igitur Alaricus, magister palacii constitutus, hostiliter super Archadium usque ad Epyrum perrexit. Sed et intra hos **(fol. 50r)** dies alter rex Gothorum Radagaisus totam inuasit Italiam. Qui cum esset gentilis et sacrilegus, cepit de repetendis tractare simulachris, et edicto pronuntiauit ut monachi militarent, nolentesque iussit interfici. Vnde in illis diebus passi sunt in Italia multi uiri religiosi. Sed non multo post intra Italicum sinum tyrannus idem interfectus est.

Interim autem prefatus Stilico comes, Gothos, Alanos, Vandalos atque Burgundiones in arma sollicitans, Gallias bello pulsare cepit, sperans sub hac necessitate memorato Eucherio filio suo posse Romanum imperium tradere. Quod ubi imperatori Honorio patefactum est, iussit illum interfici. Occisus est quoque in illis diebus Eucherius filius eius. Quibus interfectis prefatus rex Alaricus cum ualido Gothorum exercitu Romam obsedit et cepit, dato tamen prius precepto ut, si qui in loca sancta confugissent, liberi et inuiolati persisterent. Tunc etiam pars urbis igne concremata est. Accidit quoque ut in his diebus beatus Innocentius urbis Romę episcopus, occulta Dei prouidentia apud Rauennam positus, eiusdem ciuitatis non uideret infortunium. Et non post multos dies Alaricus est defunctus. Cui successit Athauulfus eius propinquus, qui et ipse Romam irrupit. In qua irruptione Placidiam, Theodosii augusti filiam, Archadii et Honorii germanam, ab urbe captiuam abduxit et eam sibi matrimonio copulauit. Quod postmodum ualde rei publice profuit. Nam idem Athauulfus satis demum fideliter Honorio augusto militauit. In Romana uero sede post Damasum sedit Syricius. Hic precepit ut penitentibus in ultimo uiaticum non negetur. Porro Syritio successit Anastasius, et Anastasio Innocentius. His etiam diebus ecclesię Hierosolimorum sanctus presidebat Iohannes, Cyrilli successor. Antiochię uero preerat Porphirius, cui successit Alexander.

De sancto Iohanne Crhisostomo.

Sed et Constantinopolitanam defuncto Nectario

Iohannes qui appellabatur Chrisostomus gubernabat ęcclesiam. Qui cum auguste displiceret, in exilium est expulsus. Populus autem eum propter sanctitatis reuerentiam et eius frequentem diligebat predicationem, qua multis homeliis magna ecclesię sanctę reliquit suę monimenta facundię. Vnde eorum hortatu reuocatus est ab exilio. Sed dum denuo intolerabilem se preberet emulis suis, iterum exilio pulsus est, ubi et defunctus est. Eo uero tempore grando uehemens Constantinopolim et circa eius suburbana descendit. Quod dicebant Dei profecto fieri iuditio, eo quod sine iuditio Iohannes fuerat condempnatus, et Achatius ei substitutus. Quibus uerbis fidem dedit mors auguste continuo subsecuta. Quarta namque die post grandinem est defuncta. Apud Gallias autem in illis diebus sanctus Martinus Turonorum episcopus migrauit ad Dominum. Cui successit sanctus Briccius, qui super corpus ipsius sanctissimi predecessoris sui paruam statim edificauit cellulam. Floruit etiam intra hos dies apud Epyrum Donatus episcopus, qui draconem mire magnitudinis solo oris sui **(fol. 50v)** sputo meruit extinguere. His quoque diebus regi Francorum Meroueo successit Childericus. Archadius uero imperator, postquam cum patre Theodosio tredecim annis et cum Honorio fratre suo XIIII imperauisset, relicto Theodosio octo annorum filio, defunctus est anno uitę suę tricesimo primo.

De heresi Priscillianistarum.

Sub hoc tamen orta est heresis Priscillianistarum, qua qui inuoluuntur astruere conantur, fatalibus stellis homines colligatos, et ipsum hominis corpus secundum duodecim cęli signa esse compositum, constituentes Arietem in capite, et Taurum in ceruice, et Geminos in humeris, et Cancrum in pectore. Sicque nominatim per cetera discurrentes signa perueniunt usque ad plantas, quas Piscibus tribuunt, quod ultimum signum ab astrologis et mathematicis noncupatur. Hii quoque carnes tanquam inmundas ęscas, sicut Manichei, et coniugium quasi prophanum deuitant. Opifitium denique carnis humanę non Deo, sed angelis malignis tribuunt.

De Pelagiana heresi.

Pelagius etiam Brito uenena suę nequitię hac eadem tempestate longe lateque diffudit, utens cooperatore Iuliano de Campania, quem amissi dudum episcopatus intemperans exagitabat cupido. Porro qui Pelagiana heresi polluuntur, destruere conantur orationes quas facit ecclesia Dei, pro fidelibus quidem ut eis fides augeatur, et pro infidelibus ut ad Deum conuertantur. Nam non a Deo accipere sed a se ipsis homines docent

habere gratiam Dei, qua liberantur ab impietate secundum merita sua. In id etiam progrediuntur fallatia sua, ut dicant uitam iustorum in hoc seculo nullum omnino habere peccatum, sed dicunt ecclesiam esse sine macula et ruga, quasi non sit Christi ęcclesia, quę clamat ad Deum toto orbe terrarum diffusa: *Dimitte nobis debita nostra.* Paruulos quoque sine contagio mortis antique et sine ullo peccati originalis uinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod eis oporteat secunda natiuitate dimitti, sed eos ideo baptizari, ut per regenerationem adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius translati. Nam si non baptizentur, promittunt eis extra regnum Dei eternam et beatam uitam. Dicunt etiam quia si non peccasset Adam, fuisse tamen corpore moriturum. Asserunt ergo eum mortuum non merito culpę, sed conditione naturę. Sed horum erroribus pretermissis, ad historię cursum rursus redeamus.

Archadius autem imperator, cum se mori perpenderet, Theodosium filium paruulum imperatorem appellauit, et ei curatorem per testamentum posuit Nisdigerden Persarum regem. Floruit in Egipto per idem tempus heremita magnus Arsenius.

(fol. 51r) HONORIVS igitur imperator Archadio defuncto imperauit cum Theodosio nepote suo annis sedecim. Sed Honorius, sicut dictum est, partes regebat Hesperię, Theodosio uero Archadii filio subiacebant Orientales prouintię. Quibus imperantibus gentes olim excitate per Stiliconem palatii comitem, Alanorum uidelicet et VVandalorum, Sueuorum et Burgundionum, Gallicanam inuasere prouintiam. Et his per Gallias bacchantibus apud Brittanniam quoque Gratianus municeps eiusdem insulę tyrannus creatur, sed statim occiditur. Cui Constantinus, ex infima militia assumptus, statim subrogatur. Qui continuo in Gallias transiit, et iudices in Hispaniam destinauit. Quorum occasione barbari, Pyrenei custodia derelicta, apertis claustris, gentes quę per Gallias uagabantur in Hispaniam introducunt, et eisdem gentibus se amiscent. Vbi actis aliquantis permagnis cruentisque discursibus, habita sorte et distributa possessione, resederunt. Itaque dum res publica fortuitis casibus urgeretur, Honorius imperator Constantio comiti curam sui commisit palatii. Constantius autem comes mox in Galliam profectus, Constantinum imperatorem apud Arelatem Gallię ciuitatem clausit, cepit et occidit. Gerontius quoque comes Honorii imperatoris Constantem prefati imperatoris Constantini filium apud Viennam Burgundię urbem interfecit. Post cuius necem uir Galliarum nobilissimus, nomine Iouinus, tyrannidem arripuit. Sed mox ut assurrexit,

cecidit; similiter et Sebastianus frater eius.

Eadem etiam tempestate Athalus Affrice consulatum est assecutus. Qui inde elatus cum incredibili classe Romam contendit. Nam habuisse tria milia et septingentas naues perhibetur, quem numerum nauium nec Xerxes nec Alexander Magnus unquam legitur habuisse. Sed ubi in littore maris uentum est occursu Marini comitis territus fugit, et in Carthaginem rediit, ubi non multo post militari manu interfectus est. Hoc etiam tempore Constantius comes, apud Arelaten degens, Gothos a Narbona expulit, et abire in Hispaniam coegit. Tunc rex Athauulfus Gothis preerat, qui post irruptionem Romane urbis Placidiam imperatoris sororem duxerat, et Alarico in regno successerat. Porro Athauulfus apud Barcillonam Hispanie urbem dolo suorum occisus est. Cui Segericus in regno successit. Qui pacem optimam cum Honorio imperatore constituit, et Placidiam eius sororem secum honeste habitam ei restituit. Honorius autem illam memorato Constantio comiti desponsauit, et eum imperatorem apud Rauennam ordinauit. Et non post multos dies regi Segerico Vallia successit. Qui Tholosam rediit, et eam sibi iterum subiugauit. Sed et hic non post multos dies inmatura morte preuentus decessit, et Theodoricum, quem etiam Theudonem appellant, **(fol. 51v)** successorem reliquit. His quoque diebus Luciano uenerabili presbitero reuelatum est corpus prothomartyris Stephani, et per plures ęcclesias Occidentis delatę sunt eius sanctę reliquię. His etiam diebus Agetius ordinatur patritius Romanorum, uir inclitus, et bello strenuus. Siquidem Burgundiones contra Romanos rebellantes perdomuit. Quę gens, ab Italia quondam exiens, super ripam Rheni fluminis resederat, et crebra habitacula quę uulgo burgi uocantur condens, nomen ex opere adsumpserat. A burgis enim Burgundiones appellari ceperunt.

Vnde Burgundiones et quod a burgis Burgundiones uocentur.

Bellum inter Athilam regem Hunorum et Agetium Romanum patricium.

Hac preterea tempestate Athila rex Hunorum Gallias depopulaturus aduenit. Iamque Methensi urbe exusta, Aurelianensem minabatur euertere ciuitatem. Erat tunc sanctus Anianus eiusdem urbis episcopus. Cuius precibus inuitatus prefatus Agetius Romanorum patricius ab Arelate Aurelianis properauit, et una cum Theudone et Torsemodo, Theudonis regis Gothorum filio, Athilam inuasit et urbem ab imminenti periculo quam iam tenebat obsessam liberauit. Demum quoque utreque partes in campos Catalaunicos conuenere.

Ibique commissum est bellum atrox et memorabile. Affuit in hoc bello cum Agetio et Theodorico, quem Theudonem iam superius diximus appellari, Sangibanus rex Alanorum qui etiam tunc Aureliana regnabat in urbe. Affuerunt quoque Franci, Sarmate, Burgundiones, Saxones, Riparioli atque Germani. Ibi ętiam centum sexaginta milia hominum cesa referuntur, ibique Theodoricus rex est extinctus. Athila uero uictus in claustra quę de plaustris preparauerat se recepit. Agetius uero patricius inde digressus ad patriam remeauit. Quibus expletis Athila rursus Italiam est adgressus, tandemque Aquileiensem atriuit ciuitatem, ita ut quid fuerit nunc apparere nequeat. Hęc tamen ciuitas quondam inter Italię urbes inclita fuit et famosa. Nunc autem est opidulum quod Forum Iulii noncupatur, eo quod Iulius generale negotiationum forum ibi antiquitus stabiliuit. Porro prefatus Athila, postquam Aquileiensem penitus atriuit ciuitatem, Mediolanum et Ticinum regias Italię urbes grauiter deuastauit. Sed cum inde ad Romanam urbem hostiliter accessisset, et eam inrumpere decreuisset, sanctorum apostolorum reuerentia territus substitit, et tandem Dei nutu, nulla cogente necessitate, ad suam patriam remeauit. In cathedra uero Romanę ecclesię Innocentio papę Zosimus successit, et Zosimo Bonefacius, et Bonefatio Celestinus. Ab hoc Cęlestino transmissus est ad Scotos predicandos Palladius, eorum primus episcopus.

De beato Augustino doctore precipuo.

Floruit ętiam his temporibus Augustinus Ypponiensis Episcopus, doctor egregius, cuius extat tanta librorum copia, ut de hoc quidam merito dixisse reperiatur: “Mentitur **(fol. 52r)** qui te totum legisse fatetur.” Huius discipulus Orosius VII libros aduersum gentes nobiliter et utiliter composuit. Extiterunt ętiam hac eadem tempestate Maximus Taurinensis episcopus et Cassianus Constantinopolitanę ecclesię diaconus, necnun et Cassiodorus Rauennatium senator. Quorum Cassiodorus inter cętera quę scripsit psalmorum occulta potentissime reserauit.

Verum Honorius augustus, transactis annis decem quibus imperauerat cum Archadio fratre suo et aliis iterum sedecim annis cum Theodosio nepote suo, humanis rebus excessit. Quo defuncto Iohannes quidam tyrannus Hesperię inuasit imperium. Contra quem Theodosius augustus Ardaburium transmisit patricium, qui sepe contra Parthos dimicauerat. Qui cum nauigio ad Italiam peruenisset, Iohannem tyrannum intra Rauennam nichil hostile metuentem interfecit. Igitur tyranno uita priuato, cogitabat Theodosius augustus cui deberet committere Hesperię regnum. Erat in diebus illis Valentinianus puer, natus ex Placidia filia magni

Theodosii patre Constantio. Qui Constantius cum Honorio augusto sicut iam dictum est paruo regnauit tempore. Quem assumens Theodosius coronauit et cum matre Placidia ad Italiam destinauit, illumque imperatorem et Placidiam designauit augustam.

De sancto Germano Autissioderensium episcopo et obitu eius.

THEODOSIVS igitur **IVNIOR** imperauit cum Valentiniano annis uiginti et I. Huius Theodosii filiam Eudoxiam duxit Valentinianus uxorem. His ętiam imperantibus Affricana prouintia, per Bonefatium comitem VVandalis tradita, a Romano separata est imperio. Gens etiam effera Gothorum, VVandalis et Alanis permixta, ab Hispania in Affricam transiens totam illam prouintiam ferro, flamma et Arriana fedauit impietate. Circa hoc quoque tempus gens Saxonum Brittanniam tribus longis nauibus applicuit, et pene totam insulam illam ab orientali plaga usque ad occidentalem occupauit. Tunc etiam, quoniam Pelagiana heresis Anglorum maculauerat fidem, Gallicani episcopi Germanum Autisiodorensium et Lupum Trecassinorum insignes episcopos ad eos direxerunt. Quo cum peruenissent, illam inde penitus heresim exterminauerunt. Prosequebantur enim eorum uerba magna miraculorum prodigia. Secundo etiam eo beatissimus remeauit Germanus, et renouatores erroris pristini inde penitus extyrpauit. Quem inde reuertentem apud Rauennam Valentinianus et mater eius augusta Placidia summa receperunt cum reuerentia. Quo cum resideret, migrauit ad Dominum. Cuius corpus honorifice ad propriam sedem est relatum atque reconditum. Eodem ętiam tempore Eudoxia imperatrix ab Hierosolima rediens attulit catenas quibus quondam ab Herode sanctus Petrus apostolus cathenatus fuit et ligatus. Quarum susceptio cathenarum in ipsis Kalendis cęlebratur Augusti. Ipsam nempe diem, qua **(fol. 52v)** beatum Petrum angelus ab eisdem eduxit compedibus, circa diem Paschę fuisse cognoscimus. In Romana uero cathedra Celestino papę Xistus tercius successit, et Sixto Leo primus.

Quod in Kalendis Augusti ideo celebritas Chatenarum sancti Petri agitur, eo quod ipso die a Hierosolima uincula ipsius Petri Rome sint delata ab Eudoxia imperatrice.

De tercia sancta synodo, que facta est sub papa Celestino, Ephesi congregata, in qua Nestoriana heresis est dampnata.

Fuit his diebus in Constantinopolitana urbe quidam

episcopus Nestorius nomine, eloquentia seculari preditus, qui contra catholicam dogmatizabat fidem, sanctam Mariam non esse Dei genitricem, et hominem purum de ea natum, sed postea homini Deum fuisse permixtum, uacuare contendens remedium nostrum, quo uerbum Dei sic hominem assumpsit in utero uirginis, ut una persona fieret Dei et hominis. Vnde collecta est Ephesi tercia sancta synodus memorato papa Cęlestino iubente, ubi conuenerunt patres CC^{ti}, et ibi Nestorius est dampnatus et anathematizatus, et firmatum atque corroboratum est ut beata Maria Theotocos id est mater Dei appelletur. Singulariter enim ac mirabiliter natus est de ea Christus Dei filius, qui ętiam passus est pro nostris peccatis, ut peccatum quod non fecerat aboleret. A morte ętiam resurgens in nostrę carnis substantia, sicut Deus cęlos penetrauit. Vnde intelligitur inesse illi deitatis et humanitatis naturam, teste apostolo Paulo qui eundem Christum Iesum Dominum glorię appellauit dicens: *Si enim cognouissent, numquam Dominum glorię crucifixissent.* His breuiter contra hereticum dictis, ad historiam redeamus.

De inuentione rogationum.

Floruit his temporibus apud Viennem Gallię urbem sanctus Mamertus episcopus, qui tres dies rogationum ante Ascensionis dominice sollempnitatem cęlebrari constituit. In diebus enim episcopatus eius maximus terremotus intra modo dictam urbem multas domos concussit et euertit. Lupi quoque gregatim eandem ingrediebantur ciuitatem, et deuorabant homines. Vnde idem uir sanctus, iminente celebritate Ascensionis dominicę, has quas diximus rogationes instituit. Et sic illi terrores cessauerunt. Que inde in Gallicana cęlebrari ceperunt prouintia, ut omnipotens Deus per totum annum omnium calamitatum aduersitatem auertat a populo suo.

Verum Theodosius augustus Constantinopolim defunctus est imperii sui anno XLII, ętatis uero suę LXVII. Post cuius obitum Marcianus ab aulicis militibus imperator est creatus, adhuc superstite Hesperiarum partium imperatore Valentiniano iuniore.

MARCIANVS igitur ad imperium assumptus anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi CCCCXLIII, imperauit cum Valentiniano annis VI. Iste Pulcheriam Theodosii augusti germanam, quę in palatio iam matura uirgo degebat, in matrimonium assumpsit. Denique cum Parthis et VVandalis Romanum infestantibus regnum pacem instituit.

De sancta quarta synodo, que celebrata est sub Leone papa sanctissimo, in qua Eutiches et Dioscorus heretici sunt dampnati.

Horum quoque imperatorum Marciani scilicet et Valentiniani **(fol. 53r)** temporibus cęlebrata est Calcedone quarta sancta synodus uniuersalis sexcentorum XXX reuerendorum episcoporum, sancti pape Leonis industria congregata, Iuuenalis Hierosolimitani episcopi et Anatholii Constantinopolitani temporibus. Ibique Eutiches hereticus cum Dioscoro Alexandrino episcopo abdicatus est et dampnatus.

Erant etiam in illis diebus quattuor fratres in Burgundię partibus, ex Alarici regis Gothorum sanguine procreati, ipsius Burgundię regna per tetrarchiam gubernantes, Gundeboldus, Godegisilus, Childericus et Gothmarus. Quorum Gundeboldus Childericum fratrem suum interfecit, et eius regnum suo copulauit. Demum uero uxorem illius ligato ad eius collum saxo demersit in flumen, sed filiam eorum Chrotildem secum retinuit, et enutriuit. De qua pauca in sequentibus locuturi sumus. Burgundię uero regnum circa Rhodanum et Ararim fluuium tunc consistebat, et usque ad Massiliensen prouintiam pertingebat. Francorum uero regnum exile erat et modicum. Cuius regni gubernacula post Childericum Chlodoueus suscepit.

Interea uero Valentinianus imperator factione Heraclii spadonis Agetium interfecit patritium. Sed non multo post idem Valentinianus a satellitibus Agetii dolo Maximi comitis palatii perfossus interiit, et mox eius inuasit imperium idem Maximus, eiusque uxorem augustam in suum coniugium transire coegit. Verum hac incontinentia non diu letatus est. Nam post alterum mensem a famulis regiis membratim dilaniatus et in Tyberim est proiectus. Post cuius necem Romani Auitum cęsarem creauerunt. Cum quo Marcianus imperator unanimitatis fedus composuit. Sed cum ambo rem concorditer amministrarent publicam, Martianus sexto imperii sui anno et sexto pariter mense defunctus est. Cui Leo Magnus successit.

LEO MAGNVS, post Martiani obitum assecutus imperium anno diuinę incarnationis CCCC et L, imperauit annis XVI. Cuius primo anno Hesperiarum imperator Auitus, intra Gallias ab exercitu suo spretus et derelictus, ad Italiam remeauit. Et post paucos dies, onere dignitatis deposito, Placentinorum ordinatur episcopus. Eodemque anno Morianus a Romanis militibus apud Rauennam cęsar Italię est ordinatus. Qui quidem ad Hispanias abiit, et inde contra hostes suos ad Kartaginem transire proposuit, sed penitus spe sua frustratus et fortune muneribus destitutus ad Italiam est regressus, ubi tertio principatus sui anno uix expleto decessit. Tunc Leo imperator Artemium, predecessoris sui Marciani imperatoris generum, ex patritio cęsarem ordinauit, et in

Italiam destinauit. Qui ubi Romam attigit, Ricimerem generum suum contra Alanos direxit, et per eum multitudinem Alanorum fugauit, et regem eorum Beorgicum primo certaminis impetu **(fol. 53v)** superatum interemit. Sed non multo post idem Artemius, ipsius Ricimeris generi sui fraude interemptus, regnum reliquit Olibrio. Olibrius uero nundum mense octauo principatus sui expleto finem uitę fecit. Quo defuncto Glicerius eius sibi presumpsit imperium. Verum anno uix expleto Nepos, Marcelliani quondam patritii sororis filius, eum a regno deiciens episcopum ordinari fecit, et sibi regnum rapuit.

De libro uitę sancti confessoris, nomine et officio Sacerdotis, quem Hugo de Sancta Maria nuper correxit et meliorauit.

Tantas uarietates mutationesque Romanorum principum conspiciens rex Vesegothorum Theodericus Aruernorum occupauit ciuitatem. Ibi tunc nobilis dux et senator Romanorum manebat Editius, Auiti quondam imperatoris filius. Iste Editius in libro uitae cuiusdam sancti confessoris, nomine et offitio Sacerdotis Lemouicinę ciuitatis, corrupto nomine sicut opinor nominatur Alticius, et hic illum creditur a baptismatis lauachro suscepisse. Cuius pretiosissimi confessoris uitę seriem, partim inculto sermone compositam, partim uero scriptorum uitio deprauatam conspitiens, nuper corrigere statui, et tempus quo floruit post multorum annorum exacta curricula moderno tempore designaui. Et de ipsius sancti quidem uirtutibus in eadem serie apertissimo sermone ueritatem expressi; de hoc autem Alticio illud plane diffinire nolui, quod euidenti testimonio probare non possum, melius esse credens illud quod me latet seu de quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro certis proterue defendere. Hoc tamen antiquus ille liber qui prefati confessoris actus continet mihi uidetur innuere, quod circa hoc tempus de quo nunc loquimur reuerendus Sacerdos episcopus esse potuit infantulus.

Sed ut ad ordinem historię recurram, contra Theodericum, in Aruernorum finibus consistentem et res populi Romani deuastantem, Nepos cęsar ab Italia Orestem magistrum militię suę ire mandauit. Orestes autem ubi cum exercitu Rauennam uenit, Augustulum filium suum imperatorem creauit. Quod audiens Nepos, presidio nudus Dalmatias fugit, ubi et priuatus defecit. Augustulo uero in Rauenna degente, Odoacer Tortilingorum rex, habens secum Herulos diuersarumque gentium auxiliarios, Italiam occupauit. Qui et Orestem interfecit, et filium eius cesarem Augustulum, de regno pulsum, in Lucullano Campanię castello exilii pena dampnauit. Sicque Hesperium Romanę gentis imperium, quod DCC^{mo} nono Vrbis conditę

anno primus augustorum Octauianus Augustus optinuit, in hoc Augustulo dignitatis suę priuilegium perdidit, et in manibus regum exterarum gentium tandem conlapsum corruit. Circa hoc quoque tempus rex Francorum Chlodoueus Chrotildem, christianissimam et speciosam puellam de qua premisimus pauca, Childerici quondam regis Burgundię filiam, Gundeboldi neptem, duxit uxorem. **(fol. 54r)** Gundeboldus autem, non multo post moriens, Sigismundo et Gotmaro filiis suis regnum Burgundię dereliquit.

De translatione corporis sancti Martini, Turonensis episcopi.

His quoque diebus apud urbem Turonicam quintus post beatum Martinum episcopii dignitatem obtinuit sanctus Perpetuus. Qui cernens mirificas uirtutes fieri ad sepulchrum sancti Martini, fabricari fecit magnam basilicam iuxta cellulam in qua requiescebat corpus ipsius. Quam et in ipsius nomine dedicauit, inferens in eam ipsum pretiosissimum sancti Martini corpusculum. Sanctus etiam Eufronius hac eadem tempestate apud Augustidunum construxit sancti Simphoriani martyris basilicam extra murum. Rome uero post memoratum Leonem antistitem sedit Hylarius, et post Hilarium Simplitius, et post Simplitium Felix tercius, et post Felicem Gelasius. Porro Gelasius composuit sacramentorum prefationes et orationes satis honesto dictamine. Et huic Gelasio successit Anastasius. Floruit ętiam his diebus apud Cabillonensem Gallię urbem sanctus Seuerianus, et in Viennensi ęcclesia Claudius episcopus, et in Lugdunensi sanctus Eucherius. Floruit ętiam Prosper, uir Aquitanicę regionis et beati pape Leonis notarius, necnon et Theodorus, episcopus ciuitatis quę a Cyro quondam rege Persarum condita Cyria uocitatur, qui ecclesiasticam scribit historiam, a fine librorum Eusebii sumens exordium, et perducit usque ad suum, id est usque ad imperatoris huius Leonis tempus, quo et defunctus est.

Hac preterea tempestate memoratus Vesegothorum rex Theodericus Illiricum et partem magnam Italię occupauit. Sed et rex VVandalorum Honoricus, cum esset Arrianus, apud Affricam catholicis uiris ęcclesias clausit, et eos uariis affecit supplitiis. Quorumdam quoque religiosorum linguas abscidit episcoporum, sed tamen ab eis loquelam catholicę confessionis amputare non ualuit.

Sed dum hęc in Affrica geruntur, Leo Orientis imperator XVI imperii sui anno Zenonem generum suum magistrum totius Orientis fecit, et Basiliscum fratrem Verine auguste magistrum Trachię, Leonem uero filium suum consecrauit augustum.

Quomodo Clodoueus rex Francorum a beato sit baptizatus RemigioRemorum archiepiscopo.

LEO ergo **SECVNDVS** post patris obitum imperauit anno uno. Interim uero cepit regnum dilatari Francorum, et prefatus rex Chlodoueus Childerici filius a beato Remigio Rhemorum archiepiscopo tali occasione uoluit baptizari. Dum quadam die contra Alamannos confligeret, et eius grauiter cederetur exercitus, eleuatis oculis in cęlum dixit: "O Domine Iesu Christe quem Chrotildis mea uxor colit et adorat, tuam opem deuotus efflagito. Et si michi uictoriam in hoc dederis certamine, spondeo tibi quia deinceps credam in te et in tuo baptizabor nomine." Quod cum dixisset, Alamanni in fugam acti sunt, et rex cum triumpho remeauit ad propria. Tunc accersito sancto Remigio episcopo quod Deo uouerat fideliter adimpleuit, et baptizatus est cum gente **(fol. 54v)** sua, regni sui anno XV.

Porro Leone defuncto Basiliscus, frater Verine auguste, ab aulicis militibus acclamatur augustus. Sed et Zenon demum factus est imperator.

ZENON igitur diademate sumpto imperauit duobus annis cum Basilisco et XV solus. Porro iste Zenon Enoticon contra fidem composuit ecclesiasticam. Iste etiam Vesegothorum regem Theodericum ad se uenire fecit, eique curam palatii sui delegauit. Et non post multos dies patriciatus honore iterum eum insignitum ad partes Italię destinauit. Quo dum peruenisset, Odoacrem Herulorum regem uariis successibus debellauit, et regno tandem exturbatum interfecit. Demum autem regnum Italiae sibi presumpsit et usurpauit. Quod ut sibi perhenniter confirmaret, filias suas uicinis regibus copulauit, dans unam earum regi Gothorum Alarico, et alteram regi Burgundionum Sigismundo. Neptem uero suam Amalbergam copulauit regi Thoringorum Hermenfrido. Vtque gentem sibi Francorum faceret etiam federatam, regis Chlodouei filiam suo coniuncxit matrimonio. Sororem quoque suam VVandalorum regi Transemundo copulauit, sessionemque suam Rauenne constituit, homo Arriane secte et bestialem contra catholicos uiros gerens in animo crudelitatem.

De inuentione cripte sancti archangeli in monte Gargano, anno incarnationis Christi CCCCLXX primo.

Hoc ętiam tempore, cathedre Romanae ecclesię Gelasio papa presidente, facta est inuentio criptę sancti Micahelis archangeli in Gargano monte, sub Zenone imperatore, anno incarnationis dominice quadringentesimo LXX primo. Floruit his temporibus Fulgentius ecclesię Rupensis episcopus. Porro Gelasio successit ut iam dictum est Anastasius papa. Quo defuncto consecrantur in sede apostolica duo,

Simachus atque Laurentius. Et cum inde orta fuisset magna dissensio Rome, decreuit Romanus senatus ut ambo ordinati pergerent in presentia regis Italię Theodorici. Quod cum factum fuisset, iudicauit Theodericus ut qui prius fuerat ordinatus et cui maior pars populi faueret, ipse sedem apostolicam optineret. Tunc Simachus in apostolica sede stabilitus Laurentium intuitu misericordię in Nucerina constituit pontificem ęcclesia. Sed post annos tres accusatus est Simachus, et reuocatus est Laurentius in urbe Roma. Tunc Simachus congregauit sinodum C et XV episcoporum, et purgauit se ab obiecto crimine coram omnibus. Et tunc iterum proiectus est Laurentius, et Simachus reuocatus est in propria sede, ubi etiam in pace quieuit. His quoque temporibus Honericus rex Vandalorum cccxxx et iiiior episcopis in Affrica aecclesias clausit et quibusdam eorum linguas precidit ut eis fidei catholice defensionis facilitatem eriperet, quamquam tamen eis offitium loquendi non potuit amputare.

Zenone autem augusto mortuo, quidam Anastasius, assumptus ab augusta, imperator simul et auguste maritus cunctis innotuit. Verum anno quo Zenon mortuus est et Anastasius **(fol. 55r)** augustus imperare cepit, ab Adam secundum Romanos erant anni V milia DCCCCLXXX et nouem, et secundum supputationem Alexandrinorum V milia DCCCCLXXX tres.

Quomodo rex Francorum Clodoueus Aquitaniam, ubi regnabat Alaricus, sibi acquisiuit.

ANASTASIVS igitur purpuram sumens imperialem anno incarnationis diuinę CCCCLXXX quarto, imperauit annis XX et septem. Iste ab Achatio deprauatus Constantinopolitano episcopo fauebat hereticis et persequebatur catholicos.

Circa hoc denique tempus Chlodoueus rex Francorum, regnum suum amplificare cupiens, inuasit Aquitanię regnum, quod rex Alaricus obtinebat. Et cum transisset Ligeris alueum, Turonis ad sancti Martini basilicam diuertit. Quam cum intraret, insonuit in choro uox psallentium dicens: *Precinxisti me, Domine, uirtute ad bellum, et subplantasti insurgentes in me subtus me, et inimicos meos dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti*. Qua uoce audita letior effectus et Deo gratias agens inceptum tenuit iter. Et cum fluuium cui Vingenna nomen est transire uellet et uadum non inueniret, eo quod auctus pluuiis exundauisset, cerua subito per eundem transiens fluuium uadum ei ostendit. Deinde Alarico occurrit, decimo miliario ab urbe Pictauensi. Vbi ambo congressi inuicem pugnauerunt. Sed tandem ibidem Alaricus confossus occiditur, et eius exercitus huc illucque dispergitur. Qua patrata uictoria, in illo anno Chlodoueus Burdegalis hiemauit. Sed recedente hiemali rigore et succedente uernali temperie, Tholosam caput regni Gothorum expeciit, et inde thesauros Alarici auferens ad Engolismam properauit. In cuius aduentu murus urbis diuino nutu sponte corruit, et aduenienti regi

patens prebuit iter. Et inde Turonicam usque peruenit
ad urbem. Vbi dum fessum recrearet exercitum, suscepit
litteras Anastasii imperatoris, quibus illum designabat
Romanę rei publice consulem et augustum. Quod gratanter
suscipiens, statim consulari trabea insignitus ab illa
die consul simul et augustus meruit appellari. Et inde
Parisius reuersus pro tantis honoribus et benefitiis a
Deo sibi collatis regalem ibidem ecclesiam ędificauit,
quam sanctis apostolis Petro et Paulo consecrari
precepit. Postea uero industria filii sui Theoderici
Lemouicenses, Rutenos, Cadurcos, Aruernos necnon et
reliquas Aquitanię gentes seu prouintias a Rhodani
fluuio usque ad Ligeris alueum, et item a Pyreneis
montibus usque ad Occeanum, totum uidelicet Alarici
regnum, suo copulauit regno. Amalaricus quoque Alarici
filius ei cessit inuitus, et ab Aquitania in Hispaniam
migrauit. Igitur Gothis Arrianis ab Aquitania pulsis,
Franci catholici ipsam meliori **(fol. 55v)** regula religionis
et fidei continuo repleuerunt. His rex Chlodoueus Deo
fauente patratis, et longe lateque Francorum regno
dilatato, obiit anno regni sui tricesimo, etatis uero suę
quadragesimo V, relinquens quattuor filios regni heredes.

Qui patri succedentes regnum Francorum inter se
diuiserunt. Et Theodericus sedem regni sortitus est
Mettis, Chlodomirus Aurelianis, Chlotarius Suessionis,
Childebertus uero Parisius, quo et pater eorum. Sed
et soror ipsorum Chrotildis Amalarico nupsit, et in
Hispaniam perducta est. Per idem quoque tempus rex
Burgundię Sigismundus hortatu beati Auiti Viennensis
episcopi extruxit basilicam sancto Mauritio et sotiis
eius super Rhodanum fluuium, iuxta Ortodorum opidum, loco
Agauno, ubi quondam Thebea legio martyrium sumpsit.

In cathedra uero Romanae ecclesię Symacho pape
successit uenerabilis Hormisda. Hic misit ad imperatorem
Anastasium, corripiens eum ab errore suo. Sed perfidus
per ipsius papę legatum hoc ei remandauit Anastasiu “Nos
iubere uolumus, non iuberi.” Sed cum in sua perduraret
perfidia, ictu fulminis extinctus est. Cui successit
Iustinus. Floruit his temporibus sanctus Remigius
Rhemorum archiepiscopus, cuius carnalis frater fuit
sanctus Vedastus Atrebatensis episcopus.

IVSTINVS igitur christianissimus imperator, Anastasio
perfido succedens in regno anno incarnationis diuinę
D et undecimo, imperauit annis XX tribus. Ad hunc misit
Hormisda uenerabilis papa in urbe regia sanctum Germanum
Cappuanum episcopum, et Iohannem et Blandinum
presbiteros, Felicem quoque et Dioschorum diacones,
necnun et Petrum notarium suum, ut episcopos quos
Anastasius pro catholica exiliauerat fide ad proprias

reuocaret ęcclesias. Quos omnes cum grandi lęticia suscepit clementissimus imperator, et remisit honorabiliter.

De Iohanne papa sanctissimo et miraculis per eum ostensis.

Post Hormisdam autem Iohannes cathedram meruit apostolicam. Qui et ipse ad eundem principem uenit, et cum in Chorinti partibus iam uenisset, necesse ei fuit ut in itinere ad sedendum equus ei requiri debuisset. Quod illic quidam uir nobilis audiens, equum super quem pro magna mansuetudine eius coniunx sedere consueuerat, ita ei concessit, ut eo ad loca alia perueniente, cum illi aptus equus potuisset inueniri, deberet ille quem concesserat propter suam coniugem retransmitti. Quod et factum est. Nam cum predictus uir usque ad certum locum equo eodem subuehente perductus fuisset, mox ut alium repperit, illum quem acceperat retransmisit. Sed cum denuo predicti nobilis uiri coniunx equum illum ex more conscendere uoluisset, ultra non ualuit. Cepit nempe inmenso flatu et fremitu atque totius incessante **(M.fol. 110vb,25)** corporis motu quasi despiciendo prodere, quia post membra pontificis mulierem ferre nequiret. Quod uir eius prudenter intuitus, hunc ad eundem uenerabilem uirum retransmisit equum, magnis precibus petens ut ipse illum possideret, quem iuri suo sedendo dedicasset. Denique dum Constantinopolim peruenisset, et ibi idem uir Dei honorifice ab imperatore et ab omni fere populo eiusdem urbis susceptus fuisset, mox in eorum conspectu ad por**(M.fol. 111ra)**tam quę Aurea uocitatur roganti cęco lumen indulsit.

De crudelitate Theoderici regis Italie.

Demum uero impetratis pro quibus ierat Rauennam remeauit. Vbi sepe nominatus tyrannus Theodericus zelo et inuidia, quia audierat eum ab augusto honorifice susceptum atque tractatum, cum comitibus eius tenuit et carceris afflictione peremit. Simmacum quoque patricium interfecit. Sed et Boetium consularem uirum summę prudentię, qui dialecticam, arithmeticam atque musicam suo sermone nobilitauerat et alios libellos elegantissime composuerat, idem tyrannus exilii pena damnauit, et in territorio Mediolanensi iugulari fecit. Huius tamen immanissime seueritatis impunitate Theodericus nequaquam est gauisus. Nam non multo post horribili et inopinata morte pollutam peccatis animam exalauit. Quam etiam quidam solitarius apud Liperam manens insulam corporeis oculis uidit in ollam uulcani demergi, ubi mare sicut cacabus feruescit ab igne. Theoderico uero regi Athalaricus nepos eius successit, et Athalarico Theodoadus.

Hisdem preterea temporibus tres Chlodouei defuncti regis filii, Chlodomirus uidelicet, Childebertus atque Chlotarius, sibi inuicem federati, regni sui fines dilatari cupientes Burgundię regnum ingrediuntur, et Sigismundum fratremque eius Gothmarum prelio aggressi sunt. Statimque in ipso primo belli impetu Sigismundus a Chlodomiro capitur, et Aurelianis perducitur, ibique perimitur, et in puteum proicitur. **(M.fol. 111rb)** Non multo post tamen inde leuatur, et apud monasterium quod in loco Agauno sancto construxerat Mauritio et sociis eius honorifice sepelitur. Demum quoque non multis dierum circulis euolutis supra nominati fratres Burgundiam repetentes Gothmarum Sigismundi germanum iterum adoriuntur. Sed in illa expeditione Chlodomirus interficitur. Reliqui uero fratres Childebertus atque Chlotarius Gothmarum apud Augustidunum obsidentes interfecerunt, et totam Burgundiam in suam potestatem redegerunt. Theodericus autem, memorati regis Chlodouei filius maior, cum fratre suo Chlothario et filio Teodeberto Thoringorum fines ingreditur, et fugato Hermenfrido regnum eius redegit in suam potestatem. Chlotarius uero inde rediens Radegundem Bertharii regis filiam, Hermenfridi neptem, secum adduxit et eam sibi legitimo matrimonio copulauit. Sed illa post tempus modicum relicto maritali thoro intra Pictauensem urbem uestem suscepit religiosam, in qua perseuerans cursum uitę laudabiliter consummauit. Porro memorati regis Theoderici filius nomine Theodebertus, cum esset miles strenuissimus, adhuc patre superstite Italiam penitrauit, et eam ab Alpibus usque ad maritimorum confinia locorum sibi tributariam fecit. Et dum inde rediret, ducem exercitus sui nomine Bucellenum ad peruadendam Siciliam et reliqua Italię loca quę non adierat dereliquit. Sed et iterum memorati **(M.fol. 111va)** fratres Childebertus atque Chlotarius a Gallia prodeuntes Hispaniam intrauerunt. Quam grauiter deuastantes magnam auri copiam cum stola sancti martyris Vincentii inde secum detulerunt.

Et cum Childebertus remeauisset Parisius, ędificauit ęcclesiam prefato martyri Vincentio extra murum eiusdem urbis, quam et possessionibus amplissimis honorauit, ibique stolam ipsius sancti martyris collocauit. Auri quoque copiam quam ab Hispania cum ipsa stola detulerat cum crucibus mirificis ibidem larga optulit munificentia. In cathedra uero Romanę ęcclesię Iohanni papę subrogatus est Felix, et Felici Bonefacius, et Bonefacio Iohannes secundus, et Iohanni Agapitus. Floruit per idem tempus apud Viennam Gallię urbem memoratus Auitus episcopus, tam sanctitate quam doctrina conspicuus. Huius denique carnalis frater fuit sanctus

Appollinaris Valentię pontifex. Apud Aruernorum autem urbem circa hoc tempus Eparchio episcopo successit Sydonius, episcopus ex prefecto, uir secundum seculi dignitatem nobilissimus, et literali disciplina peritissimus. Porro Longobardis adhuc in Pannonia consistentibus preerat Alboin filius Aldoin, qui non multo post ipsam Longobardorum gentem in Italiam introduxit.

Interea uero Iustinus christianissimus augustus contra Parthos feliciter dimicauit et tandem cum rege eorum fedus firmissimum stabiliuit. Qui etiam dum deficeret, Iustinianum suum ex sorore nepotem **(M.fol. 111vb)** sibi designauit successorem.

Quomodo Iustinianus augustus per Belisarium patricium de VVandalis triumphauit et Gothis.

IVSTINIANVS igitur **MAGNVS** imperauit annis XXX et VIII et diebus undecim. Iste de multis gentibus triumphauit. Nam septimo imperii eius anno facta sunt VVandalica bella et recepit Belisarius Affricam, et fauente Deo eo perrexit magna celeritate, et eadem infideles VVandalos superauit facilitate, et totam tandem Affricam ad antiquum rei publicę corpus reuocauit. Rex quippe VVandalorum Gelimer, cum impetum Belisarii ferre nequiret, ad Maurusios fugit.

Sed eum ibi Belisarius celeriter insecutus comprehendit, et argentea uinctum cathena secum adduxit, et de eo Constantinopolim triumphauit. Et non multo post Iustinianus augustus eundem Belisarium ad Italiam destinauit. Quo Belisarius ueniens, primo accessu Syciliam peruasit et Neapolim obsessit, et expugnauit, et expoliauit. Quod ubi rex **(fol. 57r)** Italię Theodoadus audiuit, Vitigem sui exercitus ducem contra eum destinauit. Sed postquam Vitigis Campaniam est ingressus, rex ab exercitu creatus expeditionem soluit, et retro remeauit. Tunc spreto Theodoado et prima coniuge repudiata, Mathesnentem Theodorici regis neptem sibi matrimonio iunxit. Sed dum nouis nuptiis delectatur, Belisarius Romam ingreditur et cum gaudio suscipitur. Confestim denique uicina occupauit loca, et urbium opidorumque presidia. Quibus sine dilatione patratis Vitigis rex Romam aggreditur, eamque per annum continuum obsidione circumdat. Verum tandem Belisarius machinas eius igne consumpsit, et inde eum exturbatum usque ad Ariminum effugauit. Et non multis diebus interiectis apud Rauennam inclusum in deditionem suscepit, eumque cum uxore sua et opibus palatii Constantinopolim deportauit. Sicque Iustinianus orthodoxus augustus breui temporis interuallo de duabus ualidis gentibus per manum Belisarii ducis

inclyti nobiliter triumphauit. Porro post Belisarii discessum Gothi qui trans Padum et in Liguria consistebant contra Romanos rebellantes Thotilam qui et Baduila dicitur sibi regem creauerunt. Qui contra Romanos sepe dimicans eorum uires multis uicibus fregit ac superauit. Cuius regis exercitus Perusium ciuitatem obsedit, et eam anno septimo obsessionis intrauit. Cuius urbis episcopus Herculanus dicebatur.

De crudelitate regis Thotile.

Verum obsessionis tempore comes qui exercitui preerat, sicut refert beatus papa Gregorius in Dialogi libro, ad prefatum regem Thotilam nuntios misit, exquirens quid de episcopo uel de populo fieri iuberet. Cui ille remandauit dicens: “Episcopo prius a uertice usque ad calcaneum corrigiam tolle, et tunc caput illius amputa.” Quod cum capta urbe factum fuisset, quidam pietate compulsi abscisum caput ceruici apposuerunt, et cum uno paruulo infante qui illic extinctus inuentus est, extra murum quo fuerat proiectum corpus episcopi sepulture tradiderunt. Sed cum quadragesimo die rex Thotila iussisset ut ciues urbis illius qui quolibet dispersi erant ad eandem urbem sine aliqua trepidatione remearent, hi qui prius fugerant uiuendi licentia recepta reuersi sunt. Tunc cuius uitę eorum episcopus Herculanus fuerat memores, ubi sepultum esset corpus illius quesierunt, ut illud iuxta honorem debitum intra ecclesiam principalem urbis eiusdem humarent. Effossum est igitur beati uiri corpus, et corpus pueri cum eo humati. Sed corpus pueri utpote die quadragesimo tabe corruptum et uermibus inuentum est plenum, corpus uero episcopi incorruptum, et ita caput eius corpori iunctum, ac si die eodem esset sepultum, uel si numquam corpus a capite fuisset separatum. Et cum illud in terga uerterent, querentes si quod signum uel de alia **(fol. 57v)** monstrari incisione potuisset, ita sanum et intemeratum est inuentum, ac si nulla hoc incisio ferri tetigisset.

De sancto patre Benedicto.

Choruscabat per idem tempus magnificis uirtutibus in Italia gloriosus Dei amicus, uita et nomine Benedictus. Qui cum in loco cui Sublacus uocabulum est moraretur, diuina ammonitione Montem Cassinum expeciit, qui fere quinquaginta milia a supradicto separatur loco. In cuius montis cacumine castrum olim fuerat quod Arum ab incolis uocabatur. Ibi ętiam uetustissimum phanum fuit, in quo ex antiquorum more gentilium ab stulto rusticorum populo Apollo colebatur. Circumquaque etiam in cultu demonum luci subcreuerant, in quibus adhuc eodem tempore infidelium insana multitudo sacrifitiis sacrilegis insudabat. Quo dum

sicut dictum est ammonitione diuina beatissimus aduentaret Benedictus, semper ad omne biuium duo angeli in figura iuuenum apparentes ostenderunt ei uiam qua pergere deberet. Et cum ibi peruenisset, idolum contriuit aramque subuertit, et lucos succidit, atque in ipso templo Appollinis oraculum beati Martini, et pro ara Appollinis construxit altare sancti Baptiste Iohannis, populumque in uicinio commorantem ad fidem conuertit catholicam.

De prophetia sanctissimi patris Benedicti.

Verum cum memoratus rex Thotila magna seueritate per Italiam baccharetur, audiuit uenerabilem patrem Benedictum habere spiritum prophetię. Quod ut experimento probaret, ad eius monasterium pergens paulo longius subsistit, eique se uenturum nontiauit. Cui dum protinus mandatum de monasterio fuisset ut ueniret, ipse sicut perfide mentis fuit, an uir Domini spiritum prophetię haberet, explorare decreuit. Quidam eius spatarius Rigo dicebatur. Cui calciamenta sua prebuit, eumque indui regalibus uestibus fecit, et quasi in persona sui pergere ad Dei hominem precepit. In cuius obsequio tres qui sibi pre ceteris adherere consuerant comites misit, scilicet Vult, Ruderich et Blidin, ut ante uiri Dei oculos ipsum esse regem Thotilam simulantes eius lateri obambularent. Cui alia quoque obsequia atque spatarios prebuit, ut tam ex eisdem obsequiis quam ex purpureis uestibus rex esse putaretur. Cumque isdem Rigo decoratus uestibus, obsequentium frequentia comitatus monasterium fuisset ingressus, uir Dei eminus sedebat. Quem uenientem conspiciens, cum iam ab eo audiri potuisset clamauit dicens: “Pone fili, pone, hoc quod portas non est tuum.” Qui Rigo in terram cecidit, et quia tanto uiro illudere presumpsisset expauit. Omnesque qui cum eo ad Dei hominem ueniebant terrę consternati sunt. Surgentes autem ad eum propinquare minime presumpserunt, **(fol. 58r)** sed ad suum regem reuersi nuntiauerunt trepidi in quanta uelocitate fuerant deprehensi.

Tunc per se idem Thotila ad Dei hominem accessit. Quem cum a longe sedentem cerneret, non ausus ad eum accedere sese in terram dedit. Cui cum uir Dei bis terque diceret: “Surge”, sed ipse ante eum de terra erigi non auderet, Benedictus, Iesu Christi Domini famulus per semet ipsum dignatus est accedere ad regem prostratum. Quem de terra leuauit et de suis actibus increpauit, atque in paucis sermonibus cuncta quę illi erant uentura prenuntiauit dicens: “Multa mala facis, multa fecisti, iam aliquando ab iniquitate compescere. Et quidem Romam ingressurus es, mare transiturus, nouem annis regnabis, decimo morieris.” Quibus auditis rex uehementer expauit, et oratione petita

recessit, atque ex illo iam tempore minus crudelis fuit. Nam non multo post dum mare transiens Sicyliam depopulatus fuisset, et inde reuersus Romam obsidione cinxisset atque cepisset, tota ferme nocte suos tubis clangere precepit, ut Romani a Gothis sese quibuscumque modis occulerent.

Capta igitur est Roma a prefato Thotila rege anno Iustiniani augusti XX primo. Quod audiens sepe nominatus augustus Narsetem uirum sapientem ac strenuum ordinauit Romanorum patricium, et misit illum ad Italiam. Quo cum Narses peruenisset, regem Thotilam bello superauit, et secundum patris Benedicti prophetiam anno regni sui decimo illum interfecit. Bucellenum quoque ducem Francorum in loco cui nomen est Tannetum intra sinum superauit Italicum, quem sicut iam diximus rex Theodebertus ad sibi subiciendam dimiserat Italiam.

Quomodo beatus Maurus sancti patris Benedicti discipulus in Galliam aduenerit.

His preterea diebus reuerentissimi patris Benedicti fama circumquaque ferebatur, ita ut ętiam remotas prouintias splendor sanctitatis eius longe lateque penetraret. Vnde uenerabilis Bertingrannus Cenomannensis episcopus direxit ad eum, multis exorans precibus ut illi perfectos dirigeret monachos, per quos lucerna disciplinę monasticę uniersę innotesceret Gallię. Cui pater Benedictus suum sanctum destinauit discipulum Maurum cum quattuor fratribus, quem ipse in omni religione et sanctitate educauerat atque nutrierat. Qui dum eo pergeret, ad pagum deuenit Autissioderensem, in locum qui Fons Rogi dicitur, die qua dominicę Cenę sacra sollempnitas celebratur. Quo in loco Romanus, sanctissimi patris alumpnus Benedicti, paulo ante ab Italia diuina transmigrauerat reuelatione.

De honorabili transitu sanctissimi patris Benedicti, qui contigit anno incarnationis dominice DXXXVI.

Cum igitur uir Domini Maurus ibidem aduenisset, ipso die parasceuę inter alia colloquia beato Romano diem obitus reuerentissimi patris Benedicti in crastinum instare predixit, ammonuitque illum ut ambo pariter in ęcclesia pernoctarent, et ipsius sanctissimi patris obitum, quacumque hora proueniret, psalmis et orationibus Domino commendarent. Die igitur crastina, dum ambo orationi uacarent, sanctus Domini Maurus raptus in spiritu uidit **(fol. 58v)** quia strata palliis atque innumeris chorusca lampadibus uia recto orientis tramite ab eius cella in cęlum usque tendebatur. Cui uenerando habitu uir desuper clarus assistens, cuius esset uia quam cerneret

inquisiuit. Ille autem se nescire professus est. Cui ille ait: “Hęc est uia qua dilectus Domino cęlum Benedictus ascendit.” Quam etiam uisionem alter in cella frater positus uidit. Migrauit autem ad Dominum gloriosus pater Benedictus uigilia Paschę, XII Kalendas Aprilis, anno incarnationis diuinę DXXXVI sepultusque est in oratorio beati Baptiste Iohannis quod destructa ara Appollinis ipse construxerat. Cuius inclyti confessoris ammirabiles actus eximius papa Gregorius suo nobilitauit eloquio.

Proinde transacta paschali celebritate, cum a prefato loco gressum tulisset beatus Maurus, antequam Aurelianensem peruenisset ad urbem comperit prefatum pontificem Bertingrannum esse defunctum. Erat eodem tempore quidam uir nomine Florus inter primos regni Francorum proceres, in habitu quidem seculari constitutus, sed omnipotenti Deo modis omnibus placere cupiens. Qui beati Mauri aduentum audiens, eum expetiit et aliorsum quam sperauerat idem uir Domini Maurus illum retinuit filiumque suum puerulum nomine Bertulfum eius magisterio tradidit instruendum. Demum uero congregatis artificibus opus incepit atque perfecit. In quo postmodum monasterio multi nobiles Francorum conuenere, ac se Dei seruitio tradidere. Et cum iam fratrum congregatio ibi coadunata non modica facta fuisset, uir Domini Maurus anno incarnationis dominice DLXX, uite uero suę LXX secundo plenus uirtutibus migrauit ad Dominum. Ipse denique Maurus Deo et sancto duodennis a patre suo traditus fuerat Benedicto, et habitauerat cum eodem patre Benedicto annis XX, qui simul fiunt anni LXXII.

De obitu sancti Mauri discipuli sancti patris Benedicti.

Qua ocasione incepit agi sollempnitas sancte Dei genitricis Marieque Ypanta Domini uocitatur.

De Agapito papa sanctissimo et uirtutibus per eum ostensis.

Precedenti tamen tempore, id est XV imperii sepefati Iustiniani anno, facta est Bizantii mortalitas magna. Qua de causa eodem anno cepit celebrari sollempnitas sanctę Dei genitricis Marię, Purificationis ipsius, secunda die Febroarii mensis, et cessauit mortalitas illa. Et hęc sollempnitas Yppanti Domini Grece solet nominari, eo quod hac ipsa die allato in templum Domino, Symeon et Anna ei obuiauerunt. Yppanthesse enim Grece, Latinę obuiare dicitur.

Preterea Iustiniani tempore Agapitus Romanę pontifex ecclesię Constantinopolim uenit. Cui pergenti cum esset iam in Grecie partibus oblatus est curandus mutus et claudus. Cumque hunc propinqui illius flentes ei obtulissent,

uir Domini sollicite studuit eos inquirere, an curationis illius haberent fidem. Cui dum in uirtute Domini ex auctoritate beati Petri apostoli fixam salutis ipsius spem habere se **(fol. 59r)** dicerent, protinus uenerandus uir orationi incubuit. Deinde sollempnia missarum exorsus sacrifitium in conspectu Dei omnipotentis immolauit. Quo peracto, ab altari exiens claudi manum tenuit, et eum coram populo a terra in propriis gressibus erexit. Et cum ei corpus dominicum in os mitteret, illa diu muta ad loquendum lingua soluta est.

De quinta sancta synodo.

Hic ętiam Agapitus Constantinopolim celebrauit sanctam quintam synodum uniuersalem, contra Seuerum et Iulianum hereticos. In qua synodo Anthimum Constantinopolitanum episcopum fauentem hereticis degradauit atque dampnauit, promouitque pro eo Menam presbiterum in Constantinopolitana sede. Demum uero dum apud Bizantium positus sanctus in Domino quieuisset Agapitus, promotus est Romę papa Siluerius.

Post hęc autem Iustinianus augustus, XXX imperii sui anno, ab Anthimo seductus episcopo cepit declinare a catholica fide. Vnde misit epistolam Siluerio papae ita inquiens: “Aut ad nos ne pigriteris uenire, aut reuoca Anthimum episcopum in locum suum.” Quod cum sanctus facere recusaret Siluerius, indignata augusta misit Vigilium Constantinopoleos apocrisiarium, et fecit Siluerium indui tunica monachili et apud Pontiam insulam exilio deportari; Vigilius uero pontificalem adeptus est sedem. Cui postmodum Theodora mandauit augusta: “Aut ueni ad nos, aut reuoca Anthimum in locum suum, secundum sponsionem quam pollicitus es mihi.” Cui rescripsit Vigilius: “Quomodo, domina augusta, hominem hereticum in sede sua reuocare possum, qui merito in sua dampnatus est nequitia?” Quod cum audisset regina, ui ad se eum ab ecclesia sanctę Cecilię raptum perduci precepit. Et dum eum apud se positum magnis afficeret iniuriis, fertur ei dixisse papa Vigilius: “Vt uideo non me fecerunt ad se uenire Iustinianus et Theodora, sed Diocletianus et Eleutheria.” Porro Romę ordinatus est pro Vigilio Pelagius papa.

Interea uero Iustinianus augustus, dum a diuinis mandatis aurem cordis auertit, iusto Dei iuditio amentiam incurrit. Vnde accersito Iustino uiro christianissimo curopalatem eum constituit, et ei totius curam imperii delegauit. Quod cum fecisset, decessit, imperii sui anno XXXVIII et mense septimo. Floruit his temporibus in urbe regia Priscianus gramaticus, et Romę quidam subdiaconus Arator nomine, qui apostolorum actus uersibus exametris perorauit. Floruit quoque sanctus Lupus Senonensium

archiepiscopus, et Cesarius Arelatensis episcopus, ambo inclyti confessores, et egregius uir Fortunatus, ingenio clarus, sensu celer, ore suauis. Qui ab Italia Turonis aduenies, actus beati Martini quattuor libris heroico contexuit metro. Verum inde assumptus, Pictauorum est ordinatus episcopus.

(fol. 59v) IVSTINVS itaque **MINOR**, genere Trax, ex curopalate factus imperator anno incarnationis diuinę DLVII, imperauit annis XII, mensibus X et diebus XX. Hic habuit uxorem nomine Sophiam, quam et coronauit augustam. Septimo denique anno imperii huius completus est cyclus unus sancti Paschę, annorum quingentorum XXXII, ex quo Dominus noster Iesus Christus crucifixus est, in indiccione VI, anno secundum Grecos a conditione mundi quinquies millesimo et sexagesimo V.

Huius etiam temporibus Narses Romanorum patritius cuius supra meminimus, cum ab incursu diuersorum hostium totam quietam reddidisset Italiam, pro magnis beneficiis magnam inuidiam pertulit a Romanis, ita ut in urbe regia Iustino mandarent dicentes, quia melius erat Romanis, Gothis seruire quam Grecis, ubi Narses eunuchus imperat, et pro sua libidine dominatur. Quibus sermonibus commotus imperator Longinum prefectum suum Narsetis loco substituit. Sed et augusta Sophia hanc Narseti mandauit contumeliam, ut Constantinopolim remearet et cum puellis suis in genitio feminarum lanarum pensa diuideret. Ad que uerba Narses dicitur respondisse, talem se ei telam orditurum, quam dum uiueret numquam deponeret, et Neapolim secedens Langobardis mandauit, ut paupertina Pannonię rura quę incolebant desererent, et ad Italię fertile solum possidendum confluerent.

Quod audiens Alboin rex Langobardorum, Hunis Pannonia tradita, in Italiam commeauit cum multitudine magna Langobardorum, anno ab incarnatione Domini quingentesimo sexagesimo octauo. Deinde Mediolanum ingressus est, et intra breue spatium temporis pene sibi totam preter Romam et Rauennam subiecit Italiam. Antequam tamen Alboin Italiam inuaderet, igneae acies in cęlo apparuerunt, humano sanguine qui postea effusus est choruscantes. Veruntamen Alboin partem Italię qua largius patens in ea habetur ingressus nepoti suo Gisulpho summe potentię uiro donauit. Porro post Alboin regnauit in Italia Clehp, Langobardorum potentissimus. Et huic successit Atharid. Et post Atharid regnauit Agilulphus. Et Agilulpho successit Adaloaldus, qui cum euersa mente insaniret, regno deiectus Arioaldum habuit successorem. Arioaldo uero successit Rotharid, et post Rotharid regnauit Rodoald, et post Rodoald Aripert, filius

Gunduad. Aripert uero moriens duobus filiis suis
regnum suum Bertarid et Godipert dereliquit. Circa hoc
preterea tempus rex Francorum Chlotarius, Chlodouei
filius, quattuor filiis suis regnum suum moriens
dereliquit. Quorum Carembertus resedit Parisius, et
Guntrannus Aurelianis, et Chilpericus Suessionis, et
quartus, cui nomen erat Sigebertus, apud urbem **(fol. 60r)**
Metthensem. Apud Hispaniam uero Amalarico regi cuius
supra meminimus Theuda successit. Post quem
Athanachildus regnauit. Et post eum Leuua cum
Leuuigildo. Leuua uero mortuo, Leuuigildus integrum
tenuit Hispaniae regnum, habens Gadsundam uxorem. Quorum
filiam nomine Brunichildem rex Francorum Sigebertus
sibi legitimo matrimonio coniuncxit. Chilpericus uero
frater eius, cum esset lasciuus et uanus, multas habuit
uxores. Inter quas habuit Fredegundam, satis quidem
speciosam sed pessimis artibus opulentam, quę memoratum
Chilpericum suis uoluptatibus tenebat addictum. Hęc cum
Landerico comite palatii solebat misceri. Quod
Chilpericus tandem persensit. At illa ubi sibi imminere
periculum cognouit, usa calliditate feminea crimen maiori
crimine parat obtegere. Et redeunti a uenatu suo marito
struit insidias. Nam equo descendens Chilpericus, dum
a propriis satellitibus excipitur, duobus cultris
transfossus occiditur. Successit tamen ei filius eius Chlotharius.

Proinde Iustinus imperator octauo imperii
sui anno pedibus cepit infirmari. Qua de re adsumens
comitem excubitorum Tyberium, adoptauit eum in filium, et
successorem suum ipsum declarauit. In Romana uero
cathedra Pelagio papę successit Iohannes tercius, et
Iohanni Benedictus, et Benedicto alter Pelagius.

TYBERIVS igitur Romanorum quinquagesimus imperator,
imperium sumens anno incarnationis diuinę DLXX primo,
imperauit annis tribus et decem mensibus nouemque
diebus. Iste fuit uir catholicus et religiosus. Vnde
multas in Constantinopolitana urbe renouauit ecclesias.
Hic etiam terram Persarum intrauit, et eos potentissime
debellauit, indeque regrediens tantam molem prede cum
elephantis multis adduxit, ut humanę cupiditati
crederetur posse sufficere.

Ad hunc preterea principem beatus Gregorius cum
esset Romanę ecclesie apochrisiarius ueniens, Euthichium
eiusdem urbis episcopum in fide nostrę resurrectionis errare
in eius presentia comprobauit. Docebat enim idem episcopus,
corpus humanum post resurrectionem inpalpabile, et uentis
et aere subtilius esse futurum.

Quo ętiam tempore prefatus rex Sigebertus, Chlotarii
regis Francorum filius est occisus. Cuius regnum
Childebertus filius eius cum matre Brunichilde regendum

suscepit hereditario iure. Et non multo post Guntrannus Chilperici germanus XXV regni sui anno defunctus est. Qui regnum suum reliquit nepoti suo, modo dicto Childeberto. Childebertus quoque cum VII annis regnasset in Austria et quattuor in Burgundia decessit, duos sibi relinquens heredes filios sub tutela auię Brunichildis **(fol. 60v)** regine. Quorum unus, cui nomen Theodebertus erat, regnum Austrasiorum regebat, et Theodericus regnum Guntranni gubernabat. Quibus regnantibus beatus Columbanus ab Hibernia Oceani insula exiens primum honorifice a Theodeberto rege suscipitur, sed denuo ad regnum Theoderici transiit et in monasterium cui Luxouium nomen est regulariter habitauit. Verum Theodeberto et Theoderico uaria sorte defunctis, Chlotharius Chilperici filius, cuius supra meminimus, regnum Francorum obtinuit solus.

Quomodo Leuuigildus rex Ispanie Herminigildum filium suum pro fide catholica securi die pascali percusit.

Porro memorati regis Childeberti soror Imgundis Herminigildo Leuuigildi Hispanorum regis filio nupsit. Herminigildus uero predicatione Leandri Hispalensis episcopi et adhortatione suę coniugis ab Arriana heresi qua pater suus langebat ad catholicam conuersus est fidem. Quod ut pater cognouit, illum ut ad eandem heresim rediret et premiis suadere, et minis terrere conabatur. Cui cum ille constantissime responderet, nunquam se ueram fidem posse relinquere quam semel agnouisset, iratus pater eum regno priuauit, rebusque omnibus expoliauit. Sed cum nec sic uirtutem mentis illius emollire ualeret, arta illum custodia concludens collum manusque illius ferro ligauit.

Superueniente autem paschalis festiuitatis die, intempeste noctis silentio ad eum perfidus pater Arrianum episcopum misit, ut ex eius manu sacrilege consecrationis communionem perciperet, atque per hoc ad patris gratiam redire mereretur. Sed uir Deo dilectus Arriano episcopo uenienti exprobrauit ut debuit eiusque a se perfidiam dignis increpationibus repulit, quia etsi exterius iacebat ligatus, apud se tamen in magno mentis culmine stabat securus. Ad se itaque reuerso episcopo Arrianus pater infremuit, statimque apparitores suos misit, qui illum illic ubi iacebat occiderent. Qui mox ut ingressi sunt securim cerebro illius infigentes uitam corporis abstulerunt. Sed pro ostendenda uera eius gloria superna non defuere miracula. Nam cepit in nocturno silentio psalmodie cantus ad corpus eiusdem regis et martyris audiri, et lampades ardentes uideri. Quod perfidus pater audiens, commotus penitentia hoc se fecisse doluit, non tamen usque ad optinendam salutem. Nam quia uera esset catholica fides agnouit, sed gentis suę timore perterritus ad hanc peruenire non meruit.

Oborta tamen egritudine ad extrema perductus, Leandro episcopo quem prius uehementer afflixerat Richaredum regem filium, quem in sua heresi relinquebat, commendare curauit, ut et in ipso talia faceret, qualia in fratrem illius suis exhortationibus peregisset. Qua commendatione completa, defunctus est. **(fol. 61r)** Post cuius mortem Richaredus rex, non patrem perfidum sed fratrem martyrem sequens, ab Arriane hereseos prauitate conuersus est totamque VVisigotharum gentem ita ad ueram perduxit fidem, ut nullum in suo regno militare permitteret qui regno Dei hostis existere per hereticam perfidiam non timeret.

Veruntamen Tyberius augustus, ubi sibi finem uite imminere preuidit, elegit ad imperium quendam uirum genere Cappadocum strenuum ac sapientissimum, qui Mauritius noncupabatur. Cui filiam suam Constantiam ornatam tradidit regalibus ornamentis dicens: “Sit tibi imperium meum cum hac puella concessum. Vtere ergo eo feliciter, et habe in mente incessanter, equitatem et iusticiam precipua obtimi imperatoris esse insignia.” Quod postquam dixit, spiritum exhalauit. Tyberio uero defuncto, Mauritius purpura indutus et diademate coronatus ad circum processit, et acclamatis sibi laudibus et largitis secundum morem muneribus, primus ex Grecorum gente Romano potitus est imperio.

PROLOGVS LIBRI VI

Ecce dum immensum pelagus historiarum cupio perstringere, et numerosam librorum copiam uno uolumine coartare, uideor quibusdam modum proposite breuitatis excessisse. Sed audiant, queso, quos breuis delectat oratio. Breuitatem in oratione custodiendam esse confiteor, si causa permittat, quia quorumdam sensus hominum magis onerat oratio prolixa quam doceat. Segetem ętiam nimia sternit ubertas et ad maturitatem non peruenit nimia fecunditas. Preuaricatio tamen dicenda est transire dicenda, et non minus non seruat modum perfecte orationis, qui strictius quam debet rem, quam qui effusius dicit, cum alter materiam excessisse, alter dicitur non implesse. Peccat igitur uterque, sed alter uiribus, alter peccat inbecillitate.

Porro nunc etiam illis qui hunc codicem ideo forsitan superbo despicient animo, eo quod eum non nouis commentis, sed quorundam illustrium uirorum coaceruauerim scriptis, respondeo, quoniam alterius adiumento diuinitas sola non indiget, nec dici aliquid ab aliquo potest quod iam non dictum sit, aut aliqua iacet abstrusa in cordibus nostris scientia, quam non illustrauerit usus precedentium uirorum. Totum tamen a ueridicis auctoribus sumptum ueraciter affirmo.

Verum multa quę secuntur ab Anastasii Romani bibliothecarii libro decerpsi, quem tempore Karoli Magni de Greco transtulit in Latinum. Res enim geste sub aliis imperatoribus usque ad Mauritium lucide Latinis continebantur in libris. A modo uero dicti imperatoris temporibus rerum gestarum series nulla fulta manebat auctoritate, sed historiographus quisque uulgi tantum opinionem suo ponebat in codice, quod ex lectionibus que in Exaltatione sancte crucis per uniuersas fere leguntur aecclesias animaduerti potest. Quas falsitate refertas quibusque sapientibus lucide liquet. Prefatus autem Anastasius suis temporibus ea quę in Greca continebantur historia, ab Octauiano Augusto usque ad Michaelem qui Nicephoro successit, rationabili prosecutus oratione, Latino transtulit eloquio, in quo opere nobis multa quę hactenus nesciebamus aperuit, ibique de Muhamet Sarracenorum pseudopropheta pauca quidem locutus est, sed quibus temporibus fuerit lucide designauit. Liber tamen ille per multos latuit annos, sed nuper meis Deo uolente uenit in manibus. Cuius auctoritas non est friuola uel inepta, sed autentica, probabilis et robusta.

Proinde codicem istum tibi merito, o Adela nobilis comitissa, dicaui, quam non mediocriter litteris eruditam esse non ambigo, ad deliniendum animum tuum, et ad accuendam fidem

pectoris tui, sperans quod nominis tui monimentum hac etiam possit occasione non mediocriter insigniri, ita ut non ualeat ultra aliqua uetustate **(fol. 61v)** corrumpi, quę posterorum memorie solet inimicari. Ecce habes coram te propugnatores fidei catholicę, habes rectores ciuitatis Dei per diuersas ecclesias Christi populo presidentes. Cui ciuitati regali presidet potentia Deus, Dei filius, homo uerus et Deus omnipotens, qui sua sapientia totam ipsius ciuitatis structuram regit, exaltat atque defendit. Qui te milibus sanctorum consotiet, in secula seculorum.

LIBER VI

MAVRITIVS igitur genere Cappadocus, Romanum imperium assecutus anno incarnationis diuinę DLXXV, imperauit annis XX et mensibus IIII. Hic fuit uir fide catholicus, et rei publice satis utilis. Siquidem Huni, qui et Auares appellantur, eius sunt industria superati atque edomiti. Hac preterea tempestate Rome ita Tyberis alueus exundauit, ut super muros urbis ascenderent aquę. Secuta est inundationem grauis pestilentia, quam inguinariam appellabant. Quę statim papam Pelagium extinxit, ac demum magna strage populum deuastare cepit.

De letania maiore et quare dicatur letania septiformis.

In eadem autem urbe beatus Gregorius Magnus tunc archidiaconi fungebatur offitio. Qui pro tanta ciuium clade iussit in urbe septiformem fieri letaniam, et ita celeriter liberatus est populus ab illa graui calamitate. Septiformis autem letania ideo dicta est, quia omnis urbis populus a beato Gregorio Deum deprecaturus est diuisus. In primo namque choro fuit omnis clerus, in secundo omnes abbates cum monachis suis, in tercio omnes abbatissę cum congregationibus suis, in quarto omnes infantes, in quinto omnes laici, in sexto uniuersę uiduę, in septimo omnes coniugatę. His etiam diebus idem uir Dei omnipotentis Gregorius generaliter a cunctis papa eligitur. Sed cum tantę celsitudinis apicem conscendere formidaret, fuge latibulum peciit, et triduo delituit. Vrbis uero prefectus populi consensum imperatori mandauit. Qui ilico eum iussit intronizari, utpote qui uirum bene nouerat, et ipsius sanctitatis meritum non ignorabat. Itaque tandem Dei omnipotentis famulus, diuina reuelatione repertus, capitur et intronizatur. Ordinatus autem mox omnem secularem pompam ex palatio suo eliminauit, et clericorum quosque uel monachorum prudentissimos sibi sotiauit, cum quibus ita persistebat, ut nichil monastice perfectionis, nichil amitteret pontificalis institutionis. Quorum ętiam mores tanta excolebat censura, ut nullus eorum barbarum quid uel religioni contrarium sermone uel habitu proferre presumeret, sed qui forte sanctimonia ac sapientia caruisset, subsistendi coram eo fidutiam non haberet. Is etiam Augustinum, Mellitum et Iohannem cum aliis pluribus **(fol. 62r)** monachis religiosis atque sanctissimis misit, ut Anglorum gentem, quę erat ab aquilone Humbri fluminis sub regibus Helle et Edifrido posita, sua predicatione ad fidem conuerterent Christi.

Quam gentem prefatorum labore uirorum Deo lucrifaciens, Londonię et Ebboraci metropolitanos consecrauit episcopos. Idem preterea doctor egregius multos edidit libros ad utilitatem ecclesię sanctę, inter quos composuit codicem Dialogum, id est duorum locutionem, cum suo colloquens diacono Petro de uirtutibus sanctorum qui in Italia fulsisse comperiuntur. Quem codicem Theudelinde Langobardorum direxit reginę, quę post Atharid nupserat regi Agilulpho. Cuius Agilulphi fuit filius Adaloath, qui baptizatus est a seruo Dei Secundo de Tridento, sabbato sancti Paschę, VII Idus Aprilis.

De uastatione cenobii Montis Cassini.

His preterea diebus cenobium beati Benedicti, quod in castro Cassino idem pater Benedictus fundauerat, a perfidis Langobardis nocturno tempore quiescentibus fratribus inuaditur. Qui diripientes omnia quę ibi reperta sunt ne unum quidem hominem illic tenere potuerunt, ut impleret omnipotens Deus quod fideli suo famulo promiserat Benedicto, ut si res gentibus traderet, animas custodiret. Fugientes itaque ex eodem loco monachi Romam petierunt, codicem sancte regulę quem pater prefatus ediderat Benedictus, necnun et pondus panis et mensuram uini, et quicquid ex suppellectili subripere ualuerunt, secum deferentes. Proinde hoc beati cenobium Benedicti post ipsum rexit Constantinus, et post Constantinum Simplitius. Hoc autem deuastationis tempore Bonitus sanctam illam uidebatur regere congregationem. Floruit his temporibus in Galliis Gregorius Turonice urbis episcopus, qui ecclesiam sancti Martini conflagratam reedifficauit, et corpus eiusdem pretiosissimi confessoris in ea reposuit, et eam anno decimo ordinationis suę dedicauit. Attulit etiam ad eandem urbem ex Aruernico territorio sancti reliquias Iuliani. Sed et Desiderius Viennensis et Siagrius Augustidunensis, ambo insignes episcopi, floruerunt.

Porro Mauritius augustus, dum esset uir Deum timens, malebat in hoc seculo facinorum suorum corporali supplitio uindictam persoluere, quam tormentis gehennalibus cruciari. Quod cum iugiter in suis orationibus Dominum precaretur, meruit exaudiri. Quadam itaque nocte, dum in stratu suo quiesceret, uidit per somnium ante eneam se adstare Saluatoris effigiem quę erat ante palatii portam. Ex qua emissa est uox ad eum dicens: “Date Mauritium.” Et tenentes eum quidam iuditiarii ministri, exibuerunt ei. Tunc ait ad eum Saluatoris imago: “Vbi uis reddam tibi mala que meruisti, hic an in futuro seculo?” Et ille: “O amator hominum Domine, hic potius quam in illo.” Tunc iussit diuina uox tradi eum et Constantiam eius uxorem et omnem eorum

cognationem Phoce militi. Expergefactus uero misit ad accersiendum Philippicum **(fol. 62v)** generum suum. Cui sibi adsistenti dixit Mauritius: “Scis inter agmina nostra aliquem militem nomine Phocam?” Cui ille: “Scio unum.” Et imperator: “Cuius est qualitatis?” Qui ait: “Iuuenis tumidus et temerarius.” Tunc referens augustus Philippico somnium, glorificabat magnifice Deum pro huiusmodi reuelatione. Ipsa ętiam nocte apparuit in cęlum stella que dicitur cometes. Nata sunt preterea eadem tempestate prodigia in suburbanis Bizantii, puer uidelicet quadrupes, et alter duos uertices habens. Sed et apud Egyptum in Nylo flumine apparuerunt duo animalia humanę formę, uir uidelicet et mulier. Et uir quidem erat pectoriosus et uultu terribilis, rufa coma, canisque permixtis. Qui ętiam usque ad lumbos cunctis demonstrabatur nudus, et reliqua corporis membra cooperiebat aqua. Mulier quoque mamillas habebat, et femineum uultum, cesariesque prolixas, et usque ad horam nonam omnis populus mirabatur, hęc animantia uidens.

Post hęc autem Mauritius augustus, in hostili terra positus, cum milites suos ferro et rapinis abstinere compelleret, nec tamen eis consueta stipendia largiretur, Phocatem rogare ceperunt, ut imperii regimen super eos acciperet. Quibus sepe nominatus Phocas obaudiens, regalem purpuram sumpsit. Quod audiens Mauritius, animo dissolutus rebus aduersum se fluentibus cessit, et in quandam siluam mari contiguam fugit. In qua cum uxore et quinque filiis iussu Phoce cesaris interemptus est.

De obitu beati pape Gregorii, qui contigit anno ab incarnatione Domini DC quarto.

PHOCAS ergo propria temeritate Romanum inuadens imperium imperauit annis octo. Hic ut factus est imperator, Leontiam uxorem suam coronauit augustam. Imperii denique huius anno secundo uenerabilis papa Gregorius ex hac luce migrauit. Cuius in locum ad apostolatus offitium Sabinus est ordinatus, et Sabino subrogatus est Bonefatius tercius, et Bonefatio tercio Bonefatius quartus. Quo rogante statuit memoratus augustus sedem Romanę et apostolice ecclesię caput esse omnium ecclesiarum. Nam antea ęcclesia Constantinopolitana primam se omnium scribebat ęcclesiarum. Impetrauit quoque ipse papa Bonefacius a prefato principe, dari ecclesię Christi templum Rome quod ab antiquis Pantheon ante uocabatur, eo quod ibi quondam omnium non deorum, sed demonum cultus agebatur. Quo impetrato, exclusa inde diuersa simulachrorum multitudine, Dei omnipotentis et sanctae uirginis Marię omniumque martyrum construxit altare, ut sicut ibi quondam

omnium deorum cultus habebatur, ita deinceps ibidem omnium martyrum memoria celebraretur. Circa hęc tempora rex Auarum, quem sua lingua cacanum appellant, cum innumerabili multitudine ueniens Venetiarum fines ingressus est. Cui Gisulphus Foroiuliani **(fol. 63r)** dux cum Langobardis quos habere potuit audacter occurrit. Sed statim cum omnibus pene suis extinctus est. Cui duo successere filii, Taso et Acco, et his decedentibus Grasulphus, Gisulphi germanus, constituitur Phoroiuliani dux. Apud Gallias uero Chlotarius rex Brunichildem reginam, equo indomito alligatam, uno uidelicet pede et brachio cum coma capitis, iudicantibus Francis pro diuersis prauitatibus suis, disrumpi precepit. Cuius corpus in ecclesia sancti Martini quam apud Eduam construxerat est tumulatum. Porro Phocas, cum crudeliter in suos seuiret domesticos, Heraclyi Affrice patricii iussu peremptus est, qui post eius necem sibi rem publicam uindicauit.

HERACLYVS igitur Romano potitus imperio imperauit annis XXX et uno.
Hic inuenit ualde dissolutam rem publicam et atritam. Siquidem Europam uehementer Auares uastauerant, et Asyam Perse.

Huius etiam in diebus rex Persarum Cosrohes cepit Damascum, et deuastauit Hierosolimam, et uenerabilia loca quę erant in ea conflagrauit, et populorum copias captiuauit, una cum patriarcha eiusdem urbis Zacharia, et pretiosum crucis Christi lignum secum in Persidem asportauit.
Sepulchri uero dominici locum numquam intrare aut uiolare diuina uirtute permissus est. Ad quem misit Heraclius, rogans magnis precibus ut ab illo loco recederet, utque diffiniret tributa, et acciperet pacta. Quod ille facere noluit, sed inefficaces ad Heraclium legatos remisit. Anno denique imperii Heraclii VI^{to} occupauit Cosrohes totam Egiptum, et Alexandriam, et Lybiam atque Karthaginem.

Quomodo Heraclius imperator contra Cosrohen Persarum regem pugnauit et eum sancte Dei genitricis Marie meritis superauit.

Quod ut audiuit Heraclius, adsumpsit filium suum Heraclium Constantinum, et regio diademate redimitum appellauit augustum. Collecta proinde armatorum multitudine, anno imperii sui X, mense Aprili, die quarta, indictione decima, celebrata sancta sollempnitate paschali, ipsa secunda feria Pasche, aduersus Cosrohem mouit iter, ferens secum sanctę Dei genitricis ychoniam quae apud Bizantium est, non hominis manu, sicut fertur, sed diuino miraculo pictam. Et proficiscens dimisit in urbe prefatum filium suum Heraclium

Constantinum, cum Sergio uenerabili patriarcha et Bonoso patritio sagaci et strenuo uiro. Et arripiens iter per Syriam uenit usque Gazoten ciuitatem. Quod ut Cosrohes comperit, fuga usus est ante eum, igne comburens omnia sata per quę fugiebat. Heraclius quoque deuastabat ciuitates et regiones per quas ambulabat.

Tunc ordinauit Cosrohes duos pretores, Sarabbagam et Sarbarazan, qui cum Heraclio decertarent. Quod audiens Heraclius, militum ala aduersus eos destinata, ipse cum **(fol. 63v)** reliquo exercitu transmeauit Euphraten, et pertransiuit Taurum montem, peruenitque ad amnem Saron, et obtinuit pontem cum propugnaculis qui in ipso erat. Peruenit etiam Sarbarus ad eundem pontem, et ante eum castra metatus est. Tunc excurrentes multi Romanorum per pontem inordinate Persis intulere conflictum. Quod uidens Sarbarus, procul a se insidiis collocatis, ostendit se Romanis quasi fugientem, ac sic multos eorum abstraxit ad insecutionem sui preter uotum imperatoris, et subito a fuga reuersus aduersus se insequentes impetum concitauit, et multos ex eis protinus prostrauit, uindictam inobedientie suę perpessos. Multitudo denique barbarorum, per fluminis ripam diffusa, Romanos super pontem cum imperatore stantes acriter sagitabat. Imperator autem cum paucis eis uiriliter resistebat. Vnde multas in hoc prelio plagas, licet nullam periculosam accepit. Tunc quidam uir Persa giganteus imperatorem in medio pontis aggreditur. Imperator autem hunc lancea transfossum in amnis fluenta proiecit. Quo ruente territi barbari in fugam sunt uersi.

Porro post hec Cosrohes misit aduersus eum alium pretorem nomine Sayn, cum quo Heraclius dimicans, illum per intercessionem sancte Dei genitricis Marię superauit. Grando quippe uehemens super eius exercitum cecidit, et multos ex eis extincxit. Acies autem christianorum tranquilla ab ipsa tempestate manebat. Post hęc uero Cosrohes, coaceruatis militiis suis, pretorem super illas Razatem prouexit, et eum aduersus Heraclium destinauit. Qui ueniens cum exercitu magno duriter cum Heraclio dimicauit. Sed et hunc Heraclius, Dei genitrice Maria opitulante, superauit et occidit, persistens uiriliter in bello a mane usque ad horam nonam. In quo bello cecidit Razates, et tres turmache Persarum, et principes multi, et maxima pars exercitus ipsorum, tuleruntque inde Romani banda Persarum XX et VII et spolia magna nimis. Inter que erant zonę compte gemmis pretiosis, et scutum Razati totum auro respersum, et lorica eius auro contexta, et dextralia ipsius aurea, et sella tota ex auro. Inde uero Heraclius arripiens iter, palatium Dezeridan comprehendit, atque combussit. Et ad aliud iterum post hęc tendens palatium cognomento Bechal, illud euertit. Demum autem peruenit

ad palatium Dasthagerd, et inde iterum in palatium Damasdager, ubi inuenit sericum copiosum, et piper, et alohe, et alias species multas, argentum quoque et holoserica uestimenta, lectisternia, et tapetia quorum erat copia multa, sed et tentoria atque cortinas, et statuas multas, quę quia grauia erant incendit. Inuenit ętiam asinos agrestes, et pauones, et fasianos infinite multitudinis, et leones et tygrides mirę magnitudinis, uiuos. Fecitque ibi sollempnitatem Luminum, recreans exercitum suum.

Quod audiens Cosrohes, pontem Tygridis pertransiuit, petens Seleutiam, quę **(fol. 64r)** apud Persas Guheser uocitatur, habens secum Syrem uxorem suam, et Merdarsan et Auar filios suos. Tunc assumens Merdarsan filium suum, coronauit eum. Quod audiens Sirohis, qui erat primogenitus eius, ad Heraclium misit, mandans ei ut ad inuicem federati contra Cosrohen pariter insurgerent. At ille remandauit ei ut carceres aperiret, et Romanos qui ibi tenebantur educeret, et eis arma tribueret, sicque contra Cosrohen se moueret. Ille uero obediens imperatori, retrusis eductis contra Cosrohen properauit. Quod ut Cosrohes comperit, fugere temptauit, sed comprehensus est cum Merdarsan quem coronauerat, et in ergastulum missus, ubi et mortuus est. Tunc Syrois pepigit cum Heraclio pacem iugem, reddens illi omnes christianos qui in omni Perside tenebantur captiui, cum pretiosissimis et uiuificis lignis quę fuerant ex Hierosolimis asportata. Anno igitur imperii Heraclii XVIII creatus est rex Persarum Syrois, et eodem anno Heraclyus in Bizantium est reuersus.

Cuius aduentum audiens totius populi multitudo urbe egressa cum gratulatione et lacrimis ei obuiam processit, una cum eius filio Heraclio Constantino, et Sergio patriarcha. Quos uidens imperator fudit pre gaudio lacrimas multas. Deinde larga suis militibus premia donauit, et recreatus modicum, reuexit Hierosolimis crucis dominicę lignum, plurimas Deo pro tanto triumpho ad sanctum sepulchrum referens grates. Et cum inde ad regalia remeasset, audiuit quod Syrois rex Persarum diem clausisset extremum, et Adhesir eius filius ei in regni regimine successisset.

Verum per idem tempus Cyrus Alexandrinus episcopus et Sergius Constantinopoleos patriarcha Monothelitarum heresim predicabant. A quibus deprauatus Heraclius augustus, post tantas uictorias, aberrauit a catholica fide. Vnde diuino iuditio Aggareni qui et Sarraceni dicuntur, Hunmaro duce, eius imperium grauiter ceperunt lacerare. Nam Hunmarus Damaschum et regionem Fęnicis, et Hierusalem totamque Syriam occupauit, et Antiochiam comprehendit. Promotus est etiam Mauhias a prefato tyranno pretor et amiras totius regionis quę est ab Egypto usque ad Euphraten.

De Muhamet Saracenorum pseudopropheta et Turcorum, id est Arabum principe.

Hac preterea tempestate Sarraceni, qui et Turci dicuntur, Muhamet pseudopropheta eis ducatum prebente a suis sedibus exierunt, et imperium Heraclii grauiter deuastare ceperunt. Porro iste Muhamet, Sarracenorum et Arrabum princeps et pseudopropheta, fuit de genere Hismael filii Abrahę. Qui cum in primeua ętate sua esset mercator, pergebat frequenter cum camelis suis apud Egyptum et Palestinam, et conuersabatur cum Iudeis et christianis, a quibus tam Nouum quam Vetus didicit Testamentum. Sed et magus perfectissimus effectus est. Et cum hac illacque discurreret, contigit ut Corozaniam ingrederetur prouintiam. Cuius prouintię domina Cadigam nominabatur. Quę cum diuersas species quas secum Muhamet attulerat miraretur, cepit ei prefata mulier **(fol. 64v)** familiarius adherere. Quam Muameth, incantationum suarum prestrictam fantasmate, cepit astu paulatim in errorem inducere, dicens ei quod ipse esset Messias quem esse uenturum adhuc Iudei expectant. Suffragabantur uerbis eius tam incantationum prestigia quam calliditatis eius ingenia copiosa. Qua opinione non solum potens mulier decepta est, sed et omnes Iudei ad quos fama eius pertingere poterat ad eum cum Sarracenis cateruatim confluebant, attoniti tanta nouitate rei. Quibus cepit nouas leges fingere, et eis tradere, adhibens ipsis legibus testimonia de utroque Testamento. Quas leges Ysmahelite suas appellant, eumque suum legislatorem esse fatentur. Prefata quoque mulier, uidens hominem Iudeorum et Sarracenorum pariter contubernio uallatum, existimabat in illo diuinam latere maiestatem. Et cum esset uidua, assumpsit eum sibi maritum. Sicque Muameth totius prouintię illius optinuit principatum. Demum uero Arabes ei adherentes regnum Persidis ceperunt infestare, ac demum Orientalis imperii fines usque ad Alexandriam super Heraclium inuadere. Post hec uero Muameth cepit cadere frequenter epilentica passione. Quod Cadigan cernens, opido tristabatur, eo quod nupsisset impurissimo homini et epilentico. Quam ille placare desiderans, talibus sermonibus demulcebat eam, dicens quia “Gabrihelem archangelum loquentem mecum contemplor, et non ferens splendorem uultus eius, utpote carnalis homo defitio et cado.” Credidit ergo mulier, et omnes Arabes et Hismahelitę, quod ex ore archangeli Gabrihelis illas susciperet leges, quas suis discipulis dabat, eo quod Gabrihel archangelus sepe a Deo mittatur hominibus sanctis.

Huius denique tempore regnum Persarum post Syrois regis decessum cepit grauiter uacillare. Nam cum Adhesir filius eius ei, sicut superius dictum est, in regni

regimine successisset, Sarbarazas quidam eius prefectus eum interfecit, et duobus tantum mensibus post eum imperauit. Sarbarazan quoque Boranin interemit. Quem cum regnum Persarum septem mensibus tenuisset, Hormisda quidam Persarum potentissimus interfecit. Contra quem Hunmarus, cuius supra meminimus, dimicauit, et potenter uincens eum a regni finibus exturbauit, et extunc redactum est regnum Persarum sub Arabibus multis diebus.

Apud Galliam uero regi Chlothario iam successerat Dagobertus. Qui regni sui anno fere XVI cum ad mortem se urgeri conspiceret, concessit regnum Austrasiorum filio suo Sigeberto, dans ei duos tutores, Cunibertum Colonię urbis episcopum et Algisum comitem palatii. Chlodoueo uero, quem ei Nanthildis regina pepererat, dedit regnum Neustrię atque Burgundię, ponens ei tutorem Egam consiliarium suum. In Romana uero cathedra Bonefatio quarto Deusdedit **(M.fol. 119va,34)** successit, et post Deusdedit sedit Bonefacius quintus, cui subrogatus est Honorius. **(M.fol. 119vb)** In Constantinopolitana uero urbe memorato Sergio successit Pyrrus, falsi nominis patriarcha. Floruit etiam hac eadem tempestate beatus Sulpicius Biturícensium archiepiscopus. Audoenus quoque Rothomagensium et Eligius, aurifex mirificus Nouiomensium, insignes episcopi eodem tempore floruerunt.

Porro Heraclius augustus imperii sui anno XXX primo defunctus est imperauitque post eius decessum Heraclius Constantinus filius eius mensibus quattuor. Quibus uix expletis ueneno propinatus est a nouerca sua Martina. Sicque eo defuncto imperauit Heraclonas frater eius pro eo, cum matre sua Martina.

HERACLONAS igitur Heraclii filius imperauit cum matre sua Martina mensibus sex. Imperii huius anno primo Mauhias, Arabbum amiras, missus ab Hunmaro cepit Cęsaream Palestinę, et occidit in ea VII milia hominum, et eodem anno repulit senatus Heraclonam cum matre sua Martina, et lingua Martine recisa, et Heraclone naso reciso, prouexit ad imperium Constantem, filium Heraclii Constantini, nepotem Heraclii. His preterea diebus rex Langobardorum Atharit, uita decedens, regnum suum Rodoald filio suo dereliquit. Cui successit Aripert, **(M.fol. 120ra)** germanus Theudelinde reginę. Sed et Aripert regnum suum duobus suis filiis obiens dereliquit, Bertharid et Godiperd. In Gothorum uero regno, quod est apud Hispaniam, regi Sisenando Sentina successit. Et post Sentinam Tolga filius eius regnauit.

CONSTANS igitur Heraclii Constantini filius, nepos Heraclii augusti, apud Bizantium Romano potitus

imperio anno incarnationis diuinę
sexcentesimo tricesimo quarto, imperauit annis
XX et sex. Hic etiam in Monothelitarum heresim incidit,
sicut et auus eius Heraclius augustus, suggerente ei
uenenum perfidię Paulo Constantinopolitane urbis
episcopo, qui Pyrro successerat in episcopatu.

De heresi Monothelitarum et quomodo ei contradici debeat.

Porro Monothelite opinantur unam Christo
inesse naturam contra catholicam fidem. Catholici uero
duas Christo predicant inesse naturas, deitatis
uidelicet et humanitatis. Nam idem ipse Christus de
suę diuinitatis essentia testatur et ait: “Ego et pater
unum sumus.” Et de humanitatis iterum substantia idem
etiam alias dicit: “Pater maior me est.”

Proinde Martinus, urbis Rome papa sanctissimus,
quęrebat sollicite quomodo prefatam heresim destrueret, et
quomodo errantem augustum ad rectam fidei lineam
reuocaret. **(M.fol. 120rb)** Vnde celebrauit Rome concilium, ubi
damnauit omnes praui dogmatis assertores, sed maxime
Paulum, Constantinopoleos falsi nominis patriarcham.
Cęlebrata est autem Rome hęc sancta synodus C et V
episcoporum, octauo anno imperii memorati augusti. Qua
re cognita idem Constans augustus Martinum papam
Constantinopolim euocauit, et inde eum exilio
relegauit apud Cersonam. Multos etiam orthodoxorum
uerberibus et exiliis condemnauit, eo quod heresi suae
nullatenus adquiescere uellent. Propter quod cum apud
Bizantium pene omnibus esset exosus, ad Italiam
nauigauit, uolens illam et a potestate Langobardorum
eruere et ibi manere. Egressus ergo de regia
urbe uenit Athenas, ibique mare transiens
Beneuentanorum fines inuasit. Sed eius exercitum
Grimoald, eiusdem prouintię dux, fortiter
attriuit. Igitur cernens augustus, quod nichil contra
Langobardos proficeret, Romam perrexit. Cui sexto ab
urbe miliario Vitalianus papa reuerenter occurrit, et eum
ad beati Petri limina cum magna populi perduxit
frequentia. Quo cum peruenisset, optulit sancto Petro
pallium optimum auro textum. Et cum in urbe iam per
duodecim **(M.fol. 120va)** dies resedisset, magna tactus cupiditate uaria
ornamentorum genera ex aere et marmore quibus urbs
decorabatur in Tyberim uexit ut ea Constantinopolim
ferret. Inter quę basilicam sanctę Dei genitricis
Marię et omnium martyrum, quę Pantheon antiquitus
uocabatur, ęreis tegulis discooperuit. Quibus patratis,
statuit remeare retrorsum. Igitur a Roma digressus ad
Syciliam nauigauit. Quo cum quadam die secretius in
balneum lauaretur, a suis interficitur.

Margarita dicitur transgressor christianismi.

Post cuius decessum milites assumentes Mezentium quendam Armenium sibi creauerunt imperatorem. Sed non post multos dies Constantinus, Constantis augusti defuncti filius, cum multo ibidem ueniens nauigio et imperialem purpuram sumpsit, et Mezentium cum interfectoribus patris sui morte pessima condemnauit. Porro imperante Constante sepe nominato augusto, anno uidelicet imperii eius quarto, Hunmarus dux Arabbum fraude occisus est a quodam Persa margarita, cum amiras fuisset annis XII. Cui successit Humam cognatus eius. Circa hos quoque dies Muameth pseudopropheta mortuus est, promoto Abubacaro cognato suo ad principatum suum. Post funus denique **(M.fol. 120vb)** Constantis augusti gens Sarracenorum cum multis nauibus ad Syciliam uenit. Qua depopulata, illa etiam quę Constans illic a Roma detulerat ornamenta rapuit, et ad Alexandriam remeauit. Memoratus denique papa Vitalianus destinauit a Roma Douernensi ęcclesię, quę Cantuariorum dicitur, Theodorum episcopum, et cum eo Adrianum abbatem Campanie, uirum laude dignum, ut Theodoro uiro modesto **(fol. 66r)** salutaris doctrinę cooperator existeret. Qui cum eo peruenissent, plurimas ipsius insulę ęcclesias sanctę religionis fruge fecundauerunt. Ordinatus est autem iste Theodorus a Vitaliano antistite Romano Anglorum genti pontifex, anno ab incarnatione Domini DCLXVIII. Iste est Theodorus qui Penitentialem Librum mirabili et discreta consideratione composuit.

De constructione monasterii Floriacensis, quod est situm super fluuium Ligeris in Aurelianensi pago.

Hoc etiam fere tempore, Clodoueo Dagoberti filio regni Francorum moderamina gubernante, abbas quidam ecclesię sancti Aniani quae est apud urbem Aurelianam Leodebodus nomine construxit cenobium in agro Floriacensi, qui tunc erat regius fiscus. Et colligens ibi plures ad seruiendum Deo monachos, instituit illis abbatem nomine Mummolum. In Romana uero sede Vitaliano pape Adeodatus successit, et Adeodato Donus. Iste est Donus qui locum ante sancti apostoli Petri templum qui paradysus dicitur magnis marmoribus strauit. Dono uero successit Agatho.

Interfecto denique, sicut dictum est, apud Syciliam Constante augusto, et punito qui ei successerat Mezentio tyranno, Constantinus Romanum regendum suscepit imperium.

CONSTANTINVS igitur Constantis filius, post patris interitum eius obtinens imperium,
imperauit annis sedecim. Hic fuit uir

fide catholicus et modestus. Sapienti quoque usus consilio cum Arabbibus qui Damascum inhabitabant, et cum Bulgaribus pacem firmissimam fixit. Restaurauit ętiam ęcclesias quę fuerant dirute a temporibus Heraclii proaui sui. Insurrexit preterea contra Monothelitas, satagens eorum opiniones subuertere, qui unam tantum in Domino nostro Iesu Christo naturam inesse opinabantur ac predicabant.

De sancta sexta synodo, ubi affuerunt Agathonis pape legati, apud Constantinopolim celebrata.

Vnde sanctam sextam uniuersalem synodum Constantinopolim congregauit, CC octoginta et VIIII episcoporum, quę in uno Domino nostro Iesu Christo duas naturas inesse comprobat et ostendit. Hec est sexta sancta synodus, Constantinopolim cęlebrata, anno imperii Constantini christianissimi augusti XII, ubi affuerunt Agathonis pape legati Iohannes diaconus Romanę ecclesię, et alter Iohannes Portuensis episcopus. Prefuere ętiam huic concilio una cum prefatis ecclesię Romanę legatis Georgius Constantinopolitanus episcopus et Macharius Antiochenus. Quorum Georgius ab errore quo languebat correptus est et emendatus. Macharius uero, in sui erroris defensione perseuerans, cum suis sequacibus simul et predecessoribus Sergio, Pyrro, Paulo et Petro dampnatus est et anathematizatus. Degradatus est etiam idem Macharius atque depositus et Cleophanus abbas de Sycilia pro eo est episcopus ordinatus.

Ipse etiam papa Rome contra prefatam heresim congregauit concilium, quo interfuit Vulfridus transmarinus episcopus. In cuius synodi gestis inter alia scriptum continetur hoc modo: “Vulfridus amabilis episcopus Eborace ciuitatis, apostolicam sedem de sua causa appellans, absolutus est **(fol. 66v)** de certis et incertis rebus, et in synodo cum aliis C et XXV residens episcopis ueram et catholicam confessus est fidem quam aquilonales populi, gens uidelicet Hibernię, Anglorum, et Britonum, Scothorum, et Pictorum inuiolabilem conseruabant, et hanc subscriptione sua corroborauit.”

De translatione corporis sancti Benedicti abbatis.

Per idem denique tempus prefatus uir Mummolus abbas Floriacensis, diuina reuelatione premonitus, misit unum de suis monachis, Aygulfum nomine, ad Montem Cassinum, ut inde sibi deferret sanctissimi corpus Benedicti. Nam cenobium quod ibidem quondam sanctus construxerat Benedictus, sicut superius iam explanauimus, a perfidis Langobardis erat deuastatum et in solitudinem redactum. Ibi tamen ipsius sancti Benedicti corpus cum corpore sororis

suę Scolastice uno sepultum tenebatur in loculo.
Contigit ętiam ut et de Cenomannica urbe quidam eodem
tempore ad memoratum locum proficiscerentur, pro deferendo
sanctę Scolasticę corpusculo. Qui postquam ad
Floriacum deuenerunt cęnobium, beato semper adheserunt
Aigulfo, donec ad sancti peruenerunt limina Petri.
Quo dum peruenissent, mox beatus Aigulfus eorum
consortium deseruit, Montemque Cassinum solus expetiit, ubi
etiam pernoctare decreuit. Et ecce intempeste noctis
silentio ipsum sancti patris Benedicti sepulchrum ita
cęlitus uidit illustrari, ac si densis lampadibus
circumfunderetur. Nocte uero transacta, splendor ille
disparuit. Tunc sepefatus Aigulfus eo reuerenter accessit, et
effracto a latere sepulchro illud exinaniuit, et quicquid ibi
repperit in unius sportulę sinu recondidit, quam ad hoc
preparauerat. Quibus patratis, dum sepe nominatus ad
propria remearet Aigulfus, sotios suos offendit in itinere,
et cum eis pariter ad Floriacum remeauit monasterium.
Sed antequam illud pertingeret, deuenit in locum quem
Nouum Vicum appellant, qui miliario uno a sepefato
distat monasterio. Ibique predictus abbas Mummolus cum
frequenti populi turba ei reuerenter occurrit, et cum
digna reuerentia tam sacra suscepit pignora.

Et assumens sportulam cuius supra meminimus,
posuit eam in ecclesia beati apostoli Petri, extraxitque ex ea ipsa
sacratissima ossa quę ibi iacebant confuse conclusa. Demum
uero ea eligens singillatim, separauit ab inuicem, secernens
minora a maioribus. Quod cum factum fuisset, ecce duorum
cadauera defunctorum efferebantur ad sepeliendum, quorum unum
masculini et alterum erat sexus feminini. Placuit ergo
hec applicari. Mira res! Nam cum super masculi corpus
maiora fuissent ossa superposita, continuo per Benedicti
meritum est mortuo reddita uita. Tunc ętiam placuit minora
poni super cadauer **(fol. 67r)** mortuę puellę. Quod cum
fuisset factum, reuixit ętiam puella continuo. Claruit
ergo germanos meritis esse, qui simul allati fuerant.

Aderat huic spectaculo non minima populi multitudo.
Adstabant quoque ciues Cenomannici qui cum prefato
monacho Aigulfo usque ad sanctorum apostolorum limina
perrexerant, quique cum ipso reuersi fuerant. Qui, quia
sotii laboris extiterant, corpus sancte uirginis
Scolasticę sibi dari magnis precibus expetebant. Quod
ideo Dei dispensatione meruerunt impetrare, ne duo magna
luminaria uno clauderentur in loculo, cum singulis singula
possent sufficere locis. Memorati igitur uiri, Cenomannicam
remeantes ad urbem, corpus beatę Scolasticę secum
pertulerunt. Fabricata est ętiam iuxta menia eiusdem
ciuitatis in eius nomine ecclesia noua, ubi reuerenter
est illatum, atque tumulatum. Deinde crescente cotidie
miraculorum copia, plures eo sanctę deuotionis feminę

sunt aggregate sub regulari disciplina.

Interea uero uenerabilis pater Mummolus cepit animo uoluere, quonam in loco corpus sanctissimi digne reconderet Benedicti. Et cum quadam nocte sub nudo cęlo Dominum precaretur, ut hoc sibi cęlitus monstraretur, ecce subito lux emissa de cęlo sicut fulgur ei apparuit, et locum ubi poni deberet manifestissime denotauit. Quo letificatus inditio illud corpus sanctissimum in locum quem illi Deus reuelauerat transtulit, et diligenter tumulauit. Locus autem ipse ubi illud transtulit, sanctę Dei genitricis erat oraculum, non multum a prefata sancti Petri ęcclesia separatum.

Conputatio annorum ab obitu patris Benedicti usque ad translationem corporis ipsius.

Translatum est igitur uenerabile corpus incliti confessoris Christi Benedicti a Cassino Monte ad Aurelianensem Gallię prouintiam anno ab incarnatione Domini DC et LXXIIII, anno uidelicet CXXXVIII transitus eius. Computantur quippe a transitu ipsius gloriosissimi patris Benedicti usque ad obitum papę Gregorii anni LX et octo, et ab obitu papę Gregorii usque ad translationem ipsius sanctissimi Benedicti anni LXX. Ergo quisquis diem translationis eius recolere pia deuotione desiderat, hanc quinto Idus Iulii celebret, et procul dubio tam pretiosi confessoris meritis mercedem suę deuotionis recipiet.

Per idem quoque tempus regnabat apud Italiam Cunicpertus, et apud Gallias Clodoueus filius Dagoberti, Arnulfo, et Anchiso eius filio, aulam regiam procurante. Quorum Arnulfus, spreto postmodum seculo et terreni sollicitudine palatii, Christi se seruitio mancipauit, et heremiticam uitam arripuit, et inde ad Mettensem assumptus episcopatum, gloriosa resplenduit uita. Horum tamen soboles in reges creuere, et ad prefatorum progeniem uirorum postea Francorum translatum est regnum. Hac preterea tempestate luna ęclipsim passa est **(fol. 67v)** per indictionem octauam, solque defecit hora diei quasi decima, V Nonas Maias.

Quomodo pestilentia apud Tycinum sancti martyris Sebastiani meritis sit sedata.

Et eodem anno subsecuta est grauissima pestis tribus mensibus, Iulio uidelicet, Augusto et Septembrio, fuitque Romę mortalitas magna. Hęc quoque pestilentia Tycinum adeo depopulata est, ut ciuibus per iuga montium fugientibus intra prefatam urbem herbę nascerentur atque frutecta. Tunc etiam uisibiliter multis duo apparuerunt angeli, bonus atque malignus, pergentes per ciuitatem. Quorum malignus angelus uenabulum manu ferebat. Qui quotiens de uenabulo illo ostium cuiuscumque domus boni angeli

iussu percusisset, tot de eadem domo sequenti die hominum cadauera trahebantur. Sed quibusdam uiris in eadem urbe per reuelationem dictum est, quod non prius pestis ipsa quiesceret, quam in basilica beati Petri apostoli quę “ad Vincula” dicitur sancti Sebastiani martyris altare construeretur. Factumque est ita. Nam delatis ab urbe Roma beati Sebastiani martyris reliquiis, mox ut in iam dicta basilica constitutum est ipsius altare, pestis illa quieuit. In cathedra uero Romanę ecclesię Agathoni pape subrogatus est Leo secundus, cui successit Benedictus, et Benedicto Iohannes, et Iohanni Conon, et Cononi Sergius. Floruit ętiam per idem tempus Cutbertus, uenerabilis archiepiscopus ecclesię Lindifardensis, quę nunc Londrensis dicitur. Cuius corpus, post annos XI effossum, cum ueste qua tegebatur inuentum est incorruptum.

Mortuo denique apud urbem regiam Constantino orthodoxo augusto, filius eius Iustinianus imperii moderamina gubernanda hereditario iure suscepit.

Mardaitas Greci pyratas appellant.

IVSTINIANVS itaque, patri suo succedens in regno anno incarnationis diuinę DCLXXVIII, imperauit annis decem. Hic cum esset quasi annorum XVI, puerili usus temeritate, pacem quam pater eius cum Abimelehc Arabbum principe fixerat soluit, et pacem cum Bulgaribus nexam, perturbans ea quę a patre suo ordinabiliter fuerant facta. Remouit ętiam a mare Mardaitarum exercitum, qui imperium eius ab impetu Arabbum tuebatur. Quibus repressis, pace et quiete potitus est Arabbum principatus usque in presentem diem, et extunc liberius barbari Romaniam depopulare ceperunt. Porro post hęc Iustinianus contra Sclauos perrexit, et multos ex eis prostrauit. Sed dum inde reuerteretur, prepeditus a Bulgaribus in arto clausurę, cum proprii populi cede et uulneratione uix preualuit remeare. Constituit preterea Stephanum Persam sacellarium suum, uirum crudelem ac pessimum, qui plures rei publice principes grauiter affligebat, quique matrem ipsius augusti Anastasiam absente eo presumpsit habenis more pueri flagellare. Quę res maxime fecit eum exosum cunctis principibus et domesticis suis. Insurrexit ergo **(fol. 68r)** aduersus eum Leontius patritius, conspirante secum Gallinico patriarcha, et carceribus reseratis solutisque multis retrusis qui a sex uel VIII annis in uinculis fuerant, quorum plures milites erant, cum eis exiuit in forum, moxque Iustinianum naribus amputatis apud Cersonam exilio relegauit. Deinde prefatorum armis munitus uirorum, augustalem arripuit dignitatem. Per idem quoque tempus Abimelech, princeps Arabbum, omnem sibi Persidem, et Mesopotamiam subiugauit.

Sed et hoc tempore defitiens Chlodoueus,
filius Dagoberti, cum regnasset annis XV, tres filios ex
Batilda genitos regina sibi successores reliquit,
Chlotarium, Theodericum et Childericum. Quorum
Chlotarius, post annos tres assumpti principatus, regnum
cum uita perdidit. Mortuo uero Chlotario successit ei
frater eius Theodericus. Verum hunc post modicum tempus
Franci de regno propellunt, et Ebroinum
Luxouio monasterio trudunt, cum eius ultra nequitias
tolerare nequirent. Deinde assumentes Theoderici fratrem
Childericum, regem sibi statuunt. Sed non multo post
Childericus interficitur et Theodericus in regno
reuocatur. Quod audiens Ebroinus, monachali qua
induebatur ueste deposita, a monasterio egreditur, et
undique circa se uiribus aggregatis, iterum maior regię
domus efficitur. Tunc ętiam, sicut leo effrenata rabie
furens ac seuiens contra palatinos uiros,
Leodegarium Heduensem episcopum,
uirum seculari scientia preditum et
sanctitate conspicuum, comprehensum
crudelitate pessima post multa supplitiorum
genera decollari fecit. Sed hunc omnipotens
et misericors Dominus plurimorum decorauit gratia
miraculorum, dum adhuc uiueret Ebroinus.

Defuncto uero Ebroino, Pipinus filius Ansegisili
dominari sub regibus cepit in Austria. Porro iste Ansegisilus
Anchises de nomine Anchise quondam Troiani principis
dictus est. Cuius memoratus filius Pipinus ex uxore
Plectrude duos filios habuit, Drogum et Grimoldum.
Sed ex concubina genuit Karolum Tuditem. Mortuo proinde
rege Theoderico successit ei filius eius Chlodoueus, et
Clodoueo Childebertus frater ipsius. Porro hac tempestate
reges Francorum ceperunt a solito uigore deficere,
et regni negotia per maiores aule regie administrari,
id est per dapiferum, conestabulum ac camerarium.

His etiam diebus Cedualla, rex Occidentalium
Saxonum, anno regni sui secundo, spreuit regnum suum
propter uitam ęternam, et uenit Romam ad limina
beatorum apostolorum Petri et Pauli ut sacro
baptismate potiretur. Baptizatus ergo est die sancto
sabbati paschalis, anno ab incarnatione Domini DCLXXX nono,
pontificatum urbis agente predicto Sergio uiro glorioso,
et in albis positus langore correptus ad regnum transiuit
ęternum. Cui prefatus pontifex tempore baptismatis Petri
nomen inposuerat, ut beatissimo apostolorum principi, ad
cuius sacrum corpus a finibus terrę pio ductus amore
uenerat, etiam ipsius nominis consortio coniungeretur. Idem
ętiam uenerabilis rex, suprascripto iubente pontifice,
sepultus est in ęcclesia beati Petri apostoli.

In Italia uero Cunicpertus, ab hac luce **(fol. 68v)**

subtractus, regnum Langobardorum filio suo reliquit Liutperto, cui successit Aripert. Porro Aripert donationem Alpium Cottiarum, quę ad ius dudum Romanę pertinuerat ecclesię, sed a Langobardis multo tempore uiolenter fuerat retenta, sancto apostolo Petro restituit, et hanc refusionem litteris aureis explanauit. Sergius autem papa hac eadem tempestate inuenit in sacrario beati apostoli Petri magnam dominice crucis portionem, quę annuatim solet in die sollempnitatis Exaltationis eiusdem uiuifice crucis ab omni Romano osculari et adorari populo. Sergio uero papę Iohannes successit, post quem alter etiam Iohannes sedit, et Iohanni successit Sisinnius, et Sisinnio Constantinus.

LEONTIVS igitur imperauit annis III.
Imperii huius anno tercio
Arabbes Affricam infestabant. Contra quos direxit Leontius Iohannem patritium, cum stolo copioso. Qui cum Carthaginem peruenisset, Arabbes in fugam conuertit, et ibidem hiemauit. Demum uero ad imperatorem regressus est, uolens maiorem ab eo deposcere stolum. Sed exercitus qui in Affrica remanserat, absente Iohanne patritio, elegit quendam Apsimarum quem et nominauit Tyberium, et creauit illum imperatorem. Apsimarus autem, sumpto stolo qui secum erat, nauigauit ad urbem, et sine mora introiuit in ea per murum Blachernarum. Et apprehendens Leontium, exilio relegauit.

ABSIMARVS igitur, qui et Tyberius nominatur, imperauit annis circiter septem. Iste Philippicum filium Nicephori in exilium destinauit,
qui asserebat in sompnis se uidisse,
quod caput suum obumbraretur ab aquila.
Porro imperante Apsimaro Iustinianus, degens in Cersona, cepit manifeste populo quod esset iterum suum resumpturus imperium predicare. Qua de re loci acole, augusti zelo permoti, propter opinionem huiusmodi parabant eum quasi regis insidiatorem interficere, uel comprehensum ad eum dirigere. Sed cum hoc idem Iustinianus sensisset, fugit, et Turcorum chagano se presentauit. Chaganus autem illum cum honore suscepit, et tradidit ei uxorem germanam suam. Inde etiam nauigauit ad Terebellum Vulgarię regem, qui et ipse ei auxilium tulit, et suo eum imperio restituit.

IVSTINIANVS igitur imperauit secundo annis VI. Qui ut imperium recepit, omnes qui ante eum expulerant interfecit, et Apsimarum in circo deductum et multis iniuriis fatigatum iugulari precepit. Sed et Gallinicum patriarcham, erutis oculis, Romam destinauit,

et Cyrum abbatem in locum eius prouexit. Innumerabilem denique ciuium multitudinem interfecit. Statuit ętiam Cersonam ubi exiliatus deguerat euertere, et **(fol. 69r)** colligens omnes naues quas habere potuit, dromones scilicet, trieres, scaphas, chimeras et lintres, usque ad chelandria eo destinauit, precipiens omnes ibi inhabitantes interfici a minore usque ad maximum. Quo cum peruenissent Mauritius patritius et Helyas spatarius, secundum imperatoris iussionem omnes interfecerunt, exceptis infantibus. Tuduinum uero ciuitatis principem cum aliis XL principibus ad imperatorem miserunt, et alios VII eiusdem urbis primores, igni in ueribus ligneis applicantes, assauerunt. Deinde Iustinianus misit iterum alium stolum mense Octobri, precipiens ut omnes pueri qui reseruati fuerant morti traderentur. Sed ille stolus pene totus in pelagus est dimersus, et perierunt ibi hominum milia LXX tria. Quibus Iustinianus agnitis, furens adhuc magna crudelitate, misit iterum alium stolum, iubens arari et ad pauimentum illidi totam ciuitatem. Quod audientes homines illius prouintię, assumpserunt Philippicum qui illuc exulabat, et imperatorem creauerunt. Deinde Philippicus, Constantinopolim ueniens, Iustinianum augustum et Tyberium filium eius pariter interfecit. Per idem preterea tempus Hunalid preerat Arabbibus. Floruit etiam hoc tempore Petrus Aquileiensis patriarcha, uir magnę sanctitatis et religionis.

PHILIPPICVS ergo, qui et Bardanius nominatur, creatus apud Cersonam imperator anno diuinę incarnationis DCCIIII, imperauit anno uno et dimidio. Iste cum esset hereticus, Cyrum Constantinopolitanum episcopum exilio relegauit, et posuit in eadem sede quendam sui sensus pseudomonachum, nomine Iohannem. Ipse etiam Philippicus Rome Constantino pape litteras praui dogmatis destinauit. Quas uir sanctus consilio Romani populi respuit, et precepit ne eius nomen in cartis poneretur, aut percussura solidorum reciperetur, aut ad missarum sollempnia recitaretur. Et dum imperasset Philippicus uno anno et dimidio, insurrexit contra eum Anastasius, qui et illum oculis priuauit, et ab imperiali dignitate depositum, eius sibi uindicauit imperium. Apud Italiam uero, Ariperto mortuo regnauit Luitprandus filius eius.

ANASTASIVS igitur, qui et Arthemius dictus est, imperauit annis tribus et sex mensibus. Iste cum esset uir catholicus, litteras Constantino pape per Scolasticum patricium exarcum Italię destinauit, quibus se fautorem catholicę fidei et sancti sexti concilii predicatorem esse declarauit. Memorato uero pape Constantino Gregorius secundus successit.

De Karolo Tudite, cuius pater fuit Pipinus breuis, maior regie aule Francorum.

Circa hos preterea dies Childebertus moriens regnum Francorum deseruit habendum filio suo minori Dagoberto. Sed et Pipinus, maior regię **(fol. 69v)** domus, defunctus est. Cui successit filius Karolus, qui Tudites appellabatur, a maioribus malleis fabrorum quibus tundi et extenuari grauior ferri materia solet. Qui maior regalis aulę factus sub Dagoberto iuniore satis strenue cum Sarracenis pugnauit. Nam precedenti tempore Sarraceni, ex Affrica transfretantes, Hispaniam sibi subiugauerant, indeque Karoli temporibus cum uxoribus et paruulis erumpentes, Aquitaniam Gallię prouintiam inuaserunt, et usque ad Septimanie et Viennensis prouintię fines queque depopulantes peruenerunt. Sed hos Karolus Tudites duobus magnis preliis, uno in Aquitania apud Pictauum et altero iuxta Narbonam, ita deuicit, ut in Hispaniam eos redire compelleret. In quo bello CCCLX quinque Sarracenorum milia interfecit. Iste est Karolus qui propter assiduitatem bellorum res ecclesiasticas laicis tradidit. Pugnauit etiam contra Saxones et Baioarios, quos cum magna difficultate superauit. Cum Heudone quoque Aquitanorum duce sepe dimicauit, et Rainfredum comitem regalis palatii a palatio expulit, sed unam ei tantum ciuitatem, hoc est Andegauensem concessit. Porro regi Francorum Dagoberto successit filius eius Theodericus. His quoque diebus Luitprandus Langobardorum rex construxit ecclesiam beati apostoli Petri foras muros Tycinensis urbis. In Romana uero sede Gregorio secundo successit Gregorius tercius, et Gregorio tercio Zacharias.

Quomodo beatus Petronax cenobium sancti patris Benedicti apud Montem Cassinum reparauit.

Porro Gregorii tempore quidam Petronax, ciuis Brexiane urbis, diuino amore compunctus Romam uenit, indeque hortatu memorati pape Gregorii Montem Cassinum expeciit, ibique cum aliquibus simplicibus uiris habitare cepit. Et non multo post, suffragantibus sibi meritis eximii patris Benedicti, euolutis iam ferme C et X annis quo locus ille habitatione hominum carebat, multorum ibi monachorum ad se concurrentium pater effectus, reparatis habitaculis regulariter uiuere cepit. Huic etiam uenerabili uiro Petronaci post memorati pape Gregorii obitum Deo dilectus pontifex Zacharias succurrere studuit, prebens ei libros et alia queque quę ad utilitatem monasterii uidebantur pertinere.

Anastasius autem augustus classem in Alexandriam contra Sarracenos direxit. Cuius exercitus, ad alium uersus consilium, ab itinere medio Constantinopolitanam urbem regressus, Theodosium orthodoxum uirum inquirens, imperatorem elegit, et coactum regali solio sublimauit. Theodosius uero Anastasium apud urbem Niceam graui prelio superauit, eumque postmodum presbiterum fieri iussit.

THEODOSIVS igitur Anastasio defuncto imperauit anno uno. Quo finito aduersus eum insurrexit Leo quidam uir potentissimus, qui quidem eum **(fol. 70r)** ab imperiali uertice deposuit, sed indempnatum abire permisit. Ipse uero, postmodum clericus factus, residuum uitę transegit in pace. His adhuc temporibus Humar dux Arabbumhabebatur, et Germanus uir sanctissimus antistes Constantinopoleos.

LEO igitur, anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi DCCVIII Romano potitus imperio, imperauit annis XX et IIII. Huius in diebus gens Sarracenorum Constantinopolim hostiliter circumdedit fere per triennium. Sed ciuibus multa precum instantia Deum deprecantibus, tandem fugam inefficaces arripuere. Postmodum uero dum per altum mare nauigarent, subitanea tempestate submersi perierunt. Porro Leo augustus anno imperii sui octauo omnes sanctas imagines destrui precepit. Maximo enim odio eas abominabatur, et omnes uirtutiferas sanctorum reliquias. Sed ei memoratus Germanus fortiter resistebat Constantinopoleos episcopus, nolens adquiescere detestabili cacadoxie ipsius, sed exhibebat secundum morem antiquorum patrum non solum sanctis imaginibus, uerum etiam uirtutiferis sanctorum reliquiis pium uenerationis affectum.

Quomodo sancte imagines et sanctorum uirtutifere sint colende reliquię.

Illud tamen catholica fides non admittit, ut propter similitudinem amabilium uultuum quelibet adoretur effigies. Solum enim Deum adorare, et illi soli seruire precipimur, ne si aliquid aliud adorauerimus, idolatrę potius quam Dei cultores inueniamur. Vnde cum sanctis imaginibus ceruices inflectimus, uel dominice passionis signa in eis uenerando recolimus, aut pro assumpta pro nobis mortalitate ipsi Deo gratias exhibemus, nullam ipsis imaginibus inesse credentes diuinitatem. Et quando sanctorum sollempnia cęlebramus, et eis sanctas dicamus basilicas, hoc agimus, ut eorum mereamur imitatione proficere et orationibus adiuuari. Et quamuis nobis eorum meritis multa benefitia conferantur, eis tamen sacrificare uel eos pro Deo colere incongruum, indebitum et illicitum

esse confitemur. Et hęc de his breuiter sint prolata.

Porro Leo augustus multos qui sacras imagines 179
uenerabantur diuersis penis et uerberibus amarissimis
macerabat, et beato Germano multas ingerebat iniurias, eo
quod nollet ei adquiescere. Quibus tandem sanctus
patriarcha fatigatus abrenuntiauit sedi suę. Deinde
secessit procul ab urbe in parentali domo, ubi ętiam
quieuit in Christo. Imperator uero prouexit pro eo
quendam eiusdem urbis clericum Anastasium, heretice
prauitatis hominem.

De translatione sancti Augustini apud urbem Papiam.

Hac preterea tempestate rex Italie Luitprandus,
audiens quod Sarraceni depopulata Sardinia loca illa
fedassent, ubi ossa beati Augustini Ypponiensis episcopi
requiescebant, quę propter uastationem barbarorum olim eo
translata et honorifice fuerant tumulata, misit et dato
pretio **(fol. 70v)** accepit et transtulit ea Ticynis, ibique in
monasterio quod Cella Aurea uocitatur recondidit.

Et item hoc ferme tempore Karolus Tudites, qui domus
regie principes Heudonem et Rainfredum ab aula propulsauit et
in ea per annos XX^{ti} et VIII totius regni administrator et
gubernator extitit, defunctus est et apud sanctum
Dionisium non longe a Parisiaca urbe sepultus, anno ab
incarnatione Domini DCC et XL primo, principatum regie
domus obtinentibus filiis eius Karlomanno pariter et
Pipino. Quorum Karlomannus relicta regni amministratione
Romam abiit, ibique secularem militiam reliquit, ac
demum in monte Serapti sancti Siluestri monasterio
constructo, ibidem in habitu monachico per annos aliquot
habitauit. Sed cum ex Francia multi nobilium ob uota
soluenda Romam sollempniter commearent, et eum uelut
dominum quondam suum preterire nollent, otium quo maxime
delectabatur crebra salutatione interrumpebant, ideoque
locum mutare decreuit. Nam inde in Sannium prouintiam
proficiscens, apud castrum Cassinum quod reliquum erat
temporalis uitę conuersando compleuit.

Quomodo Meroueorum progenies regimen regni Francorum perdidit et Pipinus filius Karoli Tuditis rex est Francie constitutus.

Prefato denique Dagoberto uita decedente, regnauit
pro eo Theodericus filius eius. Et hoc defuncto regnauit
Childericus, quem et Hildricum appellant. De quo cum esset
uir inutilis ac remissus, et nichil preter regis nomen et
precarium uictum quem ei aulę prefectus regię ministrabat de
tota regni potentia possideret, Pipinus maior regię domus
per legatos suos studuit interrogare Zachariam Romanum
antistitem dicens, an ille deberet esse rex Francię, qui

otio deditus solo nomine regio erat contentus. Cui pontifex remandauit illum debere appellari regem, qui bene rem regeret publicam. Qua responsione Franci animati, Hildrico in monasterio detruso et monachili tunica palliato, Pipinum sibi regem constituerunt. Qui ubi rex est creatus omnes sibi rebellantes magna potestate subegit, et Griphonem fratrem suum regem fecit Austrasiorum, et Thasylonem suum ex sorore nepotem ducem instituit Baioariorum. Gripho tamen propter suę mentis nimiam insolentiam ei bellum indixit.

Interea uero Constantinopolim factus est terremotus magnus et corruerunt ecclesię multę et extinctus est populus multus. Eodem etiam anno mortuus est Leo imperator animę simul et corporis morte, et fit imperii et impietatis eius pariter successor Constantinus filius eius, cum esset annus a conditione mundi iuxta Romanos sextus millesimus et ducentesimus quadragesimus octauus sed secundum computationem Egiptiorum et Alexandrinorum sextus millesimus et ducentesimus tricesimus secundus.

De pestilentia que fuit in urbe Constantinopolitana sub Constantino imperatorum nequissimo.

De persecutione quę facta est sub Constantino imperatore crudelissimo.

CONSTANTINVS igitur persecutor legum a patribus traditarum, imperium sumens anno incarnationis dominice septingentesimo tricesimo IIII, **(fol. 71r)** imperauit annis XXX et IIII, mensibus duobus et diebus XX et VI. Hic omni uitę suę tempore magicis, malefitiis, et cruentis sacrifitiis, et luxuriis semper operam dedit, et multi clerici aut monachi et religiosi laici sub ipso pro recta periclitati sunt fide. Habebat ętiam sibi consentientem in omnibus propter amorem principatus terreni memoratum Anastasium, Constantinopoleos falsi nominis patriarcham. Vnde diuinitus indignatio uenit in ciues eiusdem urbis, ammonens impium imperatorem ut se cohiberet ab insania qua flagrabat. Sed ille ut pharao quondam inemendatus permansit. Venit quippe pestilens mors, incipiens a Sicilia et a Calabria, in regiam urbem, et ita eam deuastauit, ut ętiam in ipsa plures domus integre clauderentur, eo quod non esset qui eas inhabitaret. Ferebantur etiam in plaustris ad sepeliendum cadauera mortuorum.

Preterea moti sunt in exterioribus orientis partibus Persidis Turci Maurophili, qui et Chorosanite dicuntur, contra Maruthan Arabum principem et omnem cognationem eius, quę principata fuerat Persis ab ipso Muameth pseudopropheta usque ad hunc Maruthan. Abubalas igitur, Turcorum Maurophilorum

princeps, comprehendit Maruthan, et occidit, et sedit in Perside transtulitque sub se principatum Persarum. Vnde hii qui prius principati fuerant in Damasco transmeauerunt in Affricam, et repleuerunt Hispaniam usque in presens tempus. Sed et Anastasius, passione nimia fatigatus qua stercus uentris euomeret, anno imperii Constantini tercio decimo ut merebatur miserabiliter mortuus est, et successit ei quidam hereticus monachus, nomine Constantinus. Per idem etiam tempus stellę de celo cadentes apparuere, ita ut omnes hoc uidentes consummationem seculi instare putarent. Et eodem tempore mortuus est Abubalas, princeps Maurophilorum Turcorum, et successit ei Abdelas, qui multa mala ostendit sub imperio suo positis orthodoxis, sanctas sanctorum reliquias ubicumque inuenire poterat effodiens, et sicut rem inutilem spargens. Ecclesias denique sanctas depopulans, armamentum et commune sterquilinium esse precepit.

Interea uero Constantinus, Constantinopoleos falsi nominis patriarcha, accusatus apud imperatorem impiissimum Constantinum accepit successorem Nicetam pessimum eunuchum, ex Sclauis ortum. Constantinus autem degradatus proiectus est ab ęcclesia, Niceta et imperatore precipientibus gradiens retrorsum, et cum ludi agerentur in circo raserunt barbam ipsius et pilos capitis ac superciliorum, et indutum breui laneo et sine manicis uestimento super asinum sagma ferentem oblicum fecerunt sedere, et ipsius asini **(fol. 71v)** caudam tenere. Trahebat etiam asinum Constantinus nepos eius, naso reciso. Postea uero sententia data decollatus est et caput eius in muro per aures tribus diebus pependit, corpusque eius pede resti ligato diu tractum est per plateam, ad ostentationem plebis. Et eodem anno Niceta falsi nominis patriarcha ychonias ex musio factas quę in patriarchio suo erant erasit, et imagines deposuit. Sed et eodem anno imperator Constantinus Hyrenem speciosissimam puellam ab Athenis euocauit, et Leoni filio suo copulauit. Per idem quoque tempus Thracensium pretor, sicubi lipsanum in tota sibi subdita prouintia sanctarum comperit reliquiarum, igni combussit. Venundauit etiam omnes sanctos libros et omnia sacra uasa, et horum pretia imperatori transmisit. Multos denique monachorum interfecit, et quorundam orthodoxorum oculos eruit, et quorundam barbas cęra et oleo perungens ad ostentationem succendit, quosdam autem exilio relegauit. Quod cum imperator didicisset, scripsit ei taliter gratias agens: “Inueni te uirum secundum cor meum, qui facis omnes uoluntates meas.”

Quomodo Cassinienses monachi corpus sancti repecierunt Benedicti,Zacharie Romani pontificis et Karlomanni monachi autoritate subfulti.

Interea uero monachi cenobii Cassiniensis, auctore Karlomanno cuius supra meminimus, Romam uenerunt rogantes Zachariam Romanum pontificem ut litteras Pipino regi Francorum dirigeret, quatinus beatissimi corpus Benedicti, quod Floriacenses monachi furtim sibi uindicauerant, auito restituat loco. Quibus Romanus pontifex annuens, per eundem Karlomannum episcopis Frantię studuit scribere dicens: "Zacharias episcopus, seruus seruorum Dei, sanctę sedi principis apostolorum beati Petri presidens, omnibus episcopis ac presbiteris ecclesię Francorum salutem dicit. Egregius apostolus ait: *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum*. Et iterum idem ipse: *Dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*. Et item Scriptura: *Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.* Innotuerunt nobis religiosus abbas et presbiter Cassini monasterii beati Benedicti et Karlomannus, Deo amabilis monachus, germanus filii nostri Pipini excellentissimi regis Francorum, per hos presentes religiosos Dei seruos monachos, concordie et pacis sermones inter eum ac Griphonem fratrem eius expedire nos mittere, et ut nos hec ipsa admonendo dirigamus excellentię iam dicti Pipini filii nostri ut ad pacis concordiam redeant, uobis propter Deum pacificis mediatoribus, uerum etiam pro corpore beati Benedicti, quod furtiue ablatum est a suo sepulchro, ut ei restituatur. In hoc opere pietatis et misericordię libenter aurem accommodare hortamur **(M.fol. 127va,27)** dilectionem ac sanctitatem uestram, ut primum omnium frater ad fratrem pacis iure in unum redeat, et confundatur iniquitas e medio eorum, caritas uero uobis predicantibus et ministrantibus exuberet inter eos. Deinde et prefati beati Benedicti corpus iuxta peticionem seruorum Dei sublimitas dilecti filii nostri **(M.fol. 127vb)** Pipini, uestra cooperante sanctitate, indubitanter ad proprium remittat locum, ut et iam dicti serui Dei de suo gaudeant sibi restituto patre, uosque perhennem habeatis mercedem et laudem pro eo, quod iuste operati fueritis, ut ad suum sanctissimi uiri corpus referatur tumulum, ex quo clam ablatum est. Nec enim habet sanctitas uestra quod in hoc bono opere restitutionis eius offensionis pertimescere debeat coram Deo, dum creditur quia ad optinendum hoc ipsius suffragantibus orationibus et uoluntate prefati religiosi Dei serui sunt permoti. Valete."

Quam epistolam Karlomannus episcopis Gallię coram fratre suo rege Pipino in magno conuentu populi presentauit. Tunc pius princeps, hęc audiens, Remigium Rothomagensem episcopum cum tribus episcopis Floriacum potestatiue direxit, ut maxima cura partem non modicam corporis sancti Benedicti Cassiniensibus monachis redderent, partemque

loci solacio reseruarent, pertractans prudenti consilio ut nec fratrem contristaret nec tamen regnum Francorum tanto honore priuaret.

Sed quoniam non est sapientia neque consilium contra Deum, biduo ante statutum aduentum episcoporum **(M.fol. 128ra)** res Floriacensibus innotuit fratribus. Tunc fratres, triduanum ieiunium cęlebrantes, his uerbis beatissimum Benedictum orabant ante eius sanctum sepulchrum: “O unica spes nostra post Deum, ne derelinquas nos orphanos, qui huc non nostris meritis, sed pro multarum animarum uenisti salute. Scimus certe et omnino fatemur nos indignos esse tua presentia, quia inutiles operarii sumus, et non ambulauimus in mandatis tuis iuxta professionem nostram, sed emendare neglegentias nostras parati sumus, et flagellis nos tuę paternitatis ultro substernimus, tantum ne dimittas clientulos tuos, qui huc propter tuam presentiam congregati sumus. Suscipe, quesumus, lacrimas nostras et commane nobiscum in loco isto, quem dudum tibi dignanter elegisti. Si autem mole peccatorum nostrorum exacerbatus nobiscum remanere nolueris, notum tibi sit, quia quocumque ire decreueris, nos deuotissimos conuiatores habebis. Non nos terrebunt pericula fluminum, aut iuga montium, uel uiolentia tempestatum, nec nos poterit impedire aliqua creatura a paternitate tua.” Crederes super pauimentum ui maxima pluere pre nimia lacrimarum inunda**(M.fol. 128rb)**tione. Et cum iam in his singultibus et lacrimis totum expendissent triduum, ecce memorati episcopi adsunt, et mandata regis implere conantur. Moxque reserari sibi fores ęcclesię iubent. Medo tunc illud sanctum regebat cenobium. Qui cum precepta regalia grauiter suscepisset, non se posse reddere respondit depositum, quod se suscepisse gaudebat ad seruandum, non ad reddendum, “Cęterum si sanctus”, inquiens, “Benedictus ad pristinum uult reportari mausoleum, nos illum retinere non possumus. Sin uero hic remanere disposuit, quo propter salutem plurimarum animarum transferri sua membra permisit, certissimum habetote, impotes uoti uestri uosmet ipsos ad propria redituros.” His dictis, fratribus totius congregationis ad se euocatis intra uicinam beati Petri ęcclesiam se cum eis reclusit, ubi solotenus prostratus et lacrimis ora perfusus orationi uacabat.

Episcopi uero, templum sanctę Dei genitricis ingressi, antequam ad sancti Benedicti propinquassent tumulum in dissolutionem et formidinem sunt conuersi, et tanta cecitate percussi, ut nec inuicem se recognoscere quirent. Cum autem se diuina ultione excecatos esse sensissent, ceperunt **(M.fol. 128va)** errabundi palpando per ęcclesiam pergere, quoad restes campanarum impegissent. Quas ui magna ceperunt trahere, non enim aliter poterant his qui foris

remanserant infortunium suum notificare. Quo exciti sono fratres de iam dicta apostoli Petri processerunt ęcclesia, existimantes triste spectaculum se uisuros, sed quęnam causa tardandi esset in ęcclesia nesciebant. Explorandi ergo gratia quidam de eis intrauerunt. Et mox apertis oculis eos per ecclesiam errare deprehendentes, egressi sunt dicentes quia: “Pius pater noster Benedictus exaudiuit nos et suscepit lacrimas nostras. Venite et uidete magnalia Dei.” Et tunc pariter ęcclesiam introeuntes, inuenerunt eos “Ve” clamantes, nichilque uidentes. Quibus cum dicerent: “Quid facitis, o boni barones?”, illi respondere dicentes: “Ve nobis, quia sancti patris Benedicti requiem temerare uenimus, et ideo cecitatem incurrimus. Vos autem, serui Dei, mitius agite nobiscum, et nolite nobis secundum presumptionem nostram reddere talionem, sed orate pro nobis omnipotentem Deum, ut aperiat oculos nostros, nosque uobis promittimus numquam deinceps talia presumpturos.” Ad hęc uerba fratres solotenus fusi ora**(M.fol. 128vb)**bant attentius ut diuina pietas eis lumen reddere dignaretur. Et cum orarent, aperti sunt oculi eorum. Demum uero prefati uiri ad regem reuersi narrauerunt quę fuerant passi, et adiecerunt quod non debeat Gallia tam sanctis ossibus uiduari.

Sed dum rex morosius pape legatos retineret, idem papa Zacharias defunctus est. Cui successit Stephanus in pontificali sede. Qui et ipse per se ad eundem regem in Franciam uenit. Nam rex Italie, Aistulfus nomine, ęcclesiam Romanam suis possessionibus spoliabat. Sed dum idem uenerabilis papa apud regem aliquandiu moraretur, egritudinem incurrit. Qua detentus molestia apud sancti Dyonisii cenobium non longe a Parisiaca urbe lecto decubuit; sed ipsius sancti Dyonisii meritis tandem conualuit, et in eadem basilica altare in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, quorum etiam precibus conualuerat, consecrauit, anno ab incarnatione Domini DCCLIIII^{to}. Qui ętiam postquam Romuleam remeauit ad urbem, ipsi sancto Dyonisio intra modo dictam urbem monasterium edificare cepit, quod morte preuentus consummare non potuit. Successor tamen eius Paulus illud nobiliter **(M.fol. 129ra)** consummauit; et quosdam Dei seruos natione Grecos illic adunauit, locumque ipsum “ad sanctos martyres in scola Grecorum” appellari precepit.

Porro rex Pipinus copiosum a Gallia mouit exercitum, memorato Stephano Romano pontifici prebiturus auxilium. Et ingressus Italiam regem Aistulfum obsedit, et XL obsides ab eo suscepit, ut beato apostolo Petro et sancto pape Stephano omnia predia quę contra ius et fas eis eripuerat et sibi retinebat restitueret, quodque nunquam amplius Romanam

ęcclesiam inquietare presumeret. Sed hoc totum recedente Pipino Aistulfus irritum fecit. Sed non post magnum temporis interuallum, dum quadam die uenatum pergit, subito Dei percussus iudicio expirauit. Mortuo uero Aistulfo, Desiderius ei successit.

Eodem quoque tempore Pipinus rex Francorum Constantini imperatoris magna dona recepit, et ab Italia rediens contra VVaifarium Aquitanorum ducem cum filio suo Karolo perrexit, et castella Aquitanię Canteram et Burbonem expugnauit et cepit, et Clarmontem concremauit, ac Lemouicas usque peruenit, et dum inde rediret Bituricas cepit. Rursusque non longo post tempore Aquitaniam intrauit, et eam perambu**(M.fol.129rb)**lauit usque Cadurcum, et inde rediens in Argentomaco castello et in Bituricensi ciuitate sibi presidium collocauit. Demum quoque tercia expeditione Aquitaniam intrans usque VVarunnam fluuium peruenit. Et cum inde reuerteretur, tandem intra pagum Petragoricum predictum ducem VVaifarium interfecit. Post hęc autem idem rex Pipinus bellicosissimus Saxoniam intrauit, et illam expugnauit, Baioariam quoque totam sibi uindicauit.

Interea uero Constantinus nefandissimus imperator, contra Bulgares pergens, horribilem infirmitatem incurrit qua et defunctus est, non minus quam Diocletianus martyrum sanguine plenus. Cui successit Leocazarus filius eius. In Romana uero cathedra Stephano pape subrogatus est Paulus. Et post Paulum sedit alter Stephanus, cui successit Adrianus. Floruit etiam per idem tempus sanctus Bonefacius, Maguntiacensis episcopus, qui in Frisia uerbum Dei predicans palmam martyrii meruit adipisci.

LEOCAZARVS igitur imperauit annis quinque. Cuius ultimo imperii anno, mortuo Niceta Constantinopoleos patriarcha, Paulus genere Cyprius uerbo et actu choruscans consecratus est **(M.fol. 129va)** in eadem sede.

His etiam diebus Pipinus, qui auctoritate Romani pontificis Zacharię ex prefecto palatii Francorum rex fuerat institutus, obiit in Parisiaca urbe, anno regni sui XV^{mo}, incarnationis uero Christi DCC et LXVIIII^{no}, superstitibus liberis suis Karolo et Karlomanno, ad quos pertinebat regni successio. Quorum Karolus in Nouiomensi urbe regiam suscepit coronam, et frater eius Karlomannus Suessionis. Sed Karlomannus transacto biennio quo sublimatus est in regno uita decessit, et uxor eius et filii ad Desiderium regem Langobardorum nulla ui compulsi fugerunt, eius patrocinium expetentes, sicque tocius regni Francorum consensu uirorum Karolus regni

monarchiam solus optinuit.

Proinde Karolus, primo regni sui anno Aquitaniam ingressus, ducem Hunoldum, qui post VVaifarii mortem ipsam sibi prouinciam retinere parabat, est aggressus. Quem etiam VVasconiam petere compulit. Sed Karolus Lupo VVasconum duci mandauit ut perfugam reddat, et nisi hoc mature faciat bello se eum expetiturum. Lupus uero, saniori usus consilio, non solum Hunoldum reddidit, uerum etiam se ipsum cum prouincia cui preerat **(M.fol. 129vb)** eius potestati permisit. Porro dum ad Karolum sicut dictum est Francorum ex integro peruenisset regnum, legatus Romanę ęcclesię nomine Petrus ab Adriano pontifice missus ad eundem gloriosum regem Karolum uenit, postulans ab eo auxilium contra Langobardorum regem Desiderium, qui more patris sui Aistulfi Romanam inquietabat ęcclesiam. Cui Karolus obaudiens bellum contra Desiderium magna uirium copia preparauit, et per montem Cenysium Italiam introiuit, et cum forti robore Papiam Italię ciuitatem circundedit, et ibi Desiderium regem cepit, et in exilium misit. Preterea filium Desiderii Adalgisum a regno patrio effugauit, et subactę Italię filium suum Pipinum regem constituit. Quo in Italia composito negotio, Saxonicum bellum arripuit. Saxones autem ita eius sunt uirtute perdomiti et emolliti, ut decem milia hominum ex eis cum uxoribus et paruulis sublatos transtulerit, et per Galliam et Germaniam multimoda diuisione distribuerit. Talique tandem conditione bellum constat esse finitum, ut abiecto demonum cultu christianę fidei sacramenta susciperent, et Francis uniti unus **(M.fol. 130ra)** populus efficeretur. Interim tamen dum hoc adhuc bellum traheretur, dispositis per loca congrua presidiis Hispaniam est ingressus; saltuque Pyrenei superato et omnibus quę adierat oppidis atque castellis in deditionem susceptis, reuersus est. Sed dum inde rediret, in ipso Pyrenei iugo VVasconum perfidiam est expertus. Nam cum agmine longo ut loci et angustiarum situs permittebat porrectus iret exercitus, VVascones, in sinu montis insidiis collocatis, extremam partem agminis inuaserunt, et in subiectam uallem deiecerunt. Consertoque cum eis prelio, omnes quos inuenerunt interfecerunt. In quo prelio Eggibardus regie mense prepositus, et Anselmus comes palatii, et Rollandus prefectus limitis Brittannici cum aliis quampluribus sunt interfecti. Ex quibus Rollandus Blauia castello deportatus est ac sepultus.

His quoque diebus magnus rex Francorum Karolus ab Hispania reuersus repperit coniugem suam Hildegardam, in uilla regia quę uocatur Cassinogilus et est inter Droth et VVarunnam, geminam edidisse prolem. Quorum unus antequam nasceretur interiit. Alter uero

baptizatus, nominatus est Ludouicus. Post hęc autem domnus rex **(M.fol. 130rb)** Karolus subiugatis Narbonensibus in Franciam est regressus, et non post multum tempus ad Capuam, Campanie urbem, per Italiam perrexit, et inde rediens bellum Beneuentanis indixit. Verum dux prouincię Aragisus nomine regis ferocitatem ferre non preualens, filios suos Romaldum et Grimaldum obsides ei pro conseruanda fidelitate transmisit. Et iterum post hęc Karolus Magnus ad Galliam est reuersus. Baioaricum denique bellum est exortum, et celeriter consummatum. Sed et Sclauis bellum est illatum. Dani uero et Sueues Sclauis erant federati. Sed hos omnes una tantum expeditione rex sepedictus ita edomuit aut contudit, ut ulterius illi mallent subesse quam rebellare. Hunos quoque et Auares idem rex potentissimus aggressus est. Quod bellum intra octauum quo ceptum est annum feliciter est consummatum. Totam preterea Frisiam atque Brittanniam suo dominatui subiugauit.

Leoni uero imperatori successit Constantinus uir christianissimus filius eius.

CONSTANTINVS igitur Leonis filius, cum matre sua Hyrene Romanum sortitus imperium anno incarnationis Iesu Christi Domini nostri DCCLXXVI, **(M.fol. 130va)** imperauit annis decem. Hic facta pace cum Arabbibus per Stauracium patricium de Sclauis triumphauit. Anno preterea imperii Constantini et Hyrene IIII^{to} Madi qui et Muameth dicebatur, dux Arabbum, mortuus est et successit ei Moyses filius eius, et Moysi successit Aaron frater eius, qui eis prefuit annis XXIII^{bus}.
Sed et eodem tempore Paulus episcopus Constantinopoleos infirmatus reliquit thronum suum, et monachicum suscepit habitum, consecratusque est in eadem sede Tharasius, uir fide catholicus. Hic libellum fidei suę Romam destinauit, et receptus est ab Adriano papa; et hic cęlebrauit sanctam uniuersalem septimam synodum CCCL patrum, in qua anathematizauit patriarchas Anastasium, Constantinum atque Nicetam, et omnes consentaneos eorum. Hac preterea tempestate direxit Hyrene sacellarium suum ad Karolum regem Francorum, quo filiam suam nuptum traderet imperatori Constantino filio suo, sed hoc postmodum irritum fecit.

De sancta septima synodo a Tharasio celebrata Constantinopoleos episcopo.

Nam anno imperii Constantini et Hyrene decimo excitauit diabolus liuorem discordię inter ipsam Hyrenem et filium eius imperatorem, et sepsit eum custodia imperauitque sola **(M.fol. 130vb)** annis quinque. Quibus expletis Armeniorum auxilio fretus rursus recepit

imperium. Quod ubi resumpsit, mox Stauratium patricium et Hetium prothospatarium, matris suę amicos, omnesque simul spadones eius domesticos in exilium trusit. Ipsam quoque locauit cum affluentia copiosa in palatio Eleutherii quod ipsa ędificauerat, et in quo pecunias multas absconderat. Postmodum uero mouit exercitum aduersus Bulgares, sed uictus ab eis rediit in urbem multis amissis. Qua de re quidam principum, contra eum indignati, Nicephorum filium aui sui Constantini parabant imperatorem facere. Quod ut comperit Constantinus, eundem statim Nicephorum et fratrem eius Christoforum linguis priuauit. Alexium quoque patricium Armeniorum luminibus orbauit. Sed et uxorem suam Mariam monacham fieri coegit, et Theodotem cubiculariam suam coronauit augustam.

Interea uero Hyrene muneribus et possessionibus sibi cepit conciliare duces et principes regni, ita ut a suis domesticis augustus comprehenderetur. Consiliarii denique matris eius eum oculis priuauerunt tam nequiter, ut statim **(M.fol. 131ra)** cruciatum mors sequęretur, sicque secundo imperauit Hyrene uno fere quinquennio.

Quomodo Karolus Magnus imperium Romanorum est assecutus.

Eodem etiam anno, Rome obeunte beatę memorię Adriano papa, consecratur in eadem sede Leo, uir per omnia reuerendus. Et ipso iterum anno prefati Adriani papę cognati, Rome commouentes populum contra Leonem papam, tenuerunt eum et excecauerunt; non tamen lumen eius penitus extinguere potuerunt. At ille confugit ad Karolum regem Francorum, qui ultus est illum et restituit in sede sua. Leo uero coronauit illum imperatorem in templo sancti Petri, circundans imperatoria ueste. Tunc sibi adclamatum est ab uniuerso populo Romanorum: “Karolo augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori Romano, uita et uictoria.”

Bellis igitur supradictis feliciter consummatis Karolus Magnus rex Francorum regnum quod post patrem suum Pipinum forte quidem iam magnumque susceperat ita nobiliter ampliauit atque dilatauit, ut duplum ei adiecerit. Nam cum prius non amplius quam illa pars Gallię, quae intra Rhenum et Ligerim Occeanumque ac mare Balearicum iacet, et pars Germanię, quę inter Saxoniam et Danubium Rhenumque **(M.fol. 131rb)** ac Salam fluuium, qui Toringos et Sorabos diuidit, posita a Francis qui orientales dicuntur incolitur, et preter hęc Alamanni atque Baioarii ad regni Francorum potestatem pertinerent, ipse per bella memorata primo Aquitaniam et VVasconiam, totumque Pyrenei montis iugum usque ad Hiberum amnem, qui apud Nacarros oritur et

fertilissimos Hispanie agros secans sub Tortosę ciuitatis
męnia Balearico Mari miscetur, et Italiam totam, quae ab
Augusta Pretoria usque in Calabriam inferiorem, in qua
Grecorum ac Beneuentanorum constat esse confinia porrigitur,
totam preterea Saxoniam, quę quidem Germanię pars non
modica est, et utramque Pannoniam, et in altera
Danubii ripa appositam Datiam, omnesque preterea
barbaras nationes quae inter Rhenum ac Viseram fluuios,
Occeanumque atque Danubium posite sunt,
lingua quidem pene similes, sed habitu uel moribus ualde
dissimiles, ita perdomuit, ut eas sibi tributarias faceret.

Auxit etiam gloriam regni sui quibusdam regibus ac
gentibus per amicitiam sibi conciliatis. Adeo namque
Andefonsum, Gallicie atque Asturice regem, sibi in
societatem deuinxit, ut is, cum ad eum uel litteras uel
legatos mitteret, **(M.fol. 131va)** non aliter se apud illum quam
proprium suum appellari iuberet. Scotorum quoque reges
sic habuit ad suam uoluntatem per munificentiam
inclinatos, ut eum nunquam aliter nisi dominum, seque
ei subditos et seruos eius pronunciarent. Extant
epistole ad eum missę quibus huiusmodi affectus
eorum erga illum indicatur. Cum Aaron quoque rege
Persarum, qui excepta India totum pene tenebat
Orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut hic
gratiam eius omnium qui in toto orbe terrarum erant
regum ac principum amicitię preponeret, solumque illum
honore ac munificentia sibi colendum iudicaret. Ac proinde
cum legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum
Domini ac Saluatoris nostri sepulchrum locumque
resurrectionis miserat, ad eum uenissent et ei domini sui
uoluntatem indicassent, non solum quę petebantur fieri
permisit, sed etiam sacrum sanctę Marię Latinę
locum ut illius potestati ascriberetur concessit; et
reuertentibus legatis suos adiungens inter
uestes et aromata et cęteras orientalium terrarum opes
ingentia illi dona direxit, cum ei ante paucos annos eum
quem tunc solum habebat roganti misisset elephantem.
Porro inter munera quę legati imperatoris a Perside
detulerunt, orologium ei **(M.fol. 131vb)** ex auricalco arte
mechanica compositum attulerunt, in quo XII^{cim} horarum cursus ad
clepsidram uertebatur cum totidem ereis pillulis quę ad
completionem horarum decidebant, et casu suo subiectum
sibi cimbalum tinnire faciebant, additis in eodem orologio
eiusdem numeri equitibus, qui per XII^{cim} fenestras horis
completis exiebant et impulsu egressionis suę totidem
fenestras aperiebant.

Circa hoc preterea tempus delata sunt ossa beati
martyris Cypriani a Kartagine cum reliquiis beatorum
Scillitanorum martyrum, Sperati sociorumque eius, et posita
sunt in ęcclesia beati Iohannis Baptistę in ciuitate

Lugdunensi. Sarraceni etiam, Sardinia pulsi, primo cum Sardis prelium commiserunt et amissis tribus milibus suorum in Corsicam directo cursu peruenerunt, ibique cum classe cui Bulgarius comes preerat decertantes, uicti, fugati, atque perempti sunt, amissis quattuordecim nauibus suis. Interea etiam sepe nominati imperatoris Karoli filius Ludouicus Hispanias est ingressus et Barciloniam, quę contra patrem rebellauerat, iterum sibi subiugauit.

Quomodo Nycephorus patricius Hyrenem imperatricem deposuit et eius imperium sibi surripuit.

Porro Karolus Magnus cum esset rex Francorum, imperatoris Romani Rome suscepit insignia, **(M.fol. 132ra)** VIII Kalendas Ianuarii, anno IIII quo mater Constantini imperatoris Hyrene filio suo defuncto sola recepit imperium. Et dum imperaret Rome Karolus christianissimus augustus, Nycephorus patricius apud Bizantium aduersus Hyrenem rebellauit augustam, et concludens eam in palacium Eleutherii processit ad magnam ęcclesiam et coronatus est ibi a Tharasio Constantinopoleos episcopo, fauentibus ei Leone patricio et Sinopeos sacellario, et Triphilo eque patricio, qui plurimis ditati ab imperatrice fuerant donis. Porro uulgus quę gerebantur moleste ferebat, maledicens coronato et coronanti, cunctisque fauentibus eis. Sequenti uero die ascendit Nycephorus ad imperatricem custodie mancipatam, simulans ut ei moris erat falsam benignitatem, cepitque se ante eam excusare quod inuitus ad principatum accesserit, nec hunc unquam desiderauerit. Maledicebat etiam his qui se prouexerant, et fiduciam dolose monebat habere eam, cum iuramentis spondens illi illud obsequium, quod consequi dominam a seruo deceret. Ad extremum tamen commonuit ut nichil ei occultaret imperialium thesaurorum, et damnabat auari**(M.fol. 132rb)**cie uicium quasi pestiferum uirus. Sed ad hęc Hyrene forti et sapienti freta prudentia respondit: “Qui heri seruus periurus fuisti, hodie sollers et seditiosus tyrannus es. Me autem Deus cum essem orphana gratis pridem exaltauit et prouexit sua munificentia, ut sederem super solium imperii huius. Nunc autem meę depositionis infortunium michimet applico, et peccatis meis asscribo, quoniam non eram imperio digna. Verum in cunctis quę in me operatus est Deus sit nomen eius benedictum. Tuam autem prouectionem minime fieri credidi. Scis denique mihi sepe delatum fuisse, quod me circunuenire parabas, quod uerum fuisse rerum finis ostendit. Quam rem si moleste tulissem, facile mihi erat olim, ut interficerem te. Sed modo tuis iuramentis fidem accommodans, modo uero tibi parcens uitam tibi reseruaui, spem semper habens in illo, per

quem reges regnant et principes obtinent potestatem. Nunc autem, cum sis a Deo prouectus, te ut imperatorem adoro, et peto ut meę parcas infirmitati. Deprecor etiam ut concedas mihi a me constructam Eleutherii domum in refectionem incomparabilis calamitatis meę." Ad hęc ille: "Si hoc uis tibi fieri, iura **(M.fol. 132va)** mihi per omnem diuinam uirtutem non absconsuram te mihi quicquam imperialium thesaurorum." Quę protinus ei iurauit super preciosa crucis Christi ligna. Ille uero quod desiderabat adeptus, statim eam exilio relegauit in insulam Lesbon, ubi et defuncta est.

KAROLVS igitur **MAGNVS**, ex rege Francorum factus imperator Romanorum anno dominicę incarnationis DCCmo LXXX^{mo} IIII°, imperauit circiter annis XL et VII. Hic suscepta sicut superius dictum est et ordinata re publica, inchoauit opera plurima ad imperii dignitatem et regni Francorum pertinentia commodum diuersis in locis. Inter quę uidentur esse precipua basilica sanctę Dei genitricis Aquisgrani opere mirabili constructa, et pons apud Magontiacum in Rheno quingentorum passuum longitudinis, nam tanta est ibi fluminis latitudo. Qui tamen uno antequam decederet anno incendio conflagrauit, nec refici potuit propter festinatum illius decessum, quanquam in ea meditatione esset ut pro ligneo lapideum restitueret. Inchoauit et palatia operis egregii, unum haud longe a Magonciaca ciuitate iuxta uillam cui uocabulum est Ingelebem, et alterum **(M.fol. 132vb)** Nouiomagi super Vahalem fluuium, qui Bathauorum insulam in parte meridiana preterfluit. Precipue tamen edes sacras ubicumque in toto regno suo uetustate collapsas comperit, pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant ut restaurarentur imperauit, adhibens curam per legatos ut imperata perficerentur. Vnde multa sub eius imperio sunt reparata, immo a fundamentis ędificata monasteria, sed precipue hęc: Monasterium sancti Philiberti, monasterium sancti Florentii, monasterium Caroffi, monasterium Concas, monasterium sancti Maxentii, monasterium Menate, monasterium Magniloci, monasterium Musiacum, monasterium sancti Sauini, monasterium Nouiliacum, monasterium sancti Theofridi, monasterium sancti Pascentii, monasterium Dorosa, monasterium Sollemniacum, monasterium puellare sanctę Marię, monasterium puellare sanctę Radegundis, monasterium Deuera, monasterium Deutera in pago Tolosano, monasterium Valida in Saeptimania, monasterium sancti Aniani, monasterium Galunę, monasterium sancti Laurentii, monasterium sanctę Marię quod dicitur "in Rubine", monasterium Caunas,

et cętera plurima quibus ueluti quibusdam lichnis
totum decoratur Aquitanię regnum. Quę omnia ipse
piissimus imperator Karolus Magnus auri et argenti
ponderibus gemmarumque **(M.fol. 133ra)** preciosarum exornauit
muneribus, amplissimis etiam honoribus ditauit, et
insuper, quod est preciosius, sanctissimis reliquiarum
patrociniis insigniuit. Porro hęc sunt nomina
metropoleorum que sub eius dictione manebant: Roma,
Rauenna, Mediolanum, Foroiulium, Gradus, Colonia,
Magontiacus, Iuuauum que et Saltzburg, Treueris, Senonis,
Vesuntium, Lugdunum, Rotomagus, Remis, Arelas,
Vienna, Darantasia, Ebredunum, Bituris, Turonis,
Burdegala. Has omnes idem potentissimus imperator
honorabiliter multis muneribus excolebat,
sed precipue Romanam inter eas ęcclesiam et
fideliter defensabat, et suis opibus exornabat.

Mores egregii Karoli Magni imperatoris.

Nec patrio sermone erat contentus, sed etiam in
peregrinis linguis ediscendis operam impendit. Verum Grecam
linguam melius poterat intelligere quam pronunciare. In
discenda denique grammatica Petrum Pisanum habuit auditorem,
et in cęteris disciplinis Albinum cognomento Alcuinum.
Temptabat etiam scribere, tabulasque ferebat, ut cum
uacuum tempus esset manum literis effigiendis
assuesceret. Sed parum profuit labor preposterus ac
sero incoatus. Religionem denique christia**(M.fol. 133rb)**nam
summa pietate semper excoluit, et ęcclesiam mane et uespere
necnon et nocturnis horis et sacrificii tempore
impigre frequentauit. Circa pauperes quoque liberalitate
maxima preditus erat, ut qui non solum in suo regno illis
subuenire, uerum etiam in transmarinis regionibus in
Syriam, et Egyptum, et Affricam, et Ierosolimis,
et Alexandrie, atque Kartagini pecunias multas mittere
satagebat. Ob hoc etiam maxime transmarinorum regum
amicitias expetebat, ut sub eis degentibus christianis
refrigerium aliquod proueniret. Idem preterea
serenissimus imperator corpore fuit amplo atque
robusto, statura eminenti et apice capitis rotundo, naso
paululum mediocritatem excedente, oculis pulchris, canicie
ueneranda, facie leta, uoce clara, ualitudine
prospera. Denique conuiuabatur rarissime cęnaque
cotidiana quaternis tantum ferculis prebebatur, preter
assam carnem quam uenatores ueribus inferre solebant, qua
ille libentius quam ullo alio cibo uescebatur. Inter
cenandum aut aliquod acroama, aut lectorem audiebat.
Legebantur ei hystorię antiquorum et res geste;
delectabatur et libris sancti Augustini, precipueque
his qui “De Ciuitate Dei” pre**(M.fol. 133va)**titulati sunt. Vini
uero et omnis potus adeo parcus in bibendo erat, ut super cenam

raro plus quam ter biberet. Estate post cibum meridianum pomorum aliquid sumens ac semel bibens, depositis uestibus et calciamentis uelut noctu solitus erat duabus aut tribus horis quiescere. Noctibus sic dormiebat, ut somnum quater aut quinquies non solum expergiscendo, sed etiam surgendo interrumperet.

Habuit preterea tres filios, Karolum uidelicet, Pipinum et Ludouicum. Habuit et tres filias, Rothrudem, Bergam et Gislam. Habuit etiam alias duas filias de Fastrada sua uxore. Fastrada uero defuncta Leothgardam Alamannam duxit uxorem, et ea mortua habuit iterum duas concubinas, Gresuindam Saxonici generis, de qua ei nata est filia nomine Adaltruth, et Reginam, quę genuit ei Drogonem et Hugonem. Pręterea mater eius Bertrada in magno apud eum honore consenuit. Liberos quoque suos ita censuit instituendos, ut tam filii quam filię primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat erudirentur. Tum filios, cum primum etas patiebatur, more Francorum equitare, et armis ac uenationibus exerceri fecit. Filias uero laneficio assuescere, coloque ac fuso, ne per otium torperent operam impende**(M.fol. 133vb)**re, atque ad omnem honestatem erudiri iussit. Ex his omnibus duos tantum filios ac filiam priusquam moreretur amisit, Karolum qui natu maior erat, et Pipinum quem regem Italię fecerat, et Rotrudem quę filiarum eius primogenita a Constantino Grecorum imperatore desponsata erat. Quorum Pipinus unum filium Bernardum, filias autem quinque Adalaydem, Atulam, Gundradam, Berthaidem ac Theoderatam superstites reliquit. In quibus rex pietatis suę precipuum documentum ostendit, cum filio defuncto nepotem patri succedere, et neptes inter filias suas educari fecisset. Imperator denique Nycephorus Constantinopolitanus ad eum misit, et firmissimum foedus cum eo disposuit, totamque Venetiam illi uoluntate spontanea donauit.

Verum tandem magnificus imperator Karolus, cum finem uitę sibi cerneret imminere, Ludouico filio suo, quem Aquitanię regem dudum ordinauerat, coronam imperialem dereliquit. Bernardum autem, filium Pipini filii sui, Italię regem fecit. Decessit autem anno uitę suę LXX secundo, regni uero sui XLVII et incarnationis Christi DCCCXIIII, indictione quarta, V Kalendas Februarias. Sepultus est autem in ęcclesia sancte Dei genitricis Marię Aquisgrani, arcusque supra tumulum eius **(M.fol. 134ra)** deauratus est extructus. Cęterum eius omnia gesta quę uulgo narrantur non sunt hic propter uitandum fastidium legentis pleniter explanata. Pręterea Romę post Leonem, cuius supra fecimus mentionem, sedit Stephanus quartus; Stephano quoque successit Paschalis. Eodem quoque tempore floruit

sanctus Egidius confessor precipuus, natione Grecus, qui Dei nutu ueniens ad Gallias in prouincia cui Septimania nomen est heremiticam duxit uitam. Claruit etiam his temporibus Paulus, gentis suę id est Langobardorum historię scriptor. Qui de monasterio Montis Cassini uenit in Galliam, attractus amore et opinione prefati principis Karoli precellentissimi imperatoris.

NICEPHORVS itaque, sicut superius iam diximus ex patricio imperator creatus, imperauit annis VIII. Hic fuit uir crudelis et auarissimus. Per singulos enim ęcclesiarum et monasteriorum focos censum primus imperatorum exigi precepit. Sed et ab his quos repente fortuna ditauerat, quasi ab inuentoribus thesaurorum pecunias exigebat. Naturaliter etiam ei muliebres inerant lacrimę, quas multis pse**(M.fol. 134rb)**udochristianis inesse procul dubio constat, quibus multos benignitatem simulans decipiebat. Ipse quoque imperii sui anno secundo coronauit Stauratium filium suum imperatorem, cum esset idem Stauratius inutilis et ineptus ad tantam modis omnibus dignitatem, tam specie quam robore simul et sensu. Eodem etiam anno, cum aduersus Arabes pugnaturus exisset, superatus est multis amissis et ipse uiuus erat capiendus, nisi quidam principum eius ipsum a necessitate traxissent. Aaron quoque dux Arabbum, cum eo dimicans, illum exuperauit. Vnde ei Nicephorus persoluebat tricena milia nummismata, et tria specialiter in tributum capitis sui. Octauo denique imperii sui anno Nicephorus imperator perrexit cum Stauratio filio suo, preliaturus contra Crumnum ducem Bulgarum, in quo prelio cum maxima cede suorum superatus est et occisus, et caput eius in ligno suspensum ad ostensionem plebis. Stauratius quoque filius eius ibidem uulneratus est in dexteram colli partem satis periculose. Rediens tamen ad urbem imperauit post obitum patris sui mensibus duobus et diebus sex. Intra quos dies Micahel curopalates ad imperium est assumptus.

MICAHEL ergo, anno diuinę incarnationis **(M.fol. 134va)** DCCCIIII^{to} super Stauratium inuadens imperium, imperauit annis duobus. Ab hoc exegit reuerendus patriarcha Nicephorus scriptum proprię manus de recta fide, et ut mundas manus ab orthodoxorum semper sanguine conseruaret. Proinde Michael, cum esset magnanimus, donauit patriarchę post consecrationem suam auri libras L et clero XXV. Recreauit quoque magnis donis senatum atque militiam, quam leserat ualde Nicephorus imperator auaricia sua. Coronauit denique Theophilauctum filium suum imperatorem, et obtulit sancto altari preciosissimum

ornamentum in uasis aureis et lampadibus preciosis et in uelis ex auro et purpura contextis, ac mirabiliter sanctis imaginibus uariatis. Donauit etiam secundo patriarche auri libras XXV et uenerabili clero libras C. Per idem quoque tempus apparuit cometes in figura duarum lunarum, et eodem anno Muameth et Adelas, filii Aaron, intestinum bellum excitauerunt inter se in interiori Perside, sed superatus Muameth cessit fratri inuitus, et obtinuit Bagdach opulentissimam urbem. Contigit etiam hoc eodem tempore loca sancta quę erant Ierosolimis prophanari, opinatissimas scilicet ęcclesias sancti Carithonis et sancti Sabbę. Vnde multi **(M.fol. 134vb)** fugientes uenerunt in Cyprum et in Constantinopolitana urbe. Quos Micahel pius imperator et Nicephorus sanctissimus patriarcha benigna munificentia receperunt, et donis suis consolati sunt uniuersos. Nam his qui uenerunt ad urbem donauit imperator monasterium insigne, et his qui in Cypro remanserunt talentum auri transmisit. Erat quippe Micael imperator erga omnes catholicos suauis et clemens christianos. Circa dispositionem uero imperialium negociorum erat iners et remissus. Porro imperii huius anno secundo, tercio Nonas Mai, sol defecit in ipso ortu suo, circa duodecimam partem Tauri; et eodem anno exiuit imperator ab urbe, preliaturus contra prefatum Crumnum Bulgarum ducem. Sed cum procul ab Adrianopolim pariter decertarent, superatus est imperator et fugiens remeauit ad urbem. Tunc pretores assumentes Leontium patricium coronauerunt eum augustum, et adduxerunt eum ad urbem. Cui cum applauderet populi multitudo, Micahel uoces eorum exaudiens accurrit in oratorium una cum Procopia uxore sua et filiis suis, et tonso capite monachili circundatus est uestimento. Crumnus uero Adrianopolim comprehendit. His preterea diebus Arabbes sibi**(M.fol. 135ra)**met aduersantes regni sui soliditatem amiserunt, et ex uno quattuor tyranni efficiuntur. Quorum unus Egyptum et Affricam simul sibi uindicauit, Hispaniam uero duo, et Palestinam quartus inter se diuisere.

LVDOVICVS denique **PIVS** Karoli Magni imperatoris filius, post patris obitum Romanum obtinens imperium anno diuinę incarnationis DCCCXIIII, imperauit annis ferme XX et VII. Hic fuit uir clementissime nature. Vnde cum iuxta suorum lenitatem morum rem publicam disponeret, tulit finem multis aduersitatibus plenum, tam a liberis quam a regni proceribus crudeliter impugnatus. Fuit tamen semper preceptorum Domini feruentissimus executor, et legis sanctę strenuissimus propagator. Congregatis nempe

episcopis et nobilissimis uiris, fecit componi et
ordinari librum canonicę uite normam continentem. Ipsius
denique tempore ceperunt deponi ab episcopis et
clericis baltei gemmeis cultris onerati, et cingula auro
compta, et exquisitę uestes, et alia secularia pariter
ornamenta. Adiecit preterea quędam secularibus
legibus capitula pernecessaria.

Genuit etiam ipse serenissimus imperator filios tres
ex Hermen**(M.fol. 135rb)**garde prima uxore sua, scilicet
Lotharium, Pipinum atque Ludouicum. Et ex sua uxore secunda
nomine Iudith genuit Karolum regem Francorum. Porro Lotharius
imperatoris primogenitus, dum esset a patre
benignissimo super Italiam constitutus, Romam uenit, et
sancti Paschę die in ęcclesia beati apostoli Petri a
Paschali papa coronam cum nomine suscepit augusti.
Paschali uero papę successit Eugenius. Ad quem misit
Hilduinus, abbas sancti Dyonisii sanctique Medardi,
postulans ab eo sibi transmitti ossa uenerabilis martyris
Sebastiani. Quod et impetrauit, et honorabiliter ut
decebat iuxta corpus collocauit sancti
Medardi in Suessonica urbe. Eodem etiam tempore
sanctissimorum martyrum Ypoliti atque Tiburtii corpora
a Roma delata et in sancti Dyonisii ęcclesia non
longe ab urbe Parisiaca sunt tumulata. His preterea
temporibus Gundulfo Methensi episcopo Drogo, frater
imperatoris Ludouici, successit. In Romana uero cathedra
Eugenio papę successit Valentinianus, et Valentiniano
Gregorius quartus.

Quo annuente Lotharius patrem suum Ludouicum
imperatorem comprehendit, et apud sancti Medardi monasterium
custodiri mandauit. Vxorem quoque ipsius Iudith exilio
relegauit, et Karo**(M.fol. 135va)**lum, quem ex ea Ludouicus
susceperat, castro Priunne commendauit. Verum non multo post
Francię principes imperatorem Ludouicum a custodia liberauerunt,
et patri filium Lotharium reconciliauerunt. Post hęc uero
clementissimus imperator inter filios suos quattuor
suum diuisit imperium. Et Lothario quidem Italiam,
Ludouico autem Germaniam atque Saxoniam, et Pipino
Aquitaniam, Karolo uero Franciam delegauit atque
Burgundiam. Sed Lotharius hanc imperii diuisionem non
equanimiter tulit, sed totum imperium sibi subicere
temptauit. Quod ut pater comperit, ilico aduersus
eum iter arripuit. Sed in ipso itinere aduersa
comprehensus ualitudine diem clausit extremum. Cuius
corpus a Drogone episcopo Methis delatum
et in ęcclesia sancti Arnulfi confessoris est
tumulatum. Decessit uero anno uitę
suę sexagesimo quarto. Post cuius obitum
quattuor eius filii apud Fontanidum
campum atrociter inter se dimicauerunt. In quo bello

Francię, Italię, Aquitanię, Alamannię, Saxonię
Burgundięque omnes pene milites mutuis sese concidere
uulneribus. Victoriam tamen Karolus optinuit Caluus. In
Ro**(M.fol. 135vb)**mana uero cathedra memorato papę Gregorio
Sergius successit, et Sergio Leo quartus, et Leoni Benedictus,
et Benedicto Nicholaus.

Floruit etiam his temporibus Theodulfus, Floriacensium
abbas et Aurelianensium episcopus. Qui cum insimulatus
multis criminibus apud imperatorem Ludouicum falso fuisset,
Andegauis est exilio relegatus. Quo dum in custodia teneretur,
contigit ut ibidem die palmarum ueniret iam dictus piissimus
imperator. Et cum secus domum qua custodiebatur idem
Theodulfus episcopus processio pertransiret, facto
silentio presente imperatore illos pulcherrimos uersus, qui
nunc usque per Galliam in eadem sollemnitate
psalluntur a se editos per fenestram decantauit,
quorum hoc est exordium: “Gloria, laus et honor tibi sit,
rex Christe, redemptor, cui puerile decus prompsit osanna
pium.” Quibus imperator emollitus mox eum a
uinculis absolui precepit et priori gratia redonauit. Sed
dum ad sua reuertitur, ueneno sicut fertur extinguitur.

Cui successit in episcopatu Ionas uir uenerabilis, qui
contra Claudium Taurinensem episcopum heresiarchem
librum de adoranda edidit cruce. Dogmatizabat enim
memoratus hereticus crucis dominicę signum **(M.fol. 136ra)**
non oportere adorari; quod nisi adhibeatur frontibus nostris,
siue aquis quibus regeneramur, aut chrismati quo linimur, aut
sacrificio quo uegetamur, nichil rite perficitur. Sed ei
memoratus Ionas episcopus satis lucide catholicęque
illo suo respondit libello. Floruit etiam hoc eodem
tempore uir quidam, Rabanus nomine, qui et ipse de
laude crucis librum diuersis scematibus decoratum
metrice composuit.

Porro Ludouico imperatori quattuor eius successere
filii. Quorum Lotharius, post patris obitum non multis diebus
euolutis, aduersa ualitudine correctus imperii sui
temperamento derelicto monachus factus est, relinquens filio
suo Ludouico Italici dignitatem imperii. Karolus uero pius
Franciam, Burgundiam et Aquitaniam obtinuit solus.

APPARATUS CRITICUS

Sigla

HE II

R	Vat. Reg. lat. 545, s. XIIin
R^r	Vat. Reg. lat. 545, emendatio sive additamentum auctoris
M	Paris Maz. 2013 s. XII
A	Paris Ars. 988 s. XIII
P	Paris BnF lat. 14625 s. XII
P*	Paris BnF lat. 14625 (quaternio postea addita)
Q	Paris BnF lat. 13701 s. XII
Q*	Paris BnF lat. 13701 (folium postea additum)
codd.	consensus codicum adhibitorum
δ	consensus codicum MA
ζ	consensus codicum PQ
^{c}	corrector(es)

HE I

E	BN lat. 4963 s. XII

Notae

..	textus prae folio laeso deperditus
//	rasura
ras.	rasura
om.	omisit
add.	addidit
del.	delevit
trp.	transposuit
superscr.	superscripsit
in marg.	in margine

Vide etiam supra Rationem edendi, p. XCIX-CIV, praesertim CIII-CIV.

Epistola ad Ivonem
Codices adhibiti 001.1-43: RδQ*

001.8-22 quorum-proinde R : *om.* δQ*
001.17 adelae : .a. R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
001.24-31 illis-factitant R : *om.* δQ*
001.36 philosophię : philosphię R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)

Ep. ad Adelam
Codex adhibitus 002.1-174: R

002.5 dirigere (*in ras.*) R^r : dedicare *E*
002.12 bonis moribus (*in ras.*) R^r : magnis uirtutibus *E*
002.14 inueni nuper quandam (*in ampliore ras.*) R^r : aecclesiasticam enim relegens *E, vide p. XXXVIII*
002.15 quam in (*superscr.*) R^r : *om.* R, *E, vide p. XXXVIII*
002.24 dictata *E* : ditata R
002.35 typhum: typum R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
002.50 ego (*ex* ergo) uero a nino rege antico (*partim in ras.*) R^r: ergo ab octauiano augusto *E, vide p. XXXVIII*
002.70 qui putabantur esse periti (*in ras.*) R^r : non solummodo sed et ipsis christi ministris *E*
002.95 non tamen *E* : natura non tamen (*in ras.*) R^c
002.98-99 inardescens-ei *E* : exarsit naturam deprauatus diabolus subgerens mulieri (*partim in ras.*) R^c
002.103-05 ut-remeare (incarnatione : incarnationem*;* ipsa *superscr.*) *E* : qua suam redimeret sua morte creaturam (*partim in ras.*) R^c, *vide p. LXVI, n. 13*
002.109 sexta per incarnati uerbi mysterium (sexta *superscr.*) R : per incarnati uerbi mysterium sexta itidem mundi etate *E*
002.118 uero (*?*) R, *sed eras.* : denique (*superscr.*) R^c
002.119 natiuitatem *E* : assumptionem (*in ras.*) R^c
002.128-29 benefitium ostendit et inmensum *E* : prebuit indicium et reliquit nobis inmensum (*in ras.*) R^c
002.144-47 inseram-uestigio (*in ras*.) R^r: antequam tamen opus propositum adgrediar explanare ecclesiasticas scilicet historias latissima suauitate refertas compendiosus breuiator deflorare. primum oportunum existimo presenti uolumine de iudaice plebis statu quedam perstringere *E*
002.147 penitus uidear *E* : uidear R
002.150 a syrię *ex* assyrię R : asirie *E*
002.152-53 cuius uxor semiramis (*partim in ras.*) R^r : qui R
002.163 quattuor *E* : quartuor R

Liber I
Codices adhibiti 1.1-1207: Rδζ

1.19-20 non feminas modo *Iust.ed.* : modo non feminas *codd.*
1.22 sed RAζ, *E* : sed etiam M
1.33 denique δζ, *E*: uero (*in ras.*) R^c
1.55 tempore RδP^{c}Q, *E* : tem P
1.62 preterea δζ : demum uero (*in ras.*) R^c
1.70 uerum post hec δ : post hec autem (*in ras.* R^c) R^cζ
1.80 iacob (*in ras.* R^r) R^rζ : isaac δ
1.86 appellent δ : appellant (a^2 *in ras.* R^c) R^cζ
1.90 egiptum Rδζ: egipto P^c

1.93 tunc δζ : itaque (*in ras.*) R^c
1.95 ei RMQ, *E* : eis AP(=P^c?)
1.96 transiuit RδQ, *E* : transiuut(*?*) P : transiuerunt P^c
1.96 rubrum mare RAPQ^c, *E* : *trp.* M
1.97 quem δ, *E* : quos (*partim in ras.* R^c) R^cζ
1.98 eum δ, *E* : eos (*in ras.* R^c) R^cζ
1.113 precedebat RM^cAζ : preceperat M
1.117 athenarum : athenorum *codd.*
1.118 et Rζ : *om.* δ
1.119 grece RM^cAζ : *om.* M
1.124-26 porro-feruntur (*in marg.* R^r; porro : ..rro R^r) R^rζ : *om.* Rδ
1.130 frater fuit RAζ : *trp.* M
1.136 nun P^cQ^c : non ζ : num δ : .. R
1.159 iesu RAζ : iesu naue M
1.165 anguium *codd.* : auium M^c
1.166 contulerit δP, *Aug.* : cuntulerit R^cQ : cum tulerit R
1.169 equorum M, *Aug.* : eorum RAζ
1.170 canis RδP^cQ : carnis P
1.179 insolubili Rδ : insolubile (*superscr.* uel i P^c) ζ
1.187 pudicitia Mζ : puditicia R : pudicia A
1.199 tercia (*in ras.* R^r) R^rζ : quarta δ, *E*
1.206-07 atque-millesimo (diluuii : diluii itidem *E*) Rδ, *E* : *om.* ζ
1.209 hieroboam : hieroboan R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.209 effraim: effrain R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.215 sed-dominus δζ : quamobrem indignatus est dominus contra illum sed noluit (*in ras.*) R^c
1.219 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.228 hieroboam : hieroboan R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.237 populum Rδ : omnes (*superscr.* R^c, *om.* ζ) qui post eum regnauerunt reges et (qui-et *in marg.* R^c) populum R^cζ
1.238 uerum δ : nam (*in ras.* R^c) R^cζ
1.241 helam Rζ : yla δ
1.242-43 zamri et omnem domum baasa (et-baasa *om.* δ) et regnauit pro eo. post zamri uero regnauit amri et post amri regnauit (zam)ri^1-$regnauit^3$ *in ras.* R^r; $amri^1$-regnauit *superscr.* R^r, *sed postea erasum;* $regnauit^3$ *om.* A) R^rδζ, *vide p. LXVI*
1.247 hieu (*in ras.*) R^r, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.249 hieu (*in ras.*) R^r, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.249-52 filius-samaria (*in ras.* R^r; 249 ioachaz : ioacht Q; 251 *post* sepultus *add.* est R^c) R^rζ : quem adana rex syrię cepit. et post ioachaz regnauit ioas sub quo heliseus propheta multa miracula fecit δ
1.254 $sellum^1$ (*superscr.* R^r)R^rζ : *om.* Rδ
1.254 $sellum^2$ (*partim in ras.* R^r) R^rζ : seruum δ
1.258-59 transferens-gotzam (iuxta : iusta Q) R^rζ : *om.* Rδ
1.260 quoque R^rζ : uero Rδ
1.272 contactu (cun- Q) Aζ, *E* : cum tactu RM
1.277-80 et-altare R^rζ: quem (uerum hunc *E*) azariam cum filio suo ioas et nepote (*add.* itidem *E*) suo amasia euangelista matheus a christi secludit genealogia. post azariam autem regnauit ioas δ, *E, vide p. XC*
1.282 regnauit RAζ, *E* : regauit M
1.323 fratricidio RM$A^c$$P^c$, *E* : fratridicio ζ : fratricio A

1.327 romanorum : roman..rum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.348 terra RM^{c}Aζ, *E* : terram M
1.374 argenti Rδ, *E* : argenteis ζ
1.374 talento Rδ, *E* : talenti ζ
1.374-80 anno-rebellem R^{r}ζ : porro ioachim contra nechao rebellare cepit. sed nechao regressus anno xi regni eius δ
1.391 adiurauerat RM^{c}Aζ : adiurauerant M
1.393 in decimo Rδ, *E, cf. Hier.ed.* : undecimo R^{c}ζ
1.396 uasa domini RAζ, *E* : *trp.* M
1.410 ostium : hostium R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.412 manna RδP^{c}Q^{c}, *E* : magna P : mangna Q
1.415 dcccc^{tis} : dcccc δP, *E* : /cccc^{tis} R : cccc Q
1.415 sex Rδ, *E* : vi^{ex} ζ
1.423-25 a-transfudit Rδ, *E* : *om.* ζ
1.431 rursus RAζ, *E* : rursum M
1.435 atque tricesimo Rζ, *E* : *om.* δ
1.439 et hoc δζ, *E* : quo (*in ras.*) R^{c}
1.445 educatus : ed..catus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.446 auunculo : auuncul.. R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.447 astiagen Mζ: astiagem A^{c}, *E* : ....gen R : agiagem A, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.452 urbibus : urb... R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.457 murorum *codd., E,* erant *superscr.* R^{c}
1.457 ereae portę RAP^{c}Q, *E* : *trp.* M : erae porte P
1.459 circuitum RAζ, *E* : circumitum M
1.459 amnis : annis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.460 arx Rδ, *E* : ars ζ
1.460 eminebat Rδ, *E* : inminebat ζ
1.477 cyrus Rζ, *E* : cyrus rex δ
1.479 conterritum δζ, *E, Oros.ed.* : contritum R
1.490 anno secundo (*cf. 1.510-511*) : annus secundus *codd., E*
1.492 ętiam RAζ, *E* : etiam anno M
1.494-96 porro-uindicata Rδ, *E* : porro cyro potentissimo apud sibi uindicata ζ
1.497 abominatus : abhominatus R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.526 onerarias : honerarias R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.529 enim Rδ, *E* : *om.* ζ
1.532 onerabat : honerabat R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.541 uero Rζ, *E* : *om.* δ
1.544 pauit RδP^{c} : patuit P : putauit Q
1.549 contempsit RAP : contrempsit M : contenpresit Q
1.549 ira Rζ : ita δ
1.551 babilonię puellas RAζ : *trp.* M
1.555-57 quod-redderetur (*in marg.* R^{r}) R^{r}ζ : *om.* Rδ, *E*
1.562 a cohorte *E* : a choorte δP : acho orte R : a (*superscr.*) cho orte Q
1.568 arxes-ochus (*in ras.* R^{r}; arxes : arxers Q; cognominatus : cogminatus R^{r}) R^{r}ζ : pro eo hereditario iure xerxes (arxes *E*) filius eius δ, *E*
1.574 mox Rζ, *E* : *om.* δ
1.584 pacta Rδ, *E*, *Beda.ed.* : peracta ζ
1.587 ad propositum Rδ, *E* : appropositum ζ
1.590-91 nepotes-holocaustomatum δζ, *E* : ad perquirendum sacrum ignem altaris holocaustomatum nepotes sacerdotum illorum qui eum absconderant (*in ras.*) R^{c}

1.592 continetur RδP^{c}Q, *E* : contintur P
1.598 prebuit RδP^{c}Q : prebui P
1.599 reditum RδP^{c}Q^{c} : retum ζ
1.628 tantum Rζ, *E* : *om.* δ
1.640 quoad fugeret *Oros.ed.* : quo adfugeret RMζ, *E* : quo aufugeret M^{c}A
1.641 exinde δζ, *E* : demum uero (*in ras.*) R^{c}
1.644 xxx δζ, *E* : xx/ R^{c}
1.648 redemptionem *codd.*, *E* : redemptione P^{c}
1.658-63 interea-certamine (interea-fines *in marg.*, terminaret-certamine *in ras. ampliore* R^{r}; fines : fine Q) R^{r}ζ : et his alexander patratis cum poro indorum rege fortissimo singulariter in prelio apud indiam δ, *E*
1.683 antiochiam : antlochiam R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
1.684 edissam : essem *codd.*, *E vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.685 inclitas Rδ, *E* : inditas ζ
1.686-89 fuit-iste (fuit *partim in ras.*, filius-uectigali *in marg.*, et ab-iste *in ras. ampliore* R^{r}; 687 iste *om.* Q) R^{r}ζ : fuerunt filii antiochus magnus et demetrius. idem quoque δ
1.689 oneribus : honeribus R^{r}, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.697 ptholomeum regnauit ptholomeus Rδ, *E* : ptholomeus P^{c}Q^{c} : ptholomeum ζ
1.702-21 porro-etiam (porro-constituere *in ras.*, post seleuci-philometor *in marg.*, et alter-etiam *in ras.* R^{r}; 704-05 regnauit-seleucus *om.* ζ; 711 regessus Q; 712 inde *eras.* R^{c}) R^{r}ζ : is etiam antiochus cum graui tributo pacis uictus postmodum a romanis dum quoddam templum inopia coactus pecuniarum expoliare nititur interficitur. cui successit filius eius antiochus illustris. porro post phtolomeum euergetem regnauit phtolomeus philopater. uerum ipso tempore quo phtolomeus philopater egyptum occupauit et interfecto in asyam seleuca impubis adhuc antiochus rex est constitutus. ne qua mutatio deesset δ
1.706 erarium : herarium R^{r}, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.721 quoque *codd.*, *E* : *eras.* R^{c}
1.725 nunquam δζ : non quam R, *E*
1.758 amplexa Rζ, *E* : *om.* δ
1.762 arx Rζ, *E* : ars δ
1.768 numidia *codd.* : numidia uero R^{c}
1.778 iugo RAζ : imperio M
1.779 contenta : contempta R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
1.786 tricesimo Rζ, *E* : *om.* δ
1.796 leges Rζ, *E* : lege δ
1.800 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
1.805 sic RAPQ(*?*), *E* : sit M
1.810 hierosolimam : hierosoliman R
1.817-18 in-compellebatur (in illis diebus : unde *E*) δζ, *E* : unde contigit ut quidam uir grandeuus eleazarus nomine compelleretur (*in ras.*) R^{c}
1.831 mulieres RδP^{c}Q, *E* : milites P
1.851 pertinatia (*ex* pernatia, -ti- *superscr.* R, *ex* per natitia M) Rδ, *E* : pernatitia ζ
1.853-66 cum-interfecit (*in ras.* R^{r}; 855 tumens P^{c} : timens P; 863 conductiuum ζ) R^{r}ζ : intulit bellum ptolomeo regi ęgypti, segni admodum homini et ita cotidiana luxuria marcenti ut non solum regie maiestatis officia pretermitteret sed (uerum *E*) etiam sensu hominis nimia sagina careret. sed (qui *E*) dum illi ptolomeus (ptolomeus *om. E*) resistere non ualeret auxilium a romanis expetiit. senatus uero (tunc senatus *E*) antiochi conatibus obsistens abstinere illum ab egypto. aut si iam incessisset excedere iubet. quorum

auctoritate perterritus dum inde (quorum-inde : quo dum *E*) rediret antiocus contigit ut de curru corrueret sicque graui membrorum collisione contritus (attritus *E*) interiit relinquens sibi successorem filium suum antiochum eupatorem. Sed frater eius demetrius cognita morte antiochi a roma ubi tenebatur obses latenter egressus regnum eius inuasit et eupatorem interfecit. (sed-interfecit: quo etiam post non multos dies interfecto. demetrius frater eius eupatoris auunculus syrię regnum inuasit *E*) δ, *E*

1.866-67 ad quem accessit δ : et cum sedisset super sedem patrum suorum accessit ad eum (*in ras. R^{c}, vide p. LXVII, n. 20 in fine*) R^{c}ζ : quod cum obtinuisset accessit ad illum *E*

1.881 peruulgatam Rζ, *E* : prouulgatam δ

1.885 fere RδP, *E*, *superscr.* uel ferinę P^{c} : ferme Q

1.888 pretermitteret Rζ, *E* : premitteret δ

1.894 miserabiliter Rζ, *E* : mirabiliter δ

1.900-01 duos-demetrius (*in marg. et partim abscisum* Q^{c}) RδPQ^{c} : *om.* Q

1.904 exulauit Rδ : exultauit P, *superscr.* exspirauit P^{c} : expirauit Q

1.904 nondum : nundum R, *vide p. CIII, § VII.5.2*

1.908-12 inuasit-syrie (910 quoque δ : tamen R^{c}) Rδ : *om.* ζ

1.922 suam RδQ^{c}, *E* : tuam ζ

1.929 idem Rζ, *E* : *om.* δ

1.947 imperio Rδ, *E* : imperio. interea tamen fit in urbe coniuratio catilinę quam scripsit salustius. uerum (uerum : et que R^{c}) consulis cyceronis industria celeriter est sopita pariter et extincta (R^{c} *in marg.*) R^{c}ζ

1.971-73 autem-pompeius Rδ, *E* : *om.* ζ

1.974 peditum RδQ, *E* : pediditum P

1.975 sinistro RδP^{c}Q, *E* : sinistus P

1.976 preterea δ, *E* : inter quos erant (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ

1.981 uniuersus RδP^{c}Q, *E* : uiuersus P

1.983 onerariam : honerariam R, *vide p. CIII, § VII.5.2*

1.999 patratis Rδ : paratis ζ

1.1003 affricam Rδ, *E* : affrica ζ

1.1005 ergo apud mundam flumen uel ciuitatem δ : ergo apud mundam flumen (*superscr.* ciuitatem) *E* : apud mundam ciuitatem ζ : etiam postmodum apud mundam (*in ras.*) R^{c}

1.1010 indeque *codd.*, *E*, cesar *add. in marg.* R^{c}

1.1010 romam Rζ, *E* : roma δ

1.1013 clementer Rδ, *E* : dementer ζ

1.1027 quoque Rδζ, *E* : quosque M^{c}, *Heges.ed.*

1.1033 regis aristoboli RAζ, *E* : *trp.* M

1.1048 primus RA^{c}ζ, *E* : quartus M : *om.* M^{c}A

1.1050 millesimus quadringentesimus Rζ, *E* : millesimus centesimus quadragesimus M : millesimus quadragesimus A

1.1075 supremam RδQ^{c}, *E* : sum premam ζ

1.1095 claruit Rδ : daruit ζ

1.1100 anaximenes : aximenes R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

1.1109 captiuus : captiuuus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)

1.1111 qui δ : nam (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ

1.1118 hii Rζ : ii δ

1.1130 etiam iam Rδ : etiam ζ

1.1131 nonne RMP^{c}Q : nomine AP

1.1134 monimenta RMP^{c}Q^{c} : momenta Aζ

1.1139 quid P^{c}Q : quod RδP

1.1146 coluerunt Rδ : uoluerunt ζ

1.1148 habet *codd., Aug.ed.* : *eras.* R^c : *del.* P^c
1.1148 disponit δζ, *Aug.ed.* : dispensat (*partim in ras.*) R^c
1.1156 exordiis-finibusque δζ, *Aug.* : exordia et progressus finesque (*partim in ras.*) R^c
1.1162 subtrahit : substrahit R
1.1164 sustituit RM^cA : sustinuit Mζ
1.1165 fundauit ac fecundauit Rδ : fundauit ac fundauit P : firmauit ac fundauit P^c : fundauit (*ras.*) Q^c
1.1167 stellas fecit et earum P^c : stellas fecit et eorum RδQ : stella fecit et eorum P
1.1169-70 scientias artium uariarum RAζ : *om.* M
1.1172 quem *Aug.ed.* : que *codd., Aug.v.l.*
1.1176 et *codd.* : sed et M^c
1.1185-86 mittat-angelos (1186 hominibus Q : homines Q^c) RAζ : *om.* M
1.1191 et deinde : deinde *codd.*
1.1193 in ęternam δPQ^c : ęternam R : ad ęternam (ad *in marg.*) R^c : internam Q
1.1196-97 et^2-christo (1196 haec propter *Aug.ed.* : propter hęc δζ) δζ : que omnia saluatoris nostri morte interueniente (*in ras.*) R^c
1.1199-1200 non secundum homines sapiunt Rδ : *om.* ζ
1.1201 organa M^cAQ : orgitna RMP

Liber II

Codices adhibiti 02.1-96: Rζ

02.1 iocundum : iocumdum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
02.70 onus : honus R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
02.73 onerabat : honerabat (*ex* onerabat) R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
02.77-83 igitur-posteriora (*in marg* R^r; 80 eruditis : erudiditis P) R^rζ
02.84 etiam R : et ζ
02.86 attingam P^c : attinguam Rζ
02.92 quoniam quidem : quicquid *codd., vide p. XC*
02.93 uesoge : uesone *codd., cf. II, 10 et vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

Codices adhibiti 2.1-3.497: Rδζ

2.21 pendendi RAζ, *E* : perdendi M
2.21 meminimus RδP^{c}Q, *E* : memimus P
2.29 lanificio δP^cQ^c : lanifico RP, *E* : lanifici Q
2.30 mammis A : māmis *E* : manmis MRζ
2.31 ictus impediretur Rδ, *E* : impediretur ζ : iactus impediretur Q^c : iactus impedirentur *Oros.ed.* , cf. infra V,1037 : ictibus impedirentur P^c
2.32 marthesia : martesia *Iust. ed.* : marthesie (-ę MQ, *E*) *codd., E* : martesiae *Iust. v.l., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
2.33 aucte δ : acte ERPQ^c, *vide p. CIII, § VII.5.2* : inclitae *Iust.ed.*
2.36 nini RδP^{c}Q, *E* : uni P
2.38 conditis RδP^{c}Q, *E* : conditus P
2.42 cui *codd., E* : cuius P^c
2.43 omne δP^cQ^c, *E* : omnem Rζ
2.45 iuuentute RδP^{c}Q, *E* : iuuenture P
2.47 antiope : antiopem R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
2.47 orithia^1 : horistia R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
2.47 orithia^2 : horistia R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
2.49 inermes : inhermes R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
2.52 hercule *codd., E, Iust.ed.*, et *superscr.* R^c

2.61 xiii Rδ, *E* : xii ζ
2.74 referta RδQ^{c}, *E*: referra ζ
2.78 suis RδP^{c}Q, *E* : suus P
2.82 quibus patratis RδP^{c}Q, *E* : qubus paratis P
2.111 autem *codd.* : aut *Iust.ed.* : aut ut *E*
2.113 aut RAζ, *E* : ac M
2.124 secunda Rδ, *E* : secula ζ
2.126 uxores *Iust.ed.* : uxorum *codd., E*
2.126 libidinis *Iust.ed.* : libidines *codd., E*
2.135 formauit Rδ, *E* : informauit R^{c}ζ
2.141 propriis opibus *Iust.ed.* : propriis *codd., E*
2.143 ęui maturus E : maturus codd.
2.147 instructum *Iust.ed.* : instructus *codd., E*
2.153 filiis RδP^{c}Q, *E* : filius P
2.154 insignis uirtutis RAζ, *E*: insigni uirtutis *E*^{c} : insignibus uirtutibus M
2.175 et RAζ, *E* : *om.* M
2.185 uenisset (*ras.* R^{c}) R^{c}M^{c}, *E* : uenissent RδP : conuenissent Q
2.190 cepit Rδ, *E* : *om.* ζ
2.194 tutorum RδP^{c}Q, *E* : tuorum P
2.207 superauit RδP^{c}Q, *E* : suspirauit P
2.208 pompeianarum δ : pompeinarum Rζ, *E*
2.208 partium : parcium R

Liber III

03.1 amodo (amm- P) igitur promissam defloraturus historiam (*partim in ras.* R) Rζ : aecclesiasticas amodo (adm- A : am- A^{c}) deo cooperante defloraturus historias δ, *vide p. XXXII, LXIII*
03.3 exordium sumam (*in ras.* R^{r}) R^{r}ζ : *trp.* δ
03.3 ac postmodum δζ : simulque (*in ras.*) R^{c}
03.5 ac demum δ : demunque ζ : *eras.* R^{c}
03.9 illi Rζ : illo δ
03.19 philocompos : philocumpos R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
03.33 prenuntiatum : pronuntiatum Rδζ
03.40 exprimere RδP^{c}Q : exprimeret P
03.48 katalogum Rδ : karolum ζ
03.59 sacerdos : sacdos R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
03.64 confirmarentur δ : cum firmarentur Rζ
03.65 roborarentur Rζ : corroborarentur δ
03.65 diuinarum RδP^{c}Q : diuina P
03.68 pro historia R^{c}δ : per historiam P^{c}Q : per historia P
03.70-80 porro-reficeret (70 uenture P : uenire P^{c}; 77-78 eum-vi^{ta1} *om.* ζ) R^{r}ζ : *om.* Rδ
03.81 proinde (*in ras.* R^{r}) R^{r}ζ : porro δ
03.90 defigantur (*ras.* R^{c}) R^{c}P^{c}Q, *Oros.ed.* : defingantur δP, *E*
03.91 italia Rδ, *E* : *om.* ζ
03.95 alpes cottię : alpescocię R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
03.111 appenninas : alpenninas R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
03.112 estque in ea sita Rζ , *E* : est et in ea sita δ : et in ea sita est M^{c}
03.114 adriaticum : adriacum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
03.118 prouintia ualeria RAζ, *E* : ualeria M : ualeria prouintia M^{c}
03.128 quoniam Rδ, *E* : *om.* ζ

03.134 ab RP, *E* : ad δQ
03.138 autem galathe RAζ, *E*: uero galathe idem M
03.144 supra RδQ, *E* : spra P
03.146 dei fultus Rδ : fultus P : fultus dei P^{c}Q
3.4 moderatior RδP^{c}Q, *E* : moderatio P
3.4 ciuilibus RδP^{c}Q, *E* : ciuibus P
3.18 ad δP^{c}Q : a RP
3.18 motuum RδP^{c}Q^{c} : mortuum ζ
3.21 classis RδP^{c}Q : clausis P
3.28 nacta : nauta Rδζ
3.28 in mausoleum RA^{c} : in mau soleum A : inmaus oleum P : umausoleum(*?*) Q : *om.* M *cf. p. CIII, n. 9.*
3.30 admotis Rδ : amotis ζ
3.33 patratis RδP^{c}Q : paratis P
3.39 statuentes RδP^{c}Q : staentes P
3.44 quoque δζ, *E* : etiam (*in ras.*) R^{c}
3.47 eum Rδ, *E* : *om.* ζ
3.48 fuisse Rδ, *E* : *om.* ζ
3.51 desertor RδP^{c}Q, *E*: deserto P
3.82 regia Rζ, *E* : *om.* δ
3.84 turrimque : turrinque R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
3.110 id est R : idem MPQ(*?*), *E* : *om.* A
3.118 fideles Rζ, *E* : *om.* δ
3.119 enim Rδ, *E* : *om.* ζ
3.120 ianuarii Rζ, *E* : ianuarii prima feria δ
3.133 nasciturus RδP^{c}Q, *E* : naturus P
3.136 rex RA, *E* : *om.* P : dux MQ
3.150 inter RδP^{c}Q, *E* : *om.* P
3.157 adscripta RAζ, *E*, *Beda*, *ed.* : ascripta M
3.164 suppeditabat RAPQ(*?*), *E* : suppeditabant M
3.173 uiri RδP^{c}Q, *E* : mor P
3.175 modum Rδζ, *E* : modum eam M^{c}
3.186 prestricti : prestrictum *E*, (*cf. 6.299*) : perstricti *Rott.* : perstrictum *codd.*
3.187 promptum : promtum *Heges.ed.* : preruptum *codd.*, *E*
3.188 fugiens RδP^{c}Q, *E* : fugens P
3.190 et ubi RAζ, *E* : *trp.* M
3.211 incessebat RM^{c}AP, *E*, *Heges.ed.* : *superscr.* la P^{c} : laincessebat Q : lacessebat Q^{c}
3.212 coniugio *E* : femina R^{c}ζ : *om.* δ
3.213 degenerasset δP^{c}Q, *E* : degenerasses RP
3.217 manum RδP^{c}Q, *E* : minum P
3.224 supranominate RδP^{c}Q, *E* : supranominare P
3.228 indignantur Q, *E*, *Heges.ed.* : indignanter RδP
3.234 reddidit : reformauit *codd.* (cf. *Heges.ed.* ut etiam matrem coniugio patris redderet).
3.234 fretus RA^{c}ζ, *E* : fetus δ
3.242 septi M^{c}P^{c}Q : sepsi RAP
3.244 transgulati RδP^{c} : strangulati P : stransgulati Q
3.245 tragedię RMA^{c}P^{c}Q, *E* : tragedeę A : grandę P
3.249 etiam δ, *E* : tamen (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
3.251 cepit Rδ, *E* : cepi P(*?*)Q

3.254-55 ueruntamen antipater iste δ, *E* : proinde antequam antipater decollaretur (*in ras.* R^{c}, decollaretur *ex* procollaretur P, decollaretur *ex* prodecollaretur Q) R^{c}ζ
3.271 anulus RδP^{c}Q^{c}, *E* : anullus ζ
3.279 salustius terentius oratius RAζ : terentius oratius salustius M
3.299 ad imperium sublimatus Rδ : ad imperium sublimatus anno incarnationis christi xvi (*in marg.* R^{c}; xvii R^{c}P) R^{c}P^{c}Q : anno ab incarnatione domini xvi ad imperium sublimatus *E*
3.301 primum cum RAζ, *E* : *trp.* M
3.305-06 regem exercuisset RAζ, *E*, *Heges.ed.* : regem excreuisset M : regnum excreuisset M^{c}
3.316 et ipsius δζ, *E* : huius proinde (*in ras.*) R^{c}
3.326 baptismum : baptimum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
3.338 hec RδQ, *E* : hęec P
3.342 cleophas δ, *E* : ioseph qui uocabatur barsabas et cognominabatur iustus. cleophas quoque (*partim in ras. et partim in marg. infer.* R^{c}) R^{c}ζ
3.342-43 esse ioseph RAζ, *E* : *trp.* M
3.354 facinus RδP^{c}Q^{c} : facimus ζ
3.358 anno octauo decimo (octauo decimo : decimo ζ : decimo nono Q^{c}) imperii tiberii cęsaris decollauit δζ, *E* : in carcere positum decollari precepit (*in ras.*) R^{c}
3.362 eodem RAζ : eodem anno viii^{uo} K. aprilis in quo adam extiterat formatus peractis annis quinque milia centum octoginta M
3.364 iusta RAζ, *E* : iuxta M
3.366 viii Rζ : vi δ
3.366 prima Rζ : xvii luna M^{c} : xxvii δ
3.390 pentecostes sollempnitate : pentecoste sollempnitate RAζ : sollennitate pentecoste M
3.392 prouintiis : prouinciis *Rufin.* : prouintias Rδζ, *E*
3.405 imperasse RδP^{c}Q, *E* : impetrasse P
3.416 ipsius RAζ, *E* : eius M
3.420 mentiatur Rδ, *E* : mencietur (*ex* mencientur P) ζ
3.424 deus RδP^{c}Q : *om.* P
3.430 religioni *Oros.ed.* : religionis δRζ, *E*
3.431 cęsar *codd.*, *E* : cęsar scilicet tiberius P^{c}
3.436 ad mortem RδP^{c}Q, *E* : amortem P
3.443 saluari RAζ, *E* : saluati M
3.449 numero RδQ^{c}, *E* : numoro ζ
3.449 fidelium RδQ, *E* : fideltum P
3.459 contemptu : contentu R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
3.475 cuicumque RδP^{c}Q, *E* : quicumque P
3.483 fulmen Rδ, *E* : flumen ζ
3.491 prothodiaconus RAζ : prothomartyr diaconus M
3.494 predicaturi per *E* : predicaturi Rδζ

Codices adhibiti 3.498-1318: δζ

3.504 tres δP^{c}Q^{c} : .iiii. ζ
3.505 apostoli δ, *E* : *om.* ζ
3.538 prodito δ, *E*, *Heges.ed.* : predicto ζ
3.545-46 a dacis δ, *E* : adacius (adat- Q) ζ
3.546 a finitimis δQ, *E* : affinitimis P
3.550 creatus δ : creatus anno incarnationis diuinę xxxviii ζ : creatus anno ab incarnatione domini xl *E*
3.554 calciamenti δ, *E* : calciamen ζ
3.563 puellam ζ : puella δ
3.566 uiennam : uiennem M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

3.569 et (*superscr. E*) ζ, *E* : *om.* δ
3.578 iesum christum Aζ, *E* : *trp.* M
3.587 profligati δ, *E* : profligata ζ
3.595-98 tunc-auxilium ζ : *om.* δ, *E, vide p. C et n. 3*
3.599 demum uero idem ζ : itaque δ, *E*
3.601 collocata δ, *E* : collata ζ
3.604 id est Aζ, *E* : idem M
3.606-07 a-sublimatus δ : a-sublimatus anno incarnationis dominicę xliii ζ : anno ab incarnatione redemptoris nostri iesu christi xliii a romanis militibus ad imperium sublimatus *E*
3.608 imperauit-octo δ : annis xiii imperauit et mensibus viii *E* : *om.* ζ
3.614-15 intra paucissimos dies *E* : intra dies paucissimos ζ : inter paucissimos δ
3.616 deditionem *codd.* : deditionem per aruiragum regem britonum cui dederat filiam suam P^c
3.620 hoc igitur δ, *E* : quod ζ
3.621 annus δP^cQ, *E* : annis P
3.623 ętiam anno Aζ, *E* : *trp.* M
3.626 quę Aζ, *E* : qui M
3.634 populo δ, *E, Act.ed.* : in populo ζ
3.643 tumens δP^cQ, *E* : tuus P
3.653 christum ζ : *om.* δ
3.665 potentissimis Aζ, *E* : potentissimus M
3.680 adeptus δ : adeptus incarnationis iesu christi anno lvii ζ : adeptus anno ab incarnatione domini ferme quinquagesimo vii *E*
3.699-700 ad colosenses una. ad philippenses una Q^c : ad colosenses una δζ
3.708 beronice : beronicę M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
3.720 dementare δ, *E* : clementare ζ
3.726 publice ζ : publicę δ
3.731 tamen ausus est se δ : ausus est tamen se *E* : ausus est ζ : tamen… ausus est *Heges.ed.*
3.731 resuscitaret APQ^c, *E* : ressuscitaret Q : suscitaret M
3.737 qui etiam Aζ, *E* : *trp.* M
3.745 uero preualuisset δ, *E* : uoluisset (o *superscr.* Q) ζ
3.754 ambulet δQ^c, *E* : ambulat ζ
3.767 se^1 Aζ, *E* : se se M
3.770 et uenerari Aζ, *E* : cepit et uenerari M
3.776 apostolus Aζ , *E* : *om.* M
3.783 urbem δ, *E, Heges.ed.* : urbe ζ
3.795 eadem δ : eademque ζ
3.805 cęteros δ, *E* : ceterosque ζ
3.811 prospectans ζ, *E* : perspectans δ
3.811 aiebat δ, *E* : iacebat ζ
3.814-16 galba-hostis ζ : tandem hostis a senatu δ, *E, vide p. C et n. 3*
3.827 parricidam δP^cQ^c, *E* : parricidiam ζ
3.829 porro δ : proinde ζ
3.837 pilleis ζ, *E* : pelleis δ
3.846 ottho δ, *E* : ottho proinde ζ
3.848 ueniens δ, *E* : a germania ueniens ζ
3.852 uitellius δ , *E* : uitellius igitur ζ
3.857 resederat δ, *E* : residerat ζ
3.863 adoriuntur δQ^c, *E* : adoriantur ζ

3.865 illi δ, *E* : ille ζ
3.878 omni magnitudine δζ, *E, Iust.v.l., vide p. XLVIII et n. 146*
3.879 conuiuiis δ, *E* : conuiis ζ
3.880 quendam M^{c}A, *E* : quandam Mζ
3.888 uictoriis δ, *E* : uictoris ζ
3.894 denique cum δ : demum uero cum ζ : dumque *E*
3.895 dux alter δ, *E* : dux ζ
3.906 uitellianis : uitelliani *codd., E*
3.907 quandam A : quadam Mζ, *E*
3.908 intrusisset Aζ : inclusisset M : construxisset *E*
3.913 adeptus δ : adeptus anno incarnationis domini lxxi ζ : adeptus anno ab incarnatione domini lxxi *E*
3.914 mensibus δ : et mensibus ζ
3.914 diebus δ : diebusque ζ
3.916 hortatu : ortatu M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
3.928 credulitatem *Heges.ed.* : crudelitatem δζ, *E*
3.943 sed et molliciem ζ, *E*: et molliti (mollitia A^{c}) etiam δ
3.955 regalis Aζ, *E*, uel li (*?*) *superscr.* M
3.957 afficto (*cf. Heges.ed. 5.17*) : afflicto *E* : afflicti δ : afflictos ζ
3.961 pecunię quę Aζ, *E* : pecunięque M
3.972 operatur δQ^{c} : operantur ζ
3.983 circuitum Aζ, *E* : circumitum M
3.995 in unum *Heges.ed.* : in uno *codd., E*
3.1004 dimicabatur M^{c}A, *E* : dimicabantur Mζ
3.1019 iudei ζ, *Heges.ed.* : *om.* δ
3.1043 consulerent δQ^{c}, *E* : consularent ζ
3.1071 plerisque δ, *E* : plerisque etiam ζ
3.1075 precise : precisę *E* : praecisae *Heges.ms.B* : praecisa *Heges.ed.*. : prescise ζ : prescisę (*ex* precisę A) δ
3.1078 urbe ζ, *E*, : urbem δ
3.1085 flectebantur MQ^{c}, *E* : flectabantur AP : fletabantur Q
3.1090 in penitralibus : impenitralibus (impene- A) δ : inpenetrabilibus (in *superscr.* Q) ζ
3.1095 circuitu Aζ, *E* : circumitu M
3.1103 genere ζ : *om.* δ
3.1112 compellebat ζ, *E* : compellebant δ
3.1114 que : quae *Heges.ed.* : qua *codd., E*
3.1116 fame A, *E* : famę Mζ
3.1122 sepelires defunctam δ, *E* : *trp.* ζ
3.1126 condam δP^{c}Q^{c}, *E* : quondam P : - Q (saut)
3.1133 quem δ, *Heges.ed.* : quę ζ, *E*
3.1136-37 et in frusta-operuit (et^{1}-operuit *om.* Q, *in marg.* Q^{c} ; frusta-operuit *om.* P, in-operuit *in marg.* P^{c}; frusta M^{c}A^{c}P^{c}, *E* : frustra δQ^{c}; et^{2} *om.* Q^{c}; cooperuit M) δP^{c}Q^{c}, *E*
3.1144 uobis uisceribus Aζ, *E* : *trp.* M
3.1144 considete δζ, *E* : consedete M^{c}
3.1147 inueneritis δ, *E*, *Heges.ed.* : inueniretis ζ
3.1159 necaturi δ, *E* : uenaturi ζ
3.1162 delectare *Heges.ed.* : delectari *codd., E*
3.1176 ministerium *Heges.ed.* : misterium *codd., E*
3.1185 quę : quae *Heges.ed.* : ea quę *codd., E*
3.1186 pascuntur Aζ, *E* : pascunt M

3.1193 restinxi *Heges.ed.*,: restrinxi δζ, *E, Heges.ms.B, vide p. CIII, § VII.5.2*
3.1199 terris δQ : terras P, *E*
3.1200 fugisse δP^{c}Q, *E* : fuisse P
3.1202 nox ζ, *E* : nos δ
3.1204 celi potestates *E*, caeli…potestates *Heges.ed.* : potestates *codd.*
3.1212 gratiam MQ, *E, Heges.ed.* : gramen (*ex* gratiam P*?*) AP
3.1223 ministerium *E* : misterium *codd.*
3.1229 fraus *E* : fraux δζ
3.1236 uictor ζ, *E* : uictos δ
3.1255 repellendo *Heges.ed.* : rebellando *codd., E*
3.1256 sanguine quasi fluuio decurrente terram inundari : sanguine quasi fluuio decurrere terram *codd., E* (cf. *Heges.ed*. 5.1.3, p. 294, 10 ‘cerneres externos cum civibus …iacere… confusoque omnium promisce sanguine et quasi profluvio decurrente interiores ipsos stagnare templi recessus…’ et *Hug.St.Vict.ed., Excerptiones Allegoricae* VI.10, Migne PL 177, 246C: ‘cerneres sanguine tanquam fluvio inundari terram’)
3.1257 temerabantur δ, *E* : temerebantur ζ
3.1268 ammoto : amoto M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
3.1278 recrudesceret δQ : retrudesceret P, *E*
3.1280 restinguere A^{c}, *E, vide p. CIII, § VII.5.2* : restringuere δζ
3.1284 in penitralibus (pene- A) M^{c}A : inpenitralibus M : impenetralibus ζ : inpenetrabilibus *E*
3.1299 resederant δP^{c}, *E* : residebant ζ
3.1302 lucernas δ , *E, Heges.ed.* : lucernas uidelicet ζ
3.1308 nummismate Aζ, *E* : nonmismate M
3.1314 confectusque M(*?*)A^{c}ζ, *E* : confectoque A
3.1317 prefectus *E* : *om.* δζ

Codices adhibiti 3.1318-77: Rδζ

3.1336-37 denuntiabat-uastitatem (ferro et igni *Heges.ed.* : ferro igni RAζ, *E*; gentis : gentius Q) RAζ, *E* : *om.* M
3.1346 memorabilem : memorabile *codd., E*
3.1346 romam Rδ, *E* : romani ζ
3.1360 ait imperatorem Rδ, *E* : *trp.* ζ
3.1360-61 sicque-eius R^{r}ζ : sicque-eius. in romana uero cathedra sancto apostolo petro linus successit et lino cletus (in-cletus *postea erasum* R) Rδ : his preterea temporibus in romana ecclesia sancto petro apostolo successit linus. et lino cletus *E, vide p. XCVI*
3.1363 regno Rδ : regno anno incarnationis diuinę lxxxi (R^{c} *in marg.*) R^{c}ζ : regno anno ab incarnatione domini octogesimo i *E*
3.1368 militibus : militib R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
3.1373 febre : febrę R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
3.1373 exanimatus RAζ, *E* : examinatus M
3.1375-77 igitur post extremum iudaice plebis excidium eorundem breuiter arguam perfidiam iudeorum qui nondum uolunt in christum credere R(*in marg.*)ζ : *om.* δ, *E, vide p. XXIX, n. 35.*

Liber IV

Codices adhibiti 04.1-143: Rζ

04.1 maximus : mauximus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
04.8 reprobrabo Rζ : reprobabo P^{c}Q^{c}
04.9 stultam fecit deus R : deus stultam fecit ζ

04.39 non simplicem Rζ : *eras.* P^c
04.57-143 dixisse-suscipiat (*in ras.* R^r) R^rζ, *vide p. LXV, VI*
04.79 aperuit R^rP, uel aperiet *superscr.* P^c : aperiet Q
04.92 iuditiis R^r : iusticiis ζ
04.98 faciam : fatiam R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
04.106 ueteris uero cerimonias R^cζ : ueteres uero cerimon… R^r
04.113 uenient R^r : ueniunt ζ
04.121-22 credere dubitant (*ex* dubitant credere R^r) R^rζ
04.134 facientem : fatientem R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*
04.139 deputaret R^rQ : depuraret P
04.142 suffitiat (sufficiat P^c) R^rP^c: sufficiant ζ

Codices adhibiti 4.1-640: Rδζ

4.3 imperauit Rδ : romanum sumens imperium dominicę incarnationis anno lxxxiii imperauit (romanum-lxxxiii *in marg.* R^c) R^cζ : anno ab incarnatione domini octogesimo iiii imperauit *E*
4.11 persecutionem exercuit Rδ, *E* : exercuit persecutionem ζ
4.21 positus Rδ, *E* : positus ipse dei amicus (ipse-amicus *in marg.* R^c) R^cζ
4.30 fundamentum RAζ, *E* : fundamentum parisiensibus dyonisium ariopagitam quem sanctus paulus apostolus baptizauit M
4.34 urbe : urbę R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
4.43-45 successit-domitiani Rδ : successit incarnationis christi anno xcviii (incarnationis-xcviii *in marg.*) petronio prefecto factore et parthemio spadone interfectore domitiani R^c : successit petronio prefecto factore et parthemio spadone interfectore domitiani incarnationis christi anno xcviii ζ : successit petronio prefecto factore et parthemio spadone domitiani interfectore anno ab incarnatione domini nonagesimo viiii *E*
4.45 imperauit autem δ, *E* : imperauitque (*partim in ras.* R^c) R^cζ
4.50 pullulauerant : pullurauerant R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
4.58 compulsus RδQ^c, *E* : cum pulsus ζ
4.66 et Rζ : *om.* δ
4.76 cuius (*ex* sed huius R) Rζ, *E* : sed huius δ
4.95 suscipiens Rδ : suscipiens anno diuine incarnationis xcviiii (anno-xcviiii *in marg.* R^c) R^cζ : suscipiens anno ab incarnatione domini centesimo i *E*
4.101 seleutiam : seleucam R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.117-20 ebulliuit. unde-etiam symon (unde-etiam *in marg.* R^r; 117 pape Q : papa Q^c; 119 manibus *ex* inmanibus R^r*;* 119-20 decenter-etiam Q^c : *om.* Q) R^rζ : ebulliuit. unde symon Rδ, *E*
4.125 circumquaque A : circumquasque (*in ras.* R) RM^cζ : ciuitates quasque M
4.129 preter RMζ, *E* : propter M^cA
4.134 seleuciam : seleuticam R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.138 referuntur δ, *E* : esse feruntur (*partim in ras.* R^c) R^cζ
4.141 xxii *Frech.ed.* : xx duobus *E* : xxi Rδζ
4.144 scientia pollens RAζ, *E* : *trp.* M
4.144 giometer R, *E* (cf. Jill Mann [ed.], *Ysengrimus*, II, r. 291, 309) : geometer A : geometricus M,ζ
4.158 suo de nomine (de *in marg.* R) RA^cζ : de suo nomine M : sua de nomine A : suo nomine *E* : de nomine suo *Beda ed.*
4.190 antoninus : antonius R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.192 cliii δ : cxxx (*in ras.* R^c) R^cζ : clii *E* : cxlii E^c
4.193 tribus RδP, *E, Frech.ed.* : tribus mensibus P^cQ
4.199 sedit rome RAζ : *trp.* M

4.200 pastoris appellatur RAζ, *E* : *trp.* M
4.201 et illi Rζ : anitio uero δ
4.204 bactriani : baltriani R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.211 stoicus Rδ : storcus ζ
4.215 aurelius δζ, *E* : *eras.* R^c
4.216 clxv δ, *E* : cliii (*in ras.* R^c) R^cζ
4.231 preterfluit RAζ, E^c : preterfuit M : preterflu/it *E*
4.232 eisdem Rζ, *E* : eiusdem δ
4.244 apoplexim M : apolexim (-esim ζ) RAζ, *E*
4.256 reficerentur Rδ, *E* : reficeretur $E^c R^c$ζ
4.259 assumpsit : assupsit R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
4.288 constitutus RδQ, *E* : constitus P
4.289-90 ob-comperiuntur RAζ, *E* : *om.* M
4.292 aurelius denique δζ : aurelius ergo lucius (*in ras.*) R^c : lucius antonius *E*
4.293 imperauit Rδ : anno incarnationis dominicę clxx (cxxci*[?]* R^c) imperauit (anno-cxxci *in marg.* R^c) R^cζ : regnauit anno ab incarnatione domini c octogesimo iiii imperauit autem *E*
4.304 martii Rζ, *E* : aprilis δ
4.305 narcissus : nacissus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.314 transgulatus Rδζ : strangulatus A^c, *E*
4.321 iulianum : iulium R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.327 romanum consequutus (consecutus A) Rδ : consecutus (consequtus P) romanum ζ : destitutum assecutus *E*
4.328 imperauit Rδ : anno incarnationis christi clxxx imperauit (anno-clxxx *in marg.* R^c) R^cζ : anno ab incarnatione domini cxcv imperauit *E*
4.329 lacessitus et (et *superscr.* R) Rζ : lacessitus δ, *E, Frech.ed.*
4.335 gallia *E* : galliam Rδζ
4.340 neronem : nerorem R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
4.343 cesus RAζ, *E* : cesus est M
4.344 tenere RAζ, *E* : *om.* M
4.349 proscriptionem RδP^cQ, *E* : scriptionem P
4.356 secundam δ : quartam (*in ras.* R^c) R^cζ
4.361 getam : getan R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.363 antonini : antonii R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.372 aurelius antoninus (antonius AQ) bassianus δζ, *E* : antoninus bassianus (*in ras.*) R^c
4.373 consequutus RAζ, *E* : consequutus est M
4.403 quia A^c, *Rott.* : qua Rδζ, *E*
4.411 macer macrinus δζ, *E* : macrinus macer (*in ras.*) R^c
4.414 marcus aurelius δζ, *E* : aurelius (*partim in ras.*) R^c
4.420 creatus Rδ : creatus anno incarnationis diuinę (dominice Q) ccxii (anno-ccxii *in marg.* R^c) R^cζ : creatus anno ab incarnatione domini ccxxv *E*
4.428 apud *Frech.ed., Ado ed.* : *om.* Rδζ, *E*
4.429 maximo : maximino R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.430 maximus R : maximinus R^c, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
4.431 assecutus Rζ, *E* : assecutus est δ
4.431 ccxxviii Rδ : ccxxv (*post ras.* R^c) R^cζ : ccxxx octauo *E*
4.443 ccxxxi δ : ccxxviii (*partim in ras.* R^c) R^cζ : ccxliiii(*?*) *E*
4.445 vi Rδ, *E* : vi. quibus expletis postquam aduersum parthos (pathos Q : parthos Q^c) sepe feliciter dimicauisset suorum fraude super (super *om.* Q : *add.* Q^c) eufratem (eufraten P)

interfectus est (Quibus-est *in marg.* R^c) $R^c\zeta$
4.446 his Rδ, *E* : his tamen $R^c\zeta$
4.449 et theopumpus Rδ : ętheopumpus (etheoponpus Q) ζ
4.452 imperator RAζ, *E* : imperator et M
4.464 imperauit Rδ : anno incarnationis dominicę ccxliiii imperauit (anno-ccxliiii *in marg.* R^c) $R^c\zeta$: anno ab incarnatione domini cc et l quarto imperauit *E*
4.478 consumptę Rδ, *E* : consumpti ζ
4.486 censebant RAζ, *E* : dicebant M
4.496 tamen Rδ : tantum, *superscr.* uel tamen ζ
4.499-500 cum … deprecamur RAζ : deprecemur … eum M
4.511 potitus Rδ : potitus anno dominice incarnationis ccxlv (*corr. ex* ccxlx P) (anno-ccxlv *in marg.* R^c) $R^c\zeta$: potitus anno ab incarnatione domini cc et lv *E*
4.520 correpta *codd.*, *E* : corrupta R^c
4.542 tenetur Rδ : teneretur ζ
4.556 beatitudinum $RM^cA^c\zeta$: beatitudinem δ
4.557 rationalis $R\delta P^cQ$: rationis P
4.567 deus RAζ, *E* : dominus M
4.578 furore δ, *E* : furori (*ex* furoris R*?*) Rζ
4.597 feruente RAζ, *E* : feruerte M
4.607 habenis : abenis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
4.609 denique RAζ, *E* : quoque M
4.616 ualerianus dei Rδ, *E* : *trp.* ζ
4.632 mazabanem : zabanem *codd., E, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.637 autem *codd.*, *E* : autem galienus R^c

Codices adhibiti 4.640-5.413: δζ

4.641 cclxiii Aζ : ccxliii M : cclxxiii(*?*) *E*
4.641 anno uno δζ : anno xliiii M^c : annis ii *E*
4.654 uoluit δ : maluit *E* : uolens ζ
4.655 sublimare unde δ, *E*: sublimare ζ
4.657 sublimiora : sullimiora M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
4.672 auditoribus ζ, *E* : auctoribus M : actoribus A
4.673 insultabat M^c, *E, Rufin.ed.* : exultabat δζ
4.677 religionem diuinam *codd.*, *E* : religioni diuinae M^c
4.678 ministerium *E* : mysterium δζ
4.680 defuncto δ, *E* : apud syrmium defuncto ζ
4.695 condempnatur ζ, *E* : condempnatus δ
4.701 sacerdotio δ, *E, Rufin.ed.* : a sacerdotio ζ
4.709-10 in potentatu P : inpotentatu AQ, *E* : impotentatu M
4.712 ablato δ, *E* : ab alto ζ
4.713 ministerio : mysterio M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
4.729 hoc in δ, E^c : in hoc in ζ, *E*
4.734 cclxxiii δ : cclxx ζ : cc et lxxx(*?*) *E*
4.742-43 et^1-marcellinus ζ : *om.* δ, *E, vide p. C, n. 3*
4.744 post Aζ, *E* : *om.* M
4.745 successit Aζ, *E* : suscepsit M
4.765 per prophetam dominus Aζ : dominus per prophetam M
4.767 ulla *Freh. :* in ulla *Rott.* : nulla δζ
4.782 cclxxv δ : cclxxvii ζ : cc et lxxxvi *E*
4.782 imperauit δ, *E* : imperio potitus imperauit ζ
4.785 numerianus $M^cA^c\zeta$, *E* : numerarius δ

4.785-86 profectus fuerat Aζ, *E* : *trp.* M
4.788 electus ζ, *E* : erectus δ
4.820 abscederet δ : ascenderet ζ, *E*
4.826 nec *E* : ne δζ
4.826 frangerentur ζ, *E* : frangerentur et δ
4.828 quibus *codd.*, *E* : a quibus M^c
4.834 enim sunt *E* : etiam sunt δ : quippe sunt ζ
4.836 cepta ζ, *E* : accepta δ : accensa A^c
4.838 feruere ζ, *E* : furere δ
4.838-42 qua-romam ζ : *om.* δ, *E, vide p. CII, § VII.5 et n. 8*
4.846 carausio : caurasio M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.851 herculium : herculianum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.853 theodoram M^c : thodoram M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.854 suam δ : suam nomine ualeriam ζ
4.855 carausius : caurasius M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.858 carausio : caurasio M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.861 alamannis : alemannis M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.863 lxx δQ, *E, Oros. ms. Q, cf. p. XLVI § IV.8.3.2* : xx PQ^c
4.864 alamannorum : alemannorum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.866 viii ζ, *E, Oros.ed.* : vii δ
4.889 abduxit ζ, *E, Oros.ed.* : adduxit δ
4.893 exegit δ, *E* : exigit ζ
4.897 maximianus : maximinus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
4.897 apud mediolanum *Oros.ed.* : mediolanum δζ, *E*
4.901-02 diuiserunt et annis v pariter regnauerunt ζ : diuiserunt δ, *E, vide p. C, n. 3*
4.903 obtinuit *cf. Oros.ed., Frech.ed.* : *om. codd., E, vide p. CIII et n. 9*
4.904 contentus : contemptus M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
4.919 fidei ζ, *E* : dei δ
4.921 grassaretur : crassaretur M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
4.943-50 marcellino-usum (950 dalmatice *corr. ex* dalmacie Q^c) ζ : post felicem papam euthicianus sedit. et euthitiano gaius successit et gaio marcellinus (*corr. ex* macellinus A^c) et marcellino marcellus. cui subrogatur (marcellus-subrogatur *om.* E; subrogatus δ : subrogatur M^c) eusebius. eusebio melchiades. hic constituit ut nunquam in die dominica ieiunium celebretur. huic quoque siluester successit (eusebio-successit *om. E*). floruit per idem tempus (per idem tempus : ętiam his diebus *E*) pacius uiennensis (uiennensis *corr. ex* iuuenensis A^c) episcopus et arnobius affricanus rethor sapientissimus δ, *E*

Liber V

05.9 olim ζ, *E* : *om.* δ
05.17 antiqui : antiq M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
05.28-31 hereticorum-et^1 Aζ : *om.* M
05.32 roborarent δ, *E*: laborarent ζ
05.59 tribus ζ, *E* : *om.* δ
05.73-74 aquitania-extenditur (uero : autem M) δP^cQ, *E* : *om.* P
05.74 ligeris : litgeris M,*vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
05.78 et ζ, *E* : *om.* δ
05.87 lugdunum *codd., E* : lugdunum matisco P^c
05.89 niuedunus : niuedenus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
05.110 gallię : galli M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (3)

05.113 cottias : gothicas *codd., E,vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.5 maximinus P^c : maximianus *codd., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.7 constitutus δ, *E* : institutus ζ
5.14 in imperio ζ, *E* : imperio δ
5.22 constantine toytanaka id est ζ, *cf. Land..ed.* : constantine δ, *E, vide p. C, n. 3*
5.22 uince ζ, *E, Land.ed.* : uinces δ
5.30 hostiliter illi Aζ, *E* : *trp.* M
5.37 lapsu M^cζ, *E* : lapsu et δ
5.41 igitur Aζ, *E* : ergo M
5.56 ita ut nec ζ : nec ita ut δ
5.78 serapti Aζ, *E* : seraptim M
5.93 illi ζ, *E* : *om.* δ
5.108 auream ζ, *E* : *om.* δ
5.113 et ditauit *E* : ditauit δ : ditauitque ζ
5.117 ecclesiarum : exclesiarum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.133 permotus ζ, *Rufin.ed.* : promotus δ
5.136 indicit *Rufin.ed* : indicat *codd.*.
5.151 periit δP^cQ^c : perit ζ
5.158-59 urbem-futurum ζ, cf. *Iust. 9.1.2., vide p XLVIII, n. 146* : ciuitatem δ, *E*
5.177 christianismus δ, *E* : christianissimus ζ
5.180 magnificentia-uisionibus ζ, *E* : magnifice ab angelis admonita diuinis iussionibus δ
5.195 quidem δ : quidam ζ,*E*
5.195 ammouit *E,*: amouit δ : admouit A^c : ammonuit ζ, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.204 ubi δ : ibi ζ, *E*
5.206 ubi δ : ibi ζ, *E*
5.210-13 augustus-curauit ζ : *om.* δ, *E, vide p. C, n. 3*
5.214 quoque P : uero δQ, *E*
5.216 quoque δ, *E* : uero ζ
5.219 iiii^{or} Aζ, *E* : *om.* M
5.221 crucis portiunculam Aζ, *E* : *trp.* M
5.247 sanctum ζ : *om.* δ
5.248 episcopus M^cζ, *E* : *om.* δ
5.255-59 esset-repletur ζ : *om.* δ, *vide p. C, n. 3*
5.260 sancta δP^c, *E* : sua P : sua sancta Q
5.265 cccxviiii ζ : ccc et x et nouem *E* : cccxviii δ
5.267 deberi : debere *codd.*
5.270 iste δ, *E* : et hic ζ
5.270 ueruntamen δ, *E* : qui tamen ζ
5.273 uincentius : uncentius M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.287 augustidunensis : augustudunensis M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.288 pasnuptius : panuptius M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.292 illis ζ, *E* : suis δ
5.304 consecrationis eius δ, *E* : *trp.* ζ
5.312 oblatam *Lucifer, Vita Evurtii, II.14, AASS, Sep. III, Rott. :* oblata/ *E* : oblata δζ
5.313 constantinus augustus Aζ, *E* : *trp.* M
5.320 is : his M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.326 adeptus δ, *E* : adeptus est ζ
5.326 cccxxv δ : cccxlv ζ
5.333 gentilis uir ζ : uir δ
5.336 decussus : decussa Mζ : discussus A

5.336 et copiosis A, *Vigil.ed.* : et copiis Mζ
5.365 consentientes δP^{c}Q, *E* : consentiens PQ^{c}
5.367 consilio δ, *E* : concilio ζ
5.373 liberio δ, *E* : liberio arbitrio ζ
5.382 ueteranionem : ueteramonem M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.390 contentusque : contemptusque M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.392 sororis δ, *E* : sororisque ζ
5.399 decentius : decennius M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

Codices adhibiti 5.413-513: Rδζ

5.414 constantio : constantino R
5.421 facilitate Rδ, *E* : felicitate ζ
5.422 appellatur Mζ, *E*, *Hist.Trip.ed.* : appellabatur A
5.431 preterea δ, *E* : tamen (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
5.433 sunt honore Rδ, *E* : *trp.* ζ
5.451 iulianus δζ, *E* : iulianus igitur (igitur *superscr.*) R^{c}
5.453 cccl Rδ : ccclxiiii (*partim superscr.* R^{c}) R^{c}ζ
5.465 militie *codd., E, Frech. v.l., cf. 5.525* : militia *Frech.ed., Hist.Trip.ed., cf. 5.525*
5.467 amplexati Rδ, *E* : amplexati credentes fideliter et grauia (grauiora *Oros.ed.*) dei esse iudicia et meliora promissa (credentes-promissa R^{c} *in marg.*) R^{c}ζ, *cf. Oros.ed. 7.32.2*
5.470 est RAζ, *E* : *om.* M
5.471 pro pietate RM^{c}ζ, *E* : proprietate δ
5.474 sicut RδQ, *E* : siō P
5.475 ualentinianus : ualentilianus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.493 interrogauit : introgauit R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)

Codices adhibiti 5.514-613: δζ

5.518 galilee : galileę M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.525 militie *codd., E, Frech.v.l.* : militia *Frech.ed, cf. 5.465*
5.526 amittere δ, *E* : ammitere ζ
5.536 cum et δ, *E* : cum ζ
5.544 remeasset δ, *E* : per galaciam remearet ζ
5.553 imperauit δ, *E* : diuinę incarnationis anno ccclxvi imperauit ζ
5.555 iusticia M^{c}A^{c}ζ, *E* : iustitia et corporis temperantia atque iusticia δ
5.567 corruere δP^{c}Q, *E* : currere P
5.578 quo adhuc uiuentis *codd., E, Oros. ms. Q^{2}, cf. p. XLVI, § IV.8.3.2* : quoad uiuentis *Oros.ed.*
5.588 eum ζ, *E* : *om.* δ

Codices adhibiti 5.613-1662: Rδζ

5.624 tractantis *E, Paulin. Milan.ed.* : stantis *codd.*
5.624 indicantem : indicantaem// R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.642 ostia : hostia R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.649 soluturos δ, *E* : solituros Rζ
5.651 cedendum sibi loco melius arbitrati δ, *E* : uiribus et numero freti (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
5.654 ad δζ : a R, *E*
5.673 suscitator : susciator R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.681 beniamin : bemiamin R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.682 edissene : essene R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.691 uita priuato RAζ, *E* : *trp.* M
5.692 prouexerunt Rδ, *E* : peruexerunt ζ
5.701-03 sed-agebat (701 sed eo defuncto : eo uero mortuo *E*; 702 seuitia : seuitia cum filio

ualentiniano *E*) RAζ, *E* : *om.* M
5.705 ualidissimam RAζ : ualendissimam M
5.706-07 exire edicto regine Rδ : exire edicto exire P : regine edicto exire P^cQ
5.714 hac *codd.* : hac re R^c
5.732 est traditus RAζ, *E* : traditur M
5.734 nudasset $RM^cA^c\zeta$, *E* : nudassent δ
5.777 hęc cum ARζ, *E* : *trp.* M
5.778 uero RAζ, *E* : igitur M
5.784 sotiatus *codd.*, *Hist. Trip. v.l.* : satiatus *Hist. Trip.ed.*
5.797 ministrantur Rδ, *E*, *Hist. Trip.ed.* : ministrabantur $R^c\zeta$
5.798 ergo $A^c\zeta$, *E* : ego Rδ
5.801 monebat : mouebat *Hist.Trip.ed.*
5.807 eius Rζ, *E* : *om.* δ
5.812 dispensationis Rδ, *E* : dispensationis sue $R^c\zeta$
5.817 transierunt Rδ, *E* : transierunt. siquidem gens hunorum eos ab antiquis eorum sedibus expulit (siquidem-expulit R^c *in marg.; cf. Oros. 7.33.10*) $R^c\zeta$
5.819 fritigernus: frigidernus R,*vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.819 athanaricus : atalicus R,*vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.820 athanaricus : atalicus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.822 depositione Rδ, *E* : dispositione ζ
5.823 fritigernum : frigidernum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.824 fritigernum : frigidernum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.825 athanaricus : atalicus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.825 gothi $RM^c\zeta$, *E* : *om.* δ
5.841 obrute $M^cA^cR\zeta$, *E* : obrupte δ
5.842 absconditus : abconditus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.850 stilicone : cum stilicone *codd.*
5.851 intrauerunt italiam RAζ : *trp.* M
5.870 spiritus sancti ERδ, *E* : *trp.* ζ
5.876 sensibiliter : semsibiliter R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.879 uitiorum Rζ, *E* : uiciorum A : uttiorum M
5.887 et RAζ, *E* : *om.* M
5.896 edisse : edissene R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.910 accersiuit RAζ, *E* : accessiuit M : accerssiuit M^c
5.933 est RAζ : *om.* M
5.937 que : qui *codd.*
5.941 truserat Rδ : truxerat ζ
5.942 gothi Rδ, *E* : gothi ab italia prodeuntes (ab-prodeuntes R^c *in marg.*) $R^c\zeta$
5.952-54 creaueruntque-gothorum (*in marg.* R^r) $R^r\zeta$: *om.* δ, *E*
5.955 quidam *codd.* : quidem *Oros.ed.*
5.987 castra *codd., E, Oros. ms. Q , cf. p. XLVI, § IV.8.3.2* : claustra *Oros.ed.*
5.988 repugnante $R\delta P^cQ$, *E* : pugnante P
5.1003 transgulatus $R\delta PQ^c$: stransgulatus *E* : tranqulatus Q
5.1006 legitque *E, Oros.ed.* : legit itaque *codd.*
5.1008 aucturus *codd., Paul. Diac.ed.* : acturus *Oros.ed.*
5.1011 potestate *Oros.ed.* : sibi potestate *codd., E*
5.1012 cognatione Rδ, *E* : cognitione ζ
5.1012 subnixus *Oros.ed.* : subnixas *codd., E*
5.1012-13 in-successit (*in marg.* R^r) $R^r\zeta$: *om.* δ, *E*
5.1018 expedierant δ, *E* : expidierant Rζ

5.1018 alta *codd., Oros. ms. Q* : arta *Oros.ed., cf. p. XLVI, § IV.8.3.2*
5.1024 mente *codd., E, Oros.ed.* : et mente R^c
5.1028-29 signum crucis prelio dedit *codd., E, Oros. ms. Q, cf. p. XLVI, § IV.8.3.2* : signo crucis signum proelio dedit *Oros.ed.*
5.1033 reuerentiam (*sed* a *super* e^3 *scr.* P) δζ, *E* : reuerantiam R
5.1036 ora RAζ, *E* : hora M
5.1042 uictori *Oros.ed.* : uictorum *codd., E*
5.1053 a populo δζ, *E* : apło R
5.1056 incisi RδP^{c}Q, *E, Hist.Trip.ed.* : occisi P
5.1065 mortalitas RδP^{c}Q, *E* : moralitas P
5.1066 puluis RδQ, *E* : pulueris P
5.1078 effusus : effus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1082 autem Rζ, *E* : enim M^c : *om.* δ
5.1091 lamentationibus : lamtationibus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1096 deum δ, *E* : dominum *Hist.Trip.ed.* : domini Rζ
5.1099 inrumpebat *codd., E, Land.Sag.ed., Hist.Trip.ms.C* : interrumpebat *Hist.Trip.ed.*
5.1101 precibus persuadeo *E, Hist.Trip.ed.* : // persuadeo R : persuadeo δζ
5.1101 soluatur *E, Hist.Trip.ed.* : soluat *codd.*
5.1108 spe RδP^{c}Q^c, *E* : sepe ζ
5.1111 actor RAζ, *E* : auctor M, *Hist.Trip.ed.*
5.1115 uenturum : uenturm R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1130 ingredi sacra RAζ, *E* : *trp.* M
5.1134 inquit A, *Hist.Trip.ed.* : inquam RMζ, *E*
5.1135 iniquitates : inquitates R
5.1145 ipsam RAζ, *E* : ipsa M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1156 limina RδQ^c, *E* : lumina ζ
5.1158 impetrare RδQ^c, *E* : impetrante PQ(?) : impetranre P^c
5.1167 ceteri *Hist.Trip.ed.* : cęteris *codd., E*
5.1168 permittuntur RP^{c}Q, *E, Hist.Trip.ed.* : permittitur δP
5.1179 debilium RAζ, *E* : debilium et M
5.1181 hoc RAP, *E* : hęc MQ
5.1201 inaccessibilia R^{c}δP^{c}Q : inaccessabilia RP, *E, Hist.Trip. ms. A*
5.1203 flammam M^{c}ζ, *E*: flammen R : flamen δ
5.1204 uero RAζ, *E* : autem M
5.1213 cęlebrabant R^{c}M^{c}A^c, *E, Hist.Trip.ed.* : cęlebrant Rδζ
5.1215 insinuat Rδ, *E* : insinuabat ζ
5.1222 contra δP^c : constra Rζ
5.1227 est ordinatus RAζ : ordinatur M
5.1229 miletio : mileto R
5.1237 circuiuit RAP, *E* : circcuiuit Q : circumiuit M
5.1239 litteris RδP^{c}Q, *E* : litteras P
5.1244 philosophum : philosphum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1256 in tantam enim dei gratia : sed tamen dei gratia in tantam *E* : in tantam enim gratia MR : in tantam enim gratiam Aζ
5.1261 uiennensem : uiennensaem (*ex* uiennensam) R
5.1283 consobrinarum M : cumsobrinarum A : cum sobrinarum Rζ, *E*
5.1288 nonagesimo Aζ : xc M : nonagesisimo R : tricesimo i *E*
5.1289 in partibus δ, *E* : in parthibus Rζ
5.1304 insulam *Oros.ed.* : siluam *codd., E* :

5.1308 et sine (et *superscr.* R) Rζ : ac sine *Oros.ed.* : sine δ, *E*
5.1324 relique Rδ, *E* : reliqui ζ
5.1324 cohortes RAζ, *E* : cohostes M
5.1329 quo RδP, *E* : quod Q
5.1330 transgulatus Rδζ : stransgulatus *E*
5.1330 et δ, *E* : sed R^{c}ζ
5.1331 etiam R, *E* : *del.* R^{c} : *om.* δζ
5.1346 ipsam regiam Rζ, *E* : *trp.* δ
5.1347 et omnem (et *superscr. E*) Rζ, *E* : *om.* δ
5.1350 inimicitiis : inimiciis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1354 suum Rζ, *E* : *om.* δ
5.1370 alaricus *E* : athalaricus *codd.*, *E*^{c}
5.1371 romam RδP^{c}Q, *E* : romani P
5.1373 urbis Rδ, *E*: urbi ζ
5.1377 alaricus : athalaricus *codd., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1381 matrimonio : matmonio R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1384-87 in-innocentius (*in marg.* R^{r}) R^{r}ζ : *om.* Rδ, *E*
5.1387 his etiam (etiam *superscr.*) R^{c} : his *codd., E*
5.1399 uero Rδ, *E* : *om.* ζ
5.1408 ipsius RAζ, *E* : eius M
5.1421 esse RδQ, *E* : *om.* P
5.1422 ceruice *Aug., De Her.ed.* : uertice *codd, E*
5.1430 cooperatore Rδ, *E* : cooparante P : cooperante Q
5.1436 a Rδ, *E* : *om.* ζ
5.1455 filium Rδζ : filium suum R^{c}
5.1469 constantinus *E* : constantius *codd., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1504 constantio *E* : constantino *codd., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1507 sibi iterum Rδ : *trp.* sibi ζ
5.1508 multos Rζ : *om.* δ
5.1513 eius Rδ, *E* : eiusdem ζ
5.1518 habitacula : habitabitacula R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1519 a burgis RAζ, *E* : ab urgis M
5.1529 campos catalaunicos R : *trp.* ζ : campos catalunicos δ
5.1531 affuit : affuerunt *codd., vide p. CIII, n. 9*
5.1531 theodorico : theodorido R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1537 theodoricus : theodoridus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1563 cassianus *Chronica* (*uide infra p. 272, r. 319*) : cassiodorus (casiodorus *ex* casodorus Q) *codd., E*
5.1566 reserauit AP^{c}Q, *E* : reseruauit RMP
5.1578 constantio *Hist.Trip.ed.* : constantino *codd., E, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1578 constantius : constantinus *codd., E, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1584 i δζ, *E* : vi R^{c}
5.1586 uuandalis RAζ, *E* : uuandalorum M
5.1605 eodem Rδ, *E* : eo P(*?*)Q
5.1606 hierosolima : hierosilima R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1609 ipsis RAζ, *E* : ipsis cathenis M
5.1619 sic Rδ, *E* : sicut ζ
5.1622 papa δP^{c}Q : pape RP, *E*
5.1640 quoque (*ex* uero R) *codd.* : uero *E*
5.1642 iminente (imminente δQ, *E*) RδQ, *E* : inmente P, *superscr.* mi P^{c}

5.1644 que A : qui RMζ, *E*
5.1660 calcedone : calcedonę R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
Codices adhibiti 5.1662-1954: RδP*Q
5.1662 hierosolimitani : hieroł R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1665 dampnatus : dempnatus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1667-68 partibus-procreati δ : partibus ζ : partibus. de genere gundiochi regis R^{c}
5.1678 suscepit RδQ, *E* : suscepte P*
5.1681 maximi : maximini *codd., E, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1687 cęsarem RAP*Q, *E* : *om.* M
5.1696 onere AQ^{c}, *vide p. CIII, § VII.5.2* : honere RMP*Q, *E* : honere uel honore M^{c}
5.1708 multitudinem RδQ, *E* : multudinem P*
5.1710 ricimeris : ricimeri R, *E, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1711 generi E^{c}P* : generis RδQ, *E*
5.1715-16 a regno deiciens RAP*Q, *E* : de regno eiciens M
5.1726 inculto RAP*Q, *E* : in oculto M
5.1756 chrotildem : chrotildam R,*vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1756 speciosam RAP*Q, *E* : speciosissimam M
5.1758 regis burgundię : burgundię RδP*Q, *E*
5.1763 perpetuus : perpetuuus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.1764 fabricari RδQ, *E* : frabricati P : fabricati P^{c}
5.1772-73 et-gelasius RAP*Q, *E* : *om.* M
5.1778 et $RMA^{c}P*^{c}Q$, *E* : uel P* : - A (*om.* in-regionis A)
5.1780 pape leonis RAP*Q, *E* : *trp.* M
5.1786 tempestate RδP*cQ, *E* : potestate P*
5.1790 quoque δP*Q, *E* : enim (*in ras.*) R^{c}
5.1799 cepit regnum RAP*Q, *E* : *trp.* M
5.1817 composuit RδQ : composuit ex P*
5.1817 ecclesiasticam RAP*Q : ecclesisticam M
5.1850 roma Rδ, *E* : romana P*Q
5.1852 reuocatus RP*Q, *E* : renouatus δ
5.1853-56 his-amputare (1853 (qu)oque; (h)one(ricus); 1855-56 ex(ti)r(paret) quam(quam); 1856 (loquen)di non *desunt*) *add.* R^{r} *in marg., sed postea erasit* R^{c}, *vide p. LXVI.*
5.1857 quidam RP*Q, *E*: quidem δ
5.1860-61 erant-tres δ : erat annus v̄ dcccc^{mus} lxxx et nonus. et secundum supputationem alexandrinorum v̄ dcccc^{mus} lxxx^{mus} tercius (*partim in ras./superscr.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.1869 ligeris alueum RAP*Q : *trp.* M
5.1874 letior $R^{c}M^{c}$AP*Q, *E* : lectior M
5.1875 iter RδP*^{c}Q, *E* : tunc P*
5.1877 auctus RA, *E* : actus MP*Q
5.1886 properauit RδQ, *E* : preparauit P*
5.1887 et RP*Q, *E* : *om.* δ
5.1891 publice RδP*^{c}Q, *E* : publice colem P*
5.1892 trabea *codd., E,* est *superscr.* R^{c}
5.1897 sui RδP*^{c}Q, *E* : tui P*
5.1899 rhodani : rhodanis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1906 his RδP*^{c}Q, *E* : his ergo P*
5.1910 inter RP*Q, *E* : intra δ
5.1911 regni Rδ, *E* : regni sui P*Q
5.1916 uiennensis δ : uiennensi RP*Q

5.1922 errore : herrore R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.1927 carnalis RP*Q, *E* : *om.* M : - A (*om.* 1927-28 cuius-fuit A)
5.1929 iustinus igitur (*partim in ras* R^{c}) AR^{c}: iustinus ergo *E* : iustinianus igitur MP*Q
5.1930 incarnationis diuinę RAP*Q : ab incarnatione domini M
5.1931 et undecimo RAP*Q : xi M
5.1931 xx tribus δP*Q : viii (*in ras.*) R^{c}
5.1943 equum RδP*^{c}Q : equem P*
5.1944 mansuetudine RM^{c}AP*Q : consuetudine M
5.1945 ei RP*Q : *om.* δ; *cf. Greg.Magn.* ita ei obtulit

Codices adhibiti 5.1954-2059: δP*Q

5.1957 uenerabilem δQ : uenerabilum P*
5.1960 ibi idem MA^{c} : ibi isdem Q : ibidem AP*
5.1966 quia M : qua AP*Q, *E*
5.1966 honorifice δQ, *E* : et honorifice P*
5.1973 huius tamen immanissime : hac tamen immane *codd.*, *E*
5.1980 theodoadus : theodoaldus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.1982 regis δ, *E* : francorum regis P*Q
5.1991 quoque AP*Q, *E* : uero M
5.2005 uestem suscepit δ, *E* : uestem suscepit uestem P*Q
5.2019 childebertus M^{c} : sigibertus M
5.2025 ęcclesię δP*^{c}Q : *om.* P*
5.2030 huius denique δ, *E* : Cuius auiti P*Q
5.2031 appollinaris *E* : appollonaris M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.2041 iustinianum *E* : iustinum *codd.*, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.2043 iustinianus AP*Q, *E* : ustinianus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.2044 imperauit δ : assecutus imperium anno incarnationis christi dxxxiiii imperauit P*Q
5.2049 facilitate δ, *E* : felicitate P*Q
5.2053 insecutus δP*^{c}Q^{c}, *E* : consecutus P*Q
5.2058 obsessit δ, *E* : obsedit P*Q

Codices adhibiti 5.2059-2473: RδP*Q

5.2059 theodoadus *E* : theoadus *codd.*, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.2062 rex ab exercitu creatus Rδ, *E* : et rex ab exercitu est creatus R^{c}P*Q
5.2067 denique δ, *E* : quoque (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2069 uitigis : uigitis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.2069 romam RAP*Q, *E* : romani M
5.2069 aggreditur RM^{c}P*Q, *E* : ingreditur δ
5.2084-85 cuius-dicebatur (herculanus: [h]erculianus) R^{r} (*in marg.*) δP*Q : *om.* R
5.2088-89 de episcopo uel de populo RAP*Q, *E* : de populo uel de episcopo quidem M
5.2091 tunc Rδ, *E* : *om.* P*Q
5.2097 quolibet : colibet R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.2103 corpus^{2} RδP*^{c}Q, *E* : corpo P*
5.2109 querentes RAP*Q, *E* : quęrerentes M
5.2111 incisio RδP*^{c}Q, *E* : inscisio P*
5.2115 qui : quod RδP*Q
5.2117 cacumine RδP*^{c}Q : cucamine P*
5.2124 ad RδQ : ab P*
5.2125 ostenderunt δ, *E* : ostendebant (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2130 uicinio RAP*^{c}Q : uicino MP*
5.2131 cum memoratus M^{c}A^{c} : commemoratus (cummemoratus Q) RδP*Q, *E*
5.2138 decreuit (*in ras.* R^{r}) R^{r}P*Q : conatus est δ, *E*

5.2141 sui RδQ, *E* : sua P*
5.2148 decoratus uestibus δ, *E* : et regiis uestibus decoratus et (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2153 qui rigo (riggo *E*) δ, *E* : Quod rigo audiens (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2164 est accedere δ, *E, Greg.Magn.ed.* : accedere est RP*Q
5.2166 prenuntiauit *E, Greg.Magn.ed.* : pronuntiauit *codd.*
5.2170 petita RAP*Q, *E* : expetita ab eo M
5.2172 depopulatus RMA^{c}Q, *E* : depopulatis P* : depopulatusus A
5.2180 illum RAP*Q : eum M
5.2180 italiam RδQ : italia P*
5.2183 interfecit RδQ : inferfecit P*
5.2187 benedicti RAP*Q, *E* : *om.* M
5.2188 circumquaque : circumqua R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.2188 ut RδQ, *E* : *om.* P*
5.2189 sanctitatis eius RδQ, *E* : *trp.* P*
5.2192 lucerna RδQ : lucernam P*
5.2193 innotesceret : ignotesceret R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
5.2194 maurum RδQ, *E* : in aurum P*
5.2196 nutrierat RAP*Q : nutriuerat M
5.2203 beato romano δ : prefato uiro dei (*in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2204 instare RM^{c}AP*Q : intrare M
5.2207 proueniret RQ : peruenirent δP*
5.2209-12 uidit quia strata palliis atque innumeris chorusca lampadibus uia recto orientis tramite ab eius cella (cella *om.* M) in cęlum usque tendebatur δ, *Greg.Magn.ed.* : uidit stratam palliis atque innumeris choruscam lampadibus uiam recto orientis tramite ab eius cella in cęlum usque protendi (protendi : pertingere *E*) (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q, *E*
5.2216 etiam RδQ : et P*
5.2219 dxxxvi δ, *E* : dxxx R^{c}(*ras.*)P*Q
5.2219 est RP*Q, *E* : *om.* δ
5.2230 mauri Rδ, *E* : uiri P*Q
5.2231-32 aliorsum-retinuit (*in ras.* R^{r}) R^{r}P*Q : oportunum ei locum ubi construi deberet monasterium ostendit δ, *E*
5.2234-35 demum-monasterio (quo postmodum : eodem igitur *E*) δ, *E* : Siquidem in andegauensi territorio cenobium aedificauit quod ei tradidit ubi (*in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2238 domini Rδ, *E* : dei P*Q
5.2238-39 incarnationis-secundo (*in ras.* R^{r}) R^{r}P*Q : quadragesimo primo quo ibidem deuenerat δ
5.2240-43 ipse-lxxii (fiunt : sunt A) δ : et sepultus est in eadem basilica ad dexteram partem altaris. anno xl^{mo} aduentus sui in galliam. successitque illi prefati uiri filius nomine bertulfus. quem ipse uir domini maurus educauerat (*in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2244 precedenti tamen tempore δ : eodem quoque tempore R^{c}P*Q
5.2244 sepefati Rδ : sepe prefati P*Q
5.2245 bizantii : byzantii *Anast.ed.* : bizantium RδP*Q
5.2312 dlvii M : d et lvii A : dlxxii (*in ras.* R^{c}) R^{c}P*Q
5.2322 reddidisset δP*Q^{c}, *E* : reddisset RQ
5.2326 pro sua libidine dominatur RδQ : dominatur pro sua libidine P*
5.2330 ad que RAP*Q, *E* : atque M
5.2331 telam RδQ, *E* : talem P*
5.2332 quam dum RδQ, *E*: quandum P*
5.2334 desererent RδQ, *E* : dissererent P*
5.2337 pannonia RMA^{c}Q, *E* : pannonie A : per annonia P*

5.2342 tamen Rδ : enim P*Q
5.2342 igneae RδQ : igne P*
5.2348 agilulphus : agiluffus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
5.2349 agilulpho : agiluffo R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
5.2349 cum euersa : dum (*v.l.* cum)...euersa *Paul.Diac.* : cum uersa M^c : conuersa *codd., E*
5.2365 brunichildem : brunichildaem R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
5.2373 calliditate RδP*cQ : colliditate P
5.2374 obtegere : obtgere R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.2376 a propriis : appropriis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
5.2376 cultris A : cultrix RP*Q : cultis M
5.2380 comitem RδQ : cubmitem P* : cumitem P^{*c}
5.2385 dlxx primo δ : dlxxxiio (partim in ras. R^c) R^cP^*Q
5.2386 tribus *codd.* : vii R^c, *E*
5.2390 regrediens RP*Q, *E* : ingrediens δ
5.2392 crederetur RδQ, *E* : grederetur P*
5.2402 guntrannus RAP*Q : guntranni M
5.2410 gubernabat δP*Q : gubernababat R
5.2410 ab Rδ : ad P*Q
5.2418 regis A : regi RMP*Q
5.2428 illum RP*Q,*Greg.Magn.ed.* : eum δ
5.2428 illius RP*Q,*Greg.Magn.ed.* : eius δ
5.2431 intempeste P*Q : intempestae A^c, *Greg.Magn.ed* : intempesta Rδ
5.2436 repulit RP*, *Greg.Magn.ed.* : reppulit δQ
5.2439 illic ubi *Greg.Magn.ed.* : *trp.* RP*Q : ubi ille δ
5.2446 nam δ : nam postmodum (postmodum in marg. R^c) R^cP^*Q
5.2448 gentis Q, *Greg.Magn.ed.* : genti RδP*
5.2449 oborta Rδ : orbata P*Q
5.2456 arriane : arrianae *Greg.Magn.ed.* : arriana *codd.*
5.2461 uite RδQ : uitem P*
5.2466 eo RδQ, E : om. P*
5.2470 acclamatis RAP*Q, *E*: acclamantis M

Liber VI
Codices adhibiti 06.1-4 RP*Q
Codices adhibiti 06.4-57: Rζ
06.9 non minus non *Plin.ed.* : non minus *codd.*
06.11 quam : qua R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
06.17 coaceruauerim : coaceruaueuerim R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
06.23-45 uerum-istum (*in marg., erasit aliquid in corpore* R^r; 27 continebantur P; 33 quibusque R^r : quibuscumque ζ; 38 hactenus : actenus R^r, *vide p. CIII, § VII.5.2*) $R^r\zeta$: Quem(?) R
Codices adhibiti 6.1-347: Rδζ
6.2 dlxxv δ : dlxxxvii (partim in ras. R^c) $R^c\zeta$
6.9 appellabant : appellebant R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.17 secundo *codd.*, uero *superscr.* R^c
6.28 omnipotentis RAζ, *E* : omnppotentis M
6.29 reuelatione : reuaelatione ex reualatione R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.31 clericorum RδQ, *E* : olericorum P
6.32 sibi sotiauit Rζ, *E* : sociauit δ
6.33 amitteret : ammitteret R, *vide p. CIII, § VII.5.2*

6.42 helle : hellę R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.45 londonię δζ, *E* : cantuarie (in ras.) R^{c}
6.48 duorum locutionem *Paul.Diac.ed.* : duarum locutionum *codd., Paul.Diac.v.l.*
6.56 benedictus : B. R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
6.61 promiserat RδP^{c}Q : permiserat P
6.66 hoc A^{c} : hc ζ : hunc Rδ : eundem *E*
6.69-70 sanctam-regere δ : iam a beato benedicto tercius sanctam illam regebat (*partim in ras., partim in marg.* R^{c}) R^{c}ζ
6.70 floruit Rδ, *E* : floruit etiam (etiam *superscr.* R^{c}) R^{c}ζ
6.76 aruernico Rc : aunico R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.77 augustidunensis : augtidunensis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.81 uindictam : uindinctam R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.84 somnium Rδ : somnum P : sonnium Q
6.92 expergefactus uero δ : experge uero factus Rζ
6.105 pectoriosus δζ, *Anast.ed.* : pectosus (*ras.*) R^{c}
6.106 permixtis *Anast.ed.* : permixtus *codd.*
6.108 aqua Rδ : om. ζ
6.110 animantia RM : animalia Aζ
6.122 imperauit δ, *E* : anno incarnationis christi dxc (dxx Q) et xvii imperauit R^{c}ζ
6.132 impetrauit quoque (quoque eras. R^{c}) ipse papa bonefacius (ipse-bonifacius(*?*) *superscr.* R*; postea eras.* R^{c}) codd. : hic quoque bonefatius papa *add. in marg.* R^{c}
6.134 ante RAζ, *E* : antea M
6.137 uirginis marię Rδ : *trp.* ζ
6.149 et *Fredeg.ed.* : aut *codd.*
6.157 igitur Rζ, *E* : ergo δ
6.158 imperauit Rδ : anno incarnationis dominicę dcxv imperauit (anno-dcxv *in marg.* R^{c}) R^{c}ζ
6.169 rogans magnis Rδ : *trp.* ζ
6.170 recederet Rδ : recedens ζ
6.170 utque RA : ut quę M : om. ζ
6.170 diffiniret tributa Rδ : *trp.* ζ
6.173 totam $R^{c}P^{c}$Qδ : totum RP
6.175-76 filium suum heraclium Rζ : heraclyum filium suum δ
6.191 sarbarazan (cf. 6.331, 333) : sabarsan *codd., vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.192 ala aduersus eos (eo P, eos P^{c}) destinata Rζ : alas aduersus eos destinatas δ
6.194 amnem : annem R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.195 erat RM : erant Aζ
6.198 sarbarus : sabarus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.202 impetum RAζ : impetur(?) M
6.202 ex eis Rζ : om. δ
6.210 transfossum Rδ : perfossum ζ
6.211 amnis : annis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.212 uersi Rδ : conuersi ζ
6.233 illud δP^{c}Q : illum RP
6.240 ętiam *codd.*, ibi *superscr.* R^{c}
6.247 merdarsan : merdasan R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (2)
6.260 imperii RδQ : imperii imperii P
6.264 cum gratulatione RAζ : cungratulatione M
6.266 uidens Rδ : uidit P : ut uidit P^{c}Q

6.297 ei prefata mulier (praefata mulier *in ras.* R^c) $R^c\delta$: ei ζ, *E*
6.300 errorem : herrorem R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.306 confluebant δζ, *E* : comfluebant R
6.310 prefata quoque M, *Hildef.ed.* : prefata quo A : tunc prefata R^c(partim in ras./in marg R^c) $R^c\zeta$
6.316 demum δ : postmodum (*in ras.* R^c) $R^c\zeta$
6.320 epilentico Rδ, *E* : epilentio ζ
6.321 demulcebat eam δ, *E* : demulcebat (demulcebat /// R) Rζ
6.326 dabat RδP^cQ : dedit P
6.337 uincens RδQ : uinces P
6.337 et Rζ : *om.* δ

Codices adhibiti 6.348-445: δζ

6.350 uero urbe δ : *trp.* ζ
6.364 mauhias : mahiuas M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.364 hunmaro : hummaro M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.380 tricesimo δ : atque xl ζ
6.381 in monothelitarum : immothelitarum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.393 destrueret δP^cQ : destruere P
6.401 exilio Aζ : exilium M
6.405 exosus Aζ : exorsus M : exsosus M^c
6.407 manere δ : aliquandiu manere ζ
6.417 resedisset Aζ : residisset M : resideret *E*
6.422 ęreis A, *E* (*cf.Paul.Diac.ed.* tegulas...aereas) : aeris Mζ
6.422 tegulis A, *E* : regulis Mζ
6.433 hunmarus : hummarus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.443 theodorum : theodericum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.445 theodoro : theoderico M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

Codices adhibiti 6.446-1046: Rδζ

6.458 mummolum : munmolum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.460 apostoli petri *Paul.Diac.HL.ed.* : apostoli *codd.*, E
6.468 imperauit δ : anno incarnationis christi dclxxx imperauit (*partim in ras., partim in marg.* R^c) $R^c\zeta$
6.473 preterea : pretea R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.476 predicabant RδP^cQ : predibant P
6.478 viiii Rδ : viii ζ
6.495 quo Rζ : cui δ
6.514 de cenomannica RAP^cQ : cenomannica M : de nomannica M^c : de cemannica P
6.521 intempeste Rδ : intempesta ζ
6.526 quicquid : quiquid R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.529 offendit δζ : inuenit (*in ras.*) R^c
6.534 ei (ex eis R?) Rζ, *E* : eis δ
6.547 ętiam Rζ, *E* : om. δ
6.557 locis M^c, *Adrev.ed.* : loca Rδζ, *E*
6.564 mummolus : munmolus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.578 gloriosissimi δζ, E : gloriorissimi R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.591 ad mettensem A : amettensem RMζ, *E*
6.594 preterea : pterea R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.602 uisibiliter : uisibibiliter R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.605 ostium : hostium R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.606 iussu RδP^cQ : iusssu *E* : iussus P

6.609-10 ad uincula AQ^{c} : auincula RMζ, *E*
6.616 et^{1} RδQ : et post P
6.626 dclxxviii (*ras.* A^{c}) MA^{c} : dclxxxviii A : dcxcvi R^{c}(*in ras.*)ζ : dcxvi P^{c}
6.631 qui A : quo *Hug.St.Vict.ed*. : quod RMζ
6.637 clausurę RδP^{c}Q : clausere P
6.642 habenis : abenis R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.654 defitiens δ, *E* : defitiens in galliis (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
6.659 mortuo uero chlotario : memorato uero chlotario δ, *E* : quo uita priuato (*in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
6.659 successit ei (ei superscr. *E*) Rζ, *E* : successit δ
6.661 ebroinum Rδ, *E* : ebroinum regie aule prepositum (regie-prepositum *in marg.* R^{c}) R^{c}ζ
6.670 palatinos uiros δ, *E*(*in marg.*) : uiros qui aule prefuerant regie childerici regis temporibus et maxime contra (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
6.673 comprehensum δ, *E* : illum comprehendit et (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
6.683 concubina RAζ, *E* : alia uxore (*in ras.*) M^{c}
6.683-88 mortuo-camerarium Rrζ : *om*. δ, *E*
6.700 ipsius *Beda.ed*. : ipsi *codd., E*
6.706 cottiarum : cotcitarum R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.717 imperauit Rδ : anno incarnationis christi dcc imperium sumens imperauit (anno-sumens *in marg.* R^{c}) R^{c}ζ
6.722 est Rδ : om. ζ
6.723 maiorem ab eo Rδ : ab eo maiorem ζ
6.734 aquila Rδ : aquila eo quod somnium huiusmodi ipsum regem futurum designare uidebatur (eo-uidebatur *in marg.* R^{c}) R^{c}ζ
6.736 iterum RδQ : iterom P
6.755 chimeras Rζ : chimeres δ
6.756 inhabitantes RδQ : inhabitantes omnes P
6.762 ueribus Rζ : uerubus δ
6.768 stolum RδP^{c}Q : stolam P
6.771 illuc Rδ : illic ζ
6.771 exulabat Rδ : exulabatur ζ
6.774 tempus RδQ : tepus P
6.778 incarnationis δζ : incarnarnationis R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.779 dcciiii δ : dccxxii (*partim in ras.* R^{c}) R^{c}ζ
6.786 percussura RAζ, *E* : percussuram M
6.786 reciperetur E : reciperet *codd.*
6.795 fautorem : factorem R, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.796 concilii RδP^{c}Q, *E* : consilii P
6.799 preterea δζ, *E* : pterea R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.799 moriens Rδ, *E* : moriens in galliis (in galliis *superscr.* R^{c}) R^{c}ζ
6.803 tundi ζ : tondi Rδ, *E*
6.808 karoli δ, *E* : dagoberti (*partim in ras., partim in marg*. R^{c}) R^{c}ζ
6.811 queque Rζ, *E* : quosque δ
6.813 narbonam: narbonem R, *Einh.v.l, vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.814 in hispaniam *E, Einh.ed.* : hispaniam *codd*.
6.817 tradidit Rδ, *E* : tradidit licet non esset rex francorum, sed tantum aule prepositus regie (licet-regie *in marg.* R^{c}; regie : rege R^{c}) R^{c}ζ
6.853 indempnatum A : indemnatum M : indampnatum Rζ
6.859 dccviii δ : dccxxvii (*partim in ras*. R^{c}) R^{c}ζ

6.860 xx et iiii Rζ : xx et iii δ : xxx tribus E
6.863-64 inefficaces arripuere. postmodum uero dum ...nauigarent...submersi perierunt δ : inefficax arripuit et postmodum dum...nauigaret...submersa periit (*partim in ras.* R^c; 864 tepestate R^c) R^cζ
6.904-07 qui-extitit (*in marg.* R^r) R^rζ : *om.* Rδ, *E*
6.910-11 pariter et pipino δζ, E : pipino atque griphone (*in ras.*) R^c
6.911 karlomannus : karlomagnus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.913 siluestri : siluesti R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.921 conuersando Rζ, *E* : conseruando δ
6.926 quem : quod *codd., E* (cf. uitae stipendium quod *Einh.ed., vide p. CIII, n. 9*
6.939 ei δ : ei postmodum (*postmodum superscr.* R^c) R^cζ
6.952 septingentesimo Rδ : septuagesimo ζ
6.952 tricesimo iiii δ : l secundo (*in ras.* R^c) R^cζ
6.953 mensibus Rδ : mensibusque (que *superscr.* Rc) R^cζ
6.963 inemendatus δζ : inemendatuus R, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.973 maurophilorum : maurophilum *codd. vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.978 sed et (et *om.* A) anastasius δ : anastasius quoque patriarcha (*partim in ras., partim superscr.* R^c) R^cζ
6.994 ex sclauis : ex clauis *codd.*
6.999 sagma Rζ, *Anast.ed.* : sagmam δ
6.1006 patriarcha Rδ : patriarchas ζ
6.1022 karlomanno : karlomagno R *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1028 sanctę sedi Rζ : *trp.* δ
6.1046 accommodare *Adrev.ed.* : accommodate *codd.*

Codices adhibiti 6.1047-1791 δζ

6.1051 deinde et δ : deinde ζ
6.1052 sublimitas : sullimitas M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.1058 referatur Aζ : refertur M
6.1058 nec δ, *Adrev.ed.* : non ζ
6.1060 offensionis ζ, *Adrev.ed.* : offensionem δ
6.1063 sunt *Adrev.ed.* : sint (ex sunt A) codd.
6.1070 loci solacio δ : solacio loci P : solatio loci Q
6.1085 huc (ex hunc M) δ : hic ζ
6.1103 reportari δP^cQ : remeare ζ
6.1111 perfusus Aζ : profusus M
6.1118 quas Aζ : qua M
6.1128 pariter ęcclesiam δ : *trp.* ζ
6.1130 quid δQ : qui P
6.1157 intra Aζ : intro M
6.1175 quoque δ, E : denique ζ
6.1177 uuaifarium : uuaiferum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1188 uuaifarium : uuaiferum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1191 baioariam : baiouariam M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1199 floruit etiam ζ : floruit δ
6.1202 imperauit δ, *E* : anno natiuitatis christi dcclxxx potitus imperio imperauit ζ
6.1211 suis ζ, *E* : *om.* δ
6.1215 sublimatus : sullimatus M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.1217 fugerunt A^{c}P : fugierunt δQ
6.1221 uuaifarii : uuaiferii δ, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1228 karolum : karlomannum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)

6.1247 francis $M^{c}\zeta$, *E* : franci δ
6.1252 deditionem $M^{c}A^{c}\zeta$, *E* : dedicationem δ
6.1266 hildegardam : hildegradam M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1270 rex karolus δ, *E* : *trp.* ζ
6.1276 transmisit $\delta P^{c}Q$, *E* : permisit P
6.1277 karolus magnus : karlomannus M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1277 baioaricum : bauuaricum M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1279 et sclauis ζ, *E* : esclauis δ
6.1291 dcclxxvi δ : dccxc primo ζ
6.1300 monachicum $\delta P^{c}Q$: monachium P
6.1305 nicetam ζ : niceam M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1308 nuptum $MA^{(c?)}PcQ$: nuptui M^{c} : nuptam P
6.1312 eum $M^{c}\zeta$: eam δ
6.1314 auxilio : auxlio M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.1318 quoque δ : tamen ζ
6.1332 comprehenderetur δ : secundo comprehenderetur ζ
6.1333 denique δ : namque ζ
6.1338 reuerendus $\delta P^{c}Q$, *E* : uenerandus P
6.1342 illum M, *E* : eum Aζ
6.1345 tunc : tun M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.1356 posita *Einhard* : et *codd., E*
6.1356 a francis ζ, *E* : francis δ
6.1357 alamanni : alemanni M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1358 baioarii : bauuarii M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1359 ipse ζ, *E* : et ipse δ
6.1365 porrigitur *Einh.ed.* : *om. codd., E*
6.1367 utramque : utranque M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.1373 regni sui δ, *E* : regni ζ
6.1383 eorum ζ, *E* : *om.* δ
6.1387 regum $\delta P^{c}Q^{c}$, *E* : regnum ζ
6.1387 solumque illum *E, Einh.ed.* : solumque *codd.*
6.1395 reuertentibus ζ, *Einh.ed.* : reuerentibus δ, *E*
6.1402 uertebatur *Ado ed./Ann.Franc.ed.* : uisebantur *codd., E*
6.1412 etiam δ : enim ζ : preterea *E*
6.1425 nycephorus ζ : et nycephorus δ
6.1431 plurimis : plunimis M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.1439 iuramentis δ, Anast.ed. : iuramentis magnis ζ
6.1441 tamen δ : quoque ζ
6.1442 imperialium δ : imperalium ζ
6.1456 modo *Anast.ed.* : nunc *codd.*
6.1462-63 in refectionem ζ : interfectionem δ
6.1470 karolus igitur ζ, *E* : carolus δ
6.1473 et $M^{c}\zeta$, *E* : *om.* δ
6.1477 precipua $MA^{c}Q$, *E* : precipuam P : principia A
6.1478 aquisgrani : aquis granis M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1486-87 nouiomagi-parte (in : a *Einh.ed.*) ζ, *E, Einh.ed.* : nouio δ : nouio ubi M^{c}
6.1489 collapsas *E, Einh.ed.* : collapsa *codd.*
6.1493 reparata M^{c}, *E, Vita Hlud.ed.* : reperta *codd.*
6.1496 monasterium^{2} Aζ, *E* : manasterium M

6.1503 deuera : de uera M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1504 tholosano : tolosana M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1508 lichnis : lignis M : lihnis Aζ, *E*
6.1511 gemmarumque δQ, *E* : gemmatumque P
6.1513 sanctissimis reliquiarum Aζ, *E* : *trp.* M
6.1515 que (*ex* qui) M : qui Aζ, *E*
6.1515 dictione Aζ, *E* : ditione MA^{c}
6.1516 mediolanum : mediolanium M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1517 que et (*superscr*. que) *E*^{c}, *Einh.ed.* : et *codd.*
6.1517 saltzburg : saltzbugr M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1522 romanam ζ, *E* : romam δ
6.1530 effigiendis AP, *E* : effigendis Q : efficiendis M
6.1541 eis degentibus Q, *E* : eis de gentibus P : eisdem gentibus δ
6.1542 refrigerium aliquod δ, *E* : *trp*. ζ
6.1542 idem ζ, *E* : item δ
6.1545 mediocritatem : mediocritantem M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*3*)
6.1549 qua Aζ, *E, Einh.ed*. : quam M
6.1551 aut^{1} δ, *E* : autem ζ
6.1551 acroama δ : a croama ζ : acroma *E*
6.1552 et ζ, *E* : *om.* δ
6.1555 super ζ, *E* : semper M : semper in M^{c} : semper ad A
6.1566 habuit iterum Aζ, *E* : *trp.* M
6.1569 eius Aζ, *E* : om. M
6.1584 berthaidem : bertraidem M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1593-94 coronam-dereliquit Aζ, *E* : *om.* M
6.1616 censum δ : census ζ
6.1631 tricena milia *Anast.ed.* : tricenalia δζ
6.1635 bulgarum ζ : burgarum M : burgundię A
6.1646 fide δQ : fidei P
6.1671 cypro δ : egypto ζ
6.1677 ipso Aζ : *om.* M
6.1677 partem tauri ζ, *Anast.ed.* : *trp*. δ
6.1680 adrianopolim : arianopolim M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1684 applauderet M^{c}A^{c}ζ : applauderent δ
6.1693 denique pius ζ : pius δ
6.1700 tamen δ : iterum ζ
6.1704 canonicę uite *Vita Hlud.ed*. : canonicę *codd.* : canonicę legis M^{c}
6.1706 cultris M^{c} : cultrix δQ : cultri (*ras.*) P^{c}
6.1706 onerati : honerati M, *vide p. CIII, § VII.5.2*
6.1710 etiam ipse ζ : etiam δ
6.1713 karolum *codd*. : karolum qui postea caluus uocatus est M^{c}
6.1735 priunne Aζ : pruuinne M, *vide p. CIII, § VII.6.1* (*2*)
6.1750 quarto δ : quarto. incarnationis uero dominicę dcccxlvii. kalendas iulias ζ
6.1768 psalluntur δQ : psallantur P
6.1768 a δQ : ad M^{c}P
6.1781 catholiceque : catholicęque M
6.1788 aduersa A : auersa Mζ

TOELICHTEND APPARAAT

In dit apparaat volgt steeds op de vermelding van de behandelde plaats in de tekst van de editie, afgesloten met een dubbele punt [:], een van de volgende vormen van toelichting:
- verklaring van onduidelijke woordvormen en passages in de editie,
  bv. "001.27 emistica : hemistichia", d.w.z. emistica *HE*, maar lees voor het begrip hemistichia
- signalering van inhoudelijke onjuistheden,
  bv. "1.517 de Babilone Egipti (vesting bij Cairo) : bedoeld wordt Babylon in Mesopotamia"
- verhelderende lezingen van edities van door Hugo gebruikte bronnen,
  bv. "3.305 regem *Heges.* : regnum", d.w.z. *HE* volgt de bron, maar lees voor het begrip regnum
  "1.1104 seruatur : uersatur *Aug.",* d.w.z. seruatur *HE*, maar in de bron staat uersatur
- de passages waarnaar de auteur intern verwijst,
  bv. "1.37-38 sicut iam dictum est : 002.114-115"
- verwijzingen naar de inleiding,
  bv. "03.146-48 cf. p. XXXVIII en noot 90, p. LXXIX en noot 43"
- overige aanvullende informatie,
  bv. "002.66 multis scriptis : cf. e.g. Hieronymus, *De uiris illustribus*, 135, id., *Commentaria in Isaiam* 13"

Als in het toelichtend apparaat zonder nadere precisering wordt verwezen naar een door Hugo benutte bron (bv. *Heges.* of *Aug*.) is de bedoelde plaats meestal gemakkelijk na te slaan in het bronnenoverzicht in Appendix II.

Identificatie van personen en geografische begrippen wordt in hoofdzaak gegeven in de index nominum.

In de hieronder gehanteerde verwijzingen naar de regelnummering van de editie worden met de aanduiding 001 en 002 resp. de Aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois aangegeven, met 02, 03, etc. de Prologen, met 1, 2, etc. de Boeken.

Aanbiedingsbrief aan Ivo

001.8-9	unum…de insignioribus sollempnitatibus : cf. p. IX
001.27	emistica : hemistichia
001.30	leonitatem : h.l. cursus leoninus (binnenrijm), cf. Erdmann (1941) 25-26

Aanbiedingsbrief aan Adela

002.14	Inueni nuper quandam historiam : cf. p. XXV en noot 21, p. XXXVIII
002.50-51	Ego-incipiam : cf. p. XXV en noot 21, p. XXXVIII, p. LXVII
002.63	alias: aanvankelijk in *HE I*, Epilogus (ed. Waitz, [1851] p. 353); later verplaatst. Zie p. XXIX, noot 32
002.66	multis scriptis : cf. e.g. Hieronymus, *De uiris illustribus*, 135, *Commentaria in Isaiam*, 13
002.103-05	zie p. LXVI en noot 13
002.149	Altero (libro) : cf. p. XXIX en noot 33
002.161-67	Porro-confirmabo : cf. p. XXV en noot 23

Boek I

1.37-38	sicut iam dictum est : 002.114-15
1.233-34	sicut iam dictum est : 1.228-29
1.260	Prefati : 1.208
1.300	auunculum : feitelijk auum
1.456	habens : muri habebant
1.485	adductus : abductus *Heges.*

1.510 sicut premissum est : 1.490
1.517 de Babilone Egipti (vesting bij Cairo) : bedoeld wordt Babylon in Mesopotamia
1.541-52 Artaxerxes (I) : in feite Xerxes I
1.552-64 Artaxerxes (I) : in feite Artaxerxes II
1.564-66 Artaxerxes (I) : in feite de Spartaanse veldheer Dercylidas (bij Oros. 3.1.6 Hircylides genoemd)
1.568 Artaxerxem (Artaxerxes I) : in feite Artaxerxes II
1.568 Arxes : Arses = Artaxerxes IV, maar hier wordt mogelijk zijn vader Artaxerxes III bedoeld
1.568 Ochus : oorspronkelijke naam van Artaxerxes III
1.588 memoratus : 1.521
1.592 superius : 1.401-404
1.601-02 dictus est : 1.484-85
1.686 huius…Seleuci : (Seleucus I), in feite Seleucus II
1.689 Seleucus : Seleucus I
1.697 Ptholomeus Euergetes : Ptolemaeus III Euergetes
1.703 Seleucum: Seleucus IV
1.712 hoc…Seleuco : feitelijk Seleucus III
1.716 Seleuco : feitelijk Seleucus IV
1.717 Ptholomeum Euergetem : Ptolemaeus VIII Euergetes
1.860 supra meminimus : 1.717
1.899-900 (Antiochi) Eupatoris filius : feitelijk (Antiochi) Epiphanis filius
1.901 memoratum : 1.899
1.937 memoratum : 1.930
1.943 supra nominatus : 1.932
1.984 Tyrum : Cyprum *Oros.* : Cyrum *Oros.* ms. Q, cf. p. XLVI
1.1005 flumen uel ciuitatem : cf. Orosius 6.16.7 Mundam flumen, en Orosius 6.16.9 Munda ciuitas
1.1007 Faustum et Sillam : Faustum Sullam *Oros.*
1.1030-33 zie 3.158-62
1.1033 Hyrchani : bedoeld wordt Alexander, kleinzoon van Alexander Iannaeus); zie ook 3.161 (cf. Hegesippus 1.36.1).
1.1035 post declarabitur : 3.172 e.v.
1.1037 incidit *Heges.* : incidit in
1.1040 sermonem propheticum : Gn 49,10
1.1048-49 Maximus in sermone de Pascha : Maximus Confessor; bron van de vermelding is Anast. Bibl., *Chron.*, cf. ed. De Boor, p.61, r. 11-12
1.1066-70 Orosius, 7.2.13-15; cf. p. XXXV, noot 69
1.1104 seruatur : uersatur *Aug.*

Boek II

02.91-96 cf. p. LXXXIX-XC
2.21 supra meminimus : 002.50, 002.152, 002.162, 1.2, etc., cf. index nominum s.v.
2.31 ictus : iactus *Iust.*, *Oros.*, cf. 5.1037
2.31 Vnde Amazones appellabantur : veronderstelde afleiding van μαζος = borst, cf. Isid. *Etym.* 9.2.64
2.62-63 propter prostratam pudicitiam : *Iust.*12.7.11 in ander verband (over Cleophis), cf. p. XLVIII, noot 146
2.135 formauit : cf. regnum Parthicum format militem legit *Iust.*
2.161 Mitridates pater magni Mitridatis : feitelijk Mitridates Magnus, veroorzaakt door persoonsverwisseling, zie p. XLVII
2.170 Mitridates autem prefati Mitridatis filius : feitelijk Mitridates Artabani filius

Boek III

03.19	philocumpos : philocompos, cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, s.v. philocompus: "qui aime la vaine gloire"
03.55	auctenticam : authenticam
03.87	obruitur : obstruitur *Oros*.
na 03.127 (1)	samia : saunion = speer, cf. Paulus Diac., *Hist. Lang.* 2.20
03.144-45	supra dudum meminimus : 1.570, 03.131-32
03.146-48	cf. p. XXXVIII en noot 90, p. LXXIX en noot 43.
3.1	secundus Romanorum monarcus : cf. 5.1752 primus augustorum
3.6	Sicambri : bedoeld wordt Cantabri
3.14	socer : h.l. uxoris frater
3.105	adequare: Bij zijn bewerking van de Orosiuspassage 6.22.3 "rempublicam… pace enutrire atque amplificare studens leges plurimas statuit" schreef Hugo 'adequare' i.p.v. 'amplificare'. Zijn hoogstwaarschijnlijke bron ms. Vat. Reg. lat. 296 (zie p. XLVI § IV.8.3.2) leest hier 'amplicare'.)
3.158-62	zie 1.1030-33
3.160	sicut superius dictum est : 1.1032-33
3.161	Hyrchani : in feite Alexandri, zie 1.1033
3.224	supranominate : 1.1031, 3.159
3.244	transgulati : strangulati
3.254	Antipater : feitelijk Aristobulus
3.256	inferius : 3.347, 529, etc. (cf. index nominum s.v.)
3.280	Liuius Ortensis : feitelijk Liuius et Hortensius. Cf. de opsomming van sapientes insignes in Anast.Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 62, 17-18 die begint met: "Vergilius Salustius Libius Ortensius Terentius Oratius"
3.305	regem *Heges.* : regnum
3.346	ante meminimus: 3.269, 3.310, 3.311, 3.320
3.419	ingessi: ontleend aan de bron, geen auteursopmerking
3.491	supra meminimus : 3.451
3.530	meminimus : 3.255, 3.347
3.541	Claudius: (Claudius) Tiberius
3.569-70	sicut dictum est : 3.556-57
3.629-30	sepe retulimus : 3.255, 3.529, 3.557, 3.570-71, 3.572, cf. ook 3.654
3.648	Agrippa : Herodes Agrippa II
3.650	Herodes : Herodes I
3.651	Herodes tetrarcha : Herodes Antipas
3.654	Herodes Agrippa : Herodes Agrippa I
3.656	Agrippa : Herodes Agrippa II
3.656	modo : 3.648
3.708	Agrippę : Herodes Agrippa II
3.718-19	ante meminimus : 3.467-87
3.807	Lucretium : bedoeld wordt Lucanum, zie Frechulf 2.1.16, p. 469
3.812	Heliadam : Iliadem
3.832-33	cf. p. XCVI § VI.3
3.878	omni magnitudine : omnem magnitudinem (cf. Iustinus 30.1.8 in ander verband, p. XLVIII, noot 146)
3.890-91	uicerit Otthonem uiciis parem : uicerint Othonem Vitellio parem *Heges.*
3.915-16	sicut superius dictum est : 3.866-68
3.1006-07	cuiusdam Iohannis sepulchrum : sc. Iohannis Hyrcani, cf. *Heges.* ed. Ussani, p. 467a s.v. Iohannes (2) eius sepulchrum
3.1054	zie hierboven ad 3.1006-07
3.1132	suscepistis : sumsisti *Heges.*
3.1145	otius : ocius
3.1158	percussoris : percussorum *Heges.*
3.1166	in meo uulnere : in medio uulnere *Heges.*

3.1171 assumeret : absumeret *Heges.*
3.1233 et fugiamus : ut fugiamus *Heges.*
3.1301 sese dedit et quędam uasa… : se dedidit et uasa… tradidit *Heges*.
3.1323 adducti : abducti *Heges.*
3.1336 ferro, igni : ferro et igni *Heges*.
3.1369-70 causas-componeret : causas latine egit, poemata et tragoedias graece conposuit *Eutrop*.

Boek IV

04.103 sicut premissum est : 04.87-102
4.26-27 cf. p. XCVII
4.114 defosum : defossum
4.144 giometer : geometer
4.182-89 cf. p. XCVII
4.260 sicut dictum est : 4.163-65
4.313 domo Vestali (domo Vestaliani bij Oros.ed. e.a.) : bedoeld wordt de domus Vectiliana nabij het Colosseum (cf. *Scriptores Historiae Augustae*, ed. D. Magie, vol. I, p. 302, Commodus Antoninus XVI.3 en noot 2), London/Cambridge, Mass. 1960
4.314 transgulatus : strangulatus
4.377 Laetus : geen bisschop, maar gouverneur van Alexandria
4.423-24 ab Antiochia : feitelijk ad Antiochiam
4.449-50 Victor sophista apud Athenas : cf. Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 71: "Nicator sophista penes Athenas"
4.510 cf. Eutropius IX, 5: "Mox imperatores creati sunt Gallus Hostilianus et Galli filius Volusianus"; feitelijk betrof het Trebonianus Gallus (251-253) en twee medekeizers, zijn eigen zoon Volusianus en Hostilianus, de zoon van Decius.
4.544 supra meminimus : 4.343-47, 4.423
4.635 supra meminimus : 4.458-60
4.693 prefatus : 4.646-79
4.712-13 ablato fidei mysterio : sacerdotio abscisus est et communione *Rufin.*
4.716-17 Domnum…ecclesię tradi : ecclesiae domum tradi *Rufin.*, cf. p. CIII, noot 9
4.778 quodam...libro : cf. e.g. Augustinus, *De moribus Manichaeorum*, *De duabus animabus contra Manichaeos*, *De natura boni contra Manichaeos*
4.806 sicut dictum est : 4.803-04
4.825 lasescendo : lassescendo
4.852 Constantium : Constantius I
4.871 Constantinus : later Constantinus Magnus
4.915-16 supra nominatus : 4.747-49
4.943-50 cf. p. XCVII

Boek V

5.15-16 ut diximus : 5.10-13
5.59 scaloris : squaloris
5.97 scalore : squalore
5.316 Constans : Constans I
5.316 Constantius : Constantius II
5.316 Constantinus : Constantinus II
5.378-79 Verwisseling met de plaats van overlijden van Constantinus I Magnus, cf. Rufinus X,12, p. 978 : "venerabilis Augustus Constantinus in suburbana villa Nicomediae tricensimo et primo imperii sui anno diem functus est.". Zie p. XLIX, noot 150
5.414 dictum : 5.402-03
5.420 Constantia : in feite haar zuster Helena
5.452 premissum : 5.416-24
5.550 premisimus : 5.479-80
5.605 caticuminus : catechumenus

5.615 cathecuminus : catechumenus
5.656 sicut dictum est : 5.647-49
5.693 premisso : 5.662
5.801 monebat : mouebat *Hist. trip.*
5.838 militum turmę : equitum turmae *Oros.* (cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. miles 2. “soldat monté, cavalier”)
5.861 dirigens deduxit : turbam dirigens monachorum *Hist. trip.*
5.868 patiuntur : portant *Hist. trip.*
5.895 Ionico : Iconio
5.955 quidam : quidem *Oros.*
5.1003 transgulatus : strangulatus
5.1005 Arbogastis : Arbogastes
5.1016 sicut dictum est : 5.1005-12
5.1018 alta : arta *Oros.*
5.1037 ictus : iactus *Oros*.; cf. supra 2.31
5.1099 inrumpebat : interrumpebat *Hist. trip*
5.1182 xenodoxia : xenodochia (cf. A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens* s.v. xenodochium)
5.1266 ante : 5.954-94
5.1330 transgulatus : strangulatus
5.1461 sicut dictum est : 5.1290
5.1474 amiscent : admiscent
5.1525 prefatus : 5.1514
5.1532 superius : 5.1509
5.1579 sicut iam dictum est : 5.1503-05
5.1674 in sequentibus : 5.1755-58
5.1718 Vesegothorum : Ostrogothorum, cf. 5.1786, 5.1818
5.1725-29 cf. p. XI en noot 18
5.1752 primus augustorum : cf. 3.1 secundus Romanorum monarcus
5.1757 premisimus : 5.1674, 5.1804
5.1777 Severianus : ongeïdentificeerd; niet in Gams (1957).
5.1786 Vesegotorum : Ostrogothorum, cf. 5.1718, 5.1818
5.1786-92 cf. toelichting 5.1853-56
5.1800 prefatus : 5.1678, 5.1756
5.1816 Enoticon : Henoticon
5.1818 Vesegotorum : Ostrogothorum, cf. 5.1718, 5.1786
5.1829 filiam : feitelijk de *zuster* van Chlodoueus I, Audofleda
5.1839 ut iam dictum est : 5.1775-1776
5.1853-56 His-amputare: toevoeging van de auteur tijdens de herziening, die later weer werd geradeerd; zie p. LXVI, cf. 5.1786-92
5.1965 sepe nominatus : 5.1718, 5.1740, 5.1787, etc., zie index nominum s.v.
5.1991 supra : 5.1982-83
5.1998 memorati : 5.1981, zie ook index nominum sub Chlodoueus (Clouis I)
5.2007 memorati : 5.1997, zie ook index nominum sub Theodoricus (Theudericus I)
5.2014 memorati : 5.1982-835, 5.1995, zie ook index nominum sub Childebertus I en Chlotarius I
5.2028 memoratus : 5.1916
5.2123 sicut dictum est : 5.2115
5.2131 memoratus : 5.2080, 5.2088, 5.2096
5.2178 sepe nominatus : 5.2041, 5.2056, 5.2075
5.2185 sicut iam diximus : 5.2011-14
5.2224 prefato : 5.2197
5.2234 opus : cf. p. LXVII, noot 20 en app.cr. ad 5.2231-32: oportunum ei locum ubi construi deberet monasterium ostendit

5.2240-43 ipse-LXXII : cf. p. LXVII, noot 20 en app.cr. ad 5.2238-39 (migrauit ad Dominum) anno quadragesimo primo quo ibidem deuenerat
5.2244 sepefati : 5.2041, 5.2043, 5.2056, 5.2075, 5.2178
5.2249 Yppanti : Hypapante
5.2251 yppanthesse : upantesai *Beda*
5.2293 Eleutheria: vide *Liber Pontificalis* I, 61.6
5.2321 supra meminimus : 5.2179
5.2330 genitio feminarum : gynaeceo *Paul. Diac., Hist. Lang.* 2,5
5.2361 supra meminimus : 5.1902, 5.1914
5.2399 prefatus : 5.2359, 5.2365
5.2416 supra meminimus : 5.2377
5.2417 memorati : 5.2401, 5.2404, 5.2405

Boek VI

06.23 secuntur : sequuntur
06.30-33 ex lectionibus-aecclesias : Het betreft een legende volgens welke Heraclius na zijn overwinning op de Perzen de op hen buitgemaakte relikwie van het Kruis naar Jeruzalem terugbracht, waarbij door een wonder de stadspoort zich pas voor hem opende nadat hij zich voldoende nederig had betoond, cf. Sommerlechner (2003), m.n. 329.
6.45 Londonię : Hugo volgt hier Beda, *De temporum ratione*, 66 r. 1772
6.105 pectoriosus : pectorosus (pectoriosus bij Anast.Bibl., *Chron.*, ed. De Boor, p. 172, Land. Sag., *Hist. Rom.* 19.40)
6.141 cacanus : caganus
6.183 prefatum : 6.176
6.196 Sarbarus : Sarbarazas
6.224 turmache : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. turmarcha, turmarchus "chef de cavalerie"
6.228 Razati : Razatis
6.235 Damasdager : bij *Theophanes* identiek aan Dasthagerd
6.242 sollempnitas Luminum : Epiphania
6.318 epilentica : epileptica
6.319 opido : oppido
6.320 epilentico : epileptico
6.330 superius : 6.272-73
6.336 supra : 6.278-79
6.350 memorato : 6.275
6.368 Constantem : Constans II
6.370 Atharit : bedoeld wordt Rotharid
6.407 ibi manere : cf. de bron Anastasius Bibl., *Chron.*, ed. de Boor p. 221: voluit imperium in urbem Romam transferre
6.428 Constantis : Constans II
6.434 margarita : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. margarita : "apostat"
6.441 memoratus : 6.413
6.463 sicut dictum est : 6.425
6.505 prefatus : 6.458
6.510 superius : 6.55-62
6.533 predictus: 6.458, 6.505
6.536 supra : 6.527
6.550 prefato : 6.507 e.v.
6.573 prefata : 6.537
6.622 Constantino : Constantinus IV
6.695 predicto : 6.617
6.742 chaganus : caganus

6.754 dromones : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v dromo: “grand navire de charge”
6.755 chimeras : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v chimera 3. “sorte de navire”, met verwijzing naar Hugo’s bron *Anast. Bibl.*. In de Griekse tekst die daaraan ten grondslag ligt (Theophanes, ed. De Boor, I, p. 377) staat op deze plaats het adjectief “muriagoogos”, ‘10.000 maten dragend’
6.755 chelandria : cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v chelandium: “navire grec, galère”
6.782 Iohannem : Iohannes VI
6.789 deponens *Rott*.
6.829 Gregorii : Gregorius II
6.849 defuncto : deposito
6.867 memoratus : 6.855
6.879 cacadoxie : cacodoxie
6.922 prefato : 6.823
6.959 memoratum : 6.895
6.990 armamentum : stabulum, cf. A. Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi* s.v. armamentum 1. “écurie”
6.1006 ychonias : iconas
6.1006 musio : musiuo
6.1009 Leoni : Leo IV
6.1010 Thracensium pretor : Michael Lachanodraco (Theophanes, ed. De Boor, II, 672-73)
6.1022 supra : 6.910
6.1228 sicut dictum est : 6.1218-19
6.1289 Constantinus : Constantinus VI
6.1309 Constantino : Constantinus VI
6.1323 Constantini : Constantinus V
6.1369 Visera (*Weser*) : Visula (*Weichse*l) *Einhard*
6.1423 Constantini : Constantinus VI
6.1472 zie over het onverwachte aantredejaar van Karolus Magnus als Romeins keizer p. XLIX en noot 150
6.1473 superius : 6.1228-86
6.1492-1509 cf. p. L-LI
6.1527 habuit auditorem : audiuit *Einhard*
6.1603 supra : 6.1337-45
6.1613 superius : 6.1425-29
6.1654 lampadibus preciosis : lapidibus uenustatis Anast. Bibl., *Chron.*, p. 333
6.1679 procul : haud procul Anast.Bibl., *Chron.* p. 338
6.1689 soliditas : afgeleid van solus
6.1756 memorato papę Gregorio: Gregorius IV, cf. 6.1730

Appendix I
INHOUDELIJKE VERSCHILLEN TUSSEN *HE I* EN *HE II*

Deze lijst geeft inzicht in de aard van de wijzigingen in *HE II* ten opzichte van *HE I*. Het gaat hierbij bijna altijd om toevoegingen aan de tekst. Vaak betreft het aanvullingen op reeds in *HE I* behandelde onderwerpen. Kleine wijzigingen en herformuleringen zijn meestal niet opgenomen, verplaatsingen van informatie evenmin. Af en toe zijn in *HE II* ook passages uit *HE I* weggelaten; deze worden vermeld tussen vierkante haken: [ ]. Voor de wijzigingen in de gegevens over de aanvangsjaren van de keizers, zie p. XCIII e.v. Zoals bekend heeft Hugo de tekst van *HE II* later nog herzien; de veranderingen die aan deze auteursbewerking worden toegeschreven zijn steeds onderaan vermeld onder het hoofdje *herziening*.

Aanbiedingsbrief aan lvo van Chartres
Geheel nieuw.

Aanbiedingsbrief aan Adela van Blois
Aankondiging behandeling van de gefaseerde groei van de kennis des geloofs 112-13.
Aankondiging behandeling Parthen en Amazonen in een tweede boek 149-50.
herziening
Aankondiging van de vondst van een bron (vermoedelijk Anastasius Bibliothecarius, zie Proloog Boek VI) 14.
Aankondiging dat het werk bij Ninus begint 50-51.
Ninive gesticht door Semiramis 152-53.

Boek I
Joden: besnijdenis 50-54; aartsvaders 61-95; Exodus 108-15; Richteren 153-60; Koningen 210-59; Samaritanen 349-62.
Seleuciden 699-717; 853-67; 898-914.
Griekse mythologie 118-52; 161-89.
Alexander de Grote 621-23.
Romeinse Rijk 316-22; 768-82; 990-1002.
Superioriteit van Oudtestamentische ‘theologi’ t.o.v. de heidense filosofen 1080-1146
Gods almacht 1146-1207.
herziening
Joden: Koningen 199; 242; 249-52; 258-59; 277-80; Babylonische ballingschap 374-83; 398-401
Grieken 124-26.
Perzen: Artaxerxes 555-57; Arxes 568.
Alexander de Grote 658-63.
Seleuciden 686-89; 702-20; 853-65.

Proloog Boek II
Nieuw (m.u.v. aankondiging behandeling van Scythen en Parthen 84-96).
herziening
Rol van het Oude Testament t.o.v. het Nieuwe 77-83.
Boek II
[Weglating: roof tempelgoud door Crassus; na 164.]

Proloog Boek III
Aankondiging van de behandeling van martelaressen 12-15; ketters 19-26; ‘cecitas Iudeorum’ 32-34; groten der Galliërs, Gothen etc. 41-43; verdeling van de kerkgeschiedenis in drie Boeken 146-48.
herziening
Verklaring van het tijdstip van de komst van Christus 70-80.

Boek III
Keizerbiografieën: Augustus 10-41; 76-8; 281-83; 296-97; Gaius 595-98; Nero 722-27; 814-16.
'Viri insignes' 278-80; 829-32.
Pausen 832-33.
Apostelen 330-33; 488-528; 695-702; 794-95; 798-99.
Opstanding Christus 365-76; 388-90; weigering Senaat Christus tot God te verklaren 423-26; 443-46 Pilatus bestraft 563-65.
Ketterijen: Nicholaitae 455-63; Simon Magus 464-87.
Joden: koningen 649-57; rampspoed Joden na kruisdood Christus 950-1028; 1071-75; 1089-91; 1098-1102; 1337-44; aankondiging behandeling 'cecitas Iudeorum' 1377-79 [weggelaten: Archelaus huwt zijn schoonzuster Glaphira; na 307].
herziening
-

Proloog Boek IV
Geheel nieuw.
herziening
Grootste gedeelte van de tekst 57-143.
Boek IV
Keizerbiografieën: Domitianus 13-16; 37-40 [weggelaten de marteldood van de apostel Johannes: na 12]; Antoninus Pius 191-92; 206-08; de jeugd van Constantijn 870-75; 932; Galerius Maximianus/Constantius 901; 927-28.
'Viri insignes' 209-214; 284-86; 322-24.
Pausen 182-89; 197-201; 357-59; 742-43; 943-50.
Ketterijen: Cherinthus en Ebion 50-90; Novatus 494-505; herdoop ketters 530-43; Origenes 544-58; Manichei 761-76.
Bijbelvertaling van Theodotion 355-59.
Martelaren 124-25; 229; 469-70; 838-42.
[Weggelaten: vergelijking Christus-zonlicht, na 668.]
herziening
Marteldood van paus Clemens 117-19.

Proloog Boek V
Beschouwing over de kerk 13-49.
Boek V
Keizerbiografieën: Constantijn de Grote 4-5; 24-25; 29-32; 36; 39; 55-57; 126-33; 146-64; 210-13 [weggelaten: bijzonderheden over de zonen van Constantijn 379]; Constantinus II 378-79; Iulianus Apostata 452-56; 486-99; Valentinianus iunior 690-702 [weggelaten: bijzonderheden over de familie van Valentinianus, na 702]; Arcadius 1454-56; Marcianus 1654-57; Leo Magnus 1794-97; Zeno 1812-17; Anastasius 1858-61; 1862-65; Iustinus 1930-37; Iustinianus 2043-48; 2274-2300; Iustinus II 2310-19; 2378-80 [weggelaten: waanzin en ketterij van Iustinus II (na 2354 en na 2383) en wonder van Tiberius, na 2354]; Tiberius 2384-88 [weggelaten: geschenken van Tiberius aan Chilperic 2392].
'Viri insignes' 1457-58.
Pausen 2024-27; wonder van Iohannes I 1940-63; wonder van Agapitus 2252-65.
Andere kerkvorsten 284-85; 889-97; 1219-31; 1662-63; 1837-38.
Ketterijen: Arius 244-80; 329-51; Anthropomorphitae 440-50; Eunomius 924-31.
Martelaren 284-85; 2084-85; schennis van graf Iohannes de Doper 502-09;
Franken 636-39; 656-59; Chilperic 2369-77 [weggelaten: geschenken van Tiberius voor Chilperic, na 2392; passage over de zonen van Chilperic, na 2460]; Childebertus eert S. Vincentius 2019-24.
Gothen 847-51; 1377-84; 1505-10; 1831-33.
Hunnen (Attila) 1528-37; 1548-52.
Bourgondiërs (kloosterbouw door Sigismund) 1916-18.
Langobarden 2342-46.
Ambrosius 609-17 [een wonder vervalt na 627]; 704-05; 710-15; 721-23.

Didymus van Alexandrië 1251-56.
Benedictus 2112-30; 2187-2222.
Maurus 2231-43.
Herminigildus door zijn ketterse vader vermoord 2416-60.
Instelling Maria Lichtmis 2244-51.
herziening
Koning Gondiocus van de Burgundiones 952-54.
Pausen 1012-13; 1384-87.
Maurus 2231-32; 2238-39.

Proloog Boek VI
Streven naar brevitas 3-13 [weggelaten: kortheidshalve worden geen ketters meer behandeld].
Pleidooi voor compilatie 14-22.
Aanbieding aan Adela 45-57.
herziening
Nieuwe bron: Anastasius Bibliothecarius 23-44.

Boek VI
Keizerbiografieën: Mauricius 1-2; 79-110; Phocas 122-23; 128-40; 153-56; Heraclius 156-277; 356-61; Heraclonas 362-69; Constans 377-85; 418-31; Constantinus filius Constantis 466-473; Iustinianus filius Constantini 625-53; 746-76; Leontius 717-29; Absimarus 730-45; Philippicus 777-88; Theodosius 849-54; Leo 858-60; 865-72; 888-96; 940-49; Constantinus persecutor 950-57; 1007-09; 1192-96; Leo Cazarus 1202-20; Constantinus Leonis filius 1289-1335; Irene 1420-69; Nicephorus 1425-69; 1613-42; Michael 1643-88.
Patriarchen: Anastasius 978-81; Constantinus 981-982; 991-1005; Nicetas 993-94; 1005-07
Pausen: 1196-98; 1755-58 [weggelaten na 407 Severinus, Iohannes IV, Theodorus I; Martinus, Eugenius I; Vitalianus]; Stephanus bouwt altaar voor St. Dionysius 1155-62.
Ketterijen: Monothelitae 385-91; beeldenverering 873-87; Claudius Taurinensis 1774-82.
Mohammed 287-89; 307-310; 314-317 [weggelaten: inhoud van zijn wetten; na 310].
Franken [weggelaten: situatie na de dood van Dagobertus I, na 407]; Pepijns verheffing tot koning 932-39; Pepijns steun aan paus Stephanus 1163-70; zijn dood 1207-10; Karloman 1214-19; Karel de Grote 1420-24; Lodewijk de Vrome en de verdeling van het rijk onder zijn vier zonen 1693-1755; 1785-91.
Langobarden 51-54; 140-47; 369-76; 1232-33.
Perzen 328-38 [weggelaten: bekering door koningin Cesara, na 407].
Sarraceni 277-89; 314-17; 431-39; 774-75; 969-78; 984-90; 1687-92.
Benedictus: translatie 505-40; 570-73; mislukte poging om hem weer naar Monte Cassino over te brengen 1021-1143.
Gregorius de Grote 24-54.
Theodulf van Orléans 1759-73.
Hrabanus Maurus 1782-85.
Zevenvoudige litanie 13-21.
Maansverduistering 594-96.
Fleury: bouw van het klooster 454-57.
Rome: bouw van kerk voor S. Dionisius te Rome 1155-62.
herziening
Opkomst van de Frankische hofmeiers 683-88.
Karel Martel 904-07.

Epilogus
Vervallen.

Appendix II
BRONNENOVERZICHT VAN *HE II*

Het onderstaande overzicht geeft de huidige stand van het onderzoek naar de bronnen van de *HE*. Natuurlijk is niet altijd duidelijk of de genoemde werken rechtstreeks of indirect zijn geciteerd. Soms ook gaat een ander werk terug op dezelfde brontekst als de *HE*. In weer andere gevallen is sprake van een compilatie uit een aantal bronnen die dezelfde materie behandelen, zie hierboven p. XLVII-LI. Ook is bijvoorbeeld in Boek VI vaak lastig uit te maken of de *Historia Rom*ana van Landulfus Sagax, dan wel de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius is benut, doordat de *Chronographia* een belangrijke bron was voor Landulfus.
In de hieronder gehanteerde verwijzingen naar de regelnummering van de editie worden met de aanduidingen 001 en 002 resp. de Aanbiedingsbrieven aan Ivo van Chartres en Adela van Blois aangegeven, met 02, 03 etc. de Prologen.

001.15-16	Ven. Fortunatus, *Carmen* 3.9, 39-40
001.23-24	cf. Sall., *Cat*. I,1.1
001.37-38	Plin., *Epist*. 5.8
001.42-43	cf. Prov. 3, 14-15
002.22	Hor., *Ars Poetica* 25
002.36-39	Sid. Apollinaris, *Epist*. 8
002.68	cf. Paulus Diac., *Hist. Lang*., 4,5
002.69	cf. Lc 7,38; 10-39
002.161-64	Oros., 1.1.5
1.1-33	Iust., 1.1-2
1.39	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 236
1.46-49	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 236-239, Ado, kol. 33
1.51-54	Zacchaeus Christianus, *PL* 20, kol. 1085A
1.59-60	Agobard v. Lyon, *De iudaicis superst*. 22
1.66-69	Zacchaeus Christianus, *PL* 20, kol. 1085A
1.80-86	Aug., *Civ*., 18.5
1.86-87	Aug., *Civ*., 18.6
1.89-90	cf. Act. 7,14-15
1.97-105	cf. Oros., 1.10.16-17
1.110-112	Zacchaeus Christianus, *PL* 20, kol. 1087C
1.112-115	Zacchaeus Christianus, *PL* 20, kol. 1086D
1.116-117	Aug., *Civ*., 18.11
1.119-121	Fulgentius, *Myth.* 2.1
1.122-124	Aug., *Civ*., 18.8
1.128-152	Aug., *Civ*., 18.8
1.159-160	Aug., *Civ*., 18.13
1.164-189	Aug., *Civ*., 18.13
1.217-218	Aug., *Civ*., 18.20
1.228-238	Aug., *Civ*., 17.22
1.238-259	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p 248-49
1.248	3 Reg 21, 21-22
1.261-62	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 416
1.282-296	Iust., 1.3
1.301-303	Oros., 2.2.7
1.304-307	Oros., 2.2.3.
1.316-320	Florus, *Epit. de Tito Livio* 1, prol. par. 2
1.334-335	Sir 10,8
1.341-343	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 500
1.343	Act. 3,2

1.348-354	Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 49
1.360-362	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 49
1.366-67	Beda, *De temp. rat.* 66, r. 535-36
1.391	II Par 36,13
1.393-94	Ier 32, 1
1.400	cf. Dan 1,4 (Petrus Comestor, *PL* 98, kol. 1183)
1.404-410	2 Mcc 2, 4-5
1.411-413	Beda, *De tabernaculo* I, r. 466; Hbr 9,4
1.423-431	Heges., 2,3
1.442-443	Ier 25,11-12
1.446-448	Iust., 1.6
1.452-468	Oros., 2.6.8-12
1.471	Ier 25,11-12
1.472-473	cf. Beda, *De temp*. *rat*. 66, r. 639, Ado, kol. 50
1.477-78	Is 44,28-45,1
1.479-80	cf. Oros., 2.6.12
1.481-484	Beda, *De temp*. *rat*. 66, r. 649-51, Ado, kol. 50
1.485-88	Heges., 2.13, p. 166-67
1.488-90	Beda, *De temp*. *rat*., 66, r. 656-57
1.499	Is 13,19
1.507-510	Iust., 1.10.14
1.513-14	Io 2,20
1.523-527	Ado, kol. 52, Oros., 2.9.2
1.527-531	Iust., 2.10
1.536-539	Iust., 3.1
1.548-49	cf. Est 1,12
1.542-551	cf. Est 1, 3-2, 17
1.552-555	Oros., 3.1.1
1.557-564	Oros., 2.18.2
1.565-566	Oros., 3.1.4
1.576-585	Iust., 25.2.8-11
1.587 (marg.)	Paulus Diac., *Hist*. *Rom*. 3.5
1.590-597	2 Mcc 1, 20-22
1.606-607	Neh 12,10-11
1.611-614	Frech., 1.4.22, Oros., 3.16.1; 2.16.3
1.615-624	Iust. 11.6.6-10
1.625-629	Oros., 3.16.4
1.631-633	Iust., 11.6.15
1.634-636	Iust., 11.5.9
1.636-638	Iust., 11.9
1.639-648	Iust., XI .9-12
1.648-649	Ado, kol. 57, Frech., 1.4.22, Oros., 1.3.16
1.650-655	Iust., 11.15-16
1.654-55	Iust., 10.3
1.657	Beda, *De temp*. *rat*. 66, r. 776
1.663-664	Oros., 1.3.19, Frech., 1.4.23
1.673-674	Ado, kol. 57, Oros., 3.23.7, Iust., 13.4.10
1.683-685	Eusebius/Hieronymus p.127, r.10
1.695-696	Isidorus., *Etym*., 6.4.1
1.722-730	Iust., 29.1.17, cf Ado, kol. 59
1.733-741	Eutrop., 3.10.4, cf. Oros. 4.16.1
1.758-765	Oros., 4.22.5-6, Frech., 1.5.11

1.785-786	1 Mcc 1,11
1.791-797	2 Mcc 4,12; 4,9, 17
1.803-04	2 Mcc 4,29
1.818-834	2 Mcc 6, 18-31, 10
1.842-843	2 Mcc 4,16
1.844-846	2 Mcc 5,27
1.874-882	2 Mcc 14,6-9
1.882-885	2 Mcc 14,12,13
1.885-886	2 Mcc 4,25 (*vetus translatio ex graeco*)
1.905-913	Iust., 36,1
1.923-927	Heges., 2.2, p. 168
1.930-931	Heges., 2.4, p. 169
1.944-946	Iust., 40,2
1.956-967	Oros., 6.15.1-5,; 6.21.27; Frech., 1.7.8
1.968-1020	Frech., 1.7.9, Oros., 6.15.18-17.2, Ado, kol. 71-72
1.1026-1027	Heges., 2.13.7
1.1034-1036	Heges., 1.1 (p. 70)
1.1043	cf. Oros., 7.3.1
1.1049	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 61, r. 11-12
1.1052-1060	Oros., 2.1.5-6
1.1063-1064	Oros., 7.2.13
1.1084-1086	Aug., *Civ*., 18.24
1.1092-1094	Aug., *Civ*., 18.25
1.1102-1106	Aug., *Civ*., 8.4
1.1111-1114	Aug., *Civ*., 8.2
1.1115-1123	Aug., *Civ*., 18.25
1.1125-1128	Aug., *Civ*., 18.38
1.1141	Aug., *Civ*., 17.20
1.1146-1174	Aug., *Civ*., 7.30
1.1177-1187	Aug., *Civ*., 7.30
1.1188-1195	cf. Aug., *Civ*., 7.31
1.1196-1198	Aug., *Civ*., 7.32
02.11	Aug., *Civ*., 15.1
02.12-14	Aug., *Civ*., 14,1
02.15-17	Aug., *Civ*., 15.1
02.37-38	cf. Col. 2,2-3
02.44-45	Aug., *Civ*., 17.8, r. 51-52
02.56-57	Is 2,3
02.70-71	cf. Mt 11,30
02.90-91	cf. Iust., 41.1.2
2.4-14	Iust., 2.1, 2.3
2.16-22	Iust., 2.3
2.23-27	Iust., 2.2,3-8
2.27-28	Iust., 2.3.7
2.28-63	Iust., 2.4
2.64-84	Oros., 2.7.1, Frech., 1.3.18
2.85-92	Oros., 2.8.4., Frech., 1.3.19
2.95-163	cf. Iust., 41; 42
2.165-166	Oros., 6.13.2, Frech., 1.7.7

2.170-177	Iust., 37.1.8
2.178-188	Oros., 5.4.16, 6.2.1-2; Frech., 1.6.16
2.188-189	Oros., 6.2.4, Frech., 1.6.17
2.194-195	Iust., 37.2.4,6
2.197-198	Oros., 6.5.6
2.207-211	Justinus 42.4.6
03.14-15	Aug., *Civ*., 22.6, r. 72-73
03.58-60	Lc 1,5; 2,1
03.60-62	Exiit-orbis : Lc 2,1
03.81	Italia-filio Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.24
03.85-90	Oros., 1.2.61-62
03.90 marg.(1)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.14
03.90 marg.(2)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.15
03-90 marg.(3)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang* 2.16
03.90 marg.(4)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.17
03.90 marg.(5)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.19
03.127 marg.(1)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.20
03.127 marg.(2)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.21
03.127 marg.(3)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.22
03.127 marg.(4)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.22
03.127 marg.(5)	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.23
03.92-144	Paulus Diac., *Hist*. *Lang*. 2.15-23
3.3-5	Eutrop., 7.8.4
3.8-10	Oros., 6.21.14
3.11-13	cf. Land. Sag. 7.4
3.18	Florus, *Epit*. *de Tito Livio* 21.1
3.22-32	Florus, *Epit*. de *Tito Livio* 21.2
3.34	Iust., 37.4.5,
3.35-37	Oros., 6.21.29
3.45-97	Heges., 1. 33-35.3
3.98-101	Oros., 6.21.19
3.105-06	Oros., 6.22.3
3.106	Lc 2,1
3.108-109	Rufin., 1.5.4
3.110-114	Rufin., 1.5.2
3.119-121	Oros., 7.2.15, Ado, k. 75
3.121-123	Oros., 6.22.5, cf. Lc 2,14
3.127-134	Rufin., 1.8.1, cf. Mt 2,2-5
3.133-140	Mt 2,5-8 (Mi 5,2)
3.144-146	Mt 2,11
3.151-152	Rufin., 1.8.2
3.155-163	Ado, kol. 73
3.159-244	Heges., 1.36.1-1.42.1
3.244-248	Heges., 1.41.9
3.249-251	Heges., 1.44.7
3.252-253	Heges., 1.40.8
3.259-262	Heges., 1.45.5
3.267-274	Heges., 1.46.1
3.277-78	Ado, kol. 75, Beda, *De temp*. *rat*. 66, r. 982
3.278-280	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 62
3.281-296	*Epit*. *de Caesaribus*, I 18, 22, 23, 24, 18-19, 30
3.284-292	Land. Sag. 7.18, Paulus Diac., *Hist*. *Rom*. 7.10

3.293-297	Land. Sag. 7.21, Paul. Diac., *Hist. Rom.* 7.10
3.298-303	Oros., 7.4.4, Land. Sag. 7.22-23
3.304-311	Ado, kol. 75
3.318-327	Lc 3,1-3
3.333-338	Mt 10,2-4
3.344	Act 4,36 etc.
3.349-350	Heges., 3.2 p. 164
3.352-354	Heges., 2.3
3.356	Mc 6,18-19
3.359-360	Heges., 2.2, p.165
3.365-367	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 62
3.369-372	Mt 27,52
3.376-381	Mt 28,18-20
3.382-387	Act 1,10-11
3.391-393	Rufin., 2.2.1
3.396-420	Ps.-Ambrosius Mediolanensis, *Anaceph. historiae de excidio Hieroslymitanae urbis, PL* 15, 2210C-11A[1]
3.416-417	cf. Mt 28,13
3.421-443	Ado, kol. 76-77, Oros., 7.4.6-7, Frech. 2.1.10, , Land. Sag. 7.23
3.450-452	*Liber de ortu et obitu patriarcharum*, 50,1
3.453-463	Rufin., 3.29.1-3
3.454	Apc 2,6; 2,15
3.467-481	cf. Act 8,9-23
3.484	cf. Greg. Magn., *Epist*. 219
3.488-492	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 64
3.529-541	cf. Heges., 2.4, p. 136
3.543-549	*Epit. de Caesaribus*, 2.9-10
3.553-555	*Epit. De Caesaribus*, 3.2, Land. Sag. 7.25
3.562-564	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 64
3.575-76	Beda, *Nom. Reg.*, ed. Laistner, CCSL 21, linea 252
3.586-592	Oros. 7.5.5-6, Land. Sag. 7.26
3.593-594	Rufin., 2.6.8
3.595-598	Rufin., 2.5.5
3.609-620	Oros., 7.6.9, Frech., 2.1.13, Beda, HE 5.24.1
3.620-623	Beda, *HE I*,3
3.625-635	Act 11,28-12,4
3.645-49	Rufin., 2.10.4
3.688	cf. Act 28,30
3.707	Beda, *De temp. rat.* 66, r. 1059
3.709	Heges., 2.4, p. 144
3.722-726	Aug., *De haeres.* cap. 1
3.729-792	Heges., 3.2
3.801-812	Frech., 2.1.16
3.817-829	Heges., 4.20.1
3.829-833	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 66
3.836-838	*Epit. de Caesaribus*, 5.9, Ado, kol. 90

[1]Cf. Amnon Linder, 'Ps. Ambroses Anacephalaeosis: a Carolingian Treatise on the Destruction of Jerusalem', in: *Revue d'histoire des textes*, bulletin no. 22 (1992), 145-58.

3.840-843	Oros., 7.8.1, Frech., 2.1.21
3.846-849	*Epit. de Caesaribus*, 7-8.
3.853-58	Ps.-Ambrosius, *De excidio urbis*, *PL* 15, kol. 2124-25
3.859-78	Heges., 4.26-29
3.878-79	Iust., 30.1.7
3.885-94	Heges., 4.29.2
3.898-900	Oros., 7.8.7
3.903-905	Heges., 4.32
3.912.913	Oros., 7.9.1
3.916-918	Oros., 7.9.3
3.918-919	Heges., 4.2 (p. 292)
3.924-937	Heges., 4.1, 4.21, 4.23
3.941-949	Heges., 4.23.2 5.1
3.961-963	Heges., 5.24.3
3.971-972	Heges., 4.7.1 p. 251
3.985-990	Rufin., 3.5.5, Frech., 2.1.22
3.992-1002	Heges., 5.4.3
3.1005-1010	Heges., 5.1 p. 314
3.1017-1023	Heges., 5.11.2
3.1026-1030	Heges., 5.5 p. 295
3.1035-1036	Heges., 5.13.1 p. 317
3.1037-1043	Heges., 5.14.5 p. 318
3.1044-1045	Ps.-Ambrosius, *De excidio urbis*, *PL* 15, kol. 2185
3.1051-1054	Ps.-Ambrosius, *De excidio urbis*, *PL* 15, kol. 2144
3.1059-1063	Heges., 5.18.1, p. 333-34
3.1068-1069	Heges., 5.18.2, p. 336, r. 11-12
3.1076-1077	Heges., 5.18.3
3.1079-1082	Heges., 5.17
3.1084-87	Heges., 5.3
3.1089-1091	Rufin., 3.6.1, Frech., 2.1.22 p. 485
3.1094-1098	Heges., 5.2 p. 360
3.1099-1102	Rufin., 3.6 p. 207
3.1100	Heges., 5.21.3
3.1102-1103	Rufin., 3.6.21 p. 209
3.1104-1234	Heges., 5.40.1-42.1
3.1199-1200	cf. Ex 14,21-22, Ps 113,3
3.1200-01	cf. Ios 3,16
3.1201-02	cf. Ios 10,13
3.1202-03	cf. 4 Reg 2,11; 2 Mc 10
3.1203-05	cf. 4 Reg 19,35; 2 Par 32,21
3.1239-1244	Heges., 5.29
3.1246-1252	Heges., 5.29 p. 368
3.1253-1256	Heges., 5.42.6
3.1257-1261	Heges., 5.34.1
3.1263-65	Heges., 5.1.3
3.1267-1296	Heges., 5.42.2-5, 5.43
3.1299-1304	Heges., 5.48
3.1305-1307	Heges., 5.47.3
5.1308-1311	Heges., 5.48
3.1312-1319	Heges., 5.49.2-4
3.1320-1328	Heges., 5.49.4
3.1331	Mt 24,2

3.1332-1333	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1332-1333
3.1334-1337	Heges., 5.44.1 p. 391
3.1337-1342	Heges., 5.44.1 p. 393
3.1345-1351	Oros., 7.9.8-10
3.1352-1354	*Epit. de Caesaribus*, 9.8
3.1359-1361	*Epit. de Caesaribus*, 9.18
3.1366-68	Eutrop., 21.1, 21.5
3.1369-70	*Epit. de Caesaribus*, 10.9
3.1374-1375	*Epit. de Caesaribus*, 10.15
04.6-26	Aug. *Civ*., 10.28
04.6-8	1 Cor 1,19
04.8-18	1 Cor 20-25
04.28	Dt 6,4
04.33-34	Ps 32,6
04-41-50	Aug., *Civ*., 16.6
04.41-42	Gn 1,26
04.49	Gn 1,26
04.52-53	Ps 129,6
04.59-60	Ps 2,7
04.61-64	Aug., *Civ*., 18.33, Bar 3,36-38
04.66-68	Mi 5,2
04.69-71	Ps 44,17
04.72-73	Ps 18,5
04.74-76	Ies 53,5
04.76-79	Ies 53,7, cf. Act 8,32
04.80-81	Ps 21,17
04.82-83	Ps 15,10
04.83-84	Ps 17,11
04.85-86	Ps 109,1
04.87-102	Ps 88,28-38
04.113-17	Hbr 8,8-9 (cf. Ier 31.31, Aug., *Civ*., 18.33 en Hieronymus, In *Ier*., 6,26,4)
04.118-119	Dn 9,24 (cf. e.g. Greg. Magn., *In librum primum regum expositionum libri vi*, 6,29; Ps.-Aug., *Sermo contra iudaeos, paganos et arianos* c. 12, *PL* 42, kol.1124
04.122-24	Mc 4,12; cf. Mt 13,15; cf. Ier 6, 10, Io 12,40
4.1-2	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1087
4.3-6	Frech., 2.2.6, *Epit. de Caesaribus*, 11.2-3
4.30-31	Greg.Tur., *Hist.* 1.30
4.34-36	Frech., 2.2.6
4.38-39	cf. Rufin., 3.20.8
4.42-45	Eutrop., 8.1.1, Ado, kol. 81, Oros., 7.11.1
4.45-46	*Epit. de Caesaribus.* 12.5
4.50-54	Hieronymus, *Comm. in Matheum*, Praef. r.43-45 (*CCSL*77)
4.53	1 Io 2,18
4.53-55	Aug., *De haeres*. 8
4.62-63	Io 1,1
4.64-65	Io 1,3
4.76-79	Num 17,8
4.82-84	cf. Io 19,34; cf. Ambr., *Exp. Evangelii secundum Lucam* X, r. 473
4.92-103	Oros., 7.11.2, Frech., 2.2.9, Ado, kol. 81

4.103-106	Frech., 2.2.8-9, *Epit. de Caesaribus*, 13.3-4
4.107-08	*Epit.de Caesaribus*, 13.10
4.110-11	Frech., 2.2.10
4.117-124	Ado, kol. 81
4.126-132	Ado, kol. 81, Frech., 2.2.9, Oros., 7.12.3
4.134-135	Oros., 7.12.8
4.136-137	*Epit. de Caesaribus*, 13.11
4.139-158	Frech., 2.2.13
4.161-168	Ado, kol. 82
4.169-177	Frech., 2.2.13, Rufin., 4.5.3
4.179-180	Ado, kol. 82
4.184-189	*Lib. Pont*., VI-IX
4.190-194	*Epit. de Caesaribus*, 15.1-2
4.193-194	Frech., 2.2.15
4.197-198	Rufin., p. 321
4.199-203	Ado, kol. 83
4.203-205	Frech., 2.2.15
4.209-214	cf. Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p.69
4.215-228	Frech., 2.2.16, Oros., 7.15, Ado, kol. 83
4.229-231	Rufin., 5.1.1
4.231-235	Ado, kol. 83
4.234-259	Ado, kol. 83-84, Frech., 2.2.16
4.277-279	Beda, *Hist. Eccl.* 1.4.1
4.283-284	Ado, kol. 84
4.284-286	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 69
4.288-299	Frech., 2.2.16, Oros., 7.15.12
4.307-311	Ado, kol. 84, Rufin., 5.21-23
4.313-317	Ado, kol. 84
4.318-322	Oros., 7.16.4, Frech., 2.2.19
4.322-324	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 70
4.325-342	Oros., 7.17.2-3, Frech., 2.2.20
4.342-349	Rufin., 519-525
4.351-354	Ado, kol. 85
4.360-364	Frech., 2.2.20, Oros., 7.17.8
4.372-377	Frech., 2.2.21, Oros., 7.18.1-2
4.379-81	Rufin., 6.17.3
4.387-88	Lc 2,33; 2,48
4.389-95	Lc 3,21-23
4.398-99	Mt 5,17
4.399-401	*Liber Quare*, App. 2, Add. 34, r. 1
4.407-445	Oros., 7.18.1-19.4, Frech., 2.2.21, Ado, kol. 85-86
4.446-450	cf. Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 71
4.451-463	Oros., 7.20, Frech., 2.3.5
4.464-470	Oros., 7.21.2, Frech., 2.3.6
4.471-475	Rufin., 6.39.2
4.476-478	cf. Rufin., 6.31
4.479-491	Frech., 2.3.7, Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 72, cf. Rufin., 6.43.5
4.507-510	Ado, kol. 87
4.510-524	Frech., 2.3.7, Oros., 7.20-21
4.525-31	Rufin., 7.3
4.547-49	Aug. *De haeres*. 43
4.550-558	cf. Aug., *Civ*., 21.17, 23

4.561-62	Mt 25,41; 25,46
4.562-64	Mt 25,46
4.587-600	Oros., 7.22.1-3, Frech., 2.3.8, Ado, kol. 87-88
4.607-630	Oros., 7.22.7, Frech., 2.3.8
4.639-645	Ado, kol. 88
4.646-649	Rufin., 703
4.669-679	Rufin., 7.30.8-9
4.680-690	Oros., 7.23.2-5, Ado, kol. 88, Frech., 2.3.9-10
4.696-700	Rufin., 7.29.2
4.700-717	Rufin., 7.30.18
4.728-741	Oros., 7.24.3, Ado, kol. 89, Frech., 2.3.11
4.756-758	Rufin., 7.31
4.763-764	Aug., Civ., 9.9
4.764-67	Greg. Magn., *Moral. in Iob* 3.9 15- (SL 143; cf . Is. 45, 6-7)
4.772-74	cf. Aug., *Civ*., 12.7
4.779-780	Oros., 7.24.3
4.781-800	Oros., 7.24.4-25.2, Ado, kol. 89-90
4.805-832	Rufin., 743-754
4.833-838	Ado, kol. 90
4.846-869	Oros., 7.25.4-8, Frech., 2.3.13, Ado, kol. 90
4.876-908	Frech., 2.3.13-14, Oros., 7.25.9-16, Ado, kol. 90
4.911-14	cf. Rufin., 8.14
4.934-936	Oros., 7.28.8
4.945-950	cf. *Lib. Pont*. XXX-XXXIII
05.62-65	Oros., 1.2.63
05.58-118	Aimoin, *Hist. Franc.* (PL 139, 632A-34C), cf. *Descriptio terrae, CCSL* 175, 481
5.7-10	Rufin., 8.13.14
5.11-13	Rufin., 8.14.1
5.19-27	Land. Sag. 11.7-9, cf. *Hist. Trip* 1.5.3
5.27-38	cf. Rufin., 9.9.4
5.42-46	Rufin., 9.9.10
5.48-52	Rufin., 9.10.3
5.54-58	Rufin., 9.10.13
5.60-99	*Edictum Constantini PL* 8, kol. 568 e.v.
5.115-125	cf. Rufin., 10.9.6
5.126-141	Rufin., 10.8.2-11
5.142-146	Rufin., 10.8.13
5.150	*Epit. de Caesaribus*, 41.11
5.153-155	*Epit. de Caesaribus*, 41.10
5.156-157	Rufin., 9.9.10
5.158-162	cf. *Hist. trip*. 2.18.5
5.172-175	Ado, kol. 91
5.179-186	Rufin., 10.7, p. 969
5.189-210	cf. Rufin., 10.7-8/Frech., 21.3.16
5.210-212	*Hist. trip.*, 1.9.13
5.215-216	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1419
5.226	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1408
5.230	Rufin., 10.8
5.238-241	Rufin., 10.1

5.255-59	Fulgentius Ruspensis, *Pro fide catholica, PL* 65, kol. 719
5.308-312	Lucifer Aurelianensis, *Vita Evurtii* 2.14
5.321-324	*Epit. de Caesaribus*, 41.14
5.331-32	Vigilius Tapsensis, *PL* 62, kol. 156
5.336-339	Vigilius Tapsensis, *PL* 62, kol. 231
5.343-351	*Hist. trip.*, 3.10.8-11
5.380-381	Oros., 7.29.7
5.383-404	Oros., 7.12.9-14, Frech., 2.4.6-7
5.405-408	*Hist. trip.*, 6.1.2
5.409-411	*Hist. trip.*, 3.34.3
5.415-16	*Hist. trip.*, 6.1.5
5.435-438	*Hist. trip.*, 7.11.1-2
5.437	Gen 1,26
5.443-44	Aug., *Epist.* 147; 2 Cor 12,4
5.458-464	Rufin., 10.33
5.465	*Hist. trip.*, 7.1.2
5.470-485	*Hist. trip.*, 6.35
5.488-499	Rufin., 10.35
5.502-506	Rufin., 11.28
5.510-515	Oros., 7.30.5
5.518	Frech., 2.4.9, *Hist. trip.*, 6.47.3
5.521-536	Frech., 2.4.11, Land. Sag. 11.45, cf. *Hist. trip.*, 7.1.2
5.536-540	Oros., 7.31.1-2, Frech., 2.4.11
5.540-541	Frech., 2.4.11
5.543-547	Oros., 7.31.3
5.554-556	*Hist. trip.* 7.7
5.554-564	*Hist. trip.*, 7.7, Land. Sag. 12.1
5.565-568	*Hist. trip.*, 7.13.3-4, Frech., 2.4.16
5.569-575	*Hist. trip.*, 7.13.5, Frech., 2.4.26,
5.576-582	Oros., 7.32.6-7, Frech., 2.4.13
5.586-602	*Hist. trip.*, 7.8.3-19, Land. Sag. 12.6
5.607-612	Paulinus Milanensis, *Vita S. Ambrosii*, *PL* 14, kol. 31
5.618-622	*Hist. trip.*, 7.9.10
5.623-626	Paulinus Milanensis, *Vita S. Ambrosii*, *PL* 14, kol. 35
5.634-638	Aimon, *Historia Francorum*, *PL* 139, 637
5.665	Rufin., 11.9
5.678-681	Rufin., 11.4
5.683-684	Rufin., 11.4
5.685-88	Rufin., 11.3
5.689-690	Oros., 7.32.14
5.700-710	*Hist. trip.*, 9.20.4-21.1, Land. Sag. 12.22, Frech., 2.4.24
5.704-706	Rufin., 11.15
5.713-714	Rufin., 11.15
5.728-729	Beda, *De temp. rat.* 66, r. 1485
5.734-813	*Hist. trip.*, 7.36.1-79
5.779	cf. Mt 14,9
5.815-816	Land. Sag. 14.8, Anast. Bibl., *Chron.*, ed. De Boor p. 103, r.23-25
5.836-844	Oros., 7.33.12
5.845-847	Oros., 7.33.19, Frech., 2.4.20
5.855-858	*Hist. trip.*, 7.11.40-43
5.856-857	Io 6,55
5.859-876	*Hist. trip.*, 7.11.52-74

5.881-887	*Hist. trip*., 7.11.81-88
5.883	cf. Dn 13,52
5.895-896	Anast. Bibl., *Chron*.,ed. De Boor p. 92
5.902-903	*Epit. de Caesaribus*, 47.6, Land. Sag. 12.23
5.930-31	Mt 28,19
5.957-958	*Epit. de Caesaribus*, 47.7, Land. Sag. 12.23
5.961-968	Land. Sag. 12.23, Frech., 2.4.24, *Hist*. *trip*., 9.21.6-8
5.976-978	*Hist*. *trip*., 9.23.1
5.981-994	Oros., 7.35.2-4
5.997-999	Oros., 7.35.5
5.999-1012	Oros., 7.35.10-11
5.1017-1046	Oros., 7.35.13-19
5.1051-1176	*Hist*. *trip*., 9.30.12-145, Land. Sag., 13.3-8
5.1178-1195	*Hist*. *trip*., 9.31.7-23, Land. Sag., 13.9-10, Frech., 2.4.28
5.1196-1209	*Hist*. *trip*., 9.33.1-3
5.1211-1217	*Hist*. *trip*., 9.33.3-4
5.1219-1224	Rufinus, 11.10
5.1228-1231	Rufinus, 11.21
5.1247-1248	Gennadius, *Vita Hieronymi*, *PL* 22, kol. 182
5.1249-1260	Rufin., 11.7
5.1252-53	Mt 19,26
5.1273-1274	Oros., 7.35.23
5.1278-1283	*Epit. de Caesaribus*, 48.9-13
5.1289-1331	Oros., 7.36.2-37.1, Land. Sag. 13.19, Frech., 2.5.4
5.1334-1339	*Hist*. *trip*., 10.1, Land. Sag. 13.18
5.1340-1341	Rufin., 10.6.1
5.1342-1348	Frech., 2.5.2
5.1350-1352	*Hist*. *trip*., 10.24.2
5.1353-1354	Oros., 7.58.1
5.1364-1369	Frech., 2.5.5
5.1399-1405	Rufin., 10.20.5-6
5.1419-1428	Aug., *De haeres*. 70
5.1436-1452	Aug., *De haeres*. 88
5.1440-1441	cf. Eph 5,27
5.1442-1443	Mt 6,12
5.1457-1458	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 96
5.1461-1462	*Hist*. *trip*., 11.1.1
5.1463-1466	Oros., 7.40.3
5.1467-1471	Oros., 7.40.4-5
5.1472-1476	Oros., 7.40.9-10
5.1478-1483	Oros., 7.42.3
5.1484-1486	Oros., 7. 42.4, Ado, PL 123 kol. 98
5.1488-1491	Oros., 7.42.11-13
5.1492-1494	Oros., 7.42.14
5.1495-1496	Oros., 7.43.1
5.1497-1499	Oros., 7.43.2
5.1500-1503	Oros., 7.43.2, Ado, kol. 99, Frech., 2.5.7
5.1518-1519	Oros., 7.32.12
5.1537-39	Frech., 2.5.14

5.1559-60	Isidorus, *Versus*, VII (ed. Sánchez Martín, *CCSL* CXIIIA)
5.1560-1562	Frech., 2.5.12
5.1570-1571	cf. *Hist. trip*., 11.18
5.1576-1580	*Hist. trip*., 12.1.2
5.1588-1591	cf. Beda, *De temp. rat*., 66, 1580
5.1616-1620	Aug., *De haeres*., app., *PL* 42, kol. 50
5.1632-1633	I Cor. 2,8
5.1635-1644	*Liber Quare*, App. II, Add. 25
5.1705-1709	Frech., 2.5.17
5.1712-1721	Iordanes 45, PL 69 kol. 1284-85
5.1788-1792	Beda, *De temp. rat*. 66.1672-76, Frech., 2.5.20
5.1793-1796	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 111, Land. Sag. 16.3
5.1803-1808	cf. Greg. Tur., *Hist*. 2.30
5.1853-1856	Beda, *De temp. rat.*, 66. 1672-76
5.1858-1861	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 117
5.1871-1874	Ps 17,40-41
5.1941-1963	Greg. Magn., *Dialogi* 3.2
5.1966-1968	cf. Beda, *De temp. rat.*, 66.1697-98, Land. Sag 17.15, Paulus Diac., *Hist. Rom*. 16.10
5.1976-1978	Land. Sag. 17.15, Paulus Diac, *Hist. Rom.* 16,10
5.2047-2067	cf. Frech., 2.5.21
5.2088-2111	Greg. Magn., *Dialogi* 3.13
5.2088-2118	Greg. Magn., *Dialogi* 2.8
5.2124-2130	Greg. Magn., *Dialogi* 2.8
5.2133-2173	Greg. Magn., *Dialogi* 2.14-15
5.2210-2222	Greg. Magn., *Dialogi* 2.37
5.2244-2248	Anast.Bibl. , *Chron*., ed. De Boor p. 142
5.2252-2265	Greg. Magn., *Dialogi* 3.3
5.2292-2293	Abbo Floriacensis, *PL* 139, kol. 552, cf. *Lib. Pont*. 61.6
5.2305-2306	Paulus Diac., *Hist. Lang*. 2,14
5.2311-2314	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 149
5.2314-2319	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 44
5.2324-2355	Paulus Diac., *Hist. Lang*., 2.5
5.2389-2392	Paulus Diac., *Hist Lang*., 3.12
5.2419-2421	Paulus Diac., *Hist Lang*., 3.21
5.2422-2460	Greg. Magn., *Dialogi*, 3.31.1-7
5.2461-2473	Aimoin, *Historia Francorum*, 3.35
06.7-8	cf. Sen., *Epist. ad Lucil*. 39,4
06.8-9	Plinius, *Epist*. 1.20.2
06.9	Plinius, *Epist*. 1.20.20-21
06.17-18	Ps.-Firmicus Maternus, *Consultationes Zacchaei christiani et Appollonii philosophi*, 1.1.5
6.14-21	Paulus Diac., *Hist. Lang*., 3.24
6.31-38	Odo Cluniac., Coll. 3.7, *PL* 133, kol. 594
6.41-42	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1768
6.45	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 1772
6.48-51	Paulus Diac., *Hist. Lang*. 4.5
6.58-61	Greg. Magn., *Dialogi* 2.7.12
6.63-66	Paulus Diac, *Hist. Lang*., 4.17
6.80-93	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 174-175
6.94-100	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 175
6.102-103	Sigebert, *Chron*. p. 320, r. 43
6.103-110	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 172-73, cf. Land. Sag. 19.40

6.111-119	Aimoin, *Hist. Franc*. 4.3
6.140-145	Paulus Diac., *Hist. Lang*., 4.37
6.178-180	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 186
6.183-185	Land. Sag.20.8, Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 186
6.194-211	Land. Sag.20.26, Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 194-195
6.218-223	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 197-198
6.224-230	Anast.Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 198, Land. Sag.20.35-36
6.234-243	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 199-201
6.249-254	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 204, Land. Sag. 20.49
6.281-283	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 213, Land. Sag. 20.68
6.287-289	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 208, Land. Sag. 20.58
6.288-313	cf. Hildefonsus Toletanus, *Continuatio Isidori*, *PL* 96, 321
6.319-324	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 209, Land. Sag.20.60
6.330-335	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 205, Land. Sag.20.53
6.356-361	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 214, Land. Sag. 20.70
6.389-390	Io. 10,30
6.391	Io. 14,28
6.402-07	cf. Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 221, Land. Sag. 21.13
6.431-434	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 215, Land. Sag. 21.2
6.435-437	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 208, Land. Sag. 20.58
6.460-461	Paulus Diac., *Hist. Lang* 5,31
6.497-504	Beda *Hist, Eccl.*, V.19
6.594-614	Paulus Diac., *Hist. Lang* 6.5
6.638-644	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 233, Land. Sag. 21.32
6.645-650	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 235, Land. Sag. 21.36-37
6.735-743	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 237, Land. Sag. 22.6
6.743-45	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 238-39, Land. Sag. 22.8
6.746-51	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 239, Land. Sag. 22.9
6.752-770	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 241-242, Land. Sag. 22.13-14
6.781-782	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 245 , Land. Sag. 22.20
6.809-814	Einhard 2
6.829-841	Adrevald, *Miracula Sancti Benedicti*, 1.13
6.897-903	Beda, *De temp. rat*. 66, r. 2061-66
6.911-921	Einhard 2
6.942-943	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 268, Land. Sag. 23.33
6.950-952	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 268, Land. Sag. 24.1
6.962-973	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 276-77, Land. Sag. 24.16-19
6.978-981	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 280, Land. Sag. 24.24
6.984-986	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 280, Land. Sag. 24.25
6.996-1001	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 291, Land. Sag. 24.46
6.1002-1005	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 292, Land. Sag. 24.47
6.1005-1007	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 293, Land. Sag. 24.49
6.1010-1020	Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 294-95, Land. Sag. 24.54
6.1019-20	Inueni-meas : cf. Act 13,22
6.1024-1063	Adrevald , *Miracula Sancti Benedicti* 1. 15
6.1031-32	Rm 8,28
6.1032-33	Gal 6,10
6.1034-35	Rm 10,15
6.1073-74	cf. Prov 21-30

6.1098-1111 Adrevald, *Miracula Sancti Benedicti* 1.16
6.1127-28 cf. Ex 14,13
6.1207-1212 Einhard 3
6.1221-1227 Einhard 5
6.1243-1248 Einhard 7
6.1249-1262 Einhard 9
6.1272-1276 Einhard 10
6.1277-1282 Einhard 11-12
6.1282-1285 Einhard 13
6.1294-1296 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor 303.21-22, Land. Sag. 25.12
6.1301-1303 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 306, Land. Sag. 25.19
6.1304-1306 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 307, Land. Sag. 25.22
6.1307-1309 cf. Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 308, Land. Sag. 25.22
6.1310-1311 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 311, Land. Sag. 25.23
6.1315-1320 cf. Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 310, Land. Sag. 25.28
6.1333-1334 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 314, Land. Sag. 25.39
6.1336-1345 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 314-15, Land. Sag. 25.40
6.1346-1347 *Annales Regni Francorum* DCCCI
6.1349-1372 Einhard 15
6.1373-1398 Einhard 16
6.1400-1417 Ado, kol. 131-132
6.1422 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 316, Land. Sag. 25.45
6.1425-1428 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 317-18, Land. Sag. 26.4
6.1428-1432 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 318, Land. Sag. 25.49
6.1433-1467 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor 318-319, Land. Sag. 25.50-52
6.1467-69 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor 320, Land. Sag. 26.3
6.1458-59 cf. Prov. 8,15-16
6.1473-1492 Einhard 17
6.1492-1509 Astronomus, *Vita Hludowici* 19
6.1509-1514 *Vita Sancti Sacerdotis PL* 163 kol. 992
6.1515-1520 Einhard 33
6.1524-1542 Einhard 25-27
6.1542-1547 Einhard 22
6.1547-1561 Einhard 24
6.1562-1587 Einhard 18-19
6.1616-1618 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 325-26, Land. Sag. 26.15-16
6.1619-1621 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor, p. 321, Land. Sag. 26.4
6.1621-1626 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 320, Land. Sag. 26.4
6.1627-1629 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 321, Land. Sag. 26.5
6.1631-1632 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 322, Land. Sag. 26.6
6.1636-1639 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 330, Land. Sag. 26.25-26
6.1640-1641 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 333, Land. Sag. 26.33
6.1643-1645 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 331, Land. Sag. 26.29
6.1646-1647 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 331, Land. Sag. 26.32
6.1648-1651 Anast. Bibl. *Chron*., ed. De Boor p. 332, Land. Sag. 26.29
6.1652-1656 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 333, Land. Sag. 26.32
6.1657 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 336, Land. Sag. 26.32
6.1658-1659 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 336, Land. Sag. 26.39
6.1660-1661 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 323, Land. Sag. 26.10
6.1663-1675 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 337, Land. Sag. 26.40
6.1676-1677 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 337, Land. Sag. 26.42
6.1678-1680 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 338, Land. Sag. 26.45

6.1685-1687 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 339, Land. Sag. 26.46
6.1680-1681 Anast. Bibl., *Chron*., ed. De Boor p. 340, Land. Sag. 26.48
6.1704-1708 Astronomus, *Vita Hludowici* 28
6.1716-1717 Astronomus, *Vita Hludowici* 36
6.1726-1728 Astronomus, *Vita Hludowici* 36
6.1728-1730 Astronomus, *Vita Hludowici* 41
6.1746-1750 Astronomus, *Vita Hludowici* 64
6.1769-71 Theod. Aurelianens., *Analect. hymn*. 50, 160 sq.; *MGH PLAC*,1,558-59.

Appendix III
HUGO VAN FLEURY, *CHRONICA*

Rond het jaar 1110 schreef Hugo van Fleury een korte compilatie, bekend als de *Chronica*[1], in hoofdzaak een uittreksel van zijn *Historia Ecclesiastica*, geschreven na 1109 en – volgens Lettinck – voor ca. 1115[2], voor de monniken van het klooster Sarlat, dat ten doel had de 'series vitae' van St. Sacerdos zo goed mogelijk in de historische context te plaatsen.[3] Om Sacerdos te kunnen dateren doet Hugo een vergeefse poging tot identificatie van een in de oude *Vita* genoemde koning Alticius, door wie Sacerdos ten doop gehouden werd. In de *Historia Ecclesiastica* (*HE I* en *HE II*) vermoedt hij dat Editius, zoon van keizer Avitus (455-456), wellicht dezelfde is als deze Alticius. In de *Chronica* oppert hij de mogelijkheid dat 'Alticius' een verbastering zou kunnen zijn van de naam van de Visigotische koning Athaulf (†415). In beide werken vermeldt hij, voor een belangrijk deel in dezelfde bewoordingen, uitdrukkelijk dat hij de kwestie niet heeft kunnen oplossen.[4]
De *Chronica* bevat grotendeels een samenvatting van *HE I* (1109), het werk wordt afgesloten met een afzonderlijke lijst van pausen, die niet aan de *HE* is ontleend. De gehanteerde lijst van Romeinse keizers (m.n. de genoemde lengte van de regeringsperioden) komt niet altijd overeen met de gegevens uit *HE I* of *HE II*.
De *Chronica* bestaat uit drie delen: een proloog, een korte samenvatting van de geschiedenis van de Romeinse keizers van Augustus tot Karel de Grote en een Pausenlijst, lopend van Petrus tot het einde van de 9e eeuw. In de proloog kondigt de schrijver aan dat hij keizers en pausen afzonderlijk zal behandelen: "Nunc autem sicut proposui seriem temporum et cathalogum hominum antiquorum lucide designabo, et ponam seorsum nomina imperatorum et seorsum presulum Romanorum."[5]
Om duidelijkheid te verschaffen over de inhoud van deze tekst wordt hieronder een werkeditie gegeven op basis van het enige handschrift waarin alle drie tekstdelen zijn overgeleverd: ms. Bordeaux 11 (s. XII).

Handschriften
Er zijn drie handschriften bekend, die hieronder met de volgende sigla worden aangeduid :
B Bordeaux 11 (s. XII), fol. 180-186v
Z Paris BnF lat. 5014 (s. XIII) fol. 1-12v
W Würzburg m p q 2 (s. XI-XII), fol. 110v-121v.

---

[1] Onder de titel "Chronica" in *BHL*, nr 7460. De catalogi van de handschriften van de bibliotheek van Bordeaux, van Delpit (1880) en Couderc (1894) noemen het werk "Chronica", Lettinck (1981) 387, Lettinck (1983) 57 en daardoor ook Head (2005) 93, noot 160 spreken van "Chronicon". Couderc (1893) wijdt een kort artikel aan zijn vondst van de *Chronica* in ms. Bordeaux 11, waarin hij signaleert dat de bekende Hugues de Sainte-Marie de auteur is van deze tekst. Hij beperkt zich tot het weergeven van de proloog en enkele fragmenten van de tekst: "La compilation ne présente pas par elle-même un grand intérêt. On en retrouve presque tous les éléments dans la seconde édition de l'*Historia ecclesiastica*, dont elle n'est qu'un résumé. In serait par suite inutile de l'imprimer … Cette oeuvre n'ajoutera pas beaucoup à la réputation de Hugues de Sainte-Marie. Il n'était pas toutefois sans intérêt de la signaler, parce que tout ce qui touche à un chroniqueur de cette importance mérite d'etre recueilli." (p. 470-71).
[2] In de proloog van de *Chronica* noemt Hugo het gebruik van het werk van Anastasius Bibliothecarius, dat hij bij de voltooiing van de eerste redactie van *HE I* (1109) nog niet kende, maar bij de samenstelling van *HE II* (1110) wel. In *HE I* noemt Hugo bovendien al zijn bewerking van de *Vita* van St. Sacerdos (zie p. XI, noot 19), zodat de *Chronica* in elk geval jonger zijn dan deze *Vita*. Volgens Lettinck (1981) 387 werden de *Chronica* geschreven vóór de publicatie van het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* (ca. 1115), maar hij licht deze mededeling niet toe.
[3] Cf. hieronder, Prologus, 10-11. Hugo gebruikt deels dezelfde woorden om de door hem bewerkte *Vita* van de heilige aan te duiden in *HE I/II* Boek V, 1725-27.
[4] *HE I/II*, Boek V, 1731-1738 "…de hoc autem Alticio illud plane diffinire nolui, quod euidenti testimonio probare non possum, melius esse credens illud quod me latet seu de quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro certis proterue defendere. Hoc tamen antiquus ille liber qui prefati confessoris actus continet mihi uidetur innuere, quod circa hoc tempus de quo nunc loquimur reuerendus Sacerdos episcopus esse potuit infantulus.", cf. *Chronica*, hieronder, Prologus, 14-18 .
[5] Zie hieronder, Prologus, 33-34.

Bordeaux 11
In dit handschrift begint deze tekst zonder verdere aankondiging op fol. 180r met een proloog, inc. "Igitur ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam", expl. "dum non erit uobis necessarium diuersa et multiplices historias per multa uolumina querere". Dan volgt (fol. 180v) na een rubriek: "(V)alete feliciter. Explicit prologus. Incipiunt chronica hugonis" de eigenlijke tekst, inc. "(M)undi anno quinquies millesimo quadringentesimo septimo sicut beatus maximus in sermone de pascha testatur". De passage over Karel de Grote eindigt met "de statu ęcclesiarum et ordine singulorum cuiusquam conuersationis et quales clerici esse debeant" en wordt op fol. 185r gevolgd door een pausenlijst onder de rubriek "(H)oc est excerptum ex libris romanorum pontificum", inc. "Beatus petrus apostolus sedit in antiochia primum annis vii, deinde in urbe roma annis xxv mensibus ii diebus iii", die eindigt bij Leo V (903), expl. (fol. 187v) "Huic autem iohanni leo quintus successit qui ęcclesiam beatissimi confessoris christi sacerdotis priuilegio suę sanctitatis muniuit feliciter. Explicit."

Würzburg m p q 2
Dit handschrift heeft alleen de proloog en het historisch overzicht. In ms. Würzburg opent de compilatie op fol. 110v met de rubriek "Incipit Prologus. In chronica. Hugonis" Aan de eigenlijke tekst gaat de rubriek vooraf die we ook uit ms. Bordeaux kennen: "Valete feliciter. Explicit prologus. Incipiunt chronica ugonis". Aan het slot van de tekst is geen rubriek geplaatst. De pausenlijst ontbreekt.

Paris BnF lat. 5014
In Paris BnF lat. 5014 (s. XIII) fol. 1r-12r ontbreekt de proloog, ook zijn er geen rubrieken, afgezien van de vermelding "Cronica*(?)* Hugonis" aan het begin van de tekst. In dit handschrift loopt de pausenlijst nog door tot Eugenius III (1145-1153), expl. (fol. 12v) "qui et bernardus, nacione pisanus monacus cistellensis sedit annis viiii."

Tekst
Overleveringsfouten en onduidelijkheden in de tekst van ms. Bordeaux 11 zijn aangepast of toegelicht. Daarbij zijn de beide andere handschriften benut, evenals corresponderende passages in *HE I*.
Voor de behandeling van de twee eerste delen (proloog en historisch overzicht) werd ms. Würzburg, m p q 2 (s. XI-XII), fol. 110v-121v (siglum W) gebruikt, soms nog ondersteund door lezingen van ms. Paris BnF 5014 (siglum Z)
Enkele omissies konden worden ongedaan gemaakt worden dankzij ms. W (r. 61, 132, 139).
Voor het derde deel, de afsluitende pausenlijst, die niet in ms. Würzburg is opgenomen, is ms. Paris BnF 5014 (s. XIII) als tweede getuige benut: *Chronica* fol. 1-12v, pausenlijst 9v-12r (siglum Z).
In enkele gevallen speelde ook de lezing van een andere bron een rol.
De verantwoording van de tekstwijzigingen en de toelichting zijn te vinden in een notenapparaat. Kleine correcties in ms. Bordeaux 11 - van de scriba of soms van een gebruiker - meest om kopieerfoutjes te herstellen - zijn niet vermeld. Vele eenvoudige kleine initialen in de tekst die naderhand in kleur aangebracht hadden moeten worden zijn nooit geplaatst; deze zijn tussen haakjes aangevuld.

Voorlopig bronnenoverzicht
In de proloog kondigt Hugo aan dat hij zich zal baseren op de werken van Niceforus, Anastasius Bibliothecarius en Iulius Hilarius[6], maar de *Chronica* staan niet zonder reden bekend als uittreksel van de *HE*[7], al vinden we ook informatie uit andere bron.[8]

---

[6] Zie Prologus, 10-12. De Latijnse vertaling van het *Chronicon breve* van Niceforus I (806-815) vormt het eerste deel van de *Chronographia Tripertita* van Anastasius Bibliothecarius. Met Iulius Hilarius wordt mogelijk Quintus Iulius Hilarianus (ca. 400) bedoeld. Aan Nicephorus is de passage *Chronica* r. 382-85 ontleend, aan Anastasius Bibliothecarius r. 386-406. Zie de noten bij deze werkeditie.

[7] Zie boven, p. 259.

[8] De geïdentificeerde passages uit andere bron zijn alle vermoedelijk ontleend aan werken die ook voor de *HE* zijn gebruikt. Zie *Chronica*, r. 6: Oros. 6.20.7 "Ipso tempore fons olei de taberna meritoria in eadem urbe per totum diem fluxit."; *Chronica* r. 38-42 (de passage is zonder de hier door Hugo gegeven bronvermelding te vinden in Beda (ed. Jones *CCSL* CXXIIIB), *De temporum ratione* 66, r. 842-46: "Hinc ait Hieronymus presbyter

Uit een voorlopig overzicht van de gebruikte bronnen (zie hieronder) blijkt dat bij de behandeling van de Romeinse keizers zeer veel ontleend is aan de *HE*, terwijl het overzicht van de pausen, ook blijkens de rubriek, is gebaseerd op het *Liber Pontificalis*.[9] Kennelijk heeft Hugo voor het samenstellen van de *Chronica* een *HE I*-tekst gebruikt. Bijna alle ontleningen zijn in beide *HE*-redacties terug te vinden, maar in een aantal gevallen gebruikt Hugo formuleringen uit *HE I* die in *HE II* zijn vervallen.[10] In het onderstaande overzicht wordt steeds verwezen naar de regelnummering van de in deze editie opgenomen tekst (*HE II*).

De regelnummering in de eerste kolom verwijst naar de onderstaande werktekst van de *Chronica*.
Hoofdbron voor de *Chronica* vormde de eerste redactie van Hugo's Historia Ecclesiastica, *HE I*.
De ontleningen aan *HE I* zijn in bijna alle gevallen ook terug te vinden in de tweede redactie (*HE II*), daarom wordt hier in de rechterkolom steeds verwezen naar de regelnummering in de *HE II* editie.
Aan het slot van het overzicht volgt een lijstje van onleningen aan *HE I* die niet in *HE II* te vinden zijn.

Chronica	**Bron**
Proloog	
1-2	*HE I* /*HE II*, Epist. ad Ad. 50-53
14-16	*HE I* /*HE II*, V.1731-35
21-25	*HE I* /*HE II*, Pr.III.55-62, nempe alleen *HE II*
28-29	*HE I* = *HE II*, Epist. ad Ad.157-59, 165-66
31-32	*HE I* / *HE II*, I.333-36
Chronica	
1-2	*HE I* / *HE II*, I.1048-49
2-3	*HE I* / *HE II*, III.1-4
3-4	*HE I* / *HE II*, marg. na III.280
6	Orosius, *Hist*. 6.20.7
7-14	*HE I* / *HE II*, III.110-123
14-15	*HE I* / *HE II*, III.107-09
15-17	*HE I* / *HE II*, I.1021-24
18-19	*HE I* = *HE II*, I.598-600
19-22	*HE I* / *HE II*, I.934-40
22-29	*HE I* / *HE II*, I.422-34
30-32	*HE I* / *HE II*, I.486-87
32-33	*HE I* / *HE II*, I.604-05
37-42	Hier., *In Dan* (*CCSL* 75A, ed F. Glorie, 1964) III, xi, 14b
47-54	*HE I* / *HE II*, I.917-34

---

in expositione Danihel prophetę libro XI ita (ait): Onias sacerdos adsumptis Iudęorum plurimis fugit in Egiptum at a Ptolemeo honorifice susceptus accepit eam regionem que Helipoleos uocabatur et concedente rege templum extruxit in Egipto simile templo Iudęorum quod mansit usque ad imperium Vespasiani id est annis CCL"; *Chronica*, r. 238-44 : Ps.Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 40.2-7: "exitus iste fuit: Seuerus Cesar ab Herculio Maximiano Romę ad tres tabernas extinguitur funusque eius Gallieni sepulchro infertur quod ex urbe abest per Appiam milibus XIIII. Galerius Maximianus consumptis genitalibus defecit. Maximianus Erculianus a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus pęnas dedit mortis, fractis laqueo ceruicibus. Alexander a Constantini exercitu iugulatur. Maxentius dum aduersum Constantinum egreditur paulo superius a ponte Moluio in pontem nauigiis compositum ab latere ingredi festinans lapsu equi in profundum demersus est uoratu(m)que limo pondere toracis corpus uix repertum."; *Chronica*, r. 255: Eusebius/Rufinus 10.1.4: "presbyter apud Alexandriam Arrius nomine, uir specie et forma magis quam uirtute religiosus..."; *Chronica* r. 286-87: Eusebius/Rufinus 11.8 "Macharius de superiori heremo…et alius Macharius de interiori… Isidorus in Sichi, Pambo quoque in Cellula, Moyses et Beniamin in Nitria et Paulus in Apeliote, alter uero in Focis.

[9] Voor de tekst is een beroep op *Liber Pontificalis* I, ed. L. Duchesne, Paris 1886.

[10] Zie hieronder, p. 263.

55-56 *HE I* / *HE II*, I.1024-27
56-57 *HE I* / *HE II*, I.1074-78
61 *HE I* / *HE II*, III.298-300
51-66 *HE I* / *HE II*, III.318-27
70-77 *HE I* / *HE II*, III.449-61
71 *HE I* / *HE II*, III.491-92
71-76 *HE I* / *HE II*, III.451-58
78-79 *HE I* / *HE II*, III.488-89
79-80 *HE I* / *HE II*, III.494-96
82-83 *HE I* / *HE II*, III.599-601
84 *HE I* / *HE II*, III.564-67
85-86 *HE I* / *HE II*, III.588-91
87 *HE I* / *HE II*, III.606-08
87-88 *HE I* / *HE II*, III.623-25
88-89 *HE I* / *HE II*, III.660-61
90-91 *HE I* / *HE II*, III.668-69
93-94 *HE I* / *HE II*, III.679-81
97-98 *HE I* / *HE II*, III.703-06
100-02 *HE I* / *HE II*, III.713-17
104 *HE II* (?) III.806-08
107 *HE I* / *HE II*, III.840-41
108 *HE I* / *HE II*, III.846-47
111-12 *HE I* / *HE II*, III.916-18
116-17 *HE I* / *HE II*, III.1365-69
119-20 *HE I* / *HE II*, IV.10-11
122-23 *HE I* / *HE II*, IV.34-41
126-27 *HE I* / *HE II*, IV.42-49
129-30 *HE I* / *HE II*, IV.55-57
134-36 *HE I* / *HE II*, IV.120-24
137-38 *HE I* / *HE II*, IV 157-58
139-45 *HE I* / *HE II*, IV.166-80
148-49 *HE I* / *HE II*, IV.190-93
153-56 *HE I* / *HE II*, IV.217-19
156 *HE I* / *HE II*, IV.273
157 *HE I* / *HE II*, IV.231-33
162-64 *HE I* / *HE II*, IV.268-72
164-67 *HE I* / *HE II*, IV.260-67
171-75 *HE I* / *HE II*, IV.301-07
176 *HE I* / *HE II*, IV.315-16
178-80 *HE I* / *HE II*, IV.351-54
180-81 *HE I* / *HE II*, IV.343
182-86 *HE I* / *HE II*, IV.372-81
195-98 *HE I* / *HE II*, IV.479-88
201-03 *HE I* / *HE II*, IV.451-57
209-11 *HE I* / *HE II*, IV.526-31
212-13 *HE I* / *HE II*, IV.598-600
219-20 *HE I* / *HE II*, IV.723-24
223-25 *HE I* / *HE II*, IV.756-59
231-32 *HE I* / *HE II*, IV.801-02
235-242 *Epit. de Caesaribus*, 40.3-9
247-48 *HE I* / *HE II*, V.1-3
249-50 *HE I* / *HE II*, V. 158-60
250-51 *HE I* / *HE II*, V. 167-69
252 Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl*. 10.1.4?
265-67 *HE I* / *HE II*, V.431-33

267-68 *HE I* / *HE II*, V.285-87
271-74 *HE I* / *HE II*, V.457-64
280 *HE I* / *HE II*, V.521-22
282-83 *HE I* / *HE II*, V.549-54
288-89 *HE I* / *HE II*, V.71-32
289-91 *HE I* / *HE II*, V.814-16
293-94 *HE I* / *HE II*, V.829-832
301-03 *HE I* / *HE II*, V.944-47
303-04 *HE I* / *HE II*, V.932-34
307 *HE I* / *HE II*, V.1249-50
313-15 *HE I* / *HE II*, V.1510-13
318-20 *HE I* / *HE II*, V.1562-64
354-56 *HE I* / *HE II*, V.1875-78
356-57 *HE I* / *HE II*, V.1897
366-67 *HE I* / *HE II*, V.1927-28
378-81 Nicephorus in Anast. Bibl. ed. De Boor II, 44, r. 26-31
388-406 Anast. Bibl. ed. De Boor II, 208, r. 21 – 210, r. 1
467-73 *HE I* / *HE II*, VI.1336-47
467-474 Ado, *De sex aetatibus Mundi*, Migne *PL* 123, kol. 132D/133A

Excerptum ex libris Romanorum pontificum
13-14 *HE II*, IV.184-85
16-18 *HE II*, IV.186-89
48-52 *HE II*, IV.945-49
65 *HE II*, V.1225-27
85 *HE I* / *HE II*, V.1660-61
100-07 *HE I* / *HE II*, V.1842-54
109-12 *HE I* / *HE II*, V.1932-38
118-19 *HE I* / *HE II*, V.1966-68
146-48 *HE I* / *HE II*, VI.480-84
148 *HE I* / *HE II*, VI.574-75
166-69 *HE I* / *HE II*, VI.1152-54
174-75 *HE I* / *HE II*, VI.1340-41

Ontleningen aan *HE I*-passages die in *HE II* niet voorkomen:

Pr.1 ab octauiano augusto *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 34v) : a nino rege antico *HE II*, Epist. ad Adelam 50
16 antipatris scilicet ascalonite *Chron*, *HE I* (*E*, fol. 18r): antipatris memorati principis *HE II*, I.1022-23
21 hircano fratri eius *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 16v) : hyrchano uero *HE II*, I.937
70 ab apostolis *Chron.* : ab ipsis apostolis *HE I* (*E*, fol. 30r) : ab eis *HE II*, III.449
71 Quorum primus stephanus statim post ordinationem lapidatus est *Chron.* : Quorum primus stephanus interposito breui temporis spatio post ordinationem lapidatus est *HE I* (*E*, fol. 30r): Stephanus prothodiaconus cuius supra meminimus Hierosolimis lapidatus est *HE II*,III.491-2
71-72 Reliquorum autem (uero *E*) qui cum eo ordinati sunt nomina hec fuerunt *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 30r) : Quorum nomina sunt hęc. stephanus *HE II*, III.450-51
74 apocalipsi *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 30r) : apocalypsis iohannis libro *HE II*, III.454
74 habebat *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 30r): secum ducebat *HE II*, III.456
75 ab apostolis *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 30r) : a sotiis suis *HE II*, III.457
111 romanorum *Chron.*, *HE I* (*E*, fol. 37r) : *om. HE II*, III.916
248 xxxvi *Chron.* : xxx et sex *HE I* (*E*, fol. 59r) : xxx duobus *HE II*, V.3
270-71 Hic erga idolorum cultum cepit insanire *Chron.* : Hic suo tempore templa reserauit et erga idolorum cultum cępit fortiter insanire *HE I* (*E*, fol. 30r) : Hic impudenter sanctum baptisma diluens sanguine sacrifitiorum cuncta faciebat quibus demones placari suescunt. Reserauit ętiam templa gentilium et *HE II*, V.454-56.

INCIPIT PROLOGVS IN CHRONICA HVGONIS[11]

(fol.180r) Igitur ab Octauiano Augusto exordium narrationis incipiam et Romanorum imperatorum et presulum nomina in hoc codicello curiosissime denotabo usque ad Karolum Magnum, Ludouici[12] Pii patrem et usque ad Leonem Romanum antistitem. Istarum enim rerum notitiam uos firmiter nosse non erit inutile. Nam Karolus Magnus quem modo premisimus, Constantini imperatoris et Hirene matris eius tempore ex rege Francorum Romanorum creatus imperator, fuit vestrę ęcclesię fundator et Leo papa sanctissimus suę auctoritatis pagina liberalissimus premunitor. Inseram quoque huic libellulo ultimam perfide gentis Wandalice cladem, quę tempore Iustiniani imperatoris post excessum contigit Sacerdotis gloriosissimi confessoris. Quę gens Mundanam beatissimam, matrem incliti presulis Sacerdotis pro fide catholica gladio trucidauit.

Hęc omnia amore profuso beati Sacerdotis, ad confirmandam scilicet seriem uitę eius, a diuersis auctoribus colligere statui. A quodam scilicet episcopo Constantinopolitano nomine Niceforo, necnon et ab Anastasio sanctę ęcclesię Romane bibliotecario, et a Iulio Hilario historiographo. In quorum libris inuestigare curaui quis fuit ille rex Altitius qui iam dictum Dei famulum Sacerdotem a baptismate legitur suscepisse et quod inueni retexam. Sed ego de hoc eodem Alticio illud plane diffinire non uolui quod probare non possum, melius esse credens illud quod adhuc latet, seu de quibus ambigo Deo totum relinquere, quam dubia pro certis proterua auctoritate defendere. Verum ad hoc tantum laboraui ne et hoc quidem indiscussum remaneret, et ne istud hoc quod saltem quasi per tenuem nubem quolibet indicio contueri licet, desidie meę grauatum pondere amodo deperiret.

Preterea plurimorum sanctorum mentio in hoc nostro uolumine continetur, et tempora quibus floruerunt lucide designantur. Porro lectori sapienti non sit[13] extraneum si cum nominibus sanctorum ponamus nomina gentilium uirorum. Lucas nempe euangelista, cum Dominice incarnationis texeret historiam[14], Herodis regis truculentissimi in ipso sui euangelii exordio intulit mentionem. “Fuit”, inquit, “in diebus Herodis regis Iudeę sacerdos quidam nomine Zacharias de uice Abia.” Itemque post pauca: “Exiit edictum a Cesare Augusto ut describeretur uniuersus orbis”, Octauiani Cęsaris iterum faciens mentionem. Hęc idcirco dixerim, quia sunt nonnulli qui autenticas spernunt historias sub specie religionis uel propter imperitiam. Verumtamen hii tales dum secundum suum arbitrium actus precedentium conantur texere, in opusculorum suorum executione[15] apparent inanes, et ueluti aniles fabulas recitent ab auditoribus despiciuntur. Igitur **(fo1. 180v)** a notissimis regum imperatorumque temporibus licet uiris catholicis ęcclesiasticam historiam ordinare et precedentium rerum signis et temporibus nouas relationes legitime confirmare. Idem enim Deus et Dominus omnium sua prouidentia et ęquo libramine transfert seculi regna a gente in gentem, et a progenie in progeniem alteram, operaturque suam potentiam in omnes hominum generationes.

Nunc autem sicut proposui seriem temporum et cathalogum hominum antiquorum lucide designabo, et ponam seorsum nomina imperatorum et seorsum presulum Romanorum. Poteritque lector in hoc codicello inuenire facile, ubi illa quę de beato scripsi Sacerdote uoluerit adprobare, quomodo singula singulis ętatum temporibus debeat adsignare, et omnia quę ibi continentur probabilia esse hoc eodem codice comprobare. Vos amodo Dei gratia meum metendo laborem, oportunitatem huius scripture legendo poteritis perpendere, dum non erit uobis necessarium diuersas et multiplices historias per multa uolumina querere. (V)alete feliciter.

[11] Incipit Prologus. In chronica. Hugonis W : *om.* BZ
[12] ludo uicii B : lodoici W
[13] sit W : possit B
[14] historiam W : historia B
[15] excutione BW : excusatione W^{c}

EXPLICIT PROLOGVS. INCIPIVNT CHRONICA HVGONIS

(M)undi anno quinquies millesimo quadringentesimo septimo, sicut beatus Maximus in sermone de pascha testatur, secundus[16] Romanorum monarcus Cesar Octauianus exstitit. Quo nullus imperatorum in bellis felicior, nec in pace fuit moderatior, qui etiam primus a Romanis Augustus appellatus est eo quod rem Romanam auxerit. Nam superato rege Egiptiorum Antonio et eius uxore Cleopatra, pacatisque omnibus regionibus per uniuersum orbem terrarum anno ab urbe condita DCC secundo, triumphans eam ingressus est. Ipso tempore fons olei de taberna meritoria in eadem urbe per totum diem fluxit. Imperauit autem idem **Augustus** annos LVI et menses VI. Igitur huius secundo et quadragesimo imperii anno, ab Egipto uero subiugata[17] et Antonii uel Cleopatre interitu, in quam nouissima Ptolomeorum apud Egiptum regna ceciderunt anno octauo et uicesimo, Verbum Dei Iesus Christus cui pax famulabatur in terris natus est, de Maria uirgine in Bethleem Iudę. Huius in diebus ut psalmista predixerat orta est noue legis iusticia et habundantia pacis. Natus est autem ad redemptionem nostram VIII Kal. ianuarii, cum primum incrementa omnia anni uirentis incipiunt. In cuius ortu exultantes angeli cecinerunt: "Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bone uoluntatis." Venit autem eodem tempore uir quidam honorabilis Cirinus ius dare gentibus missus et censor simul patrimoniorum futurus. Per idem tempus cessante iam regno ac legitimo sacerdotio Iudeorum, Herodes alienigena uir, Antipatris scilicet Ascalonite et matris Cibridis Arabię filius, ab Augusto regnum Iudeorum susceperat. Nam ante reges, populus Iudęorum a iudicibus regebatur, qui post Moysen et Iesum successorem eius gentis illius tenuerunt principatum. Post reditum uero de Babilonia per pontifices agebatur rerum summa, donec Pompeius consul Romanorum urbem Hierosolimam oppugnauit et templum polluit et Aristobolum pontificem uinctum cum liberis Romam misit, Hircano fratri eius pontificatum relinquens. Sicque deinceps gentem Iudeorum tributariam Romano fecit imperio. De sacerdotibus autem gentis huius sic refert Egesippus in historia sua libro quarto[18]: "A principio Aaron summus sacerdos fuit, qui ad filios suos ex uoluntate Dei unctione legitima transmisit sacerdotii prerogatiuam. Alterius[19] generis uiro nec regi quidem licebat succedere. Denique Ozias quia usurpauit sacerdotium lepra perfusus temploque eiectus reliquam ętatem sine imperio exegit. Fuerunt itaque ab Aaron usque ad tempora Salomonis qui condidit templum, principes sacerdotum XIII per annos DCXII. Rursus a Salomone usque ad tempora captiuitatis, quando in Assiriam populus demigrauit urbe capta temploque exusto fuerunt principes sacerdotum X et VIIII per annos CCCCLX et menses VI et dies X. Postea Cyrus cum dimitteret populum patrum de regione Assiriorum, et templi reędificandi potestatem daret, Iosedec etiam printipem sacerdotum qui simul abductus[20] erat redire permisit, ut ritus ueteris sollempnitatis per adsueti sacerdotis scientiam reformaretur. Ipse igitur et posteri sui XV uiri a reditu populi usque ad Anthiocum Eupatorem per ordinem successionis principatum sacerdotii representarunt annis CCCCXIIII. Anthiocus uero et dux eius Lisias occiso Onia principe sacerdotum substituerunt in loco eius Alchimum de genere Aaron, non tamen de ipsa domo. Vnde Ananias frater Onię pergens in Egiptum petiit a Ptolomeo Philometore[21] et Cleopatra coniuge, qui ritus obseruationis ad[22] Hierosolimitane sollempnitatis similitudinem Alexandrine urbis cultibus inseruerat sub quibus LXX interpretes, ut illic princeps sacerdotum subrogaretur, eo quod Alchimus legitimam non haberet successionem". Hinc ait Hieronimus presbiter in expositione Danihel prophetę libro XI ita: "Onias sacerdos adsumptis Iudęorum plurimis fugit in Ęgiptum et a Ptolomeo honorifice susceptus accepit eam regionem que[23] Helipoleos uocabatur et concedente rege templum extruxit in Egipto simile templo Iudęorum quod mansit usque ad imperium Vespasiani id est annis CCL. Ipsa uero urbs quę uocabatur Onię a Romanis ad solum usque delata est et neque urbis neque templi ullum restat uestigium."[24] Et hoc faciens Onias asserebat se Esaię implere uaticinium **(fo1. 181r)** scribentis: "Erit altare Domini in Egipto et titulus

[16] *Post* secundus *add.* ro B
[17] subiugata W : subiuguta B
[18] 22-37: cf. Heges.ed. 2.12,3, 2.13.1
[19] alterius Heges.ed., *HE* : alteri BW
[20] abductus B, Heges.ed. 2.13.1 : adductus W, *HE* I.485
[21] Filometore Heges.ed. 2.13.1: philometoris W : filiometoris B
[22] ad Heges.ed. : ab BW
[23] quae Hier. : qua BW
[24] Hier., *In Dan*. (*CCSL* 75A, ed. F. Glorie, 1964) III, xi, 14b

Domini in terminis eius"[25]. Asamonei uero nacti postea potestatem populo presidendi per Mathatiam et Iudam, Ionatan principem sacerdotum constituere, post quem Simon frater eius hereditario iure successit; post eum Hircanus, post Hircanum Aristobolus, qui etiam regnum sacerdotio adiunxit. Aristobolo Alexander successit. Moriens autem Alexander, Alexandram coniugem suam temperamento regali[26] preesse uoluit, simul arbitram statuens cuinam potissimum filiorum suorum summum sacerdotium commiteret. Illa Hircanum in sacerdotium patri substituit, propter senioris etatis prerogatiuam, Aristobolo fratri nichil publicorum cummitens officiorum. Post Alexandre mortem Aristobolus regnum inuasit. Demumque Hircanus sacerdotii dignitatem ei dimisit. Postea uero excitatus ab Antipatro patre Herodis, primum ad Arabię regem se contulit facti penitens, ac demum Pompeio Romanorum duci querimoniam super fratre suo detulit. Sed non post multum tempus Herodes nactus regnum a Romanis post Antigenum, qui triennio et tribus mensibus tenuerat imperium Iudeorum, substituit in sacerdotium ignobiles quosque quos aut libido aut casus dedisset. Denique a regno Herodis usque ad triumphum Titi fuerunt sacerdotum principes XX et VIII per annos C et LXX. Herode denique mortuo post necem sanctorum innocentum Archelaus filius eius ei successit in regno. Deinde Archelao a Romanis propter eius insolentiam deposito, regnum Iudeorum in tetrarchias diuisum est.

(C)laudius Tiberius Nero Liuię filius, Cesaris Octauiani[27] priuignus[28], imperauit annis XXIII. Porro anno quintodecimo imperii eius, procurante Pontio Pilato Iudeam, tetrarcha autem Galileę Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturię et Traconitidis regionis et Lisania Abilinę tetrarcha[29], sub principibus sacerdotum Anna et Caipha, factum est uerbum Domini super Iohannem Zacharię filium in deserto. Et uenit in omnem regionem Iordanis predicans baptismum penitentie in remissionem peccatorum. Porro eodem anno euangelicam doctrinam inchoauit Dominus noster Iesus Christus. Anno autem nono decimo imperii huius Iohannes Baptista ab Herode tetrarcha in carcere pro testimonio ueritatis capite truncatur. Per idem tempus passus est Hierosolimis Dominus noster Iesus Christus[30] sub Pontio Pilato quem ante premisimus[31]. Tercia autem die resurrexit a mortuis et XLa ascendit in celum. Post hos uero dies ordinantur ab apostolis diaconi septem per orationem et manus impositionem. Quorum primus Stephanus statim post ordinationem lapidatus est a Iudeis. Reliquorum uero qui cum eo ordinati sunt nomina hec fuerunt: Philippus[32], Prochorus, Nichanor, Tymon, Parmena, et Nicholaus aduena Antiochenus. Ab hoc Nicholao orta est heresis quę appellatur Nicholaitarum, cuius mentio in Apocalipsi Iohannis continetur. Hic Nicholaus pulchram ualde habebat uxorem. Sed cum post ascensionem Domini increparetur ab apostolis de zelothipia, produxit eam in medio, ut si quis uellet ea uteretur. Qua occasione sectatores eius existimant uti legitime posse omnibus delectationibus huiusmodi. Precedenti tamen tempore orta fuerat heresis quę appellatur Symonia quę principium omnis heresis fuit. Dum hęc aguntur uas electionis Paulus per reuelationem Iesu Christi adsciscitur in apostolatum. Hoc etiam tempore predicaturi per totum orbem terrarum apostoli Iacobum frater Domini in sancta ciuitate patriarcham ordinauerunt.

(G)aius Calicula imperauit annos III, menses X, dies VIIII. Hic Iudeorum principatum tradidit regi Agripe et Herodem tetrarcham eterno exilio[33] condempnauit. Templum quoque quod erat Hierosolimis iussit prophanari sacrificiis gentilium, statua Iouis ibi posita. Huius etiam in diebus preses Pilatus qui Dominum flagellauerat iusto satis iudicio apud Viennam Gallię ciuitatem propria se manu interemit. Eodem autem tempore Philo affluentissimus eloquio et in sensibus profundissimus, et interpretatione atque intelligentia diuinarum scripturarum subtilissimus floruit.

(C)laudius Tiberius Caligule patruus imperauit annis XIIII. Hoc tempore ualida fames fuit que in Actibus legitur Apostolorum. His quoque diebus Petrus, cum prius Anthiocenam fundauisset aecclesiam, Romam uenit et salutarem fidem uerbo docuit et uirtutibus approbauit. Ibique annis XXV, id est usque ad ultimum annum Neronis cathedram tenuit episcopalem. Marcus quoque qui

[25] Cf. Is. 19,19
[26] regali *HE* : regale BW
[27] octouiani W : otauiani B
[28] priuignus W : priunus B
[29] iturię-tetrarcha W, *HE I* : *om.* B
[30] christus W, *HE* : *om.* B
[31] r. 62
[32] Philippus *HE* : *om.* BWZ
[33] exilio W : ex dio B

euangelium scripserat, Alexandrię martirium consummauit. Hic etiam Claudius Felicem totius prouincie Samarie et Galileę procuratorem constituit.

(N)ero qui imperium Romanum et deformauit et minuit imperauit annos XIII, menses VI, dies XXVIII. Huius anno II Festus Iudeę procurator subcessit Felici, a quo Felice Paulus apostolus Romam uinctus dirigitur, et per biennium in libera custodia retinetur. Post biennium autem Dei prouidentia relaxatus ad Hispanias peruenit et Arelate Trophimum, Viennę uero Crescentem discipulos suos gentibus ad predicandum reliquit. Porro septimo anno imperii Neronis Iacobus frater Domini qui uocabatur Iustus a Iudeis lapidatus Hierosolimis **(fo1. 181v)** et pertica fullonis occisus est. His etiam diebus Festo Iudeę procuratori successit Albinus, Albino uero Florus. Tunc Romanorum luxuriam et auaritiam non ferentes Iudei contra eos rebellare ceperunt. Ad quos domandos[34] mittitur magister milicię Romanorum Vespasianus, Titum filium suum maiorem habens inter legatos. Nam Nero[35] in re militari nichil audebat, sed post parricidium quod in parentes commiserat et alia multa flagitia christianos persequens, ultimo imperii sui anno apostolos Christi Petrum cruce, Paulum uero gladio[36] interemit. Occidit preterea poetam Lucretium[37] et Senecam preceptorem suum. Sed hęc et alia mala multa rei publice inrogans tandem hostis a senatu iudicatus est et ab urbe fugiens ad quartum lapidem se ipsum interemit.

(G)alba defuncto Nerone obtinuit Romani culminis principatum menses VI et dies totidem.

Otto Saluius imperauit III mensibus.

(V)itellius imperauit mensibus VII. Hic cum multo dedecore[38] uixit et turpiter occisus est.

(V)espasianus imperauit annis X. Hic cum Iudeos multis eorum opidis captis Hierosolimis obsideret, cognita morte Neronis ortatu militum Romanorum imperator effectus, reliquit in castris Titum filium suum ad procurationem obsidionis. Itaque Titus templum Hierosolimis incendit ac diruit et muros urbis solo adequauit[39]. Scripsit autem Iosephus istoriographus ibi tunc centena milia Iudeorum perisse, sed et centum milia uenundati fuisse, totoque orbe dispersa. Consummatum est autem hoc bellum annis IIIIor, duobus quidem Nerone uiuente duobusque aliis postea.

(T)itus uir omnium genere uirtutum mirabilis adeo ut amor et delicię humani generis diceretur, et qui nulli quicquam negaret, cuius fuit illud cęlebre dictum perdidisse diem in quo nil boni fecerat, imperauit annis II et totidem mensibus.

(D)omicianus Titi frater iunior imperauit annis XV, menses V. Hic secundus post Neronem in christianos persecutionem exercuit, unde et Iohannem apostolum in feruentis olei dolium misit. Sed ipse Iohannes Deo amabilis ita exinde exiuit illesus, sicut a corruptione carnis fuerat semper extraneus. Postea uero idem theologus[40] ab eodem Domitiano in Pathmos insula exilio est relegatus. Domitianus autem a senatu est dampnatus et in palatio interfectus, corpusque eius humana caruit sepultura. Porro quarto anno Domitiani apud Alexandriam, Aniano qui post Marcum eandem rexerat ęcclesiam defuncto, succedit Abilius. In urbe uero Roma Anacleto Clemens successit.

(N)erua senex Domitiano exiciabili[41] tiranno succedens imperauit anno I, menses IIII, dies VIII. Hic cunctos exules reuocauit quos Domitianus exiliauerat. Vnde et beatus Iohannes Ephesum rediit et euangelii librum conscripsit. Hac etiam tempestate Simoni Mago successit Menander magicis artibus plenus, baptizatus tamen. Huius sectatores irrident ęcclesiastica dogmata et resurrectionem mortuorum non credunt. Cherinthus quoque a quo et Cherintiana heresis orta est eadem tempestate fuit, quę firmabat terrenum futurum esse regnum Christi.

(T)raianus qui et Vlpius dictus est satis rei publice utilis imperauit annis XVIIII, mensibus VI, diebus XX. Huius tempore beatus apostolus et euangelista Iohannes in Christo quieuit. Eodem tempore Simon filius Cleophę discipuli Christi episcopus Hierosolimorum crucifixus est. Ignatius quoque episcopus Antiochenus Romam adductus et bestiis traditus suscepit martirium. Sed et[42] Alexander papa Romanus martirio coronatus est.

---

[34] domandos W : donandos B
[35] nero W : uero B
[36] gladio W : gladium B
[37] cf. *HE*, III.807; i.e. Lucanum
[38] dedechore W : decore B
[39] adaequauit W^{c} : adaquauit BW
[40] theologus idem (idem *ex* item) W : item thologus B
[41] exiciabili W : exabiciali B
[42] adductus-Sed et W, *HE* IV.123 : *om.* B

(A)elius Adrianus imperauit annis XXII. Hic destructam Hierosolimam reedificauit et Eliam suo nomine appellauit. Hic etiam iustissimis legibus rem publicam ordinauit, christianos minime persequens. Vnde et pater patrie appellatus est. Sed quia Hierosolimis ab hoc tempore et deinceps assumere episcopos ex circumcisione cessatum est, omnes a primo usque ad hęc tempora enumerare sacerdotes decreuimus. Primus fuit Iacobus qui Domini frater est appellatus, secundus Simeon, tercius Iustus, quartus Zacheus, quintus Tobias, sextus Beniamin, septimus Iohannes, octauus Mathias[43], VIIIInus Phillippus, Seneca Xmus, Iustus XImus, XIImus Leui, XIIImus Effrem, XIIIImus Ioseph, XVmus horum ultimus Iudas. Eadem tempestate floruit orator Aquila genere Ponticus, secundus interpres Mosaice[44] legis post LXX. Tunc etiam Iustus episcopus Viennensi prefuit ecclesię. Quadratus quoque apostolorum discipulus, Atheniensis episcopus, ęcclesiam grandi terrore dispersam fide et industria sua roborauit.

(A)ntonius Pius qui et Titus Fuluius cognominatus est cum filiis suis Aurelio Vero et Lucio imperauit annis XXIII. Verum opere precium dicere puto quia apud Antiochiam post Petrum apostolum secundus sedit Euodius. Deinde sedit Ignatius quem ante premisimus[45], ac[46] post eum Heros. Per idem quoque tempus Policarpus auditor Iohannis apostoli Romam uenit. Venit et Gallienus[47] medicus insignis a Pergamo, Lugdunensium uero Fotinus[48] erat antistes.

Marcus Aurelius qui Antoninus Verus appellatus est imperauit annis XVIIII, menses XI. **(fol. 182r)** Hic nouo beneuolentię genere adsciuit ad imperii partem Lucium Verum propinquum suum, cum usque ad eius tempora singuli augusti regnauerunt. Fuit autem tantę seueritatis ut ab infantia uultum nec ex leticia nec ex merore mutauerit. His diebus Antiochię post Heronem[49] presidebat Cornelius. Fotinus quoque Lugdunensis et Iustus Viennensis martirizati sunt. Tunc etiam Egesippus historiographus insignis habetur et Dionisius Corinthiorum episcopus. Mileto etiam Sardensis aecclesie antistes et Apollinaris apud Hierapolitanam ęcclesiam floruerunt.

(L)ucius Verus qui alio nomine Antoninus dictus est et ut premissimus[50] a Marco Aurelio fuerat adoptatus imperauit annis XI. Hoc tempore Theodicion effulsit tertius diuine legis interpres.Verum Alexandrinam ęcclesiam post Marcum euangelistam tenuit Anianus, et post hunc Abilius, et post Abilium, Cedron, deinde Primus, postmodum Iustus, demum Cheladion et post hos Aggripinus, deinde Iulianus[51]. Porro ęcclesię Hierosolimorum post eos qui ex circumcisione fuerant prefuit Marcus ex gentibus. Et post hunc prefuit Cassianus, deinde Publius, quem sequuti sunt Maximus et Iulianus. Post eos prefuit Gaius et alter Iulianus. Capitonem quoque sequutus est Valens ac demum Docilianus. Deinde tricesimus ab apostolis huic prefuit ęcclesię Narcissus.

(A)urelius Commodus[52] filius Antonini imperauit annis XIII. Huius tempore Eleuthero[53] in urbe Roma defuncto Victor successit. Huius ecclesie principatum Petrus apostolus primus optinuit. Cui Linus successit et Cletus et Clemens, Anacletus quoque, Euaristus, Alexander et Sixtus. Post hos Theleforus, Yginus et Pius ac deinde Anicius, Sother, Eleuther et hic de quo modo loquimur Victor. In his diebus facta est questio magna de pascha, unde apud Cesaream Palestine concilium celebratum est, ubi statutum fuit ut semper in die dominica pascha cęlebremus sicut nunc agimus, obseruata XIIII luna marcii mensis. Huic concilio interfuerunt Victor papa Romanorum et Narcissus patriarcha Hierosolimitorum, Theophilus quoque ipsius Cęsareę episcopus, et presul Lugdunensium Hireneus.

(H)elius Pertinax a senatu imperator inuitus[54] creatus imperauit menses VI.

(D)idius Iulianus imperauit menses VII.

(S)eptimus Seuerus imperauit annis XVII. Huius in diebus, in Lugdunensi ęcclesia sancto Hireneo cum maxima multitudine martirio ad Dominum migrante, Zacharias ordinatur episcopus, et in

---

[43] quintus-mathias *HE* : quintus et beniamin sextus. septimus iohannes. viii[us] mathias W : *om.* B
[44] mossaice B
[45] r. 134
[46] ac Z : hac BW
[47] i.e. Galenus
[48] fotinus W : fortinus B
[49] heronem W, *HE* : neronem B
[50] r. 154
[51] deinde primus-iulianus B[c] *in marg.* : deinde iulianus B
[52] commodus W[c] : cum modus BW
[53] eleuthero W : de uthero B
[54] inuitus W : intutus B

Viennensi ecclesia Paracodes. Tunc etiam floruit Simmacus elegans interpres, et Leonides pater Origenis martirizatus est.

(A)urelius Antoninus Bassianus, qui et Caracalla dictus est, filius Seueri, Lugduni genitus, imperauit solus annis VII. Huius tempore apud (A)lexandriam prefuit Demetrius cui successit Letus, deinde Eraclas. Et Antiochie preerat sanctum Serapion episcopus. His etiam temporibus Symmacus Ebioneus fuit hereticus, qui dicebat Christum hominem purum fuisse et de Ioseph semine natum, et legem Mosaicam Iudaico ritu esse seruandam.

(M)acrinus cum Diadumeno filio suo imperauit mensibus XIIII.

(M)arcus Aurelius Antoninus qui et Eliogabdus[55] dictus est imperauit annis IIII. Huius temporibus Sabelliana heresis apud Ptolomaidam orta est, quę negat Iesum Christum filium esse Patris nec primogenitum omnis creaturę, Sancti Spiritus auferens intellectum[56].

(S)euerus Alexander, cuius mater ab Origine edocta Mamea uocabatur et christiana fuit, imperauit annis XIII. Huius tempore Romę sanctus Vrbanus papa florebat, et Cecilia uirgo et Valerianus T'iburciusque et Maximus martirium[57] compleuerunt.

(M)aximus Iulius imperauit annis III. Huius tempore Pontianus papa Romanus martirio coronatus est. Hac tempestate Nouatus Romanę ęcclesię presbiter princeps hereseos Nouatianorum extitit, cuius sectatores semetipsos Catharos id est mundos appellauerunt. Ob quam rem concilium sacerdotale in urbe Roma congregatum est, episcoporum quidem XL, numero presbiterorum quoque totidem cum diaconibus plurimis.

(P)ompianus cum Albino imperauit anno I.

(G)ordianus imperauit annis VI.

(P)hilippus qui et Marcus Iulius appellatus est, Philippum filium suum consortem regni statuens, imperauit annis VII. Iste primus imperatorum Romanorum christianus[58] effectus est. Imperii huius anno III, millesimum annum a conditione sua Roma compleuit. Huius tercio imperii anno Eraclas apud Alexandriam obiit, et sacerdotium Dionisio reliquit.

(D)ecius Philippi interemptor cum filio suo imperauit annos II. Hic in christianos persecutionem exercuit. Huius tempore papa Fabianus martirio coronatus est. Babillas quoque Antiochię martirium sumpsit, et apud Ephesum pueri VII. **(fo1. 182v)**

(G)allus cum filio Volusiano imperauit anno I, mensibus IIII. His diebus Origenes LXX[59] etatis suę anno nondum expleto defunctus est. In urbe autem Roma presidente Cornelio et apud Cartaginem sancto Cipriano, in Africe partibus orta est questio utrum oporteret hereticos rebaptizari. Sed tandem diffinitum est sola eos manus impositione posse purgari.

(V)alerianus cum filio suo Gallieno qui et Gaius dicebatur imperauit annis XV. His diebus Cornelio Romane urbis episcopo martirio coronato successit Lucius. Passus est autem et beatus Ciprianus apud Cartaginem eo die quo Rome[60] papa Cornelius, sed non eodem anno. Hoc etiam tempore in Viennensi ecclesia[61] floruit Lupianus episcopus.

(C)laudius imperauit annis II et mensibus VIIII.

(Q)uintillus qui et Quintulus dictus est imperauit Rome diebus XVII.

(A)urelianus imperauit annis V, mensibus V. Hic fuit maximus persecutor christianorum. Nam tempore huius Euthicianus presul Romanę aecclesiae martirizatus est et apud Senonas uirgo Columba et alii multi per diuersas prouincias occubuerunt.

(T)acitus imperauit mensibus VI.

(F)lorianus imperauit mensibus II.

(P)robus imperauit annis VI, mensibus VII. Quo tempore Manes quidam fuit genere Perses, acer ingenio, uita et moribus barbarus. Ex hoc ergo Manicheorum heresis usque in hodiernum diem[62] diffunditur. Ea quoque tempestate Euthiciano Romę successit Gaius, Gaio uero Marcellinus. In illo

---

[55] elio gabdus B : elio gabelus W
[56] Cf. Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl.*, VII.6
[57] martirium W : martirum B
[58] christianus *HE* : christianorum BW
[59] lxx W : xlxx B
[60] quo rome W^{c} : qui romane BW
[61] ecclesia W^{c} : ecclesiastica BW
[62] diem W : dem B

tempore preerat episcopus Tymeus apud Antiochiam, cui successit Cirillus, Cirillo uero Dorotheus et Dorotheo uenerabilis Petrus.

(C)arus cum filiis suis Carino et Numeriano imperauit annis III.

(D)ioclecianus[63] imperauit annis XXX. Hic Maximianum Herculianum commilitonem suum augustum post se constituit. Constantinum uero et Galerium cesares fecit, tradens Constantino Herculii Maximiani priuignam. Sub Diocleciano[64] legio Thebeorum Seduno Gallie, loco Agauno, pro Christo libenter occubuit. Passus est etiam Romę martir Timotheus et apud Alexandriam Petrus episcopus, a quo primo presbiter Arrius est dampnatus. Passi sunt etiam plures sancti per diuersas prouincias. Eodem tempore floruit Melchiades pontifex Romane ecclesię et Pacius Viennensis episcopus. His quoque diebus Constantius Constantini pater et Galerius cesares, augusti appellantur, creatis cesaribus Seuero et Maximiano, Galerii sororis filio. Dehinc Maxentius imperator et Licinius augusti efficiuntur. Parique modo Alexander apud Cartaginem fit imperator. Valens quoque creatur imperator. Sed horum omnium exitus iste fuit: Seuerus cesar ab Herculio Maximiano Romę ad tres tabernas extinguitur funusque eius Gallieni sepulchro infertur, quod ex urbe abest per Appiam milibus VIIII. Galerius Maximianus consumptis genitalibus defecit. Maximianus Erculianus a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus pęnas dedit mortis, fractis laqueo ceruicibus. Alexander a Constantini exercitu iugulatur. Maxentius dum aduersus Constantinum congreditur, paulo superius a Ponte Moluio in pontem nauigiis compositum ab latere ingredi festinans, lapsu equi in profundum demersus est uoratumque[65] limo pondere toracis corpus uix repertum. Maximinus apud Tharsum morte simplici periit. Valens a Licinio[66] morte multatur. His omnibus absumptis imperii iura ad Constantinum filium Constantii et Licinium deuenerunt.

(C)onstantinus Magnus Constantii et Helene filius, in Britannia imperator Dei nutu constitutus imperauit annis XXXVI. Hic de persecutore factus christianus licentiam dedit christianis libere ędificare ęcclesias per uniuersum orbem terrarum, ędificauitque ciuitatem in Grecia quę Bizantium prius uocabatur et uocauit eam Constantinopolim nomine suo. Romam autem sub testamento apostolis Christi Petro et Paulo et sancto papę Siluestro tradidit. Aedificauit quoque in eadem urbe plures ęcclesias et baptisterium iuxta ęcclesiam quę Constantiana uocitatur. Huius temporibus crux Domini ab Helena matre eius reperta est. Anno uero XX imperii eius facta est sancta sinodus quę prima dicitur, CCCXVIII sanctorum episcoporum, apud Niceam Bethinie[67] urbem, anno a passione Domini CCLXXXV. Nam fuit quidam presbiter apud Alexandriam Arrius nomine, uir specie et forma magis quam uirtute religiosus, qui conabatur abscidere Filii substantiam a Patris substantia. Et dicebat Filium minorem in sua maiestate. Et propter hunc celebrata est hec sancta sinodus. His temporibus Retius Augustidunensis episcopus et Paphnutius[68] homo Dei itidem episcopus ex Egipto, et Iuuencus Hispanus presbiter floruerunt. Preterea Aurelianis floruit sanctus Euurcius magnę sanctitatis uir, cui successit in episcopatu gloriosus antistes Anianus. Mortuus autem Constantinus Magnus cum esset annorum LXV **(fo1. 183r)** reliquit filios III, Constantem uidelicet, Constantinum et Constantium, in Romana quidem urbe Constantem, apud Bizantium uero quę secunda Roma uocatur Constantinum et in Antiochia Constantium imperatores. Primus apud Bizantium imperauit Constantinus christianissimus imperator. Secundus uero[69]

(C)onstantius filius Constantini cum Constantino et Constante fratribus imperauit annis XXVIII. Hoc tempore reliquie Andree apostoli et Luce euangelistę et Timothei Constantinopolim cum magno honore sunt recondite. Florebant eodem tempore beatissimi Maximus scilicet Treuerorum et Nectarius Viennensis Hilariusque Pictauensis episcopi et Eusebius Cesareę Palestinę. Donatus etiam gramaticus Romę degebat. Antonius etiam sanctissimus heremeta defunctus est.

(I)ulianus Apostata tertius a Magno Constantino imperauit solus annis II. Hic erga idolorum cultum cępit insanire, callidior ceteris persecutor; non ui neque tormentis, sed premiis et honoribus maiorem populi partem quam si pulsaset atrociter expugnauit. Nam milicię cingulum et procurationem

---

[63] (D)iodecianus BW
[64] dio cleciano W : deciano B
[65] uoratumque W : uoratuque B
[66] a Licinio W, *Epit. de Caes*. 40,9 : alicuno B
[67] Bethinie W : Bethitinię B
[68] paphnutius *ex* papnutius W : parnucius B
[69] Secundus uero W : cdcs ueno (*?*) B

prouinciarum et officium iuris dicendi christianis censuit non debere committi, utpote quibus lex propria gladio uti uetuisset. Ac[70] tempestate de Arriana heresi pullulauit Eunomiana, quę perhibet Filium esse Patri dissimilem per omnia et conatur eum asserere non factorem sed creaturam, et Macedoniana que adfirmat similem quidem Patri Filium esse, Sanctum uero Spiritum[71] cum Patre et Filio nichil habere commune. Eodem tempore Felix pro Liberio ordinatur Romę et martires Christi Iohannes et Paulus martirium compleuerunt. Apud Alexandriam uero post Aquilam qui Petro martiri successerat sedit Alexander. Et post hunc sedit sanctus Athanasius.

(I)ouianus post Iuliani necem soliditatem Romani imperii solus obtinuit. Imperauit autem anno uno. Per idem tempus apud Alexandriam Gregorius episcopus ui raptam cathedram possidebat.

(**V)alentinianus Magnus** qui pro fide catholica a Iuliano impiissimo militia fuerat priuatus, et Valens frater eius, imperauit[72] annis XI. Hoc tempore Romę Damasus papa habebatur. Mediolano uero beatus florebat Ambrosius antistes precipuus, Basilius autem Capadocie et Gregorius Nazantenus[73] illustres episcopi et Effrem sanctissimus ad Dominum migrauerunt. Florebant in Egipto ea tempestate Macharius de superiori heremo et alius Macharius de interiori[74] et lsidorus in Sithi[75], Pambo quoque in Cellula, Moyses et Beniamin in Nitria et Paulus in Apeliote, alter uero Paulus in Focis. Verum Valens imperator Deo odibilis Arrianus effectus persequebatur ęcclesiam Dei, unde sanctus Dorotheus ab Arrianis bestiis est esca traditus in uenationem. His diebus erant Gothi, qui et Scite, gentes multę et maxime trans Danubium posite, quatuor scilicet gentes id est Gothi, Ypogothi, Gipedes et VVandali, una lingua utentes et nichil aliud nisi tantum nomen mutantes. Hii apud Istrum befarie[76] inter Frigidernum et Atalicum diuisi sunt. Verum Frigidernus, Atalicum auxilio Valentis superans, huius beneficii gratia ex catholico Arrianus efficitur cum omni gente Gothorum. Tunc Vulfila eorum episcopus Gothicas litteras adinuenit, et utrumque testamentum in lingua propria transtulit. Ipse tamen Valens imperator ab eisdem Gothis circumuentus in predio quo ex bello trepidus confugerat, impietatis suę pęnas igni exustus dedit, decem annis primo cum fratre in imperio perdurans et post cum filiis fratris quatuordecim. Per hec eadem tempora Valentinianus imperator Greca lingua Francos a feritate primus appellauerat.

(G)ratianus et Valentinianus iunior filii Valentiniani imperauerunt annis VII. Hoc tempore sanctus Martinus Turonorum archiepiscopus insignis effulsit. Eodem tempore Romani in Gallias, et trans Ligerim inhabitabant Gothi. Abhinc uero Franci crinitos reges habere ceperunt. Rex etiam Francorum Chlodio primus Renum flumen transiit. Superatoque Romanorum populo Camaracum ciuitatem sibi sedem statuit. Hoc etiam tempore secunda sinodus CL sanctorum episcoporum apud Bizantium cęlebrata est.

(T)heodosius cum Gratiano, defuncto Valentiniano, imperauit annis VI. Solus uero imperauit annis XI. His diebus in Bethleem Iudę presbiter Hieronimus interpres magnificus claruit. Floruit etiam et Pacianus Barcillonę episcopus. et Didimus[77] Alexandrinus, oculis non animo cęcus[78].

(A)rchadius filius Theodosii cum fratre Honorio imperauit annis XIIII. His diebus Clodione Francorum rege defuncto Meroueus[79] successit. Franci peruenіunt Aurelianis. Tunc Gothi ltaliam, VVandali uero et Alani Gallias adgrediuntur. Hac tempestate florebant Innocentius papa et Augustinus insignis episcopus Yponensis, et Iohannes Constantinopolitanus et Theophilus Alexandrinus, ambo illustres episcopi. **Honorius** cum Theodosio Archadii fratris sui filio imperauit annis XV. His temporibus post Meroueum Childericus[80] adeptus est regnum Francorum. His uerum temporibus Luciano uenerabili presbitero reuelatum est prothomartiris **(fo1. 183v)** Stephani corpus et per plures ecclesias occidentis delate sunt reliquię eiusdem pii martiris. Honorio uero in oriente id est apud

---

[70] Ac BW : *i.e.* Hac
[71] sanctum uero spiritum (cf. Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl*. I, 25) : sancto uero spiritui BW
[72] imperauit: BW (cf. *HE* V.553)
[73] nazantenus BW
[74] Inferiori Eusebius/ Rufinus, *Hist. Eccl*.
[75] Scythi Eusebius/Rufinus, *Hist. Eccl.*
[76] *i.e.* bifariam
[77] didimus W^{c} : diuidimus BW
[78] cecus W : cętus B
[79] merouetus B : merouerus W
[80] childericus Z : thildericus B

Bizantium defuncto et Theodosio adhuc imperante Iohannes quidam Romanum inuasit imperium. Sed hoc statim mortuo

(V)alentinianus tertius imperauit Rome annis XXX et I. His diebus floruerunt Maximus Taurinensis episcopus, et Cassianus uir sapientissimus, diaconus Constantinopolitanus, et Cassiodorus Rauennantium senator.

(T)heodosius Iunior imperauit annis XL duobus. Sub quo Ephesi sancta sinodus tercia cęlebrata est ducentorum episcoporum et altera quę latrocinalis dicitur cui prefuit impius Dioscorus. Hoc etiam tempore rex Gothorum Alaricus Romam inuasit et partem eius incendit. Alarico regi Gothorum Athanulfus qui et Atalfus[81] in regnum successit. Qui Placidiam sororem imperatoris uxorem accepit. Hic Atalfus corrupto nomine Alticius potuit appellari et beatum Sacerdotem Lemouicensem antistitem a baptismate suscipere. Huic Atalfo Childericus in Gotthorum successit regno[82]. Childerico uero successit Clodoueus[83] de quo inferius[84] lacius referemus. Preterea post[85]Alaricum, quem ante premisimus[86] et qui Romam inuasit quique regni sedem habebat Tholosa, Theodericus[87] rex Gotthis imperauit qui construxit ęcclesiam sancti Iuliani Briuate[88]. Huius anno XX Edicius quidam senator regie dignitatis homo extitit. Qui IIII milia pauperum ex eadem regione aluit in diebus famis usque ad tempora ubertatis, qui inde etiam competenter Alticius potuit appellari. Sed quia hic Alticius rex non fuit, utrum beatum Sacerdotem a sacro susceperit baptismate non audeo apertissime definire. Verumptamen unus horum duorum potuit beatum Sacerdotem[89] Lemouicensem episcopum a baptismi fonte leuare. Hac etiam tempestate ipse beatus Sacerdos potuit esse infantulus.

(M)artianus et Valentinianus[90] quem iam premisimus[91] imperauerunt simul annis XXV. His diebus Calcedone sancta sinodus quarta celebrata est DC et XXX episcoporum.

(L)eo Magnus imperauit annos XVI. Porro Leone Magno imperante apud Constantinopolim,

(M)orianus imperauit Romę annis IIII et menses VI. Post hunc

(S)euerus imperauit Romę annis IIII.

(A)natemius imperauit Romę annis V.

(O)librius imperauit Romę annis VII. Interim uero[92]

(L)eo alius in oriente imperauit anno I. His preterea temporibus Childerico regi Francorum successit Clodoueus qui primus ex Francorum regibus baptizatus est a beato Remigio Remorum archiepiscopo, de quo inferius[93] pauca dicemus.

(G)licerius imperauit Romę annis duobus. Post quem

(N)epos quidam successor Glicerii imperauit Romę anno I. Hunc autem depulit Orestes et constituit in urbe Roma imperatorem Augustulum filium suum.

(Z)eno cum Basilisco imperauit apud Bizantium annis XVII. His temporibus VVandali obtinebant Aquitaniam, Romę uero Simmacus papa florebat. Interim autem

(A)ugustulus imperauit[94] Romę anno I. Sed hunc Augustulum depulit a Roma Odoacer rex Langobardorum.

(A)nastasius imperauit apud Bizantium annis XX et VII. Hac preterea tempestate, cum Wandali regionem Aquitanię quę secus Legerim fluuium sita est obtinerent et Arriani sicut iam dictum est[95] essent, rex catholicus Clodoueus eos inuasit. Porro cum idem Clodoueus fluuium[96] cui Ingenna nomen

---

[81] atulfus BW
[82] regno W : *om.* B
[83] Clodoueus *om.* BW *(ruimte in B)*
[84] r. 343
[85] post *om.* BW
[86] r. 323
[87] Theoricus W : Teoricus B
[88] Briuate: Brioude, dep. Haute-Loire
[89] a sacro-Sacerdotem W : *om.* B
[90] Valentinianus : Valentilianus BW
[91] r. 312
[92] Interim uero W : *om.* B
[93] r. 354-60, 372, 419
[94] imperauit W : imperium B
[95] Niet eerder in deze tekst vermeld, verwijzing naar *HE II,* V.1788-89
[96] fluuium *HE* : flumen BW

est transire uellet et uadum non inueniret, eo quod pluuiis auctus[97] exundauisset, cerua per Dei prouidentiam eundem fluuium transiens uadum ei ostendit. Postmodum uero ipse rex Clodoueus per filium suum Theodericum Lemouicenses, Rutenos, Cadurcos atque Aruernos sibi subiugauit. Ac deinde Tholosam ciuitatem cepit. Et cum reuerteretur ad Engolismam murus eiusdem urbis Dei uirtute ante eum corruit. Deinde Turonis ueniens suscepit ibi legationem Anastasii imperatoris pro consulatu, et ab ea die idem Clodoueus appellatus est consul et augustus sedemque regni sui constituit Parisius. Regnauit autem apud Francos annis triginta. Mortuus uero Theodericum et Lotharium[98] filios suos successores reliquit.

(I)ustinus Trax[99] imperauit annis VII. His diebus Theodericus rex Italie, uir Arriane perfidię, Iohannem Romanum papam, catholicę pietatis defensorem, et Simmacum patricium Boeciumque peritissimum interemit. Sedit uero iste Iohannes papa in Romana ęcclesia, a beato Petro apostolo LV. Hac etiam tempestate florebat beatissimus pater monachorum Benedictus et sanctus Remigius Remorum archiepiscopus et sanctus[100] Vedastus antistes Atrebathensis. Sanctus quoque Sacerdos episcopus Lemouicensis.

(I)ustinianus Magnus imperauit annis XX et VIII. Sub quo Constantinopolim facta est sinodus quinta. Porro anno septimo imperii Iustiniani, sancto Sacerdote iam defuncto, facta sunt Wandalica bella, et recepit Belisarius patricius Affricam. Nempe apud Affricam Wandali migrauerant, dum eos Clodoueus catholicus rex Francorum ab Aquitania expulisset. Verum Belisarius cum tribus mensibus contra **(fo1. 184r)**Wandalos pugnasset totam Libiam subdidit. Gelimer uero rex Gothorum quem premisimus[101], qui et Childemurus appellatus est, metuens impetum hostilem ad Maurusios fugit. Quem insecutus Belisarius cepit et catena argentea religauit sicque demum de eo Constantinopolim triumphauit. Anno autem XV imperii Iustiniani facta est Bizantium mortalitas magna. Eodem anno Ipapanti Domini sumpsit inicium ut cęlebraretur in eadem ciuitate secundo die febroarii mensis.

(I)ustinianus minor, nepos Iustiniani, imperauit annis XII. Septimo autem anno imperii huius impletur ciclus unus sancti Paschę annorum DXXXII ex quo Dominus noster Iesus Christus crucifixus est, indictione VI. Hoc tempore sanctus Mamertus Viennensis ęcclesię episcopus florebat.

(T)iberius imperauit annis V. Hoc tempore florebant uiri sanctissimi Remigius Biturgensis et Siagrius Augustidunensis.

(M)auritius imperauit annis XXI. Hoc tempore floruit sanctissimus papa Gregorius qui mittens Augustinum, Melittum et Iohannem honorabiles uiros cum aliis multis, Angelos ad fidem Christi conuertit.

(F)ocas imperauit annos VIII. Hic dedit ęcclesię Christi templum Romę quod Panteon ante uocabatur. Florebat tunc Dumnolus[102] Viennensis episcopus.

(H)eraclius cum filio suo imperauit annis XXI. Tercio anno imperii huius Persa Cosrohes multam partem rei publice cępit. Deuastauit etiam Hierosolimam et uenerabilia loca incendit, et populorum copias captiuauit una cum patriarcha Zacharia, et preciosum crucis Christi lignum in Persidem asportauit[103]. Porro VIImo anno imperii Heraclii Cosrohes[104] Persa interemptus est et captiuitates reuocate sunt et uiuifica crux in suis restituta est locis rursus erectis. Verum Heraclius deceptus a Sergio Constantinopolitano episcopo aberrauit a catholica fide. Tunc Sarraceni a suis exeuntes regionibus, adgressi sunt uniuersitatis desolationem una cum Muamet[105] Sarracenorum Arabumque principe et pseudopropheta. Ipso enim tempore uenit auditio eius et omnes extimuerunt. At uero decepti Hebrei in printipio aduentus eius, estimauerunt illum esse qui ab eis expectabatur Christus, ita ut quidam eorum qui intendebant ei accederent ad ipsum et illius religionem susciperent, Moisis inspettoris Dei lege dimissa, et erant cum ipso degentes usque ad necem eius. Porro Muamet fuit ex tribu Ismahelis filii Abrahe. Cum autem esset magus, Muamet uisum est sibi ad quandam introire

---

[97] auctus *HE* : actus BW
[98] Lotharium : dotharium BW
[99] trax *HE* : trai BW
[100] et sanctus et sanctus B
[101] Niet eerder in deze tekst vermeld.
[102] *i.e.* Domnolus
[103] Heraclius-asportauit: ontlening aan Nicephorus in Anast. Bibl. (ed. De Boor II, 44, r. 26-31)
[104] choroes BW
[105] Deze passage over Mohammed (die doorloopt tot r. 406) is voor het overgrote deel een letterlijke ontlening aan Anast. Bibl. (ed. De Boor, II, p. 208, r. 21-210, r. 1).

mulierem locupletem nomine Cadigan, mercennarius ad negociandum cum camelis suis apud Egiptum et Palestinam. Paulatim autem fiducia penes ipsa percepta quę uidua erat, duxit eam uxorem. Cumque ueniret ad Palestinam conuersabatur cum Iudeis et christianis, capiens ab eis quasdam scripturas. Porro habebat passionem epilepsię, quo comperto huius coniux oppido tristabatur utpote nobilis et quę se huiusmodi copulauerit, egeno scilicet et epilemptico. Procurat uero ipse placare illam taliter dicens, quia "uisionem quandam angeli Gabrihelis contemplor et haut ferens huius aspectum mente deficio et cado." Ipsa uero cum abiret ad monachum quendam propter infidelitatem ibidem exulem habitantem, amicum suum, indicabat[106] ei omnia et nomen angeli. At ille dixit ei: "Veritatem locutus est. Etenim angelus iste mittitur ad cunctos[107] prophetas." Ipsa ergo suscepto pseudomonachi uerbo credidit ei, predicans illum esse prophetam. Taliter ex femina fama uenit ad uiros. Primo dumtaxat ad Ababacuron, quem et successorem dimisit. Nam tenuit heresim occulte annis decem et bello similiter X. Docuit autem auditores suos paradisum carnalis cibi ac potus et commixtionis mulierum esse fluminumque uini mellis ac lactis et deliciarum affluentem uoluptatem.

(H)eraclones cum matre sua Martina imperauit annis III. His diebus Cyrus Alexandrinus episcopus et Sergius et Pirrus[108] regie urbis episcopi Ascephalorum heresim dogmatizabant.

(C)onstantinus[109] filius Heraclii imperauit mensibus VI. His diebus Paulus Pirri successor aperta persecutione catholicos persequebatur. Sub hoc etiam plurima pars rei publice a Sarracenis desolata est. Hoc tempore Muamet Sarracenorum qui et Arabum princeps et pseudopropheta moritur, promoto Abubacaro cognato suo ad principatum suum. Regnauerat autem in Perside perempto rege eorum Sirois, qui fuit filius Cosrohe. Porro mortuo Clotario filio Clodouei successit ei in regno Francorum Chilpericus. Chilperico[110] uero successit alter Clotarius qui genuit Dagobertum, qui construxit ęcclesiam sancti Dionisii quique Clodoueum iterum habuit successorem.

(**C)onstantinus** nepos Heraclii imperauit annis X et VII. Sub quo Bizantium a Sarracenis deuastata est. Item alter post hunc Constantinus, filius Constantini superioris, imperauit annis VII. Sub hoc sinodus sexta celebrata est in regia urbe centum quinquaginta episcoporum, rogatu Agatonis papę, in qua fuere legati Iohannes[111] diaconus et alter Iohannes Portuensis episcopus, in Italia regnante Cuniperto[112] Langobardorum rege et apud Gallias regnante Clodoueo filio **(fo1. 184v)** Dagoberti. Iam decidentibus Francie regibus a solita uirtute et probitate, Arnulfo sancto Mittensi episcopo et Anchiso[113] eius filio domum regiam procurante, quorum soboles Karolus Martellus et alii Karoli duo post in reges creuere. His quoque temporibus corpus beati Benedicti ex integro et sanctę sororis eius Scolasticę[114] itidem corpus a Monte Cassino sublatum est, quod etiam historia Langobardorum testatur. Verum corpus sancti Benedicti apud Floriacum in Aurelianensi pago sepultum est et Scolasticę[115] uirginis Metromannica[116] urbe.

(I)ustinianus[117] filius Constantini imperauit annis X.

Leontius[118] imperauit annos II.

(T)iberius qui et Absimarus imperauit annos VII.

(I)ustinianus quem premisimus[119] secundo cum Tiberio filio suo imperauit annos VII. Hoc tempore Pipinus pater Karoli Martelli dominabatur in Austria. Idem in Burgundia et erat maior regie domus. Hic contra Baicarios et contra Sarracenos sepe pugnauit, unde res ecclesiasticas propter assiduitatem bellorum laicis dedit atque anno Dominicę incarnationis DCCXLI defunctus est, principatum regie

---

[106] indicabat W : indicauit Anast. Bibl. : iudicabat B
[107] cunctos W : cunctas B
[108] pirtus B : pirtur W
[109] Constantinus W : (C)onstantius B
[110] chilpericus. chilperico W : chilpericorum B
[111] iohannes W^{c} : iohannis BW
[112] comperto BW
[113] anchiso W : anichiso B
[114] scolasticę W : scolaticę B
[115] scolasticę W : scolaticę B
[116] cenomannica *HE* : cinomannica W^{c} : metromannica B
[117] (I)ustianus B : Iustianus W
[118] Leontius *HE* : Leuntius W : (..)guntius B
[119] r. 433

domus obtinentibus filiis eius[120] Karlomanno[121] et Pipino[122] fratribus. Quorum unus, Karlomannus[123] scilicet, contra Hunaldum ducem Aquitanorum et contra Odilonem ducem Baicariorum conflictum habuit. Sed ad ultimum in Serapte monte monacus effectus postmodum in Cassino monte religiosam uitam duxit. His etiam temporibus Hildricus in regno Francorum positus erat, de quo Pipinus filius Karoli Martelli ad Zachariam papam dirigit, interrogans eum si ita manere deberent reges Francorum, cum pene nullius potestatis essent, solo regio nomine contempti[124]. Quibus legatis Romanus pontifex respondit illum debere uocari regem, qui rem publicam regeret. Detonso igitur Hildrico et in monasterio retruso mox Franci Pipinum sibi regem constituunt.

(P)hilippicus qui et Bardanius imperauit anno I.

(A)nastasius qui et Artemius dictus est imperauit annis II. His diebus Karolus Martellus cuius superius fecimus mentionem[125], qui etiam Tudites appellabatur et fuit filius Pipini, moriens reliquit Pipino filio suo principatum regie domus. Hic Pipinus genuit Karolum Magnum. Porro opere precium dicere censeo quia sancto Agathoni pape cuius supra[126] meminimus, successit Leo iunior. Post quem sedit Benedictus, et post hunc Iohannes. Post Iohannem Conon, et hunc secutus est Sergius qui sedit annis XIII. Hic Sergius inuenit in sacrario sancti Petri apostoli non minimam portionem ligni salutifere crucis Christi, quę in die exaltationis eiusdem osculatur et adoratur ab omni Romano populo.

(T)heodosius imperauit anno I.

(L)eo Hisaurus imperauit annis XXIIII. Porro Romę post Sergium papam Iohannes resedit, et post hunc alter Iohannes, deinde Sisinnius et Constantinus. Post Constantinum[127] uero Gregorius, qui fuit temporibus Anastasii et Theodosii atque Leonis seu Constantini augustorum nutritus a parua ętate sub domno papa Sergio. Hunc secutus est alter Gregorius in Romana cathedra et post hunc sedit Zacharias quem supra[128] taxauimus. Huius auctoritate Pipinum, fratrem Karlomanni[129] qui in monte Cassino sub regula patris Benedicti Domino militabat, Franci[130] sibi regem constituunt, abiecto Hildrico et monacho facto.

(C)onstantinus persecutor imperauit annis XXXV.

(L)eocazarus[131] imperauit annis V.

(C)onstantinus cum matre sua Hirene imperauit annis X. Horum anno VI Romę obeunte beate memorie Adriano papa consecratur in eadem sede[132] Leo, uir per omnia reuerendus. Eodem uero anno prefati Adriani papę cognati Romę commouentes populum contra Leonem papam, tenuerunt eum et cecauerunt, non tamen lumen eius penitus extinguere potuerunt. At ille confugit ad Karolum regem Francorum, qui ultus est inimicos eius et restituit illum in sede sua. Leo uero coronauit eum imperatorem in templo sancti Petri, circumdans illum imperatoria ueste. Tunc sibi adclamatum est ab uniuerso populo Romanorum: “Karolo augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori Romanorum uita et uictoria”.

(K)arolus igitur primus ex gente Francorum Romanorum creatus imperator imperauit annis XLV. Huius temporibus sinodus magna Aquisgrani congregata est anno ab incarnatione Domini DCCCVIIII, in qua sinodo de processione Sancti Spiritus agitatum est utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. Hanc questionem Iohannes monacus Hierosolimitanus mouerat, cum regula et fides ęcclesiastica firme Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere adfirmet, non creatum, non genitum, sed Patri et Filio coeternum et consubstantialem. Nomen autem processionis a Patre et Filio in Apocalipsi ita apte est positum: “Et ostendit mihi haut dubium quin angelus flumen aquę uiuę splendidum tanquam

---

[120] eius W : eius karolo B
[121] karlomanno W^{c} : karlomagno BW
[122] pipino W : pipinis B
[123] karlomannus W^{c} : karlomagnus BW
[124] *i.e.* contenti
[125] r. 428, 437, 444
[126] r. 424
[127] Constantinum W : Constantium B
[128] r. 444
[129] Karolimagni BW
[130] *Post* Franci *add.* pipinum BW
[131] Leocazarus *HE* : leocazarius BW
[132] sede W : sedere B

cristallum procedentem de sede Dei et Agni"[133]. In eadem etiam **(fo1. 185r)** sinodo[134] quesitum est et uentilatum de statu ęcclesiarum et ordine singulorum cuiusque conuersationis, et quales clerici esse debeant

(H)OC EST EXCERPTVM EX LIBRIS ROMANORVM PONTIFICVM

(B)eatus **Petrus** apostolus sedit in Antiochia primum annis VII, deinde in urbe Roma annis XXV, mensibus II, diebus III. Hic ordinauit Romę III episcopos, Linum, Cletum et Clementem[135]. Ex quibus Linus et Cletus presentialiter omne ministerium sacerdotale Romę superuenienti populo exhibuerunt, dum Petrus orationi et predicationi uacaret. Clementi uero omnem ęcclesiam disponendam commiserat. Apostolus autem Petrus cum beato Paulo martirio coronatus est anno a passione Domini XXXVIII, Neronis uero imperatoris anno XIII

(L)inus sedit annis XI, mensibus III, diebus XII.

(C)letus sedit annis XII, mense I, diebus XI.

(C)lemens sedit annis VIIII, mensibus II, diebus X. Iste misit plures sanctos patres ad Gallias et eas ad fidem Christi per eosdem sanctos ex maxima parte conuertit.

(A)nacletus sedit annis VIIII, mensibus II, diebus X.

Euaristus sedit annis VIIII, mensibus decem, diebus duobus.

(A)lexander sedit annis X, mensibus VII, diebus II. Hic constituit aquam sparsionis cum sale benedici in habitaculis hominum.

(S)ixtus sedit annis X, mensibus II, diem I.

(T)helesforus sedit annis XII, menses III, dies XXI[136]. Hic constituit ut per VII ebdomadas ante pascha ieiunium cęlebretur et in natale Domini misse per noctem et ut ante horam tertiam missas nullus celebret, et ut himnus angelicus canatur ante sacrificium.

(Y)ginus sedit annis XV, menses[137] III, dies III.

(P)ius sedit annis X, menses VIIII.

(A)nicitus[138] sedit annis XII, menses IIII, dies III. Hic constituit ut clerus comam non nutriat.

(S)other sedit annis VIIII, menses III, dies XXI[139]. Hic constituit ut nulla monacha pallam sacratam contingat.

(E)leuther sedit annis XV, menses III, dies II. Hic firmauit ut nulla esca quę comedi debet, a christianis refutetur.

(V)ictor sedit annis XV, menses III, dies X. Hic constituit ut gentilis in egritudine positus, si forte petierit, continuo baptizetur et ut a XIIII luna primi mensis usque ad XXI Dominica die pascha celebretur.

(Z)ephirinus sedit annis VIII, menses VI, dies III.

(C)alixtus sedit annis VI, menses II, dies X.

(V)rbanus sedit annis VIIII, mensem I, dies II. Hic Valerianum sponsum sanctę Cecilię et multos alios ad martirii palmam sua exortatione perduxit.

(P)ontianus sedit annis VIIII, menses V, dies II.

(A)ntherus sedit annis XII, mensem I, dies XII.

(F)abianus sedit annis XIIII, menses XI, dies X.

(C)ornelius sedit annis II, menses III, dies X.

(L)ucius sedit annis III, menses VII, dies VI.

(S)tephanus sedit annis VI, menses V, dies II.

(S)ixtus sedit anno I, menses X, diebus[140] XXIIII[141]. Huius archidiaconus erat beatus Laurentius martir.

---

[133] cf. Apc 22, 4. De passage r. 467-474 is ontleend aan *De sex aetatibus Mundi* van Ado van Viene , Migne *PL* 123, kol. 132D/133A

[134] sinodo W : sindo B

[135] clementem Z : clemtem B

[136] xxi *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 57) : xxxi BZ

[137] mensis B

[138] Anicitus *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 56) : Anitius Z : (A)nctus B

[139] xxi *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 58) : xxxi BZ

[140] diebus Z : *om.* B

(D)ionisius sedit annis VI, menses II, dies IIII.
(F)elix sedit annis IIII, menses III, dies XXV.
(E)uthicianus sedit anno I, mensem I, diem I.
(G)aius sedit annis XI, menses III, dies XII.
(M)arcellinus sedit annis VIIII, menses II[142], dies XVI.
(M)arcellus sedit annis V, menses VII, dies XXI[143].
(E)usebius sedit annis VI, mensem I, dies III.
(M)elchiades sedit annis IIII. Hic constituit ut numquam in die Dominica uel in V feria ieiunium celebretur nisi tantum in XLma[144].
(S)iluester sedit annis XXIIII, menses X, dies XI. Hic Constantinum imperatorem suis manibus baptizauit, et stabiliuit ut baptizatum quoque liniret presbiter in ipso fonte sacro crismate. Statuit quoque ut diaconi in ecclesiastico officio dalmaticis uestiantur, ut ab omni plebe ter in[145] ebdomada ieiunetur et ut sacrificium altaris non in serico sed in lineo panno celebretur, sicut Domini nostri Iesu Christi corpus in sindone munda positum est. Hic etiam dampnauit et eliminauit ab ecclesia hereticam prauitatem, Arrianam scilicet, Fotinianam[146] et Sabellianam.
(M)arcus sedit annis duos, menses VII, dies XX. Hic constituit ut episcopus Hostię[147] urbis papam Romanum consecret et ut idem episcopus pro hoc honore pallio quasi archiepiscopus utatur. **(fol. 185v)**
(I)ulius sedit annis XV, menses IIII, dies VII.
(L)iberius sedit annos VI, menses IIII, dies VIII. Hic in exilium truditur et in locum eius Felix ipsius diaconus ab hereticis in sede Romana sublimatur. Felix tamen non tam secte diuersitate quam communionis et ordinationis coniunctione quę iniusta fuerat maculatur.
(F)elix sedit anno I, menses III, dies II.
(D)amasus sedit annis XVIIII, menses III. Cum Damaso ordinatus est Vrsinus, sed facto concilio sacerdotum eiectus est Vrsinus ab urbe, et Neapolim constitutus est episcopus.
(S)iricius sedit annis XV. Hic constituit hereticum per impositionem manuum ęcclesię reconciliari.
(A)nastasius sedit annis III, dies X. Hic constituit ut nemo sedeat in ęcclesia quamdiu euangelium recitatur.
(I)nnocentius sedit annis XV, menses III, dies XXI. Hic decreuit die sabbati semper ieiunium celebrari, quia apostoli sabbato ieiunauerunt dum Dominus in sepulchro positus esset.
(Z)osimus sedit annis VII, menses IIII, dies XXIIII.
(B)onefacius sedit annos III, menses VIII, dies VI. Cum Bonefacio ordinatus est Eulalius et fuit dissensio magna in clero et populo mensibus VIII et quindecim diebus. Quod audiens Placidia augusta, Rauenne posita cum filio Valentiniano, retulit Honorio augusto. Tunc Valentiniani et Honorii augustorum et Placidie precepto expulsi sunt ambo ab urbe. Sed Eulalius quia fuerat ordinatus in basilica Constantiniana presumpsit[148] remeare ad urbem et cęlebrauit pascha in iam dicta basilica. Propter quod indignati augusti secundo expulerunt eum et Bonefacium reuocauerunt. Iste uero Bonefacius papa constituit ut nulla mulier aut monacha pallam in qua sacrificatur Dominicum corpus audeat tangere uel lauare nec incensum adolere super altare. Iudicauit etiam seruum et obnoxium curie in ordine clericali non suscipiendum.
(C)ęlestinus sedit annis VIIII, menses X, dies XVII. Hic constituit ut psalmi Dauid antiphonati psallantur ante sacrificium. Nam antea epistola Pauli apostoli tantum recitabatur[149] et euangelium.
(S)ixtus tercius sedit annis VIII, dies XVIIII.

---

[141] xxiiii *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 68/69) : xxxvi BZ
[142] ii *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 72a) : xxii B
[143] xxi Z, *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 73) : xxxi B
[144] quadragesima Z : xlmo B
[145] in Z : in in B
[146] fotinianam Z : setimanam B. Cf. "et damnauerunt Arrium, Fotinum et Sabellium", *Lib. Pont*. (ed. Duchesne I, 75)
[147] *i.e.* Ostiae
[148] presupsit B
[149] recitabatur Z : recitaba B

(L)eo primus sedit annis XXI, mensem I, dies XIII. In diebus huius[150] papę in presentia Martiani catholici imperatoris cęlebratum est concilium sexcentorum XXXta episcoporum in Calcedonia, ubi omnes uno consensu Euticianam et Nestorianam heresim pariter dampnauerunt.

(H)ilarius sedit annis VI, menses III, dies X. Hic firmauit tres sinodos, Nicenam, Ephesianam et Calcedonensem, et corroborauit dominationem et principatum sanctę sedis apostolicę.

(S)implicius[151] sedit annis XV, mensem I, dies VII.

(F)elix tercius sedit annis VIII, menses VI, dies XVII. Hic dampnauit Accacium Constantinopolitanum episcopum, eo quod Petrum Alexandrinum episcopum Eutichianistam ad sedem suam reuocauisset. Hunc enim Petrum Alexandrinum Simplicius predecessor eius anathematizauerat.

(G)elasius sedit annis III, menses VIIII. Huius tempore Iohannes Alexandrinus episcopus Romam uenit, quem beatus papa post se sedere faciens honorificauit et iterum Accatium et Petrum dampnauit nisi penitentiam agerent. Composuit[152] etiam sacramentorum prefationes et orationes satis[153] honesto dictamine.

(A)nastasius sedit anno I, menses XI, dies XXIIII. Hic cum uellet Accatium iniusto iudicio reuocare nutu diuino percussus interiit.

(S)ymmacus sedit annis XV, menses VII, dies XXVII. Cum Simaco ordinatur Laurentius. Vnde tamen Romanus populus decreuit ut ambo ordinati Rauennam pergerent in presentia regis Theoderici. Quod cum factum fuisset, iudicauit rex ut qui prior ordinatus fuerat et cui maior pars populi faueret ipse sedem apostolicam possideret. Sed Simmachus intuitu misericordie Laurentium in Nucerina ęcclesia constituit episcopum. Post annos uero tres accusatus est Simmachus apud regem crimine pessimo et reuocatus est Laurentius. Tunc rex Theodericus misit apostolice sedi uisitatorem Petrum Altine ciuitatis episcopum. Verum Simmachus congregata sinodo centum quindecim episcoporum purgauit se a falso criminę, et dampnatus est Petrus Altinus, et Laurentius Nucerinus, pro eo quod uiuente papa inuaserant sedem apostolicam. Simmacus autem restitutus in sede sua in pace quieuit.

(H)ormisda sedit annis VIIII, dies XVII. Per idem tempus Anastasio imperatore fulmine interempto, successit ei orthodoxus Iustinianus in orientali imperio. Ad quem honorabilis Hormisda misit in urbe regia Germanum Capuanum episcopum et Iohannem et Blandinum[154] presbiteros Felicemque et Dioscorum diaconos et Petrum notarium uenerabiles uiros. Quos omnes cum gaudio suscepit imperator, et Iohannes eiusdem ciuitatis episcopus et clerus et omnis populus, et remisit[155] feliciter.

Iohannes sedit annis duobus, mensibus VIII, dies XVII. Hic rediens a regia urbe, ubi a **(fol. 186r)** Iustiniano[156] imperatore susceptus fuerat honorifice, a Theodorico rege Italie peremptus est in carcere.

(F)elix IIII sedit annis III, mensibus II, dies XIII.

(B)onefacius II sedit annis II, dies XXVI. Cum Bonefacio ordinatus est Dioscolus in basilica Constantiniana. Et fuit dissentio in clero et populo dies XXVIIII.

(I)ohannes sedit annis II, menses IIII, dies VI. Hoc tempore Iustinianus imperator misit Romę fidem suam scriptam per episcopos Epatium et Demetrium.

(A)gapitus ad sanctos Iohannem et Paulum[157] sedit menses XI. Hic deposuit Anthemum regie urbis episcopum et susticuit in loco eius Menam catholicum.

(S)iluerius sedit anno I.

(V)igilius sedit annis XVII, menses VI, dies XXVI.

(P)elagius sedit annis XI, menses X, dies XVIIII.

(I)ohannes sedit annis XII, menses XI, dies XXVI.

(B)enedictus sedit annis IIII, mensem I, dies XXVIIII. Hoc tempore gens Langobardorum inuasit omnem Italiam.

(P)elagius sedit annis X, menses II, dies X. Huius tempore Roma obsessa est a Longobardis.

---

[150] huius Z : *om.* B

[151] Simplicius Z : (S)implicimus B

[152] Composuit Z : cum posuit B

[153] satis *HE*, Z : sacris B

[154] blandinum *HE* : blandum Z : blaueum B.

[155] remisit *HE* : remissi BW

[156] a iustiniano Z : augustiniano B

[157] Cf. *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 287) "Agapitus, natione Romanus, ex patre Gordiano presbitero, clericus a sanctos Iohannem et Paulum, sedit mens. XI, dies XVIII."

(G)regorius Magnus sedit annis XIII, menses VI, dies X. Hic multos libros edidit et adiecit[158] in canone "diesque nostros in tua pace dispone", et Angelorum gentem ad fidem Christi conuertit.
(S)abianus sedit anno I, menses V, dies VIIII.
(B)onefacius sedit menses VIII, dies XXII.
(**B)onefacius IIIItus** sedit annis VI, menses VIIII, dies XIII. Iste obtinuit a Foca cesare dari ecclesiae Christi templum Romę quod ab antiquis Panteon ante uocabatur.
(D)eusdedit sedit annos IIII, dies XXIII. Hic constituit secundam missam fieri in clero.
(B)onefacius V sedit annis V.
(H)onorius sedit annis XII, menses XI, dies XVII.
(S)euerinus sedit menses II, dies IIII.
(I)ohannes IIII sedit anno I, menses VIIII, dies XX.
(T)eodorus sedit annis VI, menses V, dies XVIIII.
(M)artinus sedit annis VI, mensem I, dies XXVI.
(E)ugenius sedit annis II, menses VIIII, dies XXIIII.
(Vi)talianus sedit annis XIIII, menses VI.
(A)deodatus sedit annis IIII, menses II, dies V.
(D)onus sedit anno I, menses VI, dies X.
(A)gatho sedit annis II, menses VI, dies IIII. Sub hoc[159] celebrata est sexta sinodus in regia urbe centum quinquaginta episcoporum, in qua legati fuere Iohannes diaconus et Iohannes Portuensis[160] episcopus. Translatum est etiam corpus sancti Benedicti de Cassino monte ad Gallias.
(L)eo iunior sedit menses X, dies XVII.
(B)enedictus iunior sedit menses X, dies XII.
(I)ohannes sedit anno I, dies VIIII.
(C)onon sedit menses XI.
(S)ergius sedit annis XIII, menses VIII, dies XXIII. Hic etiam adinuenit ut tempore fractionis sancti sacrificii Agnus Dei psallatur ter a clero et a populo.
(I)ohannes sedit annis III, menses II, dies XII. Item alter
(I)ohannes VII sedit annis II, menses VII, dies XVII.
(S)isinnius sedit diebus XX.
(C)onstantinus sedit annis VII, dies XV.
(G)regorius sedit annis XV, menses VIII, dies XXIIII. Hic fuit temporibus Anastasii, Theodosii, Leonis atque Constantini augustorum nutritus a parua ętate sub domno papa Sergio.
(G)regorius III sedit annis X, menses VIIII, dies XXIIII.
(Z)acharias sedit annos X, dies XXVIIII[161]. Cuius auctoritate Pipinum, fratrem Karlomanni[162] in monte Cassino monachi facti sub regula patris Benedicti, Franci sibi regem constituunt, abiecto Hildrico et tonsorato uique monacho facto.
(S)tephanus sedit annis V, dies XXIII. Hic Aistulfi regis Italie persecutionem fugiens, Pipinum Francorum regem adiit et in monasterio sancti Dionisii diu infirmus iacuit. Verum eiusdem sancti Dionisii et sociorum eius precibus sanitati est redditus. Qui mox in eadem basilica altare in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli consecrauit Pipinumque et duos eius filios Karolum et Karlomannum[163] in reges Francorum benedixit. Acta sunt hęc anno ab incarnatione Domini septingentesimo quinquagesimo quarto.
(P)aulus sedit annis XI, mensem I.
(S)tephanus II sedit annis III, menses V, dies XVII.
(A)drianus sedit annis XXIII, menses X, dies X et VII. **(fo1. 186v)**
(L)eo tercius sedit annis XX, menses V, dies XVII. Hunc Romani oculis priuare uoluerunt, sed lumen eius penitus extinguere non potuerunt. Qui ad Karolum Magnum[164] fugiens honorifice susceptus est ab

[158] adiecit : abiecit BZ, cf. *Lib. Pont.* (ed. Duchesne I, 312) "Hic augmentauit in praedicationem canonis *diesque nostros in tua pace* dispone, etc."
[159] hoc Z : ho B
[160] portuensis Z, *HE* : parturiensis B
[161] x-xxviiii Z : *om.* B; cf. *Lib.Pont.* (ed. Duchesne I, 426): "sedit ann. X mens. III dies XV"
[162] karolimagni BZ
[163] karromannum B : arromannum Z
[164] karolomagnum Z : karlomannum B

eo. Vnde postmodum die natali Domini idem Karolus Magnus[165] gloriosus rex Francorum in basilica beati Petri apostoli inunctus est imperator Romanorum.
(S)tephanus IIII sedit annis VII.
(P)aschalis sedit annis VII, dies XVI.
(E)ugenius sedit annis III, menses VIII, dies XXIIII.
(V)alentinus sedit diebus XL.
(G)regorius IIII sedit annis XVI.
(S)ergius sedit annis III.
(L)eo quartus sedit annis VIIII, menses III, dies V.
(B)enedictus sedit annis II, menses VI, dies totidem.
(N)icholaus sedit annis X, menses VI, dies VII. Huic Nicholao successit
Adrianus II, Adriano uero
Gregorius V. Post quos sedit
Iohannes VIII. (H)ic lohannes papa uenit in Trecassina ciuitate quę est in Gallias, et habuit sinodum in qua Himmarus Laugduni Clauati[166] episcopus post auulsionem oculorum episcopatu suo est redditus. Huic autem Iohanni **Leo quintus** successit, qui ęcclesiam beatissimi confessoris Christi Sacerdotis priuilegio suę sanctitatis muniuit feliciter.
Explicit

[165] karolomannus Z : karlomannus B
[166] i.e. Laon, dep. Aisne

Appendix IV
DE TITEL VAN DE *HISTORIA ECCLESIASTICA*

Door de eeuwen heen onduidelijkheid heeft bestaan over de correcte titel van Hugo's *Historia Ecclesiastica*, waardoor deze verward kon worden met andere werken, van hemzelf en anderen. Terwijl uit de handschriftelijke overlevering duidelijk blijkt dat hij zijn werk de naam *Historia Ecclesiastica* heeft meegegeven, komen we toch met een zekere regelmaat de titel *Chronicon* tegen.[1] Bovendien staat de *HE* soms in de literatuur – en ook in een gedeelte van de handschriften – niet op naam van Hugo van Fleury, maar op die van Ivo van Chartres, kennelijk doordat de eerste Aanbiedingsbrief van de *HE* aan deze laatste is geadresseerd.

Chronicon (= HE)

De benaming *Chronicon* voor de *Historia Ecclesiastica* vinden we al in de 17e-eeuwse edities[2]. Freher (1613), die meende dat Ivo van Chartres de auteur was, noemde zijn uitgave van de eerste helft van de *HE Excerptiones venerabilis episcopi Ivonis Carnotensis*, met als kopregel boven de tekst "Ivonis Carnot. Chronicon"[3], Rottendorff (1636/1638) wist wel wie de auteur was, maar gaf zijn editie de titel *Hugonis Floriacensis monachi Benedictini Chronicon*. De *Histoire Litéraire* X (1756) 296 neemt dit over: "son histoire ou sa chronique, intitulée *Hugonis Floriacensis monachi chronicon*". Hauréau (1858) kol. 435 spreekt van *Chronicon Floriacense*, Lehmann (1938) 25 van *Chronik*. Von den Brincken, (1957) 193 verklaart: "Hugos wichtigstes Werk ist sein *Chronicon*, das er freilich selbst *Historia ecclesiastica* nennt", Zimmermann (1960) 54 "Der Verfasser wollte… eine 'Kirchengeschichte' liefern, dennoch ist sein Werk auch unter den Namen *Chronicon* bekannt…", Funkenstein (1965) 90 spreekt van "Chronik oder Kirchengeschichte", Vidier (1965) 76 van "*Histoire Ecclésiastique*, ou *Chronicon*, ou *Historia Francorum*". Guenée (1980) gebruikt eerst (250, 287) de benaming *Chronicon*, en schrijft daarna (309-10, cf. ook 319): "Le premier, dit parfois Chronique ou Histoire des Francs, est en fait une histoire ecclésiastique où l'auteur retrace l'histoire de l'Occident jusqu'à la mort de Louis le Pieux." Bij Bautier (1994) vinden over de *HE*: "qu'on a pris l'habitude de désigner comme *Historia ecclesiastica*, mais que lui même a désignée du nom de *Gesta Romanorum imperatorum.'* Deze mening wordt gedeeld door Bond (1995) 154: "… what is now called his ecclesiastical history. Its actual content is better described by Hugh himself: 'Here you have something you might read when you have free time, namely the acts of the ancient emperors and equally memorable acts of certain men beloved to God, from the incarnation of the Lord up to [the death of Charlemagne]'". Ook Rech (2010) 815-16 spreekt in de *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* van "…*Gesta Romanorum imperatorum*, also known as *Historia ecclesiastica".* Wenzel-Beck (2002) bedient zich van de termen *Chronicon* (23,46) en *Chronika* (81,100), en ook *Historia Ecclesiastica* (208). Natuurlijk vinden we in de literatuur soms ook eenvoudigweg de door de auteur genoemde titel *Historia Ecclesiastica* – al dan niet vertaald - zonder verdere aanvulling.[4]

Chronicon (= Hugo's Chronica of Chronicon)

Het gebruik van de titel *Chronicon* voor de *HE* is des te verwarrender omdat, zoals we hierboven zagen[5], sinds Couderc (1893) nog een andere, korte tekst van Hugo van Fleury bekend is onder de titel *Chronica*,[6] en in de recentere literatuur, Lettinck (1981) 387, Lettinck (1983) en Head (2005) 93, noot 160, *Chronicon* wordt genoemd.

---

[1] In de rubrieken van alle voor de editie geselecteerde handschriften draagt het werk de titel *Historia Ecclesiastica* (Vat. Reg. Lat. 545, Paris BnF lat. 4963, Paris BnF lat. 13701, Paris BnF lat. 14625, Paris Maz. 2013, Paris Ars. 988).

[2] Zie voor de editiegeschiedenis p. XXIII-IV.

[3] Freher (1613) p. 1-50, de *Elenchus Scriptorum* op het aan pagina 1 voorafgaande blad vermeldt *Excerpta Chronica*. Ms.-groep η schrijft het werk toe aan Ivo van Chartres, zie p. LXXXIV.

[4] O.a. Waitz (1851), Vidier (1936), Manitius (1931) p. 518 (wel : "Zunächst ist allerdings die Kirchengeschichte keine solche..."). Bezzola (1966) p. 378; Engels (1984), p. 617-18, Guenée (1977) p. 271; Guenée (1980) p. 103.

[5] Zie p. XII.

[6] Zie Appendix III.

Historia Francorum (= HE)

De titel van *HE I* luidt *Liber Historiae ęcclesiastice gestorumque Romanorum atque Francorum*[7]; ook in de literatuur wordt de titel *Historia Francorum* een aantal keren vermeld, maar bijna steeds in combinatie met *Historia Ecclesiastica*. We zagen al Vidier (1965) p. 76 *Histoire Ecclésiastique,* ou *Chronicon,* ou *Historia Francorum"* en Guenée (1980) p. 309 "Le premier, dit parfois *Chronique* ou *Histoire des Francs*, est en fait une histoire ecclésiastique…". Ook Bautier (1975) 30 geeft *Historia Ecclesiastica* ou *Historia Francorum,* Krüger (1976) p. 31 *Liber Historiae aecclesiasticae gestorumque Romanorum atque Francorum*[8], Vergnolle (1985) "*Historia Francorum* (depuis Ninivé jusqu'à Louis le Pieux)", Bourgain (1991) "*Historia Ecclesiastica,* auch *Historia Francorum*", LoPrete (1996) p. 320 "Ecclesiastical History Plus Deeds of the Romans and Franks".

Chronica van andere auteurs

Voorts zijn er twee teksten met de titel *Chronicon* die respectievelijk aan Ivo van Chartres en aan Hugo van Fleury zijn toegeschreven,en daardoor wel in verband worden gebracht met de *Historia Ecclesiastica*. Het betreft het *Chronicon de regibus Francorum* op naam van Ivo (*PL* 162, k. 611-16) en een tekst die door Bezzola (1967) 352 wordt aangeduid als "le *Chronicon* d'Hugues de Fleury qui s'étend du Pharamond légendaire jusqu'au début du XIIe siècle", en door De Schryver (1997) 142 als "*Chronicon de Regibus Francorum*, vanaf de (legendarische) Pharamundus tot Philips I († 1108).[9] Deze teksten hebben geen deel uitgemaakt van dit onderzoek, maar hun toeschrijving heeft wel in de literatuur tot de verwarring bijgedragen.

[7] Zie het titelblad en de slotrubriek in Paris, BnF lat. 4963 en de rubrieken in Bern Burgerbibl. 208, Paris Ste. Geneviève 1207, Troyes 470ter en Vat.Reg. lat. 905.

[8] Krüger (1976) 31 noemt de *HE* "ein durchaus universalchronistisches Werk, in dessen Titel *historia ecclesiastica* und *gesta* zu Recht gegenübergestellt sind".

[9]Waitz (1851) p. 343-44 meende al dat dit werk niet aan Hugo moet worden toegeschreven: "…brevissima Francorum historia…sub Iuonis nomine saepius edita est (Ivonis *Opera,* et Freheri *Corp. Hist.* p. 51-54) quam alii Hugoni tribuere malunt. Sed nihil habet quod huius ingenium vel sermonem arguat." Nog een andere vermelding van een werk van Hugo onder de naam *Chronicon* berust kennelijk op een vergissing. Vidier 241, addendum op p. 76: "Une traduction médiocre de la *Chronique* se trouve dans Guizot, *Coll. des Mémoires relatifs à l'Hist. de France*, VII, Paris 1925, p. 65-85, précédée de la dédicace à Mathilde" heeft betrekking op het *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*.

BIBLIOGRAFIE

Afkortingen

BHL	*Bibliographia Hagiographica Latina*
CC SL	*Corpus Christianorum, Series Latina*
CC CM	*Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*
CSEL	*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*
MG	*Monumenta Germaniae Historica*
MG SS	*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*
PL	*Patrologiae cursus completus, Series Latina*

Tekstuitgaven

ADO VIENNENSIS, *Chronicon in aetates sex divisum* – Migne *PL* 123, kol. 23-138.

ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS, *Chronographia Tripertita*, – ed. C. DE BOOR, (Theophanis Chronographia II), Leipzig, 1885, p. 33-346. [fotografische herdruk Hildesheim/New York, 1980]

Annales regni Francorum : Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Freiherr vom Stein Gedächtnissausgabe, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, Erster Teil, hrsg. Reinhold Rau, Darmstad, 1980, p. 1-155.

AUGUSTINUS, *De Civitate Dei* – ed. B. DOMBART et.al., *CC SL* XLVIII, Turnhout, 1955.

Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem - ed. R. WEBER, 2 vols., 2e verb. druk, Stuttgart, 1975.

Einhard, *Vita Karoli Magni* – ed. O. HOLDER-EGGER, *MG Script. rer. Germ.*, Hannover /Leipzig, 1911.

CASSIODORUS/EPIPHANIUS, *Historia Ecclesiastica Tripartita* – ed. W. Jacob, R. Hanslik, Wien 1952 (*CSEL* 71)

EUSEBIUS/RUFINUS, *Historia Ecclesiastica* – ed. E. SCHWARTZ en T. MOMMSEN, *Eusebius Werke* vol. 2. *Die Kirchengeschichte [mit] der lateinischen Übersetzung des Rufinus,* (Die griechischen christlichen Schriftsteller 11, 1–3). Leipzig, 1903–09.

EUTROPIUS, *Breuiarium ab urbe condita,* ed. C. Santini, Stuttgart/Leipzig 1979 (ed. stereotypa 1992)

FRECHULFUS LEXOVIENSIS *Historiae* – ed. M.I. ALLEN, *Frechulfi Lexoviensis episcopi opera omnia* vol. II, *Historiarum libri XII, SS CM* CLXIXA, Turnhout, 2002.

[GREGORIUS MAGNUS] GRÉGOIRE LE GRAND, *Dialogues* – ed. ADALBERT DE VOGÜÉ, 3 vols., Paris, 1978-79.

[HEGESIPPUS] *Hegesippi qui dicitur Historiae Libri V* – ed. V. USSANI, Wien, 1960, (*CSEL* 66).

HUGO FLORIACENSIS, *Vita Sancti Sacerdotis episcopi Lemovicensis* – Migne *PL* 163, kol. 975-1004.

HUGO FLORIACENSIS, *Chronica* – ed. C. COUDERC, 'Note sur une compilation inédite de Hugues de Sainte-Marie et sa Vie de Saint Sacerdos, évèque de Limoges' in: *Bibliothèque de l' École des Chartes* 54 (1893) p. 468-74.

HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. MARQUARD FREHER, *Corpus Francicae historiae veteris et sincerae, in quo prisci eius scriptores hactenus miris modis in omnibus editionibus depravati et confusi nunc tandem serio emendati et pro ordine temporum dispositi pseudepigrapha veris auctoribus suis restituta omnia denique notis marginalibus perpetuis illustrata, sic ut singula nova videri possint, uno volumine exhibentur.* Hanau, 1613, p. 1-50.

HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. BERNHARD ROTTENDORFF, *Hugonis*

Floriacensis monachi Benedictini Chronicon, quingentis ab hinc annis & quod excurrit, conscriptum : hactenus à multis desideratum, nunc tandem postliminiò ex membranis antiquissimis erutum, ac publicis vsibus transcriptum, Münster, 1636, herdrukt in 1638.

HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. G. WAITZ, *Hugonis Floriacensis opera historica*, Hannover, 1851 in: *MG SS* IX, p. 337-95 (*Historia Ecclesiastica* p. 37-64). (Overgenomen in Migne, *PL* 163, kol. 805- 912.)

HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. A. WILMART, 'L'Histoire Ecclésiastique composée par Hugues de Fleury et ses destinataires' in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) p. 292-305.

HUGO FLORIACENSIS, *Historia Ecclesiastica* – ed. B.Z. KEDAR, *Crusade and Mission: European approaches toward the Muslims*, Princeton, 1984. Appendix 1 'Information about Muhammad', (c) 'Hugh of Fleury's two redactions', p. 208-10.

HUGO FLORIACENSIS, *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus* – ed. G. WAITZ, *MG SS* IX (Hannover, 1851) p. 376-395.

HUGONIS FLORIACENSIS, *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate Hugonis monachi Floriacensis Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate* – ed. E. SACKUR *MG Lib. Lit.* II, (1892) p. 465-94.

IUSTINUS, M. *Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi* – ed. O. SEEL, Stuttgart, 1972.

LANDOLFUS SAGAX, *Landolfi Sagacis Historia Romana* – ed A. Crivellucci, 2 vols., Roma 1912-1913

Liber Pontificalis – ed. L. DUCHESNE, Paris, I (1886), II (1892), III (1957, Nachträge von C. VOGEL).

OROSIUS, *Historiae adversus Paganos, Histoire contre les Païens* – ed. M.-P. ARNAUD-LINDET, 3. vols., Paris, 1990-91.

PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* – ed. L. BETMANN en G. WAITZ, *MG Script. Rer. Lang*. Hannover, 1878, p. 45-187. [Onveranderde herdruk 1987.]

[THEOPHANES CONFESSOR] *Theophanis Chronographia* – ed. C. DE BOOR, (Theophanis Chronographia I), Leipzig, 1885 [fotografische herdruk Hildesheim/New York, 1980]

Vita Hludovici – ed. ERNST TREMP, *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs. Astronomus. Das Leben Kaiser Ludwigs.* (*Script. Rer. Germ.* 64.), Hannover, 1995, p. xi + 681.

Literatuur

P. ABRAHAMS, *Les oeuvres poétiques de Baudri de Bourgeuil (1046-1130),* Paris, 1926.

G. ALLEMANG, 'Hugo (mit beinamen a Sta Maria) v. Fleury' in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. V, Freiburg, 1933, kol. 179-80.

R. AUBERT, 'Hugues de Fleury' in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. XXV, Paris, 1995, kol. 228-229.

B. BAERT, *A Heritage of Holy Wood: The Legend of the True Cross in Text and Image*, Leiden 2004

L.K. BARKER, 'Ivo of Chartres and the Anglo-Norman Cultural Tradition' in: M. CHIBNALL (ed.), *Proceedings of the Battle Conference 1990* (Anglo-Norman Studies XIII), Woodbridge, 1991, p. 15-33.

R. BARTLETT, *Gerald of Wales 1146-1223*, Oxford 1982

R. BARTLETT, 'Ancient Iran in the imagination of the medieval West' in: A.M. ANSARI, (ed.), *Perceptions of Iran. History, Myths and Nationalism from Medieval Persia to the Islamic Republic*, London, 2014, p. 37-46

PIERRE BAUDUIN 'Hugues de Fleury et l'histoire normande' in: D. CROUCH en K. THOMPSON

(eds.), *Normandy and its Neighbours, 900-1250. Essays for David Bates*, Turnhout (Medieval Texts and Cultures of Northern Europe, 14), 2011, p. 157-174.

R.-H. BAUTIER, 'La place de l'Abbaye de Fleury-sur-Loire dans l'historiographie française du IXe au XIIe siècle' in: R. LOUIS (ed.), *Études ligériennes d'histoire et d' archéologie médiévales*, Auxerre, 1975, p. 25-33.

R.-H. BAUTIER, 'L'école historique de l'abbaye de Fleury d'Aimoin à Hugues de Fleury' in: Y.M. BERCÉ AND P. CONTAMINE, *Histoires de France, Historiens de la France. Actes du Colloque international organisé par la société d'Histoire de France, Reims, 14 et 15 mai 1993*, Paris 1994, p. 59-72.

A. BECKER, *Studien zum Investiturproblem in Frankreich / Etudes sur le problème des investitures en France*, Saarbrücken, 1955.

A. BECKER, 'Hugo (auch H. v. S. Maria), Mönch in Fleury-sur-Loire' in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. V, Freiburg, 1996, kol. 308-09.

J.M. BERLAND, 'Les prieurés Normands de l'Abbaye de Fleury aux XIe et XIIe siècles' in: *Questions d'histoire et de dialectologie normande. Actes du 105e Congrès national des sociétés savantes, Caen 1980, philol. et hist.*, II, Paris, 1984, p. 107-24.

R.R. BEZZOLA, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200)*, II.1, Paris, 1966; II.2, Paris, 1966, III.1, Paris, 1967.

G.A. BOND, *The Loving Subject. Desire, Eloquence, and Power in Romanesque France*, Philadelphia, 1995, p. 154-56.

P. BOURGAIN, 'Hugo von Fleury' in: *Lexikon des Mittelalters*, vol. V, München, 1991, kol. 171.

P. BOURGAIN, 'La protohistoire des chroniques latines de Saint-Denis (BNF, lat. 5925)', in: *Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée,* F. AUTRAND, C. GAUVARD en J.-M. MOEGLIN (eds.), Paris 1999, p. 375-94.

P. BOURGAIN, 'Les prologues des textes narratifs', in: *Textes et Etudes du Moyen Age* 15 (2000), p. 245-73.

A. BRENT, 'The investiture controversy an issue in sacramental theology?' in: *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 63 (1987) p. 59-89.

M. BRETT, 'John of Worcester and his contemporaries' in: *The writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, R.H.C. DAVIS en J.M. WALLACE-HADRILL (eds.), Oxford, 1981, p. 101-26.

A.D. VON DEN BRINCKEN, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf, 1957.

S.A. BROWNE en M.W. HERREN, 'The Adelae Comitissae of Baudri of Bourgeuil and the Bayeux Tapestry' in: *Anglo-Norman Studies* XVI (1993) p. 55-73.

WALTER BULST, M.L. BULST-THIELE M. (eds.), *Hilarii Aurelianensis Versus et Ludi, Epistolae, Ludus Danielis Bellovacensis*, Leiden, 1989, kol. 547.

N.F. CANTOR, *Church, Kingship and Lay Investiture in England 1089-1135*, Princeton, 1958.

R.W. en A.J. CARLYLE, *A History of mediaeval political theory in the West*, vol. IV, London, 1922.

P. CARTER, 'The Historical Content of William of Malmesbury's Miracles of the Virgin Mary' in: *The writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, R.H.C. DAVIS en J.M. WALLACE-HADRILL (eds.), Oxford, 1981, p. 127-166.

M. CHAZAN, *L'Empire et l'Histoire universelle. De Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe-XIVe siècle)*, Paris, 1999.

M. CHAZAN, 'Les testaments de Charlemagne dans les chroniques françaises' in: *Herrscher-und Fürstentestamente im westeuropaïschen Mittelalter*, BRIGITTE KASTEN, (ed.), Köln/Weimar/ Wien, 2008, p. 331–359.

M. CHAZAN, 'La représentation de l'Empire dans les chroniques et histoires universelles du XIIe siècle en Normandie' in: *L'historiographie normande et ses sources antiques*: *Xe-XIIe siècle*: *actes du colloque de Cerisy-la-Salle et du Scriptorial d'Avranche (8-11 octobre 2009)*,

MARIE-AGNÈS LUCAS-AVENEL en PIERRE BAUDUIN (eds.), Caen, 2014, p. 171-86.
M. CHIBNALL, *The World of Orderic Vitalis,* Oxford, 1984.
Y. CONGAR, 'Ecclesia ab Abel' in: MARCEL REDING et al. (hrsg.), *Abhandlungen über Theologie und Kirche. Festschrift für Karl Adam*, Düsseldorf, 1952, p. 79-108.
Y. CONGAR, 'Hugues de Fleury' in: *Catholicisme, Hier, Aujourd'hui, Demain*, vol. V, Paris, 1962, kol. 1033.
C. COUDERC, 'Note sur une compilation inédite de Hugues de Sainte-Marie et sa Vie de Saint Sacerdos, évèque de Limoges' in: *Bibliothèque de l' École des Chartes* 54 (1893) p. 468-74.
J. DE GHELLINCK, *L'Essor de la literature latine au XIIe siècle*, 2e druk, Bruxelles/Bruges/Paris, 1954.
R. DE SCHRYVER, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa,* 3e druk, Leuven, 1997.
M. DI CESARE, *The Pseudo-historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: a Repertory*, Berlin/Boston 2012, '11. Hugh of Fleury, History of the Church', p. 71-73.
B. DUDÍK, *Iter Romanum*, vol. I, Wenen 1855; Vat. Reg. lat. 545, p. 131.
G. DUNPHY (ED.), *Encyclopedia of the medieval Chronicle* (2 vols.), Leiden 2010.
O. ENGELS, 'Geschichte der Geschichtsschreibung/Geschichtsphilosophie VI' in: *Theologische Realenzyklopedie* XII, Berlin, 1984, p. 617-18.
C. ERDMANN, 'Leonitas. Zur mittelalterlichen Lehre von Kursus, Rhythmus und Reim' in: *Corona Quernea . Festgabe K. Strecker zum 80. Geburtstage dargebracht*, Leipzig 1941, p. 15-28.
J.M. FERRANTE, 'Women's role in Latin letters from the fourth to the early twelfth century' in: J.H. MCCASH (ed.), *The Cultural Patronage of Medieval Women*, Athens, Georgia, 1996, p. 73-104.
J.M. FERRANTE, *To the Glory of her Sex. Women's roles in the composition of medieval texts*. Bloomington/Indianapolis, 1997.
A. FLICHE, 'Y-a-t-il eu en France et en Angleterre une quérelle des investitures?' in: *Revue Bénédictine* 46 (1934) p. 283-95.
A. FLICHE, *Histoire de l'Église depuis les origines jusq' à nos jours*, vol. VIII, Paris, 1946, p. 348-50.
J. FÜHRER, 'Hugues de Fleury: l'histoire et la typologie' in: M.T. KRETSCHMER, *La Typologie Biblique comme forme de pensée dans l'historiographie médiévale* (Textes et études du Moyen Âge 75), Turnhout, 2014, p. 97-113.
H. FUHRMANN, 'Überlegungen eines Editors' in : L. Hödl en D. Wuttke (ed.), *Probleme der Edition mittel- and neulateinischer Texte*, Boppard 1978, p. 1-34.
A. FUNKENSTEIN, *Heilsplan und natürliche Entwicklung. Formen der Gegenwartsbestimmung im Geschichtsdenken des hohen Mittelalters*, München, 1965.
P.B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae* , Regensburg 1873-86, Unveränderter Abdruck , Graz 1957.
P. GAUTIER DALCHÉ, 'L'Espace de l'Histoire: le rôle de la géographie dans les chroniques universelles' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe: Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 287-300.
H.-W. GOETZ, 'On the Universality of universal history' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe: Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 247-61.
W. GOEZ, *Translatio imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, 1958.
H. GRUNDMANN, *Geschichtsschreibung im Mittelalter, Gattungen – Epochen – Eigenart* ,

Göttingen, 1957, 3e druk 1978.
B. GUENÉE, 'Y-a-t-il une historiographie médiévale?' in: *Revue historique* 268 (1977) p. 261-75.
B. GUENÉE, *Histoire et Culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1980.
B. GUENÉE, 'Les premiers pas de l'histoire de l'historiographie en Occident au XIIe siècle' in: *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres,* 127e année, N. 1, 1983, p. 136-152.
B. HALLER, 'Das Druck- und Verlagshaus Raesfeld in Münster und sein Autor Bernhard Rottendorff' in: Hermann Hugenroth, *Zum dichterischen Werk des münsterschen Arztes und Humanisten Bernhard Rottendorff (1594-1671*) herausg. Franz-Josef Jakobi, Münster 1991, 57-83.
B. HAURÉAU, *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXV, Paris, 1858, kol. 435-36.
T. HEAD, *Hagiography and the Cult of Saints. The Diocese of Orléans, 800-1200*, Cambridge, 1990.
P. HEALY, *The Chronicle of Hugh of Flavigny. Reform and the Investiture Contest in the late Eleventh Century.* Aldershot, 2006.
B. HEURTEBIZE, 'Hugues de Sainte-Marie' in: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. VII, Paris, 1922, kol. 239-40.
K. HILBERT, *Baldricus Burgulianus, Carmina*, Heidelberg, 1979, nrs. 134-135.
Histoire Litéraire de la France, par les religieux bénédictins de la congrégation de St. Maur, vol. X, Paris, 1756, p. 285-306 : 'Hugues de Sainte Marie, Moine de Fleuri'. (Herdrukt in *PL* 163, kol. 791-806.)
H. HOFMANN, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters,* Vol. 11, *La Littérature historiographique des origines à 1500*, tome I (Partie historique) , 2. Teilband: IV, Heidelberg, 1987, m.n. p. 413-415.
E.M.C. VAN HOUTS, *Gesta Normannorum Ducum: een studie over de handschriften, de tekst, het geschiedwerk en het genre,* Groningen, 1982.
H. JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte,* Band 1, *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche*, Freiburg, 1962, p. 28.
H. JEDIN, 'Zur Widmungskapittel der *Historia Ecclesiastica* Hugos von Fleury' in: C. BAUER et al. (ed.), *Speculum historiale. Geschichte im Spiegel von Geschichtsschreibung und Geschichtsdeutung, Johannes Spörl aus Anlass seines 60. Geburtstages dargebracht von Weggenossen, Freunden und Schülern*, Freiburg, 1965, p. 559-66.
M.-R. JUNG, 'L'Histoire grecque: Darès et le suites' in: E. BAUMGARTNER en L. HARF-LANCNER (eds.) *Entre fiction et histoire: Troie et Rome au Moyen Age*, Paris, 1997, p. 185-206.
A.P. KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991.
B.Z. KEDAR, *Crusade and Mission. European approaches toward the Muslims*, Princeton, 1984.
D. KNOWLES, *The Monastic Order in England* I, Cambridge, 1950, p. 424, 429.
B. KRANEMANN, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Lex. des MA* V (1991) kol. 1173.
K. H. KRÜGER, *Die Universalchroniken*, Turnhout, 1976. (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, fasc. 16.)
B. LACROIX, 'Hugh of Fleury' in: *New Catholic Encyclopedia*, vol. VII, 1967, kol. 190-91.
J. LAKE, 'Authorial intention in Medieval historiography' in: *History Compass* 12 (2014), 344-60.
J. LAKE, 'Current approaches to Medieval historiography' in: *History Compass* 13 (2015), 89-109.
F. LANDSBERG, *Das Bild der alten Geschichte in mittelalterlichen Weltchroniken*, Berlin, 1934.
J. LAPORTE, 'Fleury' in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. 17, Paris, 1971, kol. 441-76.
J. LECLERCQ, 'Épilogue. Hugues de Fleury et nous' in: R. LOUIS (ed.), *Études Ligériennes d'Histoire et d' Archéologie Médiévales*, Auxerre, 1975, p. 531-36.
P. LEHMANN, 'Aus dem Leben, dem Briefwechsel und der Büchersammlung eines Helfers der

Philologen' in: ID., *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze* , Band IV, Stuttgart 1961, herdruk van 1938.
N. LETTINCK, *Geschiedbeschouwing en beleving van de eigen tijd in de eerste helft van de twaalfde eeuw*, Amsterdam, 1983.
N. LETTINCK, 'Pour une édition critique de l' *Historia Ecclesiastica* de Hugues de Fleury' in: *Revue Bénédictine* 91 (1981) p. 386-97.
N. LETTINCK, 'Comment les historiens de la première moitié du XIIe siècle jugeaient-ils leur temps?' in: *Journal des Savants* 1984, Paris, 1985, p. 51-77.
N. LETTINCK, 'L'intérêt de l'analyse de termes pour l'étude de l'historiographie médiévale' in: O. WEIJERS (ed.), *Actes du colloque Terminologie de la vie intellectuelle au moyen âge, Leyde/La Haye 20-21 septembre 1985*, Turnhout 1988, p. 33-40.
F.A. VAN LIERE, 'Hugo van Fleury's geschiedbeschouwing in zijn politieke tractaat *De Regia Potestate et Sacerdotali Dignitate*' in: *Groniek* 110 (1990) p. 25-34.
F.A. VAN LIERE, *An introduction to the Medieval Bible*, New York, 2014.
A. LINDER, 'Ps. Ambroses Anacephalaeosis: a Carolingian Treatise on the Destruction of Jerusalem' in: *Revue d'histoire des textes*, bulletin no. 22 (1992), 145-58.
K.A. LOPRETE, 'Adela of Blois as mother and countess' in: J.C. PARSONS en B. WHEELER (eds.), *Medieval Mothering*, New York, 1996, p. 313-33.
K.A. LOPRETE, 'Adela of Blois: Familial Alliances and Female Lordship' in: T. EVERGATES (ed.), *Aristocratic Women in Medieval France*, Philadelphia, 1999, p. 7-43.
K.A. LOPRETE, *Adela of Blois. Countess and Lord (c. 1067-1137)*, Dublin, 2007.
M. MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* III, München, 1931, p.47, 518-21.
E. MÉGIER, *Christliche Weltgeschichte im 12. Jahrhundert : Themen, Variationen und Kontraste. Untersuchungen zu Hugo von Fleury, Ordericus Vitalis und Otto von Freising* (Beihefte zur Mediaevistik hg. von PETER DINZELBACHER 13), Frankfurt am Main, 2010.
Heruitgave van onderstaande artikelen met enkele correcties en literatuuraanvullingen:
[1999-2000] Il tempo dei monaci nella *Historia de duabus civitatibus* di Ottone di Frisinga: anticipazione dell'età dello Spirito di Gioacchino da Fiore?', 301-316. (Oorspr. uitg. *Florensia* 13/14, 1999-2000, 281-296)
[2000] 'Divina pagina and the narration of history in Orderic Vitalis', p. 283-99. (Oorspr. uitg. *Revue Bénédictine* 110 (2000), 106-123.)
[2001a] 'La chiesa cristiana, erede della Roma antica o dell' antica alleanza? I punti di vista di Ugo di Fleury e Ottone di Frisinga' p. 333-59. (Oorspr. uitg. *Roma antica nel Medioevo. Mito, Rappresentazioni, Sopravvivenzae nella 'Respublica christiana' dei secoli IX-XIII*, Milano, 2001, 505-536.)
[2001b] 'Karl der Grosse, das römische Reich und die Kirche in franko-normannischer Sicht : der Standpunkt Hugos von Fleury, p. 317-31. (Oorspr. uitg. Franz-Reiner Erkens ed., *Karl der Grosse und das Erbe der Kulturen*, Berlin, 2001. 221-233.)
[2002a] '*Ecclesiae sacramenta*. The spiritual meaning of Old Testament history and the foundation of the church in Hugh of Fleury's *Historia ecclesiastica*', p. 361-82. (Oorspr. uitg. *Studi Medievali.* 3a serie, 43 (2002) 625-649.).
[2002b] '*Fabulae* ou *historiae*? Mythologie grecque et exégèse typologique dans la chronique d'Otton de Freising.' p. 383-98. (Oorspr. uitg. *Mediaevistik* 15, 2002, 15-30.)
[2006] 'Post-biblical history of the Jews in Latin chronicles : The case of Hugh of Fleury's Historia ecclesiastica', p. 399-427 (Oorspr. uitg. *Aevum* 80, 2006, 353-376.)
E. MÉGIER (Bibliography and List of MSS. L.M. DE RUITER), 'Hugh of Fleury ' in: DAVID THOMAS en ALEX MALLETT (eds.), *Christian Muslim relations* III *(1050-1200)*, Leiden , 2011, p. 341-48.
E. MÉGIER, 'Hugues de Fleury et les Amazones. Exemples de présence de la mythologie antique dans l'historiographie médiévale normande' in: *L'historiographie normande et ses sources*

antiques : *Xe-XIIe siècle* : *actes du colloque de Cerisy-la-Salle et du Scriptorial d'Avranches (8-11 octobre 2009)*, MARIE-AGNÈS LUCAS-AVENEL en PIERRE BAUDUIN (eds.), Caen, 2014, p. 191-211.

A. MOLINIER, *Les sources de l'Histoire de France*, vol. II, Paris, 1902, p.308-309.

P. VON MOOS, *Hildebert von Lavardin (1056-1133), Humanitas an der Schwelle zum höfischen Zeitalter*, Stuttgart, 1965.

M. MOSTERT, *The Library of Fleury. A provisional list of manuscripts*, Hilversum 1989.

D. NEBBIAI-DALLA GUARDA *La bibliothèque de l'abbaye de Saint-Denis en France: du IXe au XVIIIe siècle*, Paris 1985

M. PAULMIER-FOUCART, 'La compilation dans le *Speculum Historiale* de Vincent de Beauvais: le cas Hugues de Fleury' in: J.-P. GENET (ed.), *L'Historiographie médiévale en Europe : Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989*, Paris, 1991, p. 51-66.

A. B. PERGOT, *Vie de S. Sacerdos, évèque de Limoges et patron de l'ancien diocèse de Sarlat*, Périgueux 1865.

A. POTTHAST, *Bibliotheca Historica Medii Aevi*. *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelaters bis 1500* I, Berlin, 2e druk, 1896, p. 296.

R. RECH, 'Hugh of Fleury' in: G. DUNPHY (ed.), *Encyclopedia of the medieval Chronicle* (2 vols.), Leiden 2010, 815-16.

I.S. ROBINSON, *Authority and Resistance in the Investiture Contest. The Polemical Literature in the Late Eleventh Century*, Manchester 1978.

L.M. DE RUITER, 'An indispensable manuscript for the reconstruction of the textual tradition of Hugh of Fleury's *Historia ecclesiastica*: MS. Vat. Reg.lat.545' in: R.I.A. NIP et al. (eds.), *Media Latinitas: A Collection of Essays to Mark the Occasion of the Retirement of L.J. Engels*, Turnhout, 1996, p. 329-33.

E. SACKUR, 'Zu den Streitschriften des Deusdedit und Hugo von Fleury' in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 16 (1891) p. 347-86.

Y. SASSIER 'Les premiers chapitres du De regia potestate et sacerdotali dignitate d'Hugues de Fleury (1102–1107), ou l'art de s'approprier un vieux discours théologico-politique' in: *Configuration du texte en histoire: proceedings of the 12th International conference Hermeneutic study and education of textual configuration 2011,* ed. by Osamu Kano. Nagoya University, Japan, 2012. p. 123- 135.

B. SCHNEIDMÜLLER, 'Ordnung der Anfänge. Die Entstehung Deutschlands und Frankreichs in historischen Konstruktionen des Hoch- und Spätmittelalters' in: W. POHL (ed.), *Die Suche nach den Ursprüngen: Von der Bedeutung des frühen Mittelalters* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse: Denkschriften 322; Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, 8), Wien 2004, p. 291-306.

G. SCHWAIGER, 'Kirchengeschichtschreibung' in: *Lexikon des Mittelalters* V, München. 1991, kol. 1173-76.

G. SIMON, 'Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittelalterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts', 2 Teile, in: *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*. Erster Teil, 4 (1958), p. 52-119; Zweiter Teil, 5-6 (1959/60) p. 73-153.

B. SMALLEY, *Historians in the Middle Ages*, London, 1974, p. 99-100.

A. SOMMERLECHNER, 'Kaiser Herakleios und die Rückkehr des heiligen Kreuzes nach Jerusalem: Überlegungen zu Stoff- und Motivgeschichte' in: *Römische Historische Mitteilungen* 45 (2003), 319-360.

R. SPRANDEL, *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte*, Stuttgart 1962.

A.J. STOCLET, '*Flores et extracta Vitae Karoli Magni* dans quelques chroniques universelles des XIe et XIIe siècles' in: *Le Moyen Age* 91 (1985) p. 357-69.

E. STÖVE, 'Kirchengeschichtsschreibung' in: *Theologische Realenzyklopädie*, XVIII, Berlin, 1989, p. 539-40.
J.R. STRAYER, 'Hugh of Fleury' in: *Dictionary of the Middle Ages* VI, New York 1985, p.318-19.
T. STRUVE, *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter*, Stuttgart, 1978.
R.M. THOMSON, 'The reading of William of Malmesbury' in: *Revue Bénédictine* 85 (1975) p. 362-402.
R.M. THOMSON, 'William of Malmesbury and Some Other Western Writers on Islam' in: *Mediaevalia et Humanistica* n.s. 6 (1975) 1, p. 79-87.
J.M. DE TORO VIAL, 'Historia y Geografía en el siglo XII : el caso de la *Historia Ecclesiastica*, primera versión, de Hugo de Fleury' in: *Intus-Legere Historia*, 4 (2010) 2, p. 45-75.
E. TREMP, *Die Überlieferung der Vita Hludowici imperatoris des Astronomus*, Hannover, 1991.
Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittlalters (3e druk, ed. W. Buchwald, A. Hohlweg en O. Prinz), Darmstad 1982.
E. VERGNOLLE, *Saint-Benoît-sur-Loire et la sculpture du XIe siècle*, Paris, 1985.
A. VIDIER, *L' Historiographie à Saint-Benoît-sur-Loire et les miracles de Saint-Benoît*, Paris, 1965.
G. WAITZ, *Hugonis Floriacensis opera historica*, Hannover, 1851, *MG SS* IX, p. 337-95. (Herdrukt in *PL* 163, kol. 805- 912.)
W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter: bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Berlin, 1858.
W. WATTENBACH en R. HOLTZMANN, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier*. Zweiter Teil. Drittes und viertes Heft. *Das Zeitalter des Investiturstreits (1050-1125)*, Neuausgabe, besorgt von Franz-Josef Schmale, Köln, 1967, p.773, 777-79.
D.M. WEBB, 'The Truth about Constantine: History, hagiography and confusion' in: K. ROBINS (ed.), *Religion and Humanism*, Oxford, 1981, p. 85-102.
K.F. WERNER, 'Adela von England, Gfn. von Blois Chartres' in: *Lexikon des Mittelalters*, vol. I, München, 1980, kol. 142.
A. WILMART, 'L'*Histoire Ecclésiastique* composée par Hugues de Fleury et ses destinataires' in: *Revue Bénédictine* 54 (1938) p. 292-305.
H. ZIMMERMANN, *Ecclesia als Objekt der Historiographie. Studien zur Kirchengeschichts-schreibung im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Wien, 1960 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 235. Band, 4. Abhandlung).

INDEX NOMINUM

Deze index heeft alleen betrekking op de Latijnse tekst van de editie van de *Historia Ecclesiastica*, inclusief vermeldingen in het kritisch en het toelichtend apparaat
-als verklaring gegeven moderne geografische namen zijn cursief;
-als personen of geografische begrippen onder verschillende naamsvormen voorkomen zijn deze vormen elk in de index opgenomen, onder vermelding van de plaats(en) waar zij voorkomen en met verwijzing naar de andere naamsvorm(en);
- bij spellingsvariatie binnen één naamsvorm zijn diverse varianten opgenomen, met verwijzing naar de plaats waar alle vermeldingen van deze naamsvorm, die in één lemma zijn ondergebracht, zijn te vinden

Aab (Ahab), koning van Israel I 243; I 248
Aaron, broer van Mozes I 412; I 423; I 429; I 484; I 867; I 895; IV 77
Aaron (Harun-al-Rashid), kalief VI 1296; VI 1383; VI 1629; VI 1660
Aaron van Caerleon, martelaar IV 835
Abarim, gebergte ten O. van de Dode Zee I 406
Abdalmalik ibn Marwan, zie Abimelech
Abdelas (Abu Jafa abd-Allah al-Mansur), kalief VI 986
Abdias, profeet I 270
Abdon, zie Labdon
Abessa, richter I 156
Abia, koning van Iuda I 263; PIII 60
Abilene, zie Abiline
Abiline (Abilene), gebied ten N.W. van Damascus III 322
Abilius, bisschop van Alexandria IV 24; IV 270
Abimelech, richter I 156
Abimelech (Abdalmalik ibn Marwan), kalief VI 628; VI 652
Abimelehc, zie Abimelech
Abraham, aartsvader Epist. ad Adelam 114; Epist. ad Adelam 154; I 37; I 59; I 63; I 205; I 1067; I 1071; I 1124; PII 20; IV 69; VI 289; marg. na I 35 (3), II 169 (3)
Abricatina (*Avranches*) PV 93
Absimarus, zie Apsimarus
Abubacarus (Abu Bekr), kalief VI 437
Abubalas (Abu 'l Abbas), kalief VI 973; VI 985
Acacius, zie AchatiusFriuli VI 146
Accyrus (Ianthyrus, cf. Iust., *Epit.*) koning der Scythen, II 86
Acco (Cacco), hertog van
Achaia, zie Achaya
Achat (Achaz), koning van Iuda I 345; I 346
Achatius (Arsacius) van Tarsus, patriarch van Constantinopel V 1403
Achatius (Acacius), patriarch van Constantinopel V 1864
Achaya (Achaia), gebied in het N. van de Peloponnesos II 189; III 516; III 1349
Achaz, zie Achat
Achias (Ahias), profeet I 267
Achilleus, usurpator Romeins keizerschap in Egypte IV 847; IV 866
Achiui I 778
Actius Varus (Publius Attius Varus), propraetor in Africa I 1006
Adalaydis (Adelheid), kleindochter van Karolus Magnus VI 1583
Adalgiselus, maior domus van Austrasia, zie Algisus
Adalgisus, zoon van Desiderius koning der Longobarden VI 1239
Adaloaldus (Adalwald), koning der Longobarden V 2349; zie Adaloath
Adaloath (Adalwald), koning der Longobarden VI 53; zie Adaloaldus
Adaltruth, dochter van Karolus Magnus VI 1568

Adalwald, zie Adaloaldus; Adaloath
Adam, eerste mens Epist. ad Adelam 82; Epist. ad Adelam 108; I 1126; III 362 app. cr.; V 1450; V 1860;
Adana (Azahel), koning van Syria I 249-52 app. cr.; zie Azana
Adela, gravin van Blois Epist. ad Ivonem 17; Epist. ad Adelam 1; PVI 45
Adelas (Abu al-Abbas Abd Allah al-Mamun), kalief VI 1659
Adelheid, zie Adalaydis
Adeodatus II, paus VI 459
Adherbal, zoon van koning Micipsa van Numidia I 770
Adhesir (Ardashir III), koning der Perzen VI 272; VI 330
Admetus, zie Ametus
Adrastei Campi, vlakte bij de Granicus I 623
Adrianopolis (Hadrianopolis), stad in Thracia VI 1680; VI 1687
Adrianus (Hadrianus), Romeins keizer, zie Aelius Adrianus
Adrianus (Hadrianus I), paus VI 1198; VI 1230; VI 1303; VI 1336; VI 1338
Adrianus (Hadrianus), abt van Canterbury VI 444
Adriaticum Mare PIII 111; PIII 114; PIII 121; PIII 133; zie Adriaticus Sinus
Adriaticus Sinus PIII 86; zie Adriaticum Mare
Aedua, zie Edua
Aega, zie Ega
Aegidius, zie Egidius
Aegypt… , zie Egipt...
Aelia (Aelia Capitolina, *Jeruzalem*) IV 1581; zie voor Jeruzalem ook Hierosolima; Hierusalem; Solima; Syon
Aelianus, zie Helyandus
Aelius Adrianus (Hadrianus), Romeins keizer IV 139; IV 165; IV 181; IV 192
Aelius Pertinax (Publius Heluius P.), Romeins keizer IV 315; zie Pertinax
Aelle, zie Helle
Aem..., zie Em…
Aeneas, Trojaanse held I 189
Aethelfrith, zie Edifridus
Aetius (Flauius A.), Romeins veldheer, zie Agetius
Aetius, raadgever van keizerin Irene, zie Hetius
Affranius (Afranius), aanhanger van Pompeius I 1007
Affri (Afri) IV 325; marg. na I 767
Affrica (Africa) I 673; I 724; I 753; I 1003; I 1060; IV 528; IV 848; IV 865; V 904; V 905; V 913; V 1294; V 1296; V 1329; V 1333; V 1487; V 1589; V 1789; V 1793; V 1854; V 2047; V 2050; VI 154; VI 719; VI 724; VI 806: VI 977; VI 1538; VI 1691; marg. na I 35 (1 en 2), I 767
Affricani (Africani) I 723
Affricanus (adj.) I 1059; V 1298; V 1586
Affricanus, zie Scipio (Publius Cornelius S. Africanus)
Affricanus (Sextus Iulius Africanus), geschiedschrijver IV 324; IV 447
Afranius, zie Affranius
Afri… , zie Affri
Agabus, profeet III 626
Agamemnon, koning van Mycene I 162
Agapetus, zie Agapitus
Agapitus (Agapetus I), paus V 2027, V 2252, V 2266, V 2273; marg. na V 2243 (3)
Agapius, bisschop van Caesarea Palestinae IV 754
Agar (Hagar), slavin van Sara I 56
Agatho, paus VI 462; VI 482; VI 614; marg. na VI 476
Agaunum (*Saint-Maurice-en-Valais*, Zwitserland) IV 801; V 1919; V 1989
Agetius (Flavius Aetius), Romeins veldheer V 1514; V 1525; V 1531; V 1539; V 1680; V 1681, marg. na V 1520 (2)
Aggareni (= Sarraceni) VI 278; zie Sarraceni

Aggeus (Haggai), profeet I 501
Aggrippa, zie Agrippa II
Agilulphus, koning der Longobarden V 2348; V 2349; VI 52
Agripina (*Köln*) IV 97; IV 740; zie Colonia; Colonia Agrippinensis
Agrippa I (Herodes Agrippa), koning van Iudea III 255; III 347; III 529; III 557; III 570; III 630-31; zie Herodes; Herodes Agrippa
Agrippa II, zoon van Agrippa I; koning van de voormalige tetrarchie van Philippus III 648; III 648 toelichting; III 656; III 656 toelichting; III 708; III 708 toelichting
Agrippina, vrouw van keizer Claudius III 675
Agrippinus, zie Agrippius
Agrippium, gebouw te Jeruzalem III 95
Agrippius (Agrippinus), bisschop van Alexandria IV 272
Agya Sophya (Hagia Sophia), kerk te Constantinopel V 163
Ahab, zie Aab
Ahasuerus, zie Asuerus
Ahias, zie Achias
Aigulfus, monnik te Fleury VI 507; VI 518; VI 519; VI 525; VI 529; VI 551
Aistulfus, koning der Longobarden VI 1147; VI 1165; VI 1171; VI 1174; VI 1233
Alamanni IV 610; IV 861; IV 864; PV 68; V 1802; V 1808: VI 1357; VI 1565
Alamannia VI 1753
Alani V 629; V 646; V 903; V 1364; V 1464; V 1533; V 1588; V 1707; V 1708
Alaricus I, koning der Visigothen V 1351; V 1355; V 1370; V 1377; V 1499; V 1667
Alaricus II, koning der Visigothen V 1826; V 1868; V 1879; V 1881; V 1885; V 1901; V 1902; marg. na V 1861
Albanus, martelaar IV 835
Albinus, procurator van Iudea III 707
Albinus (Alcuinus), geleerde aan het hof van Karolus Magnus VI 1528; zie Alcuinus
Albinus (Claudius A.), usurpator Romeins keizerschap IV 334
Alboin, koning der Longobarden V 2036; V 2336; V 2342; V 2344; V 2346
Alchimus (Alcimus), hogepriester I 867; I 884; I 885
Alcimus, zie Alchimus
Alcuinus, geleerde aan het hof van Karolus Magnus VI 1528; zie Albinus
Aldoin (Audoin), koning der Longobarden V 2036
Alexander (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 432
Alexander I, paus IV 124; IV 184
Alexander I, patriarch van Alexandria V 248; V 276
Alexander, patriarch van Antiochia V 1390
Alexander, bisschop van Jeruzalem IV 470
Alexander (A. Iannaeus), koning van Iudea I 919
Alexander, kleinzoon van Alexander Iannaeus en vader van Mariannes, de vrouw van Herodes I I 1033 toelichting; III 161 toelichting
Alexander, zoon van Antiochus V Eupator koning van Syria I 899; I 902; I 904
Alexander, zoon van Herodes koning van Iudea III 203; III 209; III 210; III 236; III 242
Alexander (A. Magnus), koning van Macedonia I 626; I 628; I 630; I 631; I 633; I 638; I 650; I 653; I 655; I 658; I 675; I 691; II 61; II 134; zie Alexander Magnus
Alexander Magnus, koning van Macedonia I 609; I 611; I 678; I 784; II 59; IV 102; V 1491; marg. na I 607, 671, III, 30 (3); zie Alexander (A. Magnus)
Alexander Mameas (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 419; zie Alexander; Aurelius Alexander
Alexander Paris, zoon van koning Priamus van Troje I 161
Alexandra, vrouw van Alexander Iannaeus koning van Iudea I 922; I 927
Alexandria, stad in Egypte I 989; I 990; I 998; III 31; III 586; III 869; III 974; IV 23; IV 133; IV 308; IV 377; IV 458; IV 633; IV 746; IV 867; IV 868; IV 915; V 238; V 498; VI 173; VI 317; VI 441; VI 842: VI 1539; marg. na III 30 (3)
Alexandria, stad bij de rivier de Tanais I 659
Alexandrini I 989; I 998; V 1861; VI 947

Alexandrinus (adj.) III 668; III 683; IV 268; IV 323; IV 705; V 276; V 329; V 356; V 686; V 936; V 1249; V 1664; VI 274
Alexius (A. Musele), caesar onder keizer Theophilus VI 1326
Alfonsus, zie Andefonsus
Algisus (Adalgiselus), maior domus van Austrasia VI 343
Allectus, rentmeester van usurpator Carausius IV 856; IV 857
Alpes, gebergte I 728; PIII 87; PIII 94; PIII 142; PIII 143; IV 609; V 985; V 989; V 1018; V 1021 : V 2010
Alpes Appennine, gebergte PIII 106; PIII 107; PIII 111; PIII 113; PIII 115; PV 63
Alpes Cottie (A. Cottiae), provincie in N.W.-Italia PIII 95; PV 113; VI 706; marg. na PIII 90 (3)
Alpheus, vader van de apostel Iacobus minor III 337; III 497
Alticius (Ecdicius), senator uit Clermont V 1724; V 1731; zie Editius
Amalaberga, zie Amalberga
Amalaricus, koning der Visigothen V 1902; V 1914; V 2360
Amalberga (Amalaberga), dochter van Thrasamund, koning der Vandalen V 1827
Amandus, leider der Bagaudae IV 794
Amanitis, (Ammon), gebied ten O. van de Jordaan I 799
Amasias, koning van Iuda I 281; I 340; marg. na I 281 (1)
Amazones Epist. ad Adelam 150: PII 94; II 7: II 31; II 31 toelichting; II 44; II 46; II 49; II 58; II 63
Ambianis (*Amiens*) V 663
Ambrosius, bisschop van Milaan, kerkvader V 605; V 609; V 610; V 614; V 617; V 623; V 705; V 706; V711; V 721;V 1058; V 1102; V 1106; V 1109: V 1115; V 1138; V 1162; V 1314; marg. na V 603, 1048
Ametus (Admetus), koning van Pherae I 146
Amilcar (Hamilcar), vader van Hannibal I 722
Amintas (Amyntas III), koning van Macedonia I 608
Ammaedara, zie Metridera
Ammon (Amon), koning van Iuda I 365
Amon, zie Ammon
Amos, profeet I 267; I 344
Amphilochius, bisschop van lconium V 895
Amphion, zoon van Zeus en Antiope I 175
Amri, koning van Israel I 243
Amulius, zoon van koning Procas van Alba Longa I 305
Amyntas III, zie Amintas
Anacletus, paus IV 183; zie Cletus
Ananias, een van de mannen in de brandende oven (*Dan*. 1,6; 3,20) I 398
Anastasia, martelares V 894
Anastasia, moeder van keizer Iustinianus II VI 642
Anastasius I, Oost-Romeins keizer V 1855; V 1859; V 1862: V 1890; V 1922; V 1923: V 1929; V 1936; VI 849
Anastasius (A. II Artemius), Oost-Romeins keizer VI 788; VI 792; VI 842; VI 847; VI 849
Anastasius I, paus V 1387
Anastasius II, paus V 1776; V 1839
Anastasius, patriarch van Constantinopel VI 895; VI 959; VI 978; VI 1305
Anastasius Bibliothecarius, schrijver en tegenpaus PVI 23; PVI 34
Anatholius (Anatolius), patriarch van Constantinopel V 1663
Anatholius (Anatolius), bisschop van Laodicea IV 752
Anatolius, zie Anatholius
Anaxagoras, filosoof I 1096; I 1099
Anaximander, zie Anaximenander
Anaximenander (Anaximander), filosoof I 1089; I 1095
Anaximenes, filosoof; I 1095; I 1098; I 1100
Anchises, vader van Aeneas VI 680
Anchises (Ansgisus), comes palatii van Austrasia VI 588; VI 680; zie Ansegisilus

Anchisus, zie Anchises (Ansgisus)
Andefonsus (Alfonsus II), koning van Galicia en Asturia VI 1375
Andegauensis ciuitas (*Angers*) VI 822; zie Andegauis; Andus
Andegauensis territorium (*Anjou*) V 2233 app. cr.
Andegauis (*Angers*) VI 1762; zie Andegauensis ciuitas; Andus
Andragathius, zie Andragathus
Andragathus (Andragathius), moordenaar van keizer Gratianus V 960; V 965; V 967; V 983; V 996
Andreas, apostel III 334; III 516; V 432
Andromeda, vrouw van Perseus I 152
Andronicus, moordenaar van hogepriester Onias III I 803
Andus (*Angers*) PV 92; zie Andegauensis ciuitas; Andegauis
Angli V 1594; V 141; VI 449; VI 502
Anianus, bisschop van Alexandria III 684; IV 23; IV 269
Anianus, bisschop van Or1éans V 1524; VI 455; VI 1505
Anicetus, paus IV 201
Anna, profetes V 2250
Annas. hogepriester III 323
Ansegisilus (Ansgisus), comes palatii van Austrasia, bijgenaamd Anchises VI 678; VI 679; zie Anchises
Anselmus, comes palatii van Karolus Magnus VI 1260
Ansgisus, zie Anchises; Ansegisilus
Antaeus, zie Antheus
Anterus, zie Antherus
Anthemius, zie Artemius
Antherus (Anterus), paus IV 436; IV 446
Antheus (Antaeus), zoon van Poseidon en Gaia I 180
Anthimus I, patriarch van Constantinopel V 2269; V 2275; V 2278; V 2284
Anthiochus, zie Antiochus
Anthiocus Eupator (Antiochus V Eupator), koning van Syria I 605; I 859; zie Eupator
Anthropomorphitae, zie Antropomorphitae
Antichristi, vijanden van Christus IV 53
Antigonus I, veldheer van Alexander de Grote I 677
Antiocheni I 794
Antiochenus (adj.) III 452; IV 631; IV 696; IV 122; V 275; V 860; V 936; VI 487
Antiochia, stad aan de rivier de Orontes in Syria I 683; I 813; III 524; III 627; III 662; III 873; IV 273; IV 309; IV 378; IV 424; IV 427; IV 468; IV 646; IV 693; IV 743; V 319; V 837; V 861; V 1229; V 1389; VI 281
Antiochus (A. III Magnus), koning van Syria I 785 (2); II 146; zie Antiochus Magnus
Antiochus (A. IV Epiphanes), koning van Syria I 704; I 715; I 799; I 809; I 838; I 849; I 853; I 870; I 899, toelichting; zie Antiochus Illustris; Epiphanes
Antiochus (A. V Eupator), koning van Syria; zie Anthiocus Eupator; Eupator
Antiochus (A. VI Theos), koning van Syria I 907
Antiochus (A. VII Sidetes), koning van Syria I 911
Antiochus Illustris (A. IV Epiphanes), koning van Syria I 702-21 app. cr.; I 785; zie Antiochus; Epiphanes
Antiochus Magnus (A. III Magnus), koning van Syria I 686; I 700; I 703; zie Antiochus (A. III Magnus)
Antiope, koningin der Amazonen II 47; II 51
Antipastus (Hystaspes), vader van Darius I I 506; zie Hydaspes
Antipater, vader van koning Herodes I 930; I 938; I 1021
Antipater, zoon van koning Herodes I III 224; III 229; III 249; III 254; III 254, toelichting; III 310
Antiphas (Herodes Antipas), zoon van koning Herodes I III 270; III 310; zie Herodes (H. Antipas)
Antonia, toren te Jeruzalem III 91; III 1005; III 1053
Antoninus (Marcus Aurelius A. Bassianus, genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 412; zie Aurelius A.; Aurelius A. Bassianus; Bassianus; Caracalla

Antoninus (Marcus Aurelius), Romeins keizer IV 258; zie Marcus Antoninus; Marcus Antoninus Verus; Marcus Aurelius Antoninus
Antoninus Pius, Romeins keizer IV 190; IV 202-03; zie Tytus Fuluius
Antonius (Marcus A.), triumvir III 11; III 13; III 14; III 15; III 20; III 22; III 24; III 25 III 29; III 44; III 48; III 52; III 54; III 57; III 63; III 64; III 73; III 77; III 80; III 91; III 112; III 184; III 295; marg. na III 30 (2)
Antonius (Marcus A. Primus), Romeins veldheer III 895; III 903
Antropomorphitae (Anthropomorphitae), ketterij V 435; marg. na V 433
Antyochus, zie Antiochus
Antyochus (Antiochus V Eupator) I 859; zie Anthiocus Eupator; Eupator
Aod, zie Aoth
Aoth (Aod), richter I 155
Apameia, zie Apia
Apaortenon, zie Zapaorthenon
Aper, schoonvader van keizer Numerianus IV 786; IV 790
Apia (Apameia), stad in Syria I 684
Apis, zie Appis
Apollinaris, bisschop van Hierapolis IV 274
Apollinaris, bisschop van Valence, zie Appollinaris
Apollo, Griekse god I 144; I 147; V 2120; V 2128; V 2220
Apollonius van Chalcedon, filosoof IV 211
Appis (Apis), koning der Argiven I 81; I 84
Appollinaris (Apollinaris), bisschop van Valence V 2031
Appulia, zie Apulia
Apsimarus (Tiberius III Apsimarus), Oost-Romeins keizer VI 725; VI 726; VI 730; VI 735; VI 748; zie Tyberius
Apuleius, filosoof, redenaar en schrijver I 1107
Apulia, provincie in het Z.O. van Italia I 733; PIII 122; marg. na PIII 127 (2)
Aquila, bijbelvertaler IV 179
Aquileia IV 438; V 982; V 989; V 1541; V 1546; VI 775
Aquisgranum (*Aachen*) VI 1478; VI 1599
Aquitani, volk VI 820; VI 1177
Aquitania PV 60; PV 73; PV 79; PV 86; PV 107; PV 108; PV 114; V 943; V 1780; V 1868; V 1899; V 1903; V 1904; VI 809; VI 812; VI 1178; VI 1182; VI 1186; VI 1220; VI 1359; VI 1509; VI 1593; VI 1741; VI 1753; VI 1791; marg. na PV 72; V 1861
Arabbes, zie Arabes
Arabes I 58; IV 333; VI 288; VI 315: VI 324; VI 338; VI 364; VI 433; VI 470; VI 627; VI 631; VI 633; VI 652; VI 719; VI 721; VI 775; VI 854; VI 971; VI 1292; VI 1295; VI 1627: VI 1630; VI 1688; marg. na VI 283; zie Turci
Arabia I 673; I 931; I 1023; III 350; marg. na I 115
Aragisus (Arichis II), hertog van Beneventum VI 1274
Araris (Sagonna, *Saône*) PV 98; V 1675; zie Sagonna
Arator, dichter V 2301
Araxes, rivier in Armenia II 67
Arbaces, zie Arbastus
Arbastus (Arbaces, prefect van Media) I 285; I 298; I 308
Arbitio, veldheer van usurpator Maximus V 1031
Arbogastes, veldheer onder keizer Theodosius I V 1003; V 1005; V 1017; V 1044
Arcadius, zie Archadius
Archadius (Arcadius), Oost-Romeins keizer V 975; V 1286; V 1289; V 1337; V 1343; V 1350; V 1356; V 1380; V 1413; V 1454; V 1459; V 1462; V 1568
Archelaus, koning van Cappadocia III 202
Archelaus, zoon van koning Herodes I, ethnarch van Idumea, Iudea en Samaria III 270; III 274; III 304; III 309; III 651; III 652; marg. na III 303
Archelaus, veldheer van Mithrhidates VI, zie Archilaus

Archelaus, filosoof I 1098; I 1099
Archilaus (Archelaus), veldheer van Mithridates VI II 187
Ardalio, rivier in Numidia V 1309
Ardaburius, Romeins veldheer V 1571
Ardashir I, zie Artaxerxes
Ardashir III, zie Adhesir
Ardenna, woud in N.-Gallia PV 71
Arelas (*Arles*) III 690; V 944; V 1480; V 1495; V 1525; V 2304; VI 1518
Arelatensis (adj.) V 2304
Aretas, zie Arethas
Arethas (Aretas IV), koning van Arabia III 350; III 359
Argentomacum castellum (*Argenton-Château*) VI 1184
Argi (= Argiui) I 87
Argiui I 73; I 82; I 161
Argos, zie Argi, Argiui
Argus, koning van Argos I 87
Arian…, zie Arrian…
Arichis, zie Aragisus
Arideus, zie Philippus A.
Aries, sterrenbeeld V 1421
Ariminum (*Rimini*) I 961; V 2072
Arioaldus (Ariwald), koning der Langobarden V 2349; V 2350
Ariobarzanes, zie Ariobazanes
Ariobazanes (Ariobarzanes I), koning van Cappadocia II 181
Aripert I, koning der Langobarden V 2352; V 2353; VI 372; VI 373
Aripert II, koning der Langobarden VI 705; VI 791
Aristhides (Aristides van Smyrna), redenaar IV 285
Aristhoteles (Aristoteles), filosoof I 567; marg. na I 568
Aristides, filosoof uit Athene IV 149
Aristides van Smyma, redenaar, zie Aristhides
Aristobolus (Aristobulus), zoon van koning Alexander Iannaeus I 920; I 926; I 928; I 936; I 940; III 161
Aristobolus (Aristobulus), zoon van koning Herodes I III 204; III 210; III 214; III 236; III 242; III 254, toelichting; III 347; III 530; III 557; III 655
Aristobolus (Aristobulus), zoon van hogepriester Iohannes Hyrcanus I 917; I 918
Aristobulus, zie Aristobolus
Aristoteles, zie Aristhoteles
Arius, zie Arrius
Ariwald, zie Arioaldus
Armenia, rijk ten Z.O. van de Zwarte Zee III 81; III 545
Armenii VI 427; VI 1314; VI 1327
Arnobius, redenaar in Africa IV 943-50 app. cr.
Arnulfus, bisschop van Metz VI 588; VI 589; VI 1748
Arriana haeresis V 364; V 566; V 584; V 828; V 1209; V 1590; V 1832; V 2420; V 2456; marg. na V 237
Arriani V 353; V 373; V 569; V 604; V 612; V 623; V 687; V 700; V 732; V 780; V 833; V 971; V 1789
Arrianus (adj.) V 800; V 1904; V 2431; V 2434; V 2438
Arrianus van Nicomedia, geschiedschrijver IV 209
Arrius (Arius), ketter V 239; V 247; V 277; V 279; V 331; V 334; V 341; V 8911; marg. na V 340
Arsaces I, koning der Parthen I 713; II 132; II 158; marg. na II 130
Arsaces II, koning der Parthen II 145
Arsacius, zie Achatius
Arsenius, woestijnvader V 1458
Arses, zie Arxes

Artabanus, koning der Parthen II 160
Artabanus, prefect van Xerxes I I 537; I 541
Artaxerxes (A. Longimanus), koning der Perzen I 552; I 558; I 560; I 563; I 568; marg. na I 540; I 541-52, toelichting; I 552-64, toelichting; I 564-66, toelichting; I 568, toelichting; zie Artaxerxes Longimanus
Artaxerxes II, koning der Perzen I 552-64, toelichting; I 568, toelichting
Artaxerxes III, koning der Perzen I 568, toelichting
Artaxerxes IV (Arses), koning der Perzen, I.568 toelichting
Artaxerxes (Ardashir I), koning van het Nieuwperzische rijk, zie Xerxes
Artaxerxes Longimanus (A. I Longimanus), koning der Perzen I 541; zie Artaxerxes
Artemius (Procopius Anthemius), West-Romeins keizer V 1704; V 1710
Artemius, zie Arthemius
Arthemius (Artemius), bisschop van Clermont V 1265
Arthemius (Anastasius II Artemius), Oost-Romeins keizer VI 792; zie Anastasius
Aruerni PV 81; V 1263; V 1718; V 1740; V 1898; V 2031
Aruernicum territorium (*Auvergne*) VI 76
Aruernus (*Clermont-Ferrand*) PV 76; zie Clarmons; Clarus Mons
Aruiragus, koning der Britten III 616 app. cr.
Arum, castellum van Monte Cassino V 2117
Arxes (Arses), koning der Perzen I 568, I.568 toelichting
Asa, zie Asaph
Asaph (Asa), koning van Iudea I 263; I 273
Asaph, profeet I 266
Ascalon, stad in Palestina III 976
Asclepiodotus, Romeins veldheer IV 859
Asia I 3; I 576; I 630; I 677; I 781; I 911; I 984; II 3; II 16; II 20; II 36; II 39; II 187; III 13; III 517; IV 50; IV 58; IV 152; IV 227; IV 608; IV 903; VI 161; marg. na I 35 (1 en 2), III 30 (3) Asidei (Chassidim), stroming in het jodendom I 873
Assyrii I 1; I 26; I 34; I 259; I 282; I 292; I 296; I 297; I 308; I 348; II 95
Astiages (Astyages), koning der Meden I 300; I 444; I 447
Astures III 6
Asturica (Asturia), koninkrijk in het N. van het Iberisch Schiereiland VI 1375
Astyages, zie Astiages
Asuerus (Ahasuerus = Xerxes I), koning der Perzen, marg. na I 540; zie Xerxes I; Artaxerxes I Longimanus
Athalaricus, koning der Ostrogothen V 1979; V 1980
Athalia, vrouw van Ioram, koning van Iuda I 278
Athalus (Priscus Attalus), usurpator Romeins keizerschap V 1487
Athanachildus, koning der Visigothen V 2362
Athanaricus, koning der Visigothen V 819; V 820; V 825; V 849; V 921; V 953
Athanasius, patriarch van Alexandria V 329; V 335; V 356; V 486; V 491; V 493; V 494; V 685
Atharid (Authari), koning der Langobarden V 2348; VI 52
Atharit (Rotharid), koning der Langobarden VI 370; zie Rotharid
Athaulf, zie Athauulfus
Athauulfus (Athaulf), koning der Visigothen V 1378; V 1383; V 1497; V 1499
Athenae I 117; II 189; IV 450; V 665; VI 408; VI 1009
Athenienses I 117; I 119; I 125; I 609; I 1121
Atheniensis (adj.) I 1116; IV 150
Athila (Attila), koning der Hunnen V 1521; V 1527; V 1537; V 1540; V 1546; marg. na V 1520 (2)
Athlans (Atlas), broer van Prometheus I 130; I 132
Atlas, zie Athlans
Atrebatensis (adj., *Arras*) V 1928
Attalus (Priscus A.), usurpator Romeins keizerschap; zie Athalus
Attalus III, koning van Asia I 781
Attici I 119

Atticus (adj.) III 20
Atticus (Herodes A.), filosoof IV 286
Attila, zie Athila
Attius Varus, zie Actius Varus
Atula, kleindochter van Karolus Magnus VI 1583
Auar (Saliar in Theophanes, *Chron. I*, p. 325), zoon van koning Chosroes II VI 247
Auares VI 5; VI 141; VI 160; VI 1283; zie Huni
Audaeus, zie Audeus
Audeus (Audaeus/Audius), ketter V 435
Audius, zie Audeus
Audoenus, bisschop van Rouen VI 353
Audofleda, zuster van koning Chlodoueus I V 1829, toelichting
Audoin, zie Aldoin
Augusta Pretoria (*Aosta*) VI 1364
Augustidunensis (adj.) V 287; VI 77
Augustidunum (*Autun*) PV 88; PV 94; PV 95; V 1769; V 1996
Augustinus, bisschop van Hippo, kerkvader IV 776; IV 778 toelichting; V 1557; VI 898; VI 1553; marg. na V, 1556; VI 896
Augustinus, aartsbisschop van Canterbury VI 39
Augustulus (Romulus A.), West-Romeins keizer V 1743; V 1745; V 1749; V 1753
Augustus, Romeins keizer III 12; III 16; III 17; III 18; III 21;III 24; III 26; III 31; III 40; III 48; III 105; III 271; III 679; IV 140; IV 288; marg. na III 280; zie Cesar; Cesar Augustus; Cesar Octauianus; Octauianus; Octauianus Augustus
Auitus, West-Romeins keizer V 1687; V 1694; V 1720
Auitus, bisschop van Vienne V 1916; V 2029; V 2030 app. cr.
Aurelia, gebied in N.-Italia marg. na III 90 (5)
Aurelianenses VI 1760
Aurelianensis (adj.) marg. na V 288
Aurelianis, Aurelianensis urbs/prouincia (*Orléans, Orléanais*) PV 90; V 292; V 1523; V 1525; V 1533; V 1912; V 1987; V 2225; V 2358; VI 455; VI 576; marg. na VI 452
Aurelianus, Romeins keizer IV 683: IV 714; IV 719: IV 727
Aurelianus, consul, zie Aurelius
Aurelius (Flauius Aurelianus), consul V 850
Aurelius (Marcus A. Antoninus Verus), Romeins keizer; zie Antoninus; Marcus Antoninus; Marcus Antoninus Verus; Marcus Aurelius Antoninus;
Aurelius Alexander (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 428; zie Alexander; Alexander Mameas
Aurelius Antoninus (Marcus A.A. Bassianus, genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 407; zie Antoninus; A.A. Bassianus; Bassianus; Caracalla
Aurelius Antoninus Bassianus (Marcus A.A.B., genoemd Caracalla), Romeins keizer IV 372; IV 407; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Bassianus; Caracalla
Aurelius Commodus, broer van keizer Marcus Aurelius IV 220; IV 242
Aurelius Commodus (Commodus), Romeins keizer IV 292; zie Commodus; C. Lucius; Lucius Aurelius C.
Ausona (Axona, *Aisne*) rivier PV 70
Ausonia (Italia) marg. na PIII 80
Austrasia, zie Austria
Austrasii V 2407; VI 342; VI 936
Austremonius, bisschop van Clermont V 1263
Austria (Austrasia), N.O. deel van het Merovingische rijk der Franken PV 103; V 2405; VI 679; marg. na PV 100
Ausus, zoon van Ulixes marg. na PIII 80
Authari, zie Atharid
Autissiodorenses V 1595; marg. na V 1582
Autissioderensis pagus (*Auxerre*) V 2197
Auxentius, bisschop van Milaan V 584

Axona, zie Ausona
Aygulfus, zie Aigulfus
Azahel, zie Adana; Azana
Azana, zie Adana
Azarias, profeet I 270
Azarias (Ozias), koning van Iuda, zoon van Ioram I 277; marg. na I 281; zie Ozias; Ochozias
Azarias, een van de jongemannen in de vurige oven (*Dan*. 1 ,6; 3,20) I 398

B

Baal, Kanaänitische god, I 245
Baasa, koning van Israel I 240; I 242
Babillas (Babylas), bisschop van Antiochia IV 468
Babilon (Babylon), stad in Mesopotamia I 385; I 387; I 438; I 517, toelichting; zie Babilonia
Babilon Egipti (Babylon), vesting bij Cairo I 517
Babilonia (Babylonia), stad in Mesopotamia I 24; I 303; I 311; I 379; I 381 I 394; I 421; I 451; I 491; I 497; I 498; I 517, toelichting; I 551; I 599; I 601; I 668; I 676; I 1109; II 65; II 178; IV 101; marg. na I 450; zie Babilon
Babilonii I 375; I 468
Babilonius (adj.) I 1054; I 1057
Babyl…, zie Babil….
Bacchae, zie Bache
Bacchus, zie Liber
Bacchylus, zie Bachidus
Bache (Bacchae), Bacchanten I 150
Bachidus (Bacchylus), bisschop van Corinthe IV 311
Bactriani, Aziatisch volk II 7; IV 204
Baduila (Totila), koning der Ostrogothen V 2081; zie Thotila
Bagaldae (Bagaudae), opstandelingen in Gallia IV 796
Bagaudae, zie Bagaldae
Bagdach (*Bagdad*) VI 1662
Baioaria (*Bayern)* VI 1191
Baioaricus (adj.) VI 1277
Baioarii VI 818; VI 937; VI 1358
Balbinus, Romeins keizer IV 440
Baleares, archipel ten O. van het Iberisch Schiereiland PV 116
Balearicum mare VI 1354; VI 1363
Baltasar (Belsazar), koning van Babylon I 441; I 469
Balthild, zie Batilda
Barcillona (*Barcelona*) V 1500; VI 1418
Bardanius (Philippicus Bardanes), Oost-Romeins keizer VI 777; zie Philippicus
Barnabas, apostel III 344; III 629
Barsabas, zie Ioseph (I. Barsabas, Iustus)
Barsena (Barses), bisschop van Edessa V 896
Barses, zie Barsena
Bartholomeus, apostel III 336
Basilides van Scythopolis, filosoof IV 212
Basiliscus, Oost-Romeins keizer V 1795; V 1812; V 1816
Basilius van Caesarea, kerkvader V 664; V 736; V 738; V 741; V 743; V 745; V 759; V 763; V 774: V 784: V 785; V 789; V 790; V 792; V 794: V 799; marg. na V 726
Bassianus (Marcus Aurelius Antoninus B., genoemd Caracalla, Romeins keizer) IV 361; IV 362; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Aurelius Antoninus B.; Caracalla
Bataui, zie Bathaui
Bathaui, volk VI 1487
Batilda (Bathild), vrouw van koning Chlodoueus III VI 656
Beklal, zie Bethal

Bethal (Beklal bij Theophanes, *Chron.*, p. 320), paleis van de Perzische koningen VI 233
Belgica PV 60; PV 62; marg. na PV 57; zie Gallia Belgica
Belisarius, veldheer van keizer Iustinianus I V 2047; V 2052; V 2053; V 2056; V 2057; V 2066; V 2071; V 2077; V 2078
Bellerophon, zie Bellorofon
Bellinus, koning der Brittanni III 583
Bellorofon (Bellerophon, Corintische held) I 173
Belsazar, zie Baltasar
Belus, koning van Assyria Epist. ad Adelam I 52; I 1063
Benadad, zie Menadab
Benedictus van Nursia Epist. ad Ivonem 2; Epist. ad Adelam 2; V 2113; V 2124; V 2133; V 2163; V 2182; V 2187 V 2193; V 2200; V 2204; V 2215; V 2218; V 2242; VI 55; VI 56; VI 61; VI 64; VI 67; VI 69 app. cr.; VI 508; VI 509; VI 512; VI 522; VI 544; VI 566; VI 575; VI 579; VI 581; VI 834; VI 1024; VI 1036; VI 1044: VI 1051; VI 1069: VI 1076: VI 1103: VI 1113; VI 1126; VI 1132; marg. na V 2111, 2130, 2186, 2201, 2243, VI 504, 573, 596, 827, 1020
Benedictus I paus V 2383
Benedictus II paus VI 616
Benedictus III paus VI 1757; VI 1758
Beneuentani VI 409; VI 1273; VI 1365
Beneuentus (Beneuentum), stad in Campania PIII 122
Beniamin, broer van Jozef I 219; I 800
Beniamin, bisschop van Jeruzalem IV 175
Beniamin, Perzische martelaar V 681
Beorgicus (Beorgor), koning der Alanen VI 708
Berenice, zie Beronice
Berga (Bertha, dochter van Karolus Magnus) VI 1564
Bernardus, zoon van Karolus Magnus; koning van Italia VI 1583; VI 1594
Beroea, stad in Syria (*Aleppo*) I 684
Beroea, stad in Thracia, zie Tyberia
Beronice (Berenice, dochter van Agrippa II) III 708
Bertarid (Perctarit), koning der Langobarden V 2354; VI 374
Bertchram, zie Bertingrannus
Bertha, zie Berga
Berthaidis, dochter van Pipinus, koning van Italia VI 1584
Bertharid, zie Bertarid
Bertharius, koning der Thuringi V 2002
Bertingrannus (Bertchram), bisschop van Le Mans V 2190; V 2226
Bertrada, moeder van Karolus Magnus VI 1569
Bertulfus, leerling van Maurus V 2233; V 2240-43 app. cr.
Bethleem III 133; III 134; III 138; III 150; PIV 66; marg. na III, 129; zie Effrata; Eufrata
Bias van Priene, een van de zeven wijzen I 1117
Bithinia, zie Bithynia
Bithynia, gebied in N.W.- Asia Minor I 583; II 183, III 373; III 512; V 147; V 215; V 263
Bituricae (*Bourges*) VI 1181; zie Bituricensis ciuitas; Bituris
Bituricensis ciuitas (*Bourges*) VI 1184
Bituriges PV 81
Bituris (*Bourges*) PV 77; VI 1519
Bizantium III 1349; V 158; V 320; V 405; V 934; V 2245; V 2272; VI 101; VI 181; VI 262; VI 378; VI 405; VI 1426; marg. na V 157; zie Constantinopolis; Constantinopolitana urbs
Blachernae, wijk van Constantinopel VI 728
Blandinus, gezant van paus Hormisda V 1933
Blauia (*Blaye*) VI 1263
Blidin, metgezel van koning Totila V 2143
Bocchus II, zie Boccus
Boccus (Bocchus II), koning van Mauretania I 773

Boethius, zie Boetius

Boetius (Boethius), filosoof/theoloog en staatsman V 1969
Bofroani (Bosporani), volk bij de Bosporus Cimmerius, ten N. van de Zwarte Zee III 9
Bonefacius (Bonifatius I), paus V 1554
Bonefacius (Bonifatius II), paus V 2026
Bonefacius (Bonifatius III), paus VI 127
Bonefacius (Bonifatius IV), paus VI 128; VI 132; VI 347
Bonefacius (Bonifatius V), paus VI 349
Bonefacius (Bonifatius), bisschop van Mainz VI 1199
Bonefatius (Bonifatius), Romeins veldheer V 1586
Bonif…, zie Bonef…
Bonitus, abt van Monte Cassino VI 69
Bononia (*Bologna*) PIII 109
Bonos, zie Bonosus
Bonosus (Bonos), bevelhebber in Constantinopel VI 184
Bonosus, usurpator Romeins keizerschap in Germania IV 740
Borane, zie Boranin
Boranin (Borane), koningin der Perzen VI 333
Bosporani, zie Bofroani
Bregetio, zie Brigitio
Brennus, aanvoerder der Galli I 570; PIII 131; PIII 144
Brescia, zie Brexia; Brixia
Brexiana (adj., *Brescia*) VI 830; zie Brixia
Briccius (Brictius), bisschop van Tours V 1407
Brictius, zie Briccius
Brigitio (Bregetio, *Komárom-Szöny* in Hongarije) V 690
Britia (Bruttium), gewest in Z.W.-Italie PIII 103; marg. na PIII 90 (4)
Britones III 616 app. cr.; V 1429; VI 502
Brittannia I 952; III 582; III 612; III 618; IV 277; IV 336; IV 835; IV 847; IV 855; IV 859; V 2; V 954; V 957; V 1467; V 1591; VI 1286; marg. na III 851
Brittanni III 583; IV 280
Brittannicus, zoon van keizer Claudius III 621; III 674
Brittannicus (adj.) PV 65; PV 85; PV 99; V 176; V 1267; VI 1261
Brixia (*Brescia*) PIII 141; zie Brexiana
Brundusium (*Brindisi*) PIII 124; III 19
Brunichildis, dochter van Leouigildus, koning der Visigothen V 2365; V 2401; V 2407; VI 148
Bruttium, zie Britia
Brutus, stichter van Romeinse republiek I 327
Brutus, moordenaar van Caesar I 1013
Buccelin, zie Bucellenus
Bucellenus (Buccelin), veldheer van koning Theudebert I V 2012; V 2183
Bulgares VI 471; VI 629; VI 637; VI 1193; VI 1321; VI 1635; VI 1679
Bulgaria, zie Vulgaria
Bulgarius (Burchardus), comes stabuli van Karel de Grote VI 1415
Burbo (*Bourbon*), castellum VI 1179
Burchardus, zie Bulgarius
Burdegala (*Bordeaux*) PV 78; V 1883; VI 1520
Burgundia PV 106; V 1483; V 1666; V 1667; V 1674; V 1758; V 1760; V 1916; V 1984; V 1992; V 1997: V 2406: VI 346; VI 1742; VI 1754; VI 1791
Burgundiones PV 105; V 951; V 1365; V 1465; V 1515; V 1520; V 1534; V 1827; marg. na V 1520
Busiris, koning van Egypte I 142
Byrsa, castellum van Carthago I 762; I 764; marg. na I 767
Bythinia, zie Bithynia
Byzantium, zie Bizantium

C

Cabillonensis urbs (*Chalon-sur-Saône*) V 1777
Cabillonus (*Chalon-sur-Saône*) PV 87
Cacco, zie Acco
Cadigam, zie Cadigan
Cadigan (Chadiga(n), Hadiga(n)), vrouw van Mohammed VI 296; VI 319
Cadurci V 1898
Cadurcum (*Cahors*) PV 77
Cadurx (*Cahors*) VI 1183
Cae…, zie Ce…
Caiphas, hogepriester III 323; III 364
Calabria, gebied in Z.O.-Italia PIII 123; VI 964; VI 1364
Calcasus (Caucasus), gebergte II 155
Calcedon (Chalcedon), stad in Bithynia V 1660
Caldei, zie Chaldei
Caligula, Romeins keizer III 554; III 606; III 607; zie Gaius; Gaius Caligula
Calixtus I, paus IV 357
Callinicus, zie Gallinicus
Calocaerus, zie Calotherus
Calotherus (Calocaerus), usurpator Romeins keizerschap V 234
Caluarie locus (Golgotha) V 181
Camaracum (*Cambrai*) V 947
Cambises (Cambyses), koning der Perzen I 495; I 502
Cambyses, zie Cambises
Campania, provincie van Italia PIII 100; PIII 121; V 1431; V 1750; V 2061; VI 444; VI 1272
Can…, zie Chan…
Cancer, sterrenbeeld V 1422
Cannae, zie Canne
Canne (Cannae), dorp in Apulia I 732
Canopeus (adj., Canopus), stad aan de monding van de Nijl III 59
Cantabri, volk in het N. van het Iberisch Schiereiland I 773; III 6 toelichting; zie Sicambri
Cantela, zie Cantera
Cantera (Cantela, *Chantelle*, dép. Allier) castellum VI 1178
Cantuaria (*Canterbury*) VI 45 app. cr.; VI 45 toelichting
Cantuarii VI 443
Capadoc…, zie Cappadoc…
Capitolium, een der zeven heuvelen van Rome, met tempel van Iupiter I 572; I 1017; III 902; III 1354; IV 297; V 62; V 63
Capito, bisschop van Jeruzalem IV 264
Cappadocia, gebied in Asia Minor I 610; II 181; III 202; III 512; III 876; V 735
Cappadoces V 2463; VI 1
Cappuanus (adj., Capua) V 1933
Capraria (*Capraia*), eilandje ten N.W. van Corsica V 1304
Capua, stad in Campania PIII 102; VI 1272; zie Cappuanus
Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus Bassianus, genoemd C.), Romeins keizer IV 372; zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Aurelius Antoninus Bassianus; Bassianus
Carausius, usurpator Romeins keizerschap in Brittannia, IV 846; IV 855; IV 858
Carembertus (Charibertus I), Merovingische koning V 2357
Carinus, Romeins keizer IV 783; IV 792
Carithon (Chariton), heilige VI 1665
Carlomannus, zie Karlomannus
Caroffum (*Charroux*), klooster VI 1496
Carolus, zie Karolus

Carre (Carrhae), stad in Mesopotamia II 166; marg. na II 169 (3)
Carrhae, zie Carre
Carthaginenses, zie Carthaginienses; Peni
Carthaginiense regnum I 1055
Carthaginienses I 754; I 756
Carthago, stad in Africa I 721; I 740; I 757; I 1060; IV 527; IV 598; V 1493; V 1700; VI 174; VI 721; VI 1409; VI 1539
Carus, Romeins keizer IV 781
Cassianus, bisschop van Jeruzalem IV 262
Cassianus, Iohannes C., schrijver en abt te Marseille, V 1563
Cassiniensis (adj.) VI 1021; VI 1069; marg. na VI 1020
Cassinogilus (*Chasseneuil-sur-Clain)* VI 1266
Cassinum castrum (*Monte Cassino)* VI 56; VI 920
Cassinum monasterium VI 1036
Cassinus Mons V 2115; VI 56; VI 507; VI 520; VI 575; VI 831; VI 1036; VI 1610-11; marg. na VI 54, 827
Cassiodorus, geleerde en staatsman V 1564; V 1565
Cassius, moordenaar van Caesar I 1014
Castrum Imolas (Cornelii Forum, Imola) PIII 110; zie Cornelii Forum
Catalaunici campi (bij *Châlons-sur-Marne*) V 1529
Cathi (Chatti), Germaans volk IV 4
Catianus, zie Gratianus, bisschop van Tours
Catilina, leider van staatsgreep in Rome I 947 app. cr.
Cato (C. Uticensis), tegenstander van Caesar I 1008
Caucasus, zie Calcasus
Caunas, klooster (*Caunes)* VI 1507
Cecilia (Caecilia), heilige IV 426; V 2289
Cecina (Caecina), veldheer van keizer Vitellius III 880; III 882; III 894; III 896
Cecrops, zie Cycrops
Cedron, zie Cerdon
Cedualla (Caedualla), koning van Wessex VI 689
Celadion, zie Cheladion
Celestinus (Coelestinus I), paus V 1554; V 1612; V 1622; marg. na V 1613 (2)
Cella aurea, klooster te Ticinum VI 903
Celticus V 1341
Cenabum, zie Gennabus
Cenomannensis (adj.) V 2190
Cenomannica urbs (*Le Mans*) VI 514; VI 557-58
Cenomannicus (adj.) VI 550
Cenomannis (*Le Mans*) PV 92, IV 31
Centauri I 168
Cenysius Mons (Cinisius Mons, *Mont Cénis*) VI 1235
Cerberus, zie Tricerberus
Cerdon (Cedron), bisschop van Alexandria IV 270
Ceres, Romeinse godin I 165
Cerinthus, zie Cherintus
Cersona (Chersonesus), stad op de Krim VI 402; VI 649; VI 736; VI 753; VI 778
Cesar (Iulius Caesar, Romeins veldheer en staatsman) I 951; I 959; I 963; I 970; I 977; I 979; I 986; I 987; I 991; I 998; I 1010 app. cr.; PII 93; PII 95; II 206; II 210; marg. na III 30 (1); zie Iulius; Iulius Cesar
Cesar (Augustus), Romeins keizer III 54; III 68; III 86; III 95; III 274; zie Augustus; Cesar Augustus; Cesar Octauianus
Cesar Augustus (Augustus), Romeins keizer PIII 61; III 98; III 258; III 278; III 281; III 298; zie Augustus; Cesar; Cesar Octauianus
Cesar Octauianus (Augustus), Romeins keizer PIII 62; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus

Cesaraugusta (*Zaragoza*) V 906
Cesarea (Caesarea Cappadociae) V 734; V 745; zie Cesariensis (adj., Caesarea Cappadociae)
Cesarea (Caesarea Palestinae, voorheen Turris Stratonis), havenstad in centraal Palestina, hoofdstad van Herodes de Grote III 87; III 242; III 314; III 639; III 977; IV 302; IV 307; IV 310; IV 753; VI 365; zie Turris Stratonis; Cesariensis (adj., C. Palestinae)
Cesarea (Caesarea Philippi), stad in N.-Palestina aan de voet van de Mons Libanon, hoofdstad van Philippus de Tetrarch III 312; III 313
Cesariensis (adj., Caesarea Palestinae) V 287
Cesariensis (adj., Caesarea Cappadociae) V 664
Cesarium (Casearium), gebouw te Jeruzalem III 94
Cesarius (Caesarius), bisschop van Arles V 2304
Chadiga(n), zie Cadigan
Chalcedon, zie Calcedon
Chaldei (Chaldaei), Aramese volksstam I 40; I 303; I 401
Chanaan (Canaan), W.-Palestina I 47; I 138
Chananei I 196; I 206; III 337
Charibertus I, zie Carembertus
Chariton, zie Carithon
Chassidim, zie Asidei
Chatti, zie Cathi
Cheladion (Celadion), bisschop van Alexandria IV 271
Cherintus (Cerinthus), ketter IV 51; marg. na IV 49
Chersonesus, zie Cersona
Cherubin PIV 84
Childebertus I, Merovingische koning V 1913; V 1982; V 1995; V 2015; V 2019
Childebertus II, Merovingische koning V 2401; V 2404; V 2405; V 2417
Childebertus III, Merovingische koning VI 685; VI 799
Childericus (Chilpericus), koning der Burgundiones, zoon van Gundovech V 1669; V 1670; V 1757
Childericus I, Merovingische koning, zoon van Merovech V 1413; V 1678; V 1800; V 1670
Childericus II, Merovingische koning VI 657; VI 664; VI 665; VI 670 app. cr.
Childericus III, Merovingische koning VI 924; zie Hildricus
Chilon, een van de zeven wijzen I 1116
Chilpericus I, Merovingische koning V 2357; V 2366; V 2370; V 2372; V 2375; V 2403; V 2414
Chilpericus, koning der Burgundiones, zoon van Gundovech, zie Childericus
Chintila, zie Sentina
Chlodomirus, Merovingische koning V 1912; V 1982; V 1986; V 1994
Chlodoueus (Clouis I), koning der Franken V 1678; V 1756; V 1800; V 1829; V 1829, toelichting; V 1867; V 1883; V 1906; V 1981; V 1998; V 2355; marg. na V 1797, 1861
Chlodoueus (Clouis II), Merovingische koning I 344; VI 452; VI 587; VI 654
Chlodoueus (Clouis III), Merovingische koning) VI 684; VI 685
Chlodwig, zie Chlodoueus
Chlotarius I, Merovingische koning V 1912; V 1983; V 1995; V 1999; V 2001; V 2015; V 2355; V 2399
Chlotarius II, Merovingische koning V 2377; V 2415; VI 148; VI 339
Chlotarius III, Merovingische koning VI 657; VI 658; VI 659
Chlothildis, zie Chrothildis
Chorintus, zie Corinthus
Chorosania, zie Corozania
Chorosanite VI 970; zie Turci Maurophili; Corozania
Chosroes II, zie Cosrohes
Chranao (Cranaus), koning van Athene I 133
Chrisostomus, zie Iohannes C.
Christiani III 429; III 432; III 519; III 525; III 801; IV 11; IV 116; IV 125; IV 129; IV 163; IV 196; IV 224; IV 340; IV 466; IV 593; IV 597; IV 604; IV 892; IV 912; IV 923; PV 10; V 130; V 137; V 140; V 430; V 457; V 462; V 533; VI 217; VI 258; VI 292; VI 1541; VI 1674

Christianus IV 153; IV 278; IV 423; IV 455; IV 583; V 531
Christianus (adj.) PIII 31; III 430; IV 432; IV 195; IV 516; V 174; V 198; VI 1247, christianissimus V 1756; V 1929; V 2038; V 2297; VI 482; VI 1288; VI 1425; marg. na III 528
Christoforus, broer van usurpator Nicephorus VI 1326
Christus Epist. ad Adelam 70 app. cr.; Epist. ad Adelam 156; I 1053; I 1068; I 1197; PII 32; PII 37; PII 46; PII 67; PIII 8; PIII 33; PIII 70; III 132; III 143: III 151; III 257; III 423; III 426; III 442; III 444: III 445; III 484; III 494; III 518; III 521; III 524; III 741; III 765; III 781; III 786; III 789; III 1379; PIV 3; PIV 14; PIV 16; PIV 35; PIV 58; PIV 121; IV 43 app. cr.; IV 52; IV 60; IV 66; IV 70; IV 120; IV 130; IV 255; IV 328 app. cr.; IV 343; IV 380; IV 398; IV 425; IV 572; IV 648; IV 651; IV 658; IV 661; IV 667; IV 802; IV 814; IV 926; V 89; V 164; V 168; V 181; V 185; V 511; V 517; V 627; V 674; V 731;V 926; V 1023;V 1245; V 1441; V 1626; V 2044 app. cr.; PVI 53; VI 43; VI 122 app. cr.; VI 133; VI 166; VI 385; VI 387; VI 388; VI 575; VI 590; VI 717 app. cr.; VI 894; VI 1202 app. cr.; VI 1210; VI 1467; VI 1597; VI 1770; marg. na I 281, III 109 (2), 919, V 1833; zie Christus Iesus; Iesus; Iesus Christus
Christus Iesus IV 382; V 1632; zie Christus; Iesus; Iesus Christus
Chrotildis (Chlothildis), vrouw van Chlodoueus I V 1673; V 1756; V 1804
Chrotildis (Chlothildis), dochter van Chlodoueus I V 1914
Chrysopolis, zie Crisopolis
Chusei (Chuthaei), inwoners van Kutha in Akkadia I 349
Chuthaei, zie Chusei
Cicero, zie Cycero
Ciclade (Cycladae), archipel in de Aegeïsche Zee PV 118
Cilicia, zie Cylithia
Cinisius Mons, zie Cenysius Mons
Clarmons (*Clermont-Ferrand*) VI 1179, zie Aruernus; Clarus Mons
Clarus Mons (*Clermont-Ferrand*) PV 76, zie Aruernus; Clarmons
Claudius, Romeins keizer, III 647; III 660; III 672; III 1355: marg. na III 851
Claudius (Claudius II Gothicus), Romeins keizer IV 636; IV 639; IV 680
Claudius (Tiberius), Romeins keizer III 396; III 541; III 544; marg. na III 390; zie Claudius Tiberius; Tiberius
Claudius, bisschop van Turijn VI 1775
Claudius, bisschop van Vienne V 1262; V 1778
Claudius Albinus, zie Albinus
Claudius Tiberius (Tiberius), Romeins keizer III 298; III 316; III 606; zie Claudius; Tiberius
Clehp (Cleph), koning der Langobarden V 2347
Clemens I, paus IV 27; IV 117; IV 182
Clemens Alexandrinus, kerkvader en filosoof IV 323
Cleobolus (Cleobulus van Lindus), filosoof, een van de zeven wijzen I 1117
Cleobulus, zie Cleobolus
Cleopas, volgeling van Iesus, zie Cleophas
Cleopatra, vrouw van Antiochus Magnus, I 699
Cleopatra VII, koningin van Egypte, I 1000; III 16; III 17; III 22; III 44; III 58; III 60; III 62; III 64: III 74; III 75; III 76; III 112: marg. na III 30 (2)
Cleophanus (Theophanes), patriarch van Antiochia VI 492
Cleophas (Cleopas, volgeling van Iesus) III 342; IV 26; IV 120; IV 174
Cleophis, koningin van Magazae, II 62-63 toelichting; p. XLVIII, noot 146
Cleph, zie Clehp
Cletus, paus III 1360-61 app. cr.; IV 26; zie Anacletus
Clodio, koning der Franken V 946; V 949
Clouis, zie Chlodoueus
Coelestinus I, zie Celestinus
Colonia (*Köln*) VI 343; VI 1516; zie Agripina; Colonia Agrippinensis
Colonia Agrippinensis (*Köln*) PV 66; zie Agripina; Colonia
Colosenses (Colossenses) III 700
Colossenses, zie Colosenses

Columba, martelares IV 723
Columbanus, monnik uit lerland V 2410
Commagene, zie Commagine
Commagine (Commagene), gebied in N.-Syria III 1350
Commodus, Romeins keizer IV 313; zie Aurelius C.; C. Lucius; Lucius Aurelius C.; Lucius C.
Commodus Lucius (Commodus, Romeins keizer) IV 258; zie Aurelius C.; Commodus; Lucius Aurelius C.; Lucius C.
Concas (*Conques*) VI 1496
Conon, paus VI 616; VI 617
Constans I, West-Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 319; V 379; V 416
Constans (Constans II Pogonatos), Oost-Romeins keizer VI 368; VI 377; VI 400; VI 428; VI 431; VI 438; VI 440; VI 464; VI 466
Constans, zoon van usurpator Constantinus III V 1482
Constantia, halfzuster van Constantinus Magnus V 127
Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 226; V 420; V 420, toelichting; V 501
Constantia, dochter van Tiberius II V 2464; VI 91
Constantini Forum (in Constantinopel) V 345
Constantinopolis IV 727; V 159; V 206; V 318; V 320; V 428; V 433; V 920; V 1230; V 1284; V 1336; V 1400; V 1647; V 1959; V 2055; V 2075; V 2253; V 2266; V 2280; V 2329; VI 275; VI 397; VI 401; VI 419; VI 478; VI 481; VI 772; VI 857; VI 861; VI 868; VI 940; VI 959; VI 991; VI 1204; VI 1299; VI 1429; marg. na VI 476, 1309; zie Bizantium; Constantinopolitana urbs
Constantinopolitana urbs V 351; V 418; V 974; V 1173; V 1614; V 2388; VI 350; VI 383; VI 844; VI 1667; marg. na VI 949; zie Bizantium; Constantinopolis
Constantinopolitanus (adj.) V 378; V 569; V 890; V 937; V 1391; V 1563; V 1663; V 1864; V 2269; V 2271; VI 131; VI 486; VI 780; VI 1588
Constantinus I (C. Magnus), Romeins keizer IV 871; IV 875; IV 929; IV 932; IV 941; IV 946; V 15; V 22; V 39; V 41; V 59; V 84; V 130; V 132; V 143; V 150; V 155; V 262; V 313; V 319; V 321; V 392; V 405; V 1199; zie Constantinus Magnus
Constantinus II, Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 318; V 378
Constantinus III, Oost-Romeins keizer, zie Heraclius Constantinus
Constantinus III, usurpator Romeins keizerschap V 1469; V 1479; V 1482
Constantinus IV, Oost-Romeins keizer VI 428; VI 465; VI 466; VI 481; VI 622
Constantinus V, Oost-Romeins keizer VI 944; VI 950; V 980; VI 993; VI 1008; VI 1176; VI 1192; VI 1323; marg. na VI 949 (1 en 2)
Constantinus VI, Oost-Romeins keizer VI 1287; VI 1289; VI 1294; VI 1309; VI 1310; VI 1325; VI 1423: VI 1581
Constantinus, paus VI 716; VI 783; VI 794; VI 797
Constantinus II, patriarch van Constantinopel VI 982; VI 991; VI 994; VI 1305
Constantinus, abt van Monte Cassino VI 67; VI 68
Constantinus, kleinzoon van Constantinus II patriarch van Constantinopel VI 1001
Constantinus Magnus, Romeins keizer IV 837; V 1; V 7; V 409-10; V 501-02; zie Constantinus
Constantius I, caesar in het Westen, vader van Constantinus Magnus IV 852; IV 853; IV 860; IV 872; IV 873; IV 900; IV 903; IV 925; IV 938; V 1
Constantius II, Romeins keizer, zoon van Constantinus Magnus V 316; V 317; V 325; V 352; V 365; V 388; V 395; V 402; V 411; V 414; V 417; V 424; V 425; V 429
Constantius, halfbroer van Constantinus Magnus V 408; V 412
Constantius III comes, medekeizer van Honorius V 1477; V 1478; V 1495; V 1504; V 1578
Cordubensis (adj., *Cordoba*) V 282
Corep (Horeb, Sinai), berg marg. na I 115
Corinthii III 699
Corinthus, stad in het N.O. van de Peloponnesos I 1117; IV 311; V 1941
Cornelii Forum (*Imola*), stad in N.O.-Italia, PIII 109; zie Castrum Imolas
Cornelius, paus IV 488; IV 526; IV 599
Cornelius, bisschop van Antiochia IV 273
Corozania (Chorosania), gebied ten Z.O. van de Kaspische Zee VI 294

Corozanitae, zie Chorosanite
Corsica, eiland PIII 126; VI 1414: marg. na III 127 (4)
Corsus, leider van Corsica, marg. na III 127 (4)
Cosrohes (Chosroes II), koning der Perzen VI 162; VI 173; VI 180; VI 186; VI 190; VI 213; VI 218; VI 244; VI 250; VI 252; VI 254; marg. na VI 174
Cottius, zie Quotius
Cranaus, zie Chranao
Crassus, triumvir, gouvemeur in Syria I 947; II 163; II 209; III 35; marg. na II 169 (1)
Cremona, stad in N.-Italia III 896
Crescens, bisschop van Vienne III 691
Crescens, zie Cryscus
Cresus (Croesus, koning van Lydia) I 467; I 475
Crisopolis (Chrysopolis), stad in Bithynia V 147
Croesus, zie Cresus
Crumnus (Krum), khan van Bulgarije VI 1634; VI 1679; VI 1687
Cryscus (Crescens), filosoof IV 213
Ctesiphon, zie Tesiphon
Cunibertus, bisschop van Keulen VI 343
Cunicpertus (Cunincpertus), koning der Longobarden VI 587; VI 703
Cunincpertus, zie Cunicpertus
Cutbertus (Cuthbert), aartsbisschop van Canterbury VI 618; VI 618-19, toelichting
Cutbertus (Cuthbert), bisschop van Lindisfarn VI 618; VI 618-19, toelichting
Cuthbertus, zie Cutbertus
Cycero (Cicero), Romeins redenaar en staatsman I 947 app. cr.
Cycladae, zie Ciclade
Cycrops (Cecrops), koning van Athene I 117; I 126; I 133
Cynthia (Cilicia), landstreek in Z.O.-Asia Minor I 622; III 1350
Cyprianus, bisschop van Carthago IV 527; IV 598; VI 1409
Cypris (Cyprus), moeder van koning Herodes I I 1022
Cyprius (adj.) VI 1205
Cyprus, moeder van koning Herodes I, zie Cypris
Cyprus, eiland I 984 toelichting; V 234; VI 1666; VI 1671
Cyria (Cyrus, Kyrrhos), plaats in N.-Syria V 1782; zie Cyrus
Cyrillus I, patriarch van Jeruzalem V 936; V 1228; V 1389
Cyrillus, bisschop van Antiochia IV 745
Cyrinus, gouverneur van Syria III 107
Cyrus, koning der Perzen I 300; I 302; I 444; I 448; I 477; I 491; I 494; I 502; I 507; I 509; I 601 PII 94; II 64; II 68; II 71; II 73; II 75; II 82; II 133; V 1781; marg. na II 63
Cyrus, broer van koning Artaxerxes II I 558; I 561
Cyrus, patriarch van Alexandria VI 274
Cyrus, patriarch van Constantinopel VI 751; VI 780
Cyrus (Kyrrhos), plaats in N.-Syria, zie Cyria

D

Daci III 9; III 546
Dacia, gebied ten Z. van de Danuuius VI 1368
Dacia Ripensis (N.-Dacia) V 848
Daedalus, zie Dedalus
Dagobertus I, Merovingische koning VI 340: VI 453; VI 587; VI 655
Dagobertus III, Merovingische koning VI 800; VI 805; VI 808 app. cr.; VI 822; VI 922
Dalmatae, zie Dalmate
Dalmate (Dalmatae) III 8
Dalmatia, land aan de O.-kust van de Adriatische Zee IV 793; V 1234; V 1745
Dalmatius, halfbroer van Constantinus Magnus V 407; V 408; V 412
Damaschus, zie Damascus

Damascus I 264; VI 163; VI 280; VI 470; VI 976
Damasdager, palais bij Ctesiphon VI 235; VI 235, toelichting; zie Dasthagerd
Damasus I, paus V 934; V 940; V 1013; V 1219; V 1384; marg. na V 931
Danae, zie Danahes
Danahes (Danae), moeder van Perseus I 185
Dani, volk VI 1279
Daniel, profeet I 397; PIV 118
Danubius (Danuuius, *Donau*) IV 99; V 817; VI 1355; VI 1368; VI 1370; marg. na PIII 90 (1); zie Hister
Danuuius, zie Danubius; Hister
Dara, stad op de berg Apaortenon in Parthia II 136
Darantasia (*Moutiers*) VI 1519
Darius I, koning der Perzen I 490; I 506; I 510; I 515; II 85; zie Darius Hydaspes
Darius III, koning der Perzen I 619; I 624; I 632; I 636; I 641; I 647; I 648 I 652
Darius Hydaspes (Darius I) III 207
Dastagerd, zie Damasdager; Dasthagerd
Dasthagerd (Dastagerd), paleis bij Ctesiphon VI 234; zie Damasdager
Datia, zie Dacia
Dauid, koning van Israel I 193; I 194; I 199; I 200; I 210; I 217; I 232; I 364; I 1139; III 118; III 142; PIV 58; PIV 80; PIV 99; marg. na I 189, III 129
Debbora, richteres I 155
Decentius, broer van keizer Magnentius V 399
Decius, Romeins keizer IV 461; IV 463; IV 506
Dedalus (Daedalus), vader van Icarus I 176
Delphi, stad in Phocis, Midden-Griekenland PIII 135
Demetrianus, bisschop van Antiochia IV 631
Demetrius, broer van Antiochus Magnus (onjuiste variantlezing) I 686-89 app. cr.
Demetrius I Soter, koning van Syria I 717; I 860; I 899; I 900; I 913
Demetrius II Nicator, koning van Syria I 901; I 906; I 911
Demetrius, bisschop van Alexandria IV 309; IV 377; IV 646
Demosthenes, kok van keizer Valens V 788; V 791
Dercylidas (Hircylides), Spartaans veldheer, I 564-66 toelichting
Desiderius, bisschop van Vienna VI 77
Desiderius, koning der Longobarden VI 1174; VI 1216; VI 1232; VI 1234; VI 1237; VI 1238
Deucalion, zion van Prometheus I 134
Deuera, klooster, locatie onbekend VI 1503
Deusdedit, paus I 347; VI 348
Deutera, klooster in de Languedoc, locatie onbekend VI 1503
Dezeridan, paleis der Perzische koningen VI 231
Didius Iulianus, zie Iulianus
Dido, koningin van Carthago marg. na I 767
Didymus, zie Dindimus
Dindimus (Didymus van Alexandria), theoloog V 1249
Diocletianus, Romeins keizer IV 281; IV 788; IV 797; IV 806; IV 843; IV 850; IV 865; IV 870; IV 873; IV 878; IV 890; IV 893; IV 896; IV 937; V 285; V 2292; VI 1195; marg. na IV 802
Dioclitianus, zie Diocletianus
Diodotus Tryphon, zie Tripho
Diogenes, filosoof I 1098
Dionisius (Dionysius), heilige VI 908; VI 1150; VI 1152; VI 1157; VI 1719; VI 1725
Dionisius (Dionysius) bisschop van Alexandria IV 458; IV 459; IV 634
Dionisius (Dionysius), bisschop van Vienna IV 312
Dionisius (Dionysus), Griekse god V 1213
Dionysius, eerste bisschop van Parijs, zie Dyonisius Ariopagita
Dionysius, zie Dionisius
Dionysus (Griekse god), zie Dionisius

Dioschorus (Dioscorus) van Alexandria, diaken en tegenpaus V 1934
Dioscorus I, patriarch van Alexandria, V 1664; marg. na V 1657
Dioscorus van Alexandria, diaken en tegenpaus, zie Dioschorus
Dirachium (Dyrrhachium), stad in Illyria I 964; I 968
Docilianus (Dolichianus), bischop van Jeruzalem IV 265
Dolichianus, zie Docilianus
Domitianus, Romeins keizer III 901; IV 1; IV 23; IV 34; IV 42; IV 45; IV 48
Domnus, bisschop van Antiochia IV 702; IV 716; IV 744
Donatus, bisschop van Euroea in Epirus V 1410
Donus, paus VI 460; VI 461
Dordonia (*Dordogne*, rivier) PV 79
Doris, zie Dosis
Dorosa (Dosora, *Douzère*?), klooster VI 1501
Dorotheus, priester te Antiochia (wellicht identiek aan D., martelaar) IV 745
Dorotheus, bisschop van Tyrus V 284
Dorotheus, martelaar (wellicht identiek aan D., priester te Antiochia) V 732
Doruuernensis, zie Douernensis
Dosis (Doris), vrouw van Herodes I I 1031; III 159; III 224
Dositheus, stichter van een Samaritaanse secte III 520
Dosora, zie Dorosa
Douernensis (Doruuernensis) ecclesia (*Canterbury*) VI 442
Drogo, bisschop van Metz, zoon van Karolus Magnus VI 1568; VI 1727; VI 1747
Drogo, zie Drogus
Drogus (Drogo, hertog van Champagne, zoon van hofmeier Pipinus II) VI 682
Droth (Drotius, *Dropt*), rivier in Aquitania VI 1267
Drotius, zie Droth
Drusus, zoon van keizer Tiberius III 439; III 440
Drusus, broer van keizer Tiberius III 289
Dyonisius (Dionysius), paus IV 704; IV 741
Dyonisius, zie Dionisius
Dyonisius Ariopagita (Dionysius, eerste bisschop van Parijs) IV 30 app. cr.
Dyrrhachium, zie Dirachium

E

Ebboracum, zie Eboracum
Ebion, ketter IV 51
Eboraca ciuitas (*York*) VI 497; zie Eboracum
Eboracum (*York*) IV 360; IV 940; VI 45; zie Eboraca ciuitas
Ebredunum (*Embrun)* VI 1519
Ebrei, zie Hebrei
Ebroas (*Evreux*) PV 91
Ebroinus, maier domus in Neustria VI 661; VI 666; VI 677; VI 678
Eburacum, zie Eboracum
Ecdicius, zie Alticius; Editius
Edessa, zie Edissa; Roais
Edifridus (Aethelfrith), koning van Bernicia en Deira VI 42
Edippus (Oedipus), zoon van koning Laius van Thebe I 177
Edissa (Edessa), stad in Syria I 684; IV 408; V 860; V 896
Edissenus (adj.) V 682
Editius (Ecdicius), senator uit Clermont V 1720; V 1721; zie Alticius
Edom, volk en land tussen Dode Zee en Rode Zee I 275
Edua (*Autun*) PV 87; VI 152
Effraim (Ephraim), een van de 12 stammen van Israel I 209; I 224
Effrata (Bethleem Ephrata) PIV 66; zie Bethleem Eufrata
Effrem (Ephrem), bisschop van Jeruzalem IV 177

Effrem (Ephrem) van Edessa, theoloog V 681
Ega (Aega), maior domus van Dagobert I VI 346
Egesar (Eglisar in Iosephus *Ant*.), koning van Babylon I 440; I 441
Egesippus (Hegesippus), geschiedschrijver I 423; IV 282
Egesypus, zie Egesippus
Eggibardus (Eggihardus), regiae mensae praepositus VI 1259
Eggihardus, zie Eggibardus
Egidius (Aegidius), heilige VI 1606
Egiptii I 83; I 84; I 92; I 376; I 378; I 1107; VI 947
Egiptius (adj.) III 58
Egiptus Epist. ad Adelam 146; I 75; I 80; I 82; I 89; I 90; I 97; I 116; I 204; I 366; I 370; I 371; I 419; I 495; 517; I 566; I 673; I 718; I 891; I 984; I 1000; PII 29; PII 94; II 110; III 16; III 111; III 113; III 152; III 184; PIV 117; IV 331; IV 848; IV 868; V 288; V 1457; VI 103; VI 173; VI 283; VI 291; VI 1538; VI 1671 app. cr.; VI 1690
Eglisar, zie Egesar
Ela, zie Hela
Eleazarus, martelaar I 818; I 820
Elagabalus, Romeins keizer, zie Marcus Aurelius Antoninus Gabalus
Elegabalus, Phoenicisch-Syrische zonnegod, zie Heliogabalus
Eleuther, zie Eleutherus
Eleutheria, vrouw van Diocletianus volgens *Lib. Pont*. 61.6 , V 2293; V 2293, toelichting
Eleutherii palatium, paleis van keizerin Irene bij de Haven van Eleutherius in Constantinopel VI 1319; VI 1427; VI 1462
Eleutherus, paus IV 276; IV 299
Eliachim, koning van Iuda I 372; I 375
Elias, zie Helias
Eliasib, zie Elyasiph
Eligius, bisschop van Noyon VI 354
Eliseus, zie Heliseus
Elius, zie Aelius
Elyasiph (Eliasib), hogepriester I 607
Emathia (Macedonia) marg. na I 607 (2)
Emathion, koning der Macedones marg. na I 607 (2)
Emilia (Aemilia), provincie in N.O.-Italia PIII 106; PIII 129; marg. na PIII 90 (5)
Emilianus (M. Aemilius Aemilianus), usurpator Romeins keizerschap IV 522; IV 523
Emilianus (Laelianus), usurpator Romeins keizerschap IV 624
Emilius, zie Lucius Emilius Paulus
Engolisma (*Angoulême*) PV 79; V 1886
Enoch, nakomeling van Seth I 1126
Epaphus, zie Paphus
Eparchius, bisschop van Clermont V 2032
Ephesii III 699
Ephesus, stad in Ionia II 37; II 185; IV 49; IV 469; V 1621; marg. na V 1613 (2)
Ephr…, zie Effr…
Epicurus, filosoof I 101
Epiphanes (Antiochus IV Epiphanes), koning van Syria I 715; I 899, toelichting; zie Antiochus; Antiochus Illustris
Epiphanes (Ptolemaeus V Epiphanes) I 719; zie Ptholomeus Epiphanes
Epirotae, zie Epyrote
Epirus, zie Epyrus
Epyrote (Epirotae) I 775
Epyrus (Epirus), gebied in N.W.-Griekenland I 970; III 19; V 1356; V 1410
Eraclia (Heraclea), stad in Thracia IV 727
Eraclius, zie Heraclius
Esau, zoon van Isaac I 71

Esayas, zie Ysaias
Esther, zie Hester
Ethiopes III 43
Ethiopia I 22
Etruria, landstreek ten N.W. van Rome PIII 119
Euaristus, paus IV 183; IV 184
Echerius, bisschop van Lyon V 1779
Eucherius, zoon van Stilicho V 1353; V 1366; V 1369
Eudo, zie Heudo
Eudoxia, dochter van keizer Theodosius II V 1584; V 1605; marg. na V 1613 (1)
Eudoxius, bisschop van Constantinopel V 568; V 738
Eufrata (Bethleem Ephrata) marg. na III 129; zie Bethleem; Effrata
Eufrates, zie Euphrates
Eufronius, bisschop van Autun V 1768
Eugenius, usurpator West-Romeins keizerschap V 1006; V 1017; V 1043; V 1334
Eugenius II, paus VI 718; VI 1729
Euilmerodach, zie Euulmerodac
Eunomius, ketter V 924; marg. na V 931
Euortius, zie Euurtius
Eupator (Antiochus V Eupator), koning van Syria I 859; I 864; I 899; I 899-900 toelichting; zie Anthiocus Eupator; Antyochus
Euphrates, rivier in Mesopotamia, I 458; I 622; II 156; II 165; III 38; IV 100; IV 445 app. cr.; VI 193; VI 283
Euphronius, zie Eufronius
Europa, dochter van koning Agenor I 140
Europa, werelddeel II 35; VI 160; marg. na I 35 (1 en 2), III 30 (3)
Eusebius, paus IV 944
Eusebius, bisschop van Caesarea; geschiedschrijver V 286; V 1783
Eusebius, bisschop van Laodicea IV 752
Eusebius, bisschop van Vercellae V 356
Eusebius, martelaar te Rome V 375
Eustachius (Eustathius), patriarch van Antiochia V 275
Eustathius, zie Eustachius
Eustochium, dochter van S. Paula Epist. ad Adelam 65
Euthichius (Eutychius), patriarch van Constantinopel V 2393
Euthicianus, zie Eutichianus
Euthicus (Eutychus), vrijgelatene van koning Agrippa I III 538
Eutiches (Eutyches), ketter V 1664; marg. na V 1657
Eutichianus (Eutychianus), paus IV 742; IV 743; IV 943-50 app. cr.
Eutych..., zie Eut(h)ic(h)...
Euulmerodac (Euilmerodach), koning van Babylonia I 439; I 440
Euurtius (Euortius), bisschop van Or1éans V 290; V 303; marg. na V 288
Exenocrates (Xenocrates) van Chalcedon, filosoof marg. na I 568
Ezechias, koning van Iuda I 346; I 364; I 1085; marg. na I 362
Ezechiel, profeet I 382
Ezra, zie Hesdras

F

Fabianus, paus IV 446; IV 468; IV 525
Facee (Phacee), koning van Israel I 256
Faceias (Phaceia), koning van Israel I 255; I 256
Farnaces, zie Pharnaces
Fastrada, vrouw van Karolus Magnus VI 1564; VI 1565
Faustus (Faustus Cornelius Sulla), schoonzoon van Pompeius I 1007; I 1007, toelichting
Felix I, paus IV 742, IV 943-50 app. cr.; IV 943-50 toelichting

Felix II, tegenpaus V 362; V 375
Felix III, paus V 1773
Felix IV, paus V 2025; V 2026
Felix, procurator van Iudea III 567
Felix, diaken, gezant van paus Hormisda V 1934
Fenice, zie Phenice
Ferentanum (Ferentium), plaats in Z.-Etruria III 847
Ferentium, zie Ferentanum
Festus, procurator van Iudea III 685; III 706
Firmus, usurpator Romeins keizerschap V 904
Flaccilla, zie Placella
Flaminia, provincie in het N.O. van Italia PIII 110; PIII 129; marg. na PIII 90 (5)
Flaminius, Romeins consul I 731
Flauianus I, bisschop van Antiochia V 859; V 882; V 1229
Florentii monasterium (*St.-Florent-le Vieil*), klooster te Mont-Glonne a.d. Loire VI 1495
Floriacenses VI 1759
Floriacensis (adj., *Fleury*) Epist ad Ivonem 2; Epist. ad Adelam 2; VI 456; VI 506; VI 1025; VI 1075; marg. na VI 452
Floriacum (*Fleury)* VI 517; VI 530; VI 1067
Florianus, Romeins keizer IV 730; IV 733
Florus, procurator van Iudea III 707
Florus, graaf van Anjou, heilige V 2227
Fons Rogi (*Fontrouge*), klooster in Druyes-les-belles-Fontaines, dep. Yonne V 2197
Fontanidus Campus (*Fontenay-en-Puisaye*) VI 1751-52
Foroiulianum (*Friuli*) VI 143; VI 147; zie Foroiulium; Forum Iulii
Foroiulium *(Friuli*) VI 1516; zie Foroiulianum; Forum Iulii
Fortunatus (Venantius F.), schrijver Ep. ad Ivonem 14; V 2305
Forum Iulii (*Friuli*) V 1544; zie Foroiulianum; Foroiulium
Fotinus, zie Photinus
Franci PV 51; PV 56; PV 101; V 638; V 644; V 647; V 650; V 660; V 944; V 949; V 951; V 1412; V 1534; V 1676; V 1755; V 1799; V 1829; V 1867; V 1905; V 1907; V 1910; V 1982 app. cr. V2183; V 2228; V 2236; V 2355; V 2365; V 2400; V 2416; VI 150; VI 454; VI 594; VI 661; VI 686; VI 800; VI 817 app. cr.; VI 822; VI 932; VI 1024; VI 1030; VI 1038; VI 1071; VI 1175; VI 1208; VI 1218; VI 1228; VI 1247; VI 1264; VI 1308; VI 1342; VI 1349; VI 1356; VI 1358; VI 1421; VI 1471; VI 1475; VI 1574; VI 1713: marg. na V 626, 1797, 1861, VI 798, 921
Francia VI 915; VI 929; VI 1027; VI 1147; VI 1271; VI 1736; VI 1741; VI 1753; VI 1791; marg. na VI 921
Fredegunda, vrouw van koning Chilpericus I V 2368
Frigia (Phrygia), gebied in Asia Minor III 877
Frisia VI 1200; VI 1285
Fritigernus, koning der Visigothen V 819; V 823; V 824; V 849
Frixus (Phrixus), broer van Helle I 170
Fronto, redenaar uit Cirta in Numidia IV 284
Fulgentius, bisschop van Ruspae V 1838
Fundanus, zie Minutius Fundanus
Fyscon (Ptolemaeus VIII Euergetes II Physcon) I 720; zie Ptholomeus Euergetes

G

Gabinius, Romeins consul I 944; I 947
Gabrihel, aartsengel VI 322; VI 325; VI 327
Gad, zie Gat
Gaddara (Gadara), stad ten Z.O. v.h. Meer van Galilea III 83
Gaddi, zie Gaddus
Gaddus (Gaddi), broer van Iudas Maccabaeus I 607; I 608
Gadsunda (Gosuintha), vrouw van Leouigildus, koning der Visigothen V 2364

Gaius (Caligula), Romeins keizer III 534; III 537; III 542; III 574; III 595; III 597; III 648; zie Caligula; Gaius Caligula
Gaius Caligula (Caligula), Romeins keizer III 549; III 550; zie Caligula; Gaius
Gaius, paus IV 743; IV 943-50 app. cr.
Gaius I, bisschop van Jeruzalem IV 264
Gainas, Goot, Romeins veldheer V 1340
Galacia, zie Galathia
Galatae, zie Galathe
Galathe (Galatae) PIII 138; III 699; zie Gallogreci
Galathia (Galatia), gebied in centraal Asia Minor III 512; V 544 app. cr.; zie Gallogrecia
Galba, Romeins keizer III 814; III 834; III 839; III 855
Galenus, zie Galienus
Galerius, Romeins keizer IV 874; IV 905; IV 909; IV 922; IV 933; zie Galerius Maximianus; Maximianus Galerius
Galerius Maximianus (Galerius), Romeins keizer IV 899; IV 902; zie Galerius; Maximianus Galerius
Galicia, zie Gallicia
Galicii, zie Gallicii
Galienus, Romeins keizer IV 589; IV 621; IV 634; IV 636; IV 637 app. cr.
Galienus (Galenus) van Pergamum, medicus IV 212
Galilea, landstreek in N.-Israel III 320; III 568; III 573
Galilei III 385; III 767; V 518
Galli I 570; I 580; I 586; I 727; I 951; PIII 42; PIII 132; PIII 134; PIII 144: IV 627: PV 52: V 421; V 1001; marg. na I 587, PIII 127 (5)
Gallia PIII 89; III 13; III 306; III 546; III; 566; III 581; IV 97; IV 238; IV 335; IV 613; IV 795; IV 801; IV 861; IV 904; PV 56; PV 58; PV 101; PV 105; PV 108; PV 110; V 290; V 629; V 963; V 1001; V 1260; V 1268; V 1479; V 1480; V 1636; V 1778; V 2015; V 2028; V 2193; V 2240-43 app. cr.; VI 339; VI 576; VI 809; VI 1064; VI 1104; VI 1142; VI 1163; VI 1244; VI 1277; VI 1353; VI 1611; VI 1767; marg. na PV 57, V 626, 2186; zie Gallia Belgica; Gallia Cisalpina; Gallia Transalpina; Galliae
Gallia Belgica PV 116; zie Belgica
Gallia Cisalpina PIII 130; PIII 141; PIII 143
Gallia Transalpina PIII 142
Galliae IV 29; IV 230; IV 611; IV 626; IV 722; IV 735; IV 798; IV 942; PV 112; V 400; V 419; V 667; V 670; V 957; V 1365; V 1405; V 1466; V 1470: V 1473: V 1484: V 1521: V 1695; VI 71; VI 148; VI 587; VI 654 app. cr.; VI 799 app. cr.; VI 1607
Gallicanus (adj.) V 1465; V 1594; V 1644
Gallicia (Galicia), gebied in het N.W. van het Iberisch schiereiland VI 1375
Gallicii I 774
Gallicum Mare (*Golfo di Venezia*) PIII 87
Gallicus (adj.) I 577; I 582
Gallinicus (Callinicus I), patriarch van Constantinopel VI 646; VI 750
Gallogreci (Gallograeci, Galatae) PIII 137; zie Galathe
Gallogrecia (Gallograecia, Galatia) I 585; zie Galatia
Gallus (Trebonianus Gallus), Romeins keizer IV 521; zie Gallus Hostilianus
Gallus, caesar voor het Oosten V 402; V 413 ; V 416
Gallus (adj.) II 197
Gallus Hostilianus (eigenlijk Trebonianus Gallus), Romeins keizer IV 510; IV 510 toelichting; zie Gallus
Galuna (*St.-Guilhem-le-Désert*,) klooster in het dép. Hérault VI 1505
Ganimedes (Ganymedes), Trojaanse koningszoon I 183
Ganymedes, zie Ganimedes
Garamantes, volk in Libya III 43
Garganus Mons, berg in Apulia V 1836; marg. na V 1833
Garizim, berg in Palestina ten W. van de Jordaan I 358
Garumna, zie Varunna

Gat (Gad), profeet I 266
Gazaca, zie Gazotes
Gazotes (Gazaca), stad in Media VI 186
Gebusei, zie Iebusei
Gedeon (Gideon), richter I 156
Gelasius, paus V 1773; V 1774; V 1775; V 1834; V 1839
Gelimer, koning der Vandalen V 2051
Gemellinus, zie Gemellius
Gemellius (Gemellinus), vertrouweling van Nero III 822
Gemini, sterrenbeeld V 1422
Genabum, zie Gennabus
Genebaldus (Genobaudus), aanvoerder van de Franken V 652
Gennabus (Genabum/Cenabum), *Orléans* PV 90
Genobaudus, zie Genebaldus
Genua, stad in N.-Italia PIII 96
Georgius I, patriarch van Constantinopel VI 486; VI 487
Gepidae, zie Gyppedes
Gepte (Ieptha), richter I 156
Germani IV 4; IV 609; V 652; V 992; V 1535
Germania III 581; III 848 app. cr.; IV 98; IV 251; PV 63; V 945; VI 1244; VI 1354; VI 1366; VI 1740; marg. na III 851
Germanicus, adoptiefzoon van keizer Tiberius III 439; III 440; III 441; III 534; III 553
Germanus I, patriarch van Constantinopel VI 855; VI 868; VI 890
Germanus, bisschop van Auxerre V 1595; V 1600; marg. na V 1582
Germanus, bisschop van Capua V 1932
Gerontius, magister militum van usurpator Constantius III V 1481
Gersuinda, zie Gresuinda
Geta, zoon van keizer Septimius Seuerus IV 361; IV 362
Gideon, zie Gedeon
Gildo, comes Africae onder keizer Theodosius I V 1294; V 1299; V 1326; V 1327
Gisla, dochter van Karolus Magnus VI 1564
Gisulphus I, hertog van Friuli V 2345
Gisulphus II, hertog van Friuli VI 143; VI 147
Glaphyra, vrouw van Alexander zoon van koning Herodes I III 202; III 204
Glicerius (Glycerius), West-Romeins keizer V 1713
Glycerius, zie Glicerius
Godegisilus, koning der Burgundiones V 1669
Godipert, koning der Langobarden V 2354; VI 374
Godomar, zie Gothmarus
Golgotha, zie Caluarie locus
*Gondiochus (Gundiochus), Gundovech, koning der Burgundiones V 953; V 1667-68 app. cr.
Gordianus III, Romeins keizer IV 442
Gorgo, Griekse godin door wier aanblik alles versteende I 172
Gosuintha, zie Gadsunda
Gothi PIII 42; IV 609; IV 642; IV 686; V 231; V 815; V 825; V 834; V 919; V 920; V 942; V 954; V 1351; V 1357; V 1364; V 1371; V 1495; V 1497; V 1527; V 1588; V 1667; V 1826; V 1885; V 1904; V 2079: V 2175; V 2324: VI 374; MAR na V 2042
Gothicus (adj.) V 831
Gothmarus (Godomar I), koning der Burgundiones V 1670
Gothmarus (Godomar II), koning der Burgundiones V 1760; V 1985; V 1992; V 1995
Gotmarus, zie Gothmarus
Gotzam (Gozan), gebied in N.-Mesopotamia I 259
Gouedeser, zie Guheser
Gozan, zie Gotzam
Gradus (*Grado*), stad in N.O.-Italia VI 1516

Grae.., zie Gre…
Grasulphus, hertog van Friuli VI 147
Gratianus, Romeins keizer V 662; V 693; V 696; V 898; V 908; V 915; V 919; V 939; V 958; V 959; V 962; V 963; V 966; V 968; V 973; V 1014; V 1015
Gratianus, usurpator Romeins keizerschap V 1467
Gratianus (Catianus), bisschop van Tours IV 31
Greci (Graeci) I 786; I 842; I 1011; I 1056; PIII 135; III 1110; lPIV 13; PIV 16; IV 244; V 640; V 2318; V 2325; V 2472; VI 1606; VI 1161; VI 1162; VI 1365; VI 1581; marg. na VI 624
Grecum (de Griekse taal) I 119; III 1372; V 265; V 2249; V 2251: VI 25
Grecus (Graecus, adj.) I 1049; IV 141; IV 365; V 1249; VI 34; VI 1526
Grecia (Graecia) I 139; I 525; I 534; I 553; I 575; I 963; II 45; II 189; PIII 136; IV 608; V 2254
Gregorius I Magnus, paus Epist. ad Adelam 67; V 2087; V 2222; V 2393; VI 11; VI 16; VI 22; VI 124; VI 579; VI 580; marg. na VI 119
Gregorius II, paus VI 798; VI 826; VI 829; VI 831; VI 838
Gregorius III, paus VI 827
Gregorius IV, paus VI 1730; VI 1756
Gregorius, bisschop van Tours VI 71
Gregorius Deilocus (G. Deiloquus), G. van Nazianze, bisschop van Constantinopel V 889; zie Gregorius Nazanzenus
Gregorius Nazanzenus, G. van Nazianze, bisschop van Constantinopel V 664; zie Gregorius Deilocus
Gresuinda (Gersuinda), concubine van Karolus Magnus VI 1567
Grimaldus (Grimoald III), hertog van Beneventum onder Karolus Magnus VI 1275
Grimoald I, koning der Longobarden VI 410
Grimoald, zie Grimaldus; Grimoldus
Grimoldus (Grimoald II), maiordomus in Neustria, zoon van Pipinus II VI 682
Gripho, koning van Austrasia, zoon van Karolus Tudites VI 910-11 app. cr.; VI 935; VI 938; VI 1040
Guheser (Gouedeser, Seleucia), stad aan de Tigris VI 245; zie Seleucia
Gundeboldus (Gundobad), koning der Burgundiones V 1669; V 1670; V 1758; V 1759
Gundiochus, zie Gondiochus
Gundoald, zie Gunduad
Gundobad, zie Gundeboldus
Gundovech, zie Gondiochus
Gundrada, kleindochter van Karolus Magnus VI 1584
Gunduad (Gundoald), vader van Aripert, koning der Longobarden V 2353
Gundulfus, bisschop van Metz VI 1727
Guntram, zie Guntrannus
Guntrannus (Guntram), Merovingische koning V 2358; V 2402; V 2409
Gyppedes (Gepidae), Gotisch volk, oorspr. ten N. van de Donau (cf. Theophanes, *Chron.* p. 94) V 815

H

Habra(h)am, zie Abraham
Hadiga(n), zie Cadigan
Hadrianopolis, zie Adrianopolis
Hadrianus, Romeins keizer, zie Aelius Adrianus
Hadrianus I, paus, zie Adrianus
Hadrianus, abt van Canterbury, zie Adrianus
Haedua, zie Edua
Hagar, zie Agar
Haggai, zie Aggeus
Hagia Eirene, zie Hyrene
Hagia Sophia, zie Agya Sophya
Hamilcar, zie Amilcar
Hannibal, veldheer der Carthagers I 722; I 739; I 746; I 753; PIII 116
Harun-al-Rashid, zie Aaron
Hasdrubal, zion van Gisko, veldheer der Carthagers I 750

Hebrae…, zie Hebre…
Hebraicus (adj.) Epist. ad Adelam 116; I 137; I 695; I 783; PII 72; V 1240
Hebrei I 90; I 106; I 154; I 159; I 188; I 191; I 481; I 488; I 1047; I 1145; III 367; III 402; III 701; V 1240; marg. na I 540
Hebreus (adj.) I 550; I 1122; III 579
Heduensis (adj., *Autun*) VI 671; zie Edua
Hegesippus, zie Egesippus
Hela, koning van Israel I 241
Helena, vrouw van koning Menelaus van Sparta I 161
Helena, handlangster van keizer Nero, zie Silene
Helena, moeder van keizer Constantinus Magnus IV 872; V 179
Helena, dochter van keizer Constantinus Magnus V 420, toelichting
Helenopolis, stad in Bithynia V 216
Heli, zie Hely
Helias, profeet I 244; I 248; I 270; I 271
Heliodorus, hoveling van koning Seleucus IV I 706; I 708
Heliogabalus, Romeins keizer, zie Marcus Aurelius Antoninus Gabalus
Heliogabalus (Elegabalus), Phoenicisch-Syrische zonnegod IV 415
Heliseus, profeet I 247; I 250; I 270; I 272
Helle, zuster van Phrixus I 171
Helle (Aelle), koning van Deira VI 42
Heluetii PV 68; PV 83
Hely (Heli), richter I 157
Helyandus (Aelianus, leider der Bagaudae) IV 795
Helyas, spatharius van keizer Iustinianus II VI 758
Helyas, zie Helias
Helyseus, zie Heliseus
Heraclas, bisschop van Alexandria IV 378; IV 457
Heraclea, zie Eraclia
Heraclides, woestijnvader V 680
Heraclius, Oost-Romeins keizer PVI 30-33 toelichting; VI 154; VI 157; VI 169; VI 171; VI 172; VI 175; VI 188; VI 191; VI 192; VI 214; VI 220; VI 221; VI 230; I 249; VI 257; VI 261; VI 262; VI 276; VI 286; VI 317; VI 356; VI 362; VI 369; VI 378; VI 382; VI 473; marg. na VI 174
Heraclius, hoveling van keizer Valentinianus III V 1680
Heraclius Constantinus (Constantinus III), Oost-Romeins keizer VI 176; VI 183-84; VI 265; VI 358; VI 369; VI 377
Heraclonas, Oost-Romeins keizer VI 360; VI 362; VI 366; VI 368
Herculanus, bisschop van Perugia V 2085; V 2100
Hercules, Griekse held I 145, I 181; II 44; II 48; II 52; II 54; PIII na 127
Herculius Maximianus (Maximianus), Romeins keizer IV 853; IV 930-31 zie Maximianus; Maximianus Herculius
Hermanfred, zie Hermenfredus
Hermas, zie Hermes
Hermenegildus, zie Herminigildus
Hermenfredus (Hermanfred), koning van Thuringen V 1828; V 2000; V 2002
Hermengarde (Irmingard), vrouw van Ludouicus Pius VI 1711
Hermes (Hermas), auteur van Liber Pastoris IV 199
Hermes (H. Trismegistos), mythische filosoof/priester/koning I 1107
Herminigildus (Hermenegildus), zoon van Leouigildus koning der Visigothen V 2418; V 2419; marg. na V 2416
Hero, bisschop van Antiochia IV 273
Herodes I de Grote, koning van Iudea I 930; I 1022; I 1046; I 1075; PIII 57; PIII 59; III 44; III 85; III 130; III 136; III 147; III 153; III 171; III 180; III 188; III 202; III 216; III 238; III 246; III 256; III 274; III 650; III 650 toelichting; V 779: marg. na III 41, 152
Herodes (H. Agrippa I), koning van Iudea III 255; III 529; III 638; III 572; V 1607

Herodes (H. Antipas), zoon van Herodes I III 310; III 320; III 348; III 351; III 531; III 558; III 559; III 651; III 651 toelichting; zie Antiphas
Herodes Agrippa (H. A. I), koning van Iudea III 557; III 570; III 572; III 630; III 654; III 654 toelichting; zie Agrippa I; Herodes
Herodes Agrippa II, zie Agrippa II
Herodes Atticus, zie Atticus
Herodes Philippus II, zie Philippus, tetrarch
Herodias, dochter van Aristobulus, zoon van koning Herodes I III 347; III 562
Heruli, Germaans nomadisch volk V 1747: V 1822
Hesdras (Ezra), schriftgeleerde I 516
Hester, vrouw van koning Xerxes I I 550
Hetius (Aetius), raadgever van keizerin Irene VI 1316
Heudo (Eudo), hertog van Aquitania VI 819; VI 905
Hibernia (*Ierland*) V 2411; VI 502
Hiberus (*Ebro*) VI 1361
Hiempsal, zie Hiensal
Hiensal (Hiempsal), zoon van koning Micipsa van Numidia I 770
Hierapolitanus (adj., Hierapolis), stad in Phrygia IV 274
Hieremias, profeet I 368; I 404; I 408; I 442; I 471; PIV 60; PIV 112
Hieroboam I, koning van I srael I 209; I 228: I 239; I 240
Hieroboam II, koning van Israel I 252
Hieronimus (Hieronymus), kerkvader Epist. ad Adelam 65; Epist. ad Adelam 66 toelichting;V 1232; marg. na V 1231
Hieronymus, zie Hieronimus
Hierosolima (Ierosolyma, *Jeruzalem*) I 198; I 203; I 213; I 261; I 359; I 693; I 695; I 706; I 787; I 794; I 810; I 850; I 855; I 883; I 886; I 935; II 205; III 90; III 127; III 362; III 371; III 394; III 447; III 492; III 496; III 600; III 628; III 686; III 704; III 710; III 918; III 973: III 981; III 1104; IV 24; IV 121; IV 157; IV 162; IV 169; IV 260; IV 306; IV 470; IV 750; V 181; V 507; V 512; V 1227; V 1236; V 1388; V 1606; VI 163; VI 260; VI 268; VI 1538; VI 1664: marg. na V 1613; zie Aelia; Hierusalem; Solima; Syon
Hierosolimitanus (adj.) IV 632; V 275; V 937; V 1662
Hierosolym..., zie Hierosolim...
Hierusalem I 195; I 230; I 371;I 376; I 386; I 388; I 487; I 517; I 598; PII 44; PII 51; PII 57; III 514; V 217; VI 280; zie Aelia; Hierosolima; Solima; Syon
Hieu, profeet I 267
Hieu zoon van Namsi, koning van Israel I 247; I 249
Hilarius, paus V 1771; V 1772
Hilarius, bisschop van Poitiers V 357; V 671
Hildegarda (Hildigarda), vrouw van Karolus Magnus VI 1266
Hildigarda, zie Hildegarda
Hildius (Illidius), bisschop van Clermont) V 1264
Hildricus (Childericus III), Merovingische koning VI 924; VI 932; zie Childericus
Hilduinus, abt van St. Denis VI 1719
Hilliricum, zie Illiricum
Himeneus, zie Hymeneus
Hipp…, zie Yp(p)…
Hircanus, zie Hyrcanus (Iohannes H. II)
Hirchani, zie Hyrcani
Hirchania (Hyrcania), gebied ten Z. van de Kaspische Zee I 903
Hirchanus, zie Iohannes Hyrcanus I
Hircylides, zie Dercylidas
Hismael (Ismael), zoon van Abraham I 56; I 57; I 59; VI 289
Hismahel, zie Hismael
Hismahelite (Ismaelitae) VI 309; VI 325
Hispalensis (adj., Hispalis, *Sevilla*) V 2419

Hispani IV 94; V 2418
Hispania I 745; I 748; I 751; I 774; I 1061; III 6; III 13; III 99; III 690; III 815; III 834; IV 904; IV 941; PV 114; V 907; V 910; V 912; V 1471; V 1473; V 1496; V 1500; V 1588; V 1699; V 1903; V 1915; V 2016; V 2023; V 2360; V 2364; VI 375; VI 807; VI 814; VI 977; VI 1250; VI 1265; VI 1362; VI 1418; VI 1691; marg. na V 2416; zie Hispania cyterior
Hispania cyterior, O.-zijde van het Iberisch Schiereiland III 99
Hisraheliticus, zie Israeliticus
Hister (Ister, Danuuius, *Donau*) II 90; V 1345; marg. na PIII 90 (1); zie Danubius
Histria (Istria), provincie in N.O.-Italia PIII 92; marg. na PIII 90 (1)
Honoricus (Hunericus), koning der Vandalen V 1788; V 1853
Honorius, West-Romeins keizer V 1276; V 1287; V 1290; V 1302; V 1350; V 1353; V 1368; V 1380; V 1383; V 1415; V 1459; V 1461; V 1477; V 1481; V 1502; V 1503; V 1567; V 1579
Honorius, vader van Theodosius I (volgens *Ep. de Caes.* 48.1) V 1277
Honorius I, paus VI 349
Horatius, zie Oratius
Horeb, zie Corep; Sina
Horistia, zie Orithia
Hormisda (Hormisdas), paus V 1921; V 1932; V 1939
Hormisda (Hormisdas), koning der Perzen VI 335
Hortensius, Romeins redenaar III 280, toelichting
Hosius, zie Osius
Hostilianus, zoon van Keizer Decius en medekeizer van Trebonianus Gallus, zie Gallus Hostilianus
Hrabanus Maurus, zie Rabanus
Hruodlandus, zie Rollandus
Hruodtrudis, zie Rothrudis
Hugo (Hugus), zoon van Karolus Magnus VI 1569
Hugo van Fleury Epist. ad Ivonem 2; Epist. ad Adelam 1; zie Hugo de Sancta Maria
Hugo de Sancta Maria (Hugo van Fleury) marg. na V 1716; zie Hugo van Fleury
Hugus, zie Hugo
Hulda, zie Olda
Humam (Uthman), kalief VI 435
Humar (Umar II), kalief VI 854
Humber, estuarium in N.O.-Engeland VI 42
Hunald, zie Hunoldus
Hunalid (al-Walid I), kalief VI 774
Hunericus, zie Honoricus
Huni, nomadisch volk V 817 app. cr.; V 919; V 1521; V 2336; VI 4; VI 1282; marg. na V 1520; zie Auares
Hunmarus (Umar I), kalief VI 278; VI 279; VI 336; VI 364; VI 433
Hunoldus (Hunald), hertog van Aquitania VI 1221; VI 1226
Hydaspes (Hystaspes), vader van Darius I III 207; zie Antipastus
Hydaspes, rivier, zie Ydaspes
Hyginus, paus IV 198
Hylarius, zie Hilarius, paus
Hymenaeus, zie Hymeneus
Hymeneus (Hymenaeus), bisschop van Jeruzalem IV 633; IV 750
Hypogothi, zie Ypogothi
Hyrcani, inw. van Hyrcania, ten Z. van de Kaspische Zee I 916; II 142; IV 204
Hyrcania, zie Hirchania
Hyrcanus (Iohannes H. II), koning en hogepriester, zoon van Alexander Iannaeus I 921; I 924; I 928; I 930; I 937; I 941; I 1033; III 161; III 161, toelichting; III 177
Hyrcanus, zie Iohannes (I. Hyrcanus I)
Hyrchanus, zie Iohannes (I. Hyrcanus I); Hyrcanus (Iohannes H. II)
Hyrchanus, zie Hyrcanus

Hyrene (Irene), Oost-Romeins keizerin VI 1008; VI 1290; VI 1294; VI 1307; VI 1310; VI 1312; VI 1330; VI 1335; VI 1423; VI 1426; VI 1444; marg. na VI 1419
Hyrene (Hagia Eirene), kerk te Constantinopel V 162
Hyreneus (Irenaeus), bisschop van Lyon IV 307; IV 351
Hysmahel, zie Hismael
Hystaspes, vader van Darius I, zie Antipastus; Hydaspes
Hyster, zie Hister

I

Iacob, aartsvader I 71; I 77; I 80; I 89; PIV 63; marg. na III 129
Iacobus, zoon van Zebedeus III 335; III 631; III 632; III 655
Iacobus, zoon van Alpheus III 336, III 495; III 496; III 499; III 703; IV 25; IV 172
Iair, zie Iayr
Ianthyrus, zie Accyrus
Iason, hogepriester I 788; I 795; I 797
Iayr (Iair), richter I 156
Icarus, zoon van Daedalus I 176
Iconium, zie Ionicum
Idumeus (adj., Idumaea), zuidelijk deel van Iudea I 71
Iebusei, stichters van Jeruzalem I 196; marg. na III 129
Iechonias, koning van Iuda I 383; I 384; zie Ioachim
Iehu, zie Hieu
Ieptha, zie Gepte
Ier…, zie Hier…
Iesus, zoon van Nun (Iosue), opvolger van Moyses I 136; I 153; I 159; I 606; zie Iesus Naue
Iesus, zoon van Sirach, auteur van apocrief bijbelboek I 698
Iesus (I. Christus) III 386; III 594; III 787; IV 54; IV 390; IV 394; zie Iesus Christus; Christus; Christus Iesus
Iesus Christus Epist. ad Ivonem 10; Epist. ad Adelam 139; Epist. ad Adelam 149; I 1041; PIII 2-3; III 117; III 329; III 363; III 389; III 489; III 560; III 578; III 606-07 app. cr. cr.; III 653; III 680 app. cr.; III 760; III 771; III 1330; IV 17; IV 82; IV 725; V 75;V 1653; V 1804; V 2163; V 2317; VI 475; VI 479; VI 859; VI 1291; marg. na III 109; zie Iesus; Christus; Christus Iesus
Iesus Naue (Iosue), opvolger van Moyses I 159 app. cr.; zie Iesus, zoon van Nun
Ignatius, bisschop van Antiochia IV 122
Iheros... zie Hieros...
Ilium (Troia) I 325; zie Troia
Illidius, zie Hildius
Illiricum (Illyricum), gebied aan O.-zijde van Adriatische Zee I 776; III 5; III 514; IV 238; IV 642; IV 883; IV 902; IV 908; V 382; V 424; V 543; V 970; V 1787
Illyricum, zie Illiricum
Imgundis (Ingund, dochter van koning Sigebert I) V 2417
Imola, zie Castrum Imolas; Cornelii Forum
Inachus, stichter van Argos I 73
Indi I 3; I 22; III 42; III 100; IV 204
India I 149; I 660; II 180; III 516; IV 102; VI 1384
Indus, rivier I 666; II 179
Ingelebem (Ingilenheim, *Ingelheim*) VI 1486
Ingilenheim, zie Ingelebem
Ingund, zie Imgundis
Innocentius I, paus V 1375; V 1387; V 1553
Io, dochter van Inachus I 74
Ioachat (Ioachaz), koning van Israel I 249; I 250
Ioachat (Ioachaz), koning van Iuda I 369; I 371
Ioachim (Eliachim), koning van Iuda I 373; zie Eliachim
Ioachim (Iechonias), koning van Iuda I 383; zie Iechonias

Ioachin (Ioachim), hogepriester I 606
Ioas, koning van Israel I 250; I 252
Ioas, koning van Iuda I 278; I 281; marg. na I 281
Ioatham, zie Ioathan
Ioathan (Ioatham), koning van Iuda I 341; I 345; marg. na I 339
Iohannes (I. Baptista), voorloper van Iesus III 324; IV 390; zie Iohannes Baptista
Iohannes, apostel en evangelist III 335; III 454; III 471; III 504; III 517; III 631; III 655; IV 16; IV 48; IV 109; IV 226
Iohannes I, paus V 1939; V 2025; marg. na V 1938
Iohannes II, paus V 2027
Iohannes III, paus V 2382; V 2383
Iohannes V, paus VI 616
Iohannes VI, paus VI 714
Iohannes VII, paus VI 715; VI 716
Iohannes I, bisschop van Jeruzalem IV 175
Iohannes II, patriarch van Jeruzalem V 1228; V 1388
Iohannes VI, patriarch van Constantinopel VI 782
Iohannes diaconus, gezant van paus Agatho VI 483
Iohannes bisschop van Porto, gezant van paus Agatho VI 484
Iohannes (I. van Gischala), leider in het belegerde Jeruzalem III 924; III 1005; III 1055; III 1077; III 1312
Iohannes, martelaar, cubicularius van Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 500
Iohannes, missionaris in Engeland van paus Gregorius I VI 39
Iohannes presbiter, gezant van paus Homisdas VI 1933
Iohannes tyrannus, usurpator West-Romeins keizerschap V 1570; V 1573
Iohannes (I. Hyrcanus I), koning en hogepriester, zoon van Simon Maccabaeus I 915; I 916; zijn graf III 1006; III 1006-07 toelichting; III 1054; III 1054 toelichting
Iohannes patricius, veldheer van keizer Leontius VI 720: VI 724
Iohannes (I. Chrysostomus), patriarch van Constantinopel en kerkleraar V 1402; zie Iohannes Chrisostomus
Iohannes Baptista, wegbereider van Christus, III 355; III 362; III 521; III 560; III 564; III 652; V 103; V 503; V 2129; V 2220; VI 1411; marg. na V 509; zie Iohannes (I. Baptista)
Iohannes Chrisostomus (I. Chrysostomus), patriarch van Constantinopel en kerkleraar V 1392; marg. na V 1390; zie Iohannes (I. Chrysostomus)
Iohel, profeet I 267
Ioiada, hogepriester I 280
Ionas, profeet I 253; I 345
Ionas, bisschop van Orléans VI 1774; VI 1781
Ionathas (I. Maccabaeus), hogepriester I 897; I 909; I 914
Ionicum (Iconium, stad in centraal Asia Minor) V 895
Ionicum Mare (ten Z.O. van Italia) PIII 126
Iope, zie Ioppe
Ioppe (*Jaffa*), stad in Iudea III 84; III 976
Ioram, koning van Israel I 246
Ioram, koning van Iuda I 274; I 276
Iordanes, rivier in Palestina I 137; III 96: III 313; III 326; III 569; III 1201
Iosaphat, koning van Iuda I 274
Iosedech, hogepriester I 484; I 601
Ioseph, aartsvader I 79; I 88; I 225; III 576
Ioseph, pater Domini III 343; IV 380; IV 385; IV 395
Ioseph (I. Barsabas, Iustus), discipel III 342 app. cr.
Ioseph, bisschop van Jeruzalem IV 177
Iosias, koning van Iuda I 366; I 368; I 373
Iosue, zie Iesus, zoon van Nun
Iosyas, zie Iosias

Iouianus, Romeins keizer V 521 : V 535; V 542; V 551; V 1204
Iouinus, usurpator West-Romeins keizerschap V 1485
Iouis (Iupiter, Romeinse oppergod) I 183; I 185; zie Iupiter
Irenaeus, zie Hyreneus
Irene, zie Hyrene
Irmingard, zie Hermengarde
Isaac, zie Ysaac
Isaias, zie Ysaias
Isauria, gebied in Z.-Asia Minor IV 134
Isdigerdes, zie Nisdigerdes
Isidorus, zie Ysidorus
Ismael, zie Hismael
Ismaelitae, zie Hismahelite
Ispania, zie Hispania
Israel, zie Israhel
Israelitae I 258
Israhel, N.-Kanaan en/of (deel van het) volk der Israelitae I 204; I 222; I 264; I 269; I 348; I 363; III 136; PIV 28; PIV 63: PIV 68; PIV 114; marg. na I 227
Israheliticus (adj.) Epist. ad Adelam 145; I 72; I 223; I 234; I 353; PII 28; III 155
Ister, zie Hister
Istria, zie Histria
Itali; Epist. ad Adelam 67
Italia I 189; I 743; I 775; I 779; I 963; PIII 82; PIII 84; PIII 91; PIII 115; PIII 132; PIII 140; III 12; III 876; IV 235; IV 238; IV 610; IV 718; IV 907; IV 934; V 292; V 424; V 582; V 691; V 727; V 851; V 922; V 942 app. cr.; V 979; V 995; V 1299; V 13581; V 1361; V 1516; V 1540; V 1543; V 1548; V 1573; V 1581; V 1696; V 1699; V 1702; V 1706; V 1741; V 1748; V 1787; V 1821; V 1823; V 1843;V 2009; V 2013; V 2037; V 2056; V 2059; V 2113; V 2132; V 2180; V 2186; V 2200; V 2306; V 2322; V 2334; V 2337; V 2341; V 2342; V 2344; V 2347; VI 50; VI 405; VI 586; VI 703; VI 790; VI 795; VI 897; VI 1147; VI 1165; VI 1176; VI 1235; VI 1236; VI 1240; VI 1272; VI 1363; VI 1580; VI 1595; VI 1715; VI 1739; VI 1753; marg. na PIII 80, V 1963
Italicus (adj.) V 1362; VI 1790; V 2184
Iturea, zie Ituria
Ituria (Iturea), gebied ten N.O. v.h. Meer van Galilea III 321
Iuda, Z.-Kanaan en/of deel v.h. volk der Israelitae I 193; I 210; I 219; I 222; I 260; I 274; I 275; I 340; I 345; I 363; I 364; I 381; I 388; III 133; III 135 PIV 67; PIV 114; marg. na III 129; zie Iudea
Iudaicus (adj.) Epist. ad Adelam 120; I 38; I 339; I 413; I 599; I 788; I 1025; I 1039; I 1044; I 1075; I 1079; I 1097; PIII 57; III 44; III 308; III 853; III 1377; IV 381
Iudas (I. Maccabaeus) I 909; zie Iudas Machabeus
Iudas (I. Scariotes), apostel III 341; zie Iudas Scariothes
Iudas (ook: Thaddeus), apostel; schrijver van Epistula Iudae I 1127; III 501
Iudas, bisschop van Jeruzalem IV 177
Iudas Machabeus (I. Maccabaeus) I 844; I 872; I 874; I 884; I 896; M.AR 36 1; zie Iudas
Iudas Scariothes, apostel III 338; zie Iudas
Iudea I 266: I 344; I 367; I 369; I 373; I 483; I 501; I 693; I 702; I 942; I 1085; I 1093; PIII 159; III 97; III 244; III 305; III 318; III 320; III 506; III 573; III 579; III 686; III 706; III 869; zie Iuda
Iudei I 362; I 443; I 472; I 512; I 685; I 816; I 841; I 873; I 891; I 898; I 910; I 939; I 1022; I 1024; I 1031; I 11034; PIII 32: III 128: III 159; III 352; III 397; III 407; III 419; III 420; III 492; III 556; III 571; III 578; III 586; III 589; III 592; III 593; III 633; III 649; III 659; III 705; III 711; III 713; III 915; III 919; III 920; III 986; III 1007; III 1010; III 1018; III 1019; III 1021; III 1024; III 1032; III 1037; III 1051; III 1085; III 1239; III 1246; III 1259; III 1276; III 1279; III 1287; III 1299; III 1321; III 1346; III 1378; PIV 1; PIV 13; PIV 14; PIV 16; PIV 142; IV 155; IV 162; IV 332; V 197; VI 291; VI 301; VI 304; VI 310; marg. na III 41, 303, 919, PIV 26
Iudiht (Judith), heldin van het gelijknamige bijbelboek I 504
Iudith, zie Iudiht
Iudith. tweede vrouw van Ludouicus Pius VI 1713; VI 1733

Iugurtha, koning van Numidia, I 769
Iulianus (I. Apostata), Romeins keizer V 413; V 415; V 417; V 420; V 423; V 428; V 451; V 486: V 510; V 521; V 524: V 527; V 529; V 550; V 1202; V 1205; V 1245
Iulianus (Didius Iulianus), Romeins keizer IV 317; IV 318; IV 321
Iulianus, bisschop van Alexandria IV 272; IV 308
Iulianus van Brioude, martelaar VI 76
Iulianus de Campania, ketter (voormalig bisschop van Aeclanum) V 1431; V 2268
Iulianus I, bisschop van Jeruzalem IV 263
Iulianus II, bisschop van Jeruzalem IV 264
Iulianus, bisschop van Le Mans IV 31
Iulius (I. Caesar) I 1065; V 1544; V 1545; zie Cesar; Iulius Cesar
Iulius Cesar (I. Caesar), Romeins veldheer en staatsman III 2; III 612; zie Cesar; Iulius
Iulius I, paus V 269; V 359
Iulius, martelaar in Brittannia IV 835
Iuo, bisschop van Chartres, Epist. ad Ivonem 1
Iupiter, Romeinse oppergod I 127; III 600; III 723; zie Iouis
Iuranus Mons (*Jura)*, gebergte in Z.O.-Frankrijk PV 82
Iustina, vrouw van keizer Valentinianus I V 698; V 700
Iustinianus (I. Magnus), Oost-Romeins keizer V 2041; V 2056; V 2075; V 2178; V 2245; V 2252; V 2274; V 2292; V 2295; marg. na V 2042; zie Iustinianus Magnus
Iustinianus Magnus, Oost-Romeins keizer V 2043; zie Iustinianus
Iustinianus II, Oost-Romeins keizer VI 623; VI 625; VI 635; VI 649; VI 735; VI 741; VI 746; VI 763: VI 767; VI 773
Iustinus, Oost-Romeins keizer V 1926; V 1929; V 2038
Iustinus II, Oost-Romeins keizer V 2297: V 2324; V 2378; zie Iustinus Minor
Iustinus Minor (Iustinus II), Oost-Romeins keizer V 2310; zie Iustinus II
Iustinus, filosoof en martelaar IV 195; IV 213; IV 228
Iustus, bisschop van Alexandria IV 133; IV 271
Iustus I, bisschop van Jeruzalem IV 174
Iustus II, bisschop van Jeruzalem IV 176
Iustus, bisschop van Lyon V 1261
Iustus, bisschop van Vienne IV 178; IV 232
Iuuauum (*Salzburg*) VI 1517; zie Saltzburg
Iuuenalis, Romeins dichter III 830
Iuuenalis (Iuuenalius), patriarch van Jeruzalem V 1662
Iuuenalius, zie Iuuenalis

K

Kanusium (*Canossa*) PIII 124
Karlomannus, maior domus, zoon van Karolus Tudites VI 910; VI 911; VI 1022; VI 1027; VI 1036; VI 1064; marg. na VI 1020
Karlomannus, koning der Franken, broer van Karolus Magnus VI 1211; VI 1213; VI 1214
Karnotensis (*Chartres*) Epist. ad Ivonem 1; zie Karnotum
Karnotum (*Chartres*) PV 90; zie Karnotensis; Carnotenses
Karolus, zoon van Karolus Magnus VI 1562; VI 1579
Karolus (K. Caluus), koning der Franken VI 1713; VI 1734; VI 1741; VI 1790; zie K. Caluus
Karolus (K. Magnus), koning der Franken, keizer van het Westen VI 1178; VI 1211; VI 1212; VI 1218; VI 1220; VI 1223; VI 1228; VI 1231; VI 1233; VI 1265; VI 1270; VI 1307; VI 1341; VI 1346; VI 1349; VI 1417; VI 1591; VI 1612; zie Karolus Magnus
Karolus (K. Tudites), maior domus VI 808; VI 816; zie Karolus Tudites
Karolus Calvus, koning der Franken VI 1755; zie Karolus
Karolus Magnus, koning der Franken, keizer van het Westen Epist. ad Adelam 53; PIII 46; PVI 24; VI 1277; VI 349; VI 1420; VI 1424; VI 1470; VI 1472 toelichting; VI 1510; VI 1693; marg. na VI 1335, 1523; zie Karolus

Karolus Tudites, maior domus VI 683; VI 802; VI 812; VI 904 marg. na VI 798, 921 zie Karolus; Tudites
Kart(h)ag… zie Cart(h)ag…
Kyrrhos, zie Cyria

L

Labdon (Abdon), richter I 156; I 188
Labienus, veldheer van triumvir Pompeius I 1006
Labosordac (Labosordach), koning van Babylonia I 440
Labosordach, zie Labosordac
Lacedemoniensis (adj. Lacedaemon, Sparta) I 1116
Laelianus, zie Emilianus
Laetus, zie Lexus
Lagus, vader van Ptolemaeus I I 692
Lainus, zie Lanius
Lampedo, koningin der Amazonen II 32
Landericus, maior domus van koning Chilpericus I V 2371
Langobardi V 2035; V 2333; V 2336; V 2338; V 2347; VI 51; VI 57; VI 144; VI 370; VI 406; VI 412; VI 510; VI 704; VI 707; VI 824; VI 1216; VI 1232; VI 1610; zie Longobardi
Langolaria (Longalara, *Longlier*) woud in de Ardennen PV 100
Lanius (Lainus, *Laino*), stad in Z.-Italia PIII 104
Laodicia (Laodicea), stad in Syria I 683; IV 751; V 332; V 896
Lateranense palatium, paleis in Rome V 92; V 1 04; V 167
Latini, volk I 305
Latona, moeder van Apollo en Diana I 144
Laudunis (*Laon*) PV 67
Laurentii monasterium (*St. Laurent de la Cabrerisse*), klooster in het dép. Aude VI 1506
Laurentius, martelaar IV 602; V 223
Laurentius, tegenpaus V 1841; V 1847; V 1850; V 1852
Leander, bisschop van Sevilla, V 2419; V 2450
Lecenna, woud in Aquitania, PV 80
Lemannus lacus (*Meer van Genève*) PV 83
Lemouicae (*Limoges*) VI 1180; zie Lemouis
Lemouicenses V 1898
Lemouicinus (adj.) V 1722
Lemouis (*Limoges*) PV 77; zie Lemouicae
Leo I, Oost-Romeins keizer V 1704; V 1785; V 1793; zie Leo Magnus
Leo II, Oost-Romeins keizer V 1796; V 1798; V 1812
Leo III, Oost-Romeins keizer VI 850; VI 857; VI 864; VI 888; VI 942
Leo IV, Oost-Romeins keizer VI 1009; VI 1287; VI 1289; zie Leocazarus
Leo V, Oost-Romeins keizer, zie Leontius
Leo I (Leo Magnus), paus V 1662; V 1771; V 1780; marg. na V 1657
Leo II, paus VI 615
Leo III, paus VI 1337; VI 1339; VI 1343; VI 1603
Leo IV, paus VI 1757
Leo, Byzantijns patricius en sacellarius van Sinope VI 1429
Leo Cazarus (Leo IV), Oost-Romeins keizer VI 1196; VI 1202; zie Leo IV
Leo Magnus (Leo I), Oost-Romeins keizer V 1691; V 1692; zie Leo I
Leodebodus, abt van het klooster St. Aignan te Or1éans VI 455
Leodegarius, bisschop van Autun VI 671
Leonides, vader van Origenes IV 343; IV 348
Leontia, vrouw van keizer Phocas VI 123
Leontius, Oost-Romeins keizer VI 645; VI 717; VI 720; VI 728
Leontius (Leo V), Oost-Romeins keizer VI 1682
Leothgarda (Liutgarda), vrouw van Karolus Magnus VI 1565

Leoua, zie Leuua
Leouigildus, zie Leuuigildus
Lesbos, Grieks eiland VI 1469
Letus (Laetus), gouverneur van Alexandria IV 377; IV 377, toelichting
Leui, een van de 12 stammen van Israel I 220
Leui, bisschop van Jeruzalem IV 176
Leuua (Leoua I), koning der Visigothen V 2362; V 2363
Leuuigildus (Leouigildus), koning der Visigothen V 2363; V 2418; marg. na V 2416
Libanus Mons, bergketen ten N. van Israel III 312
Liber (Bacchus) I 138; I 148
Liberius, paus V 358; V 369; V 373; V 1012
Libia (Libya), dochter van Epaphus I 142
Liburnicus sinus (ten W. van Dalmatia) PIII 90
Libya, dochter van Epaphus, zie Libia
Libya, land, zie Lybia
Licinius, Oost-Romeins keizer IV 940; V 17; V41; V 48; V 49; V 51: V 126; V 133; V 143; V 148; V 152
Lidi (Lydi), inw. van Lydia in het W. van Asia Minor I 467
Liger (*Loire*), rivier PV 74; PV 85; PV 104; V 1869; V 1900; VI 1353; marg. na VI 452
Liguria (provincie in N.W.-Italia) PIII 92; PIII 128; V 2079; marg. na PIII 90 (2)
Ligusticus sinus, zie Ligustius sinus
Ligustius sinus (Ligusticus sinus, Ligurische Zee) PIII 88
Lindifardensis (adj., *Lindisfarne*), Holy Island, ten N.W. van Northumbria VI 619
Lindius, zie Lydius
Linus, Greeks zanger en dichter I 1122
Linus, paus III 833; III 1360-61 app. cr.
Lipara, zie Lipera
Lipera (Lipara), eiland ten N. van Sicilia V 1977
Lisanias, zie Lysanias
Lisimacus (Lysimachus), koning van Thracia en Macedonia I 690
Lisimacus (Lysimachus), broer van hogepriester Menelaus; zie Lysimacus
Lithya (Lycia), gebied in het Z.W. van Asia Minor III 1349
Liuia, vrouw van keizer Augustus III 287; III 288; III 298
Liuius Ortensis (eig. Liuius, Hortensius) III 280; III 280, toelichting
Liutgarda, zie Leothgarda
Liutpertus, koning der Longobarden VI 705
Liutprandus, zie Luitprandus
Londonia (*London*) VI 45; VI 45 toelichting
Londrensis (= *Lindisfarne*?) VI 619
Longalara, zie Langolaria
Longinus, prefect over Italia van keizer Iustinus II V 2327
Longobardi V 2035; V 2037; zie Langobardi
Lotharius, keizer van het Westen, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1713; VI 1731; VI 1737; VI 1739; VI 1742; VI 1787
Lucania, provincie in Z.W.-Italia, PIII 102
Lucanus, Romeins dichter III 807 toelichting; III 830
Lucas, evangelist PIII 55; III 688; III 796; III 798; IV 388; V 432
Luceria, stad in Apulia PIII 123
Lucianus, vinder van het gebeente van S. Stephanus V 1510
Lucius, koning der Britten IV 277
Lucius, paus IV 600
Lucius Aurelius Commodus (Commodus), Romeins keizer IV 291; zie Aurelius C.; Commodus; Commodus Lucius; Lucius C.
Lucius Emilius Paulus, Romeins veldheer I 733
Lucretius, Romeins dichter III 807; III 807, toelichting

Lucullanum, castellum in Campania V 1749
Lucullus, Romeins consul II 165; II 175; III 38
Ludouicus I (L. Pius), keizer van het Westen Epist. ad Adelam 53; PIII 47; VI 1269; VI 1418; VI 1563; VI 1592; VI 1728; VI 1731; VI 1734; VI 1736; VI 1761; VI 1786; zie Ludouicus Pius
Ludouicus II (*Lodewijk de Duitser*), koning der Franken, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1740
Ludouicus II, koning van Italia, zoon van keizer Lotharius VI 1790
Ludouicus Pius VI 1693; zie Ludouicus
Lugdunensis (adj., *Lyon, Lyonnais*) IV 229; IV 232; IV 350; PV 61; PV 65; PV 82; PV 97; PV 106; PV 115; V 952; V 1262; V 1779; VI 1412; marg. na PV 81
Lugdunenses IV 30; IV 210; IV 307
Lugdunum (*Lyon*) IV 335; IV 374; PV 87; V 399; V 963; VI 1518
Luitprandus, koning der Longobarden VI 791; VI 824; VI 897
Lupus, bisschop van Troyes V 1595
Lupus, aartsbisschop van Sens V 2303
Lupus, hertog van Gascogne VI 1223; VI 1225
Lusitani, volk op W.-Iberisch schiereiland I 774
Lutius, zie Lucius, paus
Lutius Vitellius, zie Vitellius (Lucius V.)
Luxouium *(Luxeuil*) stad PV 92
Luxouium (*Luxeuil*) klooster V 2413; VI 662
Lybia (Libya) VI 174
Lydi, zie Lidi
Lydia, zie Lithya
Lydius (Lindius, adj., Lindus), stad op Rhodos I 1117
Lysanias, tetrarch van Abilene III 309; III 322; III 558
Lysias, leermeester van Antiochus V Eupator I 865
Lysimachus, koning van Thracia en Macedonia, zie Lisimacus
Lysimachus, broer van hogepriester Menelaus, zie Lysimacus
Lysimacus (Lysimachus), broer van hogepriester Menelaus I 804; I 807

M

Macarius, zie Macharius
Maccabaei, zie Machabei
Macedones I 609; I 627; I 643; I 657; I 674; II 99; II 134
Macedonia, I 575; IV 608; IV 642; V 434; marg. na I 607 (2); zie Emathia
Macedonicus (adj.) I 1056; I 1060
Macer Macrinus (Marcus Opellius Macrinus), Romeins keizer IV 410; zie Macrinus Macer Ophilus
Macer Macrinus Ophilus (Marcus Opellius Macrinus, Romeins keizer IV 411; zie Macer Macrinus
Machabei (Maccabaei), dynastie van heersers over de Joden marg. na I 824
Machaerus, zie Macheronta
Macharius (Macarius), patriarch van Antiochia VI 486; VI 488; VI 492
Macharius (Macarius I), bisschop van Jeruzalem V 191; V 274
Macharius (Macarius de Jongere, van Alexandria), woestijnvader V 680
Macharius (Macarius de Oudere), woestijnvader V 680
Machedones, zie Macedones
Machedonia, zie Macedonia
Macheronta (Machaerus), bergvesting ten O. van de Dode Zee III 359
Macrinus, Romeins keizer, zie Macer Macrinus; Macrinus Macer Ophilus
Madi (al-Mahdi), kalief VI 1294; zie Muameth
Maeotis Palus, zie Meotidae Paludes
Mageddo (Megiddo), stad in Palestina aan de rand van de vlakte van Jizreël I 367
Magnentius, usurpator Romeins keizerschap V 381; V 388; V 394; V 396; V 397
Magniloci monasterium (*Maulieu*) VI 1498
Magonciaca ciuitas (*Mainz*) VI 1485
Magontiacum, -us IV 428; IV 625; VI 1479: VI 1517

Maguntiacensis (adj.) VI 1200
Maia, dochter van Atlas I 132
Maiorianus, zie Morianus
Malachi, zie Malachias
Malachias (Malachi), profeet I 501
Malchio, priester te Antiochia IV 695
Mamea (Mammaea), moeder van keizer Septimius Seuerus IV 419; IV 423; IV 433
Mamertus, bisschop van Vienne V 1636
Mammaea, zie Mamea
Manahem, koning van Israel I 255
Manasse, stam in het N. van Palestina I 224
Manasses, koning van Iuda I 365
Manes (Mani), stichter van de ketterij der Manichaeërs IV 756
Manichei, ketters IV 759; V 1426; marg. na IV 755
Marcellianus (Marcellinus patricius), heerser over Dalmatia V 1715
Marcellinus, paus IV 743; IV 839; IV 943
Marcellinus, heerser over Dalmatia, zie Marcellianus
Marcellus I, paus IV 943; IV 944
Marcellus (M. Claudius Marcellus), consul I 956
Marchomanni, Germaanse stam IV 251
Marchomenes (Marcomer), aanvoerder van de Franken V 651; V 659
Marcianus, Oost-Romeins keizer V 1649; V 1652; V 1658; V 1688; V 1689; V 1692; V 1704
Marcomanni, zie Marchomanni
Marcomer, zie Marchomenes
Marcus, evangelist III 666; III 669; III 684; IV 24; IV 268
Marcus, paus V 269
Marcus, bisschop van Jeruzalem IV 164; IV 261
Marcus Antoninus (M. Aurelius), Romeins keizer IV 245; zie Antoninus; Marcus Antoninus Verus; Marcus Aurelius Antoninus
Marcus Antoninus Verus (M. Aurelius), Romeins keizer IV 287; zie Antoninus; Marcus Antoninus; Marcus Aurelius Antoninus
Marcus Antonius, triumvir, zie Antonius
Marcus Antonius Primus, zie Antonius
Marcus Aurelius Antoninus (M.Aurelius), Romeins keizer IV 215; zie Antoninus; Marcus Antoninus; Marcus Antoninus Verus
Marcus Aurelius Antoninus Bassianus, genoemd Caracalla, Romeins keizer, zie Antoninus; Aurelius Antoninus; Bassianus; Caracalla
Marcus Aurelius Antoninus Gabalus (Elagabalus), Romeins keizer IV 414
Marcus Iulius (Philippus Arabs), Romeins keizer IV 451; zie Philippus
Mardaitae, roofzuchtig volk in het Z.O. van Asia Minor VI 631; marg. na VI 624
Mardi, roofzuchtig volk ten Z.W. van de Kaspische Zee II 151
Mare Rubrum (*Rode Zee*) Epist. ad Adelam 146; I 96; I 106
Maria, moeder van Christus Epist. ad Ivonem 12; III 117; III 144; IV 8; IV 69; V 1616; V 1624; V 2247; VI 137; VI 215; VI 222; VI 421; marg. na V 2243 (2); als patrones: S. Maria de Regula, klooster bij Limoges VI 1502; Mariakerk te Aken VI 1599; S. Maria Latina, klooster en kerk te Jeruzalem VI 1393; S. Maria in Rubine, klooster aan de *Orbieu*, dép. Aude VI 1507
Maria, vrouw van keizer Constantinus VI VI 1328
Maria, moeder van Iacobus zoon van Alpheus III 497
Mariannes (Mariamme), vrouw van koning Herodes I de Grote I 1032; III 161; III 165; III 171; III 183; III 193
Marinus, comes Africae V 1492
Marius (C. Marius), Romeins veldheer en staatsman I 772
Marius, usurpator Romeins keizerschap IV 625
Mars, Romeinse god II 34
Marthesia, koningin der Amazonen II 32; II 40

Martianus, zie Marcianus
Martina, moeder van keizer Heraclonas VI 360; VI 361; VI 363; VI 367
Martinus, bisschop van Tours V 667; V 1406; V 1762; V 1764; V 1767; V 1870; V 2128; V 2307; VI 72; VI 152; marg. na V 666, 1760
Martinus I, paus VI 392; VI 400
Maruthas (Marwan II), kalief VI 971; VI 973; VI 974
Masceyhel (Mascezel), Romeins veldheer V 1297; V 1301; V 1325; V 1331
Massilia (*Marseille*) IV 932
Massiliensis (adj.) V 1676
Matasuntha, zie Mathesnenta
Mathan (Matthanias), oorspr. naam van koning Sedechias van Iuda I 389
Mathesnenta (Matasuntha), koningin der Ostrogothen V 2064
Matheus (Mattheus), apostel en evangelist I 277-80 app. cr.; III 336; III 577; marg. na I 281 (1)
Mathias (Matthias), apostel III 340; III 447; marg. na III 446
Mathias (Matthias), bisschop van Jeruzalem IV 175
Matisco (*Mâcon*) PV 87 app. cr.
Matrona (*Marne*) PV 69
Matthanias, zie Mathan
Mattheus, zie Matheus
Matthias, zie Mathias
Mauhias (Muawiya I) kalief VI 282; VI 364
Mauri, inw. van Mauritania V 905; V 913; zie Maurusii
Mauricius, zie Mauritius
Mauritania, gebied in N.W.-Africa, I 772; V 906; V 914
Mauritius (Mauricius), Oost-Romeins keizer V 2463; V 2469; PVI 26; VI 1; VI 79; VI 86; VI 94; VI 111; VI 116
Mauritius (Mauricius) van Agaunum, leider van het Thebaans Legioen, heilige V 1917; V 1990; zie Thebea Legio
Mauritius (Maurus bijgenaamd Bessus), patricius t.t.v. keizer Iustinianus II VI 575
Maurophili, zie Turci Maurophili
Maurus, leerling van Benedictus v. Nursia V 2194; V 2202; V 2209; V 2224; V 2230; V2231; V 2238; V 2240; marg. na V 2186, 2243
Maurus, patricius, zie Mauritius
Maurusii, inwoners van Mauritania V 2052; zie Mauri
Maxentius, West-Romeins keizer V 6; V 1 0; V 15; V 27; V 28; V 33; V 35
Maxentius, heilige VI 1497
Maximianus, West-Romeins keizer IV 802; IV 839; IV 844; IV 864; IV 894; IV 897; marg. na IV 802; zie Herculius Maximianus; Maximianus Herculius
Maximianus Galerius (Galerius), Romeins keizer IV 749; IV 852; IV 854; zie Galerius; Galerius Maximianus
Maximianus Herculius (Maximianus), West-Romeins keizer IV 797; IV 851; V 6; zie Herculius Maximianus; Maximianus
Maximinus (Maximinus Daia), Romeins keizer IV 906; V 47; zie Maximinus Galerius
Maximinus (Maximinus Thrax), Romeins keizer IV 437; zie Maximus Iulius
Maximinus Galerius (Maximinus Daia), Romeins keizer V 5; V 49; V 51; zie Maximinus
Maximus (Magnus M.), usurpator Romeins keizerschap V 834; V 955; V 957; V 959; V 961; V 978; V 982; V 990; V 996; V 1000; V 1266
Maximus (Petronius M.), usurpator Romeins keizerschap V 1681; V 1683
Maximus, bisschop van Alexandria IV 636; IV 746
Maximus, bisschop van Jeruzalem IV 263
Maximus, bisschop van Trier V 285
Maximus, bisschop van Turijn V 1562
Maximus van Tyrus, Griekse redenaar en filosoof IV 211
Maximus Confessor, Byzantijns theoloog en kerkvader I 1048; I 1048-49 toelichting
Maximus Iulius (Maximinus Thrax), Romeins keizer IV 429; IV 430; IV 436; zie Maximinus

Mazabanes, bisschop van Jeruzalem, IV 475; IV 632
Medardus, heilige VI 1719; VI 1723; VI 1732
Medi, inw. van Media, gebied ten Z. van de Kaspische Zee I 259; I 285; I 292; I 297; I 298; I 299; I 301; I 308; I 449; II 95; II 98
Medicus (adj., Media) II 103
Mediolana urbs (*Milano*) V 669
Mediolanenses V 585
Mediolanensis (adj.) V 724; V 1973
Mediolanum (*Milano*) PIII 93; PIII 140; IV 897; V 704; V 1058; V 1274; V 1547; V 2339: VI 1516
Mediomatricum (*Metz*) PV 67; zie Mettis
Medo, abt van Fleury VI 1098
Megiddo, zie Mageddo
Melchiades (Miltiades), paus IV 944; IV 945
Melchisedec, zie Mechisedehc
Melchisedehc (Melchisedec), priesterkoning van Salem I 195
Meldis (*Meaux*) PV 89
Meletius, zie Miletius
Melito, zie Mileto
Mellitus, prediker in Engeland VI 39
Menadab (Benadad I), koning van Syria I 263
Menalippe, koningin der Amazonen II 52; II 54
Menas, patriarch van Constantinopel V 2271
Menate (*Menat*) klooster VI 1497
Menelaus, hogepriester I 800; I 801; I 803
Meotidae Paludes (Maeotis Palus, *Zee van Azov*) V 630; V 642
Mercurius, Romeinse god I 132
Merdarsan, zoon van de Perzische koning Chosroes II VI 246; VI 247; VI 255
Merouei (Franci) marg. na VI 921
Meroueus, koning der Franken V 950; V 1412
Merouingi (Franci) V 950
Mesi, inw. van Moesia III 9
Mesia (Moesia), het tegenwoordige Bulgarije en Servië III 545; IV 883
Mesopotamia, (gebied tussen Eufraat en Tigris) I 205; II 164; IV 612; IV 630; IV 890; V 540; VI 653; marg. na II 169
Mesopotamitae I 40
Messalliani (Messaliani), ketterse stroming V 852; marg. na V 851
Metellus, consul I 772
Meth…., zie Mett…
Metridera (Ammaedara, *Haidra*), stad in Africa V 1310
Mettensis (adj.) V 1522; V 2360; VI 591; VI 1727
Mettis (*Metz*) PV 67; V 1912; VI 1747; zie Mediomatricum
Mezentius (Mizizius), usurpator Oost-Romeins keizerschap VI 426; VI 430; VI 464
Mica…, zie Micha…
Micenae (Mycenae), stad in Argolis I 162
Michael, aartsengel V 164; V 1835
Michael I, Oost-Romeins keizer PVI 36; VI 1641; VI 1643; VI 1648; VI 1667; VI 1673; VI 1684
Michael Lachanodraco, pretor van Thracië VI 1010 toelichting
Micheas, zoon van Jemla, profeet I 271
Micheas, auteur van het gelijknamige bijbelboek III 134; PIV 65
Micipsa, koning van Numidia I 768; I 771
Milesius (adj., Milete), stad in W.-Asia Minor I 1085
Miletius Antiochenus (Meletius), patriarch van Antiochia V 936; V 1229
Mileto (Melito), bisschop van Sardis IV 275
Miltiades, zie Melchiades
Minerua, Romeinse godin I 118; I 119; III 725

Minithia (Minithyia), koningin der Amazonen II 60; zie Thalestris
Minos, koning van Creta I 141
Minotaurus, monster I 166
Minutius Fundanus (Minucius F), proconsul van Asia IV 151
Minythyia, zie Minithia; Thalestris
Mithr…, zie Mitr…
Mitilenus (adj. Mytilene), stad op Lesbos I 1094
Mitridates (Mithridates I), koning der Parthen II 150; II 154
Mitridates (Mithridates II de Grote), koning der Parthen II 161; II 170; II 191; II 199; II 202; marg. na II 166 (2)
Mitridates, in de *HE* vader van Mitridates de Grote II 161; II 161 toelichting; II 170; II 170 toelichting
Mitridaticus (adj., Mithridates) II 209
Mizizius, zie Mezentius
Moeotis Palus, zie Meotidae Paludes
Moes…, zie Mes…
Moluius, zie Pons Moluius
Monothelitae, ketterse stroming VI 275; VI 381; VI 385; VI 474; marg. na VI 384
Mons Cassinus, zie Cassinus Mons
Moria, zie Morim
Morianus (Maiorianus), West-Romeins keizer V 1698
Morim (Moria), berg bij Jeruzalem I 64
Mosa (*Maas*), rivier PV 69; PV 103
Mosaica lex PII 82; IV 180; IV 381; IV 395; marg. na IV 406
Mosay.., zie Mosai…
Moyses, aanvoerder der Israelieten Epist. ad Adelam 145; I 95; I 96; I 107; I 116; I 136; I 153; I 356; I 407; I 836; I 1130; PII 28; PII 34; PIV 109; marg. na I 88
Moyses, woestijnvader V 681
Moyses (Musa al-Hadi), kalief VI 1296
Muameth (Mohammed), profeet PVI 39; VI 285; VI 287; VI 297; VI 298; VI 313; VI 318; VI 436; VI 972; marg. na VI 283
Muameth (Muhammad ibn Harun al-Amin), kalief VI 1659; VI 1661
Muameth (al-Mahdi), kalief VI 1295; zie Madi
Mucianus, zie Mutianus
Muhamet, zie Muameth
Muluius, zie Pons Muluius
Mummolus, abt van Fleury VI 458; VI 505; VI 533; VI 564
Munda, stad of rivier in Hispania I 1005; I 1005, toelichting
Mursa (*Osiek)*, stad in Pannonia II V 396
Musaeus, zie Museus
Musanus, zie Musianus
Musciacum, zie Musiacum
Museus (Musaeus), Grieks zanger en dichter I 1122
Musiacum (Musciacum, *Moissac*) klooster in het dép. Tarn et Garonne VI 1498
Musianus (Musanus), schrijver over kerkelijke doctrine IV 324
Musonius, Romeins filosoof III 832
Mutianus (Mucianus), Romeins veldheer en staatsman III 874
Mycenae, zie Micenae
Mytilenus, zie Mitilenus

N

Nabucodonosor (*Nebukadnezar*), koning van Babylon I 375; I 380; I 385; I 390
Nabugodonosor, zie Nabucodonosor
Nabuzardan, bevelhebber van Nabucodonosor I 417
Nacarri (Nauarri), bewoners der W.-Pyreneeën VI 1361
Nadab, koning van Israel I 239

Naftali, zie Neptalim
Nannetis (*Nantes*) PV 92
Nanthildis, vrouw van koning Dagobertus I VI 344
Narbo (*Narbonne*) VI 813
Narbona (*Narbonne*) IV 30; PV 76; V 943; V 1495
Narbonensis (adj.) IV 781; PV 64; PV 111; PV 113; marg. na PV 110
Narbonenses PIII 88; VI 1270
Narcissus, bisschop van Jeruzalem IV 267; IV 305
Narses, koning der Perzen, zie Narseus
Narses, veldheer van keizer Iustinianus I V 2179; V 2181; V 2320; V 2325; V 2327; V 2328; V 2331'
Narseus (Narses), koning der Perzen, zoon van Sapor I IV 849; IV 877; IV 885; IV 886
Nathan, profeet I 266
Nauarri, zie Nacarri
Naum, profeet I 257
Nazanzenus (adj., Nazianze) plaats in Cappadocia V 664
Neapolis (*Napels*) PIII 102; V 1226; V 2058; V 2333
Nebukadnezar, zie Nabucodonosor
Nechao (Necho II), farao I 366; I 370; I 374-80 app. cr.
Necho, zie Nechao
Nectarius, patriarch van Constantinopel V 937; V 1230; V 1391
Nectarius, bisschop van Vienne V 286
Neemias, schenker aan het hof van koning Artaxerxes I I 521; I 588; I 595; I 597
Nembroth (Nimrod), kleinzoon van Cham I 461
Nepos, West-Romeins keizer V 1714; V 1741; V 1744
Nepotianus, usurpator Romeins keizerschap V 392
Nepotianus, bisschop van Clermont V 1265
Neptalim (Naftali) , gebied ten N.W. van het Meer van Galilea I 265
Neptunus, Romeinse god I 142
Nero, Romeins keizer III 675; III 679; III 703; III 716; III 721; III 775; III 800; III 815; III 829; III 834; III 835; III 839; III 916; III 1333; IV 10; IV 224; IV 340; IV 466; IV 596
Nerua, Romeins keizer IV 42; IV 9 1; IV 95
Neruernis (Niuernis, *Nevers*) V 89
Nestoriana heresis marg. na V 1613 (2)
Nestorius, ketter V 1615; V 1623
Neustria, Frankisch koninkrijk PV 104; VI 345; marg. na PV 100
Nicaea, zie Nicea
Nicagoras I, zie Victor
Nicanor, diaken te Jeruzalem III 451
Nicanor, bevelhebber over Iudea, zie Nichanor
Nicator, zie Victor
Nicea (Nicaea), stad in Bithynia III 374; V 263; V 552; VI 847
Nicenus (adj.) V 360; V 363
Nicephorus, Oost-Romeins keizer PVI 36; VI 1425; VI 1434; VI 1588; VI 1613; VI 1631; VI 1633; VI 1645; VI 1651; marg. na VI 1419
Nicephorus, patriarch van Constantinopel VI 1668
Nicephorus patricius, vader van keizer Philippicus VI 732
Nicephorus, zoon van usurpator Oost-Romeins keizerschap Artavasdes VI 1323: VI 1325
Niceta (Nicetus), bisschop van Vienne V 1260
Niceta (Nicetas I, patriarch van Constantinopel VI 993; VI 995; VI 1005; VI 1204; VI 1305
Nicetus, zie Niceta
Nichanor (Nicanor), bevelhebber over Iudea onder koning Demetrius I 883
Nichea, zie Nicea
Nicholaitae, ketterse stroming III 454; marg. na III 452
Nicholaus, ketter III 453; III 454; III 455+
Nicholaus I, paus VI 1758

Nichomedes (Nicomedes III), koning van Bithynia II 185
Nichomedia (Nicomedia), stad in Bithynia IV 897; V 379; V 378-79 toelichting
Nichomediensis (adj.) IV 210
Nico…, zie Nicho…
Nilus (*Nijl*), rivier V 489; VI 103; marg. na III 30 (3)
Nimphidius (Nymphidius), gunsteling van Nero III 822
Nimrod, zie Nembroth
Ninas (Ninyas), koning van Assyria, zoon van Ninus I 5
Niniue, stad in Assyria, Epist. ad Adelam 153
Ninus, koning van Assyria Epist. ad Adelam 50; Epist. ad Adelam 152; Epist. ad Adelam 162; I 2; I 8; I 28; I 33; I 36; I 1065; I 1068; II 21; II 36
Ninyas, zie Ninas
Nisdigerdes (Isdigerdes, Yazdagird I), koning der Perzen V 1456
Nisibis, stad in Mesopotamia V 539
Niuedunus (*Nevers*) PV 89
Niuemis, zie Neruemis
Noe, bouwer van de ark I 1127
Norici, inw. van Noricum, Romeinse provincie ten N.W. van Italia III 8
Nouatiani, ketterse stroming IV 482
Nouatus IV 479: IV 490; marg. na IV 478
Nouiliacum (*Nouaillé*), klooster VI 1499
Nouiomagus (*Nijmegen*) VI 1486
Nouiomenses, inw. van *Noyon* VI 354
Nouiomensis (adj., *Noyon*) VI 1212
Nouum Vicum (*Neuville)* vlakbij klooster Fleury VI 532
Nucerina (adj., Nuceria, *Nocera*) plaats in Campania V 1848
Numerianus, Romeins keizer IV 783; IV 785; IV 788; IV 790; IV 792
Numidia, gebied ten Z. en W. van Carthago I 768; I 771
Numitor, koning van Alba Longa I 306
Nun, vader van Moyses' opvolger Iosue I 136
Nursia (*Norcia* bij Perugia) PIII 118
Nycephorus, zie Nicephorus
Nylus, zie Nilus
Nymphidius, zie Nimphidius

O

Ochozias, koning van Israel, zoon van Ahab I 245; I 246
Ochozias (Ozias), koning van Iuda, zoon van Ioram I 277; zie Azarias; Ozias
Ochus, bijnaam van Arses, koning der Perzen I 568
Octauia, dochter van keizer Claudius III 676
Octauianus, Romeins keizer marg. na III 280; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus; Cesar Octauianus; Octauianus Augustus
Octauianus Augustus, Romeins keizer Epist. ad Adelam 50 app. cr.; I 1066; I 1070; PIII 44; III 2; III 110; V 1752; PVI 35; zie Augustus; Cesar; Cesar Augustus; Cesar
Octauianus; Octauianus
Octodurum, zie Ortodorum
Odaenathus, zie Odenatus
Odenatus (Odaenathus), koning van Palmyra IV 629
Odoacer, Germaanse koning in Italia V 1746; V 1821
Odysseus, zie Ulixes
Oedipus, zie Edippus
Oggigus (Ogygus), koning van Boeotia I 122
Ogygus, zie Oggigus
Olda (Hulda), profetes I 368
Olibrius (Olybrius), West-Romeins keizer V 1712

Olybrius, zie Olibrius
Onias III, hogepriester I 607; I 786; I 802; I 868
Opianus (Oppianus), schrijver van Grieks leerdicht over de jacht IV 285
Oppianus, zie Opianus
Optimus, bisschop van Antiocha in Pisidia V 895
Oratius (Horatius), Romeins dichter III 279
Orcades, zie Orthadae
Orestes, vader van keizer Romulus Augustulus V 1741; V 1742; V 1748
Origenes, theoloog IV 343; IV 344; IV 345; IV 423; IV 544; IV 565; IV 570; marg. na IV 543, 569
Orithia (Orithyia), koningin der Amazonen II 41; II 47; II 56
Orithyia, zie Orithia
Orodes II, koning der Parthen II 162; II 168
Orosius, geschiedschrijver V 1561
Orpheus, Grieks dichter en zanger I 1121
Ortensis, zie Hortensius
Orthadae (Orcades, *Orkneys)* III 617
Ortodorum (Octodurum, *Martigny*) V 1918
Oseae (Osee), profeet I 344
Osee, profeet, zie Oseae
Osee, koning, zie Osias
Osias (Osee), koning van Israel, zoon van Hela I 258
Osiris, Egyptische god I 74
Osius (Hosius), bisschop van Cordoba V 282
Ostrogothi, V.1718, 1786, 1818 toelichting
Otho, zie Ottho; Ottho Saluius
Othoniel (Othonihel), richter)I 155
Othonihel, zie Othoniel
Ottho (M. Saluius Otho), Romeins keizer III 844; III 849; III 855; III 890; III 890-91 toelichting; zie Ottho Saluius
Ottho Saluius (M. Saluius Otho), Romeins keizer III 846; zie Ottho
Ouidius, Romeins dichter III 830
Oximus (*Exmes)*, plaats in Normandië PV 91
Ozias, koning van Iuda, zoon van Ioram I 276; zie Azarias; Ochozias
Ozias, koning van Iuda, zoon van Amasias I 341; I 427; marg. na I 339

P

Pacius (Paschasius), bisschop van Vienne IV 943-50 app. cr.
Pacorus, zoon van de Parthische koning Orodes II II 169
Padus (*Po*), rivier PIII 107; V 2079
Paestum, zie Pestus
Paflagonia (Paphlagonia), gebied in het N. van Asia Minor II 184
Palestina III 624; IV 156; IV 302; IV 311; IV 754; V 502; VI 291; VI 365; VI 1692; marg. na V 509
Palladius, missionaris in Ierland V 1555
Pambo, woestijnvader V 681
Pamphilia (Pamphylia), gebied in het Z. van Asia Minor V 886
Pamphilus. zie Panphilus
Pamphylia, zie Pamphilia
Pannonia, Romeinse provincie, in N. en W. begrensd door de Donau III 5; III 546; IV 288; IV 612; V 642; V 668; V 851; V 1235; V 2035; V 2334; V 2337; VI 1367
Panphilus (Pamphilus van Caesarea), martelaar IV 755
Pantaenus, zie Pantheus
Pantheon, tempel te Rome IV 7; VI 134; VI 421
Pantheus (Pantaenus), filosoof IV 323
Paphlagonia, zie Paflagonia
Paphnutius, zie Pasnuptius

Paphus (Epaphus), koning van Egypte, zoon van Iupiter I 143
Papia (*Pavia*, stad in N.W.-Italia) PIII 93; VI 1236; marg. na VI 895
Paracodes, bisschop van Vienne IV 353
Paris, zie Alexander P.
Parisiacus (adj., *Paris*) VI 908; VI 1151; VI 1209; VI 1726
Parisius (*Paris*), stad PV 90; V 1894; V 1913; V 2019; V 2357
Parma, stad in N.-Italia PIII 108
Parmena (Parmenas), diaken te Jeruzalem III 451
Parthemius (Parthenius), moordenaar van keizer Domitianus IV 44
Parthi, volk Epist. ad Adelam 150; I 712; I 902; PII 84; PII 87; PII 89; II 7; II 94; II 95; II 131; II 133; II 148; II 162; II 167; II 168; II 207; II 212; III 33; III 545; IV 221; IV 333; IV 407; IV 445 app. cr.; IV 612; V 1572; V 1656; V 2039; marg. na II 94, 130, 169 (2)
Parthia, groot rijk ten Z. van Kaspische Zee II 165
Parthicus (adj.) IV 222; IV 784; V 426; V 510
Pascentii monasterium, klooster, exacte plaats onbekend VI 1500
Paschalis I, paus VI 1605; VI 1717; VI 1718
Paschasius, zie Pacius
Pasnuptius (Paphnutius), bisschop in Egypte V 288
Pathani (Spartanen) marg. na V 157
Pathmos (Patmos), eiland in de Aegeïsche Zee IV 20
Pauia, zie Papia
Paula, volgelinge van S. Hieronymus Epist. ad Adelam 65
Paulus, apostel PIII 139; III 488; III 513; III 629; III 687; III 695; III 794; III 797; IV 30 app. cr.; V 73; V 88; V 110; V 168; V227; V 1631; V 1896; VI 692; VI 154; marg. na III 774
Paulus I, paus VI 1159; VI 1197
Paulus II, patriarch van Constantinopel VI 383; VI 397; VI 490
Paulus IV van Cyprus, patriarch van Constantinopel VI 1205; VI 1298
Paulus, bisschop van Narbonne IV 30
Paulus, martelaar, cubicularius van Constantia, dochter van Constantinus Magnus V 500
Paulus van Samosate, ketter IV 647; IV 669; IV 694; IV 697; IV 699; IV 701; IV 706; marg. na IV 645
Paulus (P. Diaconus), geschiedschrijver VI 1609
Pausania (Pausanias), koning van Sparta marg. na V 157
Pegasus, gevleugeld paard I 174
Pelagiana heresis V 1432; V 1594; marg. na V 1428
Pelagius I, paus V 2294; V 2382
Pelagius II, paus V 2383; VI 9
Pelagius, bisschop van Laodicea V 896
Pelagius, ketter V 1429
Pelle (Apamea/Pella), stad in Syria I 684
Peni (Poeni) I 722; I 750; zie Punic…; Carthaginienses
Penthesileia, koningin der Amazonen II 56; II 58
Perctarit, zie Bertharid
Pergamum (*Bergamo*) PIII 140
Periander, zie Pyrandrus
Perpetuus, bisschop van Tours V 1763
Perse (Persae), volk (I 445; I 449; I 542; I 558; I 564; I 613; I 620; I 627; I 641; I 645; I 654; I 656; II 64; II 81; II 98; II 133; IV 421; IV 616; IV 629; IV 849; IV 886; IV 889; V 539; V 540; V 1456: V 1782; V 2389; VI 161; VI 162; VI 198; VI 209; VI 225; VI 226; VI 245; VI 261; VI 328; VI 334; VI 335; VI 338; VI 434; VI 639; VI 972; VI 975: VI 1384; marg. na II 63, VI 174; zie Perses
Perses IV 757; zie Perse
Perseus, zoon van Iupiter en Danae I 151
Persicus (adj.) I 634; IV 888
Persis, koninkrijk VI 1399; VI 1661
Persius, Romeins dichter III 831

Perticus (Silva Pertica, *le Perche*), groot woud ten N.O. van Le Mans PV 100
Pertinax, Romeins keizer IV 321; IV 326; zie Aelius Pertinax
Perusium (*Perugia*) PIII 99; V 2083
Pescennius Niger, usurpator Romeins keizerschap IV 331
Pestus (Paestum), stad in Z.-Italia PIII 104
Petragorica (*Périgueux)*, stad PV 78
Petragoricus pagus (le *Périgord*) VI 1188
Petreius, Romeins veldheer I 1008
Petronax, abt van Monte Cassino VI 829; VI 838; marg. na VI 827
Petronius, praefectus praetorio onder keizer Nerua IV 43
Petrus, apostel III 334; III 471; III 476; III 503; III 511; III 633; III 667; III 728; III 730; III 735; III 737; III 739; III 745; III 747; III 752; III 753; III 758; III 763; III 770; III 773; III 776: III 777; III 781: III 783; III 788; III 793; III 833; III 1360-61 app. cr.; V 73; V 88; V 110; V 168; V 1607; V 1610; V 1896; V 2258; VI 414; VI 415; VI 460; VI 518; VI 537; VI 573; VI 609; VI 692; VI 697; VI 702; VI 708; VI 711; VI 825; VI 1029; VI 1109; VI 1121; VI 1153; VI 1167; VI 1344; VI 1716; marg. na III 774, V 1613 (1); zie Symon (Simon Petrus)
Petrus, patriarch van Constantinopel VI 490
Petrus I, bisschop van Alexandria IV 747; IV 916
Petrus I, patriarch van Aquileia VI 775
Petrus, diaken van Gregorius Magnus VI 49
Petrus, notarius van paus Hormisda V 1935
Petrus, gezant van paus Hadrianus I VI 1230
Petrus, doopnaam van Caedualla VI 697
Petrus Pisanus, leermeester van Karolus Magnus VI 1527
Peusippus (Speusippus), filosoof marg. na I 568
Phacee, zie Facee
Phaceia, zie Faceias
Phaeton, zie Pheton
Pharamundus, koning der Franken V 660; V 946
Pharisei, godsdienstige groep in Iudea Epist. ad Adelam 70
Pharnabazus, zie Pharnabuzus
Pharnabuzus (Pharnabazus), zoon van Pharnaces, satraap I 565
Pharnaces II, koning der Parthen I 1001; II 191
Phenice (Phoenice, -cia) gebied t.n.v. Palestina I 702; VI 280
Pheton (Phaeton), zoon van Helios I 135
Philemon, adressaat van brief van de apostel Paulus III 702
Philetus, bisschop van Antiochia IV 427
Philiberti monasterium (*Hermoutier/Noirmoutier*) VI 1495
Philippenses III 700
Philippicus, schoonzoon van keizer Mauricius VI 93; VI 97
Philippicus (P. Bardanes), Oost-Romeins keizer VI 731; VI 771; VI 772; VI 777; VI 782: VI 787; zie Bardanius
Philippus (Philippus Arabs), Romeins keizer IV 451; zie Marcus Iulius
Philippus, zoon van keizer Philippus Arabs IV 453
Philippus (Herodes Philippus II), tetrarch van Iturea en Trachonitis, zoon van Herodes de Grote III 269; III 310; III 311; III 320; III 346; III 348; III 558
Philippus, koning van Macedonia, vader van Alexander Magnus I 608
Philippus Arideus (P. Arrhidaeus), broer van Alexander Magnus I 674
Philippus Arrhidaeus, zie Philippus Arideus
Philippus, apostel III 335
Philippus, bisschop van Jeruzalem IV 176
Philippus, diaken te Jeruzalem III 451; III 466; III 469
Philo van Alexandria, filosoof III 588; III 595
Philometor (Ptolemaeus VI Philometor), koning van Egypte I 720; zie Ptolomeus
Phineas, zie Phinees

Phinees, schatbewaarder van de tempel te Jeruzalem III 1309
Phocas, Oost-Romeins keizer VI 92; VI 95; VI 114; VI 115; VI 119; VI 120; VI 153
Phocenses, inw. van Phocaea in W.-Asia Minor I 609
Phoenice, zie Phenice
Phoroiulianum, zie Foroiulianum
Photinus, bisschop van Lyon, martelaar IV 30; IV 210; IV 231
Phraates, zie Phrahates
Phrahates (Phraates I), koning der Parthen II 150; II 151
Phrahates (Phraates II), koning der Parthen II 159
Phrahates (Phraates IV), koning der Parthen II 169
Phrixus, zie Frixus
Phrygia, zie Frigia
Phtolomeus Philopater (Ptolemaeus IV Philopator) I 702-21 app. cr.
Phylippus, zie Philippus, tetrarch
Phyrmenes (Pylaemenes), koning van Paphlagonia II 184
Physcon, zie Fyscon; Ptholomeus Euergetes
Picenum, zie Picenus
Picenus (Picenum), provincie van Italia PIII 111
Pictauensis (adj., *Poitiers*) V 357; V 671; V 1880; V 2005
Pictaui, inw. van *Poitiers* V 2308
Pictauis *(Poitiers*), stad PV 78
Pictauum (*Poitiers*), stad VI 813
Picti, volk in het huidige Schotland V 1270; VI 503
Pilatus, Romeins stadhouder van Iudea, III 561; III 565; III 567; III 654; zie Pontius Pilatus
Pipinus II, Frankische maior domus VI 678; VI 681; VI 801; marg. na V 798
Pipinus III, koning der Franken, zoon van Karolus Tudites VI 911; VI 927; VI 933; VI 1023; VI 1037; VI 1042; VI 1053; VI 1065; VI 1163; VI 1171; VI 1175; VI 1189; VI 1207; VI 1350; marg. na VI 921
Pipinus, koning van Italia, zoon van Karolus Magnus VI 1240; VI 1562; VI 1579: VI 1582; VI 1594
Pipinus I, koning van Aquitania, zoon van Ludouicus Pius VI 1712; VI 1740
Pisanus (adj., Pisae), stad VI 1527
Piscaria (*Pescara*), rivier in centraal Italia PIII 114; PIII 120
Pisces, sterrenbeeld V 1424
Pisida (Pisidia), gebied in Z.W.-Asia Minor V 895
Pisidia, zie Pisida
Piso (Lucius Calpurnius P. Licinianus), adoptiefzoon van keizer Galba III 842
Pitacus (Pittacus van Mitylene), een van de zeven wijzen I 1094
Pittacus, zie Pitacus
Pius I, paus IV 199; IV 200; IV 203
Placella (Flaccilla), vrouw van keizer Theodosius I V 1178
Placentia (*Piacenza*), stad in N. Italia) PIII 109
Placentini (inw. van *Piacenza*) V 1697
Placidia (Galla Placidia), koningin der Gothen, later Romeins keizerin V 1379; V 1498; V 1502; V 1577; V 1581; V 1582; V 1602
Plato, filosoof I 1099; I 1102; I 1106; marg. na I 568
Platonicus (adj.) IV 286
Plectrudis, vrouw van maior domus Pipinus II VI 682
Plinius Secundus, Romeins geschiedschrijver IV 126
Plutarchus, zie Pultharcus
Poeni, zie Peni
Policarpus, bisschop van Smyma IV 225
Pompeia, dochter van Cn. Pompeius Magnus I 1007
Pompeianus (adj., Pompeius) I 982; II 208

Pompeius (Cn. Pompeius Magnus), triumvir I 932; I 934; I 943; I 957; I 962; I 965; I 969; I 971; I 973; I 981; I 983; I 988; I 1004; I 1005; I 1007; PII 93; II 166; II 175; II 202; II 207; II 209; III 38; marg. na I 987
Pons Miluius, zie Pons Moluius; Pons Muluius
Pons Moluius (Pons Miluius), brug over de Tiber bij Rome IV 319, zie Pons Muluius
Pons Muluius (Pons Miluius), brug over de Tiber bij Rome V 28, zie Pons Moluius
Pontia, eiland in de Tyrrheense Zee V 2281
Pontianus, paus IV 435
Ponticus (adj., Pontus) IV 180; IV 355
Pontius Pilatus, Romeins stadhouder van Iudea III 317; III 319; III 363; III 394; III 396; marg. na III 390; zie Pilatus
Pontus, gebied i.h.N.van Asia Minor I 1001; II 2; III 14; III 511; IV 608; IV 729
Porphirius (Porphyrius), filosoof IV 448; V 1244
Porphirius (Porphyrius), patriarch van Antiochia V 1389
Porphyrius, zie Porphirius
Portuensis (adj., Portus, *Porto*), havenstad van Rome V 376; VI 484
Porus, koning in India I 662
Postumus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 613: IV 626
Praetoriani, zie Pretoriani
Pretoriani milites III 605; V 5
Priameus (Prieneus, adj., Priene), stad in Ionia I 1117
Priapatius, koning der Parthen II 149
Prieneus. zie Priameus
Primus, bisschop van Alexandria IV 271
Priscianus, Latijns grammaticus V 2301
Priscillianistae, ketterse stroming V 1418; marg. na V 1417
Priunna (Prumia, *Prüm*) VI 1735
Probus, Romeins keizer IV 732; IV 779
Probus, arbiter tussen Arius en Athanasius V 332
Probus, prefect onder keizer Valentinianus II V 922
Procas, koning van Alba Longa I 305
Procopia, vrouw van keizer Michael I VI 1685
Procorus, diaken te Jeruzalem III 451
Proculus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 739
Prometheus, titan I 128
Prosper van Aquitania, theoloog en geschiedschrijver V 1779
Prumia, zie Priunna
Ptholomei (Ptolemaei), geslacht van heersers over Egypte III 113
Ptholomeus (Ptolemaeus I) I 673; I 692
Ptholomeus (Ptolemaeus II Philadelphus) I 697; zie Ptholomeus Philadelphius
Ptholomeus (Ptolemaeus III Euergetes) I 699; I 701; zie Phtolomaeus Euergetes
Ptholomeus (Ptolemaeus XIII) I 985; I 990; I 994
Ptholomeus Alexander (Ptolemaeus XI A.) I 948-49
Ptholomeus Dionisius (Ptolemaeus XII Neos Dionysius) I 949-50
Ptholomeus Epiphanes (Ptolemaeus V E.) I 719
Ptholomeus Euergetes (Ptolemaeus III E.) I 697; zie Ptholomeus
Ptholomeus Euergetes (Ptolemaeus VIII E. Physcon) I 717; I 717 toelichting; zie Fyscon
Ptholomeus Philadelphius (Ptolemaeus II Philadelphus) I 694
Ptholomeus Soter (Ptolemaeus IX Soter) I 718
Ptolemaei, zie Ptholomei
Ptolemaeus, zie Ptholomeus
Ptolemaeus IV Philopator p. XLVIII, noot 146; zie Phtolomeus Philopater
Ptolomaeus V Epiphanes; zie Ptholomeus Epiphanes; Epiphanes
Ptolemaeus VI Philometor, zie Philometor; Ptolomeus
Ptolemaeus VIII Euergetes Physcon, zie Ptholomeus Euergetes; Fyscon

Ptolomeus (Ptolemaeus VI Philometor) I 853-65 app. cr.
Publius, bisschop van Jeruzalem IV 262
Pulcheria, vrouw van keizer Marcianus V 1654
Pultharcus (Plutarchus), filosoof en geschiedschrijver III 832
Punici (Poeni) PIII 116; zie Peni; Carthaginienses
Punicus (adj., Poeni) I 767
Pupeienus (Pupienus), Romeins keizer IV 438; IV 440
Pupienus, zie Pupeienus
Pylaemenes, zie Phyrmenes
Pyrandrus (Periander), tyran van Corinthe I 1116
Pyrenaeum, zie Pyreneum
Pyreneum (Pyrenaeum), gebergte I 750; I 752; V 1471; VI 1250; VI 1253; VI 1360
Pyreneus (adj., Pyrenaeum) I 727; PV 73; V 1900
Pyrrhus, zie Pyrrus
Pyrrus (Pyrrhus), koning van Epirus I 776
Pyrrus (Pyrrhus), patriarch van Constantinopel VI 350; VI 384; VI 490
Pythagoras, zie Pyttigoras
Pyttigoras (Pythagoras) van Samos, filosoof I 1110

Q

Quadi, Germaans volk IV 251; IV 252; IV 611
Quadratus, volgeling der apostelen IV 149
Quinquegentiani, volk in Cyrenaica (Africa) IV 848; IV 865
Quintillus, Romeins keizer IV 680; IV 683
Quotius (Cottius), koning van Ligurische stammen marg. na PIII 90 (3)

R

Rabanus (Hrabanus Maurus), schrijver en aartsbisschop van Mainz VI 1783
Radagaisus, koning der Gothen V 1357
Radamantus (Rhadamanthys), rechter in de onderwereld I 141
Radegundis, vrouw van Chlotarius I V 2002; VI 1503
Raetia, zie Rethia
Raganfrid, zie Rainfredus
Rainfredus (Raganfrid), maior domus VI 820; VI 905
Rauenna, stad in N.O.-Italia I 961; PIII 108; PIII 112; IV 610; IV 936; V 1376; V 1505; V 1574; V 1601; V 1698; V 1743; V 1746; V 1832; V 1964; V 2073; V 2341; VI 1516
Rauennates, inw. van Rauenna V 1564
Razates, veldheer van koning Chosroes van Perzië VI 219; VI 224; VI 228
Reccared, zie Richaredus
Redonis (*Rennes*) PV 93
Regina, concubine van Karolus Magnus VI 1568
Regium (*Reggio*) PIII 105
Remi, zie Rhemi
Remus, broer van Romulus I 307; I 322
Remigius, aartsbisschop van Reims V 1801; V 1810; V 1926; VI 1066; marg. na V 1797
Renus, zie Rhenus
Rethia (Raetia), gebied in N.- Italia PIII 89; IV 587; zie Rethia Prima; Rethia Secunda
Rethia Prima (Raetia I), gebied in N.-Italia PIII 93
Rethia Secunda (Raetia II), gebied in N.-Italia PIII 94
Reticius, zie Retius
Retius (Reticius), bisschop van Autun V 287
Rhadamanthys, zie Radamantus
Rhea Siluia, moeder van Romulus en Remus I 306
Rhemi, inwoners van *Reims* PV 70; V 1801; V 1927; marg. na V 1797
Rhemis (*Reims*) PV 67; VI 1518

Rhenus (*Rijn*), rivier IV 98; PV 63; PV 72; PV 103; V 421; V 653; V 1517; VI 1353; VI 1355; VI 1369; VI 1479
Rhiphaei Montes, zie Riphei Montes
Rhodanus (*Rhône*), rivier IV 230; PV 84; PV 98; PV 117; V 1675; V 1899; V 1918
Rhodus (*Rhodos*) III 1349
Richaredus (Reccared I), koning der Visigothen, zoon van Leouigildus V 2451; V 2455
Ricimer, Romeins veldheer V 1706; V 1710
Rigo, spatharius van koning Totila V 2139; V 2148; V 2153
Riparioli, Ripuarische Franken V 1535
Riphei (Rhiphaei) montes, bergketen in N.-Scythia II 3
Roboam, koning van Israel, later van Iuda, zoon van Salomo I 208; I 261; I 262
Rodanus, zie Rhodanus
Rodoald, koning der Longobarden V 2352 VI 371
Rohdanus, zie Rhodanus
Roilas, zie Roilus
Roilus (Roilas), aanvoerder der Scythen V 1344
Roland, zie Rollandus
Rollandus (Roland), markgraaf van Bretagne onder Karolus Magnus VI 1261; VI 1262
Roma I 312; I 321; I 492; I 571; I 861; I 936; I 960; I 966; I 1002; I 1010; I 1065; PIII 98; III 32; III 278; III 292; III 533; III 545; III 585; III 619; III 661; III 687; III 719; III 787; III 815; III 829; III 840; III 844; III 851; III 878; III 882; III 1346; III 1352; III 1353; IV 5; IV 6; IV 14; IV 34; IV 122; IV 136; IV 199; IV 208; IV 300; IV 408; IV 418; IV 426; IV 434; IV 446; IV 457; IV 467; IV 486: IV 525; IV 589; IV 599; IV 689; IV 705; IV 741; IV 842; PV 96; V 5; V 39; V 48; V 59; V 167; V 216; V 364; V 374; V 392; V 500; V 1235; V 1371; V 1375; V 1379; V 1488; V 1706; V 1770; V 1842; V 1850; V 2066; V 2069; V 2168; V 2173; V 2177; V 2273; V 2293; V 2301; V 2341; VI 6; VI 63; VI 133; VI 392; VI 395; VI 398; VI 412; VI 423; VI 440; VI 442; VI 494; VI 598; VI 612: VI 691: VI 750; VI 783; VI 830; VI 912; VI 916; VI 1022; VI 1302; VI 1336: VI 1339: VI 1421: VI 1424: VI 1515: VI 1603; VI 1715; VI 1725; marg. na I 303, PIII 90 (5), V 1613 (1); cf. VI 1156 Romulea urbs
Romaldus, zoon van Arichis II van Beneuentum I 1275
Romani Epist. ad Adelam 51; I 327; I 571; I 574; I 724; I 725; I 726; I 729; I 743; I 746; I 758; I 770; I 773; I 776; I 782; I 932; I 934; I 942; I 945; I 962; I 1093; II 133; II 166: II 174; II 175; II 186; II 201; II 203; II 205; PIII 4; PIII 41; PIII 45; PIII 85; III 1; III 3; III 34; III 39; III 391; III 424; III 658; III 698; III 713; III 715; III 918; III 923; III 996; III 999; III 1007; III 1009; III 1010; III 1021; III 1023; III 1079; III 1084; III 1247; III 1258; III 1281; III 1288; III 1305; IV 305; IV 455; IV 607; IV 732; PV 54; V 155; V 165; V 211; V 213; V 397; V 552; V 1010; V 1514; V 1516; V 1525; V 1687: V 1717; V 1720; V 1860; V 2080; V 2082; V 2175; V 2180; V 2320; V 2323; V 2324; V 2384; VI 197; VI 199; VI 205; VI 226; VI 251; VI 945; VI 1346; VI 1471; marg. na II 169 (1), VI 1335
Romania, Oost-Romeinse Rijk, m.n. het gebied rond Byzantium VI 634
Romanus, heilige, leerling van Benedictus V 2199; V 2203
Romanus (adj.) Epist. ad Adelam 67; I 310; I 329; I 331; I 731; I 741; I 742; I 768; I 778: I 779; I 939; I 946; I 953; I 955; I 977; I 1016; I 1024; I 1056; I 1058; I 1076; PII 87; II 164; III 8; III 11; III 34; III 56; III 606; III 618; III 674; III 679: III 819: III 832; III 836; III 845; III 864; III 870; III 871; III 1317; III 1348; III 1350: III 1355; III 1360-61 app. cr.; IV 3 app. cr.; IV 26; IV 94; IV 107; IV 117; IV 124; IV 131; IV 182; IV 198; IV 216; IV 252; IV 254; IV 276; IV 298; IV 318; IV 327; IV 357; IV 358; IV 373; IV 412; IV 415; V 441; IV 442; IV 463; IV 479; IV 489; IV 506; IV 519; IV 600; IV 605; IV 687; IV 717; IV 730: IV 844; IV 901; IV 943; IV 947; PV 8; PV 95; V 101; V 151; V 171; V 172; V 178; V 236; V273; V 289; V314; V317; V 325; V359; V382; V 521; V 542; V 902; V 940: V 1012: V 1207; V 1218; V 1220; V 1223; V 1232; V 1367; V 1384; V 1498; V 1549; V 1552; V 1587; V 1612;V 1657; V 1698; V 1741; V 1751; V 1834; V 1842: V 1891; V 1920; V 2025; V 2252; V 2381; V 2394; V 2472; PVI 23; VI 1; VI 121; VI 129; VI 157; VI 347; VI 378; VI 449; VI 458; VI 465; VI 483: VI 485; VI 614: VI 706; VI 713; VI 784; VI 825; VI 859; VI 928; VI 1023; VI 1026; VI 1148; VI 1164; VI 1169; VI 1196; VI 1207; VI 1229; VI 1233; VI 1290; VI 1347; VI 1421; VI 1522; VI 1694; VI 1728; VI 1756; marg. na III 851, V 1520 (2), VI 1020

Romelia, moeder van koning Phacee van Israel I 256
Romuleus (adj., Romulus) VI 1156
Romulus, stichter van Rome I 307; I 322; I 323; I 326; I 337; I 1084; II 134
Romulus Augustulus, zie Augustulus
Rotharid, koning der Langobarden V 2351; VI 370 toelichting
Rothomagenses VI 353
Rothomagensis (adj.) VI 1066
Rothomagus (*Rouen*) PV 91; VI 1518
Rothrudis (Hruodtrudis), dochter van Karolus Magnus VI 1563; VI 1580
Rubicon, grensriviertje tussen Gallia en Italia I 961
Rubrum Mare, zie Mare Rubrum
Ruderich, metgezel van koning Totila V 2143
Rufinus (Flavius R.), praefectus praetorio van Theodosius Magnus en Arcadius V 1089; V 1093; V 1100; V 1105; V 1108; V 1110;V 1111; V 1113; V 1116; V 1119; V 1292; V 1335; V 1338
Rufus Terentius (Terentius Rufus), Romeins legeraanvoerder III 1317
Rupensis (Ruspensis, adj., < Ruspae), plaats in Numidia) V 1838
Ruteni, inw. van Ruthenus V 1898
Ruthenus (*Rouerge*), gebied in Z.O.-Frankrijk, dép. Aveyron PV 77

S

Sabaria (*Szombathely*, Hongarije), stad in Pannonia, V 669
Sabas, zie Sabbas
Sabbas (Sabas), heilige VI 1665
Sabini, volk in centraal Italia III 1375
Sabinianus, zie Sabinus
Sabinus (Sabinianus), paus VI 126
Sabinus (T. Flavius Sabinus), broer van keizer Vespasianus III 900
Sacerdos, bisschop van Limoges V 1722; V 1738; marg. na V 1716
Sadducaei, zie Saducei
Saducei (Sadducaei), godsdienstige groep in Iudea Epist. ad Adelam 70
Sagiensis (*Sées*) stad PV 91
Sagonna (*Saône*) rivier PV 98; zie Araris
Sain, zie Sayn
Sala (*Saale*, Thüringen), rivier VI 1355
Saliar, zie Auar
Sallustius, zie Salustius
Salmanasar (Salmanassar V), koning van Assyria I 258; I 346; I 352
Salmanassar, zie Salmanasar
Salome, zuster van koning Herodes I III 201; III 215
Salomon, koning van Israel I 201; I 208; I 212; I 429; I 431; I 1141 PII 43
Salon (Solon), Grieks dichter en staatsman, een van de zeven wijzen I 1115; I 1120
Salona, plaats in Dalmatia IV 938
Saltzburg (*Salzburg*), VI 1517; zie Iuuauum
Salustius (Sallustius), Romeins geschiedschrijver I 947 app. cr.; III 279
Samaria, landstreek in centraal Palestina, I 228; I 239; I 252; I 347; I 361; I 702; III 466; III 468; III 506; III 568
Samaria, hoofdstad van de gelijknamige landstreek I 268; III 83; III 88; III 573; zie Sebaste; Sichen
Samaritani I 361; zie Samaritae
Samarite I 488; IV 332; zie Samaritani
Samius (adj., Samos) I 1110
Samnites, inw. van Samnium marg. na PIII 127 (1)
Samnium, landstreek in centraal Italia PIII 120: VI 919
Samos, zie Samus, Samius
Samosatenus (adj., Samosate), stad aan de Eufraat IV 647
Samuel, zie Samuhel

Samuhel (Samuel), richter I 157; I 193
Samus (Samos), eiland aan de W.-kust van Asia Minor III 1349
Sangibanus, koning der Alanen V 1532
Sannium, zie Samnium
Samson, zie Sanson
Sanson (Samson), richter I 157
Santona (*Saintes*) PV 78
Sapor I, koning der Perzen IV 617
Sapor II, koning der Perzen V 539
Sarabbagas (Sarablaggas), veldheer van koning Chosroes II VI 190
Sarablaggas, zie Sarabbagas
Saraceni, zie Sarraceni
Sarbarazas, veldheer van koning Chosroes II VI 191; VI 331; VI 333; zie Sarbarus
Sarbarus (Sarbarazas), veldheer van koning Chosroes II VI 196; VI 198; zie Sarbarazas
Sardanapallus, koning van Assyria I 35; I 283; I 293; I 296; marg. na I 281 (2)
Sardensis (adj., Sardis), stad in W.-Asia Minor IV 275
Sardi, bew. van Sardinia, VI 1412
Sardinia, eiland I 1061; PIII 127; VI 898; VI 1412; marg. na PIII 127 (4)
Sardus, zoon van Hercules, marg. na PIII 127 (4)
Sardynia, zie Sardinia
Sarmatae, volk ten N.O. van de Zwarte Zee III 9; III 546; IV 251 : IV 611; V 231; V 1534; zie Sauromatae
Saros, rivier in Cilicia (Z.O.-kust van Asia Minor) VI 194
Sarpedon, zoon van Iupiter en Europa I 141
Sarraceni, volgelingen van de profeet Mohammed PVI 39; VI 278; VI 284; VI 287; VI 305; VI 311; VI 439; VI 805; VI 806; VI 815; VI 843; VI 861; VI 898; VI 1412; marg. na VI 283; zie Aggareni; Turci
Saturninus, zie Saturnus
Saturnus (Lucius Saturninus), usurpator Romeins keizerschap in Syria IV 739
Sauini monasterium (*Saint-Savin*, Poitiers) VI 1499
Saul, koning van Israel I 157; I 191; marg. na I 189
Sauromatae, volk ten N.O. van de Zwarte Zee IV 154; zie Sarmatae
Saxones, inw. van Saxonia V 628; V 1535; VI 1591; VI 690; VI 818; VI 1241
Saxonia, gebied in het huidige N.W.-Duitsland VI 1190; VI 1355; VI 1366; VI 1740; VI 1753
Saxonicus (adj.) VI 1241; VI 1567
Sayn (Sain), veldheer van koning Chosroes II VI 214
Scaldus (*Schelde*), rivier PV 69
Scillitani (adj., Scillium), dorp bij Carthago VI 1410
Scipio (Publius Cornelius S.) I 729; zie Scipiones
Scipio (Publius Cornelius S. Africanus), zoon van de vorige, overwinnaar van Hannibal I 747-48; I 754
Scho…, zie Sco…
Scipiones (Publius Cornelius S. en Gnaeus Cornelius S. Calvus) I 745; zie Scipio (Publius Cornelius S.)
Scith…, zie Scyth…
Sclaui, *Slaven*, groep Indo-Germaanse volkeren in Z.- en O.-Europa VI 635; VI 994 VI 1279; VI 1280; VI 1293
Scolastica (Scholastica), zuster van Benedictus van Nursia VI 513; VI 516; VI 554; VI 558
Scolasticus, exarch van Ravenna VI 794
Scothi, zie Scoti
Scoti, Keltische volksstam in N.O.-Ierland V 1270; V 1555; VI 503; VI 1378
Scribonia, vrouw van keizer Augustus III 287
Scythae, inw. van Scythia I 494; PII 89; PII 91; II 1; II 4; II 11; II 14; II 66; II 86; II 93; II 159; III 142; III 100

Scythia, gebied ten N.en O. van de Zwarte Zee I 449; PII 95; II 69; II 88; II 96; II 182; II 96; V 814; V 1345
Scythicus (adj.) PII 90; II 103
Scythopolitanus (adj., Scythopolis), stad in Palestina IV 212
Sebaste, stad in Palestina I 268; III 88; III 241; III 574; V 502; marg. na V 509; zie Samaria; Sichen
Sebastianus, martelaar VI 610; VI 612; VI 1721; marg. na VI 596
Secundus van Trento, geschiedschrijver VI 54
Sedechias, koning van Iuda I 389: I 390; I 394; I 1093
Sedecias, zie Sedechias
Sedunum (*Sitten*, Zwitserland) IV 801
Segericus (Sigericus), koning der Visigothen V 1501; V 1506
Seianus, praefectus praetorio onder keizer Tiberius III 429; III 438
Seirem, zie Syrem
Seleucia, stad aan de Tigris IV 101; VI 245; zie Guheser
Seleucia, stad in Isauria (Z.-Asia Minor) IV 134
Seleucia, stad (niet gespecificeerd) I 683
Seleucus I, veldheer van Alexander Magnus I 677; I 684; I 686; I 686, toelichting; I 689; I 860; II 146
Seleucus II I 686, toelichting; II 131; II 142
Seleucus III I 712, toelichting
Seleucus IV I 703; I 704; I 705; I 712; I 712 toelichting; I 714; I 716; I 716 toelichting
Seleutia, zie Seleucia
Sellum, koning van Israel I 254
Semiramis, koningin van Assyria Epist. ad Adelam 153; I 5
Seneca, Romeins filosoof III 807; III 831
Seneca, bisschop van Jeruzalem IV 176
Senogallia (Senogallica, *Sinigaglia*), stad in Italia, prov. Ancona PIII 133; marg. na PIII 127 (5)
Senonis (*Sens*,) stad PV 881 PV 94; V 401; VI 1517
Senonensis (adj.) PIII 131; IV 723; marg. na PIII 127 (5)
Senonenses PV 96; V 2303
Sentina (Chintila, koning der Visigothen) VI 375; VI 376
Sepontum (*Siponto*), stad in Apulia PIII 124
Septimania, gebied in het huidige Z.O.-Frankrijk VI 810; VI 1504; VI 1608
Septimius Seuerus, zie Alexander; Alexander Mameas; Aurelius Alexander; Seuerus
Sequana (*Seine*), rivier PV 99
Sequani, volk in O.-Gallia PV 83
Serapion, bisschop van Antiochia IV 310; IV 378
Serapis, Egyptische god I 83; I 84
Serapte, zie Seraptis
Seraptis (Soracte), berg bij Rome V 78; V 85; VI 913
Sergius I, paus VI 617; VI 695; VI 710; VI 714
Sergius II, paus VI 1757
Sergius I, patriarch van Constantinopel VI 184; VI 265; VI 275; VI 350; VI 490
Sesac, zie Sesach
Sesach (Sesac), koning van Egypte I 261
Seuera, vrouw van keizer Valentinianus I V 699
Seuerianus, heilige in *Chalon-sur-Saône* (?) V 1777; V 1777, toelichting
Seuerus (Septimius Seuerus), Romeins keizer IV 325; IV 360; IV 364; IV 373; zie Alexander; Alexander Mameas; Aurelius Alexander
Seuerus II, West-Romeins keizer IV 907; IV 934
Seuerus, patriarch van Antiochia, ketter V 2267
Siagrius (Syagrius), bisschop van Autun VI 77
Sicambri (bedoeld wordt: Cantabri), volk in het N. van het Iberisch schiereiland) III 6; zie Cantabri
Sicambri (Sigambri), uit Troia afkomstig volk V 640; V 646
Sicambria, stad in Pannonia V 633; V 644; V 6521 V 654
Siccam. . . , zie Sicam…

Sichen (Sichem), stad in Samaria, bij Hugo oude naam van de stad Samaria III 575; zie Samaria; Sebaste
Sicilia, eiland I 1061; PIII 125; V 2013; V 2058; V 2172; VI 424; VI 439; VI 463; VI 493; VI 964; marg. na PIII 127 (3)
Siculum fretum, zeestraat tussen Sicilia en Italia PIII 103
Siculus, vorst van Sicilia marg. na PIII 127 (3)
Sidon, zie Sidonia; Sydonius
Sidonia (Sidon), stad in Phoenicia marg. na I 767
Sidonius, zie Sydonius
Sigam... zie Sicam…
Sigebertus I, koning der Franken V 2359; V 2365; V 2399
Sigebertus III, koning der Franken VI 342
Sigericus, zie Segericus
Sigibertus , variantlezing waar koning Childebertus I wordt bedoeld V 2019 app. cr.
Sigismundus, koning van Burgundia VI 759; VI 1827; V 1916; V 1985; V 1986; V 1993
Silene (Helena), handlangster van keizer Nero III 723
Siler, grensrivier tussen Lucama en Campania PIII 101; PIII 103
Silla (Faustus Cornelius Sulla), schoonzoon van Pompeius I 1007; I 1007, toelichting
Silla (Lucius Cornelius Sulla), Romeins veldheer en staatsman II 175
Silua Pertica, zie Perticus
Siluerius, paus V 2272; V 2276; V 2279; V 2281
Siluester I, paus IV 946; V 77; V 86; V 92; V 169; V 228; V 268; VI 913
Simachus (Symmachus), paus, zie Symachus
Simeon, zie Symeon
Simmacus (Quintus Aurelius Memmius Symmachus), leermeester van Boethius V 1968
Simon, zie Symon
Simoniacus (adj., Simon Magus) marg. na III 463
Simphorianus (Symphorianus, martelaar) V 1770
Simplicius, zie Simplitius
Simplitius (Simplicius), paus V 1772
Simplitius (Simplicius), abt van Monte Cassino VI 68
Simson, zie Sanson
Sina (*Sinaï*, ook: Horeb), berg, wsch. in het Z. van het Sinaï-schiereiland marg. na I 115; zie Corep
Sinaï, berg, zie Corep; Sina
Sinaï woestijn; zie Syna
Sinope, stad in Pontus (N.-Asia Minor) VI 1430
Sion, zie Syon
Sirach, zie Syrac
Siricius, zie Syricius
Sirmium, stad in Pannonia IV 680 app. cr., IV 779; V 915
Sirohis, zie Syrois
Sisenandus, koning der Visigothen VI 375
Sisinnius, paus VI 716
Sixtus III, paus V 1613; zie Xistus
Sixtus, zie Xystus
Smirnei, inw. van Smyrna, stad in W.-Asia Minor IV 227
Smirneus (adj., Smyrna) IV 285
Smyr…, zie Smir…
Socrates, filosoof I 1099
Socrates, bisschop van Laodicea IV 751
Solima, oude naam van Jeruzalem (zie voor Jeruzalem Aelia; Hierosolima; Hierusalem; Syon) I 198
Sollemniacum monasterium (*Solignac*, Aquitanië) VI 1501
Solon, zie Salon
Somer, voormalig eigenaar van de berg waarop de stad Samaria is gebouwd III 576
Sophia, vrouw van keizer Iustinus II V 2313; V 2328

Sophonias, profeet I 368
Sorabi, Slavische volksstam bij de rivier de Elbe VI 1356
Soracte, zie Seraptis
Soter, zie Sother
Sother (Soter), paus IV 201
Sparta, zie Lacedemoniensis
Speratus, martelaar VI 1410
Speusippus, zie Peusippus
Spoletium, stad in centraal Italia PIII 99
Stauracius, patricius onder keizerin Irene en keizer Constantinus VI VI 1293; V
Stauracius, Oost-Romeins keizer VI 1623; VI 1624; VI 1634; VI 1637; VI 1644
Stauratius, zie Stauracius
Stephanus, eerste martelaar III 451; III 491; V 1512
Stephanus I, paus IV 601
Stephanus II, paus VI 1145; VI 1164; VI 1167; VI 1197
Stephanus III, paus VI 1198
Stephanus IV, paus VI 1604
Stephanus, sacellarius van keizer Iustinianus II VI 639
Stilicho, zie Stilico
Stilico (Flauius Stilicho), Romeins veldheer V 850; V 1292; V 1293; V 13491 V 1364; V 1464
Strido, dorp op de grens van Dalmatia en Pannonia V 1234
Sublacus, Subiaco, plaats in Latium V 2114
Suessionae (*Soissons*) stad V 1912; V 2358; VI 1214
Suessonicus (adj., *Soissons*) VI 1723
Sueues, zie Sueui
Sueui, West-Germaans volk V 1465; VI 1280
Sulla, zie Silla
Sulpicius II, aartsbisschop van Bourges VI 352
Summa (*Somme*), rivier in Picardia V 948
Sunno, koning der Franken V 651
Susa, een der hoofdsteden van het Perzische rijk I 521
Syagrius, zie Siagrius
Sycilia, zie Sicilia
Sydonius (Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius), schrijver en bisschop van Clermont V 2033
Symachus (Symmachus), paus V 1841; V 1846; V 1849; V 1850; V 1852; V 1920
Symacus, zie Symmacus (Symmachus), bijbelvertaler
Symeon (Simon I), bisschop van Jeruzalem IV 173; zie Symon
Symeon (Simeon), profeet die het kind Iesus in de tempel begroette V 2250
Symmachus, paus; zie Symachus
Symmachus, leermeester van Boethius; zie Simmacus
Symmacus (Symmachus), bijbelvertaler IV 354; IV 356
Symmachus de Ebioniet, ketter IV 379; marg. na IV 378
Symon, zie Simon
Symon Petrus, apostel III 334; III 660; zie Petrus
Symon Chananaeus, apostel III 337
Symon (Simon I), bisschop van Jeruzalem IV 25; IV 120; zie Symeon
Symon (Simon Maccabaeus), hogepriester I 914; I 915
Symon (Simon), hogepriester, zoon van Onias I 607
Symon (Simon), leider in het belegerde Jeruzalem III 934; III 1006; III 1008; III 1055; III 1076; III 1314
Symon (Simon), S. Magus, tegenstander van de apostelen III 468; III 473; III 48 1; III 485; III 718; III 729; III 737; III 739; III 742; III 748; III 751; III 752; III 757; III 762; III 774; zie Simoniacus
Symphorianus, zie Simphorianus
Syna, woestijn Sinaï I 106
Syon (Sion, J*eruzalem*) PII 56; PII 61; zie voor Jeruzalem Aelia; Hierosolima; Hierusalem; Solima

Syrac (Sirach), vader van Iesus de auteur van apocrief bijbelboek I 698
Syrem (Seirem), vrouw van koning Chosroes II VI 246
Syria, gebied ten O. van de Middellandse Zee Epist. ad Adelam 149; I 205; I 264; I 449; I 675; I 701; I 784; I 861; I 908; I 912; I 932; I 948; I 949; I 988; I 1001; II 203; III 108; III 244; III 623; IV 331; IV 630; IV 688; V 332; V 434; V 886; VI 186 VI 280; VI 1538
Syricius (Siricius), paus V 1385; V 1386
Syritius, zie Syricius
Syrmium, zie Sirmium
Syrois (Sirohis, Kavadh II Shiruve), koning der Perzen VI 248; VI 257; VI 261; VI 271; VI 329
Syrus, inw. van Syria V 435
Sythilia, zie Sicilia

T

Tacitus (M. Claudius Tacitus), Romeins keizer IV 728; IV 733
Taddeus, zie Thaddeus
Tales Milesius (Thales van Milete), een der zeven Griekse wijzen I 1085; I 1100
Tanais, zie Thanais
Tannetum, wsch. plaats in Campania V 2184
Tantalus, zoon van Iupiter, koning van Lydia I 184
Tarasius, zie Tharasius
Tarentum, zie Tharentum
Tarquinius (T. Superbus), koning van Rome I 328; I 492; zie T. Superbus
Tarquinius Priscus, koning van Rome I 1093
Tarquinius Superbus, koning van Rome I 337; zie Tarquinius (T. Superbus)
Tarraco, zie Terraco
Tarsus, zie Tharsus
Taso, hertog van *Friuli* VI 146
Tassilo, zie Thasylo
Taurinensis (adj., *Torino*) V 1563; VI 1775
Taurus, gebergte in Cilicia (Z.O.-Asia Minor) I 622; VI 194
Taurus, sterrenbeeld V 1422
Taximenus lacus (Trasymenus lacus, meer in Umbria) I 730
Telesphorus, zie Thelephorus
Teodebertus, zie Theodebertus
Terbelis, zie Terebellus
Terebellus (Terbelis, Tervel), khan der Bulgaren VI 744
Terentius, Romeins blijspeldichter III 279
Terentius Rufus, zie Rufus Terentius
Termopilae (Thermopylae), bergpas tussen Thessalië en centraal Griekenland I 533
Terraco (Tarraco, *Zarragozza*), stad in N.O.-Hispania III 99
Thaddeus (ook: Iudas), apostel, schrijver van de Epistula Iudae III 337; III 500; zie Iudas
Thala (Thola), richter I 156
Thales, zie Tales
Thalestris, ook wel Minythyia, koningin der Amazonen II 60; zie Minithia
Thamaris (Thomyris), koningin der Scythen II 66; II 76
Thanais (Tanais, *Don*), rivier I 660; V 641
Tharasius (Tarasius), patriarch van Constantinopel VI 1301; VI 1428; marg. na VI 1309
Tharentum (Tarentum), plaats in Apulia PIII 124
Tharsus (Tarsus), stad in Cilicia IV 731
Thasylo (Tassilo III), hertog van Beieren VI 936
Thebae, zie Thebea legio
Thebaste, plaats in Numidia, V 1309
Thebea legio (adj. Thebae, plaats in Egypte), Thebaans legioen: martelaren IV 801; V 1919; zie Mauritius (Mauricius) van Agaunum
Thelephorus (Telesphorus), paus IV 186; IV 197

Theodahadus, zie Theodoadus
Theodas (Theudas), leider van een Joodse volksopstand tegen de Romeinen III 521
Theodebertus (Theudedebertus I), koning der Franken V 1999; V 2008; V 2185
Theodebertus (Theudebertus II), koning der Franken V 2408; V 2412; V 2414
Theodelinda, zie Theudelinda
Theoderada, zie Theoderata
Theoderata (Theoderada), kleindochter van Karolus Magnus VI 1584
Theodericus, koning der Ostrogothen V 1718; V 1740; V 1787; V 1818; V 1843 V 1844; V 1965; V 1974; V 1979; V 2064; marg. na V 1963
Theodericus (Theudericus I), koning der Franken V 1897; V 1911; V 1997; V 2007
Theodericus (Theudericus II), koning der Franken V 2409; V 2413; V 2414
Theodericus (Theudericus III), koning der Franken VI 657; VI 660; VI 663; VI 665; VI 684
Theodericus (Theudericus IV), koning der Franken VI 823; VI 923
Theoderidus, zie Theodoricus; Theudo
Theodoadus (Theodahadus), koning der Ostrogothen V 1980; V 2059; V 2063
Theodohadus, zie Theodoadus
Theodora, vrouw van caesar Constantius I IV 853
Theodora, vrouw van keizer Iustinianus I V 2283; V 2292
Theodoretus, zie Theodoms
Theodoricus (Theodericus/Theoderidus I), koning der Visigothen V 1509; V 1531 : V 1537; zie Theudo
Theodorus (Theodoretus, bisschop van Kyrrhos) V 1781
Theodorus van Tarsus, aartsbisschop van Canterbury VI 443; VI 445; VI 449; VI 451
Theodosius I, Romeins keizer V 910; V 916; V 939; V 972; V 988; V 998; V 1014; V 1021; V 1043;V 1048; V 1053; V 1178; V 1210; V 1216; V 1268; V 1273; V 1277; V 1286; V 1295; V 1334; V 1380; V 1414; V 1578; marg. na V 1048, 1195, 1272
Theodosius II, Oost-Romeins keizer V 1415; V 1455; V 1460; V 1462; V 1569; V 1571; V 1575; V 1580; V 1583; V 1584; V 1647; V 1655
Theodosius III, Oost-Romeins keizer VI 845; VI 846; VI 849
Theodote, vrouw van keizer Constantinus VI VI 1328
Theodotion, bijbelvertaler IV 283; IV 355
Theodulfus, schrijver, abt van Fleury, bisschop van *Orléans* VI 1759; VI 1765
Theofridi monasterium (*Saint-Chaffrey-en-Velay*) VI 1500
Theonas, bisschop van Alexandria IV 746
Theophanes, zie Cleophanus
Theophilauctus (Theophylactus), zoon van keizer Michael I VI 1652
Theophilus, bisschop van Caesarea in Palestina IV 306; IV 311
Theophylactus, zie Theophilauctus
Theopompus, zie Theopumpus
Theopumpus (Theopompus) van Chios, Grieks geschiedschrijver en redenaar IV 449
Theotecnus, zie Theotegnus
Theotegnus (Theotecnus), bisschop van Caesarea in Palestina IV 754
Thermopylae, zie Termopilae
Theseus, zoon van koning Aegeus van Athene II 53
Thesiphon (Ctesiphon), stad aan de Tigris V 514
Thessali, inw. van Thessalia I 610; I 778
Thessalia, gebied in N.- Griekenland I 971
Thessalonica, stad in Macedonia V 149; V 976; V 1051
Thessalonicenses, inw. van Thessalonica III 700
Theuda, koning der Visigothen V 2361
Theudas, zie Theodas
Theudebertus, zie Theodebertus
Theudelinda (Theodelinda), koningin der Longobarden Epist. ad Adelam 671 VI 51; VI 372
Theudericus, zie Theodericus

Theudo (Theodericus/Theoderidus I), koning der Visigothen V 1509; V 1526 V 1532; zie Theodoricus
Thimeus (Timaeus), bisschop van Antiochia IV 744; IV 745
Thimotheus (Timotheus), metgezel van de apostel Paulus III 694; III 701; V 433
Thirrenum Mare, zie Tyrrenum Mare
Thola, zie Thala
Tholosa (Tolosa, *Toulouse*), plaats in Aquitania PV 77; V 943; V 1506; V 1884
Thomas, apostel III 336; III 516
Thomyris, zie Thamaris
Thoringi (Thuringi), Germaanse volksstam V 1828; V 1999; VI 1356
Thorismundus, zie Torsemodus
Thotila (Totila), koning der Ostrogothen V 2080; V 2088; V 2096; V 2131; V 2144; V 2159; V 2177: V 2181; marg. na V 2085; zie Baduila
Thracenses, inw. van Thracia VI 1010; zie Traces
Thracia, zie Thraciae; Tracia
Thraciae (Thracia), gebied ten Z.W. van de Zwarte Zee V 1346; zie Tracia
Thrasamundus, zie Transemundus
Thrax, zie Trax
Thuringi, zie Thoringi
Thyesteus (adj., Thyestes, zoon van Pelops) III 1226
Thyrrenum Mare, zie Tyrrenum Mare
Tiber, zie Tyber
Tiberius, zie Tyberius
Tiberius Alexander, prefect van Egypte III 871
Tiburtius, martelaar IV 425; VI 1724
Ticinensis, zie Tycinensis
Ticinum, zie Tycinum
Ticynis (Ticinum, *Pavia*) VI 902; zie Tycinum
Tigranes II, koning van Armenia I 932; II 203
Tigris, zie Tygris
Timaeus, zie Thimeus
Timon, zie Tymo
Timotheus, zie Thimotheus; Tymotheus
Tissaphernes, zie Tysipharnes
Titus, Romeins keizer I 1077; PIII 35; III 715; III 869; III 901; III 917; III 973; III 1008; III 1011; III 1236; III 1241; III 1290; III 1313; III 1318; III 1325; III 1345; III 1361; III 1364: IV 2; marg. na III 1361
Titus, metgezel van de apostel Paulus III 702
Titus Fuluius, zie Tytus Fuluius
Tobias, bisschop van Jeruzalem IV 174
Tolga (Tulga), koning der Visigothen VI 376
Tolosa, zie Tholosa
Tolosanus (adj., Tolosa) VI 1504
Toringi zie Thoringi
Torsemodus (Thorismundus), koning der Visigothen V 1526
Tortilingi (Turcilingi), Germaanse volksstam V 1746
Tortosa, stad in Catalonia VI 1362
Totila, zie Thotila; Baduila
Traces, inw. van Thracia III 91; zie Thracenses
Trachia, zie Tracia
Trachonitis, gebied ten N.O. van het meer van Galilea III 269; III 321
Tracia (Thracia), gebied ten Z.W. van de Zwarte Zee I 575; III 1349; V 360; V 835; V 847; V 918; V 1796; zie Thraciae
Traconitis, zie Trachonitis
Tracya, zie Tracia

Traianus, Romeins keizer IV 92; IV 94; IV 116; IV 134; IV 137; IV 139; V 1278
Transemundus (Thrasamundus), koning der Vandalen V 1831
Trasymenus lacus, zie Taximenus lacus
Trax (Thrax), inw. van Thracia V 2310
Trebonianus Gallus, zie Gallus Hostilianus
Trecas (*Troyes* in Champagne) PV 89
Trecassini (inw. van Trecas) V 1596
Treueri, inw. van *Trier* PV 72; V 286
Treueris (Treueri, *Trier*) PV 67; VI 1517
Tricerberus (Cerberus), hellehond I 170
Tridentum, plaats in N.O.-Italia, *Trento* VI 54
Trifo, zie Tripho
Trimegistus, zie Hermes (H. Trismegistos)
Triphilus (Triphylius), patricius in Constantinopel VI 1430
Tripho (Diodotus Tryphon), usurpator van het rijk der Seleuciden I 905; I 908; I 910
Triphylius, zie Triphilus
Triptolemus, Griekse god, uitvinder van de landbouw I 164
Triton, Griekse zeegod I 122
Troia, I 188; III 809; V 640; zie Ilium
Troiani (inw. van Troia) V 632
Troianus (adj., Troia) II 56; VI 680
Trophimus, bisschop van Arles III 690
Tryphon, zie Tripho
Tuduinus (Tudunus), prefect van Chersonesus VI 760
Tudunus, zie Tuduinus
Tulga, zie Tolga
Tungris (*Tongeren*) PV 66
Turci, Aziatische volkeren/volgelingen van Mohammed VI 284; VI 741; marg. na VI 283; zie Arabes; Sarraceni; Turci Maurophili
Turci Maurophili, inw. van Chorosania VI 970; VI 973; VI 985; zie Chorosanitae
Turcilingi, zie Tortilingi
Turonensis (adj.) marg. na V 1760
Turonica (adj.) V 1761; V 1888; VI 71
Turonis (*Tours*, Indre et Loire) IV 31; V 1869; V 2306; VI 1519
Turoni, inw. van Turonis V 667; V 1406; marg. na V 666
Turris Stratonis, oude naam van Caesarea Palestinae III 84; III 85; III 315; zie Cesarea
Tuscia, gebied in Midden-Italia PIII 96
Tyber (Tiber), rivier III 910; V 1686; VI 6; VI 419
Tyberia (Beroea), stad in Thracia V 360
Tyberius (Tiberius), Romeins keizer III 289; III 290; III 314; III 358; III 395; III 421; III 537; III 539; III 540; zie Claudius; Claudius Tiberius
Tyberius (Tiberius II), Oost-Romeins keizer V 2380; V 2384; V 2461; V 2469
Tyberius (Tiberius III Apsimarus), Oost-Romeins keizer VI 725; VI 730; zie Apsimarus
Tyberius, zoon van Iustinianus II VI 773
Tyberius, zie Tiberius
Tyburcius, zie Tyburtius
Tyburtius, zie Tiburtius
Tycinensis (adj., Ticinum) VI 825
Tycinum (Ticinum, plaats in N.W.-Italia, *Pavia*) PIII 140; V 1547; VI 599; marg. na VI 596; zie Ticynis
Tygris (Tigris), rivier in Mesopotamia IV 100; VI 244
Tymo (Timon), diaken te Jeruzalem III 451
Tymotheus (Timotheus I), patriarch van Alexandria V 935
Tyrius (adj., Tyrus) IV 211
Tyrus, havenstad in Z.-Libanon I 658; I 984: I 984 toelichting; V 284

Tyrrenum Mare (*Tyrrheense Zee*) PIII 86; PIII 104; PIII 125
Tysipharnes (Tissaphernes), satraap I 565
Tytus, zie Titus
Tytus Fuluius (Antoninus Pius), Romeins keizer IV 190; zie Antoninus Pius

V
Vadala, zie Valida
Vahalis (*Waal*), rivier VI 1487
Valens, Oost-Romeins keizer V 562; V 564; V 568; V 572; V 661; V 694; V 695; V 727; V 733; V 736; V 778; V 782; V 798; V 814; V 820; V 821; V 824; V 827; V 835; V 836; V 896; V 898; V 940; V 1206
Valens, bisschop van Jeruzalem IV 265
Valens, bisschop van Mursa V 366
Valentia (*Valence*), plaats in Burgundia V 2031
Valentinianus I, Romeins keizer V 469; V 475; V 583; V 627; V 645; V 661; V 662; V 689; V 692; V 695; V 698; V 699; V 898; V 923; zie Valentinianus Magnus
Valentinianus II, West-Romeins keizer V 697; V 698; V 899; V 969; V 977; V 979; V 995; V 999; V 1005; V 1017; V 1269
Valentinianus III, West-Romeins keizer V 1577; V 1583; V 1585; V 1602; V 1651; V 1654; V 1659; V 1679; V 1681
Valentinianus (Valentinus), paus VI 1729
Valentinianus Magnus, Romeins keizer V 549; V 912; zie Valentinianus I
Valentinus, zie Valentinianus
Valeria, dochter van keizer Diocletianus IV 854 app. cr.
Valeria, gebied in Midden-Italia PIII 118
Valerianus, Romeins keizer IV 587; IV 590; IV 616; IV 637
Valerianus, martelaar IV 425
Valida (Vadala), klooster, exacte locatie onbekend VI 1504
Vallia (Wallia), koning der Visgothen V 1506
Vandali, Germaans volk IV 251; V 815; V 1365; V 1465; V 1586; V 1588; V 1657; VI 1788; VI 1831; V 1853; V 2049; V 2051 marg. na V 2042
Vandalicus (adj.), zie VVandalicus
Varro, Romeins consul, tegenstander van Hannibal I 736
Varunna (Garumna, *Garonne*) PV 73; PV 80; VI 1186; VI 1267
Varus (Publius Attius Varus, propraetor in Africa), zie Actius Varus
Vasti, vrouw van koning Xerxes I I 1544
Vectaliana domus, zie Vestalis domus
Vedastus, bisschop van Arras V 1928
Venantius Fortunatus, zie Fortunatus
Venetia (*Venezia*), gebied in N.O.-Italia, PIII 129; VI 1590; zie Venetiae; Venetus
Venetiae (*Venezia*), gebied in N.O.-Italia, VI 142; zie Venetia; Venetus
Venetus (*Venezia*) , stad in N.-Italia, PV 93; zie Venetia; Venetiae
Venus, Romeinse godin V 184; V 186; V 200
Vercellensis (adj. Vercellae), stad in N.W.-Italia V 357
Vestalis (Vestaliani, Vectaliana) domus, gebouw te Rome, IV 313; IV 313 toelichting
Vergilius, zie Virgilius
Verina, vrouw van keizer Leo I V 1796: V 1812
Vesegothi (*Visigothen*), Germaans volk, V 1718; V 1718 toelichting; V 1786; V 1786 toelichting; V 1818; V 1818 toelichting; zie VVisigothae, Ypogothi
Vesoges (Vezosis), koning van Egypte, cf. Iustinus *Epit.* PII 93; II 10
Vesontio, zie Vesuntium
Vespasianus, Romeins keizer I 1076; PIII 35; III 714; III 853; III 861; III 863; III 867; III 887; III 900; III 912; III 1345; III 1352: III 1364;
Vestiliani domus, zie Vestalis domus
Vesuntium (Vesontio, *Besançon*) VI 1518

Veteranio (Vetranio), Romeins keizer V 382
Vetranio, zie Veteranio
Vezosis, zie Vesoges
Victor I, paus IV 300; IV 305
Victor (Nicator, cf. Anast. Bibl., *Chron.*, p. 71), filosoof te Athene IV 449; IV 449-50 toelichting
Victor, zoon van usurpator Maximus V 1000
Victorinus, usurpator Romeins keizerschap in Gallia IV 627
Vienna (*Vienne*), stad aan de Rhône, dép. Isère III 306; III 566; III 691; V 1002; V 1483; V 1635; V 2028; VI 1519
Viennensis (adj., Vienna) IV 178; IV 229; IV 232; IV 286; IV 312; IV 353; V 1261; V 1778; V 1916; VI 77; VI 810
Vigilius, paus V 2280; V 2282; V 2286; V 2291; V 2294
Vincentius van Saragossa, heilige V 2017; V 2020
Vincentius, priester te Rome, gezant van paus Silvester te Nicaea V 273
Vingenna (*Vingeanne*), zijrivier van de Saône V 1876
Virgilius (Vergilius), Romeins dichter III 279
Visera (*Weser*), rivier VI 1369
Visula (*Weichsel*), rivier VI 1369, toelichting
Visigothi, zie Vesegothi; Ypogothi
Vitalianus, paus VI 413; VI 442; VI 449; VI 459
Vitelliani, aanhangers van Vitellius III 905
Vitellianus (adj., Vitellius) III 906
Vitellius (Aulus V.), Romeins keizer III 848; III 851; III 852; III 856; III 878; III 888; III 890-91 toelichting; III 898; III 902; III 907
Vitellius (Lucius V.), consul, vader van keizer V. III 848
Vitigis, koning der Ostrogothen V 2060; V 2061; V 2069
Vitus, priester te Rome, gezant van paus Silvester te Nicaea V 272
Vlixes (Odysseus), Griekse held marg. na PIII 80
Vmbria, gebied in Midden-Italia PIII 98
Volusianus, medekeizer en zoon van keizer Trebonianus Gallus IV 510; IV 510 toelichting; IV 521
Vrbanus I, paus IV 358; IV 435
Vrbicus. bisschop van Clermont V 1263; V 1264
Vrsatius, bisschop van Singidunum (*Belgrado*) V 365
Vrsinus, tegenpaus V 1220; V 1225
Vtica, stad in Africa ten N. van Carthago I 1008
VVaifarius, hertog van Aquitania VI 1177; VI 1188; VI 1221
VVallia, zie Vallia
VVandali, zie Vandali
VVandalicus (adj.) V 2047
VVarunna, zie Varunna
VVasconia (*Gascogne*) VI 1223; VI 1360
VVascones VI 1223; VI 1253: VI 1256
VVilfridus, zie Vulfridus
VVisigothae (*Visigothen*), Germaans volk V 2457; zie Vesegothi, Ypogothi
Vulfila (Wulfila), bisschop der Visigothen V 829
Vulfridus (Wilfridus), bisschop van York VI 495; VI 497
Vulgaria (Bulgaria) VI 744; zie voor inw.: Bulgares
Vult, metgezel van koning Totila V 2143

X

Xenocrates, zie Exenocrates
Xenophanes van Colophon, filosoof I 1096
Xerxes I, koning der Perzen I 515; I 523; I 528; I 541-52, toelichting; V 1490; zie Asuerus; Artaxerxes I Longimanus
Xerxes (Artaxerxes, Ardaschir I), koning van het Nieuwperzische rijk IV 421

Xerxes (Arses), koning der Perzen I 568 app. cr.
Xistus (Sixtus III), paus V 1612; zie Sixtus
Xystus (Sixtus I), paus IV 186
Xystus (Sixtus II), paus IV 601

Y
Ydaspes (Hydaspes, *Jhelum*), rivier in Pakistan II 179
Ypogothi (Hypogothi, cf. Anast. Bibl., *Chron.* p.103), Gotisch volk, oorspr. ten N. van de Donau, V 815
Ypolitus (Hippolytus), tegenpaus en martelaar VI 1724
Yppo (Hippos), stad in Palestina III 83
Yppolite (Hippolyte), koningin der Amazonen II 53
Yppolitus (Hippolytus), zoon van Theseus en Hippolyte II 53
Ypponiensis (adj., Hippo Regius), stad in Africa V 1557; VI 898
Ysaac (Isaac), aartsvader I 55; I 61; I 64; I 70; I 80 app. cr.
Ysaias (Isaias), profeet I 344; I 478; I 499; I 1142; III 527; PIV 74
Ysidorus (Isidorus), woestijnvader V 680
Ysmahelite, zie Hismahelite

Z
Zabanes, zie Mazabanes
Zabas (Zambdas), bisschop van Jeruzalem IV 750
Zacchaeus, zie Zacheus
Zacharias, paus VI 828; VI 839; VI 928; VI 1023; VI 1028; VI 1145; VI 1208; marg. na VI 1020
Zacharias, koning van Israel I 253
Zacharias, patriarch van Jeruzalem VI 165
Zacharias, bisschop van Lyon IV 352
Zacharias, profeet I 268
Zacharias, profeet I 501
Zacharias, zoon van hogepriester Ioiada I 279
Zacharias, vader van Iohannes de Doper PIII 60; III 325
Zacheus (Zacchaeus), bisschop van Jeruzalem IV 174
Zambdas, zie Zabas
Zamri, koning van Israel I 242; I 243
Zapaorthenon (Apaortenon), berg in Parthia II 137
Zebedeus, vader van de apostelen Iacobus en Iohannes III 335
Zenon, Oost-Romeins keizer V 1794; V 1814; V 1815; V 1816; V 1836; V 1857; V 1859
Zephirinus (Zephyrinus), paus IV 358
Zephyrinus, zie Zephirinus
Zosimus, paus V 1553

INHOUDSOPGAVE

INTRODUCTIE

I Inleiding
I.1 Belang van de *Historia Ecclesiastica* V
I.2 Noodzaak van een nieuwe editie VI
I.3 Tekstuitgave en introductie. VII

II Hugo van Fleury: Leven en werken
II.1 Leven IX
II.2 Werken X

III Het oordeel over de *Historia Ecclesiastica* in de moderne wetenschappelijke literatuur
III.1 Inleiding XV
III.2 Kanteling van het beeld in de moderne secundaire literatuur XVI
III.3 Vernieuwende aspecten van Hugo's historiografie XVI
III.3.1 Hugo's geschiedbeschouwing XVII
III.3.2 Hugo's oorspronkelijke opvattingen XIX
III.3.3 Hugo's nieuwe technieken XXI

IV Ontstaansgeschiedenis en aard van de *Historia Ecclesiastica*
IV.1 Inleiding XXIII
IV.2 Drie redacties: *HE I, HE II, HE II na herziening* XXV
IV.3 Aanbiedingsbrieven en Prologen XXVII
IV.4 Kerkgeschiedenis of wereldgeschiedenis? XXX
IV.5 Het begin van de *Historia Ecclesiastica*. XXXV
IV.6 Het einde van de *Historia Ecclesiastica*. XXXIX
IV.7 Hugo's opvatting over kerkgeschiedenis: een samenvatting XL
IV.8 De bronnen van de *Historia Ecclesiastica*. XLII
IV.8.1 Opmerkingen van de auteur over zijn bronnen XLII
IV.8.2 De kennis van Hugo's bronnen XLIV
IV.8.3 Fleury-handschriften als directe bron van de auteur XLVI
IV.8.3.1 Hegesippus XLVI
IV.8.3.2 Orosius XLVI
IV.8.4 Verkenningen naar Hugo's bronnengebruik XLVII
IV.8.4.1 Geschiedenis der Parthen XLVII
IV.8.4.2 Herodes de Grote XLVIII
IV.8.4.3 De Romeinse keizers Traianus, Hadrianus en Commodus XLVIII
IV.8.4.4 Karel de Grote XLIX
IV.8.4.4.1 Einhard XLIX
IV.8.4.4.2 Overige bronnen XLIX
IV.8.4.4.3 Kloosters: van Lodewijk naar Karel L

V Handschriftelijke overlevering
V.1 Handschriften
V.1.1 Lijst van Handschriften LIII
V.1.2 Hoofdhandschriften LXI
V.1.2.1 Vaticano Reg. lat. 545 (R) LXI
V.1.2.2 Paris Bibliothèque Mazarine 2013 (M) LXVIII
V.1.2.3 Paris BnF lat. 14625 (P) LXX
V.1.2.4 Paris BnF lat. 13701 (Q) LXXI

V.1.2.5 Paris, Bibliothèque de l'Arsenal 988 (A) LXXIII
V.1.2.6 Paris, BnF lat. 4963 (E) LXXIII
V.1.3 Handschriften met fragmentair overgeleverde *HE*-tekst LXXV
V.1.4 Verworpen handschriften LXXVI
V.1.5 Verloren handschriften LXXVII
V.2 Beschrijving van de overlevering LXXVII
V.2.1 Ms.-groep α (*HE I*; 6 mss.) LXXVIII
V.2.2 Ms. Vaticano Reg. lat. 545 LXXVIII
V.2.3 Ms.-groep δ (*HE II*, incompl. versie van de vroegste redactie; 6 mss.) LXXIX
Stemma LXXX
V.2.4 Ms.-groep θ (*HE II*, bekorte versie van δ; 5 mss.) LXXXII
V.2.5 Ms.-groep ζ (*HE II* na herziening; 19 mss.) LXXXII
V.2.6 Ms.-groep η (contaminatie van δ en ε; 6 mss.) LXXXIV
V.2.7 Ms.-groep ι (contaminatie van δ en η; 5 mss.) LXXXV
V.3 Appendix
V.3.1 De editie Rottendorff LXXXVI
V.3.2 De Aanbiedingsbrief aan Ivo van Chartres LXXXVII

VI Elementen van de ontwikkelingsgeschiedenis
VI.1 Marginalia in de *Historia Ecclesiastica*
VI.1.1 Marginalia in de hoofdhandschriften van *HE I* en *HE II* LXXXIX
VI.1.2 Interferentie tussen tekst en marginalia LXXXIX
VI.1.3 Overlevering van de marginalia in *HE II* XC
VI.1.3.1 Marginalia in de basishandschriften R en M XCI
VI.1.3.2 Marginalia in de editie XCII
VI.2 De aantredejaren van de Romeinse keizers in de *HE*. XCIII
VI.3 De pausencatalogus in de *Historia Ecclesiastica* XCVI

VII Ratio edendi
VII.1 Tekstgenese XCIX
VII.2 Handschriftelijke overlevering XCIX
VII.3 Basishandschriften XCIX
VII.3.1 Kroongetuige R XCIX
VII.3.2 Overige basishandschriften: M en P C
VII.4 De tekst van de editie CI
VII.5 Tekstconstitutie CII
VII.5.1 Rol van bronnen bij de tekstconstitutie CII
VII.5.2 Orthografie en interpunctie CIII
VII.5.3 Presentatie van de tekst CIII
VII.6 Apparaten CIII
VII.6.1 Apparatus criticus CIII
VII.6.2 Toelichtend apparaat CIV

TEKST

Epistola ad Ivonem 3
Epistola ad Adelam 4
Liber I 8
Prologus libri II 35
Liber II 38
Prologus libri III 43
Liber III 47
Prologus libri IV 78
Liber IV 81
Prologus libri V 102
Liber V 105
Prologus libri VI 158
Liber VI 160

APPARATUS CRITICUS 199

TOELICHTEND APPARAAT 231

APPENDICES
I. Inhoudelijke verschillen tussen *HE I* en *HE II* 239
II. Bronnenoverzicht van *HE II* 243
III. Hugo van Fleury, *Chronica* 259
IV. De titel van de *Historia Ecclesiastica* 281

BIBLIOGRAFIE 283

INDEX NOMINUM 291

INHOUDSOPGAVE 353

CURRICULUM VITAE 356

CURRICULUM VITAE

Leendert Martin de Ruiter, geb. 12-11-1952 te Eelde
1983 doctoraalexamen Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen
1983-1984 onbezoldigd onderzoekmedewerker Rijksuniversiteit Groningen
1985-1989 onderzoekmedewerker Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, voordien ZWO), gedetacheerd bij de Rijksuniversiteit Groningen (Project: Kritische Teksteditie van de *Historia Ecclesiastica* van Hugo van Fleury)
1989 onbezoldigd onderzoekmedewerker Rijksuniversiteit Groningen
1989-1994 Coördinator Netwerk Mediëvistiek
1995- Secretaris-coördinator landelijke Onderzoekschool Mediëvistiek

ISBN: 978-90-367-8774-1